นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา
แสงสว่าง เสมอด้วยปัญญา ไม่มี

The Royally-Initiated Projects: The Making of King Bhumibol's Royal Hegemony

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์
Chanida Chitbundid

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ:

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ:
การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ผู้แต่ง : ชนิดา ชิตบัณฑิตย์

พิมพ์ครั้งแรก : มิถุนายน 2550

จำนวนพิมพ์ : 1,000 เล่ม

ราคา : 490 บาท

ISBN : 978-974-8278-57-5

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
The Foundation for The Promotion of Social Science and Humanities Textbooks Project
413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700 โทร/โทรสาร 0 2433 8713
413/38 Arun-amarin Road, Bangkoknoi, Bangkok 10700 Tel./Fax. 0 2433 8713
http://www.textbooksproject.com

ผู้จัดจำหน่าย
ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
Call center โทร. 0-2258-4433 http://www.chulabook.com
ร้านค้า ติดต่อแผนกขายส่ง สยามสแควร์ ชั้น 14
โทร. 0-2218-9889-90 โทรสาร 0-22549495

ส า ร บั ญ

คำนำผู้เขียน (11)

บทที่ 1 โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช 3

"พระราชอำนาจ" ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 3
โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: นิยามและความหมาย 5
โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: เครือข่ายความสัมพันธ์ 8
พรมแดนองค์ความรู้เกี่ยวกับโครงการพระราชดำริ: งานเขียนที่เกี่ยวข้อง 9
การสถาปนาอำนาจนำ: มุมมองทางทฤษฎี 14
แนวทางและวิธีการศึกษา 26
โครงสร้างการนำเสนอ 27

บทที่ 2 โครงการพระราชดำริ: ยุคก่อกำเนิด (พ.ศ. 2494-2500) 41

บริบททางการเมือง: การช่วงชิงการนำกับรัฐเผด็จการทหารยุคจอมพล ป. 46
โครงการพระราชดำริยุคก่อกำเนิด: โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ และสื่อมวลชนส่วนพระองค์ (พ.ศ. 2494-2500) 62
การสนับสนุนโครงการพระราชดำริด้วย "พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์" 79

บทที่ 3 โครงการพระราชดำริ: ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523) 107

บริบททางการเมืองและการพัฒนา: การประสานกับรัฐเผด็จการทหาร เพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ 108
โครงการพระราชดำริ ท่ามกลางสถานการณ์การต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2501-2523) 132
โครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง 147
การบริจาคเพื่อสนับสนุน "โครงการพระราชดำริด้านความมั่นคง" 202
บทบาทของสื่อมวลชนกับโครงการพระราชดำริ: ผลผลิตของกฎหมายหมิ่นฯ กับการเผยแพร่อุดมการณ์ 204

บทที่ 4 โครงการพระราชดำริ: ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน (พ.ศ. 2524-2530) 239
บริบททางการเมืองและการพัฒนา: โครงการพระราชดำริหลังสงครามอุดมการณ์ 239
กำเนิดองค์กรประสานงานภายใต้โครงสร้างรัฐ: การชี้นำรัฐราชการ (พ.ศ. 2524-2530) 251
โครงการพระราชดำริภายใต้การสนับสนุนงบประมาณภาครัฐ 287

บทที่ 5 โครงการพระราชดำริ: ยุคกำเนิด "องค์กรเอกชน" (พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน) 305
บริบททางการเมืองและการพัฒนา: การสถาปนาอำนาจนำในด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์ 305
มูลนิธิชัยพัฒนา: กำเนิด "องค์กรเอกชน" ของ "กษัตริย์นักพัฒนา" (พ.ศ. 2531-2546) 329
การระดมทุนและที่ดินเพื่อสนับสนุนการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ 353

บทที่ 6 "เครือข่ายในหลวง": การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ 371
กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชนในยุคก่อกำเนิด (พ.ศ. 2494-2500) 371
ขวัญแก้ว วัชโรทัย 373
ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล 377
กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชนในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523) 379
แก้วขวัญ วัชโรทัย 380
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต 383
หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี 389
วสิษฐ เดชกุญชร 392
กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชนในยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน (พ.ศ. 2524-2530) 403
สุเมธ ตันติเวชกุล 404
การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์กับปัญญาชนของชุมชน 421
กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชนในยุคกำเนิด "องค์กรเอกชน" (พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน) 424
ครอบครัวก้องแก้ว 425

สุรชัย มรกตวิจิตรการ 432
ประเวศ วะสี 438

บทที่ 7 บทสรุป: การสถาปนาอำนาจนำ อุดมการณ์ และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ **455**

การสถาปนาพระราชอำนาจนำภายใต้ข้อจำกัด ในเชิงโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ 459

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ: ทวิลักษณะของอุดมการณ์ 463

โครงการพระราชดำริยุคแรกเริ่ม: การช่วงชิงการนำกับรัฐเผด็จการทหารยุค จอมพล ป. 467

โครงการพระราชดำริยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง: การประสานกับรัฐเผด็จการทหาร เพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ 472

โครงการพระราชดำริยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน: การชี้นำรัฐราชการ 478

"เอ็นจีโอเจ้า": การสถาปนาอำนาจนำในด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์ 483

โครงการพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 488

บรรณานุกรม **494**

ภาคผนวก

ก. ตารางการฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่ 537

ข. โครงสร้างการดำเนินงานโครงการพระราชดำริ 540

ค. โครงสร้างการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ 541

ง. สมุดบันทึกของนายสุรชัย มรกตวิจิตรการ 542

จ. รายชื่อองคมนตรีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2492-2548 544

คำแถลง
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิฯ เมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเล่อร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้ มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความ

ร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบัน มูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนา

อย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก
ประธานคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปี 2550

(ก่อตั้ง พ.ศ. 2509 โดยนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ นายเสน่ห์ จามริก ฯลฯ)

นายเสน่ห์ จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นางสาวศรีประภา เพชรมีศรี	กรรมการ
นายวีระ สมบูรณ์	กรรมการ
นายประจักษ์ ก้องกีรติ	กรรมการ
นายพิภพ อุดร	กรรมการ
นางสาวอุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายทรงยศ แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

ด้วยความระลึกถึง ‘กัลยาณมิตร’ ผู้หนึ่ง
ซึ่งอยู่แสนไกล หากมีส่วนสำคัญยิ่ง
บนเส้นทางเดินสายนี้
และไม่อาจหา (คำ) ประกาศใด
อันเพียงพอที่จะบอกเล่า ‘กิตติกรรม’

คำนำผู้เขียน

หนังสือเล่มนี้ ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขามานุษยวิทยาของผู้เขียน ในปี พ.ศ. 2547 และได้รับคัดเลือกจากคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้เป็น "วิทยานิพนธ์ดีเด่น" ในปีเดียวกัน

งานศึกษานี้มีจุดเริ่มต้นจากความพยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญต่อ "ลักษณะเฉพาะ" ของสังคมไทยที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอย่างลึกซึ้ง การนำ "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" มาเป็นกรณีศึกษาถึงพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะช่วยเปิดพรมแดนองค์ความรู้ต่อการทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดระยะเวลากว่า 60 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็น "ภารกิจ" ที่สำคัญยิ่งต่อการทำความเข้าใจสังคมไทย

งานชิ้นนี้ ได้นำแนวทางการศึกษาแบบสหวิทยาการมาสืบค้นความหมายของปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม เพื่ออธิบายลักษณะของยุคสมัย ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์นั้นๆ ภายใต้ "บริบท" อันได้แก่ เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์การเมืองในยุคสมัยนั้นๆ จากการสำรวจและวิจัยเอกสารโดยได้ผนวกวิธีวิทยาของสาขามานุษยวิทยา อันได้แก่ การเก็บข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ประวัติศาสตร์บอกเล่า และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ร่วมกับการใช้เอกสารประเภทเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของผู้ที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจ ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลาย อาทิ ข้าราชสำนัก ข้าราชการ ปัญญาชน และเกษตรกร มาช่วยขยายพรมแดนความเข้าใจต่อการให้ความหมาย วิถีชีวิต และประสบการณ์ของปัจเจกชนในฐานะ "ผู้กระทำ" ซึ่งไม่เพียงแต่มีเงื่อนไข

ปัจจัยในเชิงโครงสร้างเป็นตัวกำหนดเท่านั้น หากแต่ยังมีมิติของความคิด ความเชื่อ หรือที่งานศึกษานี้เรียกว่า "อุดมการณ์" ซึ่งเป็นศิลปะแห่งการผสมผสาน ต่อรองกับเงื่อนไขดังกล่าว อันเป็นพลังผลักดันอยู่เบื้องหลัง และทำให้มนุษย์ล้วนมีวิถีปฏิบัติในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันออกไป

หนังสือเล่มนี้ ก็เช่นเดียวกับงานศึกษาทางวิชาการชิ้นอื่น ๆ ที่ไม่อาจสำเร็จลุล่วงได้ หากปราศจากซึ่งความช่วยเหลือ การสนับสนุนและกำลังใจจากผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ซึ่งไม่สามารถเอ่ยนามได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้กล่าวขอบคุณทุกท่านไว้ในวิทยานิพนธ์แล้ว ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้เป็นทั้ง "ประจักษ์พยาน" และอีกโอกาสหนึ่งที่จะส่งความระลึกถึงมายังทุกท่านอีกครั้ง

ขอขอบคุณ อาจารย์นลินี ตันธุวนิตย์ อาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งติดตามเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอด้วยความอดทนจนงานเสร็จสมบูรณ์ อาจารย์ เกษียร เตชะพีระ ช่วยคิด "แก่นเรื่อง" และแก้ไขงานอย่างพิถีพิถัน ตั้งแต่ระดับข้อเท็จจริงทางการเมือง ไปจนถึงการขัดเกลาสำนวนภาษา อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต และอาจารย์ศุภลักษณ์ พรกุลวัฒน์ ได้ช่วยตั้งข้อสังเกต ให้คำแนะนำในการเก็บข้อมูลภาคสนาม คณาจารย์หลายท่านในภาควิชามานุษยวิทยา และประวัติศาสตร์ ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสศึกษาด้วย ทั้งในระดับปริญญาตรีและโท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ปริตตา เฉลิมเผ่า กออนันตกูล อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี อาจารย์พรรณราย โอสถาภิรัตน์ อาจารย์สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ อาจารย์ยุกติ มุกดาวิจิตร อาจารย์สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของคณะ พี่วิชัย แสงดาวฉาย ลุงประสิทธิ์ สีหภาค

อาจารย์สินิทธ์ สิทธิรักษ์ *ครู* ผู้เปิดขอบฟ้าแห่งความรู้ "สตรีศึกษา" แก่ผู้เขียน และเป็นผู้บุกเบิกก่อตั้งหลักสูตรปริญญาโทสตรีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยความรู้ความสามารถ น้ำพักน้ำแรงและความทุ่มเทอย่างสุดจิตสุดใจ ความประทับใจของผู้เขียนในฐานะนักศึกษาเล็กๆ คนหนึ่ง คือ การได้เข้าใจคำว่า "วิชาการ" นอกเหนือจากการเรียน เขียน อ่าน แล้ว คือความบากบั่น มุมานะ ฟันฝ่าอุปสรรคทุกประการวันแล้ววันเล่าอย่างไม่ย่อท้อที่จะสร้าง "พื้นที่" ทางวิชาการ

ใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นท่ามกลางข้อจำกัดของระบบราชการ ผู้เขียนขอไว้อาลัยแด่บรรยากาศการสร้างความรู้ที่คึกคัก เปี่ยมด้วยพลัง การตั้งและตอบคำถามใหม่ๆ ที่ท้าทาย ทันสมัย ทั้งหัวข้อ ทิศทาง และวิธีวิทยาในการศึกษาตลอดปี พ.ศ. 2541-45 เป็นระลอกต่อเนื่อง ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจในการทำงานวิชาการอย่างลึกซึ้งแก่ผู้เขียน ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่ฉับพลันและปราศจากเหตุผลทางวิชาการรองรับ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2545 อันนำมาสู่ "จุดจบ" ของหลักสูตร ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ในระดับมาตรฐานสากล

คุณสุเมธ ตันติเวชกุล คุณปานเทพ กล้าณรงค์ราญ คุณลลิต ถนอมสิงห์ แห่งสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และเจ้าหน้าที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านที่กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อผู้เขียน และคุณเอกวิทย์ เหล่าคนค้า ผู้ช่วยวิจัย ช่วยอำนวยความสะดวกในช่วงเวลาของการทำวิจัยภาคสนาม *พี่*สุรชัย มรกตวิจิตรการ *แม่*ขาว *พ่อ*ดวงฤทธิ์ ก่องแก้ว บอกเล่าแบ่งปันทั้งความรู้ในชีวิตประจำวัน และแง่มุมอันลุ่มลึกของชีวิต

อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ช่วยถ่ายทอดข้อมูลอันหลากหลาย อาจารย์ Shinichi Shigetomi ณัฐพรรษ เตชะบรรณปัญญา จักรพันธ์ ตันเจริญ ให้ความช่วยเหลือส่วนเอกสาร และตั้งคำถาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กำพล จำปาพันธ์ ที่ให้ความช่วยเหลือหลายประการอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ช่วงทำวิทยานิพนธ์จนถึงช่วงจัดเตรียมทำต้นฉบับเพื่อตีพิมพ์

ผู้เขียนขอขอบคุณ "เพื่อนๆ" หลายคน มีส่วนช่วยให้งานชิ้นนี้สำเร็จลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สุดารัตน์ คุสินธุ์ ทวีลักษณ์ พลราชม รัตติยา สงครามวงสกุล พันศักดิ์ โสภิตลิ้วัฒนานนท์ และดาริน อินทร์เหมือน และขอขอบคุณการต่อสู้ท่อก๊าซไทย-พม่า (ยาดานา) ของชาวบ้านจระเข้เผือก จ.กาญจนบุรี อันติดตาตรึงใจ และทุก "อุปสรรค" ที่เข้ามาทดสอบ ท้าทาย ร่วมสร้างความหมายของ "ชีวิต"

อนึ่ง ผู้ริเริ่มศึกษาค้นคว้ามาก่อนเป็นผู้สมควรได้รับความขอบคุณอย่างยิ่ง ทั้งในแง่เนื้อหาที่ผู้เขียนได้นำมาใช้อ้างอิง และการ

สร้างรากฐานให้ผู้มาทีหลังได้ต่อยอดองค์ความรู้ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่านที่ให้บริการอย่างเต็มความสามารถ ได้แก่ ห้องสมุดกลาง (สถาบันวิทยบริการ) และศูนย์เอกสารประเทศไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดปรีดี พนมยงค์ หอสมุดดิเรก ชัยนาม หอสมุดสัญญา ธรรมศักดิ์ หอสมุดวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ และหอสมุดป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต

ในระหว่างที่หนังสือเล่มนี้ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์ สถาบันการศึกษาและหน่วยงานหลายแห่งได้เชิญผู้เขียนให้ไปบรรยาย เผยแพร่ ช่วย "ถาม" คำถาม ที่ช่วยให้ผู้เขียนได้ข้อมูลและขบคิดประเด็นต่างๆ เพิ่มเติม ขอขอบคุณคณะรัฐศาสตร์ โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บัณฑิตศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กลุ่มกิจกรรมนักศึกษาสถาบันต้นกล้า และกลุ่มกิจกรรมอื่นๆ ที่เชิญผู้เขียนไปบรรยาย รวมทั้งคณะกรรมการของมูลนิธิโครงการตำราฯ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่เห็นคุณค่าของงานชิ้นนี้ และดำเนินการในกระบวนการจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *อาจารย์* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่ให้โอกาสทางวิชาการแก่ "คนรุ่นใหม่" เสมอมา และการสนับสนุนทางวิชาการต่อผู้เขียนหลายลักษณะ

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณ "ครอบครัว" ผู้เขียนเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ในช่วง "มรสุม" ของชีวิต "คุณปู่"-สุวัจก์ชัย ชิตบัณฑิตย์ เป็นมะเร็งระยะสุดท้าย นอนป่วยอยู่ในโรงพยาบาล และจากไปก่อนหลานคนแรกสำเร็จการศึกษา นอกจากนี้แล้วยังประสบ "วิกฤติ" บางประการของชีวิต ซึ่งไม่อาจฝ่าฟันมาได้เลย หากไม่มี "รักแท้" ของ "แม่"-ชลกานต์ อมรธัญ ที่ช่วยค้ำจุนประคับประคองไว้ รวมทั้งความเอื้ออาทรของพ่อ น้องๆ ครอบครัวบุญพิบูลย์พงศ์ และครอบครัวรัตน์ชเลศ หนังสือเล่มนี้จึงขออุทิศแด่ "ปู่" ผู้ล่วงลับ และ "แม่" รักแท้อันไม่มีเงื่อนไขและไม่มีที่สุดของลูก

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์
พฤษภาคม 2550

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ:

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์

บทที่ 1

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ:
การสถาปนาพระราชอำนาจนำใ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเด

บทที่ 1
โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

"พระราชอำนาจ" ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ในยามที่บ้านเมืองประสบ "ภาวะวิกฤติ" ประเด็นเรื่อง "พระราชอำนาจ" มักถูกหยิบยกขึ้นมาสู่เวทีสาธารณะเสมอ ดังกรณีวิวาทะต่อหนังสือ *พระราชอำนาจ*[1] ของ ประมวล รุจนเสรี และกระแสคลื่นมหาชน ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2548 ในการสนทนาสาธารณะเรื่อง "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์" ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย[2] เพื่อตอบโจทย์สถานการณ์ทางการเมืองในยุครัฐบาลทักษิณ ชินวัตร เป็นเพียงกรณีตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นประเด็นดังกล่าวอย่างชัดเจน แม้จะมีความพยายามที่จะศึกษาประเด็นเรื่องพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยนักกฎหมายและนักรัฐศาสตร์จำนวนหนึ่ง[3] หากแต่สิ่งที่ยังขาดหายไปในงานศึกษาเหล่านี้ คือ การทำความเข้าใจพระราชอำนาจในประเด็นกระบวนการสถาปนาอำนาจนำของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ การเมือง และอุดมการณ์ รวมถึงกลุ่มคนและเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง

กับกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจว่า มีประกอบด้วยคนกลุ่มใด มีลักษณะและมีกระบวนการในการเผยแพร่อุดมการณ์ (Ideology) และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideological Practice) อย่างไร

พระราชอำนาจนำในด้าน "การพัฒนา" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปรากฏในรูปแบบของ "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"[4] หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "โครงการพระราชดำริ" ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยราวกลางทศวรรษ 2490[5] โครงการพระราชดำริถือเป็นลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ (identity) ของพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งแตกต่างจากพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อราษฎรในอดีต นั้น มีรูปแบบที่หลากหลาย และมีพัฒนาการของการดำเนินกิจกรรมที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย ทั้งนี้ การศึกษาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในฐานะที่เป็นทั้งรูปธรรม และขั้นตอนของการพัฒนาที่นำเสนอโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นกุญแจสำคัญในการไขไปสู่การทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในสังคมไทย ซึ่งดำเนินการอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่า 6 ทศวรรษ

"โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" เป็นรูปแบบการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนารูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะหลากหลายและครอบคลุมพื้นที่เกือบทุกจังหวัดในประเทศไทย ปัจจุบันโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีจำนวนมากกว่า 3,000 โครงการ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 2546: 5) นอกจากนี้ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริบางโครงการได้พัฒนารูปแบบการดำเนินกิจกรรมเป็น "องค์กรด้านการพัฒนา" ทำให้เกิดเป็น "เครือข่ายขององค์กรด้านการพัฒนา" กลุ่มหนึ่งในสังคมไทยที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง เนื่องจากมีรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาที่ครอบคลุมพื้นที่บริเวณกว้าง และเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนจำนวนมาก ทั้งผู้ดำเนิน

กิจกรรมด้านการพัฒนาและราษฎรผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนา[6] แม้ว่าโครงการพระราชดำริจะมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยอย่างยิ่งยวด แต่จากการศึกษางานเขียนที่ผ่านมาพบว่า การศึกษาถึงบทบาทและพัฒนาการขององค์กรด้านการพัฒนาที่ผ่านมามีการจำกัดอยู่ในกลุ่มองค์กรด้านการพัฒนาที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลางเป็นหลัก[7]

จากข้อมูลที่รวบรวมได้ ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ และทรงพระราชทานเงินทุนในการก่อตั้งมูลนิธิไม่ต่ำกว่า 6 มูลนิธิ ทั้งนี้ยังไม่นับรวมถึงมูลนิธิที่ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์อีกจำนวนไม่ต่ำกว่า 20 องค์กร[8] รวมทั้งมูลนิธิที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกกิตติมศักดิ์และดำเนินกิจกรรมโดยพระองค์เอง ได้แก่ มูลนิธิชัยพัฒนา[9] ซึ่งจดทะเบียนเป็น "มูลนิธิส่วนพระองค์" ในปี พ.ศ. 2531 ในขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ล้วนมีพระราชกรณียกิจและโครงการพระราชดำริส่วนพระองค์ที่มีความแตกต่างกันออกไป[10] ทำให้เกิดเป็นเครือข่ายของมูลนิธิและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ดำเนินการโดยสถาบันกษัตริย์เป็นจำนวนมาก

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: นิยามและความหมาย

การดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาของสถาบันกษัตริย์หรือที่รู้จักกันในนาม "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" โดยทั่วไปมีความหมายถึง โครงการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ได้ทรงมีพระราชดำริให้จัดทำขึ้น ซึ่งโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น มีลักษณะสำคัญคือ "เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากินและปัญหาอื่นๆ ที่กระทบถึงสภาพการดำรงชีวิตในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ" (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 1) โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจึงมีหลากประเภท หลายสาขา และมีพื้นที่ดำเนินการ

ครอบคลุมเกือบทุกจังหวัดของประเทศ นอกจากนี้ รูปแบบของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในบางโครงการยังได้พัฒนาเป็นมูลนิธิที่จดทะเบียนดำเนินการตามกฎหมายอีกด้วย อาทิ มูลนิธิอานันทมหิดล มูลนิธิราชประชาสมาสัย มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ มูลนิธิโครงการหลวง มูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) ซึ่งเป็นหน่วยงานราชการสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้แบ่งประเภทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) โครงการตามพระราชประสงค์ (2) โครงการหลวง (3) โครงการตามพระราชดำริ และ (4) โครงการในพระบรมราชานุเคราะห์ โดยมีลักษณะแตกต่างกันดังนี้

(1) **โครงการตามพระราชประสงค์** หมายถึง โครงการที่ทรงศึกษาและทดลองปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เองในการดำเนินงานทดลอง ต่อมาเมื่อทรงแน่พระทัยแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้รัฐบาลเข้ามารับช่วงดำเนินการต่อ ตัวอย่างของโครงการดังกล่าว ได้แก่ โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา โครงการหุบกะพงตามพระราชประสงค์ เป็นต้น

(2) **โครงการหลวง** หมายถึง โครงการส่วนพระองค์ที่ได้รับเงินสนับสนุนจากราษฎร รัฐบาลไทยและต่างประเทศ รวมทั้งสำนักงาน กปร. โดยทรงเจาะจงดำเนินการพัฒนาและบำรุงรักษาต้นน้ำลำธารในบริเวณภาคเหนือ โครงการดังกล่าวเป็นโครงการที่ดำเนินกิจการโดยตรงกับชาวเขา โดยร่วมปฏิบัติผสมผสานกับหน่วยงานของรัฐบาลในพื้นที่ต่างๆ ในภาคเหนือ บางโครงการมีลักษณะการดำเนินงานแบบโครงการตามพระราชดำริ

(3) **โครงการในพระบรมราชานุเคราะห์** หมายถึง โครงการที่ทรงพระราชทานข้อแนะนำและแนวพระราชดำริให้เอกชนไปดำเนินการด้วยกำลังเงิน กำลังปัญญา และกำลังแรงงาน พร้อมทั้งการติดตาม

ผลงานให้ต่อเนื่องโดยภาคเอกชนเอง เช่น โครงการหมู่บ้านสหกรณ์โนนดินแดง อ.ทับสะแก จ.ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งสโมสรโรตารีแห่งประเทศไทยเป็นผู้จัดและดำเนินงานตามแนวพระราชดำริ โครงการพจนานุกรมและโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เป็นต้น

(4) **โครงการตามพระราชดำริ** หมายถึง โครงการที่ทรงวางแผนพัฒนา ทรงเสนอแนะให้รัฐบาลร่วมดำเนินการตามพระราชดำริ โดยจะร่วมทรงงานกับหน่วยงานของรัฐบาล ซึ่งมีทั้งฝ่ายพลเรือน ตำรวจ และทหาร โครงการประเภทนี้ปัจจุบันมีกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคในประเทศไทย อาทิ โครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นต้น

อนึ่ง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มิได้จำกัดอยู่ในด้านการพัฒนาด้านการเกษตรหรือการพัฒนาในเขตชนบทเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการแก้ไขปัญหาการจราจร โครงการแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสีย โครงการแก้ไขและป้องกันน้ำท่วม (แก้มลิง) ในกรุงเทพฯ และเขตปริมณฑลอีกด้วย นอกจากนี้ ยังมีการสร้างสถานที่อันเป็นสัญลักษณ์ในการเคารพสักการะ ได้แก่ การสร้างพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสุริโยทัย จ. พระนครศรีอยุธยา, การสร้างวัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก[11] เป็นต้น

สำหรับรูปแบบของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่หนังสือนี้ศึกษาเป็นหลัก ได้แก่ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรูปแบบของ "โครงการตามพระราชดำริ" ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการโดยมีสำนักงาน กปร. เป็นผู้ประสานงานหลัก และมีมูลนิธิชัยพัฒนาเป็นผู้สนับสนุนด้านเงินงบประมาณในกรณีที่มีข้อจำกัด เนื่องจากโครงการตามพระราชดำริมีลักษณะการดำเนินการที่เป็นระบบ และมีความเกี่ยวข้องกับหน่วยงานต่างๆ อย่างกว้างขวาง ทั้งภาครัฐบาล ข้าราชการ เอกชน พลเรือน ตำรวจและทหาร

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: เครือข่ายความสัมพันธ์

การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต้องอาศัยการดำเนินการของกลุ่มคนหลากหลายฝ่าย ทั้งจากภาครัฐ หน่วยงานราชการ ทหาร ตำรวจ และราษฎร ทำให้เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนา

ในแง่กลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มที่หนึ่งได้แก่ "กลุ่มเป้าหมาย" ที่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริดำเนินกิจกรรมด้วย อาจกล่าวได้ว่า โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นอยู่ของ "ราษฎร" โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ รวมทั้งกลุ่มชาวเขาที่อาศัยอยู่ในบริเวณภาคเหนือ[12]

นอกจากราษฎรในเขตชนบทแล้ว โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริยังมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับข้าราชการที่สังกัดอยู่ในหน่วยงานราชการในระดับพื้นที่ รวมถึงเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งมีหน้าที่ในการสนองพระราชดำริผ่านการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เราอาจเรียกคนกลุ่มที่สองนี้ว่าเป็น "กลุ่มผู้ปฏิบัติการในระดับพื้นที่"

ในการปฏิบัติงานดังกล่าวให้สำเร็จลุล่วงนั้น ยังต้องมีการประสานงานภายในเจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติการ รวมถึงการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการแต่ละหน่วยงาน และการถวายรายงานความคืบหน้าต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเกิดหน่วยงานที่มีชื่อว่า **"สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"** หรือ **"สำนักงาน กปร."** ซึ่งแต่งตั้งโดยรัฐบาลในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อปี พ.ศ. 2524 เพื่อทำหน้าที่เป็นเลขานุการของ "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ในการดำเนินการควบคุม

กำกับ ดูแล ติดตามผล ประสานการดำเนินงานในส่วนของหน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีการดำเนินงานสนองพระราชดำริได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริยังมีความสัมพันธ์กับ "กลุ่มผู้อุปถัมภ์" ทั้งภาคธุรกิจและเอกชน ซึ่งได้แก่ บริษัท ห้างร้าน สมาคม สโมสร และองค์กรธุรกิจที่ดำเนินกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ที่ให้การสนับสนุน เช่น การสนับสนุนกิจกรรมในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในรูปแบบของการบริจาคเงิน เป็นต้น

เครือข่ายขององค์กรในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริยังประกอบไปด้วยองค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้รับการสนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อมจากสถาบันกษัตริย์ โดยเป็นเครือข่ายขององค์กรในพระบรมราชูปถัมภ์ รวมถึงการให้การสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น สภากาชาดไทย กลุ่มลูกเสือชาวบ้านในพระบรมราชานุเคราะห์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สโมสรไลออนส์ในประเทศไทย[13] เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากขนาดของโครงการและกลุ่มคนที่เข้าร่วมในเครือข่ายขององค์กรในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริแล้ว อาจกล่าวได้ว่าสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่มีเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบองค์กรด้านการพัฒนาที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย

พรมแดนองค์ความรู้เกี่ยวกับโครงการพระราชดำริ: งานเขียนที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจสถานภาพขององค์ความรู้เกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในงานศึกษาที่ผ่านมา พบว่า เราสามารถแบ่งกลุ่มงานศึกษาออกได้เป็น 3 กลุ่มได้แก่

กลุ่มที่ 1 บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในฐานะการปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อปวงชนชาวไทย

งานเขียนกลุ่มนี้เป็นงานเขียนที่มีจำนวนมากที่สุด และไม่สามารถนำมากล่าวได้ทั้งหมดในที่นี้ การตีพิมพ์งานประเภทนี้มักจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสสำคัญๆ อาทิ งานเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติ และวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

ผู้ผลิตงานเขียนกลุ่มนี้ได้แก่ หน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อาทิ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ กองทัพบก กระทรวงกลาโหม กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน การไฟฟ้าฝ่ายผลิต กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในด้านการศึกษาและผลิตวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แก่ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ องค์กรที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ อาทิ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ สโมสรไลออนส์ในประเทศไทย มูลนิธิ 5 ธันวามหาราช เป็นต้น[14] นอกจากนี้ยังมีงานเขียนจำนวนหนึ่งที่ถูกผลิตขึ้นเนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองการครองสิริราชสมบัติ 60 ปี ในรูปแบบเรื่องเล่าและความทรงจำจากบทสัมภาษณ์ ได้แก่ หนังสือ *ตามหาคนในรูปภาพมงคลในหลวงกับประชาชน* จำนวน 2 เล่ม ซึ่งเรื่องเล่าสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างตัวตนของราษฎรเชื่อมโยงกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านรูปถ่าย

งานในกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันคือ ชี้ให้เห็นว่า โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ

กลุ่มที่ 2 บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสร้างความมั่นคงแห่งชาติ

งานเขียนกลุ่มนี้มีลักษณะของการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมากกว่าการให้ข้อมูลรายละเอียดของแต่ละโครงการ โดยมีประเด็นหลักที่เน้นให้เห็นถึงบทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับการรักษาความมั่นคงแห่งชาติ ผู้ผลิตงานเขียนกลุ่มนี้ ได้แก่ ผู้ที่เคยปฏิบัติงานและเป็นผู้เผยแพร่พระราชกรณียกิจในฐานะผู้ปฏิบัติงาน ได้แก่ งานของสุเมธ ตันติเวชกุล (2529) ม.จ.ภีศเดช รัชนี (2531) และวสิษฐ เดชกุญชร (2544) เป็นต้น งานศึกษาเอกสารส่วนบุคคลของนักศึกษาจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร[15] และกลุ่มคนที่เป็นปัญญาชนอนุรักษนิยม ได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

งานเขียนในกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นว่า โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริไม่เพียงแต่มีบทบาทในด้านการพัฒนาและการสงเคราะห์ความเป็นอยู่ของราษฎรในชนบทเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญที่สนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบทของประเทศอีกด้วย งานที่เด่นที่สุดในกลุ่มนี้ ได้แก่ งานของสุเมธ ตันติเวชกุล ซึ่งเป็นเอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาเศรษฐกิจ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรปี พ.ศ. 2529 ในหัวข้อ "บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบทของประเทศ" โดยผู้เขียนเป็นเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการและเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการผ่าน "สำนักงาน กปร." ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ และข้อมูลส่วนหนึ่งได้มาจากการพระราชทานการสัมภาษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยพระองค์เองถึงการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ประเด็นสำคัญของงานชิ้นนี้คือ การชี้ให้เห็นถึงบทบาทด้านการรักษาความมั่นคงของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีกลยุทธ์สำคัญคือการแยกมวลชนออกจากฝ่ายตรงข้ามและตัดความ

สามารถในการใช้มวลชนเป็นฐานของขบวนการคอมมิวนิสต์ ผ่านการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในเขตชนบทเป็นหลัก

กลุ่มที่ 3 โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในบริบทของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์

งานที่ศึกษาด้านประวัติศาสตร์ของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโดยตรงนั้นยังไม่ปรากฏ แต่มีการศึกษาในประเด็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในฐานะพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ ภายใต้บริบทของการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองในช่วงของการก่อกำเนิดของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประเด็นสำคัญของงานศึกษาดังกล่าวคือการชี้ให้เห็นถึงบริบทของประวัติศาสตร์และปัจจัยทางการเมือง ซึ่งส่งผลต่อบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย งานกลุ่มนี้มีจำนวนไม่มากนัก และมีงานคลาสสิกที่สำคัญ คือ งานของทักษ์ เฉลิมเตียรณ ซึ่งชี้ให้เห็นประเด็นของการที่จอมพลสฤษดิ์นำเอา "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ"[16] มาใช้ในการปกครอง โดยมีจุดเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2500 จากการก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองด้วยการทำรัฐประหาร ทำให้คณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ต้องแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองและเพิ่มความนิยมต่อประชาชนด้วยการใช้สถาบันกษัตริย์ เป็นเครื่องมือทางการเมืองของตน ผ่านการรื้อฟื้นพระราชพิธีและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในสังคม โดยพยายามส่งเสริมให้องค์พระมหากษัตริย์ได้เสด็จออกพบปะกับประชาชนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน และเพิ่มพระราชภารกิจทั้งในส่วนราชการและในส่วนพระองค์มากยิ่งขึ้น (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 360, 2548: 321) อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ครั้งสำคัญในสังคมไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นับเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินกิจกรรมที่เรียกว่า "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ในปัจจุบัน

จากการสำรวจสถานภาพการศึกษาโครงการอันเนื่องมาจาก

พระราชดำริที่ผ่านมาพบว่า แม้ว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจะเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญ และเกี่ยวข้องกับราษฎรจำนวนมาก ทั้งงานเขียนที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริก็มีอยู่จำนวนไม่น้อย หากแต่งานศึกษาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในเชิงวิเคราะห์ทางวิชาการยังคงมีจำนวนจำกัด และยังคงขาดแคลนงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้กระทำ (active) ในการสถาปนาพระราชอำนาจนำ (Royal Hegemony) ทั้งในมิติการเมืองและมิติอุดมการณ์ผ่านรูปธรรมของปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideological Pratice) ที่เรียกว่า "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" งานศึกษานี้จึงเกิดขึ้นภายใต้ความพยายามในการสืบค้นให้เห็นถึงความเป็นมา บริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดเงื่อนไขการสถาปนาพระราชอำนาจนำ เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดทั้งในเชิงโครงสร้างเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ทั้งยังสร้างนิยามความหมายใหม่ทั้งในระดับการศึกษาและการทำความเข้าใจ "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ในสังคมไทย

หากพิจารณาจุดเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2494 เมื่อเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวรภายหลังจากทรงสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ พระราชอำนาจและบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังคงมีความจำกัด เนื่องจากเสด็จขึ้นครองราชย์ขณะยังทรงพระเยาว์ อีกทั้งบทบาทและพระราชอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายรัฐธรรมนูญภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 อันเป็นปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างหลักในการดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำในสังคมไทย ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปราศจากอำนาจรัฐาธิปัตย์ในการปกครองประเทศดังเช่นกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ทั้งยังทรงปราศจากสายสัมพันธ์กับระบบราชการอันเป็นกลไกในการขับเคลื่อนรัฐ

ในขณะที่ปัจจุบัน บทบาทและพระราชอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ทรงทำหน้าที่เป็นปัญญาชนทางการเมืองในฐานะผู้ให้การศึกษา (educator) ผู้จัดตั้งเชื่อมโยง (organizer) และผู้นำ (leader) ทั้งในมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงแนวความคิดและวิถีทางในการพัฒนา ตัวอย่างอันเป็นรูปธรรมที่พิสูจน์ถึงพระราชอำนาจนำในด้านการพัฒนา ได้แก่ ทรงดำรงบทบาทเป็น "กษัตริย์นักพัฒนา" ในการนำเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศภายใต้แนวพระราชดำริ "เศรษฐกิจพอเพียง" ซึ่งได้รับการขานรับจากหน่วยงานรัฐและกลุ่มองค์กรต่างๆ ในสังคมอย่างกว้างขวาง จนกลายมาเป็นแนวนโยบายการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบัน

คำถามที่ตามมาก็คือ การสถาปนาพระราชอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพัฒนาการความเป็นมาอย่างไร มีกระบวนการอย่างไร ดำเนินการภายใต้โครงสร้างอย่างไร ประกอบไปด้วยอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์อย่างไร มีกระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์อย่างไร เครือข่ายปัญญาชนประกอบด้วยคนกลุ่มใด มีลักษณะอย่างไร ทั้งนี้ การศึกษาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในฐานะที่เป็นทั้งรูปธรรมและขั้นตอนของการพัฒนาที่นำเสนอโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นกุญแจสำคัญดอกหนึ่งในการไขไปสู่การทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสังคมไทย

การสถาปนาอำนาจนำ: มุมมองทางทฤษฎี

สำหรับแนวทางการศึกษาประเด็นการสถาปนาอำนาจนำ ได้มีนักทฤษฎีตะวันตกจำนวนหนึ่งได้พัฒนาแนวทางดังกล่าวไว้ ที่สำคัญได้แก่ อันโตนิโอ กรัมชี่[17] (Antonio Gramsci ค.ศ. 1891-1937)

นักทฤษฎีและนักปฏิวัติมาร์กซิสต์ชาวอิตาเลี่ยน ผู้ทุ่มเทชีวิตให้กับการปฏิวัติและการพัฒนาทฤษฎีมาร์กซิสม์ในอิตาลีอย่างต่อเนื่อง กรัมชี่เสนอมโนทัศน์อำนาจนำ (Hegemony) ในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์การปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ นักคิดที่ได้พัฒนาแนวทางการวิเคราะห์ต่อเนื่องมาจากงานของกรัมชี่ ได้แก่ ชานทัล มูฟฟ์[18] (Chantal Mouffe)

กรัมชี่ได้รับอิทธิพลจากนักคิดประวัติศาสตร์นิยมแนวเฮเกลเลียนที่ชื่อ เบเนเดตโต โครเช่ (Benedetto Corce) กล่าวได้ว่ากรัมชี่เป็นมาร์กซิสต์ที่ซึมซับประวัติศาสตร์มากกว่าใครตั้งแต่มาร์กซ์เป็นต้นมา กรัมชี่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มประวัติศาสตร์นิยม (historicism) เนื่องจากงานของเขาให้ความสำคัญระหว่างปัญหาจิตสำนึกกับปัญหาประวัติศาสตร์ การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองของกรัมชี่เป็นผลมาจากการได้รับแรงบันดาลใจจากการปฏิวัติรัสเซียในปี ค.ศ. 1917 (McLellan 1998: 193; กาญจนา แก้วเทพ 2527: 3)

กรัมชี่เริ่มต้นชีวิตในฐานะนักปฏิวัติด้วยการเข้าร่วมกับพรรคสังคมนิยมอิตาลี (Italian Socialist Party-PSI) ในปี ค.ศ. 1913 ต่อมาเขาได้ทำงานกับกรรมกรในเมืองตูรินในขบวนการสภาโรงงาน (Factory Councils Movement) พร้อมๆ กับเป็นบรรณาธิการนสพ. Ordine Nuovo ในปี ค.ศ. 1916-1919 ภายหลังจากความล้มเหลวของขบวนการสภาโรงงานในปี ค.ศ. 1921-1926 เขาได้มีส่วนร่วมก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งอิตาลี[19] (Communist Party of Italy-PCI) (McLellan 1998: 192)

งานเขียนของกรัมชี่พัฒนาขึ้นในช่วงสุดท้ายของชีวิตในขณะที่เขาติดคุกเป็นเวลาเกือบ 11 ปี (ค.ศ. 1926-1937) ด้วยการรวบรวมและทบทวนประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมา ในงาน Prison Notebooks กรัมชี่ได้ใช้ทัศนะเชิงปรัชญามายกระดับประสบการณ์รูปธรรมของตนให้กลายเป็นทฤษฎีการเมืองและอุดมการณ์ โดยแนวคิดหลักที่นำเสนอในงานชิ้นนี้ ได้แก่ บทบาทของปัญญาชน มโนทัศน์เรื่องอำนาจนำ และผลจากยุทธศาสตร์ที่แตกต่างในการปฏิวัติ

ของประเทศในแถบตะวันออกและตะวันตก มโนทัศน์เรื่องอำนาจนำเป็นคำตอบไขปัญหาความสามารถของระบบทุนนิยมในการรักษาประชาธิปไตยกระฎุมพีในสังคมตะวันตก (McLellan 1998: 197,204; กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 3)

มโนทัศน์หลักของกรัมชี่ที่นำมาใช้ในการศึกษาในที่นี้ประกอบด้วย (1) อำนาจนำ (Hegemony) (2) กลุ่มทางประวัติศาสตร์ (Historical Bloc) และบทบาทของปัญญาชน (Intellectuals) และ (3) อุดมการณ์ (Ideology) และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideological Practices)

อำนาจนำ (Hegemony)

แนวคิดของกรัมชี่ มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทฤษฎีมาร์กซิสม์อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบน (superstructure) กรัมชี่ใช้มโนทัศน์ "อำนาจนำ" หรือ Hegemony เพื่ออธิบายสาเหตุที่มวลชนยังคงอยู่ในภาวะกดขี่ขูดรีดและไม่ปฏิวัติภายหลังเหตุการณ์ปฏิวัติรัสเซียในปี ค.ศ. 1917 กรัมชี่เป็นนักทฤษฎีมาร์กซิสม์คนแรกที่ทำการวิเคราะห์อย่างจริงจังต่อกระบวนการที่กระฎุมพีสร้างการครอบงำผ่านการยินยอม (consent) มากกว่าการบังคับ (coercion) (McLellan 1998: 204)

มูฟฟ์ ผู้พัฒนาแนวคิดดังกล่าวต่อเนื่องจากกรัมชี่ เสนอว่าแนวความคิดเรื่องอำนาจนำของกรัมชี่มีพัฒนาการใน 2 ระดับ คือ ระดับที่หนึ่ง การสถาปนาอำนาจนำในมิติของ "ความเป็นพันธมิตร" (alliance) และระดับที่สอง การก่อรูปของ "ผลประโยชน์แห่งชาติ" (National Interest) (Wright 1992: p.5 of 29)

"อำนาจนำ" หรือ Hegemony เป็นคำที่กรัมชี่ใช้ครั้งแรกในงานเขียน Notes on the Southern Question ในปี ค.ศ. 1926 ในงานเขียนชิ้นนี้ กรัมชี่เน้นย้ำถึงเงื่อนไขทางการเมือง ศีลธรรม และภูมิปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการปฏิวัติ ในงานชิ้นดังกล่าวอำนาจนำถูกเสนอขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการสร้าง "ระบบพันธมิตรทาง

ชนชั้น" (Class Alliance System) เพื่อเป็นยุทธศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพในการระดมมวลชนเพื่อต่อต้านทุนนิยมและรัฐกระฎุมพี (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 12; Mouffe 1979: 178)

ต่อมา มโนทัศน์เรื่องอำนาจนำ ถูกทำให้เด่นชัดขึ้นในงาน Prison Notebooks โดยกรัมชี่นำมาใช้ในความหมายปฏิบัติการของชนชั้นปกครองในการสร้างความยอมรับจากชนชั้นอื่นๆ ในสังคมด้วยการสร้างความร่วมมือกันระหว่างผู้นำทางการเมือง ปัญญาชน และผู้นำทางศีลธรรม (Mouffe 1979: 179) ทั้งนี้ ปฏิบัติการของการสถาปนาอำนาจนำเริ่มจากการขยาย "ผลประโยชน์ของชนชั้น" (Class Interest) ออกไปและค้นหาผลประโยชน์ภาคสาธารณะ (Public Sectors) แล้วทำให้ความต้องการของชนชั้นของตนกลายเป็นความต้องการของมวลชน

อำนาจนำ หมายถึง การที่คนบางกลุ่มหรือชนชั้นบางชนชั้นสามารถสร้างและรักษาสถานภาพการครอบงำเหนือกลุ่มอื่นๆ ได้ เนื่องจากสามารถแสดงตัวว่าเป็นกลุ่มที่มีความสามารถสูงที่สุดในการตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของชนชั้นหรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ นอกจากนี้ การสถาปนาอำนาจนำยังเป็นเงื่อนไขของกระบวนการที่ชนชั้นครอบงำไม่ได้ควบคุม แต่ชี้นำมวลชนผ่านผู้นำทางจริยธรรมและภูมิปัญญา (Storey 1993: 119)

กรัมชี่เชื่อว่า การทำความเข้าใจกลไกการครอบงำ และการดำรงรักษาอำนาจของชนชั้นปกครองจำเป็นต้องทำการศึกษาผ่าน "มโนทัศน์ประวัติศาสตร์การเมืองของอำนาจนำ" (Historical Political Concept of Hegemony) ทั้งนี้ กระบวนการในการธำรงรักษาความเหนือกว่าในการครองอำนาจนำด้านอุดมการณ์กระทำผ่านการสร้าง "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (Historical Bloc)

กลุ่มทางประวัติศาสตร์[20] และบทบาทของปัญญาชน[21]

Ann Showstack (1982: 14) ชี้ว่า กรัมชี่ใช้มโนทัศน์เรื่องกลุ่มทางประวัติศาสตร์เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่าง

เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และวิถีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน ขัดแย้ง ไม่ลงรอยกันภายในชนชั้นและระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคม ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่กรัมชี่พยายามตอบโต้กับข้อเสนอของกลุ่มมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิมที่เสนอว่า ฐานเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักที่กำหนดโครงสร้างส่วนบนทางการเมืองและอุดมการณ์

กลุ่มทางประวัติศาสตร์เป็นมโนทัศน์ที่กรัมชี่แสดงกระบวนการเชื่อมประสานของภาวะ "เอกภาพอันเป็นผลมาจากปฏิพัฒนาการ" (Dialectical Unity) ระหว่างฐานเศรษฐกิจกับโครงสร้างส่วนบน ระหว่างทฤษฎีกับปฏิบัติการ และระหว่างปัญญาชนกับมวลชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการครองอำนาจนำอย่างถาวรและมั่นคงของชนชั้นที่ต้องการครองอำนาจนำเหนือสังคมทั้งหมด อย่างไรก็ตาม กลุ่มทางประวัติศาสตร์มิได้มีความหมายจำกัดอยู่เพียงการเป็นพันธมิตรกันระหว่างชนชั้นต่างๆ อย่างผิวเผินและหยาบง่าย หากมีกระบวนการสร้างความเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขเชิงบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ ในแต่ละช่วงสถานการณ์ที่เกิดการสถาปนาอำนาจนำในขณะนั้น (David 1988: 424)

การศึกษาบริบทและเงื่อนไขในแต่ละสถานการณ์ของการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาอำนาจนำของกลุ่มที่มีบทบาทหลักในสังคม ทั้งนี้ การทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาอำนาจนำผ่านกลุ่มทางประวัติศาสตร์ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างความเข้าใจต่อเงื่อนไขและข้อจำกัดในการสถาปนาอำนาจนำ ทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในกระบวนการนำเสนอยุทธศาสตร์การชิงอำนาจนำกลับคืนมาของกลุ่มที่ตกอยู่ในบทบาทรองอีกด้วย

กลุ่มทางประวัติศาสตร์เป็นกลุ่มที่ไม่ได้จำกัดด้วยการแบ่งชนชั้นโดยปัจจัยทางเศรษฐกิจตามแนวคิดของมาร์กซิสม์คลาสสิกเท่านั้น แต่ประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่มหลายชนชั้นที่รวมตัวกันเพื่อประกอบภารกิจทางประวัติศาสตร์โดยมีอุดมการณ์เป็นจุดเชื่อมต่อ (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 11)

กรัมชี่ได้ขยายความมโนทัศน์อำนาจนำให้หมายรวมถึงการวิเคราะห์แนวทางที่ชนชั้นปกครองได้รับฉันทามติจากกลุ่มทางสังคมต่างๆ ให้ครอบงำกลุ่มผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยการทำให้ปัญญาชนในระบบ (ปัญญาชนในระบบราชการ หรือสังกัดพรรคการเมือง) เชื่อฟัง และตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครอง แล้วจึงสร้างระบบขึ้นมาเพื่อยึดโยงปัญญาชนของทุกกลุ่มชนชั้นเอาไว้ ทำให้มุมมองแบบชนชั้นปกครองดังกล่าวแพร่กระจายสู่ปัญญาชนจนกลายเป็น "สามัญสำนึก" (Common Sense) ของสังคม (McLellan 1998: 203) ผลที่ตามมาก็คือ สามัญชนรับเอามุมมอง/สำนึกของชนชั้นปกครองมาเป็นของตนผ่านปัญญาชนอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอำนาจนำจะหมายถึงฉันทามติในระดับสูง แต่ก็มิได้หมายความว่าสังคมนั้นจะปราศจากความขัดแย้ง มโนทัศน์อำนาจนำชี้ให้เราเห็นว่าอำนาจนำยังคงมีความขัดแย้งภายในตัวมันเอง และเป็นพื้นที่สำหรับการต่อสู้เพื่อการสถาปนาอำนาจนำระหว่างชนชั้นครอบงำกับชนชั้นใต้ปกครอง ในกระบวนการของการสถาปนาอำนาจนำและการสถาปนาอุดมการณ์ต่อต้านล้วนต้องอาศัยปัญญาชนเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญในกระบวนการดังกล่าว

บทบาทของปัญญาชน

กรัมชี่ใช้ปัญญาชนในความหมายกว้าง หมายถึง กลุ่มคนที่มีบทบาทในการจัดตั้ง หรือบทบาททางอุดมการณ์-วัฒนธรรม (Organizational or Ideological-Culture Role) ในสังคม เช่น พระ ครู ช่างเทคนิคและผู้จัดการในโรงงานอุตสาหกรรม ข้าราชการ นักสังคมสงเคราะห์ อาจารย์มหาวิทยาลัย นักข่าว เป็นต้น นอกจากนี้กรัมชี่ยังให้ความสำคัญกับบทบาทของปัญญาชนในฐานะตัวจักรขับเคลื่อนการสถาปนาอำนาจนำ โดยเชื่อมโยงบทบาทหน้าที่ของปัญญาชนเข้ากับศักยภาพที่มีมาแต่กำเนิดของมนุษย์ทุกคนในด้านความสามารถในการคิดและให้เหตุผล ผ่านการศึกษาและปฏิบัติการ (Anne Showstack 1982: 14) ดังปรากฏในงาน Prison Notebooks มโน

ทัศน์เรื่องปัญญาชนของกรัมชี่มีความหมายกว้างกว่าแนวคิดมาร์กซ์คลาสสิก กล่าวคือ "คนทุกคนเป็นปัญญาชน แต่ไม่ใช่ทุกคนที่ทำหน้าที่ของปัญญาชน"[22] (Gramsci 1980: 9)

บทบาทหน้าที่ที่สำคัญของปัญญาชน คือ การรักษาการครองอำนาจนำของชนชั้นของตนเหนือสังคมโดยรวม ด้วยการสร้างความชอบธรรมให้กับอุดมการณ์ที่พวกเขามีบทบาทในฐานะเป็นผู้กระทำเพื่อสร้างความเหนือกว่าในการควบคุม โดยการทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองที่ชนชั้นตนมีความได้เปรียบ ได้รับการสถาปนาและสร้างความยอมรับจากสังคม (McLellan 1998: 202) อาจกล่าวได้ว่าเขาทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ให้การศึกษา (educator) ผู้จัดตั้งเชื่อมโยง (organizer) และผู้นำ (leader) ปัญญาชนมีความหมายในแง่ของบทบาทหน้าที่ของผู้เป็นปัญญาชน และในแง่กลุ่มคนที่ทำหน้าที่เติมเต็มบทบาทของปัญญาชน (David 1988: 425)

กรัมชี่แบ่งปัญญาชน[23] ออกเป็น 2 ประเภท คือ ปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี (Traditional Intellectuals) และปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals)

ปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี เป็นปัญญาชนที่ทำหน้าที่สนับสนุนโครงสร้าง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองและสืบทอด (reproduce) รวมถึงการช่วยธำรงรักษาอุดมการณ์ของสังคมเก่า โดยสำคัญผิดว่าพวกตนล้วนเป็นอิสระจากชนชั้นทางสังคมดำรงอยู่เหนือความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและชนชั้นอื่นๆ ในสังคม ตัวอย่างของปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ นักเขียน ศิลปิน นักปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบาทหลวงหรือพระ (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 12; McLellan 1998: 198)

ในขณะที่ **ปัญญาชนจัดตั้ง** เป็นปัญญาชนที่มีความใกล้ชิดและติดต่อสัมพันธ์กับชนชั้นของตน ทำหน้าที่เชื่อมประสาน "จิตสำนึกร่วม" (Collective Consciousness) ภายในชนชั้นของตนผ่านมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปัญญาชนจัดตั้งมีความเป็นอิสระและมุ่งมั่นเพื่อการพัฒนาไปสู่การครอบงำทางอุดมการณ์

ในสังคม ปัญญาชนจัดตั้งจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะจักรกลของการเกิดเงื่อนไขของการปฏิวัติ ทั้งนี้ ชนชั้นแต่ละชนชั้นจำเป็นต้องผลิตปัญญาชนจัดตั้งของตนเอง ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้นำในทางจริยธรรม (moral) และปัญญาชน (intellectual) กรัมชี่ชี้ว่า การผลิตปัญญาชนจัดตั้งของชนชั้นกรรมาชีพเป็น "เงื่อนไขที่มีความจำเป็นก่อนหน้า" (A Necessary Precondition) ของการปฏิวัติ (McLellan 1998: 199-200)

ภารกิจสำคัญของปัญญาชนจัดตั้ง คือ การดึงเอาศักยภาพและความปรารถนาของมวลชนเพื่อชี้นำมวลชนสู่การปฏิวัติ ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาชนจัดตั้งกับชนชั้นที่สังกัดอยู่นั้นมีลักษณะเชิงวิภาษ ด้วยการประสานปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชนชั้นแรงงาน ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เปิดเผยสู่จิตสำนึกทางทฤษฎี (Theoretical Consciousness) อย่างไรก็ตาม การก่อรูปของปัญญาชนจัดตั้งเกิดขึ้นในชนชั้นแรงงานกรรมกรได้ยากกว่าชนชั้นกระฎุมพี (McLellan 1998: 199-200)

กรัมชี่ไม่เพียงแต่ใช้มโนทัศน์อำนาจนำในฐานะปฏิบัติการของชนชั้นปกครองที่ใช้ในการสร้างความครอบงำเท่านั้น แต่มโนทัศน์อำนาจนำยังหมายรวมถึง "ยุทธศาสตร์" ของชนชั้นผู้ถูกกดขี่ที่ใช้ช่วงชิงอำนาจในการนำเช่นกัน

อุดมการณ์[24] และปฏิบัติการทางอุดมการณ์

ความหมายของอุดมการณ์

ปัญหาประการแรกของการศึกษา "อุดมการณ์" ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Ideology" คือ ปัญหาในการนิยามความหมายของอุดมการณ์ที่แตกต่างกันของนักทฤษฎี ทำให้ความหมายของอุดมการณ์ ซึ่งนำมาใช้เป็นมโนทัศน์ในการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมมีความหลากหลาย[25]

ในภาษาไทยมีการนำเอามโนทัศน์อุดมการณ์มาวิเคราะห์สังคมไทย โดยนักวิชาการที่นำทฤษฎีมาร์กซิสม์มาเป็นแนวทางในการ

ศึกษาจำนวนหนึ่ง[26] โดยมีการแปลความหมายของอุดมการณ์ที่แตกต่างหลากหลาย[27] อาจกล่าวได้ว่าลักษณะร่วมของความหมายของคำว่าอุดมการณ์ที่ใช้โดยทั่วไปในภาษาไทยนั้น หมายถึงองค์รวมของระบบของความเชื่อ (system of beliefs) ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อที่บุคคลมีต่อตนเองหรือชนชั้นของตนเองที่มีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม และมีต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองหรือชนชั้นของตนเองกับสังคม (กาญจนา แก้วเทพ 2527ก: 211; นลินี ตันธุวนิตย์ 2537: 2)

แนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ในการศึกษามาร์กซิสม์ได้มีพัฒนาการมาจากงานของมาร์กซ์ ซึ่งมักถูกนำมาใช้ในความหมายที่ว่า อุดมการณ์เป็นวิธีคิดที่ผิดพลาดอย่างเป็นระบบ (a way of thinking which is systematically mistaken) หรือ "จิตสำนึกที่ผิดพลาด" (False Consciouseness) โดยอุดมการณ์เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ซึ่งเป็นเพียงภาพสะท้อนของฐานเศรษฐกิจ (Economic Base) ซึ่งมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด[28] (Hawkes 1996: 4; 117)

ในขณะที่กรัมซี่ได้ปฏิเสธแนวความคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ดังกล่าว และเสนอว่า "อุดมการณ์มีความเป็นอิสระระดับหนึ่ง" (The Relative Autonomy of Ideology) จากโครงสร้างเศรษฐกิจ นอกจากนี้ อุดมการณ์ยังเป็นกระบวนการ (process) ที่มีลักษณะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลมาจากการปะทะ ประสานระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม ปริมณฑลของอุดมการณ์จึงเปรียบเสมือนสนามของความขัดแย้งระหว่างชนชั้น (A field of Class Conflict) [29] (Hawkes 1996: 117)

สำหรับความหมายของ "ปฏิบัติการทางอุดมการณ์" (Ideological Practices) นั้น หมายถึงกระบวนการในการผลิตความเชื่อเพื่อบรรจุเข้าสู่ความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) ผ่านการเปลี่ยนประสบการณ์ชีวิตของปัจเจกบุคคลมาสู่ความเชื่อ[30] (Wright Lecture 22&23 1992: 1) เนื่องจากอุดมการณ์มีลักษณะเป็นนามธรรม ดังนั้น

เราจะมองเห็นอุดมการณ์ได้ก็ต่อเมื่ออุดมการณ์ได้แสดงตัวออกมาในปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมต่างๆ (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 2)

ในสังคมแต่ละสังคมประกอบไปด้วยกลุ่ม หรือชนชั้นทางสังคมต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มล้วนแต่ผลิตอุดมการณ์ผ่านปฏิบัติการทางอุดมการณ์ในการประกอบกิจกรรมทางสังคม อุดมการณ์มีหน้าที่สำคัญในการให้ความหมาย และเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ในการอธิบายโลก รวมไปถึงการกำหนดแบบแผนการดำเนินกิจกรรมทางสังคมของปัจเจกบุคคล

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นปฏิบัติการทางสังคมรูปแบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยการผลิตระบบความคิดและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองที่แวดล้อมอยู่ กาญจนา แก้วเทพ ได้กล่าวถึงคุณลักษณะ 2 ประการของปฏิบัติการทางสังคมที่มีอุดมการณ์ไว้ว่า เป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมาย และระบุวิธีการที่แน่นอนในการนำไปสู่เป้าหมายนั้น (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 2-3) ดังนั้นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจึงมีลักษณะของปฏิบัติการทางสังคมที่มีอุดมการณ์อยู่ภายใน

ประเภทและหน้าที่ของอุดมการณ์

อุดมการณ์สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ หรืออุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่สามารถครองความเป็นเจ้าเหนืออุดมการณ์อื่นๆ ในสังคม ทำหน้าที่ในการธำรงรักษาและค้ำจุนระบบเดิม โดยมักได้รับการเผยแพร่ถ่ายทอดจากกลไกรัฐ

อุดมการณ์ประเภทที่สอง ได้แก่ อุดมการณ์เพื่อการต่อต้านอำนาจในระบบ หรืออุดมการณ์ต่อต้าน เป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายระบบเดิม และนำเสนอภาพของสังคมใหม่ที่ดีกว่า อุดมการณ์ต่อต้านเป็นเนื้อหาสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ในสังคมหนึ่งๆต่างก็มีการขับเคี่ยวระหว่างอุดมการณ์หลักและ

อุดมการณ์ต่อต้าน ทั้งนี้ อิทธิพลที่ส่งผลต่อการสถาปนาอำนาจนำของอุดมการณ์นั้น ได้แก่ เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองของสังคมในช่วงขณะนั้น (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 4)

"สงครามตรึงกำลังตั้งมั่น" (War of Position)

มูฟฟ์ชี้ว่า จากการที่กรัมชี่นิยามความหมายของอุดมการณ์ว่าอุดมการณ์เป็น "พื้นที่แห่งการต่อสู้" (a battle field) โดยที่การต่อสู้นั้นเป็นการต่อสู้ที่ยังคงดำเนินต่อไป (Continuous Struggle) ทำให้จิตสำนึกที่มนุษย์ได้รับผ่านอุดมการณ์เป็นกระบวนการที่ดำเนินการผ่านสื่อกลางของปริมณฑลทางอุดมการณ์ที่มีการเผชิญหน้ากันระหว่างแนวความคิด 2 แนว ที่ต่างก็ช่วงชิงอำนาจนำซึ่งกันและกัน ดังนั้น อุดมการณ์จึงเป็นกระบวนการที่มีฐานอยู่บนการปฏิบัติการ (Wright 1992: p.8 of 29)

กรัมชี่เสนอว่า สงครามชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจเป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่แสวงหาความยินยอมเป็นหลัก ซึ่งเป็นสิ่งที่ตัดสินชี้ขาดว่าฝ่ายใดจะได้รับชัยชนะทางการเมือง ทั้งนี้หากฝ่ายใดได้รับชัยชนะในการทำสงครามชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจก็ถือว่าได้รับชัยชนะโดยสมบูรณ์ แตกต่างจาก "สงครามเคลื่อนกำลังโจมตี" (War of Movement or manoeuvre) ที่เป็นเพียงชัยชนะชั่วคราว เนื่องจากการครอบงำด้วยการกดปราบหรือการใช้กำลังไม่เพียงพอต่อการควบคุมกลุ่มชนชั้นใต้ปกครองไว้ได้ จึงต้องมีการผสมผสานระหว่างการใช้กำลังและความยินยอมโดยฉันทามติจากมวลชน (กาญจนา แก้วเทพ 2527: 12)

จากการที่กรัมชี่ไม่เพียงแต่ใช้มโนทัศน์การครองอำนาจนำด้านอุดมการณ์ในฐานะปฏิบัติการของชนชั้นปกครองที่ใช้ครอบงำเท่านั้น แต่มโนทัศน์การครองอำนาจนำด้านอุดมการณ์ยังหมายรวมถึง "ยุทธศาสตร์" ของชนชั้นผู้ถูกกดขี่ที่ใช้ช่วงชิงอำนาจในการนำเช่นกัน ทำให้มูฟฟ์ได้นำแนวความคิดสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจของกรัมชี่มาพัฒนาต่อ โดยเสนอ "Disarticulation-

Rearticulation Process" ซึ่งเป็นองค์ประกอบของกระบวนการรื้อถอนอุดมการณ์เดิม เพื่อสร้างอุดมการณ์ใหม่ในสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ (Mouffe 1979: 197)

เนื่องจากอุดมการณ์ใหม่นั้นไม่ได้เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ว่างเปล่า แต่ในระบบจิตสำนึกนั้นมีอุดมการณ์เก่าบรรจุอยู่ก่อนแล้ว และเป็นตัวคอยผลักดันให้อุดมการณ์ใหม่ไม่สามารถบรรจุเข้าไปได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (Ideological Struggle) ระหว่างอุดมการณ์หลัก (Hegemony) และอุดมการณ์ต่อต้าน (Counter Hegemony) (กาญจนา แก้วเทพ 2527ข: 10) ในการบรรจุอุดมการณ์เข้าสู่สังคมและปัจเจกชน

มูฟฟ์ (1979: 193-194) เสนอว่า กระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ หรือการปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideological Practices) นั้น ประกอบด้วย การรื้อโครงสร้างของอุดมการณ์สายหลัก แยกแยะและวิเคราะห์บางองค์ประกอบของอุดมการณ์สายหลัก (disarticulation) ตลอดจนวิพากษ์กระบวนการทางสังคมที่อุดมการณ์นั้นดำรงอยู่ แล้วสร้างหรือตีความองค์ประกอบนั้นใหม่ (rearticulation) โดยกระบวนการนี้ เป็นการค่อยๆ ยึดพื้นที่ทางความคิดทีละจุดโดยไม่ทำลายอุดมการณ์สายหลักอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เป้าหมายระยะไกลของการปฏิบัติการทางอุดมการณ์ คือ การครอบครองพื้นที่ทางความคิดทั้งหมด และเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมเสียใหม่[31] (นลินี ตันธุวนิตย์ 2536: 3)

ดังนั้น มุมมองต่ออุดมการณ์ในฐานะสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ จึงนำมาสู่การพิจารณาประเด็นการต่อสู้ทางชนชั้นทั้งในระดับของความสัมพันธ์ทางสังคม (ชนชั้น) และในระดับอุดมการณ์ (Wright 1992: p.9 of 29)

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายเพื่อตอบคำถามสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก **การสถาปนาพระราชอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโครงการพระราชดำริ มีพัฒนาการความเป็นมาอย่างไร มีกระบวนการอย่างไร ดำเนินการภายใต้โครง**

สร้างอย่างไร ประการที่สอง **กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริมีลักษณะอย่างไร และเครือข่ายปัญญาชนของโครงการพระราชดำริประกอบด้วยคนกลุ่มใด มีลักษณะสำคัญอย่างไร ดำเนินการภายใต้โครงสร้างอย่างไร** และประการสุดท้าย **อุดมการณ์ที่ก่อตัวและเผยแพร่ผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีลักษณะอย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ และโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีปฏิบัติการทางอุดมการณ์เพื่อเชื่อมต่อกับหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน และราษฎรอย่างไรผ่านกลไกใด**

แนวทางและวิธีการศึกษา

สำหรับแนวทางและวิธีการในการศึกษา ผู้เขียนใช้การศึกษาจากเอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว ได้แก่ สิ่งตีพิมพ์ อาทิเช่น บทความ สารคดีการเมือง วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง บทสัมภาษณ์ จากนิตยสาร วารสาร หนังสือพิมพ์ หนังสือเฉลิมพระเกียรติ พระราชดำรัส แผ่นพับ งานเขียนเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ สารคดี วีดิทัศน์ และเว็บไซต์ที่จัดพิมพ์เผยแพร่พระราชกรณียกิจทั้งจากหน่วยงานราชการ เอกชน ตลอดจนงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงงานเขียนของผู้ที่เคยปฏิบัติงานในโครงการพระราชดำริ ร่วมกับการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและนักพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนของชนชั้นกลางที่มีบทบาทสำคัญ และราษฎรที่เข้าร่วมในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ผู้เขียนได้แบ่งช่วงเวลาการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ยุคก่อกำเนิด พ.ศ. 2494-2500 ช่วงที่ 2 ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง พ.ศ. 2501-2523 ช่วงที่ 3 ยุคกำเนิด

องค์กรประสานงาน พ.ศ. 2524-2530 และช่วงที่ 4 ยุคกำเนิดองค์กรเอกชน พ.ศ. 2531-2546 ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้รูปแบบ ลักษณะ และพัฒนาการของโครงสร้างการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริเป็นเกณฑ์สำคัญในการแบ่ง อนึ่ง สาเหตุที่เริ่มต้นการศึกษาในปี พ.ศ. 2494 เนื่องจากเป็นปีเริ่มต้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวร[32]

อนึ่ง ผู้ศึกษาได้นำแนวทางการศึกษาด้านมานุษยวิทยาด้วยการทำงานภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกรณีศึกษากระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง" ผ่านกรณีศึกษา "โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่" ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร. 2542: 128) ที่ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่[33] ในการศึกษาได้เก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์ และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานของสำนักราชเลขาธิการในปี พ.ศ. 2547 เพื่อชี้ให้เห็นกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

โครงสร้างการนำเสนอ

ในบทแรกของหนังสือ (บทที่ 2) ผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงการสถาปนาพระราชอำนาจนำภายใต้เงื่อนไขจำกัดจากปัจจัยทางด้านการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาล ซึ่งนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) มาสู่ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ในปี พ.ศ. 2475 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงส่งผลต่อรูปแบบและกติกาในการปกครองประเทศเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อบทบาท และพระราชอำนาจของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินกิจกรรมด้านโครงการพระราชดำริอีกด้วย

ในบทที่สองของหนังสือ (บทที่ 3) ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยการเติบโตของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่ได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเป็นระบบในสังคมไทยภายหลังรัฐประหารของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อให้เกิดการพัฒนาเงื่อนไขในการสร้างบทบาทใหม่ของสถาบันกษัตริย์ในสังคมการเมืองไทยหลายประการ บริบททางการเมืองและลักษณะสำคัญของการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงท่ามกลางสถานการณ์การเมืองที่ขัดแย้งทางอุดมการณ์อย่างรุนแรงและเข้มข้นในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ก่อเกิดสายสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลและหน่วยงานราชการอย่างกว้างขวาง โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักในการพัฒนา คือ เกษตรกรและชาวเขาในเขตภาคเหนือ ส่งผลให้โครงการพระราชดำริเติบโตและเพิ่มปริมาณขึ้นภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานราชการ จนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาของรัฐ และเติบโตอย่างเป็นอิสระระดับหนึ่งจากการกำหนดนโยบายของรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ยังคงเป็นข้อจำกัดซึ่งส่งผลให้การดำเนินโครงการพระราชดำริไม่สามารถเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่

ในบทที่สามของหนังสือ (บทที่ 4) จากการเติบโตของโครงการพระราชดำริควบคู่กับการพัฒนาของรัฐบาลในยุคของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง และความสอดคล้องในการดำเนินการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสายสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาล ภายใต้การนำของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ทำให้รัฐบาลจัดตั้ง "คณะกรรมการระดับชาติ" ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการต่างๆ และกำหนดงบประมาณเฉพาะแก่โครงการพระราชดำริเพื่อสนองตอบต่อปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริให้เป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพขึ้นในปี พ.ศ. 2524 ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็น *"สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่อง*

มาจากพระราชดำริ" หรือ *"สำนักงาน กปร."* ในปี พ.ศ. 2534 การเกิดขึ้นของ กปร.นับเป็น "จุดเปลี่ยน" ครั้งสำคัญในด้านโครงสร้างการดำเนินงานของโครงการพระราชดำริ

ในบทที่สี่ของหนังสือ (บทที่ 5) ผู้เขียนชี้ว่า การดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างการทำงานของระบบราชการยังคงเป็นข้อจำกัดในการสนองการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ เนื่องจากกฎเกณฑ์และขั้นตอนที่ซับซ้อน ส่งผลให้การดำเนินงานล่าช้าไม่ทันต่อสถานการณ์ และเงื่อนไขเฉพาะของโครงการพระราชดำริในบางลักษณะที่ต้องการความเร่งด่วนเพื่อสนองตอบต่อสถานการณ์เฉพาะหน้า และต้องการระบบที่มีความคล่องตัวในการดำเนินการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในลักษณะของ "องค์กรเอกชน" ขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาอันเกิดจากข้อจำกัดดังกล่าว "มูลนิธิชัยพัฒนา" จึงถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2531 ผู้เขียนเสนอว่าการเกิดขึ้นของมูลนิธิชัยพัฒนานั้นนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของพัฒนาการการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ อีกทั้งยังส่งผลสำคัญต่อการนิยามความหมายขององค์กรเอกชนด้านการพัฒนาในสังคมไทย และชี้ให้เห็นการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง" อย่างเป็นรูปธรรมผ่านกรณีศึกษา "โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่" ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่

ในบทที่ห้าของหนังสือ (บทที่ 6) เสนอกระบวนการเชื่อมประสานระหว่างปัญญาชนกับมวลชน โดยมีกระบวนการสร้างความเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ภายในสังคมภายใต้เงื่อนไขเชิงบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละช่วงสถานการณ์ที่เกิดการสถาปนาอำนาจนำในขณะนั้น และปัญญาชนในโครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นเครือข่ายกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในยุคต่างๆ อันเป็นปัจจัยสำคัญในการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และบทสุดท้าย (บทที่ 7) คือ บทสรุปที่ผู้เขียนได้สรุปและ

วิเคราะห์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านการดำเนินกิจกรรม "การพัฒนา" โครงการพระราชดำริ รวมทั้งอุดมการณ์และการส่งผ่านอุดมการณ์ ผ่านปฏิบัติการทางอุดมการณ์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริ

เชิงอรรถ

1 *พระราชอำนาจ* เป็นหนังสือของ ประมวล รุจนเสรี ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย และนักการเมืองสังกัดพรรคไทยรักไทย ที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2548 จัดเป็นหนังสือขายดีเล่มหนึ่งและได้รับการกล่าวถึงในวงกว้าง โดยหนังสือเล่มดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์ซ้ำไม่ต่ำกว่า 5 ครั้ง เกิดกระแสการวิจารณ์หนังสือของประมวลในกลุ่มนักวิชาการจำนวนหนึ่ง ได้แก่ Thongchai Winichakul (2548) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2548) สุพจน์ ด่านตระกูล (2548) เป็นต้น

2 ผู้ร่วมเสวนาประกอบด้วย ประมวล รุจนเสรี สนธิ ลิ้มทองกุล แก้วสรร อติโพธิ และดำเนินรายการโดย รศ.ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ในวันที่ 5 กันยายน 2548 ศ.ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดี มธ. เปิดเผยผ่านรายการ "สภาท่าพระอาทิตย์" ว่า พล.อ.สุรยุทธ์ ได้รับแจ้งและมีคำแนะนำจากพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีว่า ไม่สมควรไปแสดงปาฐกถาดังกล่าว เนื่องจากเกรงว่าจะถูกนำไปโยงเป็นเรื่องการเมือง จึงแจ้งยกเลิก และตามมาด้วยการถอนตัวของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล โปรดดู กองบรรณาธิการนิตยสารฟ้าเดียวกัน (2548) สำหรับสรุปการสัมมนาโปรดดู "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์" ใน ภิญโญ ไตรสุริยธรรมา. บรรณาธิการ.*October* เล่มที่ 5 พระราชอำนาจชาติไทย และไฟใต้. กรุงเทพฯ : Openbooks, 2548.

3 อาทิ ธงทอง จันทรางศุ (2548 [2529]) เจษฎา พรไชยา (2546) เพ็ญ จันทร์ โชติบาล (2548) เป็นต้น.

4 ในงานเขียนนี้ ผู้เขียนใช้คำว่า "โครงการพระราชดำริ" แทนคำว่า "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" สำหรับความเป็นมาของคำเรียกชื่อกิจกรรมด้านการพัฒนาของพระมหากษัตริย์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานชื่อเรียกด้วยพระองค์เองว่า โครงการ "อันเนื่องมาจาก" พระราชดำริ เนื่องจากไม่ต้องการให้โครงการที่เกิดขึ้นมีลักษณะของการปฏิบัติเพื่อสนองพระราชประสงค์ในฐานะที่ทรงเป็นกษัตริย์ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 48) ในระยะแรกนั้นมีการเรียกโครงการพระราชดำริว่า "โครงการตามพระราชประสงค์" ต่อมาสมัยหนึ่งเปลี่ยนมาเป็น "โครงการตามพระราชดำริ" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรัสว่า **"เมื่อฟังแล้วรู้สึกว่าจะเป็นคำที่รุนแรงไปหน่อย เพราะใช้คำว่า ตามพระราชประสงค์บ้าง ตามพระราชดำริบ้าง คล้ายเป็นการบังคับกัน** (เน้นตามต้นฉบับ)" (สำนักงาน กปร. 2544ก: 19).

5 เอกสารเผยแพร่ และศึกษาโครงการพระราชดำริได้ระบุถึงกำเนิดของโครงการพระราชดำริแตกต่างกัน ในที่นี้ ผู้เขียนได้ยึดเอาการดำเนินพระราชกรณียกิจในปี พ.ศ. 2494 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนิวัตประเทศไทยเป็นการถาวรเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ.

6 จากสถิติการประเมินของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีราษฎรที่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินงานของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจนถึงปี พ.ศ. 2544 จำนวน 7,910,799 คน (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2544: 80).

7 อาทิ ยุกติ มุกดาวิจิตร, "การก่อตัวของกระแส 'วัฒนธรรมชุมชน' ในสังคมไทย: พ.ศ. 2520-2536," (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538); ยุกติ มุกดาวิจิตร, อ่าน *"วัฒนธรรมชุมชน" : วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*, (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2548); ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน, 2539); สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, *จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า: อดีต ปัจจุบัน และอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544); เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, *"เอ็นจีโอ" นักพัฒนาระดับรากหญ้า พันธุ์ที่สังคมไทยขาด(ไม่)ได้?* (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2545); Amara Pongsapich and Nitaya Kataleeradabhan, *Thailand Nonprofit Sector and Social Development* (Bangkok: Chulalongkorn University Printing House, 1997) เป็นต้น.

8 ตัวเลขดังกล่าวได้จากการรวบรวมโดย *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2544); *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับกาญจนาภิเษก* (กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542); *ประมวลพระราชกรณียกิจและการพัฒนาประเทศ* (กรุงเทพฯ: สโมสรไลออนส์สตรีดุสิต, 2521) และ *ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2546* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2546)

ตัวอย่างของมูลนิธิที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่ม และทรงพระราชทานเงินทุนในการก่อตั้ง ได้แก่ มูลนิธิราชประชาสมาสัย, มูลนิธิอานันทมหิดล, มูลนิธิราชประชานุเคราะห์, มูลนิธิโครงการหลวง, มูลนิธิพระดาบส และมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น

ตัวอย่างของมูลนิธิที่อยู่ในเครือข่ายพระบรมราชูปถัมภ์ ได้แก่ ลูกเสือชาวบ้านในพระบรมราชานุเคราะห์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย, มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย, ราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษา, มูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม, มูลนิธิรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล, สมาคมวิทยาศาสตร์การเกษตรแห่งประเทศไทย, พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย และองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก เป็นต้น

9 การเกิดขึ้นของมูลนิธิชัยพัฒนามีนัยสำคัญต่อองค์กรพัฒนาเอกชนไทย เนื่องจากมูลนิธิชัยพัฒนานับเป็นมูลนิธิแรกและมูลนิธิเดียวที่พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้น และทรงดำเนินกิจกรรมด้วยพระองค์เองในรูปแบบ "องค์กรเอกชน" ที่ผ่านมา ในกรณีมูลนิธิอื่นๆ พระองค์จะทรงพระราชทานเงินในการก่อตั้ง และทรงแต่งตั้งให้ผู้อื่นเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมแทน อาจกล่าวได้ว่ามูลนิธิชัยพัฒนาเป็นองค์กรเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาโดยพระมหากษัตริย์องค์กรแรกในสังคมไทย

10 ปัจจุบันพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ล้วนเป็นองค์อุปถัมภ์ของมูลนิธิต่างๆ อาทิเช่น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทย โสสะมูลนิธิแห่งประเทศไทย สภาสตรีแห่งชาติ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย และมูลนิธิช่วยคนตาบอดแห่งประเทศไทย เป็นต้น

มูลนิธิในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ได้แก่ มูลนิธิช่วยการสาธารณสุขชุมชน มูลนิธิสตรีอุดมศึกษา มูลนิธิโลกสีเขียว และมูลนิธิเด็กอ่อนในสลัม เป็นต้น

มูลนิธิในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 7 แห่ง ได้แก่ มูลนิธิโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช เป็นต้น

มูลนิธิในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้แก่ มูลนิธิสายใจไทย มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มูลนิธิสิรินธร มูลนิธิคอลฟิลด์เพื่อคนตาบอด มูลนิธิสงเคราะห์เด็กยากจน ซี.ซี.เอฟ ประเทศไทย และมูลนิธิชมรมไทย-อิสราเอล เป็นต้น

สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ทรงก่อตั้งและเป็นองค์ประธานมูลนิธิจุฬาภรณ์

มูลนิธิในพระอุปถัมภ์พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลีฯ ได้แก่ สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี เป็นต้น

มูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 25 มูลนิธิ ได้แก่ มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว สมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย มูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการ และมูลนิธิช่วยเหลือคนโรคเรื้อน เป็นต้น.

11 ข้อมูลจากมูลนิธิชัยพัฒนา, <http://www.chaipat.or.th/chaipat/n_stage/activities_t/enter_ activities1.html >,สืบค้นเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2547.

12 มีข้อสังเกตที่สำคัญในประเด็นกลุ่มเป้าหมายของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ กล่าวคือ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมีพื้นที่เป้าหมายอยู่ในเขตชนบทและท้องถิ่นทุรกันดารในต่างจังหวัดเป็นหลัก โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือกลุ่มชนชั้นล่างของสังคม ได้แก่ เกษตรกรในเขตชนบทและชาวเขาในเขตภาคเหนือ ส่วนกลุ่มแรงงานอพยพในเมือง เช่น กรรมกร ชุมชนแออัด แรงงานต่างด้าว คนไร้บ้าน และชาวเขาที่อาศัยในพื้นราบหรือในเมือง

จะเป็นกลุ่มที่องค์กรพัฒนาเอกชนของชนชั้นกลางมีบทบาทในการดำเนินงานที่ครอบคลุมมากกว่า.

13 โปรดดูเชิงอรรถที่ 8.

14 หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่และรวบรวมงานเขียนที่เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ที่สำคัญ คือ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และสำนักราชเลขาธิการ.

15 ตัวอย่างงานเขียนประเภทนี้ ได้แก่ ชำนาญ มณีวัตร, "การส่งเสริมพระราชกรณียกิจเพื่อความมั่นคงของชาติ," (เอกสารวิจัยส่วนบุคคลลักษณะวิชาสังคมจิตวิทยา วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2522); บุญสม อยู่ออมสิน, "ในพระราชกรณียกิจที่สำคัญกับความมั่นคงของชาติ," (เอกสารวิจัยส่วนบุคคลลักษณะวิชาจิตวิทยาสังคม วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2523) มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมชนบท," วิทยานิพนธ์วิทยาลัยการทัพบก, 2530 เป็นต้น.

16 ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ เป็นคำนิยามที่ทักษ์ใช้เรียกระบอบการเมืองการปกครองของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ภายหลังรัฐประหาร 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยจอมพลสฤษดิ์เป็นผู้ปกครองในระบอบเผด็จการในฐานะพ่อขุนที่อุปถัมภ์ดูแลทุกข์สุขของประชาชนที่อยู่ในการปกครองเสมือนลูกในครอบครัวแห่งชาติ.

17 สำหรับการศึกษาแนวคิดของกรัมซี่ ผู้เขียนสรุปความและเรียบเรียงจาก Eric O Wright, *Lecture Notes Sociology 621 Fall Semester, 1992 Set # 5 Lecture 22-27 November 23-December 14* (unpublished paper); Chantal Mouffe, "Introduction," ; "Gramsci today," and "Hegemony and ideology in Gramsci," in *Gramsci and Marxist Theory*, edited by Chantal Mouffe (London: Routledge, 1979); David McLellan, *Marxism after Marx*, third eds (London: Macmillan Press Ltd, 1998). เป็นหลัก ประกอบการศึกษางานเขียนของกรัมซี่ใน Antonio Gramsci, *Selections From The Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (New York: International Pubishers, 1980) และ *The Modern Prince and Other Writings*, translated by Louis Marks (New York: International Publishers, 1992).

18 สำหรับการศึกษาแนวคิดของมูฟฟ์ ผู้เขียนสรุปความและเรียบเรียงจาก Eric O Wright, *Lecture Notes Sociology 621 Fall Semester, 1992 Set # 5 Lecture 22-27 November 23-December 14* (unpublished paper) ประกอบกับ Chantal Mouffe, "Introduction," ; "Gramsci today," and "Hegemony and Ideology in Gramsci," in *Gramsci and Marxist Theory*, edited by Chantal Mouffe (London: Routledge, 1979).

19 สำหรับบริบททางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางความคิดของกรัมซี่ในอิตาลี โปรดดู วนัส ปียะกุลชัยเดช. "ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการ

ครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรัมชี่,"วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548, น. 85-98.

20 กรัมชี่ใช้คำว่า bloc หรือ กลุ่มสังคม ในความหมายของการรวมกลุ่มทางสังคมที่มีความหลากหลาย ดังปรากฏในงานเขียน *Notes on the Southern Question* อาทิ political bloc, industrial bloc, agrarian bloc, intellectual bloc เป็นต้น

21 สำหรับที่มาของคำว่า "ปัญญาชน" และการศึกษาปัญญาชนในสังคมไทย โปรดดู มาลี จันทโรธรณ์ (2536).

22 ข้อความนี้ตรงกับงานของกรัมชี่ดังนี้ All men are intellectuals, one could therefore say: but not all men have in society the function of intellectuals. (Gramsci 1980: 9).

23 แต่เดิม ผู้เขียนใช้คำทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษ สำหรับคำแปลภาษาไทยของปัญญาชนในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนนำมาจาก วนัส ปียะกุลชัยเดช (2548).

24 สำหรับการแปลศัพท์ภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ผู้เขียนจะยึดคำที่มีคำแปลมาก่อนตามงานของกาญจนา แก้วเทพ (2527ข) เป็นหลัก โดยจะวงเล็บภาษาอังกฤษกำกับเมื่อปรากฏในการนำมาใช้ครั้งแรก และการใช้ในครั้งต่อไปจะเขียนเฉพาะภาษาไทยเท่านั้น.

25 โปรดดู กาญจนา แก้วเทพ, "อุดมการ: แนวคิดและแนววิเคราะห์," *เศรษฐศาสตร์การเมือง* 3:3 (ม.ค.-มี.ค. 2527): 1-40. กาญจนาชี้ว่า ปัญหาเรื่องคำนิยามของคำว่า "Ideology" ยังคงเป็นปัญหาสากลจนกระทั่งปัจจุบันนี้ สำหรับผู้สนใจพัฒนาการและแนวความคิดในการศึกษาเรื่องอุดมการณ์โปรดดู David Hawkes, *Ideology* (London and New York: Routledge, 1996).

26 นักวิชาการที่นำมโนทัศน์อุดมการณ์มาใช้ในการศึกษาสังคมไทยในทศวรรษ 2520 ส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาทิ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2524) สุชาย ตรีรัตน์ (2524) กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2526) กาญจนา แก้วเทพ (2527ก และ 2527ข) เป็นต้น ผู้สนใจกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองและแนวความคิดของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองภาษาไทย โปรดดู นภาพร อติวานิชยพงศ์, *พัฒนาการความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531) ภาษาอังกฤษ ดู Napaporn Ativanichayapong, "The Development of Political Economy Thought In Thailand, 1932-1982," (M.A. Thesis, Faculty of Economics, Thammasat University, 1986); Lysa Hong, "Warasan setthasat kanmu'ang critical scholarship in Post-1976 Thailand," in *Thai Constructions of Knowledge*, edited by Manas Chitakasem and Andrew Turton (London: School of Oriental and African Studies University of London, 1991).

27 จากการรวบรวมการแปลความหมายของอุดมการณ์ในภาษาไทยของกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2526) พบว่า มีการแปลคำว่า Ideology ตรงกับคำในภาษา

ไทยในขณะนั้นว่า "อุดมการ" โดยนักวิชาการในขณะนั้นได้แปลคำนี้ออกเป็นหลายคำที่แตกต่างกัน และมีความหมายทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน เช่น

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2524) แปลเป็น 2 คำ คือ "อุดมการ" และ "ระบบความคิดทางสังคม" และให้ความหมายว่า เป็นตัวหนึ่งในโครงสร้างส่วนบน (superstructure) อันประกอบด้วย ความคิดทางสังคม ทฤษฎี อุดมการ สถาบันการเมือง กฎหมาย วัฒนธรรม และหมายถึงแนวคิดทางสังคม คนที่อยู่ในกระบวนการผลิตนอกจากจะมีความสัมพันธ์ทางด้านการผลิตแล้วยังมีความสัมพันธ์ด้านอุดมการณ์ด้วย นั่นคือแต่ละกลุ่มก็มีแนวคิดทางสังคมของตนเอง

สุชาย ตรีรัตน์ (2524) ใช้คำว่า "ระบบความคิดและการแสดงออกทางการเมืองของคนในสังคม" มีความหมายว่า ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ภาษา วัฒนธรรม ระเบียบ กฎเกณฑ์ สถาบัน.

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2523) ใช้คำว่า "ระบบจิตสำนึก" และ "รูปการจิตสำนึก" มีความหมายว่า ระบบความคิด ความเชื่อ ระบบโลกทัศน์ที่ล้วนมีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากปัจจัยเศรษฐกิจการเมือง

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2521) ใช้คำว่า "อุดมการ" และ "ทรรศนะทางสังคม" มีความหมายว่า ... เป็นสิ่งที่วิถีความเชื่อ ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละสังคม แต่ละสมัย ก็กำหนดการรับรู้ ความเชื่อ และจิตสำนึกทางสังคมแต่ละสมัย ซึ่งรวมเรียกว่า "ทรรศนะทางสังคม."

28 เนื่องจากมาร์กซ์ไม่ได้ขยายความการกำหนดซึ่งกันและกันของโครงสร้างสองส่วนนี้ทำให้เกิดช่องว่างของทฤษฎีในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่าง ทำให้มาร์กซิสต์รุ่นต่อมาได้ตีความประเด็นดังกล่าวแตกต่างกันไป เกิดเป็นสำนักคิดต่างๆ โดยกระแสที่ยึดปัจจัยเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด (Economic Determinism หรือ determinism) ได้กลายเป็นกระแสหลักที่ครอบงำการตีความมาจนถึงช่วงสากลที่สอง (The Second International, ค.ศ. 1889-1914) ในขณะเดียวกันก็มีมาร์กซิสต์รุ่นต่อมาได้นำเอางานของมาร์กซ์มาตีความใหม่เพื่อคัดค้านทัศนะดังกล่าว หนึ่งในนั้นก็คือกรัมซี่นั่นเอง โปรดดู Hawkes 1996; McLellan 1998 สำหรับภาษาไทย โปรดดู กาญจนา แก้วเทพ (2527ข).

29 สำหรับความหมายของอุดมการณ์ในมโนทัศน์ของกรัมซี่ ได้มีการกล่าวไว้ในงานของนลินี ตันธุวนิตย์ (2536) ดังนี้

อุดมการณ์เป็นผลผลิตของการปฏิบัติการของคนภายใต้การเผชิญหน้าระหว่างสถานภาพ (Human Subjectivity) ที่หลากหลายภายในคนแต่ละคน นอกจากสถานภาพทางชนชั้นแล้ว คนแต่ละคนยังมีสถานภาพอื่นๆ อีก สถานภาพเหล่านี้มีความสัมพันธ์เชิงภาวะวิสัย (Objective Relation) อุดมการณ์เป็นเหมือนสนามรบ เหมือนการต่อสู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องระหว่างโลกทัศน์ 2 ส่วน คือ โลกทัศน์ของผู้เสียผลประโยชน์ในความสัมพันธ์ และโลกทัศน์ของผู้ได้ประโยชน์ในความสัมพันธ์ และรวมถึงการปะทะกันระหว่างองค์ประกอบย่อยภายในอุดมการณ์ (นลินี ตันธุวนิตย์ 2536: 2).

30 สำหรับภาษาไทยมีการให้ความหมายของ Ideological Practices โดย นลินี ตันธุวนิตย์ (2536) และกาญจนา แก้วเทพ ดังต่อไปนี้

การปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideological Practices) หมายถึง การปฏิบัติการของกลุ่มคนที่ถูกขูดรีดและเสียประโยชน์ในความสัมพันธ์ทางการผลิตและทางสังคม เพื่อตอบโต้อุดมการณ์สายหลัก (นลินี ตันธุวนิตย์ 2536: 2)

ในขณะที่กาญจนา แก้วเทพ ได้ให้ความหมายของ Ideological Practices ว่าเป็น "ปฏิบัติการที่มีอุดมการณ์ชนิดหนึ่งแฝงเร้นอยู่ภายใน" โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณา 2 เกณฑ์คือ (1) กิจกรรมนั้นมีเป้าหมายที่แน่นอนอันหนึ่ง และ (2) กิจกรรมนั้นระบุวิธีการที่แน่นอนอันหนึ่งในการนำไปสู่เป้าหมายนั้น

31 ข้อความนี้ตรงกับงานของมูฟฟ์ดังต่อไปนี้ "Ideological struggle in fact consist of a process of disarticulation-rearticulation of given ideological elements in a struggle between two hegemonic principles to appropriate these elements; it does not consist of the confrontation of two already elaborated, closed world-views. Ideological ensembles existing at a given moment are, therefore, the result of the relations of forces between the rival hegemonic principles and they undergo a perpetual process of transformation."

32 สุเมธเสนอว่า ประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ โครงการพระราชดำริในระยะแรก พ.ศ. 2496-2524 และโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา โดยใช้เกณฑ์ในการเกิดองค์กรประสานงานอันได้แก่ สำนักงาน กปร. เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ สำหรับปี พ.ศ. อันเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการพระราชดำรินั้น มีความแตกต่างกันในการเขียนประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำรินับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493, พ.ศ. 2495 และปี พ.ศ. 2496 เป็นต้น.

33 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ก่อตั้งขึ้นเนื่องจากการพระราชทานพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2525 โดยสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ ดำเนินการจัดตั้งศูนย์ฯ ขึ้นที่บริเวณป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่กวง อ. ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่โครงการรวมประมาณ 8,500 ไร่ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ทดลอง แสวงหารูปแบบในการพัฒนาพื้นที่บริเวณต้นน้ำลำธารของภาคเหนือ และเป็น "ต้นแบบ" ในการพัฒนาลุ่มน้ำอื่นๆ ในภูมิภาคโดยใช้ระบบชลประทานเข้าเสริม รวมทั้งเป็นศูนย์ในการเผยแพร่แก่ราษฎรให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ อยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีองค์กรบริหารและดำเนินงานที่ได้รับการแต่งตั้งจากนายกรัฐมนตรีผ่าน "คณะกรรมการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" โดย

มี นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา องคมนตรี เป็นประธานกรรมการบริหารโครงการฯ ทำหน้าที่แต่งตั้ง "คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการ" "คณะทำงานโครงการ" และ "สำนักงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ" ขึ้นเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชดำริ

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในขอบเขตพื้นที่ 10 หมู่บ้าน ของ ต.แม่โป่ง จากการรวบรวมข้อมูลประชากรในปี พ.ศ. 2539 พบว่า มีจำนวนประชากรทั้งหมด 5,734 คน โปรดดู ถวิล มนัสน้อม (2541).

บทที่ 2

โครงการพระราชดำริ: ยุคก่อกำเนิด (พ.ศ. 2494-250

บทที่ 2
โครงการพระราชดำริ: ยุคก่อกำเนิด (พ.ศ. 2494-2500)

อนึ่ง การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์การเมืองเพื่อทำความเข้าใจเงื่อนไขของการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการศึกษาพัฒนาการของโครงการพระราชดำริในงานศึกษานี้ ผู้เขียนตระหนักถึงข้อจำกัดเรื่องแนวทางในการศึกษาและการตีความข้อมูลยังคงมีข้อถกเถียงต่อประเด็นปัญหาเฉพาะในแต่ละยุคสมัย อีกทั้งความจำกัดในการเข้าถึงเอกสารชั้นต้น นอกจากนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์บางช่วงยังไม่มีงานเขียนชิ้นใดที่สมบูรณ์พอใช้อ้างอิงเป็นบรรทัดฐานได้ ผู้เขียนจึงคัดเลือกและประมวลภาพรวมของบริบททางประวัติศาสตร์การเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยที่ผู้เขียนเห็นว่าส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริ เพื่อประกอบการทำความเข้าใจความเป็นมาและลักษณะเฉพาะของโครงการพระราชดำริตั้งแต่ต้นจนปัจจุบัน

การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรก เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขจำกัดจากปัจจัยทางด้านการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลซึ่งนำโดยจอมพล ป. พิบูล

สงคราม ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช[1] (Absolute Monarchy) มาสู่ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ในปี พ.ศ. 2475 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงส่งผลต่อรูปแบบและกติกาในการปกครองประเทศเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อบทบาทและพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินกิจกรรมด้านโครงการพระราชดำริอีกด้วย

การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรกจึงมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญ คือ กิจกรรมของโครงการพระราชดำริจำกัดพื้นที่อยู่บริเวณภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยมีกิจกรรมหลักด้านสาธารณสุขและการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในลักษณะสังคมสงเคราะห์ มีการระดมทุนผ่านสื่อมวลชนของพระองค์เอง ได้แก่ การผลิตภาพยนตร์ส่วนพระองค์และสถานีวิทยุส่วนพระองค์ อ.ส. พระราชวังดุสิต การปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างพสกนิกรกลุ่มต่างๆ ผ่านกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ

การดำเนินงานโครงการพระราชดำริค่อนข้างจำกัดและไม่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โครงการส่วนใหญ่มีลักษณะเป็น "โครงการตามพระราชประสงค์" ซึ่งเป็นโครงการที่ทรงศึกษาและทดลองปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เองดำเนินงานทดลอง หน่วยงานที่รับสนองพระราชดำริ ได้แก่ สำนักพระราชวัง ซึ่งเป็นหน่วยงานส่วนพระองค์ โดยมีหน่วยงานราชการเพียงบางหน่วยร่วมสนองพระราชดำริ

การปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริยุคก่อกำเนิดเริ่มสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงที่ 2 (8 เมษายน 2491-16 กันยายน 2500)[2] งานเขียนที่ศึกษาโครงการพระราชดำริจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าปัจจัยทางการเมืองเป็นข้อจำกัดสำคัญที่สุด งานศึกษาชิ้นสำคัญที่ชี้ประเด็นดังกล่าว ได้แก่

บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบทของประเทศ ของสุเมธ ตันติเวชกุล

จุดเด่นที่สุดในงานของสุเมธ คือ เขามีสถานภาพและมุมมองที่เป็น "คนใน" ของการศึกษาโครงการพระราชดำริ ขณะที่ทำงานวิจัยชิ้นนี้ สุเมธดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) มุมมองในการศึกษาของเขาจึงเป็นของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการผู้เชื่อมต่อระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการผ่านสำนักงาน กปร. ประกอบกับได้มีโอกาสติดตามเสด็จพระราชดำเนินในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ และได้ถวายงานอย่างใกล้ชิด ทำให้ ดร.สุเมธ ได้ข้อมูลส่วนหนึ่งมาจากการพระราชทานสัมภาษณ์ส่วนพระองค์เป็นกรณีพิเศษจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงการดำเนินโครงการพระราชดำริด้วยพระองค์เอง[3] ซึ่งผู้เขียนจะอภิปรายบทบาทของ ดร.สุเมธ ในฐานะปัญญาชนของโครงการพระราชดำริในหัวข้อการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ในบทที่ 6

งานของสุเมธชี้ว่า โครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีบทบาทสำคัญในด้านการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงในเขตชนบทของประเทศ โดยได้ตั้งข้อสังเกตต่อการดำเนินโครงการพระราชดำริในช่วงแรกเอาไว้ว่า

> ในช่วงปี พ.ศ. 2495-2505...พระราชกรณียกิจ... [ที่-ผู้เขียน] ได้ทรงจัดทำขึ้น [เกิดขึ้น-ผู้เขียน] ภายใต้บรรยากาศและสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ไม่เอื้ออำนวยให้สถาบันกษัตริย์ได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างเต็มที่และสมพระเกียรติดังที่ตั้งเป็นพระราชปณิธานไว้ตั้งแต่แรก และภายใต้บรรยากาศเช่นนี้เอง พระองค์มิได้มีเครื่องไม้เครื่องมือหรือระบบที่จะทรงทำอะไรได้อย่างกว้างขวางเช่นในปัจจุบัน (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 3-4)

ดร.สุเมธ ยังได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า ความไม่พร้อมของ

การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรกเกิดจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จขึ้นครองราชย์อย่างกะทันหัน[4] ประกอบกับไม่มีกฎหมายรองรับการดำเนินพระราชกรณียกิจในลักษณะโครงการพระราชดำริ

> ...ไม่พร้อมเพราะว่าแต่ก่อนท่านขึ้นครองราชย์มาค่อนข้างจะปุบปับ และก็บทบาทอันที่จริงแล้วโดยกฎหมายเลยไม่ได้มีกำหนดไว้ให้พระมหากษัตริย์ดำเนินพระราชกรณียกิจ เพราะฉะนั้นเครื่องไม้เครื่องมือ รถรา อะไรที่จะไปเยี่ยมเยียนราษฎรก็มีลักษณะเป็น functional เหมือนกับพิธีการอย่างราชวงศ์ทั่วไป เพราะฉะนั้น ท่านถึงบอกว่าไม่พร้อม...บทบาทของพระเจ้าอยู่หัว [ต้านโครงการพระราชดำริ-ผู้เขียน] เป็น highlight ของพระองค์ท่าน และเป็นคลาสสิกก็คือว่า monarchy ไทยต่างจากประเทศอื่นทั่วโลกไม่มีในลักษณะนี้[5] มีกี่ทำนิดๆ หน่อยๆ มีงาน charity งานประจำปีบ้าง raise fund อะไรต่ออะไรต่างๆ ในทำนองนั้น แต่ไม่มีแบบชนิดจะไปลุยจะไปอะไร... ไม่มีหน้าที่ เพราะฉะนั้นตอนช่วงแรกทรงปรารถนาที่จะทำ แต่ว่าไม่มีหน้าที่ เพราะฉะนั้นความไม่พร้อมคือตรงนี้ แท้จริงคือกฎหมายไม่ได้ปล่อยให้ทำ เมื่อกฎหมายไม่ปล่อยให้ทำ ก็ไม่มีหน้าที่...(สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

ในขณะที่นักประวัติศาสตร์การเมืองจำนวนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดในการดำเนินพระราชกรณียกิจในช่วงจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยให้คำอธิบายปัจจัยด้านความจำกัดอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว[6] งานชิ้นสำคัญที่สุดในจำนวนนี้ได้แก่ *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* ของ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ โดยภาพรวม งานของทักษ์มุ่งศึกษาลักษณะของระบบการเมืองในสมัย สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในช่วง พ.ศ. 2500-2506 ซึ่งเขาเรียกยุคสมัยนี้ว่าเป็น "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ" มีลักษณะสำคัญคือ เป็นระบอบการปกครองแบบเผด็จ

การทหารที่ผู้นำมีบทบาทเปรียบเสมือนพ่อขุน หรือบิดาปกครองบุตร ที่สฤษดิ์ดูแลบ้านเมืองและอุปถัมภ์ประชาชนเสมือนลูกในครอบครัว ภายใต้อำนาจเผด็จการที่รวมศูนย์อยู่ที่สฤษดิ์

ปัญหาการแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองของสถาบันทางการเมืองต่างๆ ในการเมืองสมัยใหม่ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กล่าวคือ อำนาจอธิปไตยและกติกาของความสัมพันธ์ทางการเมืองได้เคลื่อนย้ายจากการอ้างความชอบธรรมจากความศักดิ์สิทธิ์โดยอัตโนมัติในการปกครองมาสู่การได้รับฉันทามติในการใช้อำนาจจากประชาชน ซึ่งได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีบทบาทในการดำรงอยู่ของสถาบันต่างๆ อาทิ รัฐบาล สภาผู้แทนราษฎร ทหาร รวมทั้งสถาบันกษัตริย์ จุดเปลี่ยนสำคัญดังกล่าวได้นำมาสู่การแสวงหาความชอบธรรมจากประชาชนของสถาบันทางการเมืองต่างๆ

งานศึกษาของทักษ์ได้ยกระดับการอธิบายมาสู่ประเด็นลักษณะเฉพาะของระบอบทางการเมืองและการแสวงหาความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐบาลสฤษดิ์จากสถาบันกษัตริย์ จากการประมวลและวิเคราะห์การดำเนินการในการแสวงหาความชอบธรรมจากสถาบันกษัตริย์ในยุคสมัยสฤษดิ์ ทักษ์ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในด้านความสัมพันธ์ และการได้รับความยอมรับจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ระหว่างรัฐบาลของสฤษดิ์กับรัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยชี้ให้เห็นประเด็นความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นในยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งส่งผลต่อการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคแรก แตกต่างจากการดำเนินกิจกรรมในยุคต่อมาคือ สฤษดิ์ ธนะรัชต์ อย่างมีนัยสำคัญ จากปัจจัยด้านภูมิหลังทางการเมืองของจอมพล ป. ในฐานะหนึ่งในคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ประกอบกับการที่จอมพล ป. ไม่ได้อ้างความชอบธรรมจากสถาบันกษัตริย์ แต่พยายามสถาปนา “ระบอบรัฐธรรมนูญ” ขึ้นมาแทนที่สถาบันกษัตริย์ และเน้นบทบาทความเป็นผู้นำของตน

งานของทักษ์เปิดประเด็นสำคัญต่อการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับสถาบันกษัตริย์ อันได้แก่ บทบาทและหน้าที่ของสถาบันกษัตริย์ในระบบการเมืองสมัยใหม่ที่ทรงทำหน้าที่แต่งตั้งและสนับสนุนการปกครองของผู้นำทางการเมืองให้เป็นไปโดยชอบธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยทางด้านการเมืองที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและพระมหากษัตริย์ที่ส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในแต่ละยุคสมัย (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 408-413, 2548: 352-355)

นอกจากงานของทักษ์แล้ว ยังมีงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนถึงยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก่อนปีพุทธศักราช 2500 จำนวนหนึ่ง[7] ที่ชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว

บริบททางการเมือง: การช่วงชิงการนำกับรัฐเผด็จการทหารยุคจอมพล ป.

การทำความเข้าใจบริบททางการเมืองในยุคสมัย จอมพล ป. ในทศวรรษ 2490 นั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจในประเด็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบอบรัฐธรรมนูญในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงระเบียบแบบแผนในการปกครองประเทศ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทและการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบและลักษณะของการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคแรกเริ่ม

ลักษณะสำคัญของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช[8] ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ก็คือ ในทางทฤษฎี รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชมีดินแดนที่เริ่มอาณาเขตแน่นอน และอำนาจสูงสุดของรัฐ หรืออำนาจอธิปไตย เป็นของกษัตริย์ กล่าวคือ กษัตริย์ทรงเป็นรัฐาธิปัตย์ ซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน กษัตริย์อยู่ในฐานะ

"พระเจ้าแผ่นดิน" ทรงใช้พระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาจักร สถาบันกษัตริย์ในสมัย "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช" จึงเป็นสถาบันสูงสุด และกษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง สถาบันกษัตริย์เป็นทั้งสัญลักษณ์ทางการเมืองและศาสนา อำนาจและสิทธิในการปกครองของกษัตริย์ได้รับการรับรองโดยอัตโนมัติจากศาสนาพราหมณ์และสถาบันพุทธศาสนา[9] ดังนั้น กลไกของระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชจึงมีความชอบธรรมโดยอัตโนมัติจากความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ กษัตริย์ยังคงถูกจำกัดด้วยโบราณราชประเพณี อำนาจของพระราชวงศ์ ขุนนาง และปัญญาชน ทั้งในและนอกระบบราชการ ความจงรักภักดีของราษฎร และชนกลุ่มน้อยต่างๆ รวมไปถึงปัจจัยต่างๆ ที่เป็นบริบทแวดล้อมอยู่ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ[10]

การเผชิญหน้ากับยุคล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตกในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อาทิ การรวมศูนย์อำนาจการปกครอง การสร้างระบบราชการ การปรับเปลี่ยนระบบกองทัพ การปฏิรูปการศึกษา และการเลิกทาส เป็นต้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อดุลอำนาจทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์กับกลุ่มทางการเมืองที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาทิ สถาบันกองทัพ ข้าราชการ ปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นราษฎร เป็นต้น[11]

การศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองของไทยจึงต้องแยกรัฐ/ชาติออกจากสถาบันกษัตริย์ รวมถึงการประเมินบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในฐานะองค์กร โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของสถาบัน ซึ่งมีบทบาทเป็นหนึ่งใน "ผู้กระทำทางการเมือง" ที่แยกออกจากสถาบันและตัวละครทางการเมืองกลุ่มต่างๆ ในองค์กรของรัฐชาติ ได้แก่ รัฐบาล สถาบันกองทัพ ระบบราชการ เป็นต้น การศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่ลงรอยกัน และการปรับตัวของกลุ่มต่างๆ ต่อ

เงื่อนไขและสถานการณ์ที่ต้องเผชิญภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละยุคสมัย จึงเป็นกุญแจหนึ่งในการทำความเข้าใจ อธิบาย และประเมินบทบาทที่เป็นจริงขององค์กร หรือสถาบันทางการเมืองนั้นๆ

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 โดยคณะราษฎร จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่กษัตริย์อยู่เหนือกฎหมาย มาเป็นการปกครองระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) คณะราษฎรพยายามสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นเหนือสถาบันกษัตริย์[12] ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงกฎกติกา และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มอำนาจต่างๆ ในการเมืองไทย รวมทั้งประเด็นปัญหาใหม่ๆ ของการเมืองไทย อาทิ บทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

ในทางทฤษฎี พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ[13] ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่สามารถใช้อำนาจทางการเมืองการปกครองทางตรงได้อีกต่อไป แต่รัฐธรรมนูญระบุว่า "อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้"[14] พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจการปกครองผ่านสถาบันทางการเมืองซึ่งประกอบด้วยอำนาจนิติบัญญัติผ่านรัฐสภา อำนาจบริหารผ่านรัฐมนตรี ภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี และอำนาจตุลาการผ่านศาล

ในขณะเดียวกัน ระบบราชการอันเป็นกลไกของรัฐ ซึ่งแต่เดิมขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนมาขึ้นตรงต่อรัฐบาล เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารประเทศ กลุ่มข้าราชการอันเป็นผลผลิตของระบบราชการได้กลายเป็นทั้งกลไกของรัฐในการธำรงรักษาระบบ และเป็นกลไกในการต่อต้านปรับเปลี่ยนระบบ รวมไปถึงการสร้างฐานอำนาจของกลุ่มการเมืองต่างๆ ในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างทางการเมืองอย่างแท้จริง กล่าวคือ กลุ่มผู้มีบทบาทหลักและอำนาจทางการเมืองยังคงจำกัดอยู่ในกลุ่มเดิมแต่เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนรูปแบบและกติกาทางการเมืองเท่านั้น อีกทั้งสถาบันกษัตริย์ยังคงเป็นสัญลักษณ์ที่ยังทรงพลังในทางการเมือง และยังคงเป็นที่เทิดทูนบูชาของเหล่าพสกนิกรจำนวนมาก ซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสถาบันกษัตริย์

ปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ ปัญหาด้านความชอบธรรมทางการเมืองขององค์กรและสถาบันทางการเมืองต่างๆ ภายใต้ระบอบใหม่ การอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์โดยอัตโนมัติจากคติความเชื่อและสถาบันศาสนาแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการสร้างความชอบธรรมในการปกครองอีกต่อไป สถาบันทางการเมืองต่างๆ ล้วนแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวในลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกัน เพื่อการสร้างความชอบธรรมในตรรกะของกติกาทางการเมืองที่กำหนดให้ประชาชนเป็นฐานในการอ้างอิงเพื่อสร้างความชอบธรรม

เมื่อศึกษาโดยเปรียบเทียบกับสังคมที่มีการเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่รูปแบบการปกครองอื่นเราจะพบว่าสยามไม่มีการแตกหักอย่างเด็ดขาดกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชโดยขบวนการประชาชนที่ขับเคลื่อนด้วยความคิดทางสังคมที่ถอนรากปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐราชการ และสถาบันกษัตริย์

"รัฐราชการ" สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีลักษณะอนุรักษนิยมและไร้เสถียรภาพสูง เนื่องจากรัฐราชการไม่มีรากฐานที่แท้จริง หรือไม่มีบรรทัดฐานสำหรับการสร้างความชอบธรรมภายในและภายนอก ซึ่งส่งผลสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์การเมืองไทยในเวลาต่อมา (แอนเดอร์สัน 2546: 131-132) และยังคงสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน

สถานะของสถาบันกษัตริย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง มีการแบ่งยุคสมัยเพื่อทำความเข้าใจการเมืองไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ออกเป็นยุคสมัยคณะราษฎร (พ.ศ. 2475-2490) ยุคสมัยคณะรัฐประหาร (พ.ศ. 2490-2500) ยุคสมัยคณะปฏิวัติ (พ.ศ. 2500-2516) และยุคปัจจุบัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา (ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2544: (9))[15] จากการแบ่งช่วงดังกล่าว บ่งชี้ว่าในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงก่อน พ.ศ. 2490 คณะราษฎรยังคงเป็นกลุ่มการเมืองที่มีบทบาทสำคัญในการเมืองไทย

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 ไม่เพียงส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงระเบียบแบบแผนในการปกครองประเทศเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลจำกัดพระราชอำนาจ และเปลี่ยนแปลงบทบาททางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในการปกครอง และการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ให้อยู่ภายใต้กรอบกติกาของรัฐธรรมนูญ รวมถึงส่งผลกระทบต่อดุลอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกลุ่มผู้กุมอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น

ผลจากการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ มิได้ทำลายพระราชอำนาจที่ดำรงอยู่จริงของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย หากแต่ส่งผลปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พระราชอำนาจใหม่ ดังปรากฏในงานของธงทองซึ่งอ้างถึงแล้ว ที่นิยามว่าเป็น "พระราชอำนาจทั่วไป"

นอกจากจุดเด่นในการชี้ให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยในกฎหมายรัฐธรรมนูญในปัจจุบัน โดยศึกษาเปรียบเทียบจากทฤษฎีการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์เป็นประมุขของอังกฤษ ธงทองยังได้นำเอา "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" มาเป็นตัวอย่างขององค์ประกอบในการใช้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน นอกจากนี้ เขายังเข้าถึงข้อมูลและได้สัมภาษณ์ผู้มีบทบาทสำคัญในสำนักราชเลขาธิการ

และได้รับพระราชทานสัมภาษณ์จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นการส่วนพระองค์อีกด้วย

ในกรณีของประเทศไทยนั้น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญมีทั้งส่วนที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และพระราชอำนาจในส่วนที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในรัฐธรรมนูญ แบ่งได้เป็น (1) **พระราชอำนาจทั่วไป** และ (2) **พระราชอำนาจในฐานะพระประมุขซึ่งกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ**

พระราชอำนาจทั่วไป ได้แก่ (1) พระราชอำนาจที่ทรงรับการปรึกษาหารือจากรัฐบาล (2) พระราชอำนาจในการสนับสนุนรัฐบาล และ (3) พระราชอำนาจในการตักเตือนรัฐบาล กล่าวโดยย่อคือพระราชอำนาจที่จะได้รับคำกราบบังคมทูล และการปรึกษานั่นเอง

ธงทองชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญของพระราชอำนาจทั่วไปที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอยู่จริงโดยมิได้ระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญว่า "แม้ว่าพระราชอำนาจดังกล่าวจะมิได้บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับใดก็ตาม แต่ก็เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เข้าใจตรงกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องว่าเป็นพระราชอำนาจที่มีอยู่จริง และอาจกล่าวได้ว่าเป็นพระราชอำนาจส่วนที่สำคัญที่สุดในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญเท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน" (ธงทอง จันทรางศุ [2529]: 86, 2548: 75)

งานของธงทองระบุว่า "โครงการพระราชดำริ" เป็นหนึ่งในรูปแบบการใช้พระราชอำนาจทั่วไปอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน โดยให้เหตุผลสนับสนุนการตีความดังกล่าวด้วยการตั้งข้อสังเกตต่อลักษณะของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 3 ประการ ดังนี้

ลักษณะสำคัญของโครงการพระราชดำริประการแรกได้แก่ การสนองพระราชดำริของรัฐบาลนั้น เป็นการตัดสินใจที่จะดำเนินการเพื่อสนองพระราชดำริของหน่วยงานราชการเอง จากการพิจารณาความเหมาะสมของแนวพระราชดำริโดยกระบวนการของรัฐบาล

> แม้ว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานคำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่รัฐบาล และรัฐบาลมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะพิจารณาสนองพระราชดำริหรือไม่ แต่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีกระบวนการศึกษาข้อมูลโดยรอบคอบแล้วจึงพระราชทานแนวพระราชดำริให้แก่รัฐบาล หากโครงการใดที่ยังไม่ทรงแน่พระราชหฤทัย ก่อนที่จะพระราชทานแนวพระราชดำรินั้นให้แก่รัฐบาลก็จะทรงทดลองดำเนินการด้วยพระองค์เอง ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ทำให้รัฐบาลสามารถสนองพระราชดำริได้โดยไม่รู้สึกลำบากใจหรือกระอักกระอ่วนใจที่ต้องดำเนินโครงการตามแนวพระราชดำริ (ธงทอง จันทรางศุ [2529]: 95, 2548: 81)

จากความเห็นของธงทอง การเรียกชื่อกิจกรรมด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" จึงมีความสอดคล้องตามพระราชอำนาจในกฎหมายรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ **ในทางกฎหมาย โครงการพระราชดำริมีสถานภาพเป็นเพียงข้อเสนอแนะ ไม่ได้เป็นพระบรมราชโองการหรือพระราชกระแสในเชิงบังคับแต่ประการใด ดังนั้นการดำเนินการเพื่อสนองพระราชดำริจึงต้องมีลำดับขั้นตอนโดยรัฐบาลและหน่วยงานราชการที่รับสนองพระราชดำริ** [16]

> เมื่อฝ่ายรัฐบาลได้รับพระราชทานพระราชดำริแล้วก็จะไปศึกษาข้อมูลรายละเอียดต่างๆ อีกครั้งหนึ่งเพื่อประกอบการจัดทำโครงการ หากมีกรณีที่เจ้าหน้าที่ยังไม่แน่ใจหรือไม่ชัดเจนในแนวพระราชดำรินั้น ก็อาจนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยอีกครั้งหนึ่งก็เป็นได้ จากนั้น หากเห็นว่าเป็นการสมควร เจ้าหน้าที่ก็จะสนองพระราชดำริโดยจัดการโครงการและเสนอไปยังหน่วยเหนือเพื่อพิจารณาอนุมัติตามลำดับ

ขั้นตอน เมื่อได้รับอนุมัติงบประมาณแล้ว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่จะดำเนินการปฏิบัติงานทันที (ธงทอง จันทรางศุ 2529: 91-92)

ลักษณะสำคัญประการที่สอง คือ โครงการพระราชดำริเป็นโครงการที่รับสนองพระราชดำริโดยนายกรัฐมนตรีจะต้องรับทราบพระราชดำริอันเป็นต้นโครงการทุกเรื่อง และเป็นผู้พิจารณาอนุมัติที่จะสนองพระราชดำริหรือไม่ในขั้นสุดท้าย

ลักษณะสำคัญประการสุดท้าย คือ เมื่อรัฐบาลได้ตกลงตัดสินใจที่จะสนองพระราชดำริแล้ว ก็เป็นภาระหน้าที่ของหน่วยงานเจ้าของเรื่องจะต้องดำเนินการตามโครงการนั้นให้เสร็จสิ้นตามกำหนด รวมทั้งฝ่ายบริหารจะต้องรับผิดชอบทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการโดยตรง การติดตามความก้าวหน้าของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นไปตามพระราชอัธยาศัย[17] (ธงทอง จันทรางศุ [2529]: 96, 2548: 81)

งานของธงทอง ได้ชี้ให้เห็นถึงการใช้พระราชอำนาจทั่วไปของพระมหากษัตริย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นรูปแบบและลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในแง่ประวัติศาสตร์การเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญองค์แรกของไทยที่ทรงใช้พระราชอำนาจในเงื่อนไขและรูปแบบดังกล่าว จากมุมมองนี้ โครงการพระราชดำริจึงเป็นภาพสะท้อนการใช้พระราชอำนาจรูปแบบใหม่ และเป็นลักษณะเฉพาะของการปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเปิดมิติของการศึกษาความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์และรัฐบาลในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการในการดำเนินโครงการพระราชดำริ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การดำเนินโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรัฐบาล กล่าวคือ เมื่อทรงพระราชทานพระราชดำริแก่

หน่วยงานรัฐบาลแล้ว รัฐบาลจะเป็นทั้งผู้ดำเนินการสนองพระราชดำริ โดยมีกระบวนการในการศึกษาความเหมาะสมในการดำเนินงาน และจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเพื่อให้โครงการพระราชดำริสำเร็จลุล่วง

งานของเบน ยังได้ขยายความในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และรัฐบาลต่อไปว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 นั้น ส่งผลโดยตรงต่อบทบาทของสถาบันกษัตริย์และรัฐราชการ กล่าวคือเกิดลักษณะที่เรียกว่า ภาวะการดำรงอยู่ด้วยกันแบบ "พึ่งพาอาศัย" (symbiosis) ทางการเมืองระหว่างรัฐราชการที่ไร้ความชอบธรรม กับสถาบันกษัตริย์ที่ไร้อำนาจการปกครองทางตรง โดยรัฐราชการยืมความชอบธรรมจากสถาบันกษัตริย์เพื่อรักษาอำนาจของตน (เกษียร เตชะพีระ 2546: 138-139) ในขณะเดียวกัน สถาบันกษัตริย์ยังคงดำรงบทบาทสำคัญต่อการปกครองผ่านรัฐราชการภายใต้กฎเกณฑ์และกติกาทางการเมืองแบบใหม่

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ได้ทำลายความชอบธรรมอันเนื่องมาจาก "ความเป็นสมมติเทพ" ของผู้ปกครองรัฐตามจารีตเดิม ผู้ที่จะก้าวขึ้นมาเป็นรัฐบาลและนายกรัฐมนตรี หากไม่สามารถแสวงหาความสนับสนุนจากประชาชนในฐานะตัวแทนโดยชอบของชาติ ก็จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีรัฐบาลที่ปราศจากความชอบธรรมทางการเมืองจากการขึ้นสู่อำนาจด้วยการปฏิวัติรัฐประหาร ปรากฏการณ์ดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนที่สุดในสมัยรัฐประหารของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่อาศัยความชอบธรรมทางการเมืองจากการพึ่งพิงร่มพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์[18] ในขณะที่ คณะราษฎร และจอมพล ป. กลับปฏิบัติในทิศทางตรงกันข้าม

ดังนั้น ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับผู้มีอำนาจฝ่ายรัฐบาลนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนและส่งผลต่อพัฒนาการของการ

ดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และรัฐบาล ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ในขณะที่งานเขียนด้านประวัติศาสตร์การเมืองไทยของนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างสถาบันกษัตริย์กับผู้มีอำนาจฝ่ายรัฐบาลเรื่อยมาตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 ดังปรากฏเป็นสถานการณ์ทางการเมืองหลังจากนั้น[19] โดยมีจุดเริ่มต้นที่การเสนอ "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งนำไปสู่การปิดสภาในเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 การรัฐประหารในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476 กบฏบวรเดชในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 และในที่สุดได้นำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2477 (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2544: 3)

หลังปีพุทธศักราช 2475 แม้ว่าคณะราษฎรจะยังคงให้มีการปกครองแบบมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะราษฎรกลับไม่ราบรื่นนัก คณะราษฎรไม่ได้เน้นสถาบันกษัตริย์ว่าเป็นที่มาของความชอบธรรมในการปกครองของตน ทั้งยังมีความพยายามที่จะสถาปนารัฐธรรมนูญให้เป็นเครื่องหมายแทนสถาบันกษัตริย์ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากนโยบายของรัฐบาลในช่วง พ.ศ. 2475-2489 ซึ่งคณะราษฎรยึดหลัก 6 ประการ[20] เป็นนโยบายหลักในการปกครอง

เมื่อพิจารณาในนโยบาย คณะราษฎรได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าคณะราษฎรได้พยายามที่จะลดอิทธิพลของพระมหากษัตริย์ ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์ถูกจำกัด และทำให้มีระยะห่างจากอำนาจทางการเมือง การตัดความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างรัฐบาลกับสถาบันกษัตริย์ด้วยการยกเลิกพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา[21] รวมทั้งการยุบองค์กรส่วนพระองค์ทั้งหมดที่อาจจะเป็นฐานพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ (ตามไท ดิลกวิทยรัตน์

2544: 94)

รัฐบาลในยุคสมัยของคณะราษฎร ได้มีการประกาศให้มีการฉลองวันชาติโดยกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งเป็นวันเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นวันชาติ โดยการจัดสร้างถาวรวัตถุที่เน้นการเปลี่ยนระบอบการปกครองและความสำคัญของชาติ เช่น การสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2483 และสร้างสะพานเฉลิมวันชาติ ในปี พ.ศ. 2483 (สุจิต บุญบงการ 2519) นอกจากนี้นโยบายของรัฐบาลในระหว่างปี พ.ศ. 2475-2487 ไม่มีคำขึ้นต้นที่ว่า "รัฐบาลนี้เป็นรัฐบาลของกษัตริย์" "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้ง" และ "จะซื่อสัตย์ต่อสถาบันกษัตริย์" แต่อย่างใด ข้อสังเกตสำคัญจากการวิเคราะห์นโยบายรัฐบาลตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2523 คือ เมื่อรัฐบาลเผชิญกับปัญหาความมั่นคงและความชอบธรรมของรัฐบาล สำนวนภาษาในนโยบายของรัฐจะเปลี่ยนไป โดยนำเอาสถาบันกษัตริย์มาเป็นสัญลักษณ์และเครื่องมือเพื่อสร้างความชอบธรรมมากขึ้น ตลอดจนเพื่อให้ประชาชนยอมรับและสนับสนุน ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2489-2490, 2501-2506, 2516-2517 และ 2519-2520[22] ความขัดแย้งระหว่างสถาบันกษัตริย์และคณะราษฎรได้ดำเนินมาจนถึงจุดสูงสุดด้วยการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2477

การเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสมัยของคณะรัฐประหาร (พ.ศ. 2490-2500)

นักประวัติศาสตร์การเมืองได้เรียกการเมืองในทศวรรษ 2490 ว่า "ยุคสมัยคณะรัฐประหาร"[23] การเมืองไทยในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2491-2500) นั้น มีความขัดแย้งค่อนข้างรุนแรงและสลับซับซ้อนมากที่สุดช่วงหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากความพยายามก่อกบฏโค่นล้มรัฐบาลหลายครั้ง และมีขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลในระดับแตกต่างกันหลายกลุ่ม ในงาน *แผนชิงชาติไทย* ของสุธาชัย ยิ้มประเสริฐ ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยหนึ่งซึ่ง

เป็นรากฐานสำคัญของความขัดแย้งดังกล่าวคือ ความแตกต่างทางความคิดการเมือง

สำหรับความแตกต่างทางความคิดการเมืองในยุคสมัยของจอมพล ป. นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) **กลุ่มอำนาจนิยม** เป็นกลุ่มที่ต้องการรื้อฟื้นระบอบที่ทหารมีบทบาทสำคัญในการปกครอง อันประกอบด้วย กองทัพ โดยมีกลุ่มตำรวจเป็น "แนวร่วม" ที่สำคัญ (2) **กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีแนวความคิดในการรื้อฟื้นบทบาทของกลุ่มเจ้านายและพระมหากษัตริย์** หรือที่เรียกว่า "กลุ่มนิยมเจ้า" หรือ "คณะเจ้า"[24] (3) **กลุ่มประชาธิปไตยพลเรือน** และ (4) **ขบวนการสังคมนิยม** ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับผู้นำทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2490

นักประวัติศาสตร์การเมืองเรียกยุคสมัยของการเมืองภายในของไทยในทศวรรษ 2490 ว่าเป็น "การเมืองสามเส้า" กลุ่มการเมืองที่สำคัญในสมัยนั้นประกอบด้วย ป. พิบูลสงคราม สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และเผ่า ศรียานนท์ นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มที่นักวิชาการเรียกว่า "อนุรักษนิยม" (conservatives) หรือ "นิยมเจ้า" (royalists) โดยแสดงออกต่อสาธารณะในขณะนั้นผ่านบทบาทของพรรคประชาธิปัตย์ภายใต้การนำของควง อภัยวงศ์ พลังฝ่ายซ้ายที่มีพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เป็นแกน และกลุ่มปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเดิมทีมีพรรคการเมืองแนวเสรีนิยมและสังคมนิยม ได้แก่ พรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ สนับสนุน ก่อนจะยุบเลิกไปหลังรัฐประหารพฤศจิกายน พ.ศ. 2490 (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2544: 31-32, 36; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2544: 439-441, 484-485; สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ 2534)

ด้านสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในประเทศ ในขณะนั้นไทยเผชิญสภาวะยุ่งยากทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะปัญหาเงินเฟ้อและการขาดแคลนข้าวอันเป็นผลมาจากการแก้ไขปัญหาสถานะสงคราม ประกอบกับปัญหาความไม่มั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การฉ้อราษฎร์บังหลวงของข้าราชการ ท่ามกลางบรรยา

กาศในการขับเคี่ยวทางการเมืองระหว่างนักการเมืองฝ่ายพลเรือน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่สนับสนุนปรีดี และกลุ่มอนุรักษนิยมที่สนับสนุนควง อภัยวงศ์ ต่อมาบทบาททางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ สะดุดชะงักภายหลังเกิดกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลในปี พ.ศ. 2488 รัฐบาลไม่สามารถสร้างความกระจ่างให้กับประชาชน ประกอบกับกระบวนการป้ายสีทางการเมืองอย่างเป็นระบบจากฝ่ายตรงข้าม จากนั้นอีกไม่นานนัก ผู้นำฝ่ายทหารซึ่งชูจอมพล ป. ผู้ถูกลดบทบาทในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สองเป็นหัวหน้า ก็ฉวยโอกาสสถาปนาระบอบอำนาจนิยมอีกครั้งด้วยการก่อรัฐประหารในปลายปี พ.ศ. 2490 นับเป็นการปิดฉากการต่อสู้ด้วยวิถีทางในระบอบประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์ (วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ 2539: 33-41)

สุธาชัย นักประวัติศาสตร์การเมืองที่ศึกษาการเมืองสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แบ่งยุคการเมืองในทศวรรษ 2490 ออกเป็น (1) **ยุคกึ่งเผด็จการ** (พ.ศ. 2491-2494) (2) **ยุคเผด็จการ** (พ.ศ. 2495-2497) และ (3) **ยุคฟื้นฟูประชาธิปไตย** (พ.ศ. 2498-2500) ตามลักษณะการดำเนินการทางการเมืองของจอมพล ป. ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกัน

ภายหลังการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 พันธมิตรระหว่างกลุ่มทหารและกลุ่มราชวงศ์ซึ่งเพิ่งเริ่มก่อตัวขึ้นหยุดชะงักลง และฝ่ายกลุ่มทหารก็มิได้ให้ความสนใจกับพรรคประชาธิปัตย์[25] ซึ่งสนับสนุนราชวงศ์ ในการรัฐประหารตนเองในปี พ.ศ. 2494 จอมพล ป. ได้นำแนวคิด "ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ" ขึ้นมาเป็นหลักการ แม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะเป็นการประนีประนอมระหว่างแนวคิด "ชาติ ศาสน์ กษัตริย์" ดั้งเดิม ควบคู่ไปกับการส่งเสริมรัฐธรรมนูญ ซึ่งคณะราษฎรได้ก่อตั้งขึ้นหลังการปฏิวัติ 2475 แต่สิ่งที่จอมพล ป. พยายามกระทำตลอดยุคสมัยของเขาคือ การเคลื่อนย้ายบทบาทและอำนาจจากราชสำนักและพระมหากษัตริย์มาสู่ตนเองในฐานะผู้นำ

จอมพล ป. ยังได้ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองผ่านมิติทางด้านวัฒนธรรมในแง่ของการกำหนดแบบแผนวิถีชีวิต และการควบคุมสื่อมวลชนเพื่อให้เป็นกลไกของรัฐในการเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ ด้วยการก่อตั้ง "กระทรวงวัฒนธรรม" โดยจอมพล ป. ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการคนแรกจนกระทั่งปี พ.ศ. 2498 จอมพล ป. ยังได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ทางวัฒนธรรมไปตามโรงเรียนต่างๆ จัดรายการวิทยุ แจกเอกสาร และจัดหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ออกไปและให้การอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับวัฒนธรรม (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 122-123, 2548: 116-117)

การเน้นบทบาทความเป็นผู้นำในพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมของจอมพล ป. แทนพระมหากษัตริย์นั้น เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ปรากฏอีกเลยหลังจากนั้น หนังสือพิมพ์ต้องตีพิมพ์ถ้อยคำสดุดีจอมพล ป. ในหน้าแรก มีการติดรูปจอมพล ป. ตามสถานที่ราชการ ประชาชนต้องยืนตรงทำความเคารพ "ผู้นำ" ก่อนหนังหรือละครเริ่มแสดง พร้อมบรรเลงเพลง "สุดดีพิบูลสงคราม" และบรรเลงเพลงเดียวกันเมื่อจบคำปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียง กำหนดให้วันเกิดจอมพล ป. เป็นวันหยุดราชการ และประดับธงตามสถานที่ราชการ อีกทั้งในการแถลงนโยบายของรัฐบาลในปี พ.ศ. 2481 และ พ.ศ. 2485 รัฐบาลจอมพล ป. ไม่เคยกล่าวถ้อยคำส่งเสริม "พระบรมเดชานุภาพแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า" ตามธรรมเนียมในการแถลงนโยบาย (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล 2535: 41)

จะเห็นได้ว่า จอมพล ป. ได้ยึดกุมพื้นที่สาธารณะผ่านการควบคุมสื่อสาธารณะทั้งในด้านวิทยุกระจายเสียงและสาธารณสถาน รวมไปถึงการกำหนดแบบแผนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในทุกมิติทั้งการเสพและบริโภคความบันเทิง การเน้นบทบาทของตนเองทั้งในฐานะผู้นำทางการเมืองและด้านวัฒนธรรม ทำให้ลดบทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในพื้นที่สาธารณะลง[26] ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรก

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

งานศึกษาด้านประวัติศาสตร์การเมืองจำนวนหนึ่งชี้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลจอมพล ป.ไม่ราบรื่นนัก จอมพล ป. ไม่ได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่างจากรัฐบาลของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แม้ว่าจะปรากฏว่ามีหลายครั้งที่จอมพล ป. พยายามดึงให้พระมหากษัตริย์สนับสนุนการปกครองในระบบทหารอย่างเปิดเผย แต่พระองค์ก็มิได้ทรงทำตาม (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 475) อย่างไรก็ตาม จอมพล ป. ตระหนักดีว่า พระมหากษัตริย์ยังคงได้รับการเทิดทูนอย่างสูงจากราษฎรอยู่ อีกทั้งยังทรงมีพระราชอำนาจในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองทั้งในแง่ที่บัญญัติไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ และการยอมรับของประชาชน[27]

งานของทักษ์ได้ชี้ให้เห็นประเด็นดังกล่าวเอาไว้ว่า จอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งมายาวนาน ประกอบกับเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยพระชนมายุเพียง 24 พรรษา จึงไม่ทรงสามารถมีอิทธิพลเหนือคณะรัฐมนตรี หรือกิจกรรมทางการเมืองโดยทั่วไป ประกอบกับรัฐบาลจอมพล ป. ได้ขัดขวางพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิให้ทรงมีอิทธิพลเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 410, 2548:)

เหตุการณ์ที่แสดงความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลจอมพล ป. และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพยายามขัดขวางจอมพล ป. ที่ได้นำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กลับมาใช้ใหม่ในปี พ.ศ. 2494 แต่ไร้ผล อย่างไรก็ตาม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีบทบาทสำคัญในการพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495[28] (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ 2534: 253; สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 3)

การเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของการ

ช่วงชิงอำนาจในการกำหนดกติกาทางการเมืองระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการถ่วงดุลอำนาจ และบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในระบบการเมืองไทย

มีงานศึกษาบางชิ้นระบุว่า จอมพล ป. ได้จำกัดการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ด้วยการตัดงบประมาณในการเสด็จฯ เนื่องจากเกรงว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเป็นที่รักใคร่ของประชาชน โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้แสดงความกริ้วจอมพล ป. ด้วยการไม่เสด็จในงานสำคัญๆ ในพระราชพิธีฉลองครบรอบพุทธศตวรรษที่ 25 (พ.ศ. 2500)[29] ซึ่งได้กลายมาเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนที่สุดในการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับจอมพล ป. ทำให้เกิดข่าวลือว่าทรงไม่พอพระทัยนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม และส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงของรัฐบาล เนื่องจากจอมพล ป. คาดหวังว่าการจัดงานดังกล่าวจะเป็นผลงานชิ้นสำคัญที่จะเพิ่มความสนับสนุนจากประชาชน รัฐบาลจอมพล ป. ได้ออกแถลงการณ์แก้ข่าวทำนองนี้ในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ เช่น หนังสือพิมพ์ออฟเซอร์เวอร์ ในลอนดอน ฉบับวันอาทิตย์ที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 (Wilson 1962: 114; ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 410, 2548: 353; ถนอมจิต มีชื่น 2531: 112-113)

นักประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง[30] ได้อ้างเอกสารที่ชี้ให้เห็นความไม่พอพระราชหฤทัยของพระองค์จากบันทึกของเบอร์คลีย์ เกจ (Berkeley Gage) อดีตเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย ถึงกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษลงวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 โดยเน้นความไม่สบพระทัย และการตัดสินพระทัยไม่ทรงเข้าร่วมงาน ในขณะที่เอกสารบางชิ้นระบุว่า จอมพล ป. ได้สร้างความไม่พอพระราชหฤทัยสูงสุดแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะดูประหนึ่งว่านายกรัฐมนตรีพยายามจะช่วงชิงฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภกจากพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในเอกสารของวิททิงตันถึงมาร์แลนด์ (Whittington to Marland) ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ค.ศ. 1957

ที่ระบุทัศนะที่พระองค์มีต่อจอมพล ป. ว่า "เมาอำนาจ" และมีความประสงค์จะเป็น "กษัตริย์องค์ที่สอง" (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2544: 35; กอบเกื้อ สุวรรณทัต เพียร 2544 [2540]: 204)

โครงการพระราชดำริยุคก่อกำเนิด: โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์และสื่อมวลชนส่วนพระองค์ (พ.ศ. 2494-2500)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสายสัมพันธ์ทางตรงต่อพสกนิกรและหน่วยงานราชการผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ นับตั้งแต่ทรงเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวรในปี พ.ศ. 2494 ในหลายลักษณะ อาทิ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรเป็นการส่วนพระองค์ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ราบรื่นนัก ประกอบกับขาดแคลนเครื่องมือ ทรัพยากร และโครงสร้างในการสนับสนุนกิจกรรมด้านการพัฒนา ส่งผลต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริในยุคแรก ดังจะเห็นได้ว่ากิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคนี้จำกัดพื้นที่อยู่บริเวณภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อันเป็นสถานที่ใกล้กับพระราชวัง[31]

กิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคนี้มีลักษณะสำคัญคือ (1) **โครงการด้านสังคมสงเคราะห์** อาทิ โครงการประมงพระราชทาน การระดมทุนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านสาธารณสุข การพระราชทานเงินทุนการศึกษาแก่นักศึกษาแพทย์ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การสร้างถนนแก่หมู่บ้านห้วยมงคล และโครงการฝนหลวง และ (2) **โครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชนส่วนพระองค์** เพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารกับพสกนิกร และการระดมทุนผ่านสื่อมวลชนของพระองค์เอง ได้แก่ การผลิตภาพยนตร์ส่วนพระองค์ และสถานี

วิทยุส่วนพระองค์ อ.ส. พระราชวังดุสิต การปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างพสกนิกรกลุ่มต่างๆ ผ่านกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์

โครงการพระราชดำริในยุคแรกดำเนินงานค่อนข้างจำกัด และไม่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โครงการในระยะแรกเป็น "โครงการตามพระราชประสงค์" ซึ่งทรงศึกษาและทดลองปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เองในการดำเนินงาน หน่วยงานที่รับสนองพระราชดำริ ได้แก่ สำนักพระราชวัง[32] โดยมีหน่วยงานราชการเพียงบางหน่วยงาน เช่น กรมประมง หน่วยตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวร เป็นผู้ปฏิบัติการ

จากการศึกษาพบว่า มีความขัดแย้งในด้านข้อมูลในการเผยแพร่และการบันทึกประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริกับการพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความลักลั่นในการบันทึกข้อมูล เนื่องจากการเขียนประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริเพิ่งเกิดขึ้นภายหลัง อีกทั้งการปฏิบัติโครงการพระราชดำริในยุคแรกยังไม่มีกระบวนการเผยแพร่สู่สาธารณะอย่างเป็นระบบเช่นในปัจจุบัน[33] ประกอบกับกระบวนการเผยแพร่โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในระยะหลังจะคัดเลือกข้อมูลเพื่อประกอบการสดุดีเฉลิมพระเกียรติ ทำให้ข้อมูลที่เสนอขาดการวิเคราะห์และไม่ให้บริบททางประวัติศาสตร์ที่แวดล้อมอยู่ ยิ่งไปกว่านั้น การพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์เกิดขึ้นได้ยากยิ่งในสังคมไทย[34] **จึงทำให้จุดกำเนิดและบริบทของโครงการพระราชดำริแต่ละโครงการมีความคลุมเครือ**

เอกสารเผยแพร่โครงการพระราชดำริมักระบุว่าโครงการพระราชดำริเริ่มต้นขึ้นในปีพุทธศักราช 2494 "โครงการปลาพระราชทาน"[35] หรือ "โครงการประมงพระราชทาน" เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโครงการแรกภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่

หัวเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวรหลังจากทรงไปศึกษา ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

"โครงการประมงพระราชทาน" เริ่มต้นจากผู้เชี่ยวชาญด้านประมงขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพันธุ์ปลาหมอเทศ ซึ่งในขณะนั้นคนไทยบริโภคปลาในปริมาณครึ่งหนึ่งของอาหารโปรตีนที่ได้จากเนื้อสัตว์ แต่กำลังการผลิตลดลงตั้งแต่ทศวรรษ 1920 จึงจำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุนส่งเสริม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมประมงนำปลาหมอเทศไปเลี้ยงในสระน้ำของพระราชวัง และขยายพันธุ์ หลังจากนั้นอีก 2 ปี (7 พฤศจิกายน 2496) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั่วประเทศเข้ารับพระราชทานพันธุ์ปลาหมอเทศไปเลี้ยงแพร่พันธุ์ที่หมู่บ้านของตน[36] (สำนักงาน กปร. 2544ก: 15; Kulick and Wilson 1992: 55-56)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการส่งเสริมปลาหมอเทศไปสู่ราษฎร ปรากฏว่าไม่เป็นที่นิยมรับประทานเนื่องจากมีกลิ่นเหม็น โครงการดังกล่าวจึงพัฒนามาเป็น "โครงการปลานิล" ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากเจ้าชายอากิฮิโต มกุฎราชกุมารของประเทศญี่ปุ่นนำมาถวายในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศไทย เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2508 (กองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เต็กเฮ็งหยู) จำกัด 2520: 46)

แต่ข้อมูลจากการพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์ระบุว่า โครงการพระราชดำริในแง่ของการพัฒนาสังคมและการปกครองยุคแรก ได้แก่ กิจกรรมเกี่ยวกับการจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์เพื่อหาทุนสร้างอาคารสถานพยาบาล และกิจกรรมเกี่ยวกับการต่อสู้โรคเรื้อนของสถาบันราชประชาสมาสัย รวมถึงกิจกรรมที่ทรงมีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495[37] (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 40-41).

โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์และสาธารณสุข ยังปรากฏผ่านการมอบ **"ทุนอานันทมหิดล"** ซึ่งเป็นกอง

ทุนที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระบรมเชษฐาธิราชในปี พ.ศ. 2497 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์ และเงินที่ผู้บริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนอานันทมหิดลเป็นครั้งแรกแก่ ร.พ. ศิริราช ในการสร้างอาคารอานันทมหิดล ต่อมาได้ดำเนินการจัดตั้งเป็นกองทุนระดับอุดมศึกษาในปี พ.ศ. 2498 ทุนอานันทมหิดลเป็นทุนการศึกษาที่ทรงพระราชทานแก่บัณฑิตสาขาแพทยศาสตร์ที่มีผลการเรียนดีเยี่ยมให้ได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาหาความรู้ขั้นสูงเพิ่มเติมในต่างประเทศ การให้ทุนการศึกษาก่อสายสัมพันธ์และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับปัญญาชนจำนวนหนึ่ง

หากกล่าวอย่างเคร่งครัดแล้ว **มูลนิธิแรกที่ถือเป็นมูลนิธิของพระมหากษัตริย์ คือ มูลนิธิอานันทมหิดล** ซึ่งจดทะเบียนจากกองทุนเป็นมูลนิธิในปี พ.ศ. 2502 (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 196) เนื่องจากเป็นมูลนิธิที่มีคณะกรรมการบริหารมูลนิธิเป็นพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์มาตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน[38]

มูลนิธิอานันทมหิดลมีคณะกรรมการบริหารจำนวนไม่น้อยกว่า 6 คน และไม่เกิน 20 คน อยู่ในวาระคราวละ 4 ปี ทั้งนี้ในความควบคุมของนายกกิตติมศักดิ์ของมูลนิธิ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้เลือกและแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารด้วยพระองค์เอง (สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ 2541: 166)

คณะกรรมการบริหารมูลนิธิชุดปัจจุบัน มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนายกกิตติมศักดิ์ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเป็นประธานกรรมการ จำนวนผู้ได้รับพระราชทานทุนมูลนิธิอานันทมหิดลจนถึงปี พ.ศ. 2539 มีจำนวน 164 คน[39] หนึ่งในนั้นคือนายแพทย์ประเวศ วะสี ผู้มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชน "หมอชาวบ้าน" และดำรงตำแหน่งขององค์กรทั้งด้านมูลนิธิและสถาบันวิชาการกว่า 608 องค์กร (สมาคมจิตวิทยาเพื่อความมั่นคงแห่งประเทศไทย 2540: 204) อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน

มูลนิธิอานันทมหิดลมีบทบาทจำกัดเฉพาะการให้ทุนการศึกษาโดยครอบคลุมสาขาวิชาแพทยศาสตร์ แผนกวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ แผนกเกษตรศาสตร์ แผนกธรรมศาสตร์ และแผนกอักษรศาสตร์[40]

แต่เดิมการให้ทุนของมูลนิธิอานันทมหิดลมีระบบการคัดเลือกที่แตกต่างจากปัจจุบันที่ต้องมีการสอบชิงทุน การคัดเลือกผู้รับทุนเกิดจากการพิจารณาความเหมาะสมของผู้ที่จะได้รับทุนจากคณะกรรมการ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าเพื่อกราบถวายบังคมลาและทรงแนะนำสั่งสอนผู้ได้รับทุนอย่างใกล้ชิดด้วยพระองค์เอง ในการให้ทุนไม่มีสัญญาเงื่อนไขและข้อผูกมัดใดๆ ในการชดใช้ทุน

ดังที่ สันติ ตั้งรพีพากร ผู้ได้รับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อศึกษาประวัติของนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เล่าถึงชีวประวัติของหมอประเวศในการเป็นนักเรียนทุนมูลนิธิ "อานันทมหิดล" คนแรกที่กลับจากต่างประเทศ[41] ไว้ในหนังสือ *ชีวิตงาม...หมอประเวศ* ซึ่งได้กล่าวถึงที่มาและขั้นตอนการได้รับทุนส่วนพระองค์ไปเรียนต่อต่างประเทศของหมอประเวศว่า

> ในปี พ.ศ. 2498 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งทุนอานันทมหิดลขึ้น เพื่อส่งแพทย์ผู้มีผลการเรียนดีไปศึกษาต่อต่างประเทศ
>
> ระยะนั้นเป็นเพียง "ทุนอานันทมหิดล" ต่อมาในปี 2502 จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็น "มูลนิธิอานันทมหิดล"
>
> นายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งมีผลการเรียนยอดเยี่ยมเป็นแพทย์เหรียญทองจากมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ศิริราชฯ ไม่ได้รับทุนในปี พ.ศ. 2498 จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2500 ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเสริฐ กังสดาลย์ หัวหน้าแผนกอายุรศาสตร์ได้มีจดหมายถึงศาสตราจารย์นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์[42] หัวหน้าแผนกสูติศาสตร์-นรีเวชวิทยาแห่งคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลจุฬาฯ ผู้ซึ่งเป็น

กรรมการและเลขานุการทุนอานันทมหิดลขอให้ช่วยจัดทุนพระราชทานส่งนายแพทย์ประเวศไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ

โดยให้เขาเป็นผู้ถือจดหมายฉบับนั้นไปเอง เรียกว่าเป็นการติดต่อชนิด "จากมือถึงมือ" จริงๆ

จดหมายของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเสริฐ กังสดาลย์ ได้รับการพิจารณาด้วยดีและได้มีการนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนส่วนพระองค์ส่งนายแพทย์ประเวศ วะสี ไปเรียนต่อต่างประเทศ

ต่อมาเมื่อมูลนิธิอานันทมหิดลตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2502 แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้โอนไปเป็นนักเรียนทุนมูลนิธิอานันทมหิดล

หมอประเวศเลือกไปเรียนวิชาโลหิตวิทยา โดยกำหนดไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยโคโลราโด เมืองเดนเวอร์ สหรัฐอเมริกาเป็นเวลา 3 ปี และไปศึกษาต่อที่อังกฤษอีก 1 ปี

ก่อนออกเดินทาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าเพื่อกราบถวายบังคมลา ระหว่างนั้นพระองค์ทรงแนะนำสั่งสอนนายแพทย์ประเวศ วะสี อย่างใกล้ชิดถึงกว่า 2 ชั่วโมง

ทรงโปรดรับสั่ง "สอน" อย่างละเอียดลออว่า ควรเรียนอย่างไร ประพฤติตัวอย่างไร พร้อมทรงอธิบายให้เห็นถึงชีวิตในเมืองฝรั่งว่าเป็นอย่างไรบ้าง

ถึงยามนั้น ในมโนลำนึกของนายแพทย์ประเวศ วะสี ชีวิตความฝันดูช่างจะมาบรรจบเป็นหนึ่งเดียวกันได้อย่างเป็นจริง จากชีวิตของเด็กบ้านนอกคนหนึ่ง ซึ่งวางหาบน้ำริมฝั่งแม่น้ำแควแล้วมองภูเขาและเมฆ ใฝ่ฝันวันแล้ววันเล่าว่าสักวันหนึ่งจะไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ และไปเรียนต่อต่างประเทศ

และวันนี้มันได้กลายเป็นความจริงแล้วจริงๆ (สันติ

ตั้งรพีพากร 2544: 93-94)

สำหรับการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาเชิงสังคมสงเคราะห์ในชนบทโครงการแรกเป็น **โครงการก่อสร้างถนนเข้าไปยังบ้านห้วยมงคล ต.หินเหล็กไฟ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์** จากการเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ไปยังพื้นที่ชนบทของภาคกลางในปี พ.ศ. 2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานรถบูลโดเซอร์ให้หน่วยตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวรไปสร้างถนนเข้าไปยังบ้านห้วยมงคล (สำนักงาน กปร. 2538ก: 16; สำนักราชเลขาธิการ 2538: 12)

สำหรับโครงการพระราชดำริด้านการชลประทานแห่งแรกเกิดขึ้นจากการเสด็จเยี่ยมราษฎรภาคกลางอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2496 ได้แก่ **โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเขาเต่า อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์** กล่าวได้ว่า หมู่บ้านเขาเต่าเป็นหมู่บ้านแห่งแรกที่ได้รับการพัฒนาจากโครงการพระราชดำริอย่างเต็มรูปแบบ โดยได้มีการสร้างระบบชลประทาน ระบบน้ำบาดาล การสร้างวัด บูรณะถนน ปรับปรุงและพัฒนาระบบการเกษตร และสร้างโรงเรียนในหมู่บ้าน (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542[2539]: 74-75)

ในขณะที่ข้อมูลจากการพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์ระบุว่า จุดเริ่มต้นของโครงการพัฒนาท้องถิ่นได้แก่ ***โครงการที่เสด็จพระราชดำเนินไปยังป่าละอู และป่าเค็ง อันเป็นต้นกำเนิดของโครงการห้วยสัตว์ใหญ่ในปัจจุบัน*** (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 41) รายละเอียดของโครงการป่าละอู ปรากฏในหนังสือ *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการหลวง*

ม.จ. ภีศเดช รัชนี เล่าว่า จุดเริ่มต้นของ **"โครงการป่าละอู"** เกิดจากในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินโครงการพระราชดำริหาดทรายใหญ่[43] ซึ่งไม่ไกลจากพื้นที่ป่าละอู และเป็นโครงการที่ตำรวจตระเวนชายแดนดำเนินการอยู่ก่อนแล้ว จึงทรงมีรับสั่งให้ ม.จ. ภีศเดช ไปช่วยการดำเนินงานของตำรวจตระเวนชายแดน เมื่อ ม.จ. ภีศเดชกลับจากการสำรวจพื้นที่ จึงกราบบังคมทูล

เสนอว่า น่าจะให้กรมพัฒนาที่ดินเข้าไปสำรวจดูว่าควรบุกเบิกแล้วเตรียมเป็นไร่เพื่อแจกจ่ายแก่ราษฎร เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ในการจัดหาที่ดินให้แก่ราษฎรที่ยากจนบริเวณอำเภอหัวหิน ต่อมาจึงพัฒนาเป็น **"โครงการพัฒนาที่ดินหนองพลับตามพระราชประสงค์"** ซึ่งเป็นโครงการจัดสรรที่ดินเพื่อการประกอบอาชีพและอยู่อาศัยแก่ราษฎรจำนวน 50,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2513 (ภีศเดช รัชนี 2531: 26-27)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างสายสัมพันธ์กับพสกนิกรด้วยการเสด็จเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่างๆ โดยเสด็จไปยังภาคอีสานครั้งแรกอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2498 หากเราพิจารณาในแง่ของความสม่ำเสมอและอาณาบริเวณในการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในช่วงแรกจะเห็นว่า ยังคงมีความจำกัดอยู่ในบริเวณพระราชวังทั้งสอง คือ สวนจิตรลดา และพระราชวังไกลกังวล โดยทรงเสด็จฯ แปรพระราชฐาน ณ พระราชวังไกลกังวลเป็นเวลา 6 เดือนต่อปี[44] **ดังนั้น การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในแต่ละภูมิภาค ได้กลายมาเป็นประเพณีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา**

กำหนดการในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในครั้งนั้น ได้ถูกบันทึกไว้โดย เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา[45] ในหนังสือ *ทำเป็นธรรม* ซึ่งมูลนิธิกตเวทิน จัดพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ กล่าวโดยสรุปได้ว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเสด็จทอดพระเนตรภูมิประเทศ และเสด็จเยี่ยมสถานที่สำคัญของแต่ละจังหวัด อาทิ โบราณสถาน สถานที่สำคัญของหน่วยงานราชการ เช่น สถานีทดลองการเพาะเลี้ยงครั่งของกรมป่าไม้ กิจการด้านการชลประทาน วัด เสด็จเยี่ยมทหารและตำรวจตระเวนชายแดนของจังหวัดต่างๆ ในแต่ละสถานที่ที่เสด็จฯ จะมีราษฎรมาคอยเข้าเฝ้าฯ รับเสด็จเป็นจำนวนมาก พระองค์ยังทรงเปิด

โอกาสให้ประชาชนเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด ในเวลากลางคืนจะมีการแสดงพื้นเมืองของแต่ละจังหวัดถวายทอดพระเนตร ทรงประทับแรม ณ จวนผู้ว่าราชการจังหวัด สถานีประมง และค่ายทหาร ซึ่งในขณะนั้นสถานการณ์ทางการเมืองได้เริ่มมีการแพร่ขยายของขบวนการคอมมิวนิสต์ในภาคอีสาน[46]

การเสด็จพระราชดำเนินยังได้เปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงใกล้ชิดกับข้าราชการที่ปกครองแต่ละจังหวัด ทหาร ตำรวจ และราษฎร อีกทั้งยังได้รับทราบข้อมูลจากหน่วยงานราชการและราษฎรในชนบทด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏในหนังสือ *ทำเป็นธรรม* ที่ได้บันทึกพระราชกรณียกิจจากการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่า

> สรุปแล้ว การเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมราษฎรภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้ทั้งสองพระองค์ทรงปิติที่ได้พบเห็นราษฎร ได้รับสั่งสนทนากับราษฎรถึงการครองชีพ ความต้องการที่แตกต่างกันของแต่ละตำบล ตลอดจนทรงซักถามข้าราชการที่ปกครองแต่ละจังหวัดนั้นๆ และทั้งสองพระองค์ก็ทรงช่วยกันเก็บข้อมูลต่างๆ ไว้จนหมดสิ้น ถ้าเป็นปัจจุบันข้อมูลเหล่านั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงเก็บเข้าเครื่องคอมพิวเตอร์อย่างมีระเบียบ เป็นหมวดหมู่อย่างที่ทรงทำมาแล้วหลายๆ เรื่อง (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542[2539]: 95)

มีการประเมินว่า ผลจากการเสด็จเยือนราษฎรในภาคอีสานทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับความนิยมในหมู่ประชาชนอย่างสูง[47] ในงานของวิลสันได้กล่าวว่า จอมพล ป. รู้สึกไม่สบายใจมากเมื่อรู้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่รักใคร่ของประชาชน เมื่อเสด็จประพาสภาคอีสานเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 2-20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 จนกระทั่งไม่ยอมให้งบประมาณในการเสด็จประพาสครั้งต่อๆ ไป[48] (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526: 410; Wilson 1962: 114) อย่างไรก็ตาม การเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวในช่วงปี พ.ศ. 2499-2500 นั้นจำกัดอยู่บริเวณภาคกลางเป็นหลัก

ลักษณะสำคัญของโครงการพระราชดำริในยุคแรก มักมีจุดเริ่มต้นจากการพระราชทานพระราชดำริให้ผู้ปฏิบัติการในหน่วยงานราชการดำเนินการสนองพระราชดำริ โดยจะทรงดูแลเฝ้าติดตามอย่างใกล้ชิดเมื่อประสบผลสำเร็จในระยะแรก และจะพระราชทานเงินทุนช่วยเหลือในการดำเนินการจนกว่าโครงการจะได้รับการบรรจุเข้าสู่ระบบของหน่วยงานราชการที่รับสนองพระราชดำริ หากโครงการประสบผลสำเร็จและขยายจนเกินขอบเขตของหน่วยงานราชการ รัฐบาลจะจัดตั้งหน่วยงานราชการเฉพาะขึ้นมาเพื่อดำเนินการสนองพระราชดำริ เป็นที่น่าสังเกตว่าการสนองพระราชดำริของหน่วยงานราชการในยุคแรกใช้ระยะเวลายาวนานในการสนองพระราชดำริกว่าในยุคต่อมา

โครงการพระราชดำริที่ได้รับการสนองพระราชดำริโดยหน่วยงานราชการในยุคแรก เกิดขึ้นภายหลังการเสด็จประพาสภาคตะวันออกเฉียงเหนือ **"โครงการฝนหลวง"** ซึ่งปัจจุบันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปนั้น มีจุดกำเนิดจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริแก่นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในปี พ.ศ. 2498

ต่อมา กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้นำพระราชดำริมาจัดตั้งโครงการทดลอง และพัฒนาการทำฝนเทียมขึ้นโดยมี ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล เป็นหัวหน้าโครงการฯ โดยใช้นักบินและเครื่องบินจากหน่วยบินเกษตร (กองบินเกษตร) หอบังคับการบิน สนามบินของกรมการบินพลเรือน สถานีตรวจอากาศกรมอุตุนิยมวิทยา และวิทยุสื่อสารของกรมตำรวจ จนกระทั่งประสบผลสำเร็จในปี พ.ศ. 2512 (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542[2539]: 167-168)

ภายหลังโครงการประสบผลสำเร็จ คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ใช้คำว่า "ฝนหลวง" อย่างเป็นทางการแทนคำว่า "ฝนเทียม" ตามข้อเสนอของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีการตราพระราชกฤษฎีกาก่อตั้ง "สำนักงานปฏิบัติการฝนหลวง" ขึ้นในสังกัดสำนักงานปลัด

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2518 เพื่อให้มีหน่วยงานรับผิดชอบโครงการพระราชดำริฝนหลวงโดยเฉพาะ ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 จึงได้มีการยุบรวมกองบินเกษตรและปฏิบัติการฝนหลวงเข้าด้วยกันเป็น สำนักฝนหลวงและการบินเกษตร ทำหน้าที่ในการผลิตฝนให้ตกยังสถานที่ที่มีการร้องเรียนจากราษฎร เพื่อช่วยบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง นอกจากนี้ โครงการฝนหลวงยังได้นำไปสู่การพัฒนาความร่วมมือระหว่างประเทศอีกด้วย (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542[2539]: 170; โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2531: 140-141)

โครงการฝนหลวงประสบความสำเร็จและได้รับการสนับสนุนจากราษฎรอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้ว่า แม้โครงการฝนหลวงจะเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยงานราชการแล้ว ราษฎรก็ยังคงถวายเครื่องบินเพื่อสนับสนุนโครงการฯ[49] โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานต่อให้แก่หน่วยงานราชการ รวมทั้งได้ทรงแนะนำให้ขอเครื่องบินจากกองทัพอากาศ และเครื่องบินจากกองบินตำรวจในการสนับสนุนการดำเนินการด้วย ส่งผลให้โครงการฝนหลวงได้รับความร่วมมือด้านอุปกรณ์และกำลังคนจากหน่วยงานด้านทหารและตำรวจเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินงาน

ในการนำเสนอประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริ ฝนหลวงได้กลายเป็นภาพตัวแทนทางสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ความชุ่มชื่นจากน้ำพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โครงการฝนหลวงยังเป็นภาพสะท้อนของพัฒนาการของโครงการพระราชดำริจากพระมหากษัตริย์สู่ปฏิบัติการของหน่วยงานราชการในยุคแรกที่สะท้อนให้เห็นถึงการสนับสนุนโครงการพระราชดำริของรัฐบาล

โครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชนส่วนพระองค์

ลักษณะเฉพาะประการที่สองของโครงการพระราชดำริในยุคแรกเริ่มคือ **โครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชนส่วนพระองค์** โดยมีสื่อสำคัญ 2 ประเภท ได้แก่ การจัดตั้งวิทยุกระจายเสียงส่วนพระองค์

"สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต" และการจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์ ภายใต้สภาวะข้อจำกัดจากรัฐบาลได้ยึดกุมพื้นที่สาธารณะด้วยการควบคุมสื่อมวลชนทั้งสื่อหนังสือพิมพ์[50] และกิจการวิทยุกระจายเสียงที่รัฐบาลเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว โดยมี "กรมโฆษณาการ"[51] ซึ่งต่อมารู้จักกันในนาม "กรมประชาสัมพันธ์" ทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงสำคัญของรัฐบาล ประกอบกับการนำเสนอพระราชกรณียกิจโดยสื่อมวลชนยังคงมีอย่างจำกัด เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความจำกัดของพระราชอำนาจและการขาดแคลนเครื่องมือในการดำเนินพระราชกรณียกิจในช่วงแรก

ใน *กำเนิดโทรทัศน์ไทย (พ.ศ. 2493-2500)* สินิทธ์ ได้ชี้ให้เห็นการดำเนินกิจกรรมด้านการสื่อสารมวลชนในช่วงทศวรรษ 2490 ว่ารัฐบาลได้ควบคุมสื่อมวลชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ ในขณะเดียวกันก็พัฒนากิจการวิทยุกระจายเสียงให้ก้าวหน้าทันสมัยเพื่อให้เป็นเครื่องมือสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดของรัฐภายใต้การดูแลของ "กรมโฆษณาการ" อันเป็นองค์กรหลักในการโฆษณาชวนเชื่อของรัฐ นอกจากนี้ จอมพล ป. ยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญผู้หนึ่งในการให้กำเนิดโทรทัศน์ไทยในฐานะเครื่องมือทางการเมืองของตน[52]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักวิจารณ์สังคมและสถาบันกษัตริย์ด้วยความจงรักภักดี ยังได้ตั้งข้อสังเกตต่อกำเนิดของ "สถานีวิทยุ อ.ส." ว่าเกิดจากปัจจัยทางการเมืองและปัจจัยของการนำเสนอข่าวของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ที่ยังคงมีความจำกัด

> ...เพราะฉะนั้น 2490 ก็เอาสถาบันกษัตริย์เป็นเครื่องมือ แต่ว่ากดกษัตริย์ไว้ให้อยู่ในอำนาจของนายกรัฐมนตรีเสต็จไปที่ไหนไม่ได้เลยในเมืองไทย เว้นแห่งเดียว ในหัวหิน 3 อาทิตย์ ใน 1 ปี และก็ทั้งหมดทำเฉพาะพิธีกรรมพระเจ้าอยู่หัวท่านรู้สึกอึดอัด ท่านขอให้มีวิทยุของท่านเอง วิทยุ อ.ส. เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นกระบอกเสียงของในวัง มีอันเดียวคือ อ.ส. นอกนั้นทั้งหมดจะมีข่าวนายกฯ ข่าวอื่นๆ แทบไม่มีข่าวในวังเลย หรือมีเฉพาะพระราชพิธี ซึ่งนายก

> รัฐมนตรีในฐานะสำนักพระราชวังเป็นผู้กำหนด...(บทสัมภาษณ์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ลานโพ 3: 2 (มี.ค.-เม.ย. 2543): 7)

หนังสือ *ในหลวงกับประชาชน 45 ปี สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต* ที่สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต และธนาคารออมสิน ได้ร่วมกันจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบในปี พ.ศ. 2542 ซึ่งตรงกับการก่อตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. 45 ปี ได้ให้รายละเอียดของการจัดตั้ง "สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต"[53] สถานีวิทยุส่วนพระองค์ว่า

> ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตประเทศไทยเป็นการถาวร ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2494 รัฐบาลโดยกรมประชาสัมพันธ์ได้น้อมเกล้าถวาย และติดตั้งเครื่องส่งวิทยุคลื่นยาวและคลื่นสั้นมีกำลังส่ง 100 วัตต์ ออกอากาศด้วยคลื่นสั้นและคลื่นยาวพร้อมๆ กันในระบบ AM ความถี่ 1,332 กิโลเฮิรตซ์ ครั้งแรกในเดือนกันยายน 2495 โดยกรมประชาสัมพันธ์ถือว่าสถานีนี้เป็นเครือข่ายของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และเป็นสถานีวิทยุเพียงแห่งเดียวที่กรมประชาสัมพันธ์และกรมไปรษณีย์โทรเลขอนุญาตให้ส่งคลื่นสั้นได้จนบัดนี้[54] (สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต 2542: 2)

เมื่อแรกตั้งสถานีวิทยุนั้นยังไม่มีสถานีโทรทัศน์[55] วิทยุกระจายเสียงจึงเป็นสื่อมวลชนที่มีประสิทธิภาพสูงสุดที่สามารถสื่อสารไปสู่ประชาชน เนื่องจากความสามารถเข้าถึงประชาชนทุกกลุ่มได้อย่างรวดเร็วแม้จะอยู่ในท้องถิ่นห่างไกล[56] เนื่องจากสถานีวิทยุ อ.ส. เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจและข่าวในพระราชสำนักเพื่อสื่อสารกับพสกนิกรของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงใส่พระทัยในการดำเนินการต่างๆ ของสถานีวิทยุด้วยพระองค์เอง อาทิ ทรงจัดรายการเพลง ทรงเลือกและเปิดแผ่นเสียง บางครั้ง

โปรดเกล้าฯ ให้มีการขอเพลง และจะทรงรับโทรศัพท์ด้วยพระองค์เองเพื่อความใกล้ชิดกับพสกนิกร (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 68; สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต 2542: 1,108-1,109) ดังปรากฏใน *ในหลวงกับประชาชน 45 ปี สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต* ว่า

> เมื่อทรงมีสถานีวิทยุ อ.ส. เป็นสถานีวิทยุส่วนพระองค์เช่นนี้ ก็ทรงใช้สถานีวิทยุให้เป็นประโยชน์สำหรับประชาชนทั้งประเทศ โดยเมื่อเริ่มตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. ใหม่ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปรับเครื่องส่งวิทยุเอง ทรงจัดรายการและทรงเปิดแผ่นเสียงเอง ทรงบันทึกเสียงรายการวงดนตรีของนักเรียนโรงเรียนสอนดนตรีบอด วงดนตรีไทย วงข้าราชบริพาร เป็นต้น และให้มีการจัดแสดงดนตรีเพื่อนักเรียน นักศึกษา ประชาชน เป็นการคลายเครียดจากการเรียนและการงาน กิจกรรมนี้เป็นประโยชน์ยิ่งด้วยเหตุที่สมัยนั้นเมืองไทยยังไม่มีโทรทัศน์ ยังไม่มีรูปแบบอื่นๆ ให้เลือกนัก ทั้งเมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนประชาชนในทั่วทุกภาคของประเทศ สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิตก็ร่วมกับสถานีวิทยุ จ.ส. กรมการทหารสื่อสาร ถ่ายทอดการเสด็จพระราชดำเนินทุกครั้ง ทำให้ประชาชนในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดได้ยินพระสุรเสียงและได้ฟังกระแสพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ประชาชนในจังหวัดนั้นๆ ด้วย
>
> พระราชประสงค์สำคัญในการจัดตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. ก็เพื่อเปิดโอกาสให้พสกนิกรได้มีโอกาสติดต่อสื่อสารกับพระองค์ได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องผ่านขั้นตอนตามพิธีการ[57] กับทั้งเป็นหนทางเผยแพร่ข่าวสารกับการประชาสัมพันธ์แก่ผู้รับฟังทั่วไปด้วย ซึ่งบทบาทของสถานีวิทยุ อ.ส. มิได้มีเฉพาะด้านการบันเทิงแต่อย่างเดียว หากแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการดำเนินรายการประเภทสารคดีและความรู้

ต้านต่างๆ เผยแพร่สู่ประชาชนด้วย (สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต 2542: 3)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังดำเนินกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเจ้านาย นักเรียน พสกนิกร และข้าราชบริพารผ่านการดำเนินกิจกรรมของสถานีวิทยุ อ.ส. ได้แก่ การบรรเลงดนตรีร่วมกัน ทรงก่อตั้ง **"วงดนตรีลายคราม"**[58] ซึ่งประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2494 ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็น **"วงดนตรี อ.ส. วันศุกร์"**[59] ประกอบด้วยนักดนตรีจากสถาบันการศึกษาในปี พ.ศ. 2495 และ **"วงสหายพัฒนา"**[60] เป็นวงแตรวงที่ประกอบด้วยผู้ปฏิบัติราชการด้านการพัฒนาในปี พ.ศ. 2529 (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 2542: 68-69) สมาชิกของวงดนตรีที่ทรงก่อตั้งจึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มเจ้านาย เยาวชน นิสิตนักศึกษา ข้าราชบริพาร และหน่วยงานราชการต่างๆ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดนตรีวง "อ.ส. วันศุกร์" บรรเลงออกอากาศเป็นประจำทุกวันศุกร์ เวลาประมาณ 18.00-19.00 น. ซึ่งเป็นรายการบันเทิงช่วงค่ำก่อนปิดสถานี บางครั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้วงดนตรีวงนี้ไปเล่นเพื่อการกุศล หรือตามเสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ในวันทรงดนตรีกับมหาวิทยาลัยต่างๆ อีกด้วย (สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต 2542: 30)

กิจกรรมถ่ายทอดสดการบรรเลงดนตรีออกอากาศของสถานีวิทยุ อ.ส. จัดขึ้นทุกวันศุกร์ ณ เวทีลีลาศ สวนอัมพร โดยมีวงลายคราม วงดนตรี อ.ส. วันศุกร์ รวมทั้งวงดนตรีจากสถาบันต่างๆ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปเล่น เช่น วงดุริยางค์กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ และตำรวจ วงดนตรีจากโรงเรียนนายร้อย จปร. โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนนายเรืออากาศ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ วงดนตรีจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วงดนตรีไทยของคุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง ครูมนตรี ตราโมท กรมศิลปากร วงดนตรีไทยสากล "สุนทราภรณ์" ของกรมประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

(สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต 2542: 17)

ต่อมา สถานีวิทยุ อ.ส. ย้ายมาอยู่ในพระตำหนักจิตรลดา สถานีวิทยุได้เปิดโอกาสให้เยาวชน นิสิต นักศึกษา และหน่วยราชการต่างๆ ได้มีโอกาสร่วมแสดงดนตรีออกอากาศสนองพระมหากรุณาธิคุณทางสถานีวิทยุ *ทำให้ความรู้สึกและความผูกพันระหว่างสถาบัน [(กษัตริย์)-ผู้เขียน] เพิ่มพูนยิ่งขึ้น* (เน้นโดยผู้เขียน, สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต 2542: 13) ดังความเห็นของ ผศ.ดร. สุรพล สุดารา อดีตนักดนตรีวง "ซี.ยู. แบนด์" ในข้อเขียน "พระบารมีปกเกล้าฯ ชาว ซี.ยู.แบนด์"

> วงดนตรี ซี.ยู. แบนด์ หรือที่สมัยก่อนเรียกว่า วง ส.จ.ม. ซึ่งย่อมาจาก วงดนตรีสากลสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีโอกาสได้เข้าไปเล่นดนตรีออกอากาศที่สถานีวิทยุ อ.ส. ในพระตำหนักจิตรลดา พระราชวังดุสิต โดยหลังจากเล่นดนตรีแล้วจะรับประทานอาหารที่ทางสถานีจัดเลี้ยง หลังจากนั้นนักดนตรีจะรออยู่ที่สถานีวิทยุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงดนตรีออกอากาศกับวงสายคราม บรรดานิสิตที่จะมีโอกาสได้เฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด (อ้างถึงใน พี่วันเสาร์, "ร้อยเรื่องในรอยจำ 'ในหลวง' นักดนตรีเอกของโลก," ข่าวสด, 2 มกราคม 2547, น. 22)

จุดเริ่มต้นของกิจกรรมดังกล่าวได้เปิดพื้นที่สาธารณะในการติดต่อสื่อสารระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับพสกนิกร โดยเฉพาะนิสิตนักศึกษา ดังปรากฏว่านับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา วงดนตรี อ.ส. วันศุกร์ ได้ไปบรรเลงในงาน "วันทรงดนตรี" ตามที่มหาวิทยาลัยต่างๆ กราบบังคมทูลเชิญเสด็จฯ เพื่อสังสรรค์ร่วมกับนิสิตนักศึกษาเป็นการส่วนพระองค์ พร้อมกับทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทอย่างสม่ำเสมอ ก่อนที่จะยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2516 เพราะทรงมีพระราชกรณียกิจเพิ่มมากขึ้น ควบคู่ไปกับการประกอบพระราชกรณียกิจในพระราชพิธีพระราชทานปริญญาบัตร

ประจำปีแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยต่างๆ[61] (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 68-69; ประจักษ์ ก้องกีรติ [2545]: 358)

กิจกรรมดังกล่าวยังได้เปิดโอกาสให้มีการระดมทุนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ อันได้แก่ ทุนอานันทมหิดล และทุนภูมิพล รวมทั้งการบริจาคเพื่อสมทบทุนช่วยด้านสวัสดิการทหารและตำรวจ ซึ่งปราบปรามผู้ก่อการร้ายตามจังหวัดชายแดนอีกด้วย[62]

นอกจากกลุ่มเจ้านาย พระราชวงศ์ นิสิตนักศึกษาและข้าราชบริพารแล้ว การดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้สถานีวิทยุ อ.ส. ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่ายของหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชนในพระบรมราชูปถัมภ์ องค์กรเอกชนโดยการสนับสนุนของรัฐ องค์กรด้านศาสนา ผ่านกิจกรรมการเผยแพร่ความรู้และการให้ความอนุเคราะห์ในการจัดรายการต่างๆ อาทิ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก พระราชธรรมนิเทศ วัดบวรนิเวศ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ คณะยุวไทยมุสลิมอาสาสมัคร เป็นต้น

มีการสร้างเครือข่ายองค์กรเอกชนในพระบรมราชูปถัมภ์ผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ด้วยการแจ้งข่าวความเคลื่อนไหวและกิจกรรมของสภากาชาดไทย สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ทั้งยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานราชการและสถาบันการศึกษา อาทิเช่น กระทรวงสาธารณสุข การกีฬาแห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล กรมราชองครักษ์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดรายการของสถานีวิทยุ อ.ส. อีกด้วย (สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต 2542: 44-46)

การดำเนินการในสถานีวิทยุ อ.ส.นั้น มีลักษณะของการดำเนินงานในระบบอาสาสมัครด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ภายใต้โครงสร้างของสำนักพระราชวัง[63]

> สำหรับนโยบายหลักเกี่ยวกับการบริหารของสถานี ตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางไว้คือ เปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ความสามารถ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการหรือเอกชน เข้ามาสนองพระมหากรุณาธิคุณให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ดังนั้น เจ้าหน้าที่ของสถานีจึงเป็นอาสาสมัครทั้งสิ้น และทรงรับภาระต่างๆ ในการดำเนินการด้วยทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ (สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต 2542: 14)
>
> สถานีวิทยุ อ.ส. ไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำโดยตรง เจ้าหน้าที่ทุกคนล้วนเป็นอาสาสมัคร ซึ่งต้องปฏิบัติงานอื่นอันเป็นหน้าที่ประจำอยู่แล้ว ดังนั้นทุกคนจึงต้องร่วมใจร่วมแรงช่วยกันทำงานของสถานี แม้กระทั่งช่วยกันรักษาความสะอาด เช่น ขัดทองเหลืองเอง เป็นต้น รวมทั้งงานกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบหมายให้ปฏิบัติ (สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต 2542: 1,109)

ในการจัดรายการวิทยุของสถานีวิทยุ อ.ส. มีข้าราชการประจำราชสำนักเป็นผู้ดำเนินการ ได้แก่ ขวัญแก้ว วัชโรทัย ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นพนักงานตรี ประจำแผนกสำนักงานพระคลังข้างที่สำนักพระราชวัง เป็นนายสถานีวิทยุตั้งแต่ก่อตั้งจนกระทั่งปัจจุบัน โดยมีเจิมศักดิ์ แก้วสุวรรณ เป็นผู้ช่วยช่างฝ่ายเทคนิค มีผู้ประกาศสถานีได้แก่ สุภักดี สุวรรณจินดา และสหัส พุกกะมาน (สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต 2542: 9-10)

การสนับสนุนโครงการพระราชดำริด้วย "พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์"

จากเหตุผลที่รัฐบาลไม่ได้สนับสนุนด้านงบประมาณให้แก่โครงการพระราชดำริ ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ช่อง

ทางในการระดมทุนในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ ได้แก่ สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต ก่อให้เกิดเป็นประเพณี "การทำบุญร่วมกับในหลวง" และการจัดฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์เพื่อหารายได้สมทบทุนในกองทุนต่างๆ นอกจากนี้พระองค์ยังพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ซึ่งส่วนหนึ่งได้มาจากองค์กรส่วนพระองค์ ได้แก่ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีบทบาทสนับสนุนกิจการส่วนพระองค์ด้านการเงิน[64]

ประเพณี "การทำบุญร่วมกับในหลวง"

ด้านการระดมทุน กิจกรรมพระราชดำริในยุคแรกก่อให้เกิดการเชิญชวนประชาชนช่วยกันบริจาคผ่านทางวิทยุส่วนพระองค์เพื่อโดยเสด็จพระราชกุศล หรือ "ทำบุญร่วมกับในหลวง" การระดมเงินเพื่อดำเนินโครงการพระราชดำริผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์เริ่มเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2495 และมีเฉพาะรัชกาลปัจจุบัน โดยเป็นพระราชดำริที่ทรงจัดทำขึ้นครั้งแรกผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 74) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเล่าว่า

> ...เรื่องที่สมัยก่อนไม่เคยมี และทรงจัดทำเป็นพระองค์แรกคือ การรับบริจาคเงินช่วยการกุศลผ่านทางวิทยุ ตอนนั้นมีวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก ทรงเล่นดนตรีให้คนขอเพลงโดยบริจาคช่วยผู้ประสบภัยที่แหลมตะลุมพุก เป็นการใช้สื่อวิทยุในกิจการอย่างนี้เป็นครั้งแรก (พระราชอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ไอทีเฉลิมพระเกียรติ 1-4 มิถุนายน 2538: 18 อ้างถึงใน สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 130)

กิจกรรมการร่วมบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลครั้งแรกเกิดจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศชักชวนให้ประชาชนร่วมบริจาคเงินซื้อ "ปอดเหล็ก" ผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. เพื่อใช้ในการรักษาโรคไขสันหลังอักเสบ[65] ทำให้มีประชาชนร่วมกันบริจาคโดยเสด็จ

พระราชกุศลสมทบทุนเป็นจำนวนกว่า 539,714.45 บาท จึงได้ตั้งขึ้นเป็น "ทุนโปลิโอสงเคราะห์"[66]

ต่อมา การบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นวิธีสำคัญในการระดมทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคแรก โดยมีสถานีวิทยุส่วนพระองค์ อ.ส. เป็นสื่อกลางในการกระจายข่าว "บอกบุญ" สู่ประชาชน เงินบริจาคจากการระดมทุนก่อเกิดเป็นกองทุนและมูลนิธิในเครือข่ายของสถาบันกษัตริย์ในการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริยุคที่สอง อาทิ มูลนิธิอานันทมหิดล จดทะเบียนในปี พ.ศ. 2502 มูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จดทะเบียนในปี พ.ศ. 2503 และมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในปี พ.ศ. 2505 ซึ่งยังคงดำเนินการมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยผู้เขียนจะได้ขยายความต่อไปในช่วงของการศึกษาพัฒนาการของโครงการพระราชดำริในยุคที่สอง

ภาพยนตร์ส่วนพระองค์

นอกจากการระดมทุนผ่านสถานีวิทยุส่วนพระองค์แล้ว กิจกรรมการจัดทำ "ภาพยนตร์ส่วนพระองค์"[67] ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการระดมทุนมาดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรก มีการจัดฉายภาพยนตร์ ณ ศาลาเฉลิมกรุง เพื่อหารายได้สมทบกองทุนต่างๆ ด้วย "การบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล" เงินบริจาคส่วนใหญ่นำมาใช้ในกิจกรรมด้านสาธารณสุขเป็นหลัก อาทิ ที่พักเด็กอนาถา การสร้างตึกวชิราลงกรณ์สภากาชาดไทย อาคารทางการแพทย์โรงพยาบาลภูมิพล (สำนักงาน กปร. 2538: 1,18; ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา 2536: 111-112.)

ในปีพุทธศักราช 2497 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์ และจัดฉาย ณ ศาลาเฉลิมกรุง โดยรายได้ทั้งหมดได้พระราชทานสร้างตึก "อานันทมหิดล" ในบริเวณโรงพยาบาลศิริราช เพื่อเป็นพระอนุสรณ์สถานแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร

มหาอานันทมหิดล

รายได้จากการจัดฉายภาพยนตร์สูงถึง 444,600.50 บาท แต่กระนั้นก็ยังไม่พอสำหรับค่าก่อสร้าง จึงพระราชทานเงินส่วนพระองค์และเงินที่มีโดยเสด็จพระราชกุศลเพิ่มเติมอีก รวมจำนวนทั้งสิ้น 1,558,561 บาท และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดตึก "อานันทมหิดล" ณ โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2500 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งก่อสร้างและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณสุขทั้งหลาย อาทิ สถาบันราชประชาสมาสัย มูลนิธิราชประชาสมาสัยจึงเกิดจากการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในยุคแรกเริ่ม

> การจัดฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์เพื่อหารายได้สมทบทุนสร้างตึกสนับสนุนการวิจัยด้านสาธารณสุข ยังปรากฏต่อมาในยุคหลังปี พ.ศ. 2500 อาทิ "ตึกอานันทราช" ที่สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2508[68]
>
> ในการสร้างตึกนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานภาพยนตร์ส่วนพระองค์ให้ฉายที่โรงหนังศาลาเฉลิมกรุง เพื่อหาเงินสมทบทุนสร้างตึก
>
> ในสมัยนั้นโทรทัศน์ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ภาพยนตร์ส่วนพระองค์ที่ฉายตามโรงภาพยนตร์ได้รับความสนใจจากประชาชนมาก
>
> ความนั้นมีอาจารย์และนักศึกษาจำนวนมากไปช่วยงานที่โรงหนังศาลาเฉลิมกรุง
>
> นอกจากฉายหนังแล้ว บางสายยังไปขอกมวยการกุศลหาเงินสมทบทุนอีกแรง (สันติ ตั้งรพีพากร 2544: 121-122)

กิจกรรมการจัดฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์ ยังเป็นช่องทางเผยแพร่พระราชกรณียกิจ และสร้างสายสัมพันธ์กับพสกนิกรในพื้นที่สาธารณะที่ถูกครอบครองโดยรัฐบาลอีกด้วย

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์[69]

ในด้านงบประมาณในการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้

"สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์" เป็นหนึ่งในองค์กรที่สนับสนุนด้านงบประมาณในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ดังที่สุลักษณ์ให้สัมภาษณ์ต่อ William Steward ซึ่งได้ตีพิมพ์บทความ "The Grass-Roots Monarch" ในคอลัมน์ Profile นิตยสาร Time International ฉบับประจำวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1991[70] ว่า

> ทรัพย์สินจำนวนมหาศาลของสถาบันกษัตริย์ที่อยู่ในความดูแลของรัฐบาลตั้งแต่ปี 1932 (พ.ศ. 2475) นั้น ได้โอนมาอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในปี 1958 (พ.ศ. 2501)[71] แม้ว่าจะไม่ได้เป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ก็ตาม แต่โครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเกษตรของพระองค์ ก็ใช้เงินทุนส่วนหนึ่งมาจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ส่วนการดำเนินธุรกิจนั้น ในปัจจุบันสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ถือหุ้นในบริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด และธนาคารไทยพาณิชย์ และบริษัทที่เกี่ยวข้องอื่นๆ อีกหลายสิบบริษัท[72] (วิวะรา สอนชัยภูมิ และ ศักดิ์รินทร์ ศิริรักษ์ (แปลและเรียบเรียง) ม.ป.ป.: 20-21)

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้มีความเปลี่ยนแปลงสำคัญต่อสถาบันทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ คณะราษฎรได้ลดงบประมาณแผ่นดินและค่าใช้จ่ายแก่สถาบันกษัตริย์จากจำนวน 7-10 ล้านบาทต่อปี เหลือเพียง 1-2 ล้านบาทต่อปี (กลุ่มศึกษาอิสระ 2524: 179) ทั้งยังได้โอนอำนาจบริหารและควบคุมสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จากพระเจ้าแผ่นดินมาอยู่ภายใต้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

ในปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลจอมพล ป. ได้ควบคุมทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และได้รับทรัพย์สินบางส่วนเข้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี โดยกล่าวหาว่าโอนทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไปเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ มีการงดจ่ายเงินรายปีเจ้า 22

พระองค์ รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี (มานิตย์ นวลละออ 2540: 94-95)

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลนำโดยควง อภัยวงศ์ ได้โอนอำนาจในการบริหารทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ตลอดจนสิทธิในการดำเนินกิจการแก่พระมหากษัตริย์ นับแต่นั้นเป็นต้นมาอำนาจในการจัดการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จึงตกเป็นของพระมหากษัตริย์อีกครั้ง

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยพระราชบัญญัติจัดระเบียบฝ่ายทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2491[73] มีหน้าที่ดูแลจัดการและบริหารทรัพย์สินที่มิใช่ทรัพย์สินส่วนพระองค์และทรัพย์สินส่วนสาธารณสมบัติแผ่นดิน เพื่อสนับสนุนสำนักพระราชวังในการถวายการรับใช้แก่สถาบันกษัตริย์ในพระราชภารกิจต่างๆ โดยเฉพาะในด้านการเงิน เนื่องจากจำนวนงบประมาณประจำปีที่สำนักพระราชวังได้รับการจัดสรรจากรัฐบาลมีจำนวนไม่สูงนัก ไม่เพียงพอต่อการสนองแนวพระราชดำริ (สิริพร สุโกศล 2540: 1)

สิริพร สุโกศล หัวหน้าแผนกงานปรับปรุงฯ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้ศึกษาแนวความคิดของทฤษฎีองค์การ และรูปแบบต่างๆ ของโครงสร้างองค์กร เพื่อวิเคราะห์การจัดโครงสร้างของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยแบ่งวิสัยทัศน์ของผู้บริหารองค์การออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วง พ.ศ. 2513-2530 และ พ.ศ. 2530-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2539) การดำเนินงานของสำนักงานทรัพย์สินในยุคแรกสะท้อนให้เห็นระบบและรูปแบบการสนับสนุนด้านงบประมาณของการดำเนินโครงการพระราชดำริจากองค์กรส่วนพระองค์

> ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินฯ ในขณะนั้น ไม่ต้องการให้มีการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องกับสถาบันสูงสุด จึงมีแนวความคิดที่จะแบ่งแยกสถาบันสูงสุดออกจากงานการจัดประโยชน์ โดยได้กำหนดบทบาทให้สำนักงานทรัพย์

> สินเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบต่องานจัดการผลประโยชน์โดยตรง อีกทั้งสำนักงานทรัพย์สินฯ ได้ดูแลจัดการและบริหารจัดการประโยชน์ในอสังหาริมทรัพย์อยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อช่วยในการรักษาภาพพจน์ของสถาบันว่าไม่ได้มุ่งหวังหาประโยชน์จากราษฎร จึงพยายามจำกัดรายได้ของสำนักงานฯ ไม่ให้มีมากเกินไปด้วยการจัดให้เช่าอสังหาริมทรัพย์ในอัตราผลตอบแทนที่ต่ำมาก และไม่ให้ความสำคัญที่จะปรับปรุงอัตราค่าเช่า และจากการถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาว่า ตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานฯ มักจะเป็นตำแหน่งที่จำเป็นต้องได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นพิเศษเนื่องจากเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ทรัพย์สินของสถาบันกษัตริย์ทั้งหมด นอกจากนั้นยังต้องถวายการรับใช้อย่างใกล้ชิดในสำนักพระราชวัง ผู้อำนวยการสำนักงานฯ จึงต้องมีตำแหน่งในสำนักพระราชวังควบคู่ไปด้วย ทำให้ผู้อำนวยการให้ความสำคัญแก่ภารกิจในพระราชวังเป็นหลัก มากกว่าภารกิจในส่วนของสำนักงานฯ ที่เห็นว่าเป็นเพียงการดูแลเก็บเงินค่าเช่าเท่านั้น จึงได้มอบหมายให้รองผู้อำนวยการเป็นผู้ปฏิบัติในงานประจำโดยไม่จำเป็นต้องริเริ่มงานใหม่ๆ แต่อำนาจในการอนุมัติยังคงอยู่ที่ผู้อำนวยการ (สิริพร สุโกศล 2540: 47-48)

บทบาทของการถวายการรับใช้ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเมือง โดยในช่วงก่อนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างนั้น มีเพียงผู้อำนวยการฯ เท่านั้นที่ถวายการรับใช้โดยตรง ส่วนสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จะทำหน้าที่ถวายการรับใช้โดยอ้อมด้วยการสนับสนุนค่าใช้จ่ายแก่สำนักพระราชวัง จากการจัดส่งรายได้ที่เกิดจากส่วนต่างของผลประโยชน์ที่จัดเก็บได้ในการดำเนินงานฯ ในแต่ละปี (สิริพร สุโกศล 2540: 50)

"พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์" ถูกนำมาใช้สนับสนุนโครงการ

พระราชดำริในยุคแรก เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ได้มีการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานรัฐเป็นการเฉพาะเช่นในปัจจุบัน[74] และต่อมาในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง จนกระทั่งปัจจุบัน โครงการบางโครงการยังคงได้รับการสนับสนุนด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์อยู่ อีกทั้งผู้ให้สัมภาษณ์ชี้ว่า ลักษณะการทำงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักทรงสนับสนุนงบประมาณล่วงหน้าในการดำเนินโครงการ เนื่องจากทรงเห็นข้อจำกัดในการดำเนินงานที่ปราศจากงบประมาณ และความล่าช้าในการอนุมัติงบประมาณของหน่วยงานราชการ

อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏเอกสารระบุจำนวนเงินและที่มาของการสนับสนุนโครงการพระราชดำริจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด เพียงระบุถึงการใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ

เอกสารที่ระบุถึงการสนับสนุนโครงการพระราชดำริโดยสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์โดยตรงนั้น มีเพียงบทสัมภาษณ์ของ หม่อมราชวงศ์สุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในหัวข้อ "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับราชการด้านพระราชกุศล" ในหนังสือรวมบทสัมภาษณ์ผู้ที่ได้ถวายงานในโครงการพระราชดำริ *พระบารมีปกเกล้า ส.ค.ส. 2520* ที่จัดพิมพ์โดยกองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด ซึ่งระบุถึงการใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์และทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในการรับซื้อผ้าไหมจากราษฎรในโครงการส่งเสริมอาชีพ แต่ไม่ได้มีการระบุจำนวนเงินที่ชัดเจน

> ...โดยเฉพาะในภาคอีสาน ราษฎรมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมไว้ใช้เองอยู่แล้วในแทบทุกครัวเรือน จึงทรงตั้งโครงการสนับสนุนการทอผ้าไหมขึ้น เพื่อช่วยสนับสนุนให้ราษฎรภาคอีสานได้รู้จักปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมให้เพิ่มมากขึ้นจากที่ทอไว้ใช้เองในแต่ละครัว

เรือน ตลอดจนแนะนำในด้านคุณภาพของผ้าไหมด้วย แล้ว **ทรงรับซื้อไว้ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์** (เน้นโดยผู้เขียน กองประชาสัมพันธ์ บริษัทโอสถสภา (เด็กเฮงหยู) จำกัด, กรุงเทพฯ 2520: 36)

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระองค์

นอกจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์แล้ว องค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณในโครงการพระราชดำริอีกองค์กรหนึ่งได้แก่ "สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระองค์" โดยมี "ผู้จัดการทรัพย์สินส่วนพระองค์" คนปัจจุบัน ได้แก่ พลเรือตรี หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดหาผลประโยชน์ทรัพย์สินส่วนพระองค์[75]

ทรัพย์สินส่วนพระองค์ คือ ทรัพย์สินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานจากพระราชบุพการี เป็นมรดกตกทอดมา ซึ่งท่านทรงเสียภาษีเงินได้เสมือนบุคคลธรรมดา เหมือนประชาชนทั่วไป (Corporate Thailand 2003: 55)

จากการให้สัมภาษณ์ของอัศนี ระบุถึงการใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จากสำนักทรัพย์สินส่วนพระองค์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริของสถาบันกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม บทสัมภาษณ์ได้สะท้อนว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีแหล่งที่มาของการบริจาคเงินในการดำเนินโครงการพระราชดำริหลายแหล่ง

> สำหรับพระเจ้าอยู่หัว ท่านมี source เยอะ ยังไม่เป็นไร แต่สมัยสมเด็จพระศรี [นครินทราบรมราชชนนี-ผู้เขียน] ท่านมีรายรับจากรัฐบาลปีๆ หนึ่ง นิดเดียว ท่านใช้ที่นี่หมดเลย เวลาท่านเสด็จไหน ต้องมียา มีผ้าห่มแจก มีของเล่น มีโครงการทันตกรรม คุณก็เห็นในข่าว เงินมาจากไหนก็ต้องมาจากที่นี่ละ (Corporate Thailand 8:8 (December 2003: 55)

เชิงอรรถ

1 สำหรับการสะกดคำว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช" ผู้เขียนใช้ตามตัวสะกดตามเอกสารประวัติศาสตร์เดิมคือ "สมบูรณาญาสิทธิราช" แต่ที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปคือ "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" โปรดดู ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (2543).

2 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงแรก เมื่อ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481-1 สิงหาคม พ.ศ. 2485 ทักษ์ได้เสนอให้แบ่งลักษณะการปกครองของจอมพล ป. ออกเป็น 2 ช่วง โดยในช่วงแรกนั้นจอมพล ป. ได้ดำเนินแนวทางตามความพยายามของคณะราษฎรที่จะใช้ระบอบประชาธิปไตยตามวิถีทางรัฐธรรมนูญเท่าๆ กับหลักการแห่งความชอบธรรมของการเป็นผู้นำทางการเมือง ในขณะที่ช่วงที่สองจอมพล ป. เน้นระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญเป็นฐานอำนาจความชอบธรรม (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 184-190, 2548: 179-183) จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหนึ่งในผู้ก่อการคณะราษฎรสายทหาร ซึ่งยังคงมีบทบาททางการเมืองมาจนกระทั่งปีพุทธศักราช 2500 หากนับรวมระยะเวลาที่ จอมพล ป. มีบทบาททางการเมืองในฐานะนายกรัฐมนตรีกว่า 15 ปี ซึ่งนับเป็นนายกรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งยาวนานที่สุด และมีบทบาทมากที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ของไทย ผู้สนใจประวัติของจอมพล ป. พิบูลสงครามในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 โปรดดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม 2475* พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขปรับปรุง (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, 2540); ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543); ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544).

3 ดร.สุเมธ เป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับพระราชทานสัมภาษณ์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในด้านโครงการพระราชดำริ ดังที่สุเมธเล่าไว้ว่า "ถวายงาน 3-4 ปีผ่านมาพระองค์ได้ทรงให้พวกเราเข้าเฝ้าฯ 3 คนด้วยกัน วันนั้นด้วยความเป็นผมนั่นเอง คือตอนนั้นศึกษาอยู่ วปอ. 28 ต้องเขียนวิทยานิพนธ์ที่เรียกว่าเอกสารวิจัยส่วนบุคคลนี่แหละครับ ก็เลยคิดว่าจะเขียนเกี่ยวกับพระองค์ท่าน เกี่ยวกับโครงการพระราชดำริที่ไม่มีใครรวบรวมเอาไว้สมบูรณ์มาก่อนเลย ผมก็เลยเขียน เขียนเสร็จแล้วก็บอกว่าความจริงอะไรต่างๆ เราก็ดูมาจากหนังสือตำราคนอื่นพูดทั้งสิ้น แต่จากพระองค์เองเราไม่เคยรับทราบเลยว่าแท้ที่จริงนั้นทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินการไปอย่างไรบ้าง ผมเลยกราบบังคมทูลขอเฝ้าฯ สัมภาษณ์ในช่วงปี 2528 ถ้าเป็นสมัยก่อนก็เสี่ยงหัวขาดเอามากทีเดียว เพราะผมก็ตัดพ้อพระองค์ไปนิดหน่อยว่า **เคยมีแต่นักข่าวต่างประเทศเข้าเฝ้าฯ เท่านั้น ทรงอนุญาตให้ BBC เข้าเฝ้าฯ สัมภาษณ์เมื่อ 3-4 ปีที่แล้วมา แต่คนไทยไม่เคยเลย** พอ 48 ช.ม. ถัดมา พระองค์ท่านรับสั่งเรียกหาให้พวกเราเข้าไปเฝ้าฯ บ่าย 3 โมง ออกมาอีก

ครั้งหนึ่ง 3 ทุ่ม... (การเน้นเป็นของผู้เขียน)" (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 21-22).

4 จากพระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชสมภพในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2470 ที่เมืองเคมบริจด์ รัฐแมสซาจูเสตต์ สหรัฐอเมริกา เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จขึ้นครองราชย์อย่างกะทันหันภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตอย่างเป็นปริศนาจากพระแสงปืน ในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 แล้วจึงเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เสด็จเข้าสู่พิธีบรมราชาภิเษก ในวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา 2536: 101-103) แล้วจึงเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวรในปี พ.ศ. 2494 อนึ่งในระหว่างปี พ.ศ. 2489-2493 เป็นช่วงที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทรทรงทำหน้าที่เป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ปฏิบัติพระราชกรณียกิจในประเทศไทย เบน แอนเดอร์สัน (2546) ตั้งข้อสังเกตว่า สถาบันกษัตริย์ไทยอยู่รอดปลอดภัยมาได้ไม่เหมือนกับสถาบันกษัตริย์ของลิเบียและเอธิโอเปีย แต่สถาบันกษัตริย์ไทยก็ไม่เคยเปลี่ยนผ่านไปสู่รูปแบบของสถาบันกษัตริย์ของญี่ปุ่นหรือยุโรปในศตวรรษที่ 20.

5 นอกจากสุเมธแล้ว ยังมีนักวิชาการต่างชาติที่ตั้งข้อสังเกตและอธิบายความสนพระทัยโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสนพระทัยด้านเกษตรกรรม การชลประทาน และวิทยาศาสตร์มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และมีแนวโน้มว่าจะทรงศึกษาต่อด้านวิทยาศาสตร์ หากจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่เสนอให้ทรงศึกษาด้านกฎหมายระหว่างประเทศแทนเพื่อความเหมาะสมต่อการเตรียมตัวเป็นกษัตริย์ (Elliott and Wilson 1992: 55) จากพระราชประวัติทางการศึกษาของพระองค์ระบุว่า ในเบื้องต้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนมาแตร์เดอี ชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียน Miremont ชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียน Ecole Nouvelle de la Suisse Romande, Chailly-sur-Lausanne และทรงได้รับประกาศนียบัตร Bachelier es Lettres จาก Gymnase Classique Cantonal ทรงศึกษาขั้นอุดมศึกษาในแผนกวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยโลซานน์ โดยมีพระราชหฤทัยที่จะศึกษาทางวิศวกรรมศาสตร์ แต่ต่อมาเมื่อทรงกลับไปศึกษาต่อในปี พ.ศ. 2489 ได้ทรงเลือกทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์ อันประกอบด้วยสังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ แทนวิชาวิศวกรรมศาสตร์ที่ทรงศึกษาอยู่เดิม สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ (2530).

6 นอกจากงานของทักษ์แล้ว ยังมีงานศึกษาเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริที่ตั้งข้อสังเกตว่า ปัจจัยทางการเมืองในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับจอมพล ป. ส่งผลต่อการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรก ได้แก่ ปฐม มณีโรจน์, "การพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ บทบาทภารกิจ และระบบการบริหารการพัฒนาโดยกษัตริย์ไทย," ใน *เอกกษัตริย์อัจฉริยะ*

(กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย, 2539).

7 สำหรับเอกสารที่ผู้เขียนใช้ในการประมวลบริบททางประวัติศาสตร์การเมืองในช่วงนี้ (พ.ศ. 2475-2500) ได้แก่ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2546) ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (2543) ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2548 [2526]) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2544 [2533]) สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2534) ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ (2539) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (บก.) (2544 [2540]) และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544).

8 ประเด็นจุดเริ่มต้นของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของไทยนั้นยังคงเป็นข้อถกเถียงที่ยังไม่ยุติ ในการศึกษานี้ได้นำแนวคิดที่เสนอว่า สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นจุดเริ่มต้นของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของไทยเนื่องจากมีการรวมศูนย์อำนาจของสถาบันกษัตริย์อย่างแท้จริงมาใช้ โดยมีนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ยึดการตีความนี้ เช่น สมเกียรติ วันทะนะ (2525, 2530) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538ก) เบเนดิคท์ แอนเดอร์สัน (2546) เป็นต้น สำหรับประเด็นการวิพากษ์ไทยศึกษาในโลกวิชาการตะวันตกที่มีสมมติฐานที่ผิดพลาดในการมองสถาบันกษัตริย์และชาติเป็นสิ่งเดียวกันทางมโนทัศน์ โปรดดู เบเนดิคท์ อาร์ โอ จี.แอนเดอร์สัน, "ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา," แปลโดย ดาริน อินทร์เหมือน บรรณาธิการแปล มุกหอม วงษ์เทศ ใน *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 105-137.

9 สำหรับประเด็นพัฒนาการแนวความคิดเรื่องสถาบันกษัตริย์ โปรดดู นันทวัน (2529).

10 ผู้สนใจประเด็นดังกล่าว โปรดดูเพิ่มเติมใน เบนจามิน เอ. บัทสัน, *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*, แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร และคณะ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543) งานของบัทสันพยายามชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของการใช้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์องค์สุดท้ายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชภายใต้เงื่อนไขต่างๆ.

11 สำหรับการวิพากษ์ดังกล่าว โปรดดู Benedict R. O. G. Anderson, "The Studies of Thai State: The State of Thai Studies," in Eliezer B. Ayal (ed.), *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, History, Economics and Political Science* (Athens, Ohio: Ohio University Center for International Studies, 1979) ฉบับแปลเป็นภาษาไทย เบเนดิคท์ อาร์ โอ จี. แอนเดอร์สัน, "ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา" แปลโดย ดาริน อินทร์เหมือน บรรณาธิการแปล มุกหอม วงษ์เทศ ใน *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 105-137.

12 ปรากฏการณ์ที่ชี้ให้เห็นประเด็นดังกล่าว ได้แก่ การตรา "พ.ร.บ. จัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2476" ขึ้นภายหลังการปราบกบฏบวรเดช ซึ่งมาตรา 3 ระบุว่า "ผู้ใดกระทำการใดๆ เป็นปฏิปักษ์ต่อหรือเพื่อให้ประชาชนเสื่อมความนิยม หรือหวาดหวั่นต่อการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ

แห่งราชอาณาจักรสยาม แม้การกระทำดังกล่าวมาแล้วจะเป็นเพียงการคบคิดหรือทำความตกลง หรือจะเตรียมการก็ตาม ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สามปีจนถึงสิบปี หรือปรับตั้งแต่ 500 บาท หรือทั้งปรับทั้งจำ" การแต่งเพลงสดุดีรัฐธรรมนูญ การจัดให้มีการจำลองรัฐธรรมนูญไว้ตามจังหวัดต่างๆ การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นต้น มานิตย์ นวลละออ (2540).

13 งานของธงทอง จันทรางศุ, "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ," วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2529 ได้ชี้ให้เห็นประเด็นความไร้เสถียรภาพของพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญในช่วงเวลายี่สิบปีแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2495) โดยบทบาททางการเมืองของคณะราษฎรอยู่ในระดับสูง รวมทั้งแนวความคิดในเรื่องพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ยังคงไม่เป็นที่ยุติลงตัว

ข้อเสนอของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือ "การใช้พระราชอำนาจในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชอำนาจที่มิได้กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ควรปล่อยให้เป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ ไม่นำมาบัญญัติไว้เป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 - ผู้เขียน) บทบัญญัติว่าด้วยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มีอยู่ครบถ้วนตามความจำเป็นแล้ว" (ธงทอง จันทรางศุ 2529: ข).

14 ข้อความนี้ ยึดถือตามรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 แต่เดิมระบุว่า "อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทย".

15 การแบ่งช่วงเวลาดังกล่าว ผู้เขียนนำมาจากงานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2544 [2533]).

16 ผู้ปฏิบัติงานในโครงการพระราชดำริล้วนชี้ให้เห็นตรงกันถึงลักษณะการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อหน่วยงานราชการ โดยจะทรงให้คำแนะนำแก่หน่วยงานราชการ และทรงเน้นย้ำอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงเป็นเพียงที่ปรึกษาของชาติ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 58-59) ซึ่งสะท้อนให้เห็นความลักลั่นของความเข้าใจต่อการใช้พระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในลักษณะพระบรมราชโองการกับพระราชอำนาจตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ.

17 อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดหน่วยงานเฉพาะที่ดำเนินการเพื่อสนองโครงการพระราชดำริโดยรัฐบาลในปี พ.ศ. 2524 แล้ว รูปแบบการติดตามโครงการพระราชดำริมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญภายหลังการเกิดสำนักงาน กปร. .

18 งานศึกษาที่อธิบายประเด็นนี้ได้ดีที่สุด ได้แก่ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ

ม.ร.ว. ประกายทอง ศิริสุข (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (2548 [2526])).

19 งานศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และกลุ่มการเมืองต่างๆ ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนถึงปีพุทธศักราช 2500 โปรดดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขปรับปรุง (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, 2540); ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543); ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544) และ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544) เอกสารชั้นต้นที่สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะผู้ก่อการ 2475 ที่น่าสนใจและยังไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงได้แก่ จิตตะเสน ปัญจะ, "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สั่งประหารคณะผู้ก่อการ 2475," *ปาจารยสาร* 1:26 (กรกฎาคม-ตุลาคม 2542): 78-81.

20 หลัก 6 ประการของคณะราษฎรประกอบด้วย หลักเอกราช หลักความมั่นคงภายใน หลักเศรษฐกิจ หลักสิทธิเสมอภาค หลักเสรีภาพ และหลักการศึกษา.

21 ต่อมา พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งในสมัยรัฐบาลถนอม กิตติขจร ในปี พ.ศ. 2512 มีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีซึ่งมีลักษณะเฉพาะ และตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองในยุคการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ กล่าวคือ เป็นการปูนบำเหน็จแก่ข้าราชการที่ทำหน้าที่ในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์อย่างกล้าหาญ จากการผนวกพิธีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเข้ากับการพระราชทานอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ซึ่งจะทรงพระราชทานให้แก่ทหารและตำรวจที่ได้ประกอบวีรกรรมด้วยความกล้าหาญ เสียสละ และมีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติในการต่อสู้กับศัตรูของบ้านเมือง ทั้งนี้ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวถูกยกเลิกไปหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่นเดียวกัน โปรดดูรายละเอียดของพระราชพิธีและประวัติของผู้ร่วมในพระราชพิธี ได้ใน ปีย์ มาลากุล, *พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพุทธศักราช 2512* พิมพ์เนื่องในโอกาสงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท อ่อง โพธิกนิษฐ ม.อ.ป., ป.ช., ท.จว. 7 ตุลาคม 2512 และ นิยม ศันสนาคม (บก.) *กองทัพไทย* (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2539).

22 โปรดดู สมจิต ปัญญาศักดิ์, "มองการเมืองไทยจากนโยบาย: ศึกษาเฉพาะด้านการเมือง ความมั่นคงภายใน เศรษฐกิจ การทหาร สำนวนภาษา" ใน อโณทัย วัฒนาพร (บก.) *การเมืองยุคใหม่* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2527).

23 การแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองมีความแตกต่างกัน ในงานศึกษาที่อ้างถึงนี้ผู้เขียนนำมาจากงานของชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ประวัติการเมืองไทย 2475-2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2544 [2533]).

24 กลุ่มนิยมเจ้าคือกลุ่มที่ต้องการรื้อฟื้นบทบาทของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ต้องการเชิดชูกษัตริย์ และต่อต้านคณะราษฎร สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2534).

25 พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมที่เกิดจากการรวมตัวกันของพรรคก้าวหน้า (เป็นพรรคของกลุ่มอนุรักษนิยมที่เป็นเจ้าและขุนนางในระบอบเก่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้า มีผู้นำสำคัญ เช่น สอ เสถบุตร, ม.ร.ว.นิมิตรมงคล เนาวรัตน เป็นต้น ซึ่งส่วนหนึ่งกล่าวได้ว่าเป็นฝ่ายตรงข้ามกับคณะราษฎรมาก่อน และถูกจับกุมคุมขังภายหลังกบฏบวรเดช 2476 และคดีนักโทษการเมือง 2482) กับผู้แทนราษฎรที่มีแนวทางอนุรักษนิยมแต่ยังไม่สังกัดพรรคการเมือง ได้รับความสนับสนุนจากเจ้าและขุนนางเก่า ซึ่งรวมทั้งผู้ที่มีที่ดินและทรัพย์สมบัติเก่ามาก่อน มีควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นรองหัวหน้าพรรค และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการ พรรคนี้ถือกำเนิดเป็นทางการเมื่อ 5 เมษายน 2489 โปรดดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544[2540]).

26 จอมพล ป. เป็นประธานในพิธีสำคัญๆ ในฐานะผู้นำของรัฐ เช่น งานมอบปริญญาบัตร งานติดยศนายทหารสัญญาบัตร และพิธีตรวจแถวทหาร ประชาชนต้องเคารพรูป จอมพล ป. ในโรงละครและโรงมหรสพ เป็นต้น โปรดดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ คณะ (บก.) ใน *บันทึกการสัมมนาจอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543).

27 ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า จอมพล ป. ยังคง "ประนีประนอม" กับพระมหากษัตริย์ ได้แก่ จอมพล ป. มิได้โอนสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กลับคืนมาเป็นของรัฐ ดังที่คณะราษฎรพยายามกระทำภายหลังจากที่รัฐบาลควง อภัยวงศ์ได้โอนกลับคืนไปให้พระองค์ อีกทั้งการประนีประนอมในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่ยังคงอำนาจในส่วนของสถาบันกษัตริย์ไว้ตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 เป็นต้น.

28 สุธาชัยชี้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เป็นพิเศษ และได้พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยให้แก่คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญด้วย ในที่สุดรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ได้ประกาศใช้อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2495 พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตว่า รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวแตกต่างจากรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 ดั้งเดิมอย่างมาก โดยเฉพาะประเด็นของอำนาจของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ มาตรา 11 ที่ยกพระราชวงศ์อยู่เหนือการเมือง ยิ่งกว่านั้น ยังมีการเติมมาตรา 4 ที่ระบุโดยตรงว่า ผู้ใดจะฟ้องร้องพระมหากษัตริย์มิได้ เป็นครั้งแรกที่มีการบัญญัติไว้

ในรัฐธรรมนูญ จากนั้นก็เติมมาตราเกี่ยวกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และสถาปนาฐานันดรศักดิ์ พร้อมทั้งเติมหมวดที่ว่าด้วยองคมนตรี (Privy Councilor) เกี่ยวกับการสำเร็จราชการแทนพระองค์ทั้งหมดถึง 24 มาตรา ซึ่งเป็นแบบเดียวกับรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ทั้งหมด สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2534) ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเลือกและแต่งตั้งองคมนตรี ต่อมา สถาบัน "องคมนตรี" ก็เป็นสถาบันที่รัฐธรรมนูญฉบับต่อๆ มาได้บัญญัติรองรับเรื่อยมาจนปัจจุบัน โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ (2542) คณะองคมนตรีเป็นกลุ่มสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่ดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน.

29 สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โปรดดู ถนอมจิต มีชื่น (2531) และทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2548 [2526]).

30 ในจำนวนงานเขียนเหล่านี้มีงานศึกษา 2 ชิ้นสำคัญที่อ้างเอกสารชั้นต้น คือ กอบเกื้อ สุวรรณทัต เพียร (2544[2540]) และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544).

31 ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต และโปรดไปประทับ ณ พระราชวังไกลกังวล อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ในฤดูร้อนเป็นประจำ.

32 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ระบุว่า จอมพล ป. ดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการสำนักพระราชวังด้วยตนเอง นายฐุธง (2538).

33 พัฒนาการการเผยแพร่พระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริเกิดขึ้นในระยะหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากเกิดหน่วยงานประสานงานอันได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการรวบรวม บันทึก และเขียนประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริและเผยแพร่สู่สาธารณะทั้งในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ วารสาร และสารคดี ปัจจุบัน หน่วยงานดังกล่าวได้กลายเป็นแหล่งรวบรวม เผยแพร่ และอ้างอิงข้อมูลเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริของหน่วยงานและองค์กรต่างๆ นอกจากนี้ยังมีกระบวนการเขียน และเผยแพร่ประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริในรูปแบบของสารคดีเฉลิมพระเกียรติของหน่วยงานต่างๆ อย่างไรก็ตาม การรายงานข่าวในพระราชสำนักของสถานีวิทยุโทรทัศน์ และสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยยังคงผูกขาดโดยกองข่าว สำนักราชเลขาธิการ โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ (2542).

34 สุเมธเป็นคนไทยเพียงผู้เดียวที่ได้รับพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์ถึงความเป็นมาของโครงการพระราชดำริ โปรดดูเชิงอรรถที่ 3 ในขณะนั้นเขาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสนองพระราชดำริโดยดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการของสำนักงาน กปร. และต่อมาเป็นผู้เผยแพร่โครงการพระราชดำริโดยรับเชิญไปบรรยายและสัมมนาให้ความรู้ด้านโครงการพระราชดำริ จากสถิติในระหว่างเดือนมกราคม-ธันวาคม พ.ศ. 2542 เขาได้บรรยายในที่ต่างๆ ถึง 110 ครั้ง หรือคิดเป็นอัตราเฉลี่ย 3 วัน ต่อ 1 ครั้ง โปรดดู สุเมธ ตันติเวชกุล (2543).

35 เอกสารบางชิ้นเรียกว่า "กิจกรรมปลาพระราชทาน".

36 มีผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งระบุว่า กิจกรรมปลาพระราชทาน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการดำเนินการในกระบวนการของระบบราชการที่รับสนองพระราชดำริเป็นหลัก จึงทำให้มีการดำเนินโครงการในรูปแบบดังกล่าว มีข้อสังเกตที่น่าสนใจจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสัมภาษณ์ถึงโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาในยุคแรกโดยไม่ได้นับรวมโครงการดังกล่าวเข้าไปด้วย โปรดดู สุเมธ ตันติเวชกุล (2529).

37 โปรดดูเชิงอรรถที่ 28 สุเมธตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า "ในช่วงปี พ.ศ. 2495-2505 เป็นช่วงที่ทรงมีพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนไทยมากมายที่มิได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน" โปรดดู สุเมธ ตันติเวชกุล (2529).

38 คณะกรรมการบริหารมูลนิธิฯ ชุดแรกประกอบด้วย สมเด็จพระบรมราชชนนีศรีสังวาลย์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนชัย, เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ, พระยามานวราชเสวี, พระยาศรีวิศาลวาจา, หลวงเดชสนิทวงศ์, พระยาบริรักษ์เวชชการ และนายศรีเสนา สมบัติศิริ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจจากการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารมูลนิธิฯ ในยุคต่อมา (ข้อมูลในปี พ.ศ. 2541) ประกอบด้วยคณะองคมนตรีเป็นกรรมการของมูลนิธิ อาทิ เปรม ติณสูลานนท์, ธานินทร์ กรัยวิเชียร, กำธน สินธวานนท์, สิทธิ เศวตศิลา, จุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ม.ร.ว. อดุลกิติ์ กิติยากร, พิจิตร กุลละวณิชย์, อำพล เสนาณรงค์, จำรัส เขมะจารุ, พลเรือตรี ม.ล.อัศนี ปราโมช, เชาว์ ณ ศีลวันต์, ม.ล.จิรายุ นพวงศ์ เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ 2541: 166-168; ข้อมูลรายชื่อองคมนตรีอ้างอิงจาก กรมประชาสัมพันธ์, "คณะองคมนตรี," <http://www.thaimain.org/thai/monarchy/privy_th.html>, สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2547.).

39 ตัวอย่างนักเรียนทุนอานันทมหิดล ได้แก่ จำรัส สุวรรณเวลา, ประเวศ วะสี, ศรีจิตรา บุนนาค, เกษม วัฒนชัย, ปราโมทย์ ไม้กลัด เป็นต้น มีข้อสังเกตที่น่าสนใจได้แก่ ผู้ได้รับทุนอานันทมหิดลด้านการแพทย์มักมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งองค์กรเอกชนด้านการแพทย์และสาธารณสุข อาทิ ประเวศ วะสี ได้มีบทบาทในการก่อตั้งมูลนิธิหมอชาวบ้าน ศรีจิตรา บุนนาค เป็นสมาชิกผู้ก่อตั้งสมาคมต่อมไร้ท่อแห่งประเทศไทย ราชวิทยาลัยอายุรแพทย์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นผู้ร่วมก่อตั้งสมาคมพฤฒาวิทยาและเวชศาสตร์ผู้สูงอายุไทย กรรมการมูลนิธิรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล กรรมการมูลนิธิหม่อมราชวงศ์รสลิน คัคณางค์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ของพระบาทสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เป็นต้น โปรดดู สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ (2541).

40 ทุนการศึกษาพระราชทานมีลักษณะครอบคลุมหลากหลาย อาทิ ทุนมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ เป็นทุนการศึกษาที่ทรงพระราชทานแก่ครอบครัว

ที่ประสบสาธารณภัย ทุนนวฤกษ์ เป็นทุนการศึกษาที่ทรงพระราชทานแก่ผู้ที่เรียนจบการศึกษาภาคบังคับที่มีผลการเรียนดี แต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ทุนอานันทมหิดล เป็นทุนการศึกษาสำหรับผู้ที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศตั้งแต่ปริญญาตรีถึงปริญญาเอก ทุนภูมิพล เป็นทุนสำหรับผู้ที่กำลังศึกษาในประเทศตั้งแต่ระดับปริญญาตรีขึ้นไป ที่เรียนดี ทุนเล่าเรียนหลวง เป็นทุนสำหรับนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย สายสามัญ เพื่อไปเรียนต่อระดับปริญญาตรี ณ ต่างประเทศ โปรดดู วรวิทย์ วศินสรากร (2542).

41 ผู้ได้รับทุนอานันทมหิดลคนแรก ได้แก่ นายแพทย์จรัส สุวรรณเวลา ซึ่งจบแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่ตามเงื่อนไขจะต้องอยู่ทดลองปฏิบัติงานก่อน 2 ปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2500 จึงได้เดินทางไปศึกษาด้านประสาทศัลยศาสตร์ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ทำให้หมอประเวศเป็นผู้ได้รับทุนอานันทมหิดลที่เดินทางกลับเมืองไทยคนแรก.

42 ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวงเกษตรเป็น "ท่านลุง" ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (เป็นพี่ชายของหม่อมหลวงบัว กิติยากร พระมารดาของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ) เป็นผู้สนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการตั้ง "ทุนอานันทมหิดล" เมื่อปี พ.ศ. 2498 เป็นเลขานุการของคณะกรรมการแผนกแพทยศาสตร์ มูลนิธิอานันทมหิดลมาช้านาน และมีบทบาทสำคัญในการคัดเลือก ติดต่อส่งแพทย์ที่ได้รับพระราชทานทุนนี้ไปศึกษาต่างประเทศ และติดตามสนับสนุนเมื่อกลับมาแล้ว โปรดดู สันติ ตั้งรพีพากร (2544).

43 โครงการหาดทรายใหญ่เป็นโครงการพระราชดำริในการสร้างศูนย์ฯ สำหรับช่วยเหลือราษฎร โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้ ม.จ.ภีศเดช ดำเนินการปลูกต้นไม้และจัดตั้งศูนย์ฯ ในการนี้ ม.จ.ภีศเดช ได้ชักชวน ม.ร.ว.ชวนิศนดากร วรวรรณ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งเป็นญาติมาช่วย โดย ม.ร.ว. ชวนิศนดากรได้ชักชวนให้อาจารย์จากสาขาต่างๆ มาช่วยในการดำเนินการ ร่วมกับสิทธิลาภ วสุวัต อดีตรองอธิบดีกรมพัฒนาที่ดิน เจ้าหน้าที่จากกรมวิชาการเกษตร และเจ้าหน้าที่กรมอุตสาหกรรม โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

44 Kobkua (2003) ชี้ว่า การเสด็จแปรพระราชฐาน ณ พระราชวังไกลกังวลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีนัยยะทางการเมืองต่อรัฐบาลจอมพล ป. โปรดดูเพิ่มเติมใน Kobkua Suwannathat-Pian, *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000* London and New York. (New York: RoutledgeCurzon, 2003).

45 เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เคยรับราชการตำแหน่งนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมรสกับ พล.ท. นายแพทย์ ม.ล.จินดา สนิทวงศ์ แพทย์ประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นน้องชายของ ม.ล.บัว กิติยากร พระมารดาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม

ราชินีนาถ จากตำแหน่งราชการและชีวิตส่วนตัวได้มีโอกาสในการถวายงานและตามเสด็จพระราชดำเนินอย่างใกล้ชิด โปรดดู เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542 [2539] กล่าวได้ว่า หนังสือ *ทำเป็นธรรม* เป็นหนังสือรวบรวมพระราชกรณียกิจที่มีความถูกต้องในแง่เวลาในการดำเนินพระราชกรณียกิจที่ดีที่สุดเล่มหนึ่งในบรรดาหนังสือเผยแพร่ประวัติศาสตร์พระราชกรณียกิจของหน่วยงานต่างๆ สำหรับการจัดเตรียมการสำหรับการเสด็จพระราชดำเนิน โปรดดู กองบรรณาธิการข่าวสด 2549ก: 123-126.

46 สมศักดิ์ (2545) ระบุว่า "หลังจากตัดสินใจที่จะจัดตั้งชาวนาในปลายปี 2491 ต่อต้นปี 2492 แล้ว, พรรค (คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย-ผู้เขียน) ได้ (ตามคำของเอกสารปี 2521 "ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา" ของวิรัช อังคถาวร) 'ส่งผู้ปฏิบัติงานจำนวนหนึ่ง' รวมทั้งได้ระดมนักศึกษาปัญญาชนที่กำลังเรียนอยู่ไปสู่ต่างจังหวัดและเข้าสู่ชนบท" ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าผู้ปฏิบัติงานจำนวนเท่าไหร่ที่ถูกส่งไปและที่ใดบ้าง อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานว่าถึงปลายปี พ.ศ. 2495 อย่างน้อย 7 จังหวัดในภาคอีสานได้รับผลกระทบจากงานปลุกระดมในชนบทของพรรค คือ ศรีสะเกษ, บุรีรัมย์, สุรินทร์, สกลนคร, อุบล, ขอนแก่นและร้อยเอ็ด โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2545ก) ในขณะที่เกนหลง, นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, ผู้ได้ติดตามเสด็จในขณะนั้นบันทึกว่า "ทั้งๆ ที่ในขณะนั้นอีสานมีข่าวลือว่าส่วนมากเป็นคอมมิวนิสต์ แต่แล้วสิ่งที่พบเห็นก็ได้พิสูจน์ตัวเองว่าข่าวลือไม่เป็นความจริง" อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการเสด็จพระราชดำเนินในขณะนั้นได้รับการถวายความปลอดภัยอย่างใกล้ชิดจากทหารและตำรวจ และเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังจังหวัดอุบลราชธานี ได้เสด็จประทับแรม ณ ค่ายทหารกองพลที่ 6 ทั้ง 3 วัน ในขณะที่จังหวัดอื่นๆ จะทรงประทับแรม ณ จวนผู้ว่าราชการจังหวัด สถานีประมง ศาลากลางจังหวัด โปรดดู เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542[2539].

47 เกนหลง (2542[2539]) บันทึกไว้ว่า "ในการเสด็จฯ ออกให้ประชาชนเฝ้าฯ นั้น ถ้าจะต้องกล่าวให้หมดก็เท่ากับต้องพูดซ้ำๆ เพราะแทบทุกครั้งก็อยู่ในภาพเดียวกันหมดคือ มือฟ้ามัวดินและมีหน้าตาปลาบปลื้มปีติ ถ้าเป็นไปได้เขาก็คงจะเชิญพระองค์ขึ้นทูนหัวเป็นแน่ แม้แต่พระบาทเขาก็คลานเข้ามาเพื่อจะยกพระบาทขึ้นทูนหัวพร้อมๆ กันทั้งสองคนคนละข้างซึ่งเป็นไปไม่ได้ นัยน์ตามีแต่แววชื่นชมและภักดี" (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542 [2539]: 93).

48 สำหรับข้อมูลในส่วนนี้ วิลสันอ้างว่านำมาจากผู้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และตั้งข้อสังเกตว่าอาจจะเป็นการกล่าวที่เกินจริง อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เสด็จประพาสต่างจังหวัดอีกเลยจนกระทั่งการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2500.

49 สมาคมกลุ่มไร่อ้อยเขต 7 ตำบลท่ามะกา จ.ราชบุรี ได้รวบรวมเงินซื้อเครื่องบินและอุปกรณ์ทำฝนเทียมน้อมเกล้าฯ ถวายเมื่อ 10 เมษายน พ.ศ. 2516 โปรดดู กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2539).

50 กระบวนการควบคุมสื่อ และการเคลื่อนไหวของหนังสือพิมพ์ช่วงทศวรรษ 2490 โปรดดูเพิ่มเติมใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539); สุวิมล รุ่งเจริญ, "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490-2501," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

51 กรมโฆษณาการก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2476 เพื่อทำหน้าที่ในการเผยแพร่อุดมการณ์ของรัฐ สนใจเพิ่มเติมโปรดดู สุวิมล พลจันทร, "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ พ.ศ. 2476-2487," วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

52 การใช้สื่อโทรทัศน์เป็นเครื่องมือทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โปรดดู สินิทธ์ สิทธิรักษ์, *กำเนิดโทรทัศน์ไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543).

53 สถานีวิทยุ อ.ส. มีชื่อเต็มว่า สถานีวิทยุ "อัมพรสถาน" พระราชวังดุสิต.

54 สำหรับคลื่นความถี่ 1,332 กิโลเฮิรตซ์ ในระบบ A.M. นั้นเป็นคลื่นความถี่ที่สถานีวิทยุ อ.ส. ดำเนินการมาตั้งแต่ต้นจนกระทั่งปัจจุบัน สถานีวิทยุ อ.ส. ถือว่าเป็นสถานีเครือข่ายของกรมประชาสัมพันธ์ และเป็นสถานีวิทยุกระจายเสียงเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่กรมประชาสัมพันธ์และกรมไปรษณีย์โทรเลขอนุญาตให้ส่งคลื่นสั้นได้จนบัดนี้ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถานีวิทยุ อ.ส. ประกาศให้ประชาชนร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลหลายครั้งมาโดยตลอด ในที่สุดอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขได้อนุมัติให้สถานีวิทยุ อ.ส. คงใช้ความถี่ได้ตามเดิมแม้จะมีเขตบริการรบกวนสถานีวิทยุทหารอากาศ 012 กำแพงแสน จ.นครปฐม โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต (2542).

55 โทรทัศน์เริ่มแพร่ภาพครั้งแรกเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2498 อย่างไรก็ตาม ในยุคแรกกิจการด้านสถานีโทรทัศน์กลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และเน้นการนำเสนอข่าวของนายกรัฐมนตรีมากกว่าข่าวในพระราชสำนัก โปรดดู สินิทธ์ สิทธิรักษ์, *กำเนิดโทรทัศน์ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543).

56 วิทยุกระจายเสียงเป็นเครื่องมือสื่อสารที่มีประสิทธิภาพที่สุดในขณะนั้น ดังที่รัฐบาลในสมัยนั้นกล่าวว่า "หนังสือพิมพ์ที่แพร่หลายที่สุดก็พิมพ์ไม่เกินวันละ 2 หมื่นฉบับ แต่วิทยุกระจายเสียงมีผู้ฟังทั้งประเทศเฉลี่ยวันละอย่างน้อย 3 ล้านคน" อ้างจาก สินิทธ์ สิทธิรักษ์ (2543).

57 สำหรับขั้นตอนในการติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ขวัญแก้ว ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทางราชการนั้น มีหลายขั้นตอน โดยต้องผ่านกระทรวง ทบวง กรม แล้วจึงผ่านราช

เลขาธิการ ผู้นำความขึ้นกราบบังคมทูล ซึ่งต้องใช้เวลานาน การจัดตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. จึงเป็นการลดขั้นตอนราษฎรที่ต้องการทำบุญร่วมกับในหลวง สามารถเข้ามามอบที่สถานีซึ่งอยู่ในพระราชวังสวนจิตรได้ด้วยตนเอง บางครั้งอาจจะได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย โปรดดู สุวิชา (2539).

58 วงดนตรีลายครามเป็นวงดนตรีแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้นภายหลังเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวร ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน นักดนตรีประกอบด้วยพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่คุ้นเคยตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และพระประยูรญาติ อาทิ หม่อมเจ้าวิมวาทิตย์ รพีพัฒน์, หม่อมเจ้าแววจักร จักรพันธุ์, หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์, หม่อมเจ้ากัมลีสาร ชุมพล, หม่อมเจ้าชุมปกบุตร ชุมพล, หม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์, หม่อมราชวงศ์พงศ์อมร กฤดากร, หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช, นายสุรเทิน บุญนาค และหม่อมหลวงประพันธ์ สนิทวงศ์ ส่วนนักร้องก็มีหม่อมเจ้ามูรธาภิเศก โสณกุล และหม่อมเจ้าขจรจบกิติคุณ กิติยากร เป็นต้น โปรดดู พี่วันเสาร์ (2547) และ สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต (2542).

59 เนื่องจากวงดนตรีลายครามล้วนเป็นนักดนตรีกิตติมศักดิ์ บางครั้งก็ติดภารกิจ ทำให้ไม่สามารถเล่นดนตรีได้เต็มที่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นักดนตรีจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่เคยบรรเลงที่สถานีบ่อยๆ เข้ามาเสริม วงดนตรี อ.ส. วันศุกร์มักเล่นเพลงพระราชนิพนธ์ออกอากาศทางสถานีวิทยุ ต่อมาเมื่อย้ายสถานีมาที่สวนจิตรลดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงร่วมบรรเลงดนตรีเป็นประจำ สมาชิกของวงดนตรี อ.ส. วันศุกร์ประกอบด้วยบุคคลหลากหลายอาชีพที่มีใจรักดนตรี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนิสิตนักศึกษา เช่น ม.ล. ประพันธ์ สนิทวงศ์, แมนรัตน์ ศรีกรานนท์, พล.ร.ต.ม.ล.อัศนี และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, นนท์ บูรณสมภพ, พัลลภ สุวรรณมาลิก, สันทัด ตัณฑนันท์, เดช ทิวทอง, ถาวร เยาวขันธ์, กวี อังศวานนท์, สุวิทย์ อังศวานนท์, น.อ. อภิจิตร สุขกระจันทร์, อวบ เหมะรัชตะ, พล.ต. ทวีศักดิ์ ทวีศรี, ธรรมรักษ์, อุทิศ และอนิรุธ ทินกร ณ อยุธยา, เกษม สนิทวงศ์, ระพี สาคริก, อภิจิตร สุขจันทร์ ที่เป็นนักร้องได้แก่ เดช ทิวทอง, พัลลภ สุวรรณมาลิก, สาวิตรี วิศาลวาจา, กัญดา ธรรมมงคล, จามรี สนิทวงศ์ฯ, สุวรี เทพาคำ, ม.ร.ว. เบญจาภา ไกรฤกษ์ เป็นต้น โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต (2542) และ สุวิชา (2535).

60 เป็นวงแตรวงที่รวบรวมผู้ปฏิบัติราชการใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทและโดยเสด็จฯ ในการพัฒนาภูมิภาคต่างๆ เช่น นักเกษตรหลวง คณะแพทย์อาสาสมัคร ข้าราชการในพระองค์ ราชองครักษ์ ตลอดจนเจ้าหน้าที่หน่วยรักษาความปลอดภัย โดยทรงพระราชทานเวลาในการฝึกสอนด้วยพระองค์เอง หนึ่งในสมาชิกวงสหายพัฒนาคือ พลตำรวจตรีสุชาติ เผือกสกนธ์ อดีตหัวหน้ากองการสื่อสาร กรมตำรวจ และได้เป็นผู้ถวายงานเกี่ยวกับเรื่องวิทยุสื่อสารและได้ถวายงานเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาได้ไปเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์และโทรเลข ปัจจุบันได้ถวายงานเป็นครูอาสาสมัครสอนด้านการศึกษาวิชาชีพช่างในโครงการโรงเรียนพระดาบส โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต (2542)

ได้เล่าไว้ในบทความ "ทรงเป็นครูของแผ่นดิน" ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาสอนวิชาการดนตรีให้แก่ลูกศิษย์ในวงดนตรีสหายพัฒนาก่อนที่จะทรงออกพระกำลังในแต่ละวัน วันละประมาณ 1 ชั่วโมง อ้างถึงใน พี่วันเสาร์ (2547).

61 ผู้สนใจประเด็นดังกล่าว โปรดดู ประจักษ์ ก้องกีรติ, "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516)," วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545 ซึ่งต่อมาได้ปรับปรุงตีพิมพ์เป็น *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

ประจักษ์ (2549 [2545]) ได้ชี้ให้เห็นประเด็นความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับนิสิตนักศึกษาในทศวรรษ 2500 ไว้ว่า นักศึกษาเป็นคณะบุคคลที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดและเป็นกันเองกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากกว่ากลุ่มบุคคลอื่นๆ ดังปรากฏว่ามีการเปิดโอกาสให้นักศึกษามหาวิทยาลัยได้เข้าเฝ้ารับโอวาทและฟังการแสดงดนตรีของพระองค์อย่างเป็นกันเอง กิจกรรมนี้เพิ่งเริ่มมีขึ้นในปี พ.ศ. 2500 เป็นครั้งแรก นอกจากจะทรงดนตรีให้นักศึกษาฟังอย่างเพลิดเพลินแล้ว ยังทรงมีพระบรมราโชวาทอย่างไม่ถือพระองค์ในเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองอยู่เสมอ โดยเฉพาะพระราชดำรัสระหว่างปี พ.ศ. 2510-2516 จะตรัสถึงกิจการบ้านเมืองและสถานการณ์ความเป็นไปต่างๆ ที่กำลังอยู่ในความสนใจของนิสิตนักศึกษาเป็นพิเศษ การเสด็จทรงดนตรีนับเป็นปรากฏการณ์พิเศษที่เกิดขึ้นเฉพาะช่วงทศวรรษ 2500-2510 หลังจากนั้นก็มิได้มีการรื้อฟื้นขึ้นมาแต่อย่างใด ประจักษ์วิเคราะห์ว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับนิสิตนักศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516.

62 โปรดดู กมล ฉายาวัฒนะ (บก.). *ทรงเป็นดวงธรรมนำทางให้: หนังสือรวบรวมภาพพระราชกรณียกิจที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542) ระบุว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เยี่ยม มธ. เป็นการส่วนพระองค์เพื่อพระราชทานพระบรมราโชวาท และทรงอำนวยพรแก่บรรดานักศึกษาก่อนสอบไล่ และทรงดนตรีด้วยพระองค์เองทุกครั้ง โดยมีอาจารย์ ข้าราชการ ร่วมกันบริจาคเงินเพื่อสมทบทุน "ภูมิพล" และ "อานันทมหิดล" และช่วยด้านสวัสดิการทหารและตำรวจซึ่งปราบปรามผู้ก่อการร้ายตามจังหวัดชายแดน"

63 สำนักงานของราชสำนักแบ่งออกเป็น (1) **สำนักพระราชวัง** มีเลขาธิการสำนักพระราชวังเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลกิจการภายในพระราชวัง (2) **สำนักราชเลขาธิการ** มีเลขาธิการทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ ได้แก่ งานราชการที่ต้องทูลเกล้าถวาย อาทิ กฎหมาย พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา พระ

ราชกำหนด และการอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนิน เป็นต้น โดยขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี.

64 ประเด็นดังกล่าวผู้เขียนจะได้ขยายความต่อไปในบทถัดไป.

65 ในขณะนั้น (ตุลาคม พ.ศ. 2495) ได้มีการระบาดของโรคไขสันหลังอักเสบในจังหวัดพระนคร ประกอบกับ "ปอดเหล็กเครื่องช่วยหายใจ" ที่องค์การอนามัยส่งมาให้ไม่เพียงพอต่อจำนวนผู้ป่วย มีการวิจารณ์จากหนังสือพิมพ์และประชาชนว่ารัฐบาลเพิกเฉยและไม่ดำเนินการจัดซื้อเพราะนำเงินไปใช้จ่ายอย่างอื่น ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ให้โรงพยาบาลศิริราชจัดซื้อปอดเหล็กจำนวน 3 เครื่องเพื่อให้บริการแก่ประชาชน โปรดดู น.ส.พ. สยามรัฐ, 21 ตุลาคม 2495 อ้างถึงใน สถานีวิทยุ อ.ส. (2542).

66 หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยฉบับวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2495 ระบุว่า "ผู้บริจาคส่วนมากเปนเชื้อพระวงศ์ เช่น กรมหมื่นจันทบุรีบริจาค 1 พันกว่าบาท และกรมหมื่น และ ม.จ. อีกเปนจำนวนมาก" โปรดดู น.ส.พ. ประชาธิปไตย 29 ตุลาคม พ.ศ. 2495 อ้างถึงใน สถานีวิทยุ อ.ส. (2542).

67 ในการจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าหน้าที่บันทึกภาพการเสด็จพระราชดำเนินเพื่อจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 อาทิ ภาพยนตร์ส่วนพระองค์ชุดเสด็จประพาสจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาพยนตร์ส่วนพระองค์ชุดพิเศษ พ.ศ. 2497 เพื่อสมทบทุน "อานันทมหิดล" เป็นต้น ก่อนหน้านี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงบันทึกพระราชประวัติไว้ทั้งภาพนิ่ง และภาพยนตร์ 16 มม. ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 ทรงโปรดให้มีช่างภาพส่วนพระองค์ตั้งแต่เสด็จนิวัตกรุงเทพฯ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488) โปรดดู สุมาลี บำรุงสุข (2542) สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต (2542) ขวัญแก้ว วัชโรทัย (2538) ปัจจุบันขวัญแก้ว วัชโรทัย เป็นผู้ดูแลทั้งส่วนช่างภาพส่วนพระองค์ และส่วนภาพยนตร์ส่วนพระองค์ของสำนักราชเลขาธิการ โปรดดู โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ (2542).

68 การสร้างตึกอานันทราชเริ่มต้นจาก หม่อมหลวงเกษตรนำความกราบบังคมทูลขอพระราชานุเคราะห์ให้สร้างตึกพระราชทานเป็นที่ทำการของหมอประเวศโดยเฉพาะ เมื่อหมอประเวศทราบเรื่องจึงเรียนเสนอกลับไปว่าควรสร้างให้พอใช้ทั้งสำหรับการวิจัย การสอน และการบริการคนไข้ ในที่สุดก็ปรากฏออกมาเป็นตึก 3 ชั้น โดยได้รับพระราชทานนามว่า "ตึกอานันทราช" นอกจากจะพระราชทานภาพยนตร์ส่วนพระองค์ให้ฉายเพื่อหาทุนแล้ว ในการสร้างตึกครั้งนั้นหมอประเวศได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงทั้งจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จไปทรงวางศิลาฤกษ์ด้วยพระองค์เองในฐานะองค์ประธานกรรมการบริหารมูลนิธิ "อานันทมหิดล" และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่เสด็จฯ ไปทรงประกอบพิธี

เปิดตึกเมื่อ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2508 (สันติ ตั้งรพีพากร 2544: 119-122).

69 สำหรับพัฒนาการของ "สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์" นั้น ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ส่งผลให้ "กรมพระคลังข้างที่" มิได้อยู่ในฐานะกรมอิสระขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้โอนสำนักงานทรัพย์สินฯ ไปสังกัดศาลาว่าการพระราชวัง ต่อมาคือ "กระทรวงวัง" ในบังคับบัญชาของผู้สำเร็จราชการและกรม ตามพระราชบัญญัติจัดตั้งกระทรวงและกรม พุทธศักราช 2476

มีการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติว่าด้วยการยกเว้นภาษีอังกรเกี่ยวกับทรัพย์สินฝ่ายกษัตริย์ พ.ศ. 2477" มีผลทำให้ต้องแบ่งแยกทรัพย์สินฝ่ายกษัตริย์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ทรัพย์สินส่วนพระองค์ ซึ่งต้องเสียภาษีอากร และทรัพย์สินส่วนกษัตริย์ ซึ่งได้รับการยกเว้นภาษีอากร

ในปี พ.ศ. 2478 "กรมพระคลังข้างที่" ได้เปลี่ยนฐานะเป็น "สำนักงานพระคลังข้างที่" ตาม "พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการในสำนักพระราชวัง และสำนักงานราชเลขานุการในพระองค์ พุทธศักราช 2478" สังกัดสำนักพระราชวังมาจนปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2480 มีการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายกษัตริย์ พ.ศ. 2479" กำหนดแบ่งแยกทรัพย์สินฝ่ายกษัตริย์เป็น 3 ประเภท คือ (1) ทรัพย์สินส่วนพระองค์ (2) ทรัพย์สินส่วนสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และ (3) ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ต่อมามีการแก้ไขเพิ่มเติมอีก 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2484 และในรัชกาลปัจจุบัน พ.ศ. 2491 ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พุทธศักราช 2491 บัญญัติว่า "ทรัพย์สินส่วนพระองค์ หมายความว่า ทรัพย์สินที่เป็นของกษัตริย์อยู่ก่อนแล้วก่อนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ หรือทรัพย์สินที่ทรงได้มาไม่ว่าในทางใดหรือเวลาใด นอกจากที่ทรงได้มาในฐานะที่ทรงเป็นกษัตริย์ ทั้งนี้ รวมทั้งดอกผลที่เกิดจากบรรดาทรัพย์สินเช่นว่านั้นด้วย"

พ.ศ. 2481 "สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์" ได้รับการก่อตั้งแยกออกมาจาก "สำนักงานพระคลังข้างที่" อยู่ในความดูแลของกระทรวงการคลัง ต่อมาสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นนิติบุคคลในปี พ.ศ. 2491 โดยมีคณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง และกรรมการอื่นๆ อีกไม่น้อยกว่า 4 คน ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งหนึ่งในจำนวนนี้จะทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โปรดดู *Corporate Thailand* 8:88 (December 2003).

70 สุลักษณ์ได้ให้สัมภาษณ์ในประเด็นดังกล่าวไว้ใน *ลานโพ* 3:2 (มีนาคม-มิถุนายน 2543) ว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 รายได้ของสถาบันกษัตริย์ถูกลดทอนลงอย่างมากจากเดิมประมาณ 7-10 ล้านบาทต่อปี เหลือเพียง 1-2 ล้านบาทต่อปี เงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ถูกตัดลงบางส่วน

อย่างไรก็ตาม อำนาจในการถือครองที่ดินยังคงเป็นทรัพย์สินที่อยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โปรดดูเพิ่มเติมใน กลุ่มศึกษาอิสระ, *ฉีกหน้ากากสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โคมทอง, 2524).

71 งานศึกษาในประเด็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในปัจจุบัน ไม่มีข้อมูลระบุในประเด็นที่สุลักษณ์ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในยุคสฤษดิ์ แต่จากข้อมูลระบุว่า สำนักงานทรัพย์สินได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลในปี พ.ศ. 2491 ซึ่งตรงกับสมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ อย่างไรก็ตาม สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นองค์กรสำคัญในการสนับสนุนสำนักพระราชวังในการถวายการรับใช้แก่สถาบันกษัตริย์ในพระราชภารกิจด้านการเงินมาตั้งแต่ก่อตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 ปี พ.ศ. 2479 ในยุคสฤษดิ์ สำนักงานทรัพย์สินฯ เริ่มฟื้นฟูฐานะของตนเองโดยการเข้าถือหุ้นบริษัทต่างๆ ที่เริ่มขยับขยายกิจการในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการจัดระบบที่ดินและการเช่าอสังหาริมทรัพย์ใหม่ โปรดดู *Corporate Thailand* 88: 8 (December 2003)

72 ปัจจุบัน สำนักงานทรัพย์สินหารายได้จากการลงทุนด้านต่างๆ โดยผ่านบริษัทในเครือที่มีความชำนาญ และมีศักยภาพในการดำเนินธุรกิจ กล่าวคือ ลงทุนด้านอุตสาหกรรรมผ่านทางบริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) ลงทุนด้านการเงินผ่านทางธนาคาร ไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ลงทุนด้านการพัฒนาที่ดินผ่านทางบริษัทสยามสิรินธร จำกัด (สิริพร สุโกศล 2540: 48-49) ปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) สำนักงานทรัพย์สินฯ ถือหลักทรัพย์ไว้เพียง 3 หน่วยงานหลัก ได้แก่ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) และบริษัท เทเวศประกันภัย จำกัด (มหาชน) โดยมี จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินคนปัจจุบัน (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา) โปรดดูเพิ่มเติมในนิตยสาร *Corporate Thailand* 88: 8 (December 2003).

73 "พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินส่วนกษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2491" ได้ยกฐานะสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นนิติบุคคล มีหน้าที่ดูแลรักษาและจัดการผลประโยชน์อันเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยมีคณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์มีอำนาจดูแลกิจการโดยทั่วไปของสำนักงาน คณะกรรมการประกอบด้วย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง และกรรมการอื่นอีกไม่น้อยกว่า 4 คน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้ง และในจำนวนนี้จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ผู้อำนวยการสำนักงาน มีอำนาจหน้าที่ตามที่คณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์มอบหมาย และมีอำนาจลงชื่อเป็นสำคัญผูกพันสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์.

74 รัฐบาลได้เริ่มกำหนดงบประมาณดำเนินโครงการพระราชดำริเป็นการเฉพาะ ภายหลังก่อตั้งสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในปี พ.ศ. 2524.

75 ตามพระราชบัญญัติ "จัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479" ได้กำหนดว่า "การดูแลรักษาและการจัดหาผลประโยชน์ให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย" ซึ่งผู้จัดการทรัพย์สินส่วนพระองค์ห้ามมิให้ระบุพระปรมาภิไธยหรือข้อความใดๆ อันแสดงหรืออนุมานได้ว่ากษัตริย์ทรงเป็นคู่กรณีหรือคู่ความ ให้ระบุเพียงชื่อผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งแล้วต่อท้ายด้วยตำแหน่ง "ผู้จัดการทรัพย์สินส่วนพระองค์" เท่านั้น บริษัทที่จัดอยู่ในเครือสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระองค์ ได้จัดตั้งขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ กัน โดยมากเพื่อดำเนินกิจการให้เช่าสังหาริมทรัพย์ ประกอบด้วย บริษัท ศรีพัฒน์ จำกัด (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2510) บริษัท วัฒนกรรม จำกัด (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2511) บริษัท ศรีธรณี จำกัด (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2513) บริษัท ศรีปวิธ จำกัด (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2513) บริษัท ธนาคมและการพัฒนา จำกัด (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2521) ส่วนบริษัทที่ทางสำนักงานร่วมทำการพาณิชย์ด้วย (Co-Business) ประกอบด้วย บริษัท สัมมากร จำกัด (มหาชน) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2516) บริษัท โรงแรมราชดำริ จำกัด (มหาชน) (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2516) บริษัท รอยัลการ์เด้น รีสอร์ท จำกัด (มหาชน) บริษัท แมริมเทอเรซรีซอร์ท จำกัด บริษัท หัวหิน รีซอร์ท จำกัด

นอกเหนือจากบริษัทในเครือดังกล่าวแล้ว ยังมีองค์กรอื่นๆ อีกที่ปรากฏพระนามาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาทิ บริษัท ไทยประกันภัย จำกัด (มหาชน) (เดิมชื่อ บริษัท สยามประกันภัย ก่อตั้งขึ้นโดยพระราชดำริของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ทรงถือหุ้นอยู่ 1,271,599 หุ้น คิดเป็น 17.66% เป็นต้น นอกจากการให้บริการเช่าอสังหาริมทรัพย์แล้ว ยังมีการลงทุนในหลักทรัพย์อื่นๆ ทั้งในและนอกเครือ อาทิ บริษัท ศรีปวิธ จำกัด ลงทุนใน บมจ.สัมมากร บมจ.สินอุตสาหกรรม บจก.สุขุมวิทเวชกิจ บมจ.แม็คโคร บจก. ธนาคมและการพัฒนา บจก.ไทยฟูจิซีร็อกซ์ บจก.พี.เค.เอส.ดีเวลล็อปเม้นท์ / บริษัท วัฒนกรรม ลงทุนใน บมจ.สัมมากร เป็นต้น. โปรดดู *Corporate Thailand* 8:8 (December 2003).

บทที่ 3

โครงการพระราชดำริ: ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-252

บทที่ 3
โครงการพระราชดำริ: ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523)

โครงการพระราชดำริในยุคต่อมาเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญจากยุคแรกเนื่องจากปัจจัยด้านบริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2500 ปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อการเมืองภายในของไทยในยุคนี้ได้แก่ บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็น ภายใต้การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างประเทศคอมมิวนิสต์ที่นำโดยรัสเซียและจีน กับประเทศทุนนิยมเสรีที่นำโดยสหรัฐอเมริกา ประกอบกับการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายภายในประเทศที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ส่งผลให้รัฐบาลไทยได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณและโครงการทั้งด้านการทหารและการพัฒนาโครงสร้างด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานจากประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคอินโดจีน เหล่านี้ส่งผลต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาในสังคมไทยทั้งจากภาครัฐบาลและโครงการพระราชดำริ ทำให้โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคนี้มีลักษณะเฉพาะที่อาจเรียกได้ว่าเป็น "โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคง"

บริบททางการเมืองและการพัฒนา: การประสานกับรัฐเผด็จการทหาร เพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์

ปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อการเมืองภายในของไทยในยุคนี้ ได้แก่ บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็น ภายใต้การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างประเทศคอมมิวนิสต์ที่นำโดยรัสเซียและจีน กับประเทศทุนนิยมเสรีที่นำโดยสหรัฐอเมริกา การเติบโตของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศแถบอินโดจีน และการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายภายในประเทศที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ด้านสถานการณ์การเมืองไทยภายหลังการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จากเหตุการณ์รัฐประหารภายใต้การนำของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนโฉมหน้าการเมืองไทยที่สำคัญยิ่ง[1] กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นความพยายามที่จะสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นมาแทนที่สถาบันกษัตริย์ในทางอุดมการณ์ และจำกัดบทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ในขณะที่รัฐบาลภายใต้การนำของสฤษดิ์กลับปฏิบัติในทิศทางตรงกันข้ามด้วยการนำอุดมการณ์กษัตริย์นิยมมาเป็นฐานทางการเมือง เชิดชูและเพิ่มบทบาทของสถาบันกษัตริย์ให้กลับมาเป็นสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองในระบอบเผด็จการของตน อย่างไรก็ตาม สฤษดิ์ได้แบ่งแยกบทบาทตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ให้มีฐานะเป็นเพียงผู้นำทางด้านจิตวิญญาณและศีลธรรม แต่มิได้ให้มีพระราชอำนาจที่แท้จริงในการดำเนินกิจกรรมทางสังคมการเมือง สฤษดิ์ยังคงดำรงบทบาทในฐานะผู้ปฏิบัติดำเนินนโยบายการปกครองตามหลักที่ถูกต้องในฐานะรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ผาสุกและคริสเบเคอร์ 2539: 481)

ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาระบอบการปกครองในสมัยสฤษดิ์ ได้ตั้งข้อสังเกตต่อภูมิหลังของคณะรัฐประหารไว้ว่า รัฐประหารของสฤษดิ์เป็นการนำเอากลุ่มผู้นำทางทหาร ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการฝึกฝนและศึกษาภายในประเทศ เข้ามาเป็นผู้นำทางการเมืองโดยมีสฤษดิ์เป็นผู้ส่งเสริมระบบการเมืองที่แตกต่างไปอย่างสิ้นเชิงจากระบบก่อน ซึ่งได้ตกทอดมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2548 [2526]) สฤษดิ์มิได้คงรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเอาไว้เลย จากการประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญและระบบรัฐสภาภายหลังการยึดอำนาจ ในบทนี้ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงร่วมสถาปนาอำนาจนำในการเผยแพร่อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ

บริบททางการเมือง บทบาทของสถาบันกษัตริย์ในพื้นที่ทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ในสมัยรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

การดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในช่วงนี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากช่วงแรก เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสฤษดิ์กับสถาบันกษัตริย์นั้น รัฐบาลเชิดชูและสร้างบทบาทในพื้นที่ทางสังคม การเมือง ให้สถาบันกษัตริย์กลับมามีบทบาทภายหลังจากถูกลดบทบาทลงโดยคณะราษฎรและจอมพล ป. พระมหากษัตริย์ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางของการรวมความสามัคคีของคนในชาติผ่านการดำเนินกิจกรรมทางด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรม

งานศึกษาของทักษ์ (2548 [2526]) ชี้ว่า ระบอบการเมืองสมัยสฤษดิ์นั้นมีลักษณะของ "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ" กล่าวคือ เป็นระบบการเมืองที่สฤษดิ์ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองเผด็จการในฐานะ "พ่อขุน" อุปถัมภ์ดูแลทุกข์สุขของประชาชนภายใต้การปกครองเสมือนลูกใน "ครอบครัวแห่งชาติ"

ทักษ์วิเคราะห์ว่า เนื่องจากรัฐประหารของสฤษดิ์นั้น โดยเฉพาะครั้งหลังในปี พ.ศ. 2501 ปราศจากความชอบธรรมทางการเมือง เป็นเหตุให้สฤษดิ์ต้องแสวงหาการยอมรับจากประชาชนผ่านสถาบันกษัตริย์ด้วยการส่งเสริมบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสังคม อาทิ ส่งเสริมและดำเนินการให้เสด็จออกพบปะราษฎรมากขึ้น เพิ่มพระราชภารกิจทั้งในส่วนราชการและส่วนพระองค์มากขึ้น ภายใต้สมมติฐานของสฤษดิ์ที่ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี "พระบารมี" มากขึ้น รัฐบาลก็ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นด้วย สฤษดิ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างบทบาทและหน้าที่ทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมแบบใหม่แก่พระมหากษัตริย์ดังต่อไปนี้

รัฐบาลภายใต้การนำของสฤษดิ์ได้จัดให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ[2] ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น "ประเพณีการเสด็จเยี่ยมราษฎรภายในประเทศ" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างสม่ำเสมอนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และจากการเสด็จเยือนต่างประเทศ ได้ก่อให้เกิดประเพณีการเสด็จเยือนประเทศไทยเพื่อตอบมิตรไมตรีระหว่างสถาบันกษัตริย์และผู้นำของประเทศต่างๆ ปัจจัยดังกล่าวได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของความร่วมมือและการเผยแพร่โครงการพระราชดำริอีกช่องทางหนึ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงต้อนรับพระราชอาคันตุกะด้วยการให้เสด็จฯ เยือนโครงการพระราชดำริของพระองค์ ตัวอย่างที่น่าสนใจได้แก่ โครงการ "ปลานิล" ที่เริ่มจากการที่สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิญี่ปุ่น ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นมกุฎราชกุมาร เจ้าชายอากิฮิโต ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพันธุ์ปลาจากประเทศญี่ปุ่นจำนวน 50 ตัว ในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2508 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลี้ยงไว้ในบ่อปลาที่สวนจิตรลดา ต่อมาได้พระราชทานชื่อและพันธุ์ปลาว่า "ปลานิล" เพื่อส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยง เป็นต้น

นอกจากนี้ สฤษดิ์ยังได้รื้อฟื้นพระราชพิธีดั้งเดิมที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ ซึ่งถูกยกเลิกไปภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ขึ้นมาใหม่ โดยเปลี่ยนวัตถุ

ประสงค์เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมืองของตน อาทิ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ[3] รวมถึงการสร้างประเพณีใหม่ เช่น การจัดให้มีพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตนพร้อมการสวนสนามเพื่อเฉลิมพระเกียรติของกองทัพเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา นอกจากนี้ รัฐบาลของสฤษดิ์ยังได้เปลี่ยนความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นโดยคณะราษฎร โดยยกเลิกวันชาติซึ่งตรงกับวันเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในวันที่ 24 มิถุนายน และกำหนดให้ฉลองวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ วันที่ 5 ธันวาคมแทน[4] ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2503 มีการถวายพระราชอำนาจในการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีโดยไม่ต้องผ่านคณะที่ปรึกษา ซึ่งเป็นเครื่องปูนบำเหน็จในราชการทหาร ไม่ว่าในยามสงครามหรือยามสงบตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร (นิยม ศันสนาคม 2539: 169) สฤษดิ์ยังสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักด้วยการขอพระราชทานองคมนตรีเป็นที่ปรึกษา เพื่อร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดกับกิจการในสำนักพระราชวัง (บุญชนะ อัตถากร 2526: 113)

การรื้อฟื้นบทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยสฤษดิ์ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ต่อสังคมไทยอย่างสำคัญยิ่ง อุดมการณ์ที่เติบโตควบคู่กับการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ได้แก่ อุดมการณ์กษัตริย์นิยม และการเน้นบทบาทด้าน "การพัฒนา" ของพระมหากษัตริย์ ควบคู่ไปกับการพัฒนาของรัฐบาล และการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ภายใต้สถานการณ์สงครามเย็น

แม้ว่าสฤษดิ์จะรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันกษัตริย์ และเทิดทูนพระมหากษัตริย์ให้เป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางของการรวมความสามัคคีของคนในชาติผ่านการปลูกฝัง "อุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์" แทนที่ "อุดมการณ์รัฐธรรมนูญ" ที่คณะราษฎรได้ก่อรูปไว้ก็ตาม แต่สฤษดิ์ยังคงแบ่งแยกบทบาทตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางด้านจิตวิญญาณและศีลธรรมออกไปต่างหาก โดยตัว

เองยังเป็นผู้นำในการปกครองรัฐ

ประเด็นสำคัญที่พึงพิจารณาคือ **บทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ทรงร่วมกระทำการในกระบวนการรื้อฟื้นและสร้างบทบาทใหม่ของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยผ่านโครงการพระราชดำริ** โดยนัยนี้ ปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริจึงส่งเสริมให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เพียงแต่ทรงประกอบพระราชภารกิจตามพิธีกรรมที่รัฐบาลจัดขึ้นเพื่อเสริมพระบารมีในฐานะสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่ยังทรงร่วมเผยแพร่อุดมการณ์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางผ่านการกำหนดพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง ในที่นี้ขอยกกรณีศึกษาการดำเนินโครงการพระราชดำริในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

โครงการพระราชดำริด้านเกษตรกรรม: พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

การรื้อฟื้นพระราชพิธีด้านเกษตรกรรมโดยเน้นแนวคิด "กษัตริย์-เกษตร"[5] ที่พระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดกับเกษตรกรนั้น เห็นได้อย่างเด่นชัดที่สุดจากการรื้อฟื้นพระราชพิธี "จรดพระนังคัล" ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ ร่วมกับ "พืชมงคล" ของสฤษดิ์ ภายหลังจากยกเลิกไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2479 มีเอกสารระบุความนิยมของราษฎรในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลจากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

> ...ในการจรดพระนังคัล เปนเวลาคนมาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้านไกลๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความต้องการ เมื่อเวลาโปรยเข้าปลูกลงในนา พอพระยากลับแล้วก็พากันเข้าแย่งเก็บเข้าจนไม่มีเหลืออยู่ในท้องนาเลย เมื่อรัชกาลที่ 4 ได้โปรดให้ไปชัณสูตรหลายครั้งว่ามีเข้างอกบ้างฤาไม่ ก็ไม่พบเหลืออยู่จนงอกเลย...พรรณเข้าปลูกซึ่งเก็บไปนั้นไปใช้เจือในพรรณเข้าปลูกของตัวให้เป็นสวัสดิมงคลแก่นาบ้าง ไปปนลงไว้ในถุงเงินให้เกิดประโยชน์

งอกงามบ้าง การแรกนาจึงเป็นที่นิยมของคนทั้งปวงไม่จืด
ยังนับว่าเป็นพระราชพิธีซึ่งเป็นที่ต้องใจคนเป็นอันมาก...
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2465: 44)

แต่เดิม พระราชพิธีพืชมงคลและพิธีจรดพระนังคัลในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นภารกิจโดยตรงของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงกำหนดให้ปลูกข้าวในทุ่งนา เพื่อประกอบพิธีพืชมงคล ในขณะที่พระราชพิธีจรดพระนังคัลมักจะกำหนดให้จัดขึ้นในวันและสถานที่เฉพาะ เนื่องจากเป็นพระราชพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์ และต้องอาศัยฤกษ์ยามในการประกอบพิธีกรรม ต่อมาพระราชพิธีทั้งสองถูกยกเลิกในปี พ.ศ. 2479 และไม่ได้ทำพิธีนี้อีกจนกระทั่งปี พ.ศ. 2490 "จอมพล ป. เพียงแต่รื้อฟื้นพระราชพิธีพุทธมงคลขึ้นเท่านั้น ในพระราชพิธีนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพียงแต่เสด็จไปที่อุโบสถเพื่อทรงอธิษฐานให้พืชพันธุ์ธัญญาหารเจิญงอกงาม ไม่มีการประกอบพิธีแรกนาขวัญขึ้นเลย" (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2548: 365)

บริบทการจัดงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2503 (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2548: 365) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เป็นการดำเนินการของรัฐบาลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทในฐานะเป็นเพียงองค์ประธานในการประกอบพิธีกรรมที่รัฐบาลจัดขึ้น โดยพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีก่อนฤดูกาลทำนา ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง ในพระราชพิธี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้พระราชทานเมล็ดข้าวแก่เกษตรกร พระราชพิธีดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในเชิงสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในกิจกรรมการผลิตของเกษตรกร อันเป็นราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศ อย่างไรก็ตาม นอกจากทรงเป็นองค์ประธานในวันพระราชพิธีแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงริเริ่มโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาส่วนพระองค์ในพระราชวังเพื่อร่วมส่วนในการประกอบพระราชพิธีด้วย

โครงการพระราชดำริในพระราชพิธีเริ่มจากพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริให้แก้วขวัญ วัชโรทัย มหาดเล็กนำพันธุ์ข้าวหอมที่กรมการข้าวกระทรวงเกษตรถวาย ในปี พ.ศ. 2504 ไปมอบให้หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมการข้าวในขณะนั้น โดยแจ้งพระราชประสงค์ให้กรมการข้าวมาจัดทำนาข้าว และทดลองปลูกข้าวพันธุ์ต่างๆ ที่พระราชวังสวนจิตรลดา เพื่อนำไปใช้ในพระราชพิธีแทนพันธุ์ข้าวที่กรมการข้าวเคยทำเองต่อไป และเพื่อที่จะได้นำแจกจ่ายแก่พสกนิกรที่มาเข้าเฝ้าฯ และทั้งที่ไม่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้า เพื่อเป็นมิ่งขวัญและสิริมงคลแก่เกษตรกร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขับ "ควายเหล็ก"[6] และทรงหว่านข้าวพระราชทานด้วยพระองค์เอง ต่อมาทางราชการได้ขอพระราชทานข้าวเปลือกที่ทรงปลูกได้ส่วนหนึ่งไปใช้ในพิธีพืชมงคลและพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อแจกเกษตรกร โดยใส่ถุงพลาสติกเล็กๆ ในปีต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาแรกนาไปหว่านข้าวในแปลงนาทดลองต่อท้ายจากงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นประจำทุกปี (โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา ประจำปี 2542 (เอกสารอัดสำเนา) 2542: 2) ดังจะเห็นได้จากการที่ประชาชนแย่งเมล็ดพันธุ์ข้าวจากพิธีไปบูชาเพื่อเป็นสิริมงคล และนำไปเพาะกล้าเพื่อทำนาในฤดูเพาะปลูกภายหลังเสร็จพิธี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้วันพืชมงคลเป็น "วันเกษตรกร" ของชาติ โดยเริ่มกำหนดขึ้นในปี พ.ศ. 2509 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้กระทรวงเกษตรเบิกตัวแทนชาวนาทุกภาคผู้ชนะเลิศการประกวดผลผลิตข้าวสูงสุดเข้ารับพระราชทานประกาศนียบัตรรางวัลจากพระหัตถ์ จนถึงปัจจุบัน โดยให้ทุกจังหวัดประกอบพิธีพืชมงคลขึ้นพร้อมเพรียงกันและเชิญชวนชาวนาชาวไร่ร่วมทำบุญและจัดประกวดพืชและสัตว์ เพื่อร่วมในการเฉลิมฉลองด้วย (ธงทอง จันทรางศุ [2529]: 100; 2548: 85-86)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2508 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวพระราชดำริถึงความสำคัญของการฟื้นฟูพระราชพิธีขึ้นใหม่ และให้พิจารณาแก้ไขการประกอบพระราชพิธีบางประการ ได้แก่ (1)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นความสำคัญที่จะต้องทำให้ประชาชนไทยรู้สึกว่าเป็นประเพณีที่มีค่าควรรักษาสืบไป เนื่องจากไทยเป็นเมืองเกษตรกรรม ตลอดจนชาวต่างประเทศสนใจพิธีนี้มาก ฉะนั้นจึงต้องทำอวดชาวต่างประเทศได้ด้วย และยังเป็นการบำรุงขวัญประชาชนโดยเฉพาะชาวนา ซึ่งเป็นคนหมู่มาก (2) การไถควรทำให้เร็วและเป็นระเบียบ (3) ควรตีฆ้องเมื่อไถกลบทุกรอบให้ดัง โดยควรมีเครื่องดุริยางค์อย่างอื่นหรือเครื่องขยายเสียงเข้าร่วมด้วย เพื่อจูงใจให้ผู้ชมนิยมชมชื่นพระราชพิธี และ (4) ราชการควรจัดพิธีทำขวัญข้าวเป็นตัวอย่างและชักชวนให้ประชาชนทำด้วย เพื่อรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้ไม่ให้สูญหาย

ต่อมา กระทรวงเกษตรได้มอบหมายให้ "คณะกรรมการพิจารณาดำเนินงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญฯ" พิจารณาแก้ไขให้เป็นไปตามพระราชกระแสรับสั่ง ซึ่งหัวหน้าฝ่ายพราหมณ์ ผู้แทนสำนักพระราชวัง ผู้แทนกรมประชาสัมพันธ์ ผู้แทนกรมศิลปากร และผู้แทนกระทรวงกลาโหม ได้ร่วมมือกันแก้ไขปรับปรุงให้เป็นไปตามพระราชกระแสรับสั่งจนมีรูปแบบดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ (ธงทอง จันทรางศุ 2529: 101-102)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2521 สะท้อนแนวพระราชดำริต่อพิธีแรกนาขวัญว่าเป็นการจัดแสดงให้ชาวกรุงเทพฯ และชาวต่างประเทศ ได้สำนึกว่าเกษตรกรรมสำคัญ และเป็นเสมือนสัญลักษณ์ความภาคภูมิใจของเกษตรกร

> การที่แสดงด้วยวิธีแรกนาขวัญในวันพืชมงคลนี้ จึงเป็นการแสดงให้ทั้งชาวกรุงสำนึกว่า การเกษตรนี้สำคัญและเหน็ดเหนื่อย ทั้งทำให้ชาวต่างประเทศวันนี้ก็มีหลายคนที่มาดู เขาชื่นชม เขามาดู เขารู้สึกว่าสนใจมาก ก็ทำให้ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ได้เป็นที่รู้จักมากขึ้นก็มีประโยชน์... พิธีแรกนาขวัญนี้ก็จึงมีความหมายหลายอย่าง แล้วก็เป็นที่ภูมิใจของผู้ที่เป็นกสิกรว่านี่เป็นเครื่องหมายของการ

> กสิกรรมของประเทศไทย... พิธีแรกนาขวัญนี้ก็เท่ากับเป็นเครื่องหมายของกสิกรทั้งประเทศ เป็นการยกย่อง เป็นการเตือนใจให้เห็นว่ามีความสำคัญ และก็น่าภูมิใจ

ตัวอย่างพระราชดำริในกรณีพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทในพระราชพิธีต่างๆ อย่างเป็นฝ่ายกระทำ (active) ไม่เพียงตามที่รัฐบาลกำหนด (passive) และไม่เฉพาะแต่ในทางพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์เท่านั้น **หากยังทรงร่วมกระทำในการเผยแพร่อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริอีกด้วย**

จุดเริ่มต้นของการที่กองทัพสนองโครงการพระราชดำริ

รัฐบาลภายใต้การนำของสฤษดิ์ได้สนับสนุนโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างระบบราชการ ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสามารถดำเนินโครงการพระราชดำริได้มากขึ้น อีกทั้งยังสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการทหาร ในยุคนี้เองที่สายสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และกองทัพในระบอบรัฐธรรมนูญได้รับการสถาปนาอย่างเป็นทางการ[7] จากการโอนกองพันทหารราบที่ 21 ไปทำหน้าที่ทหารรักษาพระองค์ และมอบให้สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงดำรงตำแหน่งนายพันเอกพิเศษของกรมนี้ นอกจากนี้ สฤษดิ์ยังได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบกกิตติมศักดิ์ และผู้บังคับการกองพันอีก 5 เหล่า ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “กองทหารรักษาพระองค์” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 424; 2548: 362-363)

นอกจากนี้ สฤษดิ์ยังได้รื้อฟื้นพิธีสวนสนามเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา และสร้างพิธีกรรมใหม่ๆ ด้วยการจัดให้มีพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณ และพระราชทานธงชัยเฉลิมพลแก่กองทัพ[8] นับเป็นพิธีกรรมเชื่อมโยงกองทัพกับราชบัลลังก์ในเชิงสัญลักษณ์ และนำ

ไปสู่การสนองโครงการพระราชดำริในเวลาต่อมา สฤษดิ์มีบทบาทสำคัญในการทำให้กองทัพไทยเป็นกองทัพในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กองทัพได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติงานสนองโครงการพระราชดำริ เนื่องจากความพร้อมในด้านเครื่องมือและกำลังพล อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกนั้น ยังดำเนินการผ่านความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้นำกองทัพ แต่ต่อมา เมื่อภารกิจของกองทัพเปลี่ยนไปภายหลังการล่มสลายของขบวนการคอมมิวนิสต์ และนโยบายของกองทัพในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงได้เปลี่ยนไปสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนา ทำให้บทบาทของทหารด้านการพัฒนาเด่นชัดขึ้นภายหลังยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปในยุคที่สามของพัฒนาการของโครงการพระราชดำริ

นอกจากทำให้กองทัพเป็นกลไกในการปฏิบัติงานสนองโครงการพระราชดำริแล้ว รัฐบาลเผด็จการทหารยังได้สร้างมรดกทางวัฒนธรรมการเมืองที่จำกัดการวิเคราะห์วิจารณ์โครงการพระราชดำริในฐานะพระราชกรณียกิจโดยนำ "กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ"[9] มาแก้ไข เพื่อนำใช้อีกครั้งในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 กฎหมายหมิ่นฯ ได้เพิ่มมาตรการป้องกันการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันกษัตริย์จากสาธารณชน โดยเปลี่ยนจากที่เคยกำหนดให้เป็นแค่การกระทำผิดต่อพระเกียรติยศ มาเป็นการกระทำผิดต่อความมั่นคงของชาติ ในยุคของสฤษดิ์ สถาบันกษัตริย์และพระมหากษัตริย์จึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจล่วงละเมิดภายใต้อุดมการณ์"ชาติศาสน์กษัตริย์" (ตามไท ดิลกวิทยรัตน์ 2544: 100) การรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพขึ้นมาใช้อีกครั้งในสมัยสฤษดิ์นั้นได้นำมาสู่วัฒนธรรมการเซ็นเซอร์ตนเอง (Self-Censorship Culture) ในการแสดงความคิดเห็นต่อสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเป็นมรดกทางการเมืองชิ้นสำคัญที่สฤษดิ์ทิ้งไว้กับวัฒนธรรมการเมืองไทยตราบจนกระทั่งปัจจุบัน

ในบทความ "พระมหากษัตริย์ในยุคของชาติ: ความย้อนแย้ง

ของกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพในฐานะอาชญากรรมทางการเมืองในประเทศไทย" (Kings in the Age of Nations: The Paradox of Lese-Majeste as Political Crime in Thailand) ที่ศึกษาคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของไทย โดยเดวิด สเตร็กฟัสส์ (David Streckfuss) ชี้ว่า "กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ" เป็นผลผลิตเฉพาะของบริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่มีลักษณะแตกต่างจากประเทศอื่น ในทัศนะของสเตร็กฟัสส์ กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพเป็นวัฒนธรรมการเมืองไทยที่ถูกนำมาใช้อย่างไม่เข้ากับยุคสมัย (anachronism) ของรัฐประชาชาติ[10] พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตว่า รัฐไทยได้ประยุกต์กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมาใช้ในบริบทของกฎหมายความมั่นคงแห่งชาติ เพื่อปกป้องความเป็น "สถาบัน" ของกษัตริย์ มากกว่าการปกป้องพระมหากษัตริย์ในแง่ของ "บุคคล" กระบวนการปกป้องสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์อย่างแข็งขันผ่านกลไกทางกฎหมายสมัยใหม่ ตั้งอยู่บนการสร้างความชอบธรรมให้กับความมั่นคงของชาติ และถูกนำมาใช้ในสังคมประชาธิปไตยแบบเสแสร้งที่เรียกร้องความมีเหตุมีผลของสังคมไทย ทำให้เกิดกฎหมายที่มีลักษณะผิดปกติ และความไม่ลงรอยทางมโนทัศน์ (conceptual disjuncture) อีกทั้งกลุ่มเผด็จการทหารมักนำสถาบันกษัตริย์มาสร้างความชอบธรรมให้การรัฐประหารของตน กฎหมายหมิ่นฯ ยังได้นำไปสู่การนิยามต่อ "ศัตรูของรัฐ" ใหม่อย่างครอบคลุมและกว้างขวางโดยปรับเปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัย ปัจจัยดังกล่าวส่งผลอย่างสำคัญต่อการกำหนดมุมมองและทัศนะการประเมินบทบาทและความสำคัญของโครงการพระราชดำริ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลเผด็จการทหารและรัฐบาลพลเรือน

ภายหลังมรณกรรมของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2506 รัฐบาลอำนาจนิยมเผด็จการทหาร นำโดยถนอม กิตติขจร[11] ได้เข้าครองอำนาจก่อนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 (8 ธันวาคม

พ.ศ. 2506-14 ตุลาคม พ.ศ. 2516) มรดกทางการเมืองในยุคสฤษดิ์ได้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชอำนาจมากพอที่จะทรงมีบทบาทเป็นอิสระระดับหนึ่งจากการควบคุมของรัฐบาล สถาบันกษัตริย์ได้กลายเป็น "ศูนย์รวมของเวทีการเมือง" มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แม้ว่าจะมีงานประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง[12] ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งและความแตกแยกของชนชั้นนำระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ และราชสำนักก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ที่รัฐสภาและรัฐบาลพลเรือนไม่ได้เป็นศูนย์กลางอำนาจอย่างแท้จริง แต่หากพิจารณาจากพัฒนาการและการเติบโตของโครงการพระราชดำริในยุคนี้ จะเห็นได้ว่าปัจจัยดังกล่าวมิได้เป็น "ปัจจัยชี้ขาด" ที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้อย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ยังดำรงบทบาททางสังคมการเมืองที่เด่นชัดกว่ากลุ่มการเมืองอื่นๆ

ภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516[13] เมื่อเผด็จการทหารถูกโค่นล้มไปจากวิถีทางการเมืองแล้ว นับเป็นจุดเริ่มต้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีบทบาททางการเมืองและความสัมพันธ์กับผู้นำรัฐบาลมากยิ่งขึ้น นักวิชาการจำนวนหนึ่งตั้งข้อสังเกตตรงกันว่าบทบาทด้านการเมืองของสถาบันกษัตริย์นั้นมีความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญนับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในสถานการณ์ทางการเมืองถึงขั้นที่คณะปฏิวัติรัฐประหารต่างแสวงหาฉันทามติจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อจะได้ประสบผลสำเร็จ[14] (Kulick and Wilson 1992: 54; บุญชนะ อัตถากร 2526: 162-163)

ท่ามกลางสภาวะ "สุญญากาศทางการเมือง" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้ามามีบทบาทในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ภายหลังจากถนอม กิตติขจร และประภาส จารุเสถียร ลาออกจากตำแหน่งและเดินทางออกนอกประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระกระแสรับสั่งทางวิทยุโทรทัศน์ และทรงแต่งตั้ง "นายกรัฐมนตรีพระราชทาน" นายสัญญา ธรรมศักดิ์[15] ดังที่สัญญาได้เล่าถึงเหตุการณ์

ในวันนั้นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ และมีพระราชกระแสรับสั่งเจาะจงให้สัญญาดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี[16] พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานคำแนะนำให้สรรหาตัวบุคคล รวมทั้งพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้สถานที่และเจ้าหน้าที่ธุรการในสวนจิตรลดาในการดำเนินงาน จนกระทั่งมีรัฐมนตรีครบคณะแล้ว จึงย้ายที่ทำการไปสู่ทำเนียบรัฐบาล (นิธิ วติวุฒิพงศ์ 2543: 114) กรณีการแต่งตั้งสัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นประธานองคมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นปรากฏการณ์ที่มิได้เป็นไปตามขั้นตอนที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ จะต้องมีการหารือจากสมาชิกรัฐสภาก่อนการเสนอแต่งตั้ง (ธงทอง จันทรางศุ 2529: 116)

ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระราชดำริและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งสมาชิก "สมัชชาแห่งชาติ" (สภาสนามม้า) จากบุคคลทุกวงการทุกอาชีพจำนวน 2,347 คน โดยมี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นประธานฯ เพื่อให้เลือกกันเองเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และเมื่อเปิดประชุมสภาก็เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดประชุมด้วยพระองค์เอง (นิธิ วติวุฒิพงศ์ 2543: 114) สภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่ออกกฎหมายและร่างรัฐธรรมนูญ

ม.ร.ว. ทองน้อย ทองใหญ่ ข้าราชบริพารได้เล่าถึงพระราชจริยาวัตรในเรื่องนี้ไว้ว่า "...ทรงมีรับสั่งว่า จำไว้ว่าสถาบันจะลงไปเล่นการเมืองอย่างเต็มตัวได้ก็ต่อเมื่อเกิดสุญญากาศทางการเมืองจริงๆ อย่าง 14 ตุลา แต่เมื่อได้ก้าวลงไปจัดการทางช่องว่างดังกล่าวหมดไปแล้ว สถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องรีบก้าวกลับไปอยู่เหนือการเมืองอย่างเดิมโดยเร็วที่สุด" (จากการอภิปรายเรื่อง "จากจิตรลดา ...สู่ประชาไทย" จัดโดยสมาคมสันติสุข (3 พฤศจิกายน 2526) อ้างถึงใน นิธิ วติวุฒิพงศ์ 2543: 115)

ในเดือนกุมภาพันธ์ 2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทในการพระราชทานพระราชดำริในการสรรหานายกรัฐมนตรี

ดังที่บุญชนะ อัตถากรได้บันทึกเหตุการณ์ที่ได้ฟังจากการสนทนากับสงัด ชลออยู่ มีข้อความระบุว่า สงัดได้กราบบังคมทูลขอเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อได้รับพระราชทานอนุญาต จึงได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น รวมไปถึงการขอพระราชทานความเห็นในการสรรหานายกรัฐมนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจาะจงให้ไปปรึกษาธานินทร์ กรัยวิเชียร (บุญชนะ อัตถากร 2526: 161-163; นิธิ วติวุฒิพงศ์ 2543: 116-117) ต่อมา ธานินทร์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีจากการแต่งตั้งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

นายกรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งภายหลังสัญญาล้วนเป็นผู้ที่มีแนวนโยบายทางการเมืองในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ บางรายได้แสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไป[17] ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคมต่อจากสัญญาได้แก่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช[18] ธานินทร์ กรัยวิเชียร[19] เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ และเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีคนสุดท้ายในการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคที่สอง และต่อเนื่องมาจนถึงโครงการพระราชดำริในยุคที่สาม

การเมืองไทยหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้นำมาซึ่ง "เสรีภาพชั่วคราว" ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มมวลชนฝ่ายต่างๆ ทั้งนิสิตนักศึกษา กรรมกร และชาวนา ประกอบกับการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายในสังคมไทย ควบคู่ไปกับการจัดตั้งขบวนการปราบปรามอย่างเป็นระบบ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม และบรรลุถึงจุดสูงสุดในเหตุการณ์สังหารหมู่นิสิตนักศึกษาประชาชนเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การจุดชนวนดังกล่าวได้นำไปสู่การลุกลามขยายตัวของ "สงครามประชาชน" ระหว่างรัฐบาลกับขบวนการฝ่ายซ้าย นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

รัฐบาลได้ทุ่มเททรัพยากรในประเทศเข้าปราบปราม และทำ

สงครามจิตวิทยาเพื่อช่วงชิงมวลชนกลับคืนมา หนึ่งในยุทธศาสตร์ที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงคือ "การพัฒนา" โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาที่ปรับเปลี่ยนมาสู่ยุทธศาสตร์ที่เรียกว่า "ยุทธพัฒนา" ในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ต่อมาจึงได้บรรจุเป็นแนวทางในการพัฒนาในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529)

องค์กรด้านการพัฒนาในสังคมไทย: บริบทการพัฒนายุคความมั่นคงในสังคมไทย

บทบาทด้านการพัฒนาของรัฐ ปรากฏเป็นรูปธรรมจากการดำเนินโครงการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อพิจารณานโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ จะพบว่าแนวทางการพัฒนามีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเมื่อรัฐบาลได้เริ่มกำหนดให้ "ความมั่นคงแห่งชาติ" เป็นวัตถุประสงค์เฉพาะข้อแรกของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2518 และเริ่มกำหนดแนวทาง "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ขึ้นโดยมีจุดเริ่มต้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ทำให้เริ่มมีการประสานแผนพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงเข้าด้วยกันเพื่อความมีประสิทธิภาพในการยับยั้งการแพร่ขยายของคอมมิวนิสต์ ต่อมาได้บรรจุนโยบายการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเข้าไปในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) การประสานงบการพัฒนาเข้ากับงบของกองทัพทำให้รัฐบาลสามารถขับเคลื่อนโครงการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ "ยุทธพัฒนา" หรือการพัฒนาเพื่อความมั่นคงได้อย่างมีประสิทธิภาพ การกำหนดการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นผลมาจากการผลักดันในระดับนโยบายของเทคโนแครตภายในโครงสร้างของกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจของสภาพัฒนาการสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติและกลุ่มผู้นำทหารในขณะนั้น จุดเปลี่ยนดังกล่าวได้นำมาสู่การประสานแนวทางการพัฒนาโครงการ

พัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นในเขตชนบทที่ยากไร้อันเป็นเขตเคลื่อนไหวของ พคท. เข้ากับโครงการพระราชดำริที่มุ่งเน้นการพัฒนาในพื้นที่ที่รัฐไม่สามารถเข้าถึง

แม้ว่าโครงการพัฒนาของรัฐจะมีจุดร่วมกับโครงการพระราชดำริภายใต้แนวคิดการพัฒนาเพื่อความมั่นคง เพื่อยับยั้งการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ แต่จากข้อจำกัดของการดำเนินโครงการพัฒนาของรัฐในเขตพื้นที่อันเป็นเขตเคลื่อนไหวของ พคท. ทำให้โครงการพระราชดำริมีบทบาทด้านการพัฒนาอันมีลักษณะเฉพาะทั้งในแง่ของการเติมเต็มการพัฒนาของรัฐ และชี้นำบทบาทและทิศทางการพัฒนาของรัฐอย่างสำคัญ

บทบาทด้านการพัฒนาของรัฐ:
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากการที่สหรัฐอเมริกาได้พัฒนายุทธศาสตร์สงครามเย็นในระหว่างปี พ.ศ. 2490 ท่ามกลางการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในแถบอินโดจีน ประเทศไทยกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญสำหรับอเมริกาในอินโดจีน สหรัฐอเมริกาเริ่มเข้ามาสนับสนุนผู้นำทางทหารและช่วยให้ผู้นำเหล่านี้เข้าไปมีอำนาจเหนือรัฐบาล นอกจากนี้ สหรัฐฯ ยังมีบทบาทผลักดันให้ผู้นำทางทหารจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่สนับสนุนเศรษฐกิจระบบทุนนิยม (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 216)

ด้วยความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา รัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงบประมาณ สำนักงานสถิติแห่งชาติ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ และคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน โดยรัฐบาลได้เริ่มกำหนด "แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ" และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ" ฉบับแรกขึ้นในปี พ.ศ. 2504 เพื่อดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศโดยได้รับความสนับสนุนด้านงบเงินทุนจากธนาคารโลก

ภายหลังจากที่รัฐบาลได้เริ่มกำหนดให้มีแผนพัฒนาระดับชาติ

ขึ้นเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยภายใต้อุดมการณ์ "การพัฒนา" ในระบบทุนนิยม ทำให้ระบบทุนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของสังคมไทย โดยมีจุดเริ่มต้นในยุคสมัยรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จุดเน้นในด้านการพัฒนามุ่งไปสู่การสร้างระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานภายใต้คำขวัญที่ว่า "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ" ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกสินค้าเกษตร

ในขณะที่สถานการณ์ทางการเมือง สงครามประชาชน ดำเนินไปอย่างเข้มข้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ ประเทศในแถบภูมิภาคอินโดจีนกลายเป็นเป้าหมายในการเผยแพร่อิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกา รัฐบาล และสถาบันกษัตริย์[20] ล้วนหวาดกลัวการแพร่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ประสบผลสำเร็จในประเทศเพื่อนบ้านและเกรงว่าไทยจะเป็นโดมิโนตัวต่อไปของอินโดจีน[21] จากชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศเวียดนาม กัมพูชา ตลอดจนการโค่นล้มสถาบันกษัตริย์ในประเทศลาวในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2518 สำหรับขบวนการฝ่ายซ้ายของไทย มีพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย[22] (พคท.) เป็นแกนนำสำคัญ ยุทธวิธีที่รัฐบาลนำมาใช้ในการสกัดกั้นลัทธิคอมมิวนิสต์คือ การปราบปรามกวาดล้างด้วยความรุนแรง ด้วยกำลังทหาร ตำรวจ และมวลชนจัดตั้ง[23] เป็นหลัก

ในช่วงปี พ.ศ. 2510-2523 เป็นช่วงที่ "ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์"[24] ปฏิบัติการรุนแรงที่สุด และถูกตอบโต้จากรัฐบาลอย่างรุนแรงที่สุดเช่นกัน โดยในปี พ.ศ. 2518 เกิดเหตุการณ์ที่เรียกกันว่า "ถังแดง" หรือ "เผาลงถัง" ฝ่ายปราบปรามจับผู้ที่สงสัยว่าจะเป็นผู้ก่อการร้าย โดยปราศจากหลักฐาน แล้วนำไปสังหารด้วยการฆ่า แล้วเอาศพยัดใส่ถัง ราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผา บางรายนำขึ้นเฮลิคอปเตอร์บินผ่านภูเขาและป่าลึกแล้วถีบให้ตกลงไปตาย เรียกกันว่า "ถีบลงเขา" ในปี พ.ศ. 2520 จังหวัดในภาคใต้ที่ทางการระบุว่ามีผู้ก่อการร้ายชัดเจน คือ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง สงขลา ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูล (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ 2544: 62)

โครงการพระราชดำริได้ดำเนินงานในลักษณะควบคู่กับรัฐบาลในด้านการป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่โครงการพระราชดำริกลับมีความแตกต่างด้วยการเน้นการพัฒนาไปยังกลุ่มเป้าหมายหลัก คือ เกษตรกรอันเป็นราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศและชาวเขาในบริเวณภาคเหนือ รวมถึงเน้นการพัฒนาในพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ห่างไกล และมีแนวโน้มในการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นหลัก เราอาจเรียกยุคสมัยนี้ได้ว่าเป็น "ยุคของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง"

จุดเปลี่ยนแนวนโยบายการพัฒนา: ยุทธศาสตร์ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง"

การพัฒนาของรัฐก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 มักไม่ประสบผลสำเร็จในการแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคง เนื่องจากการพัฒนาของรัฐมักละเลยพื้นที่ชนบทที่ยากไร้และห่างไกล ทั้งยังมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจากรายได้ประชาชาติและการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม ในขณะที่การดำเนินการพัฒนาของโครงการพระราชดำริมีลักษณะมุ่งเน้นการพัฒนาในเขตชนบทที่ห่างไกล การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อผลทางจิตวิทยา

ยุทธศาสตร์ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" จึงถูกนำเสนอเพื่อกำหนดทิศทาง และยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ประสานการพัฒนาเข้ากับการแก้ไขปัญหาความมั่นคงในเขตชนบทยากไร้ แนวคิดดังกล่าวเชื่อว่า หากหมู่บ้านในชนบทที่ยากจนและห่างไกลความเจริญได้รับการพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้ราษฎรที่ยากจนเหล่านั้นไม่ให้ความร่วมมือกับคอมมิวนิสต์[25] อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมิได้ปฏิเสธแนวทางการปราบปรามด้วยการใช้อาวุธต่อผู้ปฏิบัติงานของพรรคคอมมิวนิสต์ หากแต่นำเสนอยุทธศาสตร์ดังกล่าวในฐานะการแก้ไขปัญหาในระยะยาวในการต่อสู้เพื่อช่วงชิงมวลชนกลับคืนมาเป็นพลเมืองของรัฐ กล่าวได้ว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อความมั่นคงเป็นยุทธศาสตร์ที่ได้รับการพัฒนาจากการสรุปบทเรียน

และการมองเห็นถึงปัญหาพื้นฐานในการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้มีบทบาทในการวางนโยบายด้านการพัฒนาในสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สุเมธ ตันติเวชกุล กลุ่มทหารที่ทำหน้าที่ในการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์จำนวนหนึ่ง รวมทั้งการดำเนินโครงการด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในแนวพระราชดำริ และยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีจุดกำเนิดจากการพระราชทานพระราชดำริต่อทหารผู้ทำหน้าที่ปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ในระดับพื้นที่

ผู้มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาการเศรษฐกิจโดยนำเอาปัญหาความมั่นคงมาเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา ได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งวิทยากรโท กองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ท่ามกลางความไม่เห็นด้วยของหน่วยงานหลายฝ่าย[26]

> ขัดแย้งกับคนข้างบน คนข้างบนไม่รู้เรื่อง เพราะไม่เห็นของจริง แต่ในระดับพื้นที่เขาเจอของจริง เขาเจออยู่ตลอดเวลา ตอนนั้นมีผู้ใหญ่เข้าใจและสนับสนุน เป็นเลขาแม่ทัพทั้ง 4 ภาค เมื่อ 40 ปีที่แล้วด้วยความเป็นดอกเตอร์ช่วยเพราะตอนนั้นดอกเตอร์น้อย พูดแล้วคนเชื่อ จริงหรือเปล่าก็ไม่รู้ แล้วก็ดอกเตอร์มันหนีไปหมด ไม่ยอมไปลำบาก มีเราไปลำบาก คนเขาทึ่ง ผมว่าคนเขาทึ่งมากกว่า...
>
> ทำตั้งแต่แผน 5 แล้ว ที่เอาความมั่นคงเข้าไปในแผนพัฒนาฯ เขาไม่ยอมรับกัน จนกระทั่งต้อง force โดยทหาร คือพลอากาศเอกสิทธิ เศวตศิลา ตอนนั้นยุคทหารปฏิรูป ตอนนั้นเป็นรัฐบาลทหาร ตอนนั้น...เล่นข้างใน ฝ่ายนักวิชาการไม่ยอม ผมก็แจ้งรัฐบาลผ่านทางท่านสิทธิ เพราะตอนนั้น [เป็น-ผู้เขียน] รัฐบาลทหาร [พวกนักวิชาการและสภาพัฒน์ฯ-ผู้เขียน] ไม่ยอมให้ใส่เข้าไป คือการไม่

ยอมรับปัญหาความมั่นคง ปฏิเสธความจริง มันมีอยู่ แล้วมันรุนแรง แล้วทำอยู่แล้ว ไปปฏิเสธทำไม เขาบอกไม่มีที่ไหนในโลก ไอ้การตามฝรั่งของนักวิชาการมันทำให้บ้านเมืองล่มสลายมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว พวกอาจารย์ ครูบาอาจารย์ทั้งหลายแหล่ตามมหาวิทยาลัยทั้งหลาย พวกนักวิชาการ...เขาไม่ทำกัน

ต้องดูสภาพแวดล้อมของเรา นี่คือปัญหาใหญ่ที่เรา press ออกไป เมื่อทุกคนยอมรับว่าเป็นปัญหา แล้วทำไมไม่ใส่ในแผน พอไม่ใส่ในแผน น้ำหนักก็ไม่มี เงินทองก็ไม่รู้จะไปเอาที่ไหน เพราะว่าไม่มีในแผน ผมก็เดินทางใน วันนี้เล่าได้แล้ว ด้วยเวลาแล้ว ทำไมจำเป็นต้องใส่ในแผน เอ้าก็ไม่แล้วผมจะเอางบประมาณที่ไหนมา เวลาเราจัดสรรงบประมาณ แล้วจะอ้างจากไหน ตอนหลังก็ยอม พวกนักวิชาการ พวกนักวางแผน [สภาพัฒน์ฯ-ผู้เขียน] ไม่เข้าใจเลย มีแต่กองวางแผน...แล้วก็เสร็จแล้วผมก็แฟร์นะ พอหมดแผน 5 พอศึกเสร็จแล้ว ผมก็บอกเอาตรงนี้ออก จบกัน บอกแล้วพอสถานการณ์ช่วงไหนปีไหนเป็นยังไงก็ต้องยอมรับสภาพ เอาละ ตอนนี้ ผมเสนอยุบกองผมเลย ยุบตัวผมด้วย ตำแหน่งผมก็ลดลงมา ผมก็ไม่เห็นเสียหาย ... (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

สุเมธ มีประสบการณ์การศึกษาในประเทศต่างๆ ก่อนที่จะกลายเป็นสังคมนิยม เนื่องจากได้รับทุนการศึกษาของสถานทูตฝรั่งเศส เขาไปศึกษาต่อระดับมัธยมปลายที่ประเทศเวียดนาม แต่เนื่องจากสถานการณ์สงครามจึงต้องย้ายไปศึกษาต่อที่ประเทศลาว จนสำเร็จการศึกษา ทำให้เขาได้เห็นประสบการณ์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ของประเทศทั้งสอง ส่งผลต่อแนวทางแก้ไขปัญหาความมั่นคงของเขาที่เชื่อมั่นว่าการแย่งชิงประชาชนกลับมาจากขบวนการคอมมิวนิสต์ไม่อาจสำเร็จได้ด้วยการใช้อาวุธ แต่ต้องอาศัย "สงครามจิตวิทยา" ในขณะที่ทำงานในสภาพัฒน์ฯ สุเมธจึงขออาสาไปทำงาน

ภาคสนามด้วยการไปวางแผนด้านการพัฒนาร่วมกับทหารในพื้นที่ชนบทที่ประสบปัญหาด้านการก่อการร้าย

> ตอนนั้นผมกำลังทำงานด้านการก่อการร้าย เรากำลังทำ mission อันนี้อยู่ ลงไปแก้ไขปัญหาเรื่องการก่อการร้าย ทำตั้งแต่วางแผน อะไรต่ออะไรหมด ทำทุกอย่างตั้งแต่เหนือจรดใต้ มันไม่ใช่การปราบปรามด้วยอาวุธ ทุกคนจะเข้าใจผิดว่าการต่อสู้ระหว่างลัทธิคอมมิวนิสต์จับปืนเข้าสู้กัน ฝ่ายรัฐบาลต้องตามล้างอะไรต่ออะไร มันไม่ใช่ ideology มันเป็นเรื่องของความคิด เรื่องของอะไรต่ออะไร คุณเอาปืนยิงความคิดไม่ได้ ตอนนั้นก็เลยมีประสบการณ์เพราะไปเรียนที่เวียดนาม เรียน high school เป็นระบบฝรั่งเศส ตอนนั้นเป็นเมืองขึ้น จบ high school ที่เวียดนาม ลาวด้วย เพราะมันรบกันมากๆ เลยย้ายไปอยู่ที่ลาว แล้วไปต่อที่ฝรั่งเศส ได้ทุนจากสถานทูตฝรั่งเศส... เลยได้ประสบการณ์โดยไม่รู้ตัวเลย ถ้าต่อสู้ด้วยอุดมการณ์ ก็ต้องสู้ด้วยอุดมการณ์แย่งชิงประชาชนกลับมาไม่ใช่ด้วยอาวุธปืน แต่ด้วยสงครามจิตวิทยา และสงครามจิตวิทยาที่ดีที่สุดคือการพัฒนา มาร์กซ์เขาบอกว่า สงครามคอมมิวนิสต์ก็คือสงครามระหว่างคนมีกับคนไม่มี ผมเรียน philosophy มาก็คิดง่ายๆ การต่อสู้ก็คือทำให้คนไม่มี มี เท่านั้นเอง ไม่เห็นยากอะไรเลย ก็เอาอเมริกันมาคิด ไอ้กันไม่เคยเจอพวกนี้ อเมริกันไม่เคยรู้เรื่องพวกนี้ พอดีเราเรียน philosophy โอ๊ยมันง่ายนิดเดียว มันคือการปะทะระหว่างคนมีกับคนไม่มี เราก็เอาพวกคนไม่มี คนยากคนจน ชาวบ้าน ไม่มีอะไรสักอย่าง ที่ดินก็ไม่มี...
> (สุเมธ ตันติเวชกุล สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

ต่อมา รัฐบาลได้จัดตั้ง "คณะกรรมการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในระดับพื้นที่ในเขตของกองทัพภาค" มีแม่ทัพภาคเป็นประธาน โดยมีกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการ

ในขณะนั้นสุเมธทำหน้าที่เป็นเลขานุการแม่ทัพทั้ง 4 ภาค และดำรงตำแหน่งเป็น "ผู้อำนวยการศูนย์ประสานงานชนบทแห่งชาติ"

คณะกรรมการนี้มีบทบาทในการพิจารณาภาพรวมของปัญหาความมั่นคงของภาคทั้งหมด และเป็นองค์กรหลักในการกำหนดยุทธศาสตร์การต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ รวมทั้งเป็นกลไกสำคัญในการผลักดันให้เกิดการกำหนดพื้นที่เป้าหมายการพัฒนาเพื่อความมั่นคงด้วยการวางแผนการดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อให้การพัฒนาเพื่อความมั่นคงเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้ประสานงบพัฒนาเศรษฐกิจกับงบพัฒนากองทัพและมุ่งการพัฒนาไปยังพื้นที่ "ยุทธพัฒนา" ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาความมั่นคงก่อน ยกตัวอย่างเช่น "โครงการพัฒนาพื้นที่เขาค้อ" ดำเนินการภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่เพื่อความมั่นคงลุ่มน้ำเข็ก ในแผนพัฒนาฉบับที่ 4 ต่อมาได้ขยายขอบเขตไปสู่พื้นที่บริเวณชายแดนพื้นที่สูงด้านตะวันตกของประเทศ และพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2528: 27-33).

การกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ของรัฐ ส่งผลให้เกิดการบรรจุงานพัฒนาเพื่อความมั่นคงไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การรักษาความมั่นคงได้กลายเป็นความร่วมมือและความรับผิดชอบของหน่วยงานราชการและกองทัพ ทำให้เกิดการผนึกหน่วยงานราชการ และระดมทรัพยากรมาใช้ในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เนื่องจากโครงการการพัฒนาที่เกิดขึ้นทั้งจากภาครัฐและโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่างก็มีเป้าหมายร่วมกันในการยุติบทบาทของขบวนการคอมมิวนิสต์และช่วงชิงมวลชนจาก พคท. ดังนั้น แม้จะสิ้นสุดยุคของรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์แล้วก็ตาม ไม่ปรากฏว่าการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในยุคถัดมามีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญอันส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริแต่อย่างใด

ความแตกต่างของโครงการพระราชดำริ กับโครงการพัฒนาของรัฐบาล

แม้ว่าโครงการพระราชดำริจะดำเนินการพัฒนาควบคู่ไปกับรัฐบาล แต่ในงานของสุเมธ ตันติเวชกุล (2529) ผู้มีบทบาทในสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเป็นผู้สนองการพัฒนาในโครงการพระราชดำริ กลับชี้ให้เห็นความล้มเหลวของการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลที่เน้นด้านการสร้างความเจริญเติบโตจากรายได้ประชาชาติ และการเติบโตของการลงทุนในภาคอุตสาหกรรม ละเลยภาคชนบท และการมุ่งเน้นการพัฒนาเมือง ละเลยชนบท เขาชี้ให้เห็นความแตกต่างของการพัฒนาในโครงการพระราชดำริที่มีจุดเน้นที่ความเป็นอยู่ของชาวนาชาวไร่ที่ยากจนในท้องถิ่นทุรกันดารที่ "ซ่อนเร้นและแร้นแค้น" และ "ไม่มีวี่แววของการพัฒนา" ที่รัฐบาลมักไม่ให้ความสำคัญ

นอกจากนั้น สุเมธยังได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการพัฒนาของรัฐบาล และการพัฒนาตามแนวทางโครงการพระราชดำริว่า

> ยิ่งรัฐบาลพัฒนาประเทศ การขยายตัวของการก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ยิ่งเพิ่มและทวีความรุนแรงขึ้น เนื่องจากการพัฒนาของรัฐได้เพิ่มปัญหาความยากจนให้แก่เกษตรกรรายย่อยที่ไร้ที่ดินทำกิน ทำให้เกิดการบุกรุกป่าสงวน และการขาดแคลนสาธารณูปโภค ก่อให้เกิดช่องว่างของการพัฒนาและช่องว่างของอำนาจรัฐ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และก่อให้เกิดความอ่อนแอของภาคเกษตรกรรมโดยรวม (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 31-34)

ในขณะที่โครงการพระราชดำริมีเป้าหมายหลักในการแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทที่ยากจนทุรกันดาร หรืออยู่ในลำดับความสำคัญต่ำที่รัฐบาลมักมองข้ามไป อย่างไรก็ตาม การพัฒนาในโครงการพระราชดำริยังคงมีด้านที่มีลักษณะประสาน สอดคล้อง และสนับสนุนต่อการพัฒนาชนบทของ

รัฐบาลตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 73) กล่าวได้ว่า โครงการพระราชดำริทำหน้าที่พัฒนาพื้นที่ของหมู่บ้านที่ตกสำรวจจากรัฐบาล และเติมเต็มการทำงานของรัฐบาลให้ทั่วถึง โดยมีลักษณะของการมุ่งแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอย่างเร่งด่วนเพื่อส่งผลด้านจิตวิทยาในการแก้ไขปัญหาของราษฎร[27]

สุเมธวิเคราะห์ว่า โครงการพระราชดำริในภาพรวมมีลักษณะสนับสนุนยุทธศาสตร์การรักษาความมั่นคงภายในของฝ่ายทหารด้วยการรุกทางยุทธศาสตร์การเมือง ผสมผสานกับการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในพื้นที่ยุทธพัฒนาเพื่อป้องกันการแย่งชิงมวลชน และช่วงชิงพื้นที่เดิมที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของคอมมิวนิสต์กลับคืนมาเป็นฝ่ายรัฐบาล ยุทธศาสตร์นี้ดำเนินควบคู่ไปกับการปฏิบัติโครงการพระราชดำริ ทำให้การพัฒนาของโครงการพระราชดำริมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งกว่าการพัฒนาตามแนวทางของรัฐบาล (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 99)

นอกจากนี้ โครงการพระราชดำริยังประสานระบบราชการ ทหาร ตำรวจ และราษฎร ให้เกิดกิจกรรมร่วมกันภายใต้การสนองพระราชดำริโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง ส่งผลให้อุดมการณ์ที่ถูกเผยแพร่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติโครงการพระราชดำริ คือ อุดมการณ์การเชิดชูบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นขวัญและกำลังใจของพสกนิกร รวมทั้งบทบาทในการเป็นผู้นำในด้านการพัฒนา ความเข้มแข็งของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมและความมีประสิทธิภาพของการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริย่อมส่งผลต่อการบ่อนเซาะพลังทางอุดมการณ์ของขบวนการคอมมิวนิสต์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง

ดังปรากฏว่า กิจกรรมหลักในการพัฒนาของโครงการพระราชดำริในช่วงนี้คือ การสร้างอ่างเก็บน้ำและการปรับปรุงระบบการชลประทานเพื่อเกษตรกร การบริจาคสิ่งของ และการสร้างโรงเรียนเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในชนบทที่ห่างไกลยากไร้จากการพัฒนาของรัฐ[28] โครงการพระราชดำริเกิดขึ้นควบคู่กับ

การพระราชทานขวัญและกำลังใจแก่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดน[29] ผู้ปราบปรามกองกำลังของ พคท.

ดังที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้เกิดจากความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในการรื้อฟื้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย และการเชิดชูบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะ "ศูนย์รวมจิตใจ" อันเป็นสถาบันสูงสุดที่ล่วงละเมิดมิได้ บทบาทและความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ต่อการเมืองไทย เป็นที่ประจักษ์ต่อผู้นำรัฐบาลและคณะรัฐประหาร ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและพระมหากษัตริย์ดำเนินไปอย่างราบรื่นท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองภายในที่ดำเนินไปอย่างเข้มข้นจากการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ภายในประเทศและการช่วงชิงมวลชนระหว่างกลุ่มต่างๆ ในด้านการพัฒนาในช่วงแรกรัฐบาลดำเนินการพัฒนาอย่างแยกขาดจากการปราบปรามด้วยความรุนแรง ทำให้โครงการพระราชดำริมีบทบาทช่วยอุดช่องโหว่ของรัฐในพื้นที่ห่างไกลและยากไร้จากการพัฒนาของรัฐ ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาของรัฐไปสู่ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ทำให้โครงการพระราชดำริได้รับการสนับสนุนและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐมากขึ้น

โครงการพระราชดำริ ท่ามกลางสถานการณ์การต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2501- 2523)

การดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในยุคนี้ได้รับความสนับสนุนจากกลไกในระบบราชการและรัฐบาล จากความสามารถในการระดมทุน และ "พระบารมี" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ช่วยบรรเทาภาระของรัฐในด้านการขาดแคลนงบประมาณ โดยมุ่งพัฒนาในพื้นที่ที่มีความล่อแหลมและห่างไกลความเจริญ อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในยุคนี้ยังไม่มี

ระบบในการสนองพระราชดำริเป็นองค์กรเฉพาะดังที่ปรากฏในยุคต่อมา โครงการพระราชดำริมีลักษณะสอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐบาลในด้านการยับยั้งการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ ระบบการสนองพระราชดำริดำเนินการภายใต้โครงสร้างของระบบราชการโดยความสนับสนุนของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา จีน และอิสราเอล

ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนิน เยี่ยมเยียนราษฎรในชนบท

การเสด็จเยี่ยมราษฎรในชนบทอย่างสม่ำเสมอจนเกิดเป็นประเพณีนั้นเริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500[30] (ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ผ่านมา) โดยเฉลี่ยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เวลาในการแปรพระราชฐานไปยังจังหวัดต่างๆ ราว 7-8 เดือนในแต่ละปี ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นตามภูมิภาคต่างๆ ต่อมา ทรงใช้เป็นที่ประทับเมื่อเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรเพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามภูมิภาคเหล่านี้เป็นประจำอย่างสม่ำเสมอทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริในช่วงที่สอง[31] กล่าวได้ว่า ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรในชนบท เป็นปรากฏการณ์ที่มีลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เนื่องจากแต่เดิมพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไม่สามารถเสด็จออกนอกพระราชวังเป็นระยะเวลานานเนื่องจากปัจจัยทางการเมือง

ลำดับเวลาในการก่อสร้างพระตำหนักในแต่ละภูมิภาคมีดังนี้ (ตามตาราง)

ปี พ.ศ.	พระตำหนัก	จังหวัด	ภาค
2456 (รัชกาลที่ 6)	พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน	กรุงเทพฯ	ภาคกลาง
2469 (รัชกาลที่ 7)	พระราชวังไกลกังวล	ประจวบคีรีขันธ์	ภาคกลางตอนล่างภาคใต้ตอนบน
2502	พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์	เชียงใหม่	ภาคเหนือ
2516	พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์	นราธิวาส	ภาคใต้ตอนล่าง
2519	พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์	สกลนคร	ภาคอีสาน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จ.เชียงใหม่ ขึ้นในปี พ.ศ. 2502 เพื่อใช้เป็นที่รับรองราชอาคันตุกะ และเป็นที่ประทับขณะเสด็จปฏิบัติพระราชกรณียกิจในภาคเหนือ โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ที่ จ.นราธิวาสเป็นเสมือนศูนย์ปฏิบัติการของภาคใต้ตอนล่างเมื่อปี พ.ศ. 2516 โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ที่ จ.สกลนครเมื่อปี พ.ศ. 2519 เป็นเสมือนศูนย์ปฏิบัติการภาคอีสาน[32]

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐาน ณ พระราชวังไกลกังวล อ. หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเสมือนเป็นศูนย์ปฏิบัติการภาคกลางตอนล่างและภาคใต้ตอนบนของพระองค์ ในระยะแรกทรงริเริ่มโครงการพระราชดำริบริเวณรอบๆ เขตพระราชฐาน อาทิ โครงการหุบกะพง เป็นต้น ในแง่ยุทธศาสตร์ จ. ประจวบคีรีขันธ์ เป็นศูนย์ฝึกของพลเรือน ทหาร[33] และตำรวจ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จฯ เยี่ยมที่ตั้งและทอดพระเนตรการฝึกซ้อมและการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่อยู่เสมอ สลับ

กับการดำเนินพระราชกรณียกิจอย่างเป็นทางการที่กรุงเทพมหานคร ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรแทบทุกครั้งและทุกแห่ง แพทย์หลวงสวนจิตรลดาตามเสด็จฯ และปฏิบัติหน้าที่ตรวจรักษาผู้เจ็บป่วยเป็นประจำ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 13-30; 223)

ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอย่างสม่ำเสมอในระยะแรก ยังไม่มีรูปแบบการดำเนินการที่ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการจัดพิมพ์เอกสารประกอบการสัมมนานักบริหารในระดับผู้ว่าราชการจังหวัดเรื่อง *รับเสด็จหัวเมือง* ในปี พ.ศ. 2507 ซึ่งเขียนโดย นายพ่วง สุวรรณรัฐ รองปลัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่เกี่ยวกับการเตรียมถวายการรับเสด็จ และเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่แทนกระทรวงมหาดไทยเพื่อถวายการอารักขาในการเสด็จพระราชดำเนินในขณะนั้น แสดงให้เห็นถึงความวิตกกังวลของ "ข้าราชการหัวเมือง" ในขณะนั้น เนื่องจากการเสด็จพระราชดำเนินในระยะแรกนั้นยังไม่เป็นที่คุ้นเคยของหน่วยงานราชการ

> เนื่องจากในระยะ 4-5 ปีมานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชกรณียกิจและเยี่ยมเยียนราษฎรตามหัวเมืองชนบทในจังหวัดต่างๆ ตลอดจนการเสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ มากขึ้น และเป็นที่เข้าใจว่า ในกาลต่อไปนี้ การเสด็จไปหัวเมืองจะมีเป็นประจำมากยิ่งขึ้น เจ้าหน้าที่ในจังหวัดท้องที่ที่ยังไม่เคยถวายรับเสด็จก็ร้อนใจอยู่ ในคราวประชุมสัมมนานักพัฒนาบริหารในระดับผู้ว่าราชการจังหวัด จึงมีผู้เข้าสัมมนาบางท่าน ซึ่งส่วนมากอยู่ในส่วนภูมิภาค ขอทราบถึงวิธีปฏิบัติ ตลอดจนวิธีถวายการรับเสด็จเป็นทางการบ้างเป็นการส่วนตัวบ้าง...("คำนำ" ใน พ่วง สุวรรณรัฐ 2507)

ตามที่ข้าราชการหัวเมืองมีข้อวิตกกังวลในการปฏิบัติ

> ถวายการรับเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองที่ยังไม่ได้รับเสด็จ ก็วิตกกังวลกันอยู่ว่า ถึงเวลาเข้าจะถวายไม่ถูกต้องหรือสมพระเกียรติพอ จึงขอทราบทางปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางสำหรับข้าราชการหัวเมืองบ้าง ซึ่งผมก็เห็นว่าเป็นการดียินดีจะชี้แจงข้อสังสัยเท่าที่จะให้ได้ หรือเท่าที่ประสบมา แต่ทั้งนี้ ไม่ใช่ให้ถือเป็นแบบฉบับหรือเป็นบรรทัดฐานทีเดียว บางอย่างอาจจะไกลไปจากทางสำนักพระราชวังอยู่บ้าง และตามความจริงแล้ว มีปัญหาปลีกย่อยมากมาย เพราะเป็นการยากที่จะบัญญัติให้แน่นอนตายตัว มีบางประการซึ่งทราบว่ามีพระราชประสงค์ให้ผ่อนคลายลงตามกาลสมัยพอเหมาะสม แต่ทางพระราชวังก็ยังกริ่งเกรงในโบราณราชประเพณีอยู่ก็มี หรือเหตุการณ์ในปัจจุบันนี้เกิดขึ้นใหม่ แต่เดิมมาไม่เคยมี อะไรทำนองนี้เป็นต้น (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 1)

เนื้อหาของเอกสารแบ่งเป็นหัวข้อทั้งหมด 12 หัวข้อ ได้แก่ การรับเสด็จ ณ สถานที่ตามชนิดของพระราชพาหนะ การถวายความอารักขา การถวายพระแสงราชศัตรา การกราบบังคมทูล การจัดสถานที่สำหรับทรงเยี่ยมเยียนราษฎร การถวายสิ่งของ การตั้งโต๊ะหมู่บูชาและซุ้มรับเสด็จ ที่ประทับชั่วคราว พระกระยาหาร การแต่งกายสตรี การถ่ายภาพ และเบ็ดเตล็ด

ข้อสังเกตที่น่าสนใจจากเอกสารดังกล่าวได้แก่ รูปแบบและขั้นตอนในการรับเสด็จพระราชดำเนินในระยะแรกนั้นเป็นเรื่องที่ยังไม่เป็นที่ยุติลงตัว โดยเฉพาะการปฏิบัติต่อการรับเสด็จฯ ของราษฎรที่เข้าเฝ้าฯ อีกทั้งการ "เสด็จโดยลำลอง" หรือ "ไปรเวท" นั้นเป็นสิ่งที่แทบจะเป็นไปไม่ได้เนื่องจากมักมีราษฎรไปรอรับเสด็จฯ และมักถวายสิ่งของที่ "เป็นของใหญ่ เป็นของแปลกเช่น สัตว์เลี้ยง"[34] ในบางครั้งราษฎรได้แสดงความชื่นชมในรูปแบบต่างๆ ซึ่งผู้เขียนมองว่าเป็นเรื่อง "ไม่บังควร"[35] อีกทั้งผู้เขียนยังแสดงถึงความวิตกในการที่ราษฎรจะกราบทูลว่าการมาเข้าเฝ้านั้นเป็นการเตรียมการรับเสด็จ

โดยหน่วยงานราชการ[36] การเสด็จพระราชดำเนินในระยะแรกยังคงเน้นรูปแบบพิธีการตามโบราณราชประเพณีไว้อย่างครบถ้วน[37]

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้เสนอแนะข้อควรปฏิบัติในการรับเสด็จ อาทิเช่น การตอบพระราชดำรัส การปฏิบัติเมื่ออยู่ต่อหน้าพระพักตร์ ผู้เขียนยังตั้งข้อสังเกตด้วยว่า ราษฎรเป็นจำนวนมากมักมีความประหม่า หรือความตื้นตันใจ เมื่อมีรับสั่งถามจึงมักมีท่าทีอึกอัก ไม่ตอบรับหรืออะไรทั้งสิ้น อาทิ

> อนึ่ง โดยปกติ ล้นเกล้าฯ ทั้งสองพระองค์มักจะมีรับสั่งแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดหรือข้าราชการอื่นตลอดจนถึงครอบครัว เช่นว่า ขอบใจ เรียบร้อยมาก อาหารอร่อยดี ขอบใจทุกคน จัดได้สนุกดี ฯลฯ ซึ่งผู้ที่รับสั่งด้วยนั้นก็ไม่รู้จะตอบสนองอย่างไรดี คงฟังนิ่งอยู่เฉยๆ หรือถวายคำนับนิ่งอยู่ ในกรณีเช่นนี้ผมเองก็เคยอึกอักเหมือนกัน จึงขอฝากไว้ด้วย ซึ่งถ้าจะกราบทูลว่า เป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า หรือว่า เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ พระพุทธเจ้าข้า หรือว่า เนื่องด้วยพระบารมีปกเกล้าฯ เหล่านี้บ้างจะดีกว่านิ่งเสียเฉยๆ (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 18)
>
> ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่า ราษฎรผู้ที่รู้จักใช้ถ้อยคำหรือราชาศัพท์ได้ถูกต้อง แต่บางทีด้วยความประหม่าหรือความตื้นตันใจ เมื่อมีรับสั่งถามอันใด แม้ข้าราชการที่เป็นครูหรือนักเรียนก็อึกอัก ไม่ตอบรับอะไรทั้งสิ้นก็มี (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 20)
>
> ข้อควรระมัดระวังอีกประการหนึ่ง ซึ่งมักปรากฏในขณะที่เฝ้ากันอยู่ตามสถานีรถไฟ สนามบินหรือสถานที่ประทับที่อื่น คือ <u>การทำความเคารพผู้อื่นต่อหน้าพระที่นั่ง</u> ซึ่งถือกันว่าไม่เป็นการบังควร ผู้ที่กำลังยืนเฝ้าอยู่ต่อหน้าพระพักตร์แล้ว จะพะวงไปทำความเคารพผู้อื่น หรือแม้จะรับการทำความเคารพจากผู้อื่นด้วยอีกนั้น ยิ่งเป็นการไม่

งามอย่างยิ่ง ไม่พึงกระทำโดยเด็ดขาด (ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 19)

ผู้เขียนยังได้เสนอรูปแบบการจัดขบวนในการรับเสด็จซึ่งต่อมาได้ปรากฏเป็นรูปแบบการรับเสด็จที่ใช้เป็นแบบแผนมาจนถึงทุกวันนี้ ดังจะเห็นได้จากภาพที่ได้รับการบันทึกในสารคดีเฉลิมพระเกียรติที่นำเสนอพระราชกรณียกิจในอดีต ยกตัวอย่างเช่น

สิ่งที่ควรป้องกันแก้ไขมีอยู่อย่างหนึ่งคือ ในบริเวณสถานีตอนในๆ ซึ่งเป็นที่สำหรับประชาชนเฝ้านั้น มักไม่มีเจ้าหน้าที่คอยดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อปรากฏในภาพถ่ายหรือภาพยนตร์แล้วไม่น่าดูอย่างยิ่ง เช่น มีพระสงฆ์โหนปะปนอยู่กับประชาชน มีเด็กไม่สวมเสื้อ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น จึงควรมีผู้ดูแลตักเตือนแนะนำอยู่อย่างใกล้ชิด (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 10)

ถ้าเป็นการเสด็จแวะหรือผ่านสถานีรถไฟโดยไม่เกี่ยวกับพิธีการโดยตรง หรือเป็นการเสด็จลำลองแล้ว แม้จะมีกองเกียรติยศ แถวข้าราชการ ฯลฯ ก็ควรให้มีเขตบริเวณให้ประชาชนได้เฝ้าอยู่ในสถานีโดยไม่ห่างนักด้วย แต่ในการจัดบริเวณให้ประชาชนได้เฝ้าได้มากๆ เช่นนี้ ควรมีการจัดเขตหรือวางกำลังป้องกันการผลักดันมาข้างหน้าเพื่อป้องกันการรวนเรเอะอะ (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 13)

ในการจัดที่เข้าเฝ้าของราษฎรนั้น ข้อสำคัญควรจะได้เป็นที่ที่ราษฎรประชุมอยู่ได้มาก ควรจัดเป็นแถวเป็นแนวหรือสะดวกแก่ทางเสด็จพระราชดำเนิน ผู้เฝ้าจะได้เฝ้าได้ทั่วถึงจริงๆ ภายในเวลาที่กำหนด และมีข้อที่ควรระวังอยู่บ้าง เช่น

(1) ควรให้ผู้เฝ้าได้นั่งจะเป็นการดี อย่างน้อยแถวหน้าๆ ราว 5-6 แถวได้นั่ง ส่วนข้างหลังจะยืนอยู่บ้างก็ไม่น่าเกลียด

(2) ควรป้องกันเรื่องคนข้างหลังดุนดันแถวข้างหน้าให้

รวนเร หรือการส่งเสียงเอะอะ

(3) ควรป้องกันวิธีการที่คนต้นแถวเฝ้าแล้ววิ่งเฮกันไปเข้าแถวคอยเฝ้าต่อไปเรื่อยๆ

(4) ถ้าสามารถทำได้ ควรจะได้อยู่เป็นกลุ่มบ้าน ตำบล อำเภอ ได้ด้วยจะดี

(5) **คนเฒ่าคนแก่ชรา จำเป็นอย่างยิ่งที่จะควรได้รับการดูแลให้ได้เฝ้าอยู่แถวหน้าๆ พอสมควร**

(6) ถ้าสามารถทำม้าหรือกระดาน หรืออะไรเตี้ยๆ เป็นเขตแนวเป็นช่องไว้

(7) ลาดพระบาทนั้น สุดแต่สภาพและโอกาส ซึ่งถ้าจัดให้มีได้ที่จะเป็นการสะดวกแก่ราษฎรผู้เฝ้าด้วยมากขึ้น

(8) ขณะที่กำลังพระราชดำเนินเยี่ยมอยู่นั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่ควรตามไปกับข้าราชบริพาร เพราะมีเจ้าหน้าที่อยู่มากคนด้วยกัน บางครั้งทั้งสองพระองค์พระราชดำเนินห่างกันบ้าง บางครั้งมีทูลกระหม่อมอีกบางพระองค์ด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดควรจะเดินเป็นทำนองนำเสด็จโดยการถอยหลังนำเสด็จไปช้าๆ พร้อมๆ กันนั้นจะสังเกตเหตุการณ์ล่วงหน้าไปในตัว ถ้ามีรับสั่งสอบถามก็พอได้ยินและกราบบังคมทูลตอบได้ (ตัวเน้นโดยผู้เขียน พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 22-23)

โดยธรรมเนียมประเพณีของไทยที่มีมาช้านานอย่างหนึ่ง กับสิ่งแวดล้อมอีกอย่างหนึ่ง มักจะเป็นมูลเหตุให้ประชาชนหรือราษฎรที่เข้าเฝ้าอยู่อย่างปลื้มปิตินั้น ไม่รู้จะถวายพระพรอย่างไรดี ในเวลาเสด็จผ่านไปหรือเวลาที่ทรงร่ำลาราษฎร หรือทรงโบกพระหัตถ์ เลยไม่ได้ทำสักอย่างเดียว เงียบไปเลย แต่เมื่อขบวนเสด็จผ่านไปแล้ว กลับดีเนื้อดีใจเอะอะมีชีวิตชีวาขึ้นได้ ซึ่งเรื่องนี้ผมอยากให้ใคร่ครวญทบทวนดูกับวิธีการที่ทางการเคยแนะนำไป หรือแนะนำให้ปฏิบัติเมื่อมี State Visit ของประมุขต่างประเทศ ว่าควร

> แนะนำให้ราษฎรเข้าใจวิธีถวายพระพรสักอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ปล่อยเงียบๆ อย่างที่เห็นๆ อยู่ (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 33)
>
> อาจเป็นได้ว่า เมื่อเสด็จผ่านมา ถ้ายืนเฝ้าอยู่ก็ถวายคำนับ ถ้านั่งเฝ้าอยู่ก็พากันหมอบกราบพอสมควร เวลาทรงร่ำลาหรือเสด็จผ่าน หรือทรงโบกพระหัตถ์ ก็ให้ถวายพระพรด้วยคำ ไชโย ไชโย ไชโย โดยตลอดเรื่อยไปเช่นนี้ การเฝ้ารับเสด็จจะมีความหมายยิ่งขึ้น ทั้งนี้ รวมถึงในบริเวณสถานีรถไฟและที่อื่นที่เสด็จด้วย (ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 33)
>
> เคยเห็นบางแห่ง คงเกรงว่าผู้คนจะถวายพระพรเสียงไม่ดังพอกลบเสียงรถไฟได้ จึงตั้งเครื่องขยายเสียงไว้หลังสถานี และเป็นต้นเสียงนำการถวายพระพร ก็นับว่าเป็นความคิดที่แก้ปัญหาได้ดีทีเดียว ข้อนี้ ผมใคร่ขอร้องให้สนใจบอกกล่าวกันต่อๆ ไปด้วย (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 33)

เอกสารดังกล่าวได้ถูกเผยแพร่ไปยังผู้ว่าราชการจังหวัด[38] และข้าราชการหัวเมืองเพื่อใช้เป็นแนวทางในการตระเตรียมการรับเสด็จในเวลาต่อมา ทั้งยังชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญที่ว่า ประเพณีปฏิบัติหรือระเบียบแบบแผนในการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เช่น รูปแบบการรับเสด็จ กิริยาที่พึงปฏิบัติต่อหน้าพระพักตร์ หรือการต้อนรับพระราชอาคันตุกะ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันนี้เป็น "ประเพณีประดิษฐ์" (Invented Tradition) ที่ถูกสร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยมีรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในการเสด็จพระราชดำเนินในปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่เพิ่งได้รับการพัฒนารูปแบบขึ้นอย่างจริงจังในยุคสมัยของการเริ่มต้นเสด็จพระราชดำเนินเพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ดังปรากฏว่าคณะรัฐมนตรีได้กำหนดให้กระทรวงมหาดไทยสั่งการให้ทุกจังหวัด

ติดต่อกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของแต่ละจังหวัดเข้าร่วมในกรณีที่มีงานพระราชพิธี รัฐพิธี และการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513 (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542: 344) รูปแบบการเสด็จพระราชดำเนินได้ถูกปรับเปลี่ยนไปโดยมีหน่วยงานส่วนพระองค์ และสำนักงาน กปร. เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเตรียมการเสด็จพระราชดำเนิน

การเตรียมการในการเสด็จพระราชดำเนินของสำนักพระราชวัง ซึ่งเป็นองค์กรส่วนพระองค์ ปรากฏใน *More than a Monarch* โดย John Halford และ Leon Sexton ในวารสาร *The Plain Truth* ประจำเดือนกรกฎาคม/สิงหาคม พ.ศ. 2527

> ข้าราชบริพารที่ล่วงหน้าไปก่อนได้ทำการไต่ถามเรื่องราวทุกข์ร้อนของประชาชนมาหลายชั่วโมงแล้ว พวกที่เดือดร้อนมากก็จะได้รับการจัดให้นั่งในที่ที่จะมีโอกาสได้กราบบังคมทูลเรื่องราวต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ หรือสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ด้วยตัวเองได้ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะจดความต้องการของแต่ละครอบครัวแล้วติดไว้ที่อกเสื้อ เพื่อที่จะไม่ให้เจ้าตัวกระดากอาย เรื่องบางเรื่องจึงถูกเขียนเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งพระราชวงศ์ทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดีในขณะที่ประชาชนถิ่นนั้นไม่เข้าใจ (สุวิชา 2539: 80)

ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรได้มีการก่อตั้ง **"โครงการหน่วยแพทย์พระราชทาน"**[39] ขึ้นในปี พ.ศ. 2510 การตรวจรักษาราษฎรและรับผู้ป่วยที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ในการรักษาพยาบาลเป็นคนไข้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในประเพณีการเสด็จเยือนราษฎร โดยราษฎรที่เข้าเฝ้ารับเสด็จฯ จำนวนหนึ่งมักนิยมถวายสิ่งของต่างๆ แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาทิ พวงมาลัย พระเครื่อง เกวียน เสื้อเชิ้ต เนกไท เหรียญโบราณ ผลไม้ต่างๆ เช่น มะม่วง สับปะรด ขนุน เป็นต้น โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักจะทรงพระราชทานถุงเงิน ซึ่ง

เป็นถุงผ้ายกทองมีเงินเหรียญอยู่ 10 บาท บางครั้งทรงพระราชทานเหรียญที่ระลึกซึ่งด้านหน้าเป็นรูปพระบรมฉายาลักษณ์ และด้านหลังมีอักษรว่า "มส 082829" หรือเหรียญพระไพรีพินาศด้านหลังเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแก่ราษฎรที่มาเข้าเฝ้า เป็นต้น (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549)

มีข้อมูลที่น่าสนใจระบุว่า ในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎร จะมีช่างภาพท้องถิ่นและช่างภาพจากสำนักพระราชวังทำหน้าที่บันทึกภาพถ่ายอิริยาบถต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในขณะปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่อราษฎร บ่อยครั้งที่สำนักพระราชวังหรือช่างภาพท้องถิ่นจะนำภาพที่ล้างอัดแล้วส่งกลับมาให้ราษฎรเก็บไว้เป็นที่ระลึกและบูชา (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549ก: 58-59; 84; 118, 184) ทำให้ราษฎรเหล่านั้นมี "พื้นที่สำหรับการสร้างความทรงจำ" (site of memory) และสามารถสร้างตัวตนเชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์ผ่านรูปถ่ายในลักษณะความทรงจำส่วนบุคคลที่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดการผลิตเรื่องเล่าและความทรงจำต่อพระมหากษัตริย์จากสามัญชนในกลุ่มต่างๆ[40] อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าดังกล่าวมักมีโครงเรื่อง (plot) ของการนำเสนอร่วมกัน ที่แสดงถึงความปลื้มปีติในพระมหากรุณา และการสรรเสริญพระบารมีเป็นสำคัญ

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า มีราษฎรจำนวนหนึ่งได้อาศัยโอกาสและช่องทางดังกล่าวเพื่อขอพระราชทานความช่วยเหลือจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ รวมถึงด้านการพัฒนา โดยไม่ผ่านกลไกราชการท้องถิ่น ซึ่งสะดวกและรวดเร็วกว่าการรอคอยให้รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ อาทิ กรณีการสร้างเส้นทางจากหมู่บ้านคุ้งตะโหนดไปสู่เส้นทาง อ.กุยบุรีในปี พ.ศ. 2513 โดยการกราบทูลของนายแน่น จันทร ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น โดยมีทหารจากศูนย์การทหารราบค่ายธนะรัชต์เป็นผู้ดำเนินการ (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549ก: 144-145) กรณีนายดง บุญเลิศ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ตำบลสวนผึ้ง ขอพระราชทานไฟฟ้าและน้ำประปา (กองบรรณา

ธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549ก: 255) กรณีนางสาวลดารัย จิตนานนท์ ขอพระราชทานงานกลับไปเป็นครูที่โรงเรียนร่มเกล้าหลังออกจากราชการเนื่องจากพิการและเดือดร้อนจากบำเหน็จที่ไม่เพียงพอเลี้ยงชีพ (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549ก: 218-219) เป็นต้น รวมไปถึงการถวายรายงานปัญหาจากราษฎรโดยตรง อาทิ กรณีนายอุดมสิทธิ์ โกมลพงศ์ภักดี ชาวจีนแผ่นดินใหญ่อพยพที่คิดค้นพัฒนาการปลูกสตรอเบอรี่จนประสบผลสำเร็จ ที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าที่สนามบินจังหวัดเชียงใหม่ทุกครั้งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ดังนี้

> พระองค์ท่านจะตรัสถามเกี่ยวกับการเพาะปลูกสตรอเบอรี่ด้วยวิธีของตนและการช่วยเหลือเกษตรกรว่าจะต้องทำอย่างไร จึงกราบบังคมทูลพระองค์ท่านไป...หลายครั้งที่ได้เข้าเฝ้าฯ ในหลวงและถวายรายงานเรื่องปัญหาของเกษตรกรสตรอเบอรี่ให้พระองค์ทราบที่สนามบิน **เมื่อกลับมาแล้วผมก็จะถูกพวกข้าราชการทั้งจังหวัดและข้าราชการเกษตรต่อว่าเสมอว่า มีอะไรไม่บอกหน่วยงานราชการก่อน แต่กลับไปกราบทูลรายงานในหลวงทรงทราบทำให้ข้าราชการหลายคนต้องถูกตำหนิ**...(เน้นโดยผู้เขียน กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด 2549 ก: 206)

ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรในชนบทเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจและโครงการพระราชดำริได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งยังส่งผลต่อการสร้างสายสัมพันธ์ทางตรงกับพสกนิกรของพระองค์ รวมทั้งข้าราชการและเทคโนแครตในหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา ผู้นำท้องถิ่น ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน เกษตรกร และชาวเขา ซึ่งเป็นมวลชนซึ่งเป็นฐานอำนาจที่แท้จริงในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงทิศทางสังคมการเมือง และเศรษฐกิจ ในการเมืองสมัยใหม่ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริท่ามกลางสถานการณ์การต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์

ประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริ ได้นำเสนอเหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นถึงการดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองในสงครามแห่งการช่วงชิงมวลชนระหว่างโครงการพระราชดำริ รัฐบาล กับขบวนการฝ่ายซ้ายซึ่งนำโดยพรรคคอมมิวนิสต์ที่เต็มไปด้วยความรุนแรง สะท้อนให้เห็นผ่านเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ได้แก่ เหตุการณ์แรก การสิ้นชีพิตักษัยของ ม.จ.หญิง วิภาวดี รังสิต นางสนองพระโอษฐ์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้ติดตามเสด็จในช่วงปี พ.ศ. 2500-2518 ในระหว่างการเป็นผู้แทนพระองค์ในการเสด็จเยี่ยมราษฎรในภาคใต้ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี[41] และเหตุการณ์ที่สอง ได้แก่ การระเบิดในภาคใต้ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานธงประจำรุ่นแก่ลูกเสือชาวบ้านที่จังหวัดยะลา เหตุการณ์ทั้งสองถูกนำเสนอเพื่อยืนยันถึงการดำเนินพระราชกรณียกิจท่ามกลางสถานการณ์สงครามอย่างไม่คำนึงถึงชีวิตของพระองค์เอง

การสิ้นชีพิตักษัยของผู้แทนพระองค์

หม่อมเจ้าหญิงวิภาวดี รังสิต ได้เสด็จพระราชดำเนินในฐานะผู้แทนพระองค์ในจังหวัดภาคใต้เป็นประจำ อาทิ จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ภูเก็ต กระบี่ และสงขลา[42] ในระหว่างปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา จนสิ้นชีพิตักษัยในปี พ.ศ. 2520 การปฏิบัติงานของหม่อมเจ้าวิภาวดีสร้างความคุ้นเคยให้ประชาชนภาคใต้ และเรียกว่า “หม่อมเจ้า” หรือ “ท่านหญิง”

วสิษฐ เดชกุญชร ได้ถวายการอารักขาความปลอดภัยบางครั้งอีกทั้งยังทรงเสด็จไปเยี่ยมราษฎรที่ภาคเหนือด้วย ในขณะนั้นสถานการณ์การต่อสู้ในสงครามอุดมการณ์เป็นไปอย่างเข้มข้น รูปแบบการเสด็จส่วนใหญ่เป็นการเสด็จโดยพื้นดินเป็นส่วนใหญ่ หากไม่จำเป็นจะไม่เดินทางโดยเฮลิคอปเตอร์

รูปแบบและลักษณะการปฏิบัติภารกิจในฐานะผู้แทนพระองค์นั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันในแต่ละจังหวัด กล่าวคือ วิธีการเดินทางจะเริ่มต้นเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยรถไฟไปยังจังหวัดที่หมาย โดยจะใช้อำเภอเมืองเป็นที่ประทับหรือเป็นฐาน แล้วจึงเดินทางจากอำเภอเมืองไปยังอำเภอหรือตำบลอื่นๆ โดยรถยนต์ ซึ่งมักเป็นรถของทางราชการกรมอนามัย ถ้าไม่มีทางรถยนต์ก็จะใช้จักรยานยนต์หรือเรือแล้วแต่กรณี หรือเดินเท้า โดยมีจุดหมายในการเสด็จในหมู่บ้านเล็กๆ ที่อยู่ไกล การคมนาคมไม่สะดวก และราษฎรมีฐานะยากจน

ในการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ชนบท เจ้าหน้าที่จะเชิญของพระราชทานไปคอยอยู่ ณ ที่หมายก่อนแล้ว พอไปถึงจึงทรงเยี่ยมและประทานสิ่งของแก่ผู้ยากจนและเด็กนักเรียน ผู้ตามเสด็จได้แก่ แพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยในท้องที่ พร้อมกับการเปิดหน่วยแพทย์ตรวจโรค และให้การรักษาพยาบาลแก่ผู้ป่วยในรูปแบบเดียวกับแพทย์พระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินมีการแจ้งข่าวว่ามีผู้ก่อการร้ายเข้ามาสังเกตการณ์ในการแจกสิ่งของพระราชทาน การเสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ยังช่วยให้เกิดการระดมความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการที่ตามมาในภายหลังจากการพระราชทานพระราชดำริ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการที่ราษฎรในชนบทถูกละเลยจากหน่วยงานราชการ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 81,87)

เหตุการณ์การปะทะระหว่างเฮลิคอปเตอร์ของกรมตำรวจกับผู้ก่อการร้ายเกิดขึ้นขณะที่เครื่องบินกำลังร่อนลงไปช่วยตำรวจตระเวนชายแดนสองนายที่ต้องกับระเบิดผู้ก่อการร้ายได้รับบาดเจ็บสาหัส เฮลิคอปเตอร์ถูกระดมยิง กระสุนปืนทะลุเฮลิคอปเตอร์ 1 นัด ถูก ม.จ.หญิงวิภาวดี รังสิตเป็นแผลฉกรรจ์ และสิ้นพระชนม์ขณะกำลังเชิญเสด็จไปยังโรงพยาบาลในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ต่อมางานพระราชทานเพลิงศพได้จัดให้มีขึ้น ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2520 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชทานพวงมาลา

และทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต และพระราชทานเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ กับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ 1 ปถมาภรณ์ช้างเผือก (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 88-90)

กรณีวางระเบิดข้างพลับพลาที่ประทับ
วันพิธีพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้าน จ.ยะลา

เหตุการณ์ที่สองที่สะท้อนให้เห็นการดำเนินโครงการพระราชดำริท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมือง ได้แก่ การเกิดรถจักรยานยนต์พุ่งเข้าชนรถพระที่นั่งทางประตูด้านซ้าย อันเป็นด้านที่พระเจ้าอยู่หัวทรงนั่งและทรงขับรถยนต์คันนั้นอยู่ ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์การระเบิดขณะพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้านจังหวัดยะลา รุ่นที่ 9 ในวันเดียวกัน คือวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2520

ในวันนั้น หมายกำหนดการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยพระราชกรณียกิจการพระราชทานรางวัลแก่โรงเรียนที่จัดการศึกษาดีเด่น การพระราชทานรางวัลแก่ครูโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามภาคใต้ การพระราชทานเข็มพระปรมาภิไธยย่อแก่กรรมการอิสลามประจำ 13 จังหวัดภาคใต้ การพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้านจังหวัดยะลา และทรงเยี่ยมประชาชนจังหวัดยะลา

เอกสารระบุว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระกิริยามั่นคง จนกระทั่งเหตุการณ์สงบลง จึงพระราชทานพระบรมราโชวาทความว่า "เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้น หากปรองดองกันให้กำลังใจและขวัญซึ่งกันและกัน รู้จักสงบจิตสงบใจ ก็จะสามารถขจัดภยันตรายและรักษาสถานการณ์ไว้ได้ด้วยดี" แล้วจึงปฏิบัติตามกำหนดการที่วางไว้ล่วงหน้าต่อไป ก่อนที่จะเสด็จฯ ไปเยี่ยมผู้ได้รับบาดเจ็บจำนวน 40 ราย ในจำนวนนี้มีผู้บาดเจ็บสาหัส 3 รายที่โรงพยาบาลยะลา (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 347-353)

หนังสือพิมพ์ *เดลินิวส์* ฉบับวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2520 ระบุ

ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสกับพสกนิกรที่ร่วมอยู่ในพิธีภายหลังเหตุการณ์สงบ มีเนื้อหาในการชมเชยลูกเสือชาวบ้านที่มีจิตใจเข้มแข็ง เมื่อจบพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนราชสุดา และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ ซึ่งประทับอยู่ในโรงพิธี ทรงร้องเพลง "เราสู้" หลังจากนั้นประชาชน ลูกเสือชาวบ้าน ทหาร และตำรวจ ร่วมกันร้องเพลงเราสู้และศึกบางระจัน จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ เสด็จลงจากโรงพิธี ทรงเยี่ยมเยียนราษฎรอย่างใกล้ชิด ก่อนที่จะเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนผู้บาดเจ็บที่โรงพยาบาลจังหวัดยะลา (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ 2545: 200)

เหตุการณ์ทั้งสองนี้ถูกนำมาใช้อ้างอิงในประวัติศาสตร์การดำเนินพระราชกรณียกิจในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในฐานะที่ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจอย่างไม่คำนึงถึงชีวิตของพระองค์เอง ทั้งยังสะท้อนให้เห็นการดำเนินโครงการพระราชดำริท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองได้อย่างชัดเจน

โครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

โครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะได้แก่ (1) **โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์** โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือ กลุ่มผู้ป่วยโรคเรื้อน กลุ่มผู้ประสบภัยธรรมชาติ กลุ่มทหารที่บาดเจ็บจากการสู้รบ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ได้แก่ มูลนิธิราชประชาสมาสัย มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ และมูลนิธิพระดาบส (2) **โครงการพระราชดำริด้านเกษตรและการพัฒนาชนบท** โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ เกษตรกรในชนบท และชาวเขาในเขตภาคเหนือ ได้แก่ โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา โครงการหุบกะพง โครงการหลวง และโครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และ

(3) **โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาที่ประสานกับทหารและตำรวจเพื่อความมั่นคง** โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือ ราษฎรในพื้นที่ที่เป็นฐานที่มั่นและมีการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์

โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์

โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ในรูปแบบมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง มีลักษณะสำคัญร่วมกัน ได้แก่ การดำเนินการช่วยเหลือเป็นการส่วนพระองค์จากการบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และการระดมทุนผ่านสื่อมวลชนเพื่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ต่อมาเมื่อมีความต้องการในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จึงจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ กลุ่มเป้าหมายหลักของการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ กลุ่มผู้ป่วยโรคเรื้อน กลุ่มผู้ประสบภัยธรรมชาติ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา

การเกิดขึ้นของมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์ยุคนี้มีลักษณะร่วมกันคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบริจาคเงินจำนวนหนึ่งเป็นทุนในการดำเนินการก่อน แล้วจึงประกาศให้มีการบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล เมื่อได้รับเงินสนับสนุนจำนวนมาก ทรงบริหารเงินทุนและจัดสรรให้กับหน่วยงานต่างๆ ที่สนองพระราชดำริ และเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการดำเนินกิจกรรม จึงดำเนินการจัดตั้งเป็นมูลนิธิ โดยทรงพระราชทานชื่อ ตราสัญลักษณ์ แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารมูลนิธิด้วยพระองค์เอง อาทิ มูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (พ.ศ. 2503) มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ (พ.ศ. 2506) มูลนิธิพระดาบส (พ.ศ. 2511) ในขณะที่บางโครงการไม่ได้ก่อตั้งเป็นมูลนิธิ อาทิ ทุนปราบอหิวาตกโรค (พ.ศ. 2501-2502) มีข้อสังเกตว่า แม้ว่ามูลนิธิจะได้จดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ แต่โครงสร้างการดำเนินงานของมูลนิธิยังคงเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ

"มูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์" เกิดขึ้นโดย

มีจุดเริ่มต้นจากภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จเยี่ยมราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในขณะนั้นมีอัตราผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนสูงกว่าภาคอื่นๆ จึงได้ทรงสนพระราชหฤทัยในโครงการทดลองควบคุมและบำบัดโรคเรื้อนของกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุขที่จังหวัดขอนแก่น ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากสมาคมแพทย์อเมริกัน โดยมีตัวแทนสำคัญคือแอดัม เอ็ดเท้น[43] ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือในการบริจาคยา ตามแผนการช่วยเหลือของสมาคมแพทย์อเมริกันที่ให้การสนับสนุนการบำบัดโรคเรื้อนในประเทศในเอเชีย อาทิ เวียดนาม พม่า และอินเดีย (เอกสารผนวกแนบท้ายบทความเรื่องความเป็นมาของมูลนิธิราชประชาสมาสัย ผนวกที่ 6 2542: 543) นอกจากนี้ ยังมีองค์กรระหว่างประเทศหลายองค์กรได้ให้ความสนับสนุน อาทิ องค์การอนามัยโลกได้จัดส่งบุคลากรผู้เชี่ยวชาญมาประจำ องค์การสงเคราะห์เด็กแห่งสหประชาชาติจัดหาเครื่องมือและอุปกรณ์การเรียนการสอน มูลนิธิฮาร์ทเดเก้นแห่งประเทศเยอรมนี และซาซากาวาแห่งประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 183) รวมทั้งได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากภาครัฐบาล

ในปลายปี พ.ศ. 2499 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ นายแพทย์สวัสดิ์ แดงสว่าง อธิบดีกรมอนามัยในเวลานั้นเข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลถวายรายงานโครงการควบคุมโรคเรื้อนแห่งประเทศไทย เมื่อทรงทราบถึงปัญหางบประมาณของกระทรวงสาธารณสุข พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการพระราชทานทุนอานันทมหิดลจำนวน 175,067.75 บาท เพื่อเป็นทุนแรกเริ่มในการจัดตั้งสถานที่อบรมเจ้าพนักงาน และการค้นคว้าโรคเรื้อนที่สถานพยาบาลพระประแดง ต่อมาจึงได้พระราชทานเงินรายได้จากการจัดฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์ชุด "เสด็จประพาสจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ที่โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง และจากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน สมาคม โรงเรียน บริษัทร้านค้า และชาวต่างประเทศ บริจาคโดย

เสด็จพระราชกุศลจากการแจ้งข่าวโดยสถานีวิทยุ อ.ส.

แต่เดิมกระทรวงสาธารณสุขได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานนามสถาบันแห่งนี้ว่า "สถาบันภูมิพล" เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในการที่ทรงริเริ่มชักชวนประชาชนให้เสด็จพระราชกุศลสมทบทุนสร้างสถาบันขึ้น แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในการพระราชทานชื่อว่า **"สถาบันราชประชาสมาสัย"** ซึ่งมีความหมายว่า พระราชาและประชาชนย่อมอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงชักชวนให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างสถาบันนี้ พระราชดำริในการตั้งชื่อมูลนิธิสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร

ต่อมา เหลือเงินจากการก่อสร้างอาคาร จึงทรงพระราชทานให้เป็นทุน "ราชประชาสมาสัย" เพื่อใช้จ่ายและส่งเสริมบำรุงกิจการของสถาบัน แต่เนื่องจากทุนนี้เป็นทุนที่ประชาชนบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลอยู่เสมอ กระทรวงสาธารณสุขจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนกองทุนเป็นมูลนิธิซึ่งทรงเห็นชอบด้วย ในปีถัดมา (พ.ศ. 2504) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิราชประชาสมาสัยเข้าเป็นมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์ (สุมาลี บำรุงสุข 2542: 508-513)

บันทึกการประชุมคณะกรรมการมูลนิธิราชประชาสมาสัย ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2504 ระบุว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในกิจการของมูลนิธิโดยตลอด นับแต่การพระราชทานพระราชดำริและแนวทางปฏิบัติแก่กรรมการมูลนิธิ ทั้งยังทรงพระราชทานแนวคิดในการทำดวงตราประจำมูลนิธิด้วยพระองค์เองว่าควรเป็นรูปดอกบัวกับน้ำ ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์กับประชาชน ผู้ออกแบบดวงตราประจำมูลนิธิคือ เหม เวชกร สัญลักษณ์ที่ออกแบบมีความหมายตามที่ทรงพระราชทานแนวทางไว้ ดอกบัวสีเหลืองหมายถึงพระมหากษัตริย์ สีเหลืองคือสีประจำวันจันทร์ คือวันพระราชสมภพ น้ำ หมายถึง ประชาชน (อ้างจาก สุมาลี บำรุงสุข 2542: 513) โดยมีเป้าหมายในการเร่งรัดปราบโรคเรื้อนในประเทศไทย

ปัจจุบัน ขวัญแก้ว วัชโรทัยดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการบริหาร

มูลนิธิ และร่วมปฏิบัติงานกับกรมอนามัย กิจกรรมต่อมาของมูลนิธิ คือ การส่งเสริมอาชีพแก่สมาชิก และก่อตั้งโรงเรียนราชประชาสมาสัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่บุตรผู้ป่วย ซึ่งเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อแรกก่อตั้งนั้นไม่มีหน่วยงานใดเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง จึงทรงพระราชทานเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทจากการบริจาคของนายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย โดยพระราชทานพระราชดำริให้ครึ่งหนึ่งนำมาก่อสร้างโรงเรียน อีกครึ่งหนึ่งนำมาเป็นทุนการศึกษา และโปรดเกล้าฯ ให้ขวัญแก้ว วัชโรทัย นำกระแสพระราชดำริไปปรึกษาท่านผู้หญิงดุษฎี มาลากุล รองประธานกรรมการบริหารมูลนิธิ และท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร ประธานกรรมการบริหารมูลนิธิฯ

ต่อมา จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อดำเนินการจัดตั้งโรงเรียน โดยมีดุษฎี มาลากุลเป็นประธาน มูลนิธิได้ติดต่อกับกระทรวงการคลังเพื่อขอใช้ที่ดินราชพัสดุเพื่อดำเนินการสร้างโรงเรียนหลังแรก[44] ต่อมาได้รับความสนับสนุนจากองค์กรเอกชน ได้แก่ มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อนในสังฆราชูปถัมภ์สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฑัฏจายี) วัดมกุฏกษัตริยารามให้ทุนการศึกษา ต่อมาในปี พ.ศ. 2514 ซึ่งเป็นปีรัชดาภิเษก กระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายที่จะสร้างโรงเรียนเฉลิมพระเกียรติขึ้นทั้ง 4 มุมเมือง จึงขอที่ดินจากกระทรวงสาธารณสุขซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามของโรงเรียนประถมของมูลนิธิฯ สร้างเป็นโรงเรียนมัธยม (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 2542: 184)

"มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในพระบรมราชานุเคราะห์" มีจุดเริ่มต้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานความช่วยเหลือราษฎรที่ประสบวาตภัยในภาคใต้จากพายุโซนร้อน "แฮเรียต" เมื่อวันที่ 25-26 ตุลาคม 2505 ทำให้จังหวัดภาคใต้ประมาณ 12 จังหวัดได้รับความเสียหาย มีผู้เสียชีวิตกว่า 1,000 คน ด้วยการประสานงานส่วนพระองค์ผ่านหน่วยงานราชการ

ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม

ราชโองการผ่านพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ข้าราชสำนัก ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้ากองมหาดเล็ก ให้ติดต่อกับนายปกรณ์ อังศุสิงห์ อธิบดีกรมประชาสงเคราะห์ให้รีบเดินทางไปช่วยเหลือราษฎร โดยพระองค์ทรงติดต่อเครื่องบินของกองทัพอากาศ และเรือเปิดหัวของกองทัพเรือมาบรรทุกสิ่งของ ซึ่งกรมประชาสงเคราะห์เป็นหน่วยงานที่จัดเตรียมสิ่งของไปช่วยเหลือโดยทันที

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการระดมทุนเพื่อช่วยเหลือราษฎรด้วยพระองค์เองผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์เป็นครั้งแรกผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดนตรีเพื่อให้คนขอเพลงผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. โดยบริจาคช่วยผู้ประสบภัย ภายในเวลาเพียงหนึ่งเดือน มียอดเงินบริจาครวมเป็นเงินทั้งสิ้นกว่าสิบเอ็ดล้านบาทเศษ และสิ่งของเครื่องใช้ อาหารแห้ง อีกประมาณห้าล้านบาท ร่วมกับหน่วยงานราชการ เอกชน บริษัทห้างร้านต่างๆ ประชาชน และนิสิตนักศึกษา[45] ได้ร่วมกันบริจาคสิ่งของ ซ่อมแซมที่พักอาศัย สร้างที่พักชั่วคราว แจกจ่ายเครื่องมือประกอบอาชีพ จัดสรรเงินเป็นทุนประเดิมแก่วัด มัสยิด และศาลเจ้า สร้างสถานสงเคราะห์เด็ก

นอกจากการบริจาคเป็นเงินและสิ่งของแล้ว ยังมีการบริจาคแรงงานในการเป็นอาสาสมัคร โดยส่วนมากเป็นนิสิต นักศึกษา ลูกเสือ และนักเรียน ได้ช่วยกันจัดและขนส่งสิ่งของไปร่วมบริจาค (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 2542: 184)

ต่อมาพระราชทานเงินที่ได้จากการบริจาคให้กระทรวงศึกษาธิการสร้างโรงเรียนประชาบาลที่ถูกพายุพัดจำนวน 12 แห่ง และได้ขยายไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ปัจจุบันมีจำนวนกว่า 32 แห่ง เมื่อจัดสรรเงินจากที่ได้รับบริจาคแล้ว ยังมีเงินเหลืออีกจำนวนสามล้านบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานเป็นเงินทุนประเดิมในการจดทะเบียนเป็นมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2506

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อมูลนิธิด้วย

พระองค์เอง ซึ่งมีความหมายว่า พระราชากับประชาชนอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน ทรงรับมูลนิธิไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์และทรงดำรงตำแหน่งพระบรมราชูปถัมภกด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งทรงแต่งตั้งให้นายปกรณ์ อังศุสิงห์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมประชาสงเคราะห์ในขณะเกิดอุทกภัยเป็นนายกมูลนิธิคนแรก[46] และพลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร เป็นประธานกรรมการบริหารคนแรก ปัจจุบัน จาด อุรัสยะนันทน์ เป็นนายกมูลนิธิ และขวัญแก้ว วัชโรทัย เป็นประธานกรรมการบริหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดเป็นประธานกรรมการมูลนิธิประจำจังหวัดนั้นๆ เพื่อปฏิบัติหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ

โครงสร้างการดำเนินงานของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ประกอบด้วยโครงสร้างของหน่วยงานของรัฐโดยคณะกรรมการมูลนิธิฯ ประจำจังหวัดทุกจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และมีกรรมการอีกไม่เกิน 24 คน ประชาสงเคราะห์จังหวัดทำหน้าที่เป็นกรรมการและเลขานุการ นอกจากนี้ยังประกอบไปด้วย ตำรวจตระเวนชายแดน หน่วยบรรเทาสาธารณภัย กองบังคับการตำรวจดับเพลิง สภากาชาดไทย และส่วนราชการต่างๆ อาทิ กองทัพอากาศ กองทัพเรือ เจ้าหน้าที่และอาสาสมัคร กรมตำรวจ กรมทางหลวง กรมชลประทาน การรถไฟแห่งประเทศไทย (สโมสรไลออนส์สตรีดุสิต 2521: 281-283)

มูลนิธิฯ มีหน้าที่หลักในการสงเคราะห์บรรเทาช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัยด้วยการบริจาคเงินเพื่อจัดซื้ออาหาร ถุงยังชีพ เพื่อแจกจ่ายแก่ราษฎร[47] จัดสร้างโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ และจัดสรร "ทุนพระราชทานการศึกษา" ต่อเนื่องแก่นักเรียนที่กำพร้าเนื่องจากการประสบวาตภัยในครั้งนั้น และขยายไปสู่นักเรียนที่เรียนดี [48]

การเชื่อมโยงเครือข่ายของมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อการเผยแพร่แนวพระราชดำริยังปรากฏผ่านการที่ปัจจุบันมูลนิธิฯ ได้เป็น "โรงเรียนตัวอย่าง" ในการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมโดยทางสถานีวิทยุโทรทัศน์การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมจากโรงเรียน

วังไกลกังวล หัวหิน ซึ่งเป็นมูลนิธิด้านการศึกษาทางไกลที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในพระราชพิธีกาญจนาภิเษก[49] โดยการสนับสนุนของหน่วยงานราชการในการสนองพระราชดำริ

ปัจจุบัน มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ยังมีบทบาทในฐานะแหล่งทุนในการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริที่สำคัญ ร่วมกับมูลนิธิชัยพัฒนา อาทิ โครงการแก้ปัญหาน้ำท่วมในจังหวัดชุมพร ดังปรากฏในพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2540

> มีอีกเรื่องที่ได้พูดปีที่แล้ว และปีนี้มีความเปลี่ยนแปลงไป คือ เรื่องที่นายกฯ พูดเรื่องภัยพิบัติน้ำท่วม. ปีที่แล้วภัยพิบัติน้ำท่วมได้เกิดขึ้น แต่ปีนี้ไม่เกิดขึ้นที่จังหวัดชุมพร. ที่อำเภอเมืองจังหวัดชุมพรนั้น ปีที่แล้วน้ำท่วม 2 ครั้ง และแต่ละครั้งเสียหายประมาณเกือบพันล้าน 2 ครั้งก็เสียหายไปเกือบ 2 พันล้าน. ปีนี้เสียไปไม่เท่าไหร่เพราะไม่มีน้ำท่วม. เสียสำหรับโครงการที่เล่าให้ฟังว่าไปขุดคลองให้ครบถ้วน. คลองชลประทานเขาขุดไว้แล้ว แต่ไม่ทะลุ. ถามเขาว่าเมื่อไหร่จะทะลุ เขาก็บอกว่าอีก 2 ปี. ตอนนั้นปลายปี 40 ปี 41 ปี 42 ก็ยังจะท่วมอีก เพราะว่าคลองไม่ทะลุ จึงได้ทำโครงการให้ทะลุภายในเดือนเดียว. **เงินไม่มีก็ให้ ปีที่แล้วบอกว่ามูลนิธิราชประชานุเคราะห์และมูลนิธิชัยพัฒนาให้ไป** จะให้คืนหรือไม่คืนไม่เป็นไร. ลงท้ายได้คืน. ได้เงินคืนจากประชาชนเอง และจากทางราชการ. ประชาชนเห็นว่าทำดี เขาก็บริจาค. ปีที่แล้วบ่นว่าชาวชุมพรไม่ยอมบริจาค แต่ปีนี้ยอมบริจาคช่วย จึงสามารถทำโครงการเพิ่มเติม. นอกจากการป้องกันน้ำท่วม ได้ทำโครงการเพิ่มเติมสำหรับการทำเกษตรที่ปลอดภัยและพอเพียงโดยใช้เงินที่ได้คืนมาตั้งกองทุนเพื่อให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกได้เป็นกลุ่มๆ. (ใส่จุดตามต้นฉบับ เน้นโดยผู้เขียน เครือข่ายกาญจนา

ภิเษก ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ "พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังสวนดุสิต วันพฤหัสบดีที่ 4 ธันวาคม 2540" <http://kanchanapisek.or.th/speeches/1997/1204.th. html>, สืบค้นเมื่อวันที่ 18 เมษายน 2547.)

"มูลนิธิพระดาบส" หรือ ***"โครงการพระดาบส"*** เป็นหนึ่งในมูลนิธิด้านสังคมสงเคราะห์ที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อทหารที่ประสบภัยจากการสู้รบ เพื่อแสดงถึงความห่วงใย ทรงเป็นขวัญกำลังใจ และไม่ทอดทิ้งทหารและตำรวจผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องประเทศชาติจากสงครามทั้งภายในและภายนอกประเทศ นอกจากสภากาชาดไทย มูลนิธิสายใจไทย[50] มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว[51] มูลนิธิทหารผ่านศึก ได้แก่ "โครงการพระดาบส" ซึ่งต่อมาจดทะเบียนเป็น โรงเรียนผู้ใหญ่พระดาบส กรมการศึกษานอกโรงเรียน ในปี พ.ศ. 2532 และจดทะเบียนจัดตั้งเป็น "มูลนิธิพระดาบส" แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2533 (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 206)

โครงการพระดาบส ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นองค์กรเอกชนที่มุ่งสงเคราะห์ทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากการสู้รบ เพื่อเป็นการฝึกอาชีพให้ทหารและครอบครัวของทหารผู้ประสบภัยจากการสู้รบ ได้เรียนทำงาน และประกอบอาชีพ โครงการพระดาบสพัฒนามาจาก "ศูนย์ฝึกอาชีพพระราชทาน"[52] ในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าซึ่งตรงกับสมัยรัฐบาลถนอม กิตติขจร เมื่อปี พ.ศ. 2511 โดยมีพลตรีขุนประทุมโรคประหาร ผู้ชำนาญการกองทัพบก โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินการ

ขวัญแก้ว วัชโรทัย ได้เล่าถึงความเป็นมาของ "โครงการพระดาบส" ไว้ในตอนหนึ่งของหนังสือ *ในหลวงกับประชาชน : 45 ปี สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต* ไว้ว่า

> ทหารกลับจากการสู้รบ พิการมาจากสงคราม **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสว่า พระองค์ไม่มีพระราชประสงค์ให้คนที่พิการทางกายมาแล้ว ต้องมาพิการทางใจด้วย** คือนอนรอรับความช่วยเหลือของผู้อื่น พระองค์ทรงหาหนทางให้เขาช่วยเหลือตัวเองได้ การช่วยตัวเองทำให้เขามีความหวัง มีกำลังใจ *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานความหวังให้เขา*...ทั้งยังให้มีการฝึกอาชีพในขณะที่ทหารเหล่านี้ยังเป็นคนไข้อยู่ในโรงพยาบาล โดยมีศูนย์ฝึกอาชีพทหารพิการเกิดขึ้นที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ พญาไท โดยรัฐบาลสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร ช่วยเหลือสนับสนุนโครงการ โครงการนี้เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2511 และต่อมาสืบเนื่องเป็นการช่วยเหลือครอบครัวทหารผู้ประสบภัยจากการสู้รบ เกิดเป็น **โครงการพระดาบส** และมูลนิธิทหารผ่านศึกช่วยเหลือทหารและครอบครัวให้ได้เรียน ได้ทำงานจนถึงได้ประกอบอาชีพ... (เน้นตามต้นฉบับ ตัวเอนเป็นของผู้เขียน สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 154)

ต่อมาได้มีการก่อตั้ง "โรงเรียนพระดาบส" ขึ้นด้วยการสนับสนุนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยพระราชทานพระราชดำริให้พลตำรวจตรีสุชาติ เผือกสกนธ์ ผู้ช่วยจเรตำรวจ รับไปดำเนินการและทดลองฝึกอบรมวิชาช่างไฟฟ้าและวิทยุขึ้นก่อน (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 205) ร่วมกับคณะทำงานซึ่งประกอบด้วย จิรายุ นพวงศ์ เป็นประธาน เชาว์ ณ ศีลวันต์ องคมนตรี พูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา และขวัญแก้ว วัชโรทัย เป็นกรรมการ (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 166)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สำนักพระราชวังเช่าที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์บริเวณตรงข้ามหอสมุดแห่งชาติ สร้างเป็นโรงเรียนฝึกอาชีพช่างไฟฟ้าและช่างวิทยุ เปิดอบรมครั้งแรกเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2519 ในระยะแรกเป็น

โครงการทดลองทำขนาดเล็ก โดยมีผู้เข้าอบรมเพียง 5 คน มีครูอาสาสมัครสอนจำนวน 5 คน ได้แก่ พลตำรวจตรีสุชาติ เผือกสกนธ์ ผู้ช่วยจเรตำรวจ (ปัจจุบันเป็นเลขานุการมูลนิธิพระดาบส) สมชาย ศตะจูฑะ จากสถานีวิทยุ อ.ส. (ปัจจุบันเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระดาบส) ประดิษฐ์ ทรัพย์แก้ว จากกองไฟฟ้าส่วนภูมิภาค กรมโยธาธิการ สมชาย พัฒนกำจร จากกองการสื่อสาร กรมตำรวจ และสาย สวัสดิสว่าง จากบริษัทจเร จำกัด (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 166)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2518 จำนวน 2,572,000 บาท ซึ่งนำไปใช้เป็นค่าซ่อมแซมอาคารเรียนและที่พักนักเรียน รวมทั้งค่าอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการเรียนการสอน และที่เหลือได้ฝากธนาคาร นำดอกผลดำเนินกิจการต่อไป (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 167) เมื่อจดทะเบียน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินทุนแรกเริ่มจำนวน 5,000,000 บาท (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 208)

ในหลักสูตรการเรียนการสอน นอกจากจะเปิดสอนวิชาช่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติตามปกติแล้ว ยังได้มีการเผยแพร่ศีลธรรม เคารพรักครูบาอาจารย์ และปลูกฝังอุดมการณ์ ชาติ ศาสน์ และกษัตริย์ ให้กับผู้รับการฝึกอบรมด้วย อีกทั้งยังเผยแพร่แนวพระราชดำริในด้านระบบการเรียนการสอนแบบ “พระดาบส” กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริถึงวิธีการประสิทธิ์ประสาทความรู้วิชาของครูบาอาจารย์ในโบราณกาล ในการที่ผู้มีความตั้งใจและศรัทธาอย่างแท้จริง จะต้องเดินทางด้วยความยากลำบากเพื่อไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์กับพระดาบสผู้นิยมจำศีลอยู่ในป่า ก่อนที่พระดาบสจะรับเป็นลูกศิษย์จะต้องผ่านการทดสอบศรัทธาและความอดทน จนแน่ใจว่าผู้ที่มาสมัครมีความตั้งใจจริง จึงรับไว้เป็นศิษย์ การประสิทธิ์ประสาทความรู้ไม่มีการคิดค่าเรียน แต่ลูกศิษย์จะต้องปรนนิบัติรับใช้ ดังนั้น การนำเอาวิธีการดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ นอก

จากจะช่วยให้ผู้มาฝากตัวเป็นลูกศิษย์ได้ความรู้เป็นวิชาชีพแล้ว ยังช่วยให้ผู้นั้นเป็นผู้ที่มีศีลธรรมจรรยา มีน้ำใจ (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 205)

เมื่อผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้พอควรแล้ว สำนักงานโครงการฯ ได้เปิดบริการรับซ่อมเครื่องไฟฟ้าวิทยุ และรับงานติดตั้งไฟฟ้าภายในอาคาร ภายใต้การควบคุมดูแลของพระดาบสผู้ที่อบรม เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้และประสบการณ์มากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการหารายได้ให้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมในรูปแบบของสหกรณ์ (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน2542:205)

มูลนิธิพระดาบสมีโครงสร้างคณะกรรมการบริหารโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการมูลนิธิ กิตติมศักดิ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงดำรงตำแหน่งเป็นรองประธานกรรมการมูลนิธิ โดยมี **พลตำรวจตรี สุชาติ เผือกสกนธ์**[53] เป็นเลขาธิการมูลนิธิ[54] ซึ่งเป็นข้าราชการผู้ถวายงานด้านการสื่อสารคมนาคมแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนับแต่ปี พ.ศ. 2511 เป็นต้นมา จากสถิติผลการดำเนินงานนับแต่แรกปี พ.ศ. 2519-2534 มีผู้เข้ารับการอบรมจำนวน 296 คน (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 206)

มีการพระราชทานพระราชดำริและพระราชทานความช่วยเหลือจากเงินส่วนพระองค์สำรองจ่าย เพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรได้ดำเนินการช่วยเหลือทหารได้ทันท่วงทีก่อนที่องค์กรนั้นๆ จะบรรจุเข้าไปในการตั้งงบประมาณ ดังปรากฏใน *ขวัญของชาติ* ว่า

> นอกเหนือจากการฝึกอาชีพแก่ทหารพิการแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานความช่วยเหลือในด้านความจำเป็นที่มิได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการเพียงพอ เช่น พระราชทานพระราชดำริแก่ถนอม กิตติขจร ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นนายกสภาทหารผ่านศึก ให้เพิ่มเงินบำนาญพิเศษของทหารพิการจากที่รัฐบาลให้เพียง 750-850 บาทต่อเดือน เป็น 1,000 บาท

ต่อเดือนโดยให้องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกจ่ายเพิ่มให้ในรูปของเงินเบี้ยเลี้ยงชีพรายเดือน (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 161)

ส่วนเงินบำนาญพิเศษที่ทางราชการจำต้องพิจารณาตามระเบียบและใช้เวลานานพอสมควร ซึ่งทหารจำเป็นที่จะต้องใช้สำหรับตนเองและครอบครัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินรองจ่ายเพื่อประทังความเดือดร้อน โดยมอบเงินให้องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกดำเนินการเป็นจำนวนหนึ่ง ซึ่งองค์การทหารผ่านศึกได้นำเงินทุนพระราชทานดังกล่าวให้ทหารผ่านศึกนอกประจำการยืมไปใช้สอยเลี้ยงชีพในระหว่างรอบำนาญพิเศษโดยไม่คิดดอกเบี้ย ปัจจุบันได้ทูลเกล้าฯ ถวายคืนและได้ตั้งงบประมาณเพื่อการนี้เช่นเดียวกัน (เน้นตามต้นฉบับ สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 161, 163)

โครงการพระราชดำริด้านเกษตรและการพัฒนาชนบท

ลักษณะที่สองของโครงการพระราชดำริ ได้แก่ โครงการพระราชดำริด้านเกษตรและพัฒนาชนบท เป็นโครงการพระราชดำริที่เน้นด้านการพัฒนาการเกษตร การปฏิรูปและจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรไร้ที่ดิน และโครงการด้านการพัฒนาชลประทาน โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ เกษตรกรในชนบท และชาวเขาในเขตภาคเหนือ ได้แก่ โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา โครงการหุบกะพง โครงการหลวง และโครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

"โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา" ได้รับการอ้างอิงในฐานะตัวแบบและศูนย์ทดลองของโครงการพระราชดำริภายใต้การดำเนินโครงการเป็นการส่วนพระองค์ ปัจจุบัน "โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา" เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่แนวพระราชดำริ และเป็นแหล่งกระจายผลิตภัณฑ์ของโครงการส่วนพระองค์ โดยเปิดเป็น

ศูนย์สาธิตดูงานให้นักเรียน นักศึกษา[55] ตั้งอยู่ภายในพระราชวังสวนจิตรลดา เริ่มดำเนินโครงการในปี พ.ศ. 2504

โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา มีจุดเริ่มต้นจาก "โครงการทดลองเลี้ยงโคนมสวนจิตรลดา" โดยกรมปศุสัตว์และบริษัทเอสอาร์ จำกัด น้อมเกล้าฯ ถวายโคพันธุ์ 6 ตัวเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2504 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้นำโคมาเลี้ยงในพระราชวังสวนจิตรลดา (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2539: 55) ต่อมาในปี พ.ศ. 2505 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้แก้วขวัญ วัชโรทัย มหาดเล็ก ซึ่งติดตามพระองค์ไปศึกษาด้านเกษตรที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็นผู้จัดการโรงโคนมสวนจิตรลดา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินทุนเบื้องต้นจากรายได้ในการจัดจำหน่ายหนังสือ "หลักวิชาการดนตรี ดุริยางคศาสตร์สากล" ซึ่งประพันธ์โดยพระเจนดุริยางค์ ได้เงินจำนวน 35,000 บาท ต่อมา โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาได้เริ่มพัฒนาโครงการพระราชดำริต่างๆ ด้วยการสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน (*Corporate Thailand* 2003: 72-74)

ภายในโครงการฯ แบ่งออกเป็นโครงการแบบไม่ใช่ธุรกิจและโครงการแบบกึ่งธุรกิจ หลายโครงการมีหน่วยราชการเป็นผู้ดำเนินการ โดยเฉพาะการทดลองพัฒนาด้านการเกษตร และมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนโครงการพระราชดำริในระยะแรกก่อนการดำเนินงานในระบบราชการ อาทิ โครงการประมงพระราชทาน (พ.ศ. 2495) โครงการนาสาธิต (พ.ศ. 2504) การปลูกข้าวพันธุ์ดีไว้แจกราษฎรในงานแรกนาขวัญ การผลิตแก๊สชีวภาพหรือไบโอแก๊ส สถานีฝนหลวง ฯลฯ วิศวกรผู้ปฏิบัติงานถวายในโครงการฯ ได้แก่ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล โครงการต่างๆ ได้รับการสนับสนุนทั้งจากหน่วยงานราชการและเอกชน ทั้งในด้านงบประมาณ กำลังคน และการบริจาคเครื่องมืออุปกรณ์จากบริษัทเอกชนบางบริษัท รวมทั้งยังได้รับเงินบริจาคจากผู้เข้าเยี่ยมชมจำนวนมาก ปัจจุบันโครงการฯ มีเจ้าหน้าที่ 7,000 คนทั่วประเทศ โดยมีแก้วขวัญ วัชโรทัย เป็นผู้อำนวยการโครงการ

ส่วนพระองค์นับตั้งแต่แรกเริ่มโครงการจนถึงปัจจุบัน โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาดำเนินงานภายใต้โครงสร้างของสำนักพระราชวัง

ตัวแบบแรกที่ถูกอ้างอิงในประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาชนบท ได้แก่ "***โครงการไทย-อิสราเอล เพื่อการพัฒนาชนบท***" หรือ ***"โครงการหุบกะพง"*** โครงการเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2507 จากการที่เกษตรกรชาวสวนผักร้องเรียนว่าปลูกผักไม่ได้ผล รายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริให้ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหารสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติและองคมนตรี ไปจัดหาพื้นที่ในเขตจังหวัดเพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์มาจัดสรรให้แก่เกษตรกร โครงการฯ เริ่มต้นด้วยการพัฒนาที่ดินบริเวณ "บ้านหุบกะพง" ประมาณ 10,000 ไร่ ในเขต อ.ชะอำ จ. เพชรบุรี แล้วจัดตั้งเป็น "ศูนย์สาธิตทดลองพัฒนาที่ดิน" มีการจัดสรรให้เกษตรกรโดยไม่ให้กรรมสิทธิ์แต่ใช้เทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่ปรับปรุงพัฒนาสภาพที่ดินให้เหมาะสมต่อการทำการเกษตรในลักษณะหมู่บ้านสหกรณ์

ต่อมา รัฐบาลอิสราเอลได้ทำสัญญาร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลจัดตั้ง "โครงการไทย-อิสราเอลเพื่อการพัฒนาชนบท" โดยส่งผู้เชี่ยวชาญและอุปกรณ์เครื่องมือในการพัฒนา และค่าใช้จ่ายในโครงการ

ลักษณะการปฏิรูปที่ดินตามพระราชดำริภายในโครงการหุบกะพง มีการดำเนิน "โครงการจัดพัฒนาที่ดินฯ ตามพระราชประสงค์" ภายใต้การดูแลขององคมนตรี โดยมีหน่วยงานราชการต่างๆ ร่วมดำเนินงานด้วย ในเบื้องต้นของโครงการมีการจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการครอบครัวละ 25 ไร่ และให้ยืมเงินสำหรับลงทุนครอบครัวละ 10,000 บาท ให้ทดลองปลูกพืชผักและพืชสวนโดยใช้น้ำจากชลประทาน 7 ไร่

ในปี พ.ศ. 2511 จึงทรงพระกรุณาให้เกษตรกร 125 ครอบครัวที่เคยอยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม ได้รับการจัดสรรที่ดินครอบครัวละ 25 ไร่ โดยให้มีสิทธิในการทำกินเลี้ยงชีพตลอดถึงลูกหลาน แต่มิให้

กรรมสิทธิ์ในการซื้อขาย ต่อมาราษฎรในโครงการได้จดทะเบียนเป็น "สหกรณ์การเกษตรหุบกะพง จำกัด" ในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2514 (สำนักราชเลขาธิการ 2538: 12-14) สหกรณ์ทำหน้าที่ในการจัดหาตลาด พยุงราคาพืชผล และจัดหาสินค้าอุปโภค บริโภค และปัจจัยการผลิตมาจำหน่ายให้แก่สมาชิกในราคาถูกกว่าท้องตลาด มีระบบสหกรณ์ออมทรัพย์ เพื่อการออมเงิน และให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำแก่สมาชิก

รูปแบบการพัฒนาชนบทและการปฏิรูปที่ดินของโครงการพระราชดำริมีลักษณะเดียวกัน คือ การพระราชทานแนวพระราชดำริให้หน่วยงานราชการจัดสรรที่ดินทำกินในรูปแบบการให้สิทธิในที่ทำกินตลอดชีวิต โดยมิให้กรรมสิทธิ์ในการซื้อขายแก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจำนวนเท่าๆ กัน (ส่วนใหญ่ครอบครัวละ 25 ไร่) โดยให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง อาทิ กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน กรมป่าไม้ กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงมหาดไทย กรมทรัพยากรธรณี กรมอุตุนิยมวิทยา เป็นต้น เข้าร่วมดำเนินการในการสำรวจและฟื้นฟูพื้นที่ให้เหมาะแก่สภาพการตั้งหมู่บ้าน ดำเนินการจัดสรรที่ดิน สร้างระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ถนน ระบบชลประทาน พัฒนาอาชีพเกษตรกรรม และพัฒนาการรวมกลุ่มของชุมชนในรูปแบบของการก่อตั้งระบบสหกรณ์ ทั้งนี้ ที่มาของที่ดินในการจัดสรรอาจแตกต่างกันไป บางโครงการอาจได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลต่างประเทศ เช่น ที่ดินรกร้างว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ (กรณีโครงการหุบกะพง) ที่ดินบริเวณป่าสงวนแห่งชาติ (โครงการพัฒนาที่ดินดอนขุนห้วย) ที่ดินที่รัฐบาลน้อมเกล้าฯ ถวาย (โครงการพัฒนาที่ดินหนองพลับ) (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2539: 115-122)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้องคมนตรีซึ่งเป็นผู้แทนพระองค์เป็นผู้ร่วมดำเนินการกับหน่วยงานราชการ ทรงติดตามโครงการอย่างใกล้ชิด บางโครงการเสด็จเพื่อทรงติดตามความคืบหน้าอย่างสม่ำเสมอ

ต่อมา โครงการพระราชดำริด้านการปฏิรูปที่ดินและการพัฒนาชนบทในรูปแบบเดียวกับโครงการหุบกะพง ได้ปรากฏในโครงการต่างๆ อีกหลายโครงการ อาทิ โครงการพัฒนาที่ดิน ดอนขุนห้วย ต. เขาใหญ่ อ. ชะอำ จ. เพชรบุรี โครงการพัฒนาที่ดินหนองพลับ อ. หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์ และโครงการปฏิรูปที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

"มูลนิธิโครงการหลวง" หรือ ***"โครงการหลวง"*** เป็นโครงการพระราชดำริส่วนพระองค์ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวเขา ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มเป้าหมายของการช่วงชิงมวลชนในเขตที่สูงภาคเหนือ โครงการหลวงเจาะจงดำเนินการพัฒนาบริเวณภาคเหนือ โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือชาวเขา โครงการหลวงระบุจุดมุ่งหมายในการดำเนินโครงการไว้ว่า ดำเนินการพัฒนาเพื่อทำให้ชาวเขาเลิกปลูกฝิ่น[56] ตัดไม้ทำลายป่า และยุติการทำ "ไร่เลื่อนลอย" เลิกการค้าไม้และอาวุธยุทโธปกรณ์นอกกฎหมาย (สโมสรไลออนส์สตรีดุสิต 2521: 212) ภายใต้สมมติฐานที่มีต่อชาวเขาในฐานะชนกลุ่มน้อยที่ตัดไม้ทำลายป่าด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และขาดทางเลือกทำให้ต้องปลูกฝิ่น[57] ในขณะนั้นมีชาวเขาจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะชาวม้งในเขตภาคเหนือ เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

โครงการหลวงทำหน้าที่อุดช่องโหว่ต่อการจัดการชาวเขาของรัฐบาล เนื่องจากภาวะความขาดแคลนทั้งเจ้าหน้าที่ ความรู้ และความต่อเนื่องในการดำเนินงานกับชาวเขา[58] ในด้านกลับ ความล้มเหลวในการดำเนินงานของรัฐบาล และการปราบปรามฝิ่นอย่างเฉียบขาดทำให้ชาวเขาหันมารับเอาแนวทางการดำเนินงานของโครงการหลวงมากขึ้น (ภีศเดช รัชนี 2531: 85)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสความตอนหนึ่งขณะที่ทรงเยี่ยมคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2517 ถึง "โครงการหลวง" หรือ "โครงการชาวเขา"[59] ว่า ทรงมีพระราชดำริตั้งโครงการเพื่อช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขาดีขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายทางด้านมนุษยธรรม อีกทั้งยัง

เป็นการสนับสนุนการดำเนินนโยบายปราบฝิ่นของรัฐบาล ทรงมีพระราชทัศนะว่า "การเพาะปลูกของชาวเขามีลักษณะการถางป่าและปลูกด้วยวิธีที่ไม่ถูกต้อง ขาดความรู้ ซึ่งอาจทำให้บ้านเมืองไปสู่หายนะจากการทำลายป่าไม้และดินได้" การช่วยเหลือชาวเขาจะนำไปสู่การทำให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักแหล่ง และสนับสนุนนโยบายรักษาไม้ รักษาดิน ซึ่งมีความสอดคล้องกับการดำเนินนโยบายของหน่วยงานราชการอาทิ กระทรวงมหาดไทยในการจัดระเบียบชาวเขา และกรมป่าไม้ในการอนุรักษ์ป่า ทั้งยังชี้ให้เห็นถึงการสนับสนุนของคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในโครงการหลวง

> ...เรื่องที่ช่วยชาวเขาและโครงการชาวเขานั้นมีประโยชน์โดยตรงกับชาวเขา เพื่อที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้*ชาวเขามีความเป็นอยู่ดีขึ้น* สามารถที่จะเพาะปลูกสิ่งที่จะเป็นประโยชน์และเป็นรายได้กับเขาเอง ที่มีโครงการเช่นนี้ *จุดประสงค์อย่างหนึ่งก็คือมนุษยธรรม* อยากที่จะให้ผู้ที่อยู่ในที่ทุรกันดารสามารถที่จะมีความรู้และพยุงตัวมีความเจริญได้ อีกอย่างหนึ่งก็เป็นเรื่องช่วยในทางที่ทุกคนเห็นว่าควรจะช่วย เพราะเป็นปัญหาใหญ่ ที่คือปัญหาเรื่องยาเสพติด ถ้าเราสามารถที่จะช่วยชาวเขาให้ปลูกพืชผลที่เป็นประโยชน์มาก เขาจะเลิกปลูกยาเสพติด ปลูกฝิ่น *ทำให้นโยบายการระงับการปราบ การสูบฝิ่นและค้าฝิ่นได้ผลดี* อันนี้ก็เป็นผลอย่างหนึ่ง *ผลอีกอย่างหนึ่งซึ่งสำคัญมากคือ ชาวเขาตามที่รู้เป็นผู้ที่ทำการเพาะปลูกที่อาจทำให้บ้านเมืองเราไปสู่หายนะได้ โดยที่ถางป่าและปลูกโดยวิธีที่ไม่ถูกต้อง* ถ้าพวกเราทุกคนไปช่วยเขา ก็เท่ากับช่วยบ้านเมืองให้มีความดี ความอยู่ดีกินดี และปลอดภัยได้อีกทั้งประเทศ เพราะว่าถ้าเราสามารถทำโครงการนี้ให้สำเร็จ ให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักเป็นแหล่ง สามารถที่จะมีการอยู่ดีกินดีพอควร และสนับสนุนนโยบายที่จะรักษาป่าไม้ รักษาดินให้เป็นประโยชน์ต่อไป ประโยชน์อันนี้จะยั่งยืนมาก ฉะนั้น การที่ทั้งครู

> อาจารย์ และนักศึกษาได้ไปร่วมมือในงานนี้ที่นับว่าเป็นสิ่งที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง และนับว่าเป็นการชี้ให้เห็นว่าทั้ง อาจารย์ ทั้งลูกศิษย์ เข้าใจดีในจุดประสงค์ของการเกษตร ... (เน้นโดยผู้เขียน-สโมสรไลออนส์สตรีตุลิต 2521: 210)

โครงการหลวงเป็นโครงการส่วนพระองค์ที่เกิดขึ้นในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง[60] โครงการหลวงสามารถระดมทรัพยากรทั้งในด้านบุคคลและกำลังทุนจากการประสานงานของหน่วยงานราชการต่างๆ ทั้งในระดับประเทศ และความช่วยเหลือจากต่างประเทศจากสถานการณ์ด้านความมั่นคง[61] เพื่อจัดสรรทรัพยากรในการดำเนินกิจกรรม จากความสามารถในการเข้าถึงชาวเขาและการปฏิบัติงานในระดับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทำให้โครงการหลวงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวเขาได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่าหน่วยงานของรัฐบาล โครงการหลวงดำเนินการพัฒนาเพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวเขาโดยมีปัจจัยทางเศรษฐกิจมารองรับ ด้วยการส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกพืชหมุนเวียนราคาสูง การหาตลาด และการจัดจำหน่ายภายใต้การดำเนินงานของบริษัทดอยคำ โดยมี หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี เป็นผู้อำนวยการโครงการหลวง

ต่อมา โครงการหลวงได้พัฒนามาเป็น "มูลนิธิโครงการหลวง" ในปี พ.ศ. 2535 เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มูลนิธิโครงการหลวงมีสถานภาพเป็นองค์กรเพื่อสาธารณประโยชน์ที่ถาวร มีระบบงานรองรับที่แน่นอน มีการบริหารภายในคล่องตัว และมีประสิทธิภาพในการดำเนินการ โดยพระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อเป็นทรัพย์สินของมูลนิธิจำนวน 500,000 บาท และทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์นายกกิตติมศักดิ์ของมูลนิธิ โดยหม่อมเจ้าภีศเดชยังคงดำรงตำแหน่งเป็นประธานมูลนิธิเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ("ดอยคำ..โครงการหลวง" *มติชนรายวัน* 5 พฤศจิกายน 2538: 25)

จุดเริ่มต้นของโครงการหลวง

หม่อมเจ้าภีศเดชได้เล่าถึงจุดเริ่มต้นของโครงการหลวงว่าเกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินจำนวนสองแสนบาทให้แก่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2513 เพื่อให้ซื้อสวนที่ดอยปุยจากชาวบ้านเพื่อดำเนินการทดลองและขยายพันธุ์พืชเมืองหนาวต่างๆ มาปลูกบนดอย เนื่องจากโครงการวิจัยเบื้องต้นที่ได้รับเงินทุนจากรัฐบาลกำลังจะสิ้นสุดโครงการ ในระยะแรกโครงการดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการศึกษาวิจัยของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เนื่องจากไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำ จึงได้ร่วมมือกับ ตชด. ซึ่งประจำอยู่ตามดอยทำหน้าที่สอนหนังสือชาวเขา เป็นเจ้าหน้าที่ของโครงการ ทำการส่งเสริมการปลูกพืชแก่ชาวเขา

เนื่องจาก ตชด. ไม่มีความรู้ด้านการเกษตร โครงการหลวงจึงได้จัดอบรมวิชาการเกษตรให้ด้วยการประสานงานกับอาสาสมัครและหน่วยงานราชการ โดยใช้สถานที่ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นที่จัดฝึกอบรม โครงการหลวงได้นำครูและผู้นำชาวเขาจากหมู่บ้าน 17 แห่ง ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และน่าน มาเข้ารับการฝึกอบรมความรู้ด้านการเกษตรเพื่อนำไปถ่ายทอดแก่ชาวเขาในแต่ละหมู่บ้าน

การดำเนินงานในระยะแรก โครงการหลวงได้ทำการบุกเบิกการพัฒนาในเขตพื้นที่สูง โดยการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่างๆ อย่างกว้างขวาง อาทิ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้สนับสนุนด้านการสื่อสารด้วยการให้โครงการหลวงติดตั้งวิทยุตามดอยต่างๆ โดยใช้ข่ายคลื่นวิทยุของมหาวิทยาลัย โดยมีนายพร สุวรรณวาจกกสิกิจ ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและฝึกอบรม ให้ความช่วยเหลือ อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากกองทัพอากาศด้านยานพาหนะ และช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางของอาสาสมัคร นักวิจัย เป็นประจำทุกต้นเดือน ส่วนการขนส่งปุ๋ย ยา เมล็ดพันธุ์ และเสบียงต่างได้รับความช่วยเหลือจากกองพันสัตว์ต่าง กองทัพบก

โครงการหลวง กับบทบาทด้านการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ด้วยการ "พัฒนา"

นอกจากบทบาทด้านการพัฒนาแล้ว โครงการหลวงยังมีบทบาทสำคัญในการหยุดยั้งการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในกลุ่มชาวเขาด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าถึงชาวเขาจากการสร้างสายสัมพันธ์ทางตรงกับกลุ่มผู้นำของชาวเขาแต่ละเผ่า โดยจะเสด็จเยี่ยมเยียนไปเสวยน้ำชาถึงในบ้าน พร้อมๆ กับการส่งเสริมอาชีพ การเพาะปลูกในหมู่บ้านต่างๆ ด้วยพระองค์เอง (ภีศเดช รัชนี 2531: 51, 147) บ่อยครั้งที่พระราชทานพระราชดำริในการช่วยเหลือชาวเขาที่ขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐ โดยทรงประสานงานกับหน่วยงานราชการด้วยพระองค์เอง อาทิ การจัดสรรพื้นที่ทำกินที่เป็นหลักแหล่งให้แก่ชาวเขา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทาน "หน่วยแพทย์พระราชทาน"[62] เพื่อให้การรักษาแก่ชาวเขาในแต่ละหมู่บ้านที่ห่างไกลตามคำแนะนำของตำรวจตระเวนชายแดน หม่อมเจ้าภีศเดชยังชี้ว่างานของหน่วยแพทย์พระราชทานมีผลต่อการยับยั้งการขยายตัวของคอมมิวนิสต์อย่างสำคัญ (ภีศเดช รัชนี 2531: 35)

โครงการหลวงยังทำหน้าที่บุกเบิกพื้นที่ในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตยุทธศาสตร์ที่ตั้งของกองกำลังติดอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งหน่วยงานราชการไม่สามารถเข้าไปดำเนินการได้จากความขัดแย้งกับราษฎร โดยเฉพาะในกลุ่มชาวเขา รวมถึงปัญหาด้านจิตวิทยา[63] อาทิ ศูนย์ห้วยตอง และโครงการที่แม่แฮ ดังที่หม่อมเจ้าภีศเดชกล่าวไว้ว่า

> อีกเรื่องที่ไม่สนุก เพราะตื่นเต้นมากเกินไป คือมีรับสั่งให้ไปดูทางเหนือของแม่แจ่มและเลยไปทางทิศตะวันตก ชาวบ้านแถวนั้นอยู่ใต้อิทธิพลของผู้ก่อการร้ายคอมมูนิสต์ จึงยากจนมาก บ้านเมืองจะเข้าไปช่วยก็ไม่ได้ เราจะทำอะไรได้ไหมเพื่อบรรเทาความทุกข์ยากของเขา

ดังนั้น 2 มจ. สองจำพวก จำพวกละคน คือแม่โจ้ (ดร.ปานเทช) และหม่อมเจ้า ขึ้นรถบุกเข้าไปดู โดยแม่โจ้ทำหน้าที่อ่านแผนที่ และหม่อมเจ้าเป็นพลขับ...

"แถวนั้น" จุดแรกคือห้วยตอง เราบอกชาวบ้านที่นั่นว่า "พระเจ้าอยู่หัว นี่ (เราเอาธนบัตรออกมาชี้พระบรมรูป) ให้เฮามาดูว่าจะช่วยชาวบ้านอย่างไรได้" รู้สึกว่าเขาสนใจและดีใจ เราเลยซื้อไก่ให้เขาหนึ่งตัวให้เขาเอาไปทำอาหาร เราจะกลับมากินกับเขาทีหลัง เราจะไปหมู่บ้านต่อไปชื่อหนองเต่า

ที่หนองเต่าซึ่งเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงเหมือนกัน เราก็ดำเนินการอย่างที่ห้วยตอง แต่ชาวบ้านเลื่อมใสเรามากขึ้นไปอีก...

ผลจากการรับประทานอาหารกลางวันวันเดียว 2 มื้อก็คือ เราไปตั้งศูนย์ช่วยเหลือชาวบ้านที่ห้วยตอง โดยใช้ชื่อโครงการว่า โครงการทุ่งหลวง...

ความจริงทุ่งหลวงเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงอีกบ้านหนึ่งซึ่งต้องเดินข้ามเขาจากห้วยตองลงไปอีกหุบหนึ่งซึ่งมีนามาก

เราทราบว่าทุ่งหลวงเป็นคอมมูนิสต์ 50% ...

เมื่อถึงหมู่บ้านเขาให้เรานั่งรอที่หน้าบ้านผู้ใหญ่ แล้วขึ้นไปตามผู้ใหญ่ลงมาหาเรา ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นอย่างว่า [คอมมิวนิสต์-ผู้เขียน] ไม่ยอมลงมา เราก็กลับห้วยตองแล้วค่อยๆ แผ่ความช่วยเหลือไปปกคลุมทุ่งหลวง

แต่หมู่บ้านถัดไป คือห้วยข้าวลีบนั้น ผกค.แข็งขันมาก เราจึงปล่อยเอาไว้ก่อน วันถัดไป...ขับรถบุกไปทางสะเมิง ถึงบ่อแก้ว เมื่อเราข้ามสันเขาหลังเหมืองแร่ก็เห็นทางแยกเป็นสองตอน ทางหนึ่งขึ้นเขา อีกทางหนึ่งลง...

ทางไปสุดเอาที่บ้านแม้วชื่อม่อนยะ เราจอดรถอยู่นอกหมู่บ้าน ยืนดูภูมิประเทศอยู่พักใหญ่ เห็นหุบเขาแผ่ลงไปน่าพัฒนามาก แต่ไม่เห็นมีชาวบ้านอะไรมาหาเราเลย ก็

รู้สึกไม่ค่อยจะสบายใจ จึงออกรถลงไปบ้านแม่แฮโดยฉับพลัน

ต่อไปเราได้ทราบว่าม่อนยะเป็นหมู่บ้านคอมมูนิสต์ และแม่แฮเอง ผกค. ก็พยายามจะแทรกแซงเข้ามา เราจึงเริ่มตั้งโครงการที่แม่แฮ โดยขอให้อยู่ในความควบคุมของสำนักงานเกษตรภาคเหนือ คนของเราอาศัยบ้านของผู้ใหญ่กะเหรี่ยงชื่อ พะคิริ กลางคืน ผกค. จะต้องลาดตระเวนผ่านบ้าน อาวุธดีๆ ครบมือ และเอาไฟฉายส่องบ้านเรา แต่พวกเราก็ไม่กลัว (เท่าใดนัก) เพราะชาวบ้านเห็นกันทั่วแล้วเราไม่เป็นพวกไหนๆ แต่เป็นคนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ภีศเดช รัชนี 2531: 76-77)

โครงการหลวง กับการสนับสนุนจากประเทศสหรัฐอเมริกา

ในขณะนั้น สหรัฐอเมริกามีนโยบายสนับสนุนด้านเงินงบประมาณในแผนการปราบปรามการค้าฝิ่น และการวิจัยเพื่อปลูกพืชแทนฝิ่น ประกอบกับความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาล และความสำเร็จของโครงการหลวงในการดำเนินงานกับชาวเขา ทำให้แหล่งทุนหันมาให้การสนับสนุนโครงการหลวงแทนหน่วยงานราชการ ดังปรากฏว่า โครงการหลวงทำหน้าที่เป็นองค์กรประสานความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติในการลดปัญหาฝิ่นโดยนำพืชชนิดอื่นมาปลูกทดแทน

สหประชาชาติได้ตั้งหน่วยอิสระภายใต้ชื่อ "โปรแกรมสำหรับควบคุมการใช้ยาเสพติดให้โทษ" (UNPD.AC) และสนับสนุนด้านงบประมาณ โดยรัฐบาลไทยได้ลงนามในสัญญากับสหประชาชาติเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2514 โครงการดังกล่าวได้รับความสนับสนุนด้านบุคลากรผู้เชี่ยวชาญจากมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยมีโครงการหลวงเป็นผู้ประสานงาน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515-2528 กระทรวงเกษตรของอเมริกาจ้างให้

โครงการหลวงทำวิจัยในโครงการวิจัยเรื่อง "การปลูกไม้เมืองหนาวในประเทศไทย" จำนวนทั้งสิ้น 63 โครงการ โดยสนับสนุนในรูปแบบของการให้เงินช่วยเหลือจำนวน 12-15 ล้านบาทต่อปี โดยส่งผู้เชี่ยวชาญมาประจำที่โครงการหลวง เนื่องจากปัญหาของหน่วยงานราชการด้านการเกษตรในขณะนั้นยังขาดแคลน ทำให้ไม่มีหน่วยงานราชการใดสามารถรองรับโครงการดังกล่าวได้

นอกจากการได้รับเงินสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศที่ต้องการปราบปรามยาเสพติดแล้ว การดำเนินการของโครงการหลวงยังทำให้การพัฒนาและการสืบข่าวในเขตพื้นที่ล่อแหลมเป็นไปได้สะดวกยิ่งขึ้น ด้วยการส่งมอบการพัฒนาบนดอยอินทนนท์ให้กับโปรแกรมสำหรับการควบคุมการใช้ยาเสพติดให้โทษในปี พ.ศ. 2515

โครงการหลวงเริ่มต้นดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาบนดอยอินทนนท์ด้วยการสนับสนุนให้ชาวเขาปลูกกาแฟในปี พ.ศ. 2514 ก่อนที่จะส่งมอบพื้นที่การพัฒนาบนดอยอินทนนท์ให้กับองค์การสหประชาชาติ ต่อมาทางหน่วยงานราชการได้สร้างถนน หน่วยงานของทหารได้สร้างสถานีเรดาร์ โดยได้รับความสนับสนุนจากอเมริกาเพื่อใช้สืบข่าวด้านการทหาร และปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (ภีศเดช รัชนี 2531: 95-96, 147-148)

โครงการหลวงยังมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่อชาวเขาได้ทันท่วงทีกว่าหน่วยงานราชการ อาทิ การปราบหนูที่กัดกินข้าวในปี พ.ศ. 2511 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเงิน ร่วมกับพวกแบบติสต์ กลุ่มเผยแผ่ศาสนา[64] ซื้อข้าวพระราชทานแจกเพื่อบรรเทาปัญหาขาดแคลนข้าว จนได้รับจดหมายแสดงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณจากชาวกะเหรี่ยง ต่อมาได้ประสานความร่วมมือกับหน่วยปราบศัตรูพืช เชียงใหม่ เพื่อจัดอบรมให้ชาวเขาใช้ยาผสมเหยื่อกำจัดหนู โดยมีนิสิตจุฬาฯ ร่วมกับ ตชด. ร่วมดำเนินงานด้วย

นอกจากปัญหาเฉพาะหน้าแล้ว โครงการหลวงยังสนองตอบ

ต่อปัญหาความไร้ประสิทธิภาพในการดำเนินงานของรัฐต่อชาวเขา ดังปรากฏว่ามีชาวเขาจำนวนหนึ่งหันมาพึ่งโครงการหลวงให้เข้ามาช่วยในการแก้ปัญหาการปราบปรามฝิ่นโดยหน่วยงานรัฐ ดังปรากฏในจดหมายของชาวเขาบ้านเลาวู เหงสาม และบางกางจำนวน 114 ครอบครัว ดังนี้

กราบเรียนถึงผู้อำนวยการโครงการหลวง

1. ชาวบ้านมีความเดือดร้อนมากเมื่อทางรัฐบาลได้ปลอดฝิ่นออก และห้ามไม่ให้ปลูกฝิ่นแล้ว ชาวบ้านไม่มีอาชีพทำมาหากินเพราะความสูงของภูเขาก็มาก ที่บ้านเลาวู ตำบลเวียงแห ที่บ้านสามต้าว ที่บ้านบางกาง ที่บ้านปูเหงสาม ปลูกข้าวไร่ก็ไม่มี ทำไม่ได้ เป็นเขตปลูกป่าไม้สน จะทำนาข้าวก็ไม่มีน้ำพอ ส่วนใหญ่เป็นภูเขามาก ชาวบ้านได้ประชุมปรึกษาหารือการแล้วให้กระผมนายนิวัตร เล่าลี และนายสมบูญร์ ฉัวจา ช่วยดำเนินติดต่อให้ แต่ผมก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรครับ แล้วผมได้เข้ามาหาผู้อำนวยสำนักงานโครงการหลวงช่วยเหลือต่อไป เพราะไม่ได้ทำการปลูกฝิ่นได้ 2-3 ปีแล้ว เงินทองก็ไม่มีเหลือแล้ว เดือดร้อนมาก (ตัวเลขที่ปรากฏตามต้นฉบับ ภิศเดช รัชนี 2531: 123)

โครงการต่างๆ เกิดขึ้นจากการขอความช่วยเหลือผ่านสายสัมพันธ์ส่วนตัว การได้รับความสนับสนุนด้านการขนส่งจากทหาร ประกอบกับการได้รับความสนับสนุนด้านเงินทุนจากต่างประเทศ ดังปรากฏในการตั้งสถานีวิจัยศูนย์อ่างขาง

โดยที่อ่างขาง เมื่อ 2516 ไม่มีถนน ทั้งรถไถ และเอกอัครราชทูตจะขึ้นไปก็ต้องบิน...ผู้เขียนติดต่อเพื่อนคนหนึ่งซึ่งเคยแข่งเรือใบกันที่สโมสรราชวรุณ เขาเป็นผู้จัดการใหญ่ของบริษัท หลุย ลีโอโนเวนส์ เอเย่นแทร็กเตอร์แมสซี่เฟอกูสัน บริษัทน้อมเกล้าฯ ถวายคันหนึ่ง พร้อมไถ ส่วนทหารบกบอกว่า ฮ. ใหญ่ของเขาไม่ค่อยจะได้บิน ยินดีขนรถไถไปให้ เป็นการซ้อมบินไปในตัว...

> อย่างไรก็ตาม สถานีอ่างขาง ประจวบกับที่ได้เงินทุนจำนวนมากจากกระทรวงเกษตรอเมริกัน จึงได้ขยายใหญ่ทั้งบริเวณและงานวิจัยที่กระทำมากมายแทนกระทรวงเกษตรของไทยเอง (ภิศเดช รัชนี 2531: 97)

องค์กรหลักในการดำเนินงานของโครงการหลวง

หน่วยงานในพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินโครงการหลวง ได้แก่ คณาจารย์จากสถาบันการศึกษาด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์[65] จากสายสัมพันธ์ของหม่อมเจ้าภีศเดช และต่อมาได้ขยายไปสู่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่[66] และมหาวิทยาลัยแม่โจ้ หน่วยงานราชการด้านการเกษตร กรมชลประทาน และ ตชด. ภาค 3 ซึ่งช่วยดูแลพื้นที่ และอารักขาเจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติงาน กองทัพอากาศสนับสนุนด้านยานพาหนะทางอากาศในการดำเนินการ กองพันสัตว์ต่าง กรมการสัตว์ทหารบก สนับสนุนสัตว์ที่ใช้ในการขนส่งในพื้นที่สูงที่ไม่สามารถใช้ยานพาหนะได้ เอกชนได้แก่ บริษัทเดินอากาศไทย ลดราคาค่าโดยสารในการเดินทาง

นอกจากนี้ โครงการหลวงยังได้รับความช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ จากต่างประเทศ อาทิ ทหารอเมริกันทูลเกล้าฯ ถวายสุนัขสำหรับสะกดรอย ลาดตระเวน และดมกับระเบิดมาใช้ในการทำงาน การสนับสนุนด้านงบประมาณและผู้เชี่ยวชาญจากประเทศต่างๆ อาทิ ออสเตรเลีย แคนาดา อิสราเอล ญี่ปุ่น เบลเยี่ยม ฝรั่งเศส อังกฤษ นิวซีแลนด์ และอเมริกา เป็นต้น การสนับสนุนด้านการดูงานถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรจากรัฐบาลอิสราเอล

โครงการหลวงยังประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านชาวเขาในการเป็นหูเป็นตารายงานสถานการณ์ในพื้นที่ให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านทางหม่อมเจ้าภีศเดช หนึ่งในนั้น ได้แก่ เตือนใจ ดีเทศน์ อดีตนิสิตจุฬาฯ ผู้อุทิศตัวทำงานด้านชาวเขา ซึ่งเคยร่วมงานในการปราบหนูของโครงการหลวง ดังปรากฏว่าเธอได้เขียนจดหมายถึงหม่อมเจ้าภีศเดช เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2528

รายงานถึงสถานการณ์การอพยพ และการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่ปางสา ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จฯไปเยี่ยม ดังมีข้อความในจดหมายตอนหนึ่งดังนี้

> เหตุการณ์ในเขตปางสา หลังจากที่พระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จฯ ไม่สู้จะดีนัก...เรื่องที่หนูว่าไม่สู้จะดี คือการคุมการอพยพเข้า ทำได้ยาก ยังมีกระเส็นกระสายแทบทุกปี ชาวบ้านคุมกันจริงๆ ได้ไม่กี่บ้าน คือ ปางสา อาแบ อาแหละ ป่าคา นอกจากนั้นกี่ใจอ่อน รับกันเข้ามาปีละ 2-3 หลัง เป็นประจำ
>
> การเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ โดยการสนับสนุนของฮ่องกง ไต้หวัน สิงคโปร์ มาเลเซีย กี่ทำกันอย่างซึมลึกและแผ่กว้าง มีศูนย์อยู่ที่บ้านเล่าฟู่ และหลีอี้ซึง (ซึ่งเข้ามาใน พ.ศ. 2524 ที่พระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ทางจังหวัดได้ให้เคลื่อนไปจากที่เดิมราว 10 ก.ม. ปัจจุบันทางการยอมรับและตั้งชื่อว่า บ้านสันติสุข มีโบสถ์ใหญ่โต มี รร.ใหญ่โต มี นร.ถึง 160 คน) นับว่าเป็นเรื่องที่ทางการน่าจะเข้ามาสอดส่อง แต่กี่ยากที่จะเสนอ เพราะหากไม่เข้าใจกันจริงๆ จะคิดว่าหนูมีอคติต่อศาสนาคริสต์ (ภิศเดช รัชนี 2531: 144)

นอกจากนี้ จดหมายยังสะท้อนให้เห็นสถานการณ์การช่วงชิงมวลชนในกลุ่มชาวเขาด้วยการเผยแผ่คริสต์ศาสนา รวมไปถึงปัญหาในการจัดระเบียบเพื่อควบคุมชาวเขาของหน่วยงานราชการที่ไม่สอดคล้องกับการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นของชาวเขาที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ โดยทางการจะใช้วิธีการผลักดันออกไป หรือเผาหมู่บ้านเพื่อป้องกันการอพยพกลับเข้ามาใหม่ (ภิศเดช รัชนี 2531: 145)

โครงการหลวงได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นอย่างดี ในบางกรณีพระราชทานแนวพระราชดำริในการแก้ปัญหาจากการดำเนินงานของหน่วยงานราชการต่อนายกรัฐมนตรีโดยตรง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวนโยบายในการดำเนินงานของหน่วยงานราชการเป็นการเร่งด่วน ดังปรากฏในข้อความตอนหนึ่งที่หม่อมเจ้า

ภีศเดชได้อ้างถึง บันทึกของสำนักเกษตรภาคเหนือ ภายหลังจากคณะรัฐมนตรีรัฐบาลของเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ได้รับพระราชทานเลี้ยงร่วมกับข้าราชบริพารเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในปี พ.ศ. 2522 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปรารภถึงโครงการหลวงอินทนนท์ เช้าวันรุ่งขึ้นนายกรัฐมนตรีพร้อมด้วยคณะเดินทางไปยังบังกะโลป่าไม้ขุนกลางเพื่อดำเนินการสนองพระราชดำริทันที

2. ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี แจ้งวัตถุประสงค์ของการนำคณะเดินทางไปราชการ และมีบัญชาสรุปดังนี้

2.1 เนื่องจาก ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ได้เข้าเฝ้าถวายพระพรในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ได้รับพระราชกระแสรับสั่งเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริ (เมื่อคราวเสด็จหมู่บ้านชาวเขาดอยขุนกลาง วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2522) ไม่บรรลุผลตามพระราชประสงค์ ฉะนั้น ในการเดินทางมาราชการของนายกรัฐมนตรีและคณะครั้งนี้จึงเพื่อจะขอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันเป็นคณะทำงานเพื่อสนองโครงการพระราชดำริให้บรรลุโดยเร็ว **ถ้าหากเป็นพระราชกระแสรับสั่งทรงพระราชดำริใดๆ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้รีบรายงานนายกรัฐมนตรีทราบทันที เพราะงานหรือโครงการเหล่านี้จะต้องมีทุนดำเนินงาน และต้องรับการสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่ายจึงจะสำเร็จด้วยดี หากหน่วยราชการ หรือหน่วยงาน หรือบุคคลใดเก็บเรื่องไว้ไม่ดำเนินการ หรือขัดขวางให้ล่าช้า จะถือว่ามีความผิด...**

2.4 **ในการดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริ หากมีปัญหาขัดต่อแบบแผน หรือระเบียบราชการใด ซึ่งการดำเนินงานอาจจะเกิดประโยชน์ และเพื่อความรวดเร็วก็อาจมีการแก้ไขแบบแผน หรือระเบียบได้**

2.6 **เพื่อเป็นการสนองโครงการพระราชดำริ จึงไม่ให้มีการอพยพโยกย้ายราษฎรไปอยู่ที่อื่น เคยอยู่ที่ใดให้อยู่ และกันมิให้มีการอพยพจากที่อื่นมาเพิ่มอีก** (ตัวเลขที่

ปรากฏตามต้นฉบับ เน้นโดยผู้เขียน ภิศเดช รัชนี 2531: 149)

ขั้นตอนในการพัฒนาของโครงการหลวง

โครงการหลวงมีขั้นตอนในการดำเนินการพัฒนาในลักษณะควบคู่ไปกับหน่วยงานของรัฐ กล่าวคือ กรมพัฒนาที่ดินจะทำการจัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรภายหลังจากจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยเจ้าหน้าที่โครงการหลวงจะทำหน้าที่ในการแนะนำการปลูกพืช การสนับสนุนปัจจัยการผลิต เช่น กล้าไม้ เจ้าหน้าที่ด้านการเกษตรที่จะคอยให้คำแนะนำแก่ราษฎรและหน่วยงานราชการต่างๆ รวมไปถึงการจัดหาอาชีพเสริมให้แก่ราษฎรที่ได้รับการจัดสรรพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาอันเกิดจากการขาดแคลนปัจจัยการผลิต ราษฎรบางรายจะได้รับการพระราชทานความช่วยเหลือด้านทุนการศึกษาจนสำเร็จการศึกษา ข้อมูลที่ถูกนำเสนอมีการระบุว่า สาเหตุที่ราษฎรอพยพมาเข้าร่วมกับโครงการหลวง เนื่องจากสถานที่ตั้งของหมู่บ้านเดิมเป็นเขตของ "ผู้ก่อการร้าย" ราษฎรถูก "คุกคาม" จึงได้ย้ายมาอยู่ในที่ดินที่จัดสรรไว้ให้ ดังปรากฏในคำให้สัมภาษณ์ของราษฎร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีบทบาทในฐานะข้าราชการ หรือผู้นำของหมู่บ้าน และได้รับความช่วยเหลือจากการดำเนินการพัฒนาภายใต้การดำเนินงานโครงการหลวง บางรายได้รับพระราชทานความช่วยเหลือเป็นการส่วนพระองค์ทั้งในด้านการศึกษา และการดำเนินชีวิต ในเว็บไซต์โครงการหลวงดังนี้

คำให้สัมภาษณ์ของพ่อหลวงบ้านใหม่ร่มเย็น
ต. ร่มเย็น จ. พะเยา

เดิมอยู่บนดอย ถูกพวกก่อการร้ายคุกคามทางการจึงจัดสรรที่ดินทำกินให้เมื่อปี พ.ศ. 2510 ในเนื้อที่ครอบครัวละ 7 ไร่ 2 งาน กรมพัฒนาที่ดินมาปรับที่ให้ สมาชิกในครอบครัวมี 7 คน บุตร 2 คน มีครอบครัวไปแล้ว มูลนิธิโครงการหลวงได้ให้ความช่วยเหลือแนะนำในการที่จะทำมาหากิน ปัจจุบันปลูกมะม่วง ลิ้นจี่ มีรายได้ประมาณปี

ละ 20,000 บาท ชีวิตความเป็นอยู่ดีกว่าเดิมมาก ไม่อดอยากอีกแล้ว โครงการหลวงเปรียบเสมือนให้ชีวิตใหม่ หากเป็นไปได้อยากหาพืชที่จะสามารถให้รายได้เพิ่มขึ้น

กรณีของนางตอนจันทร์ กิ่งแสง
บ้านใหม่ร่มเย็น ต.ร่มเย็น จ.พะเยา

อาชีพเป็นครู มีพี่น้อง 11 คน ย้ายมาจากดอยห้วยแฝก โดยกรมพัฒนาที่ดินให้อพยพมาอยู่ที่นี่เนื่องจากถูกผู้ก่อการร้ายคุกคามในเนื้อที่ 7 ไร่ 2 งาน กรมพัฒนาที่ดินมาช่วยปรับพื้นที่ให้ และกรมประชาสงเคราะห์ได้มาช่วยเหลือด้านสุขอนามัย การเกษตร และการศึกษาแก่เด็ก ในหมู่บ้านเดิมก่อนมาจบ ป.4 ได้เรียนต่อที่โรงเรียนเชียงคำวิทยาคมจนจบ ม.ศ. 3 อยากเรียนต่อแต่ครอบครัวยากจน จนกระทั่งได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ตอนที่เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนบ้านใหม่ร่มเย็นจากพระราชเสาวนีย์ที่ทรงแนะนำทำให้มีกำลังใจ ไปสอบเข้าวิทยาลัยครูเชียงใหม่ได้ และได้รับทุนพระราชทานจากสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ระหว่างปี พ.ศ. 2514-2516 พอจบได้เป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านใหม่ร่มเย็น ราษฎรในหมู่บ้านได้รับความช่วยเหลือแนะนำจากโครงการหลวง ในเรื่องวัว เลี้ยงแกะ และปลูกลิ้นจี่ ตลอดจนพืชผักต่างๆ นอกจากนั้นยังให้ความรู้เรื่องการตัดเย็บและปักผ้าด้วย

ในปี พ.ศ. 2517-2518 สำนักพระราชวังได้มีหนังสือมาที่ สปอ. ให้นำชาวบ้าน 10 คนไปรับเสด็จที่ศูนย์ศิลปาชีพพระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ ซึ่งมีเจ้าหน้าที่จากแหล่งต่างๆ นำความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าเย็บและปักผ้าชาวเขาจากทุกภาคมาแนะนำให้ความรู้ เพื่อถ่ายทอดและเผยแพร่การพัฒนาการฝีมือ ปรากฏว่าชาวบ้านสนใจมาก หากหาทุนให้และมีตลาดมารองรับก็จะช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น

ปัจจุบันชาวบ้านปลูกลิ้นจี่เป็นหลัก มีรายได้ดีพอสมควร ได้รับการแนะนำจากโครงการหลวงโดยสม่ำเสมอ

กรณีของนายเกียรติพันธ์ กรเวศ เจ้าหน้าที่กรมพัฒนาที่ดิน ถ้ำเวียงแก จ.น่าน

ทำงานกรมพัฒนาที่ดิน กองจัดสรรที่ดิน กระทรวงมหาดไทย ภรรยาเป็นคนในพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2514 ได้มาดูวงล้อมพื้นที่ที่นี่ ในพื้นที่ประมาณ 2,500 ไร่ แบ่งเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านประชาภักดี หมู่บ้านทุ่งรวง และหมู่บ้านแปด จัดสรรที่ดินให้ราษฎรครอบครัวละ 15 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 1 ไร่ โครงการหลวงได้เข้ามาแนะนำการปลูกพืชผล ให้กล้าพันธุ์ลิ้นจี่ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ส่งเสริมอาชีพพวกเย็บปักถักร้อย รายได้ครอบครัวมาจากการทำผ้าไหม ประมาณปีละ 4,000 บาท นอกนั้นเป็นรายได้จากการทำลิ้นจี่ ข้าวโพด ซึ่งขึ้นอยู่กับผลิตผลแต่ละปี เฉลี่ยแล้วมีรายได้พอเลี้ยงครอบครัว ไม่ถึงขั้นที่ดี ราษฎรในพื้นที่มีทั้งหมดประมาณ 700 คน 142 หลังคาเรือน นอกจากโครงการหลวงที่มาช่วยเหลือแล้ว ยังมีสาธารณสุขและเกษตรอำเภอมาให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำในเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วย ปัจจุบันมีปัญหาขาดแคลนน้ำ โดยเฉพาะในฤดูแล้ง อยากมีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มพูนรายได้ ถ้ามีบ่อน้ำบาดาลให้สวนหม่อน จะทำให้ผลิตต่างๆ ดีขึ้น

เช่นเดียวกับกรณีของ ร.ต.ต. ปาย สวัสดี บ้านใหม่ร่มเย็น ต. ร่มเย็น จ. พะเยา ซึ่งเป็น ตชด.

เป็น ตชด. เข้ามาทำงานอยู่ที่บ้านใหม่ร่มเย็น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 จนเกษียณอายุเมื่อปี พ.ศ. 2532 ได้ดำเนินการจัดสรรที่ทำกินให้ชาวบ้านอพยพครอบครัวละ 7 ไร่ 2

งาน และสร้างบ้าน 1 งาน ชาวบ้านมี 3 พวก คือ ม้ง เย้า และอีสาน มีหน่วยราชการเข้าไปช่วยเหลือด้านต่างๆ หลายหน่วยงานด้วยกัน อาทิ กรมพัฒนาที่ดินช่วยเหลือการปรับพื้นที่ กรมประชาสงเคราะห์มาช่วยเหลือเกี่ยวกับสุขอนามัยและการศึกษา ส่วนโครงการหลวงเข้ามาช่วยเหลือแนะนำและเป็นที่ปรึกษาในเรื่องการทำมาหากิน มีการปลูกลิ้นจี่ ต้นหม่อน เลี้ยงไหม และสัตว์ต่างๆ เช่น แพะ แกะ หมู ฯลฯ มีการจัดร้านสหกรณ์ และสร้างโรงเรียนในหมู่บ้าน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาเยี่ยมเยียนหมู่บ้าน 5 ปีติดต่อกัน แต่ละปีทรงมีพระราชดำริให้ช่วยเหลือ ชาวบ้านด้านต่างๆ ทำให้พวกอพยพมีความเป็นอยู่ดีขึ้น มีการสร้างเขื่อนเล็กๆ มีเครื่องสูบน้ำถ่ายเทน้ำเข้าหมู่บ้าน มีเครื่องสีข้าวโพด เดี๋ยวนี้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น รักใคร่ปรองดองกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทุกครอบครัวสามารถขายพืชผลได้หมด มีฐานะปานกลาง (มูลนิธิโครงการหลวง "บทสัมภาษณ์ชาวเขา," <http://kanchanapisek. or.th/ kp12/history/decade3/ index-interview. htm>, มูลนิธิโครงการหลวง. "บทสัมภาษณ์ชาวเขา." http://www.kanchanapisek.or.th/kp12/history/decade3/index-interview.htm, สืบค้นเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2547.)

บทสัมภาษณ์ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาจากหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยความเข้มข้นจากการระดมทรัพยากรของรัฐ และด้วย "พระบารมี" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และความพร้อมในด้านการสนับสนุนด้านงบประมาณ การสนองพระราชดำริโดยหน่วยงานราชการต่างๆ อันมีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับผิดชอบสูงสุด ประกอบกับการดำเนินงานด้วยความรวดเร็ว อีกทั้งปราศจากข้อจำกัดในด้านระเบียบแบบแผนและระเบียบราชการ ทำให้โครงการหลวงสามารถพัฒนาศักยภาพในการพัฒนาในรูปของ

องค์กรเอกชน หรือโครงการส่วนพระองค์ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

โครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เป็นโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาการเกษตรที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2518 เมื่อรัฐบาลประกาศนโยบายการปฏิรูปที่ดิน แต่มีอุปสรรคจากการที่รัฐบาลไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ แจ้งต่อคึกฤทธิ์ ทราบว่า มีพระราชประสงค์จะขายที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในจังหวัดต่างๆ รวมทั้งสิ้น 51,967 ไร่ 95 ตารางวา ให้กับรัฐบาลเพื่อใช้ในการปฏิรูปที่ดินเป็นการประเดิมเริ่มแรก เพื่อเป็นตัวอย่างแก่เจ้าของที่ดินรายอื่นๆ ตามนโยบายการปฏิรูปที่ดินของรัฐบาลของคึกฤทธิ์ ปราโมช

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้ง "คณะกรรมการที่ปรึกษาในการจัดหมู่บ้านสหกรณ์เพื่อการเกษตร" เป็นการส่วนพระองค์ให้ดำเนินงานร่วมกับรัฐบาล ตาม พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ส่วนการชดเชยค่าที่ดิน ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ตามที่กำหนดไว้ใน พ.ร.บ. ทรงโปรดฯ ให้จัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อสนับสนุนกิจการสหกรณ์ที่จะจัดตั้งขึ้นตามแบบสหกรณ์การเกษตรหุบกะพงจำกัด โดยให้อยู่ในความควบคุมของคณะกรรมการที่ทรงแต่งตั้งขึ้น (บทสัมภาษณ์ปรีดา กรรณสูตร ใน *พระบารมีปกเกล้า ส.ค.ส. 2520* (กรุงเทพฯ: กองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภาเต็กเฮงหยู 2520: 20-21) ดังปรากฏในประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2518 เรื่อง "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูปที่ดินในที่นาของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์" (ธงทอง จันทรางศุ 2529: 106-107; พจนาถ ม.ป.ป.: 311-318) โดยรัฐบาลธานินทร์ได้ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมจากที่ดินดังกล่าว ด้วยการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง (เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2542 [2539]: 350)

โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาที่ประสานกับทหารและตำรวจเพื่อความมั่นคง

ลักษณะที่สามของโครงการพระราชดำริคือ โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาที่ประสานกับทหารและตำรวจเพื่อความมั่นคง เป็นลักษณะเฉพาะของโครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง และผลจากโครงการดังกล่าวได้ส่งผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือราษฎรในพื้นที่ที่เป็นฐานที่มั่นและมีการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึง "ภัยคุกคาม" ของขบวนการคอมมิวนิสต์ ดังปรากฏได้จากการดำเนินพระราชกรณียกิจและโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง การพระราชทานพระบรมราโชวาท พระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลและเรียบเรียงจากนิตยสารต่างประเทศในปี พ.ศ. 2518 ยังสะท้อนว่าทรงพยายามจะทำความเข้าใจสถานการณ์ในยุคสงครามเย็น อาทิ "ข่าวจากวิทยุเพื่อสันติภาพและความก้าวหน้า" "ความคืบหน้าของมาร์กซิสต์" "รายงานตามนโยบายคอมมิวนิสต์" "ฝันร้ายไม่จำเป็นจะต้องเป็นจริง" "รายงานจากลอนดอน" "ประเทศจีนอยู่ยง" "ทัศนะน่าอัศจรรย์จากชิลีหลังสมัยอาล์เลนเด" "เขาว่าอย่างนั้น เราก็ว่าอย่างนั้น" "จีนแดง: ตั๋วเฮียค้ายาเสพย์ติดแห่งโลก" "วีรบุรุษสมัยนิยม" นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงแปลเรื่อง ติโต ของ Philiis Auty ซึ่งเป็นชีวประวัติของโยซิบ โบรส ประธานาธิบดีของประเทศยูโกสลาเวีย ในขณะที่บทแปลทัศนะด้านเศรษฐศาสตร์กระแสวิพากษ์ปรากฏในพระราชนิพนธ์ที่ทรงแปล บทที่ 4 "เล็กดีรสโต" ซึ่งเป็นหนังสือเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธศาสนา เรื่อง Small is Beautiful ของ E.F. Schumacher อีกด้วย (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฯ 2542: 60-61)

โครงการพระราชดำริด้านความมั่นคงเป็นโครงการพระราชดำริที่มีลักษณะเฉพาะ และเกิดขึ้นครั้งแรกในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง เอกสารที่ระบุถึงโครงการพระราชดำริด้านความมั่นคงปรากฏ

ในเอกสารวิจัยส่วนบุคคลของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร และโรงเรียนเสนาธิการทหารบกจำนวนหนึ่ง[67] ซึ่งมีการกำหนดหัวข้อให้สอดคล้องกับประเด็นความมั่นคงแห่งชาติ วารสารของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และหน่วยงานด้านความมั่นคงที่ทำหน้าที่สนองโครงการพระราชดำริ ได้แก่ ทหาร และตำรวจ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าโครงการพระราชดำริในการพัฒนาเพื่อความมั่นคงนั้น ปรากฏในหลายลักษณะทั้งในด้านการพัฒนาอาวุธยุทโธปกรณ์ และการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ปฏิบัติงานในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมฐานปฏิบัติการทหาร และพระราชทานสิ่งของแก่ทหารตามแนวชายแดนทั่วประเทศอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งเสด็จเยี่ยมทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากการปราบปราม "ผู้ก่อการร้าย" ในโรงพยาบาล[68]

วสิษฐ เดชกุญชร อดีตตำรวจราชสำนักประจำได้ชี้ถึงพระราชกรณียกิจในช่วงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงว่า การเสด็จเยี่ยมทหาร ตำรวจ และกลุ่มมวลชนจัดตั้งเป็นพระราชกรณียกิจหลักอีกประการหนึ่งในช่วงนี้[69] นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงมีโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาในด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ของตำรวจเพื่อตอบโต้ผู้ก่อการร้าย อีกทั้งการพัฒนาเครื่องมือและอุปกรณ์ในการปฏิบัติราชการ ได้แก่ การพระราชทานพระราชดำริให้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ผู้มีบทบาทสำคัญในการผลิตฝนเทียมและเครื่องมือในโครงการพระราชดำริ ประดิษฐ์ฐานสำหรับติดตั้งปืนกลติดกับตัวเครื่องเฮลิคอปเตอร์ของกรมตำรวจ ที่ใช้ปฏิบัติการภาคสนาม เนื่องจากกรมตำรวจมีเฮลิคอปเตอร์ธรรมดาสำหรับใช้ขนส่งทั่วไป เมื่อเผชิญการยิงจากพื้นดินจึงตอบโต้ได้เพียงด้วยปืนกลที่ยิงจากด้านข้างเฮลิคอปเตอร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงซ่อมอาวุธปืนที่ชำรุดเมื่อทรงไปเยี่ยมหน่วยทหารและตำรวจด้วยพระองค์เองอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริแก่เจ้า

หน้าที่ผู้ผลิตปืนเอ็ม 16 และเจ้าหน้าที่ของสหรัฐอเมริกาที่มาช่วยกิจการด้านการทหารในขณะนั้น ให้แก้ไขระบบสปริงบางส่วนของอุปกรณ์ในปืนเอ็ม 16 เนื่องจากได้รับทราบปัญหาในการใช้อาวุธปืนเอ็ม 16 ในการปราบปราม "ผู้ก่อการร้าย" ของทหารและตำรวจว่า "ปืนเอ็ม 16 ของตำรวจนั้นสู้ปืนอาร์ก้าของฝ่ายผู้ก่อการร้ายไม่ได้ สำหรับปืนอาร์ก้าของฝ่ายผู้ก่อการร้าย ขนาดเอาไปทิ้งในน้ำหรือจมโคลนแล้วก็ยังใช้ยิงได้ แต่เอ็ม 16 นั้นใช้ไม่ได้หากว่าไม่รักษาดูแลให้ดีๆ ทำความสะอาดให้ดี" ซึ่งต่อมาเมื่อได้รับการแก้ไขแล้วปรากฏว่าสามารถแก้ไขปัญหาได้ผลดี (ทวีสันต์ ลดาวัลย์ 2530: 90)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงติดต่อกับตำรวจในระดับปฏิบัติการอย่างใกล้ชิดผ่านเครื่องรับส่งวิทยุที่กรมตำรวจได้ถวายสัญญาณประจำพระองค์ว่า "ก.ส.9"[70] และทรงพระราชทานรถจี๊ป, เครื่องบินอีเกิ้ล, ปืนกลแบบเอ็ม-16, ปืนกลอากาศ จำนวนหนึ่งด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้แก่ค่ายนเรศวรเพื่อใช้ในราชการ ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้อาคารบางหลังในพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน อ. ชะอำ จ. เพชรบุรี ให้เป็นค่ายฝึกตำรวจชายแดนและเป็นที่ตั้งศูนย์ฝึกการต่อต้านและปราบปรามการก่อความไม่สงบของกรมตำรวจ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 21 32-33 36; พัชรลดา จุลเพชร 2548: 103)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ได้กล่าวถึงการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายสื่อมวลชนและการสื่อสารส่วนพระองค์ในการดำเนินพระราชกรณียกิจกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการที่ทรงมีพระราชกระแสในสถานการณ์ทางการเมืองอย่างใกล้ชิด ดังนี้

> ในบริเวณพระราชฐาน ไม่ว่าจะเป็นสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ในกรุงเทพมหานคร หรือพระราชฐานตามภูมิภาคต่างๆ เราจะเห็นเสาอากาศของวิทยุสื่อสารระบบต่างๆ ติดระโยงระยางเต็มไปหมด ในการเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับแรมตามภูมิภาคทุกครั้ง

จะทรงนำเครื่องมือสื่อสารนานาชนิดไปด้วย และจะทรงติดตั้งเครื่องมือสื่อสารเหล่านั้นด้วยพระองค์เองทำให้ทรงสามารถติดต่อกับบุคคลหรือหน่วยงานที่ต้องการจากสถานที่ทุกแห่งที่ประทับอยู่ รวมทั้งรถยนต์พระที่นั่งและเครื่องบินพระที่นั่งด้วย ผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทได้เล่าว่า ในห้องทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นเต็มไปด้วยเครื่องมือสื่อสารนานาชนิด และแทบทุกช่ายควบคุมสัญญาณ รวมทั้งช่ายพิเศษที่ทรงใช้กับผู้ใกล้ชิดโดยเฉพาะ ห้องทรงงานจึงเป็นศูนย์รวมข่าวสารที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เพราะเหตุการณ์หรือสถานการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้น และมีการรายงานข่าวอย่างทันทีทันใดด้วยวิทยุสื่อสารนั้นจะทรงทราบถึงความเคลื่อนไหวดังกล่าวอยู่เสมอ ถ้าเป็นข่าวเกี่ยวกับความเดือดร้อนของประชาชนก็จะทรงหาทางช่วยเหลือแก้ไขโดยทันที เช่น ทรงวิทยุติดต่อเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องเพื่อพระราชทานพระราชดำริหรือโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในขณะนั้น ทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์จลาจลขึ้นในบ้านเมือง ผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทเล่าว่า ทรงติดตามฟังความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ทางช่ายการสื่อสารทางวิทยุของกรมตำรวจและทหารภายในห้องทรงงานนั้น โดยทรงบรรทมหลับๆ ตื่นๆ อยู่บนพื้นห้องทรงงานตลอดทั้งคืน มีพระราชกระแสรับสั่งให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติการใช้มาตรการระงับเหตุการณ์ด้วยการผ่อนหนักผ่อนเบา ป้องกันมิให้มีการสูญเสียเลือดเนื้อชีวิตคนไทยด้วยกันไปมากกว่านั้น และเมื่อเหตุการณ์รุนแรงถึงที่สุดก็ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเข้ายุติเหตุการณ์นั้นด้วยพระองค์เอง *(ทองต่อกล้วยไม้ ณ อยุธยา 2545: 209-210)*

แนวพระราชดำริในการใช้การพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคง ปรากฏให้เห็นเด่นชัดที่สุดในพระบรมราโชวาทพระราชทาน

แก่คณะผู้บริหารงานเร่งรัดพัฒนาชนบทระดับผู้ว่าราชการจังหวัด ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน วันศุกร์ที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2512 ดังนี้

> นโยบายของรัฐบาลที่จะพัฒนาก็คือนโยบายของรัฐบาลที่จะรักษาประเทศ นโยบายที่จะรักษาประเทศนั้นเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่ง หรืออันเดียวของรัฐบาล รัฐบาลเป็นผู้ที่รักษาส่วนรวมให้ดำรงอยู่ด้วยวิธีต่างๆ ถ้ามีการรุกเข้ามาด้วยอาวุธเราก็ต้องรบ ถ้ารุกเข้ามาด้วยการแทรกซึมเราต้องทำให้บ้านเมืองมั่นคง คือทำให้บ้านเมืองมั่นคงด้วยการพัฒนาชนบท ด้วยการพัฒนาให้ประชาชนทั่วไปมีความอยู่ดีกินดี มีความมั่นคง ต้องทำจึงจะสำเร็จประโยชน์
>
> ...
>
> การทำผิดพลาด ถ้าทำความผิดพลาดด้วยความบริสุทธิ์ใจก็ดี ถ้าไม่ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจก็เป็นผู้ทรยศต่อชาติ เพราะว่าถ้าการเร่งรัดพัฒนาเป็นงานสำคัญที่ถึงจุดถึงประชาชน ถ้าทำเสียเท่ากับฟันรั้วทิ้งไป ทำให้ศัตรูเข้ามาในบ้านได้ ทำให้บ้านเมืองล่มจมได้ เราไม่มีสิทธิ์เลยที่จะทำให้การเร่งรัดพัฒนาล้มไป ผู้ใดทำให้การพัฒนาทั่วๆ ไปล้มลงมา ผู้นั้นเป็นผู้ทรยศ การที่พูดนี้อาจเรียกว่ารุนแรงไปหน่อย ทำไมผู้ที่คัดค้านการพัฒนาเป็นผู้ทรยศ ก็เพราะว่าในเวลานี้บ้านเมืองของเราอยู่ในที่คับขัน ถ้าทำอะไรให้เปิดช่องให้ผู้ที่ก่อการร้าย ผู้ที่มาแทรกซึมเข้ามาได้ เราก็ทำผิดต่อบ้านเมือง ถ้าเราสร้างรั้วขึ้นมาด้วยการพัฒนาทั้งคนทั้งวัตถุให้ดี ให้มีความสุข ให้มีความพอใจ เราไม่มีวันที่จะเรียกว่าเสียบ้านเมือง ข้อนี้เป็นข้อที่สำคัญยิ่งกว่า... *(วิวะรา สอนชัยภูมิ และศักดิ์รินทร์ ศิริรักษ์ ม.ป.ป. 109-110)*

ในด้านการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาโดยใช้การแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อกองทัพ ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่ปฏิบัติการปราบปรามผู้ก่อการร้ายโดยตรง อีกทั้งยังทรงติดตาม

คณะทำงาน ให้การสนับสนุนการดำเนินงานด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด จนกระทั่งภาครัฐบาลได้มีการพัฒนาแนวพระราชดำริมาสู่ "ยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" และได้มีการริเริ่มกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาความมั่นคงโดยการพัฒนาในพื้นที่ "ยุทธพัฒนา" ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในที่สุด

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก: จุดเริ่มต้นของโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงของกองทัพภาคที่ 3

ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงโครงการพระราชดำริที่มีจุดหมายเพื่อความมั่นคงโดยตรงนั้น ปรากฏใน*วารสารเศรษฐกิจและสังคม ฉบับพิเศษ ธันวาคม 2528* ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทยในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* และ *กองทัพไทย* ซึ่งจัดทำโดยกองทัพ ที่ระบุถึงจุดกำเนิดของ "ยุทธศาสตร์การพัฒนา" ในเขตรับผิดชอบของกองทัพภาคที่ 3 ที่ทรงริเริ่มโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน "โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก" บริเวณจังหวัดพิษณุโลก

ที่มาของโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อความมั่นคงนั้น เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมทหารที่กองพันพิเศษค่ายสฤษดิ์เสนา จังหวัดพิษณุโลก ในระหว่างที่เครื่องบินโจมตี เอฟ-5 ของกองทัพบก ถูกยิงตกที่บริเวณเขาค้อ เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2519 ในขณะที่ดำเนินการสู้รบกับ พคท.นานถึง 6 สัปดาห์ ส่งผลให้เกิดความเสียหายอย่างหนัก พลเอกพิจิตร กุลละวณิชย์ องคมนตรี ได้ให้สัมภาษณ์เล่าถึงความเป็นมาว่า

> วันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ที่ค่ายสฤษดิ์เสนา... ก็พอดี F-5 ตก รับสั่งถามถึงเหตุการณ์ด้วยความสนพระทัย ท่านแม่ทัพที่ขึ้นไปอำนวยการค้นหา

นักบินซึ่งคาดว่ายังมีชีวิตอยู่ กลับลงมาก็กราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า เราได้พยายามปราบปรามและทำให้ราบคาบมานานแล้ว ใช้วิธีสร้างถนนเข้าไปเพื่อช่วยสนับสนุนฝ่ายเราให้สามารถควบคุมพื้นที่ให้ได้ แต่ว่าพื้นที่ยากลำบากและการสร้างทางมีอุปสรรคถูกขัดขวาง

เราก็พยายามสร้างอีกเส้นทางหนึ่ง ทางเพชรบูรณ์เข้าไป ทางด้านตะวันออกไปตะวันตก เพื่อบรรจบกับถนนสายแรกซึ่งสร้างจากเหนือลงใต้ จากแคมป์สน ก็ถูกขัดขวางอีกเหมือนกัน เราก็พยายามทำ พระองค์ซักถามว่าทำไมราษฎรไม่ใช้ถนนหรอกหรือ เราก็กราบบังคมทูลว่าไม่มีราษฎรอาศัยอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงแนะนำว่า **ตรงนี้น่าจะทำถาวรซะเลยนะ ไปปราบแล้วกลับมาก็เหมือนโยนก้อนอิฐลงไปในบ่อน้ำที่มีแหน มันก็กลับที่เดิมอีก ทำให้ราบคาบ ทำให้ดีซะเลย และรับสั่งถามว่าไม่มีคนใช้หรอกหรือ เราก็กราบบังคมทูลว่าไม่มี เพราะไม่มีหมู่บ้าน พระองค์ท่านก็พระราชทานแนวความคิดว่าทำไมเราไม่ตั้งหมู่บ้านลงไป** ก็เลยเกิดความคิดขึ้นมาว่าควรจะตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้น 2 ข้างทางที่เราสร้าง เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ โดยเอาราษฎรอาสาสมัครที่ไม่มีที่ทำกินของตัวเอง เราก็คัดเลือกราษฎรมาได้ 400 กว่าคน หัวหน้าครอบครัวอาสาสมัคร 400 กว่าคน แต่ว่าคัด 00 คน เป็นชั้นทดลองแล้วนำมาฝึกและติดอาวุธ 3 สัปดาห์ที่ค่ายสฤษดิ์เสนา แต่ก็ยังนำราษฎรลงพื้นที่ไม่ได้ เรื่องมาติดด้วยการขออนุมัติจากกองทัพบกและ กอ.รมน. หลายเดือน (ตัวเน้นโดยผู้เขียน คณะกรรมการจัดงานโครงการ “กวีเทิดพระเกียรติไท้ภูมิพล” 2539: 24-25)

สอดคล้องกับข้อมูลที่ระบุตรงกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “พื้นที่เขาค้อได้มีการสู้รบกันมานาน ทั้งข้าราชการและราษฎรได้สูญเสียชีวิตกันมามาก กองทัพภาคที่ 3 น่า

จะได้พิจารณาใช้เส้นทางที่สร้างขึ้นในพื้นที่เขาค้อให้เป็นประโยชน์แก่ราษฎรทั่วไปนอกเหนือจากใช้เฉพาะในราชการทหาร และพื้นที่ตามแนวสองข้างทางควรใช้ประโยชน์ให้เป็นที่ทำมาหากินของราษฎรที่ยากไร้และไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง" (อุษณีย์ เกษมสันต์ 2542: 92; สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2528: 35; นิยม ศันสนาคม 2539: 193)

ในขณะที่เอกสารที่จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติโดยกองทัพ "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทย ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ระบุว่า จากการทรงทราบเหตุการณ์การรบด้วยพระเนตรพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า การสูญเสียที่มากมายเช่นนี้ หาได้ทำให้สงบร่มเย็นได้ไม่ เพราะเมื่อถอนทหารกลับไปแล้ว ผู้ก่อการร้ายก็จะแทรกซึมกลับเข้ามาได้อีก จากนั้นได้มีพระราชดำริให้**ยึดพื้นที่ไว้ให้เด็ดขาด แม้จะใช้เวลาบ้างก็ตาม ด้วยทรงเห็นว่า การตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ไม่เป็นการเพียงพอที่จะผลักดันให้คอมมิวนิสต์ออกจากพื้นที่ได้ อีกทั้งทรงแนะนำให้หามาตรการอื่นๆ ประกอบ อาทิ การจัดตั้งหมู่บ้านยุทธศาสตร์พัฒนาขึ้นปิดล้อม และจำกัดการขยายตัวของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ เป็นต้น** (เน้นโดยผู้เขียน อุษณีย์ เกษมสันต์ 2542: 92)

"โครงการยุทธศาสตร์การพัฒนา" จึงเริ่มต้นขึ้นด้วยการจัดตั้งหมู่บ้านยุทธศาสตร์พัฒนาขึ้นในพื้นที่เขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนหนึ่งสำหรับเป็นทุนในการดำเนินงานครั้งแรก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง "กองอำนวยการโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก" โดยมีการจัดทำแผนงานโครงการพัฒนาทางยุทธศาสตร์ที่เรียกว่า "โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก" ขึ้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2520

การดำเนินการพัฒนาตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก ถือเป็นยุทธศาสตร์พัฒนาที่ริเริ่มทดลองใช้จนประสบผลสำเร็จ และก่อให้เกิดผลเกี่ยวโยงเป็นลูกโซ่ทั่วทั้งพื้นที่ของกองทัพภาคที่ 3 โดยกอง

ทัพภาคที่ 3 ได้ทำแผนให้มีการจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นตามเส้นทางที่สร้างใหม่ โดยนำทหารกองหนุน หรืออาสาสมัครที่เคยรบ และยังไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง มาจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน พร้อมจัดสรรที่ทำกินและสร้างระบบป้องกันหมู่บ้านให้ราษฎรที่เข้าร่วมโครงการ (อุษณีย์ เกษมสันต์ 2542: 92; สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2528: 35)

เมื่อพิจารณาขั้นตอนของยุทธศาสตร์การดำเนินการพัฒนาเพื่อสนองพระราชดำริแล้ว กล่าวได้ว่า เป็นการดำเนินตาม**ยุทธศาสตร์ "กวาดล้าง สร้างถนน จัดตั้ง แล้วส่งมอบ"**

จากแนวพระราชดำริดังกล่าว ทางกองทัพภาคที่ 3 ได้กำหนดให้มีแผนยุทธศาสตร์พัฒนาเพื่อดำเนินการโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็กตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา **โดยมีขั้นตอน 4 ขั้นตอน คือ; (1) ใช้กำลังทหารเข้ากวาดล้างทำลายกำลังติดอาวุธของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์** ในพื้นที่เขาค้อ สะเดาพง เขาย่า และหนองแม่นา **(2) การก่อสร้างเส้นทางยุทธศาสตร์** เข้าสู่ขุมกำลังของฝ่ายผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในพื้นที่โครงการ **(3) การจัดตั้งหมู่บ้านยุทธศาสตร์** ตามแนวสองข้างทาง โดยคัดเลือกราษฎรอาสาสมัครที่เคยรบ และทหารกองหนุน ซึ่งยังไม่มีที่ดินทำกินให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยทางการจะดำเนินการจัดสรรที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ตลอดจนจัดบริการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมให้อย่างพร้อมมูล และ **(4) ดำเนินการส่งมอบพื้นที่หมู่บ้านยุทธศาสตร์** ซึ่งมีความปลอดภัย และได้รับการพัฒนาจนสามารถช่วยเหลือตนเองได้แล้ว ให้แก่ฝ่ายปกครองเพื่อบริหารงานตามสายงานปกติต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2528: 35-36)

ยุทธศาสตร์ดังกล่าวส่งผลให้มีการมุ่งเน้นการพัฒนาไปยังหมู่บ้านเป้าหมายอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่บ้านซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ความมั่นคงตามแนวชายแดน และความมั่นคงภายในดังปรากฏว่า มีชาวบ้านบางแห่งแกล้งเป็น ผกค.เพื่อเรียกร้องความสนใจจากรัฐให้มาพัฒนาหมู่บ้านของตน (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์และ

คณะ 2544: 63-64)

> กรณีการเล่นเป็น ผกค. เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ ต.ปรางหมู่ จ.พัทลุง เนื่องมาจากชาวตำบลนี้เห็นว่า ถ้าท้องที่ใดมีข่าวว่ามีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์หรือ ผกค. ท้องที่นั้นมักได้รับความเอาใจใส่จากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยจัดส่งเจ้าหน้าที่หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ หน่วยพยาบาลเคลื่อนที่ และเจ้าหน้าที่อื่นๆ อีกหลายฝ่ายเข้าไปทำการพัฒนาท้องที่นั้น เช่น ตัดถนนหนทาง สร้างสุขศาลา สร้างบ่อน้ำ ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายขึ้นกว่าเมื่อก่อน แต่ถ้าท้องที่ใดไม่มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์จะไม่ได้รับความสนใจ ชาวตำบลปรางหมู่กลุ่มหนึ่งจึงได้ปรึกษาหารือกัน เล่นเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งก็ได้รับการพัฒนาท้องถิ่นสมประสงค์... (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ 2544: 63)

เอกสารยังระบุอีกด้วยว่า การดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาความมั่นคงโดยตรงของรัฐในพื้นที่เฉพาะ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้[71] เนื่องจากประสบปัญหาสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ สภาพด้านวัฒนธรรมและภาษาของชาวไทยมุสลิม และข้อจำกัดทางด้านงบประมาณ ในขณะที่การดำเนินโครงการพระราชดำริสามารถส่งผลอย่างมากในการสร้างสำนึกความเป็นไทยโดยผ่านพระมหากษัตริย์ โครงการประเภทนี้มักจะเข้าไปดำเนินการในจุดพื้นที่ที่โครงการพัฒนาอื่นๆ เข้าไปไม่ถึงหรือมองข้ามไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2528: 45-51)

โครงการพระราชดำริด้านความมั่นคง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของกองทัพภาคที่ 2

มีเอกสารเผยแพร่พระราชดำริของกองทัพ *สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทย ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* ระบุว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงติดตามสถานการณ์ความรุนแรงบริเวณชายแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างใกล้ชิด โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิง ม.ร.ว. สุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เดินทางไปเยี่ยมเยียนราษฎร เพื่อหาทางช่วยเหลือ ก่อนปี พ.ศ. 2521 ที่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ[72] (อุษณีย์ เกษมสันต์ 2542: 132)

ในขณะที่โครงการพระราชดำริด้านความมั่นคงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกระบุจากเว็บไซต์ของ ศปร.กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 2 ค่ายสุรนารี อ.เมือง จ.นครราชสีมา

ข้อมูลระบุว่า จุดเริ่มต้นของโครงการพระราชดำริ เกิดขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเปิดโรงเรียน "ร่มเกล้า" ที่บ้านหนองแคน ต. ดงหลวง อ. นาแก จ. นครพนม (อ. ดงหลวง จ. มุกดาหาร ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นโรงเรียนร่มเกล้าหลังแรกของประเทศไทย เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2516 พร้อมทั้งได้เสด็จฯ เยี่ยมหน่วยทหารที่กำลังปฏิบัติงานในพื้นที่ที่ฐานปฏิบัติการภูพานน้อย อ.นาแก จ.นครพนม ซึ่งมีพันเอกอาทิตย์ กำลังเอก เป็นผู้บังคับการกรมผสมที่ 23 พันโทพิศิษฐ์ เหมะบุตร เป็นผู้บังคับกองพันทหารราบเฉพาะกิจ นับแต่นั้นมาจึงได้เสด็จเยือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นประจำทุกปี โดยในชั้นต้นประทับแรม ณ ที่ประทับรับรองของโครงการชลประทานน้ำอูน ที่กรมชลประทานสร้างถวาย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2521 พลโทลักษณ์ ศาลิคุปต ซึ่งดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 2 ได้นำผู้บังคับหน่วยทหารชั้นผู้บังคับกองพันขึ้นไปเข้าเฝ้าฯ ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับผู้บังคับหน่วยทหารที่เข้าเฝ้าฯ ทรงสนพระทัยการแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงในพื้นที่ชายแดนของจังหวัดบุรีรัมย์เป็นแห่งแรก พระองค์ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้ พันตรี สนั่น มะเริงสิทธิ์ ผู้บังคับหน่วยเฉพาะกิจ 231 ซึ่งปฏิบัติงานอยู่ที่

หมู่บ้านโนนดินแดง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์เพื่อขอทราบสถานการณ์ในพื้นที่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยแนะนำแนวทางการแก้ปัญหาด้านความมั่นคงเป็นครั้งแรกโดยการใช้วิธีการทางเศรษฐกิจและสังคมเข้าไปดำเนินการ เป็นวิธีการทางยุทธศาสตร์ที่ส่งผลระยะยาว ถือเป็นการกำหนดแนวทางยุทธศาสตร์พัฒนาเป็นครั้งแรกในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งต่อมา กองทัพภาคที่ 2 ได้นำมายึดถือเป็นแนวทางปฏิบัตินับแต่นั้นมา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน *"โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อความมั่นคง"* นับเป็นโครงการพระราชดำริแห่งแรกในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองมะนาว ที่หมู่บ้านโนนดินแดง อ.ละหานทราย จ.บุรีรัมย์ โดยในวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2521 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ มนัส ปิติวงษ์ อธิบดีกรมชลประทาน และเปรม ติณสูลานนท์ ผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น เข้าเฝ้าฯ เป็นการส่วนพระองค์ที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน และมีพระราชดำริให้กรมชลประทานประสานงานกับกองทัพบกอย่างใกล้ชิด พร้อมกับทรงเร่งรัดให้ทำการสำรวจออกแบบก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองมะนาวให้แล้วเสร็จในปีเดียวกัน โดยมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเพื่อประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมใกล้ๆ กับหมู่บ้าน เนื่องจากเกรงว่าราษฎรจะได้รับภัยคุกคามจาก "ผู้ก่อการร้าย"

หลังจากกรมชลประทานและกองทัพบกได้สนองพระราชดำริแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ ไปประทับแรมที่ภูพานราชนิเวศน์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2522 ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้ พลโทลักษณ์ ศาลิคุปต แม่ทัพภาคที่ 2 ในขณะนั้น นำคณะทำงานของโครงการละหานทราย ซึ่งประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องตลอดจนผู้บังคับหน่วยทหารในพื้นที่ เข้าเฝ้าฯ เป็นการส่วนพระองค์เพื่อทรงติดตามการปฏิบัติ เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ พร้อมทั้งทรงแนะนำวิธีการพัฒนา

ด้วยการประสานงานกับเจ้าหน้าที่ทุกส่วนราชการ และระดมทรัพยากรมาปฏิบัติงานในพื้นที่เป้าหมายภายใต้แผนงานเดียวกัน ต่อมาแม่ทัพภาคที่ 2 จึงได้แต่งตั้งให้ผู้บังคับบัญชาการกองกำลังสุรนารีเป็นหัวหน้าคณะทำงานโครงการพัฒนาพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ทำให้การทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมุ่งแก้ไขปัญหาราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาความมั่นคง (อุษณีย์ เกษมสันต์ 2542: 132)

แนวทางดังกล่าวได้ถูกพัฒนาเป็นแผนการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในเขตพื้นที่ของกองทัพภาคที่ 2 นับแต่นั้นมา อาทิเช่น โครงการพัฒนาโนนดินแดง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดบุรีรัมย์ โครงการศูนย์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน จังหวัดศรีสะเกษ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการศูนย์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน จังหวัดสุรินทร์ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการศูนย์การพัฒนาพื้นที่ชายแดน จังหวัดอุบลราชธานี อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นต้น

รูปแบบการดำเนินงานการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ได้แก่ การก่อสร้างแหล่งน้ำรวม การส่งเสริมพัฒนาอาชีพ การปรับโครงสร้างพื้นฐานเพื่อก่อสร้างสาธารณประโยชน์ และการจัดตั้งหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน ด้วยการปฏิรูปที่ดิน โดยการวางผัง และจัดสรรที่ดินทำกินให้ราษฎรในหมู่บ้านจัดตั้ง ครอบครัวละเท่าๆ กันโดยให้เพียงสิทธิในการทำกิน พร้อมทั้งจัดระบบรักษาความปลอดภัยภายในหมู่บ้าน ด้วยโครงการด้านการพัฒนาการเกษตร การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม สาธารณสุข มีการฝึกและพัฒนาอาชีพของราษฎรตามโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน และหมู่บ้านอื่นๆ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน เงินช่วยเหลือจากเอกชน ต่างประเทศ และกองทุนปฏิรูปที่ดินกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ งบปกติประจำส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

มีการระบุว่า ภายหลังการประกาศนโยบายการเมืองนำการทหาร ทำให้รัฐบาลสามารถยึดกุมสภาพการรุกทางการเมืองและการ

ทหารไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จ ประกอบกับการเร่งรัดพัฒนาเพื่อความมั่นคงของรัฐได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลสะเทือนต่อทัศนคติในการต่อสู้ของผู้ปฏิบัติงานของ พคท.ในระดับสูง ดังปรากฏใน *บนเส้นทางภูบรรทัด: ตำนานการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของประชาชน พัทลุง ตรัง สตูล*

> ...ขณะเดียวกัน ทางการก็เร่งพัฒนาสาธารณูปโภค ถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา ให้แก่ผู้คนในชุมชนป่าเขา พวกเขาตัดถนนยุทธศาสตร์โดยยึดแนวถนนของทางลากไม้ หรือขนส่งแร่เดิมในบางสาย และตัดใหม่บางสายรอบเขาบรรทัดทั้ง 2 ฝั่ง ครอบคลุมทุกเขตงานเพื่อปิดล้อมและตัดขาดการเคลื่อนไหวป่าเขาและที่ราบออกจากกัน โดยถนนยุทธศาสตร์สายต่างๆ ...
>
> การกระทำของทางการเช่นนี้ทำให้สหายบางคนซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติงานระดับสูงเห็นด้วยในแง่ความเจริญนี้ *พวกเขาคิดว่างานปฏิวัติของเขารัฐเอาไปทำหมดแล้ว ทั้งๆ ที่ความเป็นจริง มาตรฐานการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมของ พคท. ตามอุดมการณ์นั้น สูงกว่าที่ฝ่ายรัฐบาลกระทำในเวลานั้นมากนัก* (ตัวเอนตามต้นฉบับ กลุ่มภูบรรทัด 2542: 764-765)

การสร้างสายสัมพันธ์และเครือข่ายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโครงการพระราชดำริ

นอกจากการปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐานด้านเศรษฐกิจ เกิดขึ้นบนสมมติฐานร่วมกันกับรัฐที่ว่า การพัฒนาจะหยุดยั้งการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงสำรวจ สร้างสายสัมพันธ์และเครือข่ายการดำเนินงานส่วนพระองค์ ผ่านการสร้างความสัมพันธ์ทางตรงกับผู้มีอำนาจในการบังคับบัญชา และผู้ปฏิบัติงานในหน่วย

งานราชการ ตำรวจตระเวนชายแดน และกองทัพ ทั้งในด้านการมีพระราชดำริสนับสนุนการพัฒนาการปฏิบัติภารกิจของกองกำลังต่างๆ ทั้งในด้านการพัฒนาศักยภาพในการต่อสู้ด้านอาวุธ การพระราชทานพระราชดำริในด้านยุทธศาสตร์การต่อสู้ควบคู่ไปกับการดำเนินการพัฒนารวมทั้งการบำรุงขวัญและกำลังใจของผู้ปฏิบัติงานและประชาชน

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีตนายกรัฐมนตรี และปัญญาชนกษัตริย์นิยม กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรายชื่อบุคคลที่เป็นเครือข่ายของพระองค์ ขณะเสด็จต่างจังหวัด พระองค์จะมีแผนกหนึ่งคอยจดชื่อว่า แต่ละคนทำอะไร และคนที่จดก็แบ่งออกเป็นแผนกๆ เช่น แผนกกลาโหม แผนกมหาดไทย แผนกราชเลขาฯ และอื่นๆ อีกมาก โดยทำเป็นดัชนีบัตรเอาไว้ คะเนว่าพระองค์มีรายชื่อในเครือข่ายในขณะนั้นกว่า 6,000 คน (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติรายวัน 2518: 210; ธงทอง จันทรางศุ 2529: 135) ประเด็นเรื่องเครือข่ายของพระมหากษัตริย์ในการดำเนินงานโครงการพระราชดำริจะกล่าวถึงในรายละเอียดอีกครั้งในหัวข้อ 3.5

การเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรในชนบททำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพบปะกับ "ผู้ใหญ่ทุกฝ่าย" ของแต่ละจังหวัดอย่างใกล้ชิด ในกำหนดการเสวยพระกระยาหาร ดังปรากฏใน *รับเสด็จหัวเมือง* ไว้ว่า

> อีกประการหนึ่ง ถ้าประทับเสวยพระกระยาหารด้วย ก็ควรกล่าวถึงเสียแต่ในตอนนี้ซึ่งในการเสวยพระกระยาหารนั้น ตามปกติโปรดให้ผู้ใหญ่ทุกฝ่ายของเมืองนั้น ทั้งข้าราชการและไม่ได้เป็นข้าราชการได้รับเชิญมาร่วมรับประทานในบริเวณที่เสวยพร้อมกับข้าราชบริพารผู้ใหญ่ด้วย เพื่อจะได้รับสั่งสนทนาไต่ถามกิจการความเป็นไป ความทุกข์สุขของประชาชนตามพระราชอัธยาศัย ทั้งนี้ ย่อมรวมถึงครอบครัวด้วย และโดยที่นานทีปีละครั้งจึงจะมีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปทางจังหวัด ก็ใคร่ที่จะได้ถวายความจงรัก

ภักดีให้ข้าราชการชั้นหัวหน้าตลอดถึงความดีสำคัญและครอบครัวได้เฝ้าแหนด้วยในโอกาสเดียวกัน โดยการเชิญมาด้วยอีกพวกหนึ่ง...

ถ้ามีที่ยังไม่ได้เฝ้าหรือทรงรู้จักผู้ว่าราชการจังหวัดหรือข้าราชบริพารผู้ใหญ่ เช่น สมุหราชองครักษ์ ราชเลขาธิการหรือเลขาธิการพระราชวัง จะได้ทูลเบิกแนะนำด้วย และการกำหนดตัวผู้ที่จะเข้าร่วมโต๊ะนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดจะต้องคิดกะไว้เสร็จ และถ้าสามารถนำเรียนท่านสมุหราชองครักษ์หรือข้าราชสำนักผู้ใหญ่ในขบวนได้ทราบด้วยก็จะเป็นการดี... (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 28-29)

วสิษฐ เดชกุญชร อดีตนายตำรวจราชสำนักประจำ ทำหน้าที่ถวายความปลอดภัยแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ในปี พ.ศ. 2513-2524 ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินและปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชประสงค์อย่างใกล้ชิด ได้เขียนไว้ในหนังสือ *รอยพระยุคลบาท: บันทึกความทรงจำของพลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร ในประเด็นความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับตำรวจตระเวนชายแดนโดยเฉพาะตำรวจพลร่ม*[73] ว่า

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วอย่างกว้างขวางในหมู่ตำรวจเวลาประทับแปรพระราชฐาน ณ วังไกลกังวลว่า ตำรวจพลร่มจะได้รับพระราชทานให้เข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำในวังไกลกังวลอยู่เสมอๆ ในคืนวันเสาร์หลายคนโชคดีได้เฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด ยิ่งไปกว่านั้น บางคนยังได้รับพระราชทานพระเครื่องที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเองที่บางคนเรียกว่า "สมเด็จจิตรลดา"[74] นอกจากตำรวจตระเวนชายแดนแล้ว งานเลี้ยงในคืนวันเสาร์ยังประกอบด้วยข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ และข้าราชบริพาร โดยบางคนจะได้รับเชิญให้ร่วมโต๊ะเสวย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงซักผู้นั้นเกี่ยวกับงานในหน้าที่ด้วย ทำให้โต๊ะเสวยเป็นแหล่งของข้อมูลข่าวสารสำคัญแหล่ง

> หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 13-30)

ในทันทีที่มีข่าวว่าที่ไหนมีสถานการณ์รุนแรง เจ้าหน้าที่ได้รับความสูญเสีย และประชาชนอยู่ในความหวาดกลัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จฯ ไปยังพื้นที่นั้นทันทีเพื่อทรงเยี่ยมและพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค การปรากฏพระวรกายและพระราชปฏิสันถารที่ทรงพระกรุณาพระราชทานอย่างใกล้ชิด ทำให้เจ้าหน้าที่และประชาชนกลับมีขวัญและกำลังใจในการทำหน้าที่ต่อไป (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 92) ดังปรากฏในพระราชกรณียกิจในช่วงปลายปี พ.ศ. 2515 และต้นปี พ.ศ. 2516 ที่สถานการณ์การต่อสู้ระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทหาร และ พคท.เป็นไปอย่างรุนแรง

ในวันที่ 12 มกราคม 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมที่ตั้งหน่วยทหาร ตำรวจ และเจ้าหน้าที่กรมทางหลวงในเขตจังหวัดน่านและเชียงราย และในวันที่ 25 มกราคม เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากการปะทะต่อสู้กับผู้ก่อการร้ายและกำลังพักรับการรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลหล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ เสร็จแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินต่อไปเพื่อทรงเยี่ยมหน่วยทหารนาวิกโยธิน ซึ่งตั้งฐานปฏิบัติการอยู่ที่บ้านป่ายาบ เขต อ. ด่านซ้าย จ. เลย แล้วเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมทหารของกองพลทหารราบที่ 9 ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านห้วยมุ่น อ. ด่านซ้าย จ. เลย ในทันที

เฉลิมศักดิ์ รามโกมุท ตำรวจหลวงในราชสำนัก ซึ่งเป็นผู้ที่ได้ถวายการรักษาความปลอดภัยแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กล่าวไว้ใน *เรื่องหลังจากวังหลวง ว่า*

> ฝนตก ฟ้าร้อง พายุพัด แนวรบที่เต็มไปด้วยห่ากระสุนก็มิทรงย่อท้อ สมัยประเทศไทยตกอยู่ในความคุกคามของพวกสหายคอม ทหารหาญได้พลีชีพปกป้องอธิปไตยของชาติอยู่เป็นประจำ บ่อยครั้งที่ [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว -ผู้เขียน] ทรงเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง บินวนเหนือยุทธภูมิที่เบื้องล่างกำลังยิงถล่มกันอย่างหนักหนาสาหัส

> โดยที่นักบินไม่อาจขัดพระราชประสงค์ได้ บ่อยครั้งที่ทรงให้เฮลิคอปเตอร์ที่ประทับลงจอดเพื่อรับทหารผู้บาดเจ็บกลับสู่แนวหลัง ทั้งๆ ที่กำลังมีการสาดกระสุนเข้าหากันอย่างหูดับตับไหม้ (เฉลิมศักดิ์ รามโกมุท ม.ป.ป.: 129)

เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่มีการอ้างถึงโดย ทองต่อ ใน *เย็นศิระเพราะพระบริบาล* ระบุว่า

> เหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมทหาร ตำรวจ และอาสาสมัครเขต อ.ทุ่งช้าง จ.น่าน เพราะเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรง เมื่อทรงทราบว่ามีผู้บาดเจ็บตกค้างอยู่ในบริเวณที่เกิดเหตุ ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยเครื่องบินปีกหมุนไปรับผู้บาดเจ็บทันที (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา 2545: 17)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรจำนวนหนึ่งในรูปแบบต่างๆ กัน ด้วยการรับองค์กรเหล่านี้มาอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ และให้การสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในลักษณะที่แตกต่างกัน กรณีที่น่าสนใจ ได้แก่ *"ลูกเสือชาวบ้าน"*ซึ่งเป็นองค์กรจัดตั้งฝ่ายขวาในขณะนั้นเพียงองค์กรเดียวที่ได้รับการจัดตั้งภายในระบบราชการ และมีการรองรับอย่างเป็นทางการจากหน่วยงานราชการ มีอุดมการณ์และเป้าหมายชัดเจนในการก่อตั้ง โดยได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยการรับเป็นองค์กรในพระบรมราชูปถัมภ์ ดังปรากฏว่า กิจกรรมการพระราชทานธงประจำรุ่นของลูกเสือชาวบ้าน ได้กลายเป็นหนึ่งในพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่ทรงปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอในขณะเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรในชนบทในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

ลูกเสือชาวบ้าน เป็นองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นจากการฝึกอบรมครั้งแรก เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2514 ที่หมู่บ้านเหล่ากอหก อ.ด่านซ้าย จ. เลย จากการริเริ่มของ พล.ต.ต. สมควร หริกุล ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้กำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 4

ค่ายเสนีย์รณยุทธ จ.อุดรธานี และต่อมาได้ขยายพื้นที่ไปสู่เขตรับผิดชอบของ ตชด. เขต 4 ได้แก่ จังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนครและร้อยเอ็ด (Bowie 1997: 57-59; พุทธพล มงคลวรวรรณ 2546: 188-189)

จุดเริ่มต้นของการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 สมควรริเริ่มจัดตั้งสมาชิกชาวบ้านในบริเวณแนวชายแดนพื้นที่ภาคอีสานตอนบนโดยให้หมวดตำรวจตระเวนชายแดนเป็นองค์กรกลาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 เมื่อสมควรได้เข้าฝึกอบรมวิชาผู้บังคับบัญชาลูกเสือสามัญชั้นวูดแบดจ์ที่ค่ายลูกเสือจังหวัดสกลนครแล้ว จึงเกิดแนวความคิดในการจัดตั้งลูกเสือนอกกองโดยใช้ประชาชนเป็นกำลังหลัก มาทำการฝึกอบรมตามหลักสูตรของลูกเสือแต่ปรับปรุงหลักสูตรให้กระชับขึ้นโดยเอาวิธีการและกิจกรรมของลูกเสือมาใช้ โดยการรวมกลุ่ม มีกิจกรรมร่วมกัน และสอดแทรกอุดมการณ์ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เพื่อให้สมาชิกผู้รับการฝึกอบรมเป็นมวลชนพื้นฐานในการต่อต้าน และร่วมปฏิบัติการกับเจ้าหน้าที่รัฐปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์

กิจการลูกเสือชาวบ้านได้รับการสนับสนุนจากสถาบันกษัตริย์ตั้งแต่เริ่มแรก โดยสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ได้ทรงเสด็จพระราชทานธงประจำรุ่นและผ้าพันคอลูกเสือในต่างจังหวัดมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516

สายสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับลูกเสือชาวบ้านมีจุดเริ่มต้นจากการที่สมควรได้เชิญพล.ต.ท.เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรัน ผบ. ตชด. ให้เดินทางไปเยี่ยมชมการฝึกอบรม ต่อมาเจริญฤทธิ์จึงได้กราบบังคมทูลฯ เชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อให้เสด็จทอดพระเนตรกิจการลูกเสือชาวบ้าน[75] ต่อมา เมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ทอดพระเนตรกิจกรรมลูกเสือชาวบ้านที่ค่ายเสนีย์

รณยุทธ จ.อุดรธานี ได้พระราชทานเงิน 100,000 บาทเป็นทุนทรัพย์ในการจัดหาผ้าผูกคอลูกเสือชาวบ้าน ห่วงรัดผ้าผูกคอ และหน้าเสือ แล้วทรงรับกิจการลูกเสือชาวบ้านเข้าไว้ใน "พระบรมราชูปถัมภ์" นับแต่นั้นเป็นต้นมา[76] ทรงมีรับสั่งให้ทำหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทย ตามหนังสือของกรมราชองครักษ์ที่ กท. 0204/2477 ลงวันที่ 25 ตุลาคม 2515 ขอให้กระทรวงมหาดไทยแจ้งแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัด ให้สนับสนุนกิจการของลูกเสือชาวบ้าน โดยให้ความร่วมมือกับกองกำกับการ ตชด. โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จฯ ไปพระราชทานผ้าพันคอและธงประจำรุ่น พร้อมด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแก่ลูกเสือชาวบ้านด้วยพระองค์เอง (Bowie 1997: 11)

จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับกิจการลูกเสือชาวบ้านไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และทรงใส่พระทัยในการสนับสนุนกิจกรรมของลูกเสือชาวบ้านอย่างใกล้ชิด ทำให้กลุ่มลูกเสือชาวบ้านได้ขยายฐานสมาชิกไปได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว สมาชิกของลูกเสือชาวบ้านประกอบด้วยกลุ่มที่หลากหลายทั้งจากราษฎรชนบท ข้าราชการ และกลุ่มชนชั้นสูงในเมือง เช่น ภรรยาทหาร ผู้นำธุรกิจ นายธนาคาร เป็นต้น[77] (Morell and Chai-anan 1981: 244)

ศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบลูกเสือชาวบ้านอย่างเป็นทางการ ลูกเสือชาวบ้านเป็นกำลังสำคัญในการล้อมปราบนักศึกษาประชาชนที่ชุมนุมกันอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ร่วมกับกลุ่มนวพล กระทิงแดง และตำรวจชายแดน[78]

สมาชิกของลูกเสือชาวบ้านในช่วงแรก เน้นการฝึกอบรมชาวบ้านธรรมดาในเขตชายแดน โดยคัดเลือกหมู่บ้านที่ค่อนข้างอันตรายและห่างไกลความเจริญ ตลอดจนหมู่บ้านที่มีการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์มาก เพื่อป้องกันการโฆษณาชวนเชื่อ ต่อมาได้ขยายไปสู่ราษฎรในกลุ่มต่างๆ อย่างกว้างขวาง ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2519 มีการจัดกิจกรรมลูกเสือชาวบ้านที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก สมาชิก

ของลูกเสือชาวบ้านมีตั้งแต่ ภรรยาข้าราชการ นักธุรกิจ นายธนาคาร แม่ค้าหาบเร่ กรรมกร และเชื้อพระวงศ์ (Morell and Chai-anan 1981: 244; Bowie 1997: 110; พุทธพล มงคลวรวรรณ 2546: 190) กิจกรรมลูกเสือชาวบ้านยังมีบทบาทสำคัญในการลดช่องว่างระหว่างข้าราชการและราษฎรจากกระบวนการในการฝึกอบรม อีกทั้งยังได้สร้างสายสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างสถาบันกษัตริย์และลูกเสือชาวบ้านด้วยการตอกย้ำอุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ให้แนบแน่นมากยิ่งขึ้น (กวีรัตน์ คุณาภัทร 2531: 52-65)

ชัยนันท์ นันทพันธ์ ได้กล่าวใน *บทเรียงความเรื่อง "เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี"* เกี่ยวกับการปฏิบัติพระราชกรณียกิจและการพระราชทานพระราชดำรัสร่วมกันของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในกิจการลูกเสือชาวบ้านไว้ว่า

> การที่คนไทยได้รวมกลุ่มกันเพื่อเชื่อมความสามัคคีกันอีกอย่างหนึ่งก็คือกิจการลูกเสือชาวบ้าน ซึ่งกลุ่มลูกเสือชาวบ้านดังกล่าวนี้ต่างก็มีจุดประสงค์และเป้าหมายร่วมกันที่จะทำประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ เทิดทูนชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมกลุ่มลูกเสือชาวบ้านอยู่เป็นประจำ เพื่อพระราชทานผ้าผูกคอ ธงประจำรุ่น และพระราชดำรัส พระราชดำรัสทุกครั้งทรงเน้นให้ทุกคนมีความสามัคคีและทำแต่คุณงามความดีอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติบ้านเมืองเป็นส่วนรวม (ชัยนันท์ นันทพันธ์ 2523: 179-180)

รูปแบบการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในการพระราชทานธงประจำรุ่นของลูกเสือชาวบ้านในแต่ละจังหวัด เริ่มต้นด้วยการที่ผู้ว่าราชการจังหวัดกราบบังคมทูลถวายรายงานกิจการลูกเสือชาวบ้านประจำจังหวัด เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราช

ทานธงประจำรุ่นแก่ลูกเสือชาวบ้าน ต่อมาจึงพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาเฝ้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลช่วยเหลือกิจการลูกเสือชาวบ้าน และพระราชทานเงินนั้นแก่เจ้าหน้าที่ศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน แล้วจึงเปิดโอกาสให้ลูกเสือชาวบ้านและประชาชนได้เข้าเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 351-353) กิจกรรมการพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้านกลายเป็นหนึ่งในพระราชกรณียกิจการเสด็จเยือนแต่ละจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

สมาชิกของลูกเสือชาวบ้านมีการขยายตัวสูงสุดในปี พ.ศ. 2518-2519 จนเรียกว่า "เป็นปีของลูกเสือชาวบ้าน" Morell และ Chai-anan ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่กิจกรรมลูกเสือชาวบ้านได้รับความนิยมอย่างสูงจากประชาชน เนื่องมาจาก (1) การอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ทำให้องค์กรลูกเสือชาวบ้านมีชื่อเสียง สมาชิกของลูกเสือชาวบ้านมีโอกาสในการใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ในการแสดงที่จัดขึ้นในวันสุดท้ายของการเข้าค่าย ซึ่งจะทรงมาทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง การเป็นสมาชิกของลูกเสือชาวบ้านจึงเป็นหนทางหนึ่งในการอ้างอิงตนเองกับสถาบันกษัตริย์ (2) เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการลูกเสือชาวบ้านเป็นพิเศษ ข้าราชการและผู้ปกครองในท้องถิ่นมีแนวโน้มที่จะปฏิบัติต่อสมาชิกลูกเสือชาวบ้านดีกว่าผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก และ (3) ชาวชนบททั่วไปมีความเชื่อว่าจะได้รับสิทธิพิเศษในการเป็นสมาชิกลูกเสือชาวบ้าน (Morell and Chai-anan 1976: 245)

นอกจากนี้ยังมีองค์กรเอกชนจำนวนหนึ่งที่สนับสนุนการเผยแพร่อุดมการณ์เชิดชูบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ประกอบกับการนำแนวพระราชดำริมาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมด้วยการปฏิบัติงานสนองพระราชดำริ และการจัดกิจกรรมสดุดีเฉลิมพระเกียรติ อาทิ การจัดพิมพ์สิ่งพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในรูปแบบต่างๆ อาทิ โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2512

โดยการจัดพิมพ์และดำเนินงานของสโมสรไลออนส์ การบริจาคเงินของสโมสรโรตารี่ กรุงเทพฯ ในพระบรมราชานุเคราะห์ จำนวนสามแสนบาทในปี พ.ศ. 2512 ได้ทรงนำไปตั้งเป็นกองทุนสงเคราะห์ชาวเขาตามพระราชดำริ การจัดงานวันพ่อแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรกในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2523 ด้วยการริเริ่มโดย คุณหญิงเนื้อทิพย์ เสมรสุต นายกสมาคมผู้อาสาสมัครและช่วยการศึกษา[79] (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2537: 201) โดยมีการจัดกิจกรรมเทิดพระเกียรติ อาทิ โครงการประกวดร้องเพลงเฉลิมพระเกียรติ "พ่อแห่งชาติ" โดยนำบทเพลงเทิดพระเกียรติมาขับร้อง[80] การผลิตดอกพุทธรักษาเพื่อนำรายได้ทูลเกล้าฯ ถวาย การจัดประกวดคำขวัญคำกลอน เรียงความเทิดพระเกียรติพระคุณพ่อ และการมอบเกียรติบัตรแก่พ่อตัวอย่าง รวมทั้งการถวายพระราชสมัญญา "พระบิดาแห่งชาติไทย" ในปี พ.ศ. 2539

การบริจาคเพื่อสนับสนุน "โครงการพระราชดำริด้านความมั่นคง"

ประเพณีการบริจาคเงินโดยเสด็จพระราชกุศล

นอกจากการสนับสนุนจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์แล้ว การดำเนินโครงการพระราชดำริยังได้รับเงินบริจาคด้วยจิตศรัทธาของประชาชนในการสนับสนุนโครงการพระราชดำริต่างๆ จำนวนมาก งบประมาณเหล่านี้ได้นำมาใช้สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์และการพัฒนาโดยไม่ต้องพึ่งพารัฐบาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจผ่านโครงการพระราชดำริได้สะดวกมากยิ่งขึ้นกว่าในยุคแรก ทั้งในด้านการสนับสนุนงบประมาณและความร่วมมือจากรัฐบาล กองทัพ ตำรวจตระเวนชายแดน และหน่วยงานราชการ

แม้ว่าการบริจาคเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนการ

ดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริขึ้นเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคจอมพล ป. ผ่านการระดมทุนจากสื่อมวลชนส่วนพระองค์ แต่มันได้กลายเป็นประเพณีการทำบุญรูปแบบหนึ่งในสังคมไทยอย่างจริงจังในยุคสมัยของสฤษดิ์

ทักษ์ได้อ้างถึงเอกสาร "พระราชกิจประจำวัน" ที่มีการบันทึกเกี่ยวกับเงินบริจาคในปี พ.ศ. 2506 โดยวิเคราะห์ว่า เงินส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในงานด้านสังคม โดยจำนวนมากที่สุดได้นำไปใช้ในกิจการของสภากาชาดไทย[81] ซึ่งเป็นมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์ด้านสังคมสงเคราะห์และการแพทย์ เงินบริจาครองลงมาได้แก่การศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่บริจาคให้แก่มูลนิธิอานันทมหิดล และมูลนิธินวฤกษ์[82] เงินที่เหลือก็จะแบ่งไปเพื่อใช้ในการสร้างโรงเรียนและทุนการศึกษาแก่เด็กยากจน นอกจากนี้ยังมีการบริจาคเมื่อมีการประสบภัยธรรมชาติ

การบริจาคเงินเพื่อโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

ทักษ์ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลังปี พ.ศ. 2519 ได้มีการบริจาคเงินประเภทใหม่ที่อาจเรียกได้ว่า "การบริจาคเงินเพื่อโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินนโยบายการปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล

> เป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่งเมื่อมีการบริจาคประเภทใหม่ปรากฏขึ้นมาภายหลัง พ.ศ. 2519 ทั้งนี้ รวมถึงการบริจาคเพื่อโครงการต่อต้านคอมมิวนิสต์ และเพื่อเป็นสวัสดิการให้แก่ทหารและตำรวจชายแดนในการต่อสู้กับผู้ก่อการร้าย[83]
>
> ในช่วงระยะ 9 ปีที่มีข้อมูล (พ.ศ. 2506-2514-ผู้เขียน) จะเห็นได้ว่าประชาชนได้ร่วมบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ มากกว่า 120 ล้านบาท (พึงสังเกตว่ามีการบริจาคสิ่งของจำนวนมากด้วย แต่มิได้บันทึกไว้เป็นหลักฐาน)
>
> สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือว่า มีประชาชนและองค์กรต่างๆ มากมายได้ร่วมบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล เอกชน

> และองค์การเอกชนเป็นผู้บริจาคจำนวนมหาศาล ธุรกิจทั้งภายในประเทศและต่างประเทศก็บริจาคมากมายเช่นกัน การบริจาคจากกลุ่มนักศึกษาทวีขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดงานการกุศลและการเข้าร่วมในงานออกร้านกาชาดประจำปี ตัวแทนของรัฐบาลและเหล่าทัพยังได้บริจาคเป็นระยะๆ เป็นเงินพอสมควร แม้กระทั่งคนถีบสามล้อก็ยังบริจาคและแสดงการสนับสนุนสถาบันกษัตริย์เป็นครั้งคราว โดยทั่วๆ ไปแล้ว จุดประสงค์ของผู้บริจาคแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสามารถเข้าใกล้ชิดกับราษฎรของพระองค์ยิ่งขึ้น และสถาบันพระมหากษัตริย์มีภาพพจน์เป็นปุถุชนขึ้นใหม่ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ [2526]: 435-440; 2548: 370-371)

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงช่วยให้การขึ้นสู่อำนาจและการดำเนินนโยบายกว้างๆ ของรัฐบาลเป็นไปโดยชอบธรรม[84] นอกจากนี้ ยังทรงมีบทบาทสนับสนุนโครงการของรัฐบาลโดยจัดตั้งสถาบัน มูลนิธิด้านการกุศลเป็นการส่วนพระองค์ ด้วยความสนับสนุนของรัฐบาล มูลนิธิเหล่านี้ดำเนินโครงการเพื่อสาธารณชน และมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มพูนความนิยมชมชื่นแก่ทั้งพระมหากษัตริย์และรัฐบาล (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526: 412-413) ผลจากการส่งเสริมบทบาทของพระมหากษัตริย์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านพระราชกรณียกิจและการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง นับเป็นจุดเริ่มต้นของบทบาทด้าน "การพัฒนา" ของสถาบันกษัตริย์ และการวางรากฐานให้กับการดำเนินโครงการพระราชดำริในรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

บทบาทของสื่อมวลชนกับโครงการพระราชดำริ: ผลผลิตของกฎหมายหมิ่นฯ กับการเผยแพร่อุดมการณ์

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเติบโตของโครงการ

พระราชดำริในยุคนี้ คือ บทบาทของสื่อมวลชนกระแสหลัก[85] ที่ทำหน้าที่ในกระบวนการผลิตซ้ำและเผยแพร่พระราชกรณียกิจของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์ในโครงการพระราชดำริ

การศึกษาบทบาทด้านการวิพากษ์วิจารณ์ของสื่อมวลชนกระแสหลักมักมีเป้าหมายหลักในการประเมินบทบาทของสื่อมวลชนในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลกับเสรีภาพของสื่อมวลชน ในขณะที่มิติในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจของสถาบันกษัตริย์ในสื่อมวลชนยังคงมีอย่างจำกัด[86]

ในภาพรวม การเติบโตของสื่อมวลชนกระแสหลักโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจการหนังสือพิมพ์และสถานีวิทยุโทรทัศน์นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2516 อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ถูกจำกัดโดยการควบคุมของรัฐบาลเผด็จการทหาร นับตั้งแต่การปราบปรามนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าในเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. 2501 ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้สื่อมวลชนไม่สามารถวิพากษ์วิจารณ์สถาบันกษัตริย์ได้นั้น เกิดจากการอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลเผด็จการทหาร ประกอบกับการรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ในงานศึกษาด้านบทบาทของสื่อมวลชนกระแสหลักชี้ว่า สื่อมวลชนอยู่ในสภาพของการเป็นกระบอกเสียงของรัฐและทุนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน[87]

หนังสือพิมพ์[88]

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา การควบคุมหนังสือพิมพ์เป็นไปอย่างเข้มงวดจากนโยบายและมาตรการต่างๆ ในสมัยสฤษดิ์ โดยเฉพาะนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ มาตรการในการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ที่ให้อำนาจนายกรัฐมนตรีตามมาตรา 17 ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ส่งผลให้หนังสือพิมพ์ลดจำนวนลงไปมาก และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักหนังสือพิมพ์ถูกจำกัดบทบาทในการนำเสนอข่าวสารที่ไม่สอดคล้องกับรัฐบาล

ธุรกิจหนังสือพิมพ์แข่งขันกันในวงแคบ ประกอบกับการ

ขยายตัวของระบบทุนนิยมในสังคมไทยทำให้หนังสือพิมพ์ต้องอาศัยเงินจำนวนมหาศาลในการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงระบบการพิมพ์ และต้องอาศัยรายได้จากการโฆษณาเป็นหลัก กิจการหนังสือพิมพ์จึงเป็นกิจการที่ต้องมีการลงทุนสูง (สุวิมล รุ่งเจริญ 2526: 218-219)

บทบาทของหนังสือพิมพ์ในการสนับสนุนการดำเนินโครงการพระราชดำริที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ การลงข่าวพระราชกรณียกิจเพื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่ และเชิญชวนให้ร่วมบริจาคเงินโดยเสด็จพระราชกุศลในโครงการต่างๆ อีกทั้งยังเป็นสื่อกลางเผยแพร่พระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ของสถาบันกษัตริย์ รวมถึงส่งเสริมกิจกรรมสดุดีเฉลิมพระเกียรติของบริษัทห้างร้านต่างๆ ในวาระสำคัญด้วยการจัดสรรเนื้อที่โฆษณาลงข้อความถวายพระพร เป็นต้น

นอกจากบทบาทดังกล่าวแล้ว หนังสือพิมพ์บางฉบับยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยม ได้แก่ หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ผ่านการแสดงทัศนะของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ปัญญาชนกษัตริย์นิยม[89] ดังที่คึกฤทธิ์ได้ให้หลักปฏิบัติของคณะทำงานในหนังสือพิมพ์สยามรัฐไว้ว่า

> 1. แสดงออกซึ่งความจงรักภักดี เคารพบูชา สักการะ และเทิดทูนพระมหากษัตริย์ พระมหากรุณาธิคุณ และส่งเสริมพระบรมเดชานุภาพขององค์พระประมุขของชาติให้ยิ่งใหญ่ไพศาลตราบเท่าที่ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของชาติ และของประชาชนคนไทยเรา
>
> 2. กำเนิดขึ้นด้วยเจตนารมณ์ในการปกป้องพระมหากษัตริย์ การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นประมุขเพียงระบอบเดียวเท่านั้น และ
>
> 3. จะต่อต้านและคัดค้านการปกครองบ้านเมืองไทยเราที่ไม่เป็นประชาธิปไตยอันแท้จริงและไม่สมบูรณ์ทุกๆ วิถีทางที่หนังสือพิมพ์สยามรัฐจะพึงกระทำได้ และไม่ว่าลัทธิใดๆ อันไม่ใช่ประชาธิปไตยดังกล่าวข้างต้นแล้ว หนังสือ

> พิมพ์สยามรัฐจะต้องต่อต้านและคัดค้านทุกรูปแบบ ด้วยเลือดเนื้อและชีวิตเท่าที่พึงจะกระทำได้ (สละ ลิขิตกุล 2542: 3)

ในขณะที่บทบาทของหนังสือพิมพ์ที่เผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสถานการณ์ทางการเมืองได้แก่ เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 หนังสือพิมพ์ที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ หนังสือพิมพ์*ดาวสยาม* ที่ตีพิมพ์ภาพถ่ายจากการแสดงละคร และถูกนำมาใช้ในการระดมพลของฝ่ายขวา ในขณะที่ "หนังสือพิมพ์ทุกฉบับในเช้าวันที่ 6 ตุลาคม ลงข่าวระบุว่า นักศึกษาถูกกล่าวหาว่าเล่นละครหมิ่นองค์รัชทายาทราวกับเรื่องจริง" (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2544: 154) จนนำมาสู่เหตุการณ์สังหารหมู่ทางการเมืองในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519[90] และหนังสือพิมพ์ *บ้านเมือง* ในขณะที่หนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา ได้แก่ หนังสือพิมพ์ *อธิปัตย์ ประชาชาติ มาตุภูมิ ประชาธิปไตย* และ*จตุรัส* มีการตั้งชมรมวิทยุเสรีเพื่อต่อต้านและทำลายหนังสือพิมพ์ฝ่ายซ้าย (กวีรัตน์ คุณาภัทร 2531: 61)

สถานีวิทยุโทรทัศน์ และสถานีวิทยุ

กิจการสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งที่สองเป็นสถานีวิทยุของกองทัพบก ซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2510 จากการริเริ่มของสฤษดิ์ในปี พ.ศ. 2500 ในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการกองทัพบก โดยสฤษดิ์ได้มีแนวคิดให้ก่อตั้งกิจการวิทยุโทรทัศน์ของกองทัพบก โดยส่งสัญญาณตรงกับช่อง 7 ต่อมาได้เกิดสถานีวิทยุโทรทัศน์ขึ้นอีกหลายสถานี ซึ่งเป็นสถานีในเครือของสถานีโทรทัศน์กองทัพบก ในราวปี พ.ศ. 2525 โทรทัศน์แพร่หลายเข้าถึงชุมชนเมืองถึงร้อยละ 90 และเข้าถึงชุมชนชนบทร้อยละ 70 ในปลายทศวรรษ 2520

ในราวทศวรรษ 2520 สถานีโทรทัศน์ทุกสถานีมีการรายงานข่าวในพระราชสำนักออกอากาศเป็นรายการแรกในช่วงของการรายงานข่าวภายใต้การควบคุมของกองข่าว สำนักราชเลขาธิการ[91] โดยทาง

สถานีโทรทัศน์แต่ละช่องจะมีผู้ประกาศข่าวเป็นผู้รายงานข่าว และเผยแพร่ภาพพระราชกรณียกิจตามที่กำหนดไว้ให้ ดังนั้น เนื้อหาในการแพร่ภาพในแต่ละช่องจะถูกนำเสนอเหมือนกัน

สถานีโทรทัศน์ของกองทัพบกและรัฐบาลล้วนมีบทบาทสำคัญในการแพร่ภาพพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์ต่อสาธารณชน การรายงานข่าวโทรทัศน์ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา มักแพร่ภาพแสดงให้เห็นพระราชกรณียกิจที่ทรงใส่ใจพยายามแก้ไขเรื่องน้ำให้ชาวนาชาวไร่ ในขณะที่การแพร่ภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ แสดงให้เห็นบทบาทด้านการทอผ้าและอาชีพเสริมของชาวนาชาวไร่ (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 533)

นอกจากจะเสนอข่าวในด้านที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในด้านกิจกรรมเกี่ยวกับชนบทแล้ว ยังมีการนำเสนอให้เห็นถึงการรับมอบเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนในมูลนิธิต่างๆ และโครงการส่วนพระองค์ รวมทั้งการบริจาคเงินโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย รวมถึงอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ เพื่อนำไปใช้ดำเนินการตามพระราชประสงค์เป็นจำนวนมากจากบริษัท ห้างร้านเอกชน และองค์กรต่างๆ แต่ไม่มีการรายงานถึงเงินในการบริจาคสะท้อนความสามารถในการระดมทุนจากเอกชนของสถาบันกษัตริย์

สื่อมวลชนไม่เพียงแต่มีบทบาทในการเผยแพร่กิจกรรมในด้านโครงการพระราชดำริของสถาบันกษัตริย์ ผ่านการนำเสนอข่าวในพระราชสำนักเท่านั้น หากแต่ยังได้เผยแพร่ทัศนะทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง[92] สำหรับเหตุการณ์ทางการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในการใช้สื่อมวลชนด้วยพระองค์เองในยุคนี้ ได้แก่ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516[93]

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสผ่านทางสถานีโทรทัศน์ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เวลา 19.15 น. แสดงความเสียใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมกันนั้นพระองค์ยังทรง

นิยามเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า "วันมหาวิปโยค"[94] ซึ่งส่งผลต่อความทรงจำทางการเมืองของสังคมไทยในเวลาต่อมาอย่างสำคัญ ภาพเหตุการณ์ดังกล่าวได้กลายเป็นภาพประทับในประวัติศาสตร์การเมืองไทย นับเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่พระราชดำรัสด้วยพระองค์เอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อโทรทัศน์ในฐานะเครื่องมือในการเผยแพร่พระราชดำริอันทรงประสิทธิภาพยิ่งในการเข้าถึงราษฎร

ตัวอย่างการใช้สื่อมวลชนของหน่วยงานภาครัฐในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้แก่ การกำหนดการออกอากาศของสถานีวิทยุกองทัพบกช่อง 5 โดยประมาณ อดิเรกสาร ในขณะที่ อุทาร สนิทวงศ์ เป็นผู้ควบคุมรายการสำคัญของสถานีวิทยุยานเกราะ ซึ่งเป็นสถานีวิทยุทหารที่มีส่วนร่วมสำคัญในการปลุกระดมมวลชนในขณะนั้น มีการเปิดเพลง "หนักแผ่นดิน" ของสถานีวิทยุหน่วยราชการบางแห่ง มีการประกาศของสถานีวิทยุยานเกราะที่แนะรัฐบาลให้ฆ่าคน 30,000 คนเพื่อชาติ สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7 เป็นสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่กระจายข่าวเพื่อระดมกำลังลูกเสือชาวบ้าน (กวีรัตน์ คุณาภัทร 2531: 61-64; พุทธพล มงคลวรวรรณ 2546: 19)

ในบทนี้ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อพัฒนาการของโครงการพระราชดำริในยุคนี้เกิดจากปัจจัยทางด้านการเมือง ได้แก่ การเติบโตของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่ได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเป็นระบบในสังคมไทยภายหลังรัฐประหารของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปัจจัยดังกล่าวก่อให้เกิดการพัฒนาเงื่อนไขในการสร้างบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในสังคมการเมืองไทย บทบาททางการเมืองที่เพิ่มสูงขึ้นของพระมหากษัตริย์ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีความสัมพันธ์กับผู้นำรัฐบาลเผด็จการอำนาจนิยมทหารและพลเรือน ปัจจัยดังกล่าวส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ และผู้นำรัฐบาล และการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริก่อให้เกิดการสร้างสายสัมพันธ์ทางตรงระหว่างพระมหากษัตริย์ กับปัญญาชน ข้าราชการ และเทคโนแครตในหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานที่ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนา และสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การเติบโตของโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างการดำเนินการของระบบราชการ ทำให้โครงการพระราชดำริได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาของรัฐ แต่เป็นอิสระระดับหนึ่งจากการกำหนดของผู้นำรัฐบาล การดำเนินโครงการพัฒนาในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงเกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์การปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ภายในประเทศด้วยความรุนแรง ควบคู่ไปกับการนำเสนอแนวทางการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ "ยุทธพัฒนา" เพื่อแก้ปัญหาระยะยาวของการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การดำเนินโครงการยุทธพัฒนามีความเป็นไปได้คือการสร้างสายสัมพันธ์กับทหารและตำรวจตระเวนชายแดน

การดำเนินโครงการพระราชดำริยังได้รับความสนับสนุนจากพสกนิกร และองค์กรทั้งในและนอกเครือข่าย ในการสนองพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรมในรูปแบบต่างๆ ประกอบกับกระบวนการผลิตซ้ำ และเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านสื่อมวลชนกระแสหลัก ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลและภาคธุรกิจเอกชน ทิศทางการนำเสนอโครงการพระราชดำริเป็นผลมาจากปัจจัยการควบคุมทิศทางการนำเสนอสถาบันกษัตริย์ผ่านสื่อมวลชนของรัฐบาลเผด็จการทหาร ด้วยการรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพและนำมาขยายขอบเขตสู่ประเด็นความมั่นคงของชาติ เพื่อปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์และศัตรูทางการเมืองของรัฐ

จากปัจจัยทั้งในด้านอุดมการณ์ การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ในเครือข่ายที่กว้างขวางจากปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการดำเนินโครงการพระราชดำริ ทำให้โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคนี้มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทยทั้งในมิติด้านการพัฒนา และมิติในการเผยแพร่อุดมการณ์ที่ทำให้พระ

มหากษัตริย์กลายเป็นทั้งสัญลักษณ์ของชาติในทางอุดมการณ์ ควบคู่กับการเน้นย้ำถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการเป็นนักพัฒนาที่เข้าถึงราษฎร อย่างไรก็ตาม การขาดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการสนองพระราชดำริอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพทำให้โครงการพระราชดำริมีลักษณะแยกส่วน และบางครั้งขาดการประสานงาน รัฐบาลจึงได้ดำเนินการสนองพระราชดำริในรูปแบบของการตั้งองค์กรขึ้นในยุคต่อมา

เชิงอรรถ

1 แม้ว่าสฤษดิ์ไม่ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีทันทีโดยปล่อยให้รัฐบาลพลเรือนของพจน์ สารสิน และจอมพลถนอม กิตติขจร เข้ามาบริหารประเทศระยะหนึ่ง แต่สฤษดิ์เองมีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลัง ระบอบทางการเมืองของสฤษดิ์เริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงภายหลังการเข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502.

2 การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัฐบาลสฤษดิ์ โดยรัฐบาลจัดให้เสด็จเยือนต่างประเทศจำนวน 23 ประเทศในเวลา 5 ปี.

3 แต่เดิมพระราชพิธีพืชมงคล และพระราชพิธีแรกนาขวัญนั้นกระทำแยกกันคนละวัน เป็นหน้าที่ของ *ผู้เปนใหญ่ในแผ่นดิน* เพื่อให้*เปนตัวอย่างแก่ราษฎรให้มีใจหมั่นในการทำนา* ดังปรากฏในเอกสาร *เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล* ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเจ้าพระยาพลเทพฯ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ ในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัล เมื่อวันที่ 8 พฤศภาคม พ.ศ. 2465 (สะกดตามต้นฉบับ) อีกทั้งยังมีมิติของการแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ต่อแขกเมือง ดังข้อความตามพระราชนิพนธ์ดังนี้

"แต่เดิมมาถึงเรียกว่า สนามหลวง ก็เปนอย่างท้องนา น่าแล้งแผ่นดินแห้งจึงใช้ปลูกพระเมรุ น่าฝนปิดน้ำขังไว้ทำนาในท้องสนามหลวง จึงมีพลับพลาสำหรับเสด็จประทับทอดพระเนตรนา การที่ทำนาในท้องสนามหลวง เล่ากันมาว่า **ด้วยประสงค์จะให้แขกเมือง คือ ทูตญวณเปนต้น แลเห็นว่าเมืองไทยเข้าปลาอาหารบริบูรณ์ แม้จนชานพระราชวังก็เปนที่ไร่นาเภาะปลูก**" โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2465).

4 สำหรับประเด็นความเป็นมาของวันที่ 24 มิถุนายน โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล "24 มิถุนา เคยเป็นและเลิกเป็นวันชาติได้อย่างไร?" *มติชน* (2 ก.ย. 2546): 6. และการตีความเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล "24 มิถุนา: การตีความ 4 แบบ," *มติชน* (23 มิ.ย. 2546): 7.

อย่างไรก็ตาม หนังสือพิมพ์ *พิมพ์ไทย* ฉบับวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2503 ระบุว่า มีข่าวลือหนาหูว่าจะมีการเดินขบวนคัดค้านรัฐบาลที่จะเลื่อนวันชาติจาก 24 มิถุนายน มาเป็นวันที่ 5 ธันวาคม รัฐบาลจึงจัดให้ตำรวจกองปราบปราม หน่วยฉลามบก พร้อมด้วยตำรวจท้องที่ ครู-อาจารย์ สารวัตรนักเรียน ลูกเสือหลายพันคน ไปรักษาการณ์ที่สนามหลวงเป็นระยะๆ แต่ไม่มีการเดินขบวนขึ้นแต่อย่างใด อ้างถึงใน ถวิล มนัสน้อม และ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2523).

5 อนึ่งแนวคิด "กษัตริย์-เกษตร" ได้ถูกนำมาใช้ตีความแตกต่างกัน กล่าวคือขบวนการฝ่ายซ้ายนิยามให้กษัตริย์เป็นประมุขและตัวแทนของชนชั้นเจ้าที่ดินเป็นเจ้าของที่ดินมากที่สุดในสังคมศักดินา ดังปรากฏข้อความในงานของอรัญญ์

พรหมชมพู (อุดม สีสุวรรณ) ดังนี้ "หากเราจะพิจารณาตามศัพย์ คำว่า **กษัตริย์** แผลงมาจาก **เกษตร** เช่นเดียวกับคำว่า **ขัตติยะ** แผลงมาจากคำว่า **เขตต์** ซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับ ที่ดิน ไร่นา และแว่นแคว้น ส่วนคำว่า **พระเจ้าแผ่นดิน** ก็มีความหมายเช่นเดียวกัน คือ เป็นเจ้าของที่ดิน ไร่นา และแว่นแคว้นทั้งปวง" (เน้นตามต้นฉบับ อรัญญ์ พรหมชมภู 2522: 8-9) โปรดดูตัวอย่างการตีความดังกล่าวได้จาก อรัญญ์ พรหมชมภู *เส้นทางสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: อักษร 2522) และ สมสมัย *ศรีศูทรพรรณ* (จิตร ภูมิศักดิ์) *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: นกฮูก 2539 [2517]) ในขณะที่การเขียนประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริได้นำแนวคิดดังกล่าวมาเชื่อมโยงให้พระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดกับเกษตรกรอันเป็นราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศ โปรดดูตัวอย่างการตีความดังกล่าวได้ใน กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ "กษัตริย์เกษตร" *ความรู้คือประทีป* 20 (ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2522): 10-14 ซึ่งตีความแนวคิดนี้เข้ากับบทบาทด้านการเกษตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาทิ ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โครงการพัฒนาที่ดินในรูปแบบสหกรณ์ การดำเนินงานสหกรณ์การเกษตรหุบกะพง โครงการพัฒนากลุ่มชาวไร่ดอนขุนห้วยโครงการหลวงพัฒนาชาวเขา โครงการปฏิรูปที่ดินในที่นาของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์.

6 ในปี พ.ศ. 2504 รถไถยังเป็นเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรที่นักประดิษฐ์ไทยเพิ่งคิดค้นนำออกใช้ เรียกว่า "ควายเหล็ก" ใช้สำหรับไถดินและหว่านเมล็ดพันธุ์ โปรดดู กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2539).

7 ตามไท (2544) ชี้ว่า "ตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2475 บทบาททางการเมืองของกองทัพ เป็นเพียงขุมกำลังในการยึดอำนาจเท่านั้น ภาพลักษณ์ของทหารในช่วงหลังปี 2475 มิได้เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์แต่ประการใด เป็นแต่เพียงนักการเมืองหรือฐานกำลังทางการเมืองของผู้นำสายพลเรือนในการแย่งชิงอำนาจมาตลอด แม้ทหารจะเป็นอาชีพที่มีเกียรติ แต่เกียรติของทหารในช่วงหลัง 2475 ไม่ได้อิงกับสถาบันกษัตริย์ หากแต่อยู่ในฐานะผู้ปกป้องชาติและรัฐธรรมนูญ การสร้าง "พิธีกรรม" แบบใหม่สมัยสฤษดิ์ ทำให้กองทัพเริ่มที่จะถูกนำมาผูกกับความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ (ที่สฤษดิ์เป็นผู้สร้างขึ้นมาเอง) และกลายมาเป็นผู้พิทักษ์ "ชาติ ศาสน์ กษัตริย์" ทำให้สถานะของกองทัพมีความสูงส่งอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ได้ทำให้กองทัพสามารถใช้เหตุผลในเรื่องของการปกป้องประเทศชาติและราชบัลลังก์ เป็นข้ออ้างในการเข้ามามีบทบาททางการเมืองได้ตลอดมา" โปรดดู ตามไท ดิลกวิทยรัตน์ (2544) อนึ่ง ในขณะนั้นสฤษดิ์ ธนะรัชต์ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมกับผู้บัญชาการทหารบก และผู้บัญชาการทหารสูงสุด.

8 ในสมัยก่อนการสวนสนามของทหารรักษาพระองค์กระทำตามคำสั่งของกองทัพบกเป็นครั้งคราว โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเป็นองค์ประธาน การสวนสนามกลายเป็นประเพณีภายหลังจากกระทรวงกลาโหมจัด

สวนสนามเฉลิมพระเกียรติ ในวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2504 ซึ่งเรียกว่า "วันพระบารมีปกเกล้า" เพื่อถวายการต้อนรับหลังจากเสด็จฯ เยือนสหรัฐอเมริกาและทวีปยุโรป (พ.ศ. 2503 - มกราคม พ.ศ. 2504) ในปีเดียวกัน นายกฯ สฤษดิ์ ได้มอบหมายให้กองทัพภาคที่ 1 โดยกองพลที่ 1 รักษาพระองค์ จัดพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตน และสวนสนามของทหารรักษาพระองค์ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2504 รวม 8 กองพัน และในปีต่อมามีหน่วยทหารรักษาพระองค์เข้าร่วมพิธี 13 กองพัน ดังปัจจุบัน โปรดดู นิยม ศันสนาคม (2539).

9 กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพในสังคมไทยฉบับแรกปี พ.ศ. 2442 กำหนดโทษจำคุกไม่เกิน 3 ปีในการจำคุกครั้งแรก และต่อมาในปี พ.ศ. 2451 ได้เพิ่มบทลงโทษจำคุกเป็น 7 ปี กฎหมายหมิ่นฯ ได้ถูกปรับปรุงและรื้อฟื้นกลับมาใช้อีกในปี พ.ศ. 2500 หลังรัฐประหารของสฤษดิ์ โดยขยายขอบเขตคดีหมิ่นฯ ให้ครอบคลุมความมั่นคงแห่งชาติ ในวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2519 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน นำโดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ได้ออกคำสั่งฉบับที่ 41 แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา โดยเพิ่มบทลงโทษคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพให้จำคุกต่ำสุดไม่น้อยกว่า 3 ปี และสูงสุดไม่เกิน 15 ปี โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพได้ใน David Streckfuss "Kings in the Age of Nations: the Paradox of Lese-Majesty as Political Crime in Thailand" in *Comparative Studies in Society and History* 37 (July 1995) บทความดังกล่าวแก้ไข และตีพิมพ์อีกครั้งใน *Modern Thai Monarchy and Cultural Politics: the acquittal of Sulak Sivaraksa on the charge of lese majeste in Siam 1995 and its consequences* edited by David Streckfuss (Bangkok: Santi Pracha Dhamma Institute 1996) และคดีหมิ่นประมาทของสุลักษณ์ โปรดดู Sulak Sivaraksa, *When Loyalty demands dissent: Sulak Sivaraksa and the charge of lese majeste in Siam 1991-1993* (Bangkok: Santi Pracha Dhamma Institute 1993).

10 สเตร็กฟัสส์ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า รัฐในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่มีการปกครองแบบกษัตริย์ทรงเป็นประมุข เช่น ประเทศอังกฤษและญี่ปุ่น ไม่มีกฎหมายปกป้องสถาบันกษัตริย์ หรือหากมีก็ถูกนำมาใช้น้อยมาก อาทิ ญี่ปุ่นมีกฎหมายที่ระบุความผิดในการหมิ่นพระราชวงศ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยกำหนดโทษจำคุก 2 เดือน ถึง 5 ปี ในเนปาลกำหนดโทษจำคุกเพียง 3 ปี แต่ต่อมาได้ยกเลิกไป ในประเทศอังกฤษหนังสือพิมพ์ตีพิมพ์บทความวิจารณ์สถาบันกษัตริย์อย่างเปิดเผย เป็นต้น ในขณะที่ประเทศไทยเป็นประเทศเดียวที่ยังคงกฎหมายคุ้มครองสถาบันกษัตริย์ คือ กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ โดยกำหนดบทลงโทษอย่างรุนแรง จากการศึกษาผู้ต้องหาคดีหมิ่นฯ ของไทย สเตร็กฟัสส์พบว่า กฎหมายหมิ่นฯ มีแนวโน้มกล่าวหาบุคคลครอบคลุมทุกระดับ โดยไม่เลือกสถานะทางสังคม ประกอบกับบทลงโทษที่รุนแรง ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacralized) อย่างยิ่งในสังคมไทย โปรดดู

Streckfuss (1995).

11 ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรกในปี พ.ศ. 2500 ต่อมาถนอมร่วมกับสฤษดิ์ทำรัฐประหารตนเองในปี พ.ศ. 2501 และกลับเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมืองอีกครั้งหลังมรณกรรมของสฤษดิ์ ถนอมถูกโค่นล้มโดยขบวนการนิสิตนักศึกษาประชาชนเรียกร้องรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2516 มีข้อมูลระบุว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีบทบาทต่อการตัดสินใจทางการเมืองของถนอม โปรดดู สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ (2503); ยศ สันตสมบัติ (2533); และบุญชนะ อัตถากร (2526) ถนอมเป็นชนวนจุดเหตุการณ์สังหารหมู่นักศึกษาประชาชนที่ธรรมศาสตร์ และรัฐประหาร 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ผลสะเทือนจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นเปิดฉากการเข้าร่วมต่อสู้ของขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยใน "สงครามประชาชน"

ถนอมกล่าวถึงสายสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า ครั้งหนึ่งเมื่อได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นการส่วนพระองค์ ตนได้กราบทูลฯ ว่า ไม่มีความสามารถด้านการพัฒนา พระองค์ตรัสตอบว่า "ไม่เป็นไรหรอก ในเรื่องพัฒนานั้นจะช่วยรัฐบาล และหากว่ามีอะไรที่พอจะช่วยได้ให้บอก" บางครั้งเวลาที่ทรงมีพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จทางชลมารค และมีพระราชดำรัสให้แวะพักผ่อนที่บ้านปากเกร็ดของถนอม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จเป็นการส่วนพระองค์ในงานครบรอบวันแต่งงานปีที่ 35 ของถนอมและภรรยาที่บ้าน และทรงพระราชทานน้ำสังข์บนบ้านเรือนไทย โปรดดู เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2542).

12 งานเหล่านี้ที่สำคัญได้แก่ บทความ "การชำระประวัติศาสตร์ 14 ตุลาภายใต้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย" ในหนังสือรวมบทความชุดทางการเมืองของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* ที่อ้างถึง "การสัมมนาที่สำนัก 61" ในเอกสาร "บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา" (ซึ่งต่อมาเอกสารดังกล่าวได้ตีพิมพ์ใน "บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุป วิเคราะห์และประเมินกรณี 14 ตุลาคม 2516" ใน *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 182-208 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวข้อที่ 3 "ความขัดแย้งของชนชั้นปกครองและบทบาทของกษัตริย์ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม" ซึ่งวิเคราะห์ความขัดแย้งของชนชั้นปกครองไทยในช่วงนั้นออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มสามทรราช กลุ่มกฤษณ์ สีวะรา กลุ่มประเสริฐ รุจิรวงศ์ และราชสำนัก โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544)

แม้ว่าปัจจัยด้านความขัดแย้งของชนชั้นปกครองจะไม่ได้เป็นปัจจัยชี้ขาดในการดำเนินโครงการพระราชดำริ แต่เอกสารดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญที่แตกต่างของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เปลี่ยนแปลงแผนการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงของรัฐในขณะนั้น.

13 สำหรับความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับนักศึกษา

และเหตุการณ์ 14 ตุลา ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม โปรดดู ประจักษ์ ก้องกีรติ (2545) ความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร 2533 [2516]; บุญชนะ อัตถากร (2526) และบทวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับเหตุการณ์ 14 ตุลา โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544).

14 Kulick and Wilson กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2520 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประท้วงการรัฐประหารนำโดยสงัด ชลออยู่ ที่ให้เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เป็นนายกรัฐมนตรี ด้วยการทรงสวมสูทแทนเสื้อสำหรับพระราชพิธีในงานเฉลิมพระชนมพรรษา โปรดดู Kulick and Wilson (1992).

15 สัญญา ธรรมศักดิ์ สำเร็จการศึกษาด้านกฎหมายจากประเทศอังกฤษ ภายหลังสำเร็จการศึกษาแล้วได้กลับมารับราชการในกระทรวงยุติธรรม จนถึงปี พ.ศ. 2506 ดำรงตำแหน่งเป็นประธานศาลฎีกาอันเป็นตำแหน่งสูงสุดทางตุลาการ หลังจากเกษียณอายุราชการในปี พ.ศ. 2510 ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และอธิการบดีในเวลาต่อมา สัญญาได้ชื่อว่าเป็นปัญญาชนอนุรักษนิยม-กษัตริย์นิยมอย่างแท้จริงจากการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้สนองพระราชดำริ โดยโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นประธานองคมนตรี หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สัญญาดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 12 ของไทย และได้จัดตั้งรัฐบาลชุด "พระราชทาน" ขึ้น เพื่อร่างรัฐธรรมนูญภายหลังภารกิจเสร็จสิ้นและเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 แล้ว รัฐบาลสัญญาจึงสิ้นสุดวาระลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานองคมนตรีต่อไป โปรดดู สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ (2503).

16 โปรดดู ธงทอง จันทรางศุ "พระราชอำนาจที่จะได้รับการกราบบังคมทูลและการปรึกษา" ใน *เอกกษัตริย์อัจฉริยะ* (กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย 2540); บุญชนะ อัตถากร; *บันทึกวิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย* (กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์ 2526); ยศ สันตสมบัติ *อำนาจ บุคลิกภาพ และผู้นำการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: น้ำไท 2535) และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก 2544).

17 มาตรวัดความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างพระมหากษัตริย์กับอดีตนายกรัฐมนตรีบางราย อาจเห็นได้จากการได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรี เพื่อทำหน้าที่ในการถวายงานในโครงการพระราชดำริต่างๆ อาทิ สัญญา ธรรมศักดิ์ ธานินทร์ กรัยวิเชียร เปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้น

18 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นปัญญาชนอนุรักษนิยม-กษัตริย์นิยมที่มีบทบาทสำคัญในสังคมไทยตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เขามีบทบาทในการก่อตั้งบริษัทสยามรัฐในปี พ.ศ. 2493 ซึ่งจัดทำหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์ และนิตยสารชาวกรุง และได้เขียนคอลัมน์ประจำแสดง

ความเห็นทางการเมืองและปกป้องสถาบันกษัตริย์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งได้รับความนิยมเชื่อถือเป็นอันมากจากประชาชน ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ประจักษ์ชัด ดังจะเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์เพื่อเยี่ยมบ้านพักต่างจังหวัดที่ขุนตานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ สนใจเพิ่มเติม โปรดดู สละ ลิขิตกุล, *ในหลวงกับคึกฤทธิ์* (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2542); สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์, *เกร็ดชีวิต 81 ปี คึกฤทธิ์ ปราโมช*: 20 เมษายน 2535 (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ 2535) และ วิทยากร เชียงกูล, *ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช: บทวิเคราะห์ปัญญาชนคนสำคัญของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร 2538 [2532])

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังมีบทบาทในการสนองพระราชดำริในโครงการต่างๆ มาตั้งแต่ยุคแรก อาทิ กรรมการบริหารมูลนิธิราชประชาสมาสัย (พ.ศ. 2504-2511) กรรมการที่ปรึกษามูลนิธิราชประชาสมาสัย (พ.ศ. 2512-2513) และกรรมการบริหารมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ชุดแรก (พ.ศ. 2506) การร่างพระราชดำรัสร่วมกับวสิษฐ เดชกุญชร ในขณะที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้รัฐบาลดำเนินการตามนโยบายปฏิรูปที่ดิน แต่โครงการดังกล่าวได้เริ่มดำเนินการจริงในสมัยรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร.

19 ธานินทร์ได้เป็นนายกรัฐมนตรีจากการแต่งตั้งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ซึ่งมีสงัด ชลออยู่ เป็นผู้นำ เนื่องจากสงัดได้รับพระราชทานคำแนะนำจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการจัดตั้งรัฐบาล โปรดดู บุญชนะ อัตถากร (2526) รัฐบาลของธานินทร์ได้ชื่อว่าเป็นรัฐบาลขวาจัดที่สุดรัฐบาลหนึ่งอันเนื่องมาจากการใช้มาตรการแข็งกร้าวในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลธานินทร์เป็น "แนวร่วมมุมกลับ" ที่ดีที่สุดของคอมมิวนิสต์ เนื่องจากการดำรงอยู่และการใช้นโยบายแบบอำนาจนิยมของธานินทร์ เป็นการสร้างเงื่อนไขให้การปลุกระดมของขบวนการคอมมิวนิสต์ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ โปรดดูเพิ่มเติมใน สุรชาติ บำรุงสุข *ทหารกับประชาธิปไตยไทย: จาก 14 ตุลาสู่ปัจจุบันและอนาคต* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก 2541)

รัฐบาลธานินทร์ได้ดำเนินการสนองโครงการพระราชดำริในการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชทานแก่รัฐบาลสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และมีบทบาทในการสนับสนุนการดำเนินการของโครงการหลวงในการปราบปรามยาเสพติด และยังได้ดำเนินการเชิดชูการสิ้นชีพิตักษัยของหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต ผู้แทนพระองค์ด้วยการอัญเชิญพระนามเพื่อตั้งชื่อถนนสาย "วิภาวดีรังสิต" โปรดดู เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2542)

ธานินทร์สิ้นสุดตำแหน่งโดยถูกคณะปฏิรูปฯ รัฐประหารยึดอำนาจคืน ภายหลังพ้นตำแหน่ง ธานินทร์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรี (สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ

2503: 88) ปัจจุบัน ธานินทร์ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลโครงการพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้แก่ มูลนิธิศิลปาชีพ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2519 สำหรับทัศนะของธานินทร์ที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โปรดดู *ลัทธิและวิธีการของคอมมิวนิสต์* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยทางอากาศ, 2518 [2516]).

20 John Girling ได้เสนอความเห็นในเรื่องนี้ว่า "สถาบันกษัตริย์ก็เริ่มเชื่อมั่นว่าระบบการเมืองในช่วงเวลานั้น ซึ่งมีลักษณะเปิดกว้างและมีเสรีภาพ เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของสถาบัน ผู้นำนักศึกษา กรรมกร และชาวไร่ชาวนาเป็นแนวร่วมของฝ่ายคอมมิวนิสต์ และการล่มสลายของราชวงศ์จักรี หลังจากที่สถาบันกษัตริย์ในประเทศลาวถูกโค่นล้มลงก่อนหน้านี้ ย่อมเป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้ในประเทศไทยเช่นเดียวกัน นี่คือข้อมูลที่พระมหากษัตริย์ได้รับจากผู้ที่พระองค์ยอมรับในความคิดเห็น ดังนั้นทางเลือกที่ต้องการคือ การหวนกลับไปสู่ความผสมผสานระหว่างความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์และอำนาจทางการทหารที่เคยเป็นมาในอดีต" อ้างจาก John Girling, *Thailand: Society and Politics* (Ithaca: Cornell University Press 1981) อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ (2533)

21 ทฤษฎีโดมิโน เป็นทฤษฎีการวิเคราะห์สถานการณ์การเมืองในอินโดจีนของนายฟอสเตอร์ ดัลเลส รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกาในสมัยประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ ที่เสนอว่า หากเวียดนามสูญเสียเอกราชให้กับประเทศคอมมิวนิสต์แล้ว ประเทศลาวและกัมพูชาก็จะสูญเสียเอกราชตามไปด้วย จากนั้นภัยคอมมิวนิสต์ก็จะลุกลามต่อไปยังประเทศไทย มาเลเซีย อินโดเนเซีย ฟิลิปปินส์ นิวซีแลนด์ ออสเตรเลีย ในที่สุดก็จะถึงฮาวาย ซึ่งเป็นมลรัฐหนึ่งในประเทศสหรัฐอเมริกา

22 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยประกาศเป็นพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2485 โดยได้มีการประชุมสมัชชาพรรคครั้งแรก และดำเนินการใต้ดิน ในปี พ.ศ. 2492 รัฐบาลได้ปราบปราม จึงงดการปฏิบัติการ "กึ่งเปิดเผย" หันไปปฏิบัติการ "ใต้ดิน" และเคลื่อนไหวออกจากเมืองไปสู่ชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน มีการต่อสู้ด้วยอาวุธกับเจ้าหน้าที่เป็นครั้งแรกในวันเสียงปืนแตก 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ที่หมู่บ้านนาบัว ตำบลเรณูนคร อำเภอธาตุพนม จ.นครพนม พคท.ดำเนินยุทธศาสตร์ "ชนบทล้อมเมือง" และภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้เสนอแนวทาง "สามประสาน" ระหว่าง นักศึกษา กรรมกร และชาวนาในเขตเมือง ภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นิสิตนักศึกษาจำนวนมากเข้าร่วมการต่อสู้กับ พคท. ศูนย์การนำ พคท. อยู่ในกรุงเทพฯ ระหว่างปี พ.ศ. 2485-2504 อยู่ที่ภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2505-2512 อยู่ที่ภาคเหนือระหว่างปี พ.ศ. 2512-2524 หลังจากนั้นจึงย้ายไปอยู่ภาคตะวันตกอีกระยะหนึ่ง จนมีการสลายศูนย์การนำไปโดยปริยายเมื่อเดือนเมษายน 2530 เนื่องจากแกนนำถูกจับกุมตัว (กลุ่มภูบรรทัด 2544: 41).

23 กลุ่มมวลชนจัดตั้งของขบวนการฝ่ายขวาที่มีส่วนร่วมในการโจมตีนักศึกษาและประชาชนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.

2519 ได้แก่ *กลุ่มนวพล* ซึ่งก่อตั้งขึ้นในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2517 มีจุดมุ่งหมายที่จะปราบปรามฝ่ายซ้ายโดยยึดถือนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และยึดมั่นในอุดมการณ์ "ชาติ ศาสน์ กษัตริย์" ดำเนินการผ่านทางกลุ่มชนชั้นกลางและกลุ่มข้าราชการ และกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดยได้รับความสนับสนุนจากกองทัพบก ตำรวจ และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) นวพลสามารถเข้าถึงกลุ่มประชาชนนอกเขตกรุงเทพมหานคร ที่อยู่ในตัวจังหวัดและอำเภอ ไม่ใช่ตามหมู่บ้านในชนบท ในขณะที่ *กลุ่มกระทิงแดง* ก่อตั้งประมาณปี พ.ศ. 2517 ส่วนใหญ่ประกอบด้วยนักเรียนอาชีวะตามกลยุทธ์การแยกหัวออกจากตัว ด้วยการแยกสลายพลังนักศึกษาออกจากนักเรียนอาชีวะ ได้รับการสนับสนุนจากข้าราชการระดับสูงในกองทัพบก กอ.รมน. และในวงการตำรวจโดยเฉพาะอย่างยิ่งตำรวจนครบาล และ *กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน* ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2514 โปรดดู เดวิด และซูซาน มอแรลล์ แปลโดย เอกรงค์ รังคประทีป *เหตุการณ์ 6 ตุลาในทัศนะนักวิชาการอเมริกัน* (กรุงเทพฯ: ลานนา: 2522) พุทธพล มงคลวรวรรณ "กลุ่มพลังฝ่ายขวาและสถาบันพระมหากษัตริย์" ใน *รวมบทความทางวิชาการ 25 ปี 6 ตุลา ในบริบทสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก 2546) ใน "เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519" และ พัชรลดา จุลเพชร, "ลูกเสือชาวบ้าน: จากอดีตถึงปัจจุบัน", *ฟ้าเดียวกัน* 3: 1 (มกราคม-มีนาคม 2548), น. 98-121. นอกจากนี้ยังมีกลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น.

24 ในงานชิ้นนี้มีการใช้คำว่า "กองกำลังของพรรคคอมมิวนิสต์" สลับกับ "ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์" ซึ่งเป็นคำที่ทางราชการใช้เรียกผู้ปฏิบัติงานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และประชาชนนิสิตนักศึกษาที่เข้าร่วมต่อสู้ในขบวนการเคลื่อนไหว ในที่นี้ผู้เขียนใช้คำนี้ในความหมายที่ปราศจากการตัดสินคุณค่า และตระหนักว่าคำเรียกดังกล่าวเป็นคำที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อทำลายความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ พคท.

25 แนวคิดดังกล่าวได้รับการสนับสนุนด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า เขตที่เป็นเขตเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ล้วนเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐไม่สามารถเข้าไปได้ถึง และราษฎรในหมู่บ้านล้วนมีความยากจน ในขณะที่ตัวเลขการประเมินกำลังพลของ พคท. ในขั้นสูงระบุว่ามีจำนวน 46,550 คน ในจำนวนนี้มีราษฎรที่ พคท. ประกาศเป็นเขตปลดปล่อยแล้วจำนวน 313,200 คน โปรดดู ประสิทธิ์ ไชยทองพันธ์ 2520[2517] ตัวเลขการประเมินของทางการในปี พ.ศ. 2510 มีจำนวนมวลชนที่เข้าร่วมกับ พคท.จำนวนประมาณ 1,900 คน ในปี พ.ศ. 2512 รัฐบาลยอมรับว่าการจัดตั้งของ พคท. แผ่ขยายครอบคลุมเขตต่างๆ ถึง 35 จังหวัด จาก 71 จังหวัดทั่วประเทศ มีจำนวนมากกว่า 5,000 คน โปรดดู Morell and Chai-Anan (1981) อ้างถึงในผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539) ในปี พ.ศ. 2517 คาดว่ามีประมาณ 8,000 คน พ.ศ. 2518 กองทัพประเมินว่ามีหมู่บ้าน 412 แห่งอยู่ภายใต้การควบคุมของ พคท. อย่างสิ้นเชิง และอีก 6,000 แห่ง ซึ่งมีคนประมาณ 4

ล้านคนอยู่ในความควบคุมของ พคท.บางระดับ จุดศูนย์กลางคือเทือกเขาภูพาน และอำเภอใกล้เคียงของ จ.นครพนม กาฬสินธุ์ และสกลนคร ซึ่งเป็นฐานที่มั่นของการปลดปล่อยหลายแห่ง โปรดดู Morell and Chai-Anan (1981) อ้างถึงใน ผาสุก และ คริส เบเคอร์ (2539) กองกำลังของ พคท. เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 20,000 คนในปี พ.ศ. 2520 ต่อมาลดจำนวนลงเหลือ 1,000 คนในปี พ.ศ. 2528 โปรดดู สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2528).

26 โปรดดูรายละเอียดประเด็นการตั้งศูนย์ประสานงานพัฒนาชนบทจากการผลักดันของสุเมธใน สุเมธ ตันติเวชกุล "ทรรศนะและประสบการณ์บริหารโครงการ" ใน *ใต้เบื้องพระยุคลบาท* (กรุงเทพฯ: มติชน 2543).

27 สุเมธชี้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวพระราชดำริในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรว่า "เราต้องถือจิตวิทยา ต้องไปเร็วที่สุด" โดยยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ กรณี 7 หมู่บ้านในพื้นที่กิ่งอำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นพื้นที่ยากจนในเขตอิทธิพลของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ขบวนการพัฒนาของรัฐยังเข้าไปไม่ถึงเนื่องจากปัญหาด้านการจัดลำดับความสำคัญของรัฐ ภายหลังจากที่มีโครงการพระราชดำริเข้าไปดำเนินการแก้ปัญหาในพื้นที่เหล่านั้นแล้ว ปัญหาความมั่นคงที่เคยมีอยู่ก็ลดน้อยลง และหมดสิ้นไปในที่สุด โปรดดู สุเมธ ตันติเวชกุล (2529).

28 อนึ่งการริเริ่มสร้างโรงเรียนตามถิ่นทุรกันดารในชนบทได้มีจุดเริ่มต้นจากการที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเริ่มเสด็จเยี่ยมราษฎรในชนบทนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์ร่วมกับเงินที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลให้กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนสร้างโรงเรียนในถิ่นทุรกันดาร และให้ตำรวจตระเวนชายแดนเป็นผู้สอน โดย ตชด.ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเสด็จพระราชดำเนินในพิธีเปิดโรงเรียนทั้งหมด แล้วพระราชทานสิ่งของแก่นักเรียนของโรงเรียน และโรงเรียนที่ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการก่อสร้างให้ชื่อว่า "โรงเรียนสังวาลย์วิท" และทรงเสด็จเยี่ยมโรงเรียนดังกล่าวพร้อมทั้งตำรวจตระเวนชายแดนบ่อยครั้ง

ในการเสด็จพระราชดำเนินในแต่ละครั้ง ส่วนใหญ่เสด็จพระราชดำเนินโดยเฮลิคอปเตอร์ โดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและองค์กรต่างๆ อาทิ ตำรวจตระเวนชายแดนถวายเฮลิคอปเตอร์ให้ประทับและปฏิบัติพระราชกรณียกิจช่วยส่งยาในกิจการแพทย์อาสา การไปรษณีย์โทรเลข การรถไฟ บริษัทการบินไทย องค์การเภสัชกรรม องค์การทอผ้า ต่างสนับสนุนในด้านต่างๆ เป็นต้น ในการเสด็จพระราชดำเนินทุกคราวทรงมีพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติคล้ายคลึงกัน คือ ทรงเยี่ยมเยียนและพระราชทานของแก่ตำรวจตระเวนชายแดนรวมทั้งครอบครัวและประชาชนที่อยู่โดยรอบ ทรงเปิดโรงเรียน พระราชทานพระพุทธรูป ภปร. พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เครื่องรับวิทยุ อุปกรณ์การ

สอน พระราชทานสิ่งของแก่ครู ทั้ง ตชด. และครูธรรมดา ครูที่เป็นพระภิกษุ พระราชทานเครื่องแบบนักเรียนและอุปกรณ์การเรียนแก่นักเรียน ทรงปลูกต้นไม้ เป็นที่ระลึกแก่โรงเรียนและสถานที่ซึ่งเสด็จไปเยี่ยม โดยทรงเยี่ยมและพระราชทานสิ่งของแก่ประชาชน และพระราชทานของที่ระลึกแก่ข้าราชการที่มาร่วมรับเสด็จ โปรดเกล้าฯ ให้หน่วยแพทย์อาสาทำการรักษาประชาชน และเสด็จเยี่ยมผู้ที่ไปรับการรักษาด้วย

โครงการพระราชดำริที่ต่อมาเติบโตเป็นมูลนิธิในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้แก่ มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2512 และจดทะเบียนเป็นมูลนิธิในปี พ.ศ. 2517 ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา โปรดดู ชัยนันท์ นันทพันธ์ (2523).

29 ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างราชบัลลังก์กับตำรวจ ตชด.ปรากฏในลักษณะต่างๆ หนึ่งในนั้นคือ การร่วมปฏิบัติงานของ ตชด.ในการสนองโครงการพระราชดำริ อีกทั้งยังปรากฏมูลนิธิอันเนื่องมาจากโครงการพระราชดำริที่ช่วยเหลือ ตชด.จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการพระราชดำริในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สำหรับจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่มีต่อ ตชด.จนได้รับพระราชทานสมัญญาว่า "พระมารดาล้นเกล้าของ ตชด." นั้น ปรากฏใน *บทเรียงความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* โดย ชัยนันท์ นันทพันธ์ ผู้ได้รับรางวัลชมเชยในการประกวดเรียงความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่จัดขึ้นโดยสภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรมการเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสพระชนมายุครบ 80 ปี ดังนี้

"นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร ได้เสด็จประทับ ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์ไปทาง อ.ฝาง ทรงพบหมวดตำรวจตระเวนชายแดน ของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 หมวดหนึ่ง ซึ่งตั้งลึกเข้าไปในป่าตามชายแดนติดต่อกับประเทศพม่า ทรงสอบถามนายตำรวจตระเวนชายแดนคนหนึ่ง ซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินถวายอารักขาว่าเป็นหน่วยอะไร มีหน้าที่อะไร จึงทรงรู้จักตำรวจตระเวนชายแดนตั้งแต่นั้นมา และทรงสนพระทัยอย่างยิ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับพระตำหนักแล้ว จึงได้ให้นายตำรวจตระเวนชายแดนชั้นผู้ใหญ่กราบทูลชี้แจงเรื่องราวของตำรวจตระเวนชายแดนโดยตลอดว่า มีหน้าที่ในการป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัยตามชายแดนทั่วประเทศ ทำการลาดตระเวนไปตามชายแดนเพื่อหาข่าว ป้องกันรักษาชายแดน ตลอดจนสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม

ในระยะใกล้ๆ กันนี้เอง พระองค์ทรงปรารภที่จะเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทของพระองค์เอง ขึ้นดอยอินทนนท์ เพื่อสนองพระราชประสงค์และ

ถวายความจงรักภักดีแด่พระองค์ ทางตำรวจตระเวนชายแดนจึงได้จัดนายตำรวจชุดหนึ่งขึ้นไปสำรวจทางเดิน ตลอดจนที่ประทับแรม แล้วกลับมาทูลถวายถึงแผนการเสด็จ... การนำเสด็จและถวายอารักขาจัดจากตำรวจตระเวนชายแดนโดยตลอด พระองค์ได้ประทับใกล้ชิดกับตำรวจตระเวนชายแดนเพียงระยะเวลาหนึ่ง ได้ทรงเห็นความยากลำบาก ทรหดอดทน ความแข็งแกร่งของตำรวจตระเวนชายแดน ยิ่งทำให้พระองค์สนพระทัยมากยิ่งขึ้น จึงได้เริ่มทรงซักถามถึงเรื่องชาวเขา และชาวบ้านที่อยู่ห่างไกล ซึ่งทางตำรวจตระเวนชายแดนได้ดำเนินโครงการช่วยเหลือมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2488 นับแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์ และที่มีผู้บริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลสร้างโรงเรียนชาวเขาและไกลคมนาคม...พระองค์ท่านทรงรู้จักตำรวจตระเวนชายแดนทุกหมวดที่อยู่ตามชายแดนทั่วประเทศก็ว่าได้" โปรดดู ชัยนันท์ นันทพันธ์ (2523).

30 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนราษฎรภาคใต้ครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2502 ได้แก่ จังหวัดชุมพร ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง สงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสุราษฎร์ธานี สำหรับรายละเอียดการเสด็จพระราชดำเนินเยือนภาคใต้ในครั้งนั้น โปรดดู ชุมศักดิ์ นรารัตน์วงศ์, *สายฝนเหนือปากน้ำบางนรา*. กรุงเทพฯ: แบ่งปัณณ์สำนักพิมพ์, 2546, น. 3-12.

31 แม้จะทรงประชวร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังคงดำเนินพระราชกรณียกิจในการเสด็จเยี่ยมเยียนฐานปฏิบัติการรบและราษฎรในทั่วทุกภูมิภาค ดังปรากฏว่า ในขณะที่ทรงพระประชวรในช่วงต้นปี พ.ศ. 2518 โปรดฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จแทนพระองค์ไปทรงเยี่ยมฐานปฏิบัติการของหน่วยรบเฉพาะกิจของศูนย์สงครามพิเศษบ้านแก่งลาด จ.พิษณุโลก และฐานปฏิบัติการของหน่วยปฏิบัติการพิเศษที่บ้านหมากแข้ง จ.เลย ทรงพระราชทานกระบี่และปริญญาบัตรแก่นายทหารผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า โรงเรียนนายเรือ และโรงเรียนนายเรืออากาศ พระราชทานกระบี่แด่นายตำรวจที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน จ.นครปฐม เป็นต้น โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

32 วสิษฐ (2544) ตั้งข้อสังเกตว่า ในการเลือกที่ตั้งพระราชฐานต่างจังหวัดโดยเฉพาะในระยะหลังจากที่เขาได้เข้าไปรับราชการในตำแหน่งนายตำรวจราชสำนักประจำแล้ว จะโปรดเลือกจังหวัดที่ฐานะทางเศรษฐกิจไม่สู้ดีนัก และมีปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงด้วย เช่น จังหวัดสกลนคร และนราธิวาส โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

33 จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ในสมัยนั้นเป็นที่ชุมนุมของหน่วยที่มีหน้าที่ในการฝึกเจ้าหน้าที่ทั้งทหารและตำรวจ ฝ่ายทหารมีศูนย์การทหารราบ ตั้งอยู่ที่อำเภอปราณบุรี ส่วนตำรวจนั้นมีค่ายนเรศวร ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอหัวหิน ตรงกัน

ข้ามกับวังไกลกังวล พระราชทานพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ในอำเภอชะอำ จ.เพชรบุรี ให้เป็นที่ฝึกตำรวจตระเวนชายแดน ต่อมามีการตั้งศูนย์ฝึกหน่วยปฏิบัติงานช่วยเหลือประชาชนของกองบัญชาการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ที่สวนสนปฏิพัทธ์ในอำเภอหัวหินอีกศูนย์หนึ่ง จึงทำให้ประจวบคีรีขันธ์กลายเป็นที่ตั้งศูนย์ฝึกของพลเรือน ตำรวจ และทหาร โดยสมบูรณ โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544) นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่น่าสนใจจากเอกสาร *รับเสด็จหัวเมือง* ที่ระบุว่า นอกจากการเสด็จเยี่ยมทหารไทยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมหน่วยทหารต่างๆ ของต่างประเทศในเขตชายแดนด้วย โปรดดู พ่วง สุวรรณรัฐ (2507).

34 ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับการสัมภาษณ์พิศิษฐ์ ณ พัทลุง ที่มีโอกาสได้ติดตามเสด็จฯ ร่วมกับนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล (บุญส่งเป็นผู้ก่อตั้งมูลนิธิคุ้มครองสัตว์และพันธุ์พืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) โดยทำหน้าที่ดูแลสัตว์ที่ได้รับการถวายมาจากราษฎร ซึ่งมักเป็นสัตว์ป่าสัตว์ที่มีลักษณะมงคล หรือสัตว์ที่มีลักษณะที่ไม่พบโดยปกติทั่วไป ปัจจุบันได้นำไปดูแลไว้ที่สวนสัตว์ของศูนย์ศิลปาชีพบางไทร โดยมีพิศิษฐ์ ในนามของมูลนิธิคุ้มครองฯ เป็นผู้ถวายงานแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (พิศิษฐ์ ณ พัทลุง, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2546) และปรากฏในงานเขียนของวสิษฐ เดชกุญชร (2544).

35 ดังข้อความที่ปรากฏในเอกสารว่า "เคยมีเรื่องขำขันและไม่สมควรอยู่เรื่องหนึ่ง แทนที่จะถวายความจงรักภักดีด้วยการเฝ้าหรือถวายสิ่งของ แต่กลับเป็นการขอพระราชทาน และสิ่งที่ขอพระราชทานนั้นไม่ใช่สิ่งของ คือ ขอพระราชทานลายพระราชหัตถ์ ลายเซ็น และผู้ที่ขอนั้นยังเป็นนักเรียนเพศสตรีรุ่นโตเสียอีกด้วย ที่น่าเจ็บใจยิ่งไปกว่านั้นคือ เมื่อไม่ได้รับพระราชทานสิ่งที่ขอในที่เฝ้าตรงนั้นแล้ว ยังไม่พอ พยายามหาทางเล็ดลอดไปดักเฝ้าข้างหน้าเพื่อที่จะขอพระราชทานซ้ำอีก" โปรดดู พ่วง สุวรรณรัฐ (2507).

36 ดังข้อความที่ปรากฏในเอกสารเน้นย้ำในประเด็นดังกล่าวถึงสองครั้งว่า "เพราะเท่าที่ผมเคยพบ ทหารไปทำสนามบินไว้ในป่า คือตามที่หน่วยทหารไปตั้งอยู่ชั่วคราว ราษฎรทราบเข้าเดินทางแรมคืนมาคอยเฝ้าก็มีไม่น้อย เมื่อมีพระราชดำรัสถามราษฎรเหล่านั้นว่าทราบได้อย่างไร มากันไกลมากไหม ผมตัวเย็นวูบ เกรงไปว่าราษฎรจะกราบบังคมทูลว่านายอำเภอเขาให้มา แต่ราษฎรกราบบังคมทูลไปตามความจริงว่า บ้านอยู่ในป่าไกล ได้ยินข่าวว่าจะเสด็จฯ มาจึงพากันมาเฝ้า อยากเห็นองค์ท่านเหลือเกิน ฯลฯ" (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 3)

"ย่อมได้ยินกันอยู่แล้วว่าการที่มีรับสั่งสนทนาปราศรัยกับราษฎรอย่างใกล้ชิดนั้น เป็นสิ่งที่โปรดปรานและต้องพระราชประสงค์อย่างยิ่ง ไม่เคยทรงถือเลยว่าราษฎรจะกราบบังคมทูลด้วยถ้อยคำธรรมดาอย่างไร บางครั้งราษฎรพยายามจะใช้ราชาศัพท์ ขลุกขลักๆ อยู่ก็ทรงพระกรุณาช่วยแก้ไขให้ หรือรับสั่งว่าพูดธรรมดาก็ได้ ฉะนั้น ขออย่าไปสั่งสอนให้ฝืนความรู้ความเข้าใจตามปกติของเขา

ที่ควรระวังอย่างจริงจังก็มีอยู่ เช่นเมื่อรับสั่งถามว่า ทำไมมากันมาก รู้ได้อย่างไรว่าใครจะมา มาไกลไหม เคยมีราษฎรกราบบังคมทูลตอบว่า อำเภอเขาให้มา แต่มากราบที่ตอบตรงตามหัวใจ คือ โอย ใครไม่บอกก็มา อยากมาเห็น อยากมาจับต้องสักที ตายแล้วไม่เกิดก็ไม่ว่า" (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507: 20)

จากข้อความดังกล่าว ตีความได้ว่าผู้เขียนเกรงว่าการที่ราษฎรทูลว่าการมารับเสด็จฯ เป็น "คำสั่ง" ของทางอำเภอ จะไม่เป็นที่พอพระทัยที่ทางราชการดำเนินการดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การมารับเสด็จฯ นั้นได้มีการเตรียมการให้ราษฎรมาเข้าเฝ้าฯ โดยทางอำเภอด้วยการแจ้งให้ราษฎรทราบ (แต่ไม่ปรากฏอย่างแจ้งชัดว่าเป็นการขอความร่วมมือ หรือเป็นคำสั่ง) ในขณะเดียวกันก็มีราษฎรที่มีความต้องการที่จะมารับเสด็จฯ ด้วยตนเองด้วยเช่นกัน

37 เช่น การถวายพระแสงศัสตรา ซึ่งเป็นโบราณราชประเพณีในการถวายพระแสงศัสตรา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ แทนพระราชอำนาจ ซึ่งโบราณเรียกว่าพระแสงอาญาสิทธิ์ ฉะนั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปยังเมืองนั้นก็จะต้องถวายอำนาจคืนให้พระองค์ไป เมื่อพระองค์เสด็จกลับก็จะพระราชทานให้ไว้ตามเดิม อนึ่ง พระแสงราชศัสตรานั้นไม่ได้มีอยู่ทุกเมือง ส่วนมากมักจะมีอยู่แต่เมืองสำคัญ หรือเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินเคยเสด็จประทับมาแล้วแต่กาลก่อน โดยกำหนดว่า การถวายพระแสงฯ จะกระทำเฉพาะเมืองที่ทรงมีพระราชพิธีในตัวเมืองนั้นโดยเฉพาะ (พ่วง สุวรรณรัฐ 2507:14).

38 เอกสารที่ผู้เขียนมีอยู่ยังประกอบไปด้วยหนังสือราชการของกระทรวงมหาดไทยเป็นตัวพิมพ์ดีด จากนายพ่วง สุวรรณรัฐ ลงวันที่ 15 กันยายน 2507 ส่งถึงพัฒน์ พินธุโยธิน ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร มีใจความสำคัญในการมอบคำบรรยายดังกล่าว "ไว้สำหรับอ่านเป็นส่วนตัว 1 เล่ม" อีกด้วย.

39 โครงการหน่วยแพทย์พระราชทานประกอบด้วยการบำบัดรักษาโดยการตรวจจากคณะแพทย์พระราชทานขณะตามเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎร ประกอบด้วย (1) แพทย์ประจำพระองค์ และคณะแพทย์ตามเสด็จ (2) หน่วยแพทย์หลวง กองแพทย์หลวง สำนักพระราชวัง และเจ้าหน้าที่ (3) คณะแพทย์พระราชประสงค์ เป็นแพทย์อาสามาจากหลายสาขาวิชาหลายหน่วยงาน (เสกสรร สิทธาคม "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในปัจจุบัน" *มติชน*, 30 พฤษภาคม 2539: 13)

40 โปรดดูตัวอย่างเรื่องเล่าของราษฎรใน กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด (2549).

41 สำหรับสถานการณ์ความรุนแรงในขณะนั้น วสิษฐได้เปรียบเทียบไว้ว่าที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีนั้น สถานการณ์รุนแรงเทียบเคียงกันได้กับจังหวัดน่านหรือจังหวัดเชียงรายในภาคเหนือ หรือจังหวัดสกลนคร หรือนครพนมในภาคอีสาน โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

42 สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2512-2523 คอมมิวนิสต์ภาคใต้มักมีฐานที่มั่นอยู่ตามภูเขาและในป่า จึงมีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่

25 ธันวาคม พ.ศ. 2519 ห้ามมิให้บุคคลเข้าไปหรืออาศัยอยู่ในพื้นที่เขตแทรกซึม 8 จังหวัดได้แก่ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ยะลา และนราธิวาส เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากผู้อำนวยการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ โปรดดู สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ (2544).

43 นายแอดัมเป็นหน่วยช่วยเหลือสมาคมแพทย์อเมริกัน และยังดำรงตำแหน่งเป็นรองประธานภาคของ บริษัท อเมริกันอินเตอร์เนชั่นแนลแอนด์เอสชัวรันส์ จำกัด สมาชิกของยุวสมาคมแห่งวิลมิลตัน สหรัฐอเมริกา และรองประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน

44 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ที่ดินราชพัสดุผืนนี้ กระทรวงการคลังไม่สามารถอนุญาตให้ใช้โดยไม่เสียค่าเช่าได้ เนื่องจากมูลนิธิราชประชาสมาสัยไม่ได้เป็นส่วนราชการ กระทรวงการคลังจึงขอคิดค่าเช่าเป็นกรณีพิเศษ ตารางวาละ 5 สตางค์ต่อเดือน โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส. (2542) ซึ่งเป็นภาพสะท้อนการสนับสนุนมูลนิธิในพระบรมราชานุเคราะห์จากหน่วยงานราชการที่น่าสนใจ.

45 หนังสือพิมพ์สยามรัฐฉบับวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2505 รายงานว่ามีเงินบริจาค "จากการจัดรายการมวย รายการเพลงทางวิทยุ และคนเฒ่าคนแก่ที่มาจากราชบุรี ตลอดจนนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ สำหรับนักศึกษานั้นทุกมหาวิทยาลัยตลอดจนลูกเสือนักเรียนทั่วไปในคราวนี้ต่างได้แสดงน้ำใจอันดีนำเงินและสิ่งของมาร่วมบริจาค" โปรดดู หนังสือพิมพ์สยามรัฐ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2505 อ้างถึงใน สถานีวิทยุ อ.ส. (2542).

46 รายชื่อกรรมการบริหารชุดแรกของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในปี พ.ศ. 2506 ได้แก่ ขวัญแก้ว วัชโรทัย เป็นรองเลขาธิการ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการบริหาร เป็นต้น

47 ตั้งแต่ก่อตั้ง (พ.ศ. 2506) จนถึง พ.ศ. 2542 มูลนิธิฯ ได้ดำเนินการช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัยจำนวน 13,481 ครั้ง ราษฎรได้รับความช่วยเหลือ 1,091,058 ครอบครัว จำนวน 5,893,699 คน และได้จัดสิ่งของพระราชทานไปสำรองไว้ในพื้นที่ต่างๆ จำนวน 19,180 ชุด เพื่อให้จังหวัดต่างๆ ได้จัดเตรียมไว้ช่วยเหลือราษฎรได้ทันท่วงทีเมื่อประสบกับสาธารณภัย โปรดดูสถานีวิทยุ อ.ส. (2542).

48 ในกรณีทุนพระราชทานการศึกษาสงเคราะห์ต่อเนื่องนั้น จนถึงปี พ.ศ. 2542 มีผู้ได้รับทุนทั้งสิ้น 553 คน ในจำนวนนี้สำเร็จการศึกษาแล้ว 303 คน ในจำนวนนี้มีผู้สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา 55 คน อาชีวศึกษา 47 คน มัธยมศึกษา 167 คน ประถมศึกษา 34 คน ในจำนวนนี้มีผู้จบการศึกษาปริญญาเอกหนึ่งคนคือ ดร.อารมณ์ ฉนวนจิตร รับราชการเป็นรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง โปรดดู โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ (2542).

49 มูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม จดทะเบียนในปี พ.ศ. 2539 ดำเนินการผลิตสื่อการเรียนการสอน และเผยแพร่แนวพระราชดำริในระบบการศึกษาผ่านดาวเทียม ก่อตั้งขึ้นจากการเสนอของขวัญแก้ว วัชโรทัย พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานทุนประเดิมเพื่อดำเนินงานโครงการเป็นจำนวน 50 ล้านบาท ซึ่งเป็นเงินที่องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยทูลเกล้าฯ ถวาย กระทรวงศึกษาธิการได้จัดตั้งงบประมาณสนับสนุนเป็นรายปีทุกปี องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย เดินสายใยแก้วนำแสง และให้ใช้โทรศัพท์เพื่อการเรียนการสอนโดยไม่คิดราคาอีก 4 หมายเลข กลุ่มบริษัทชินวัตร จำกัด บริจาคอุปกรณ์ติดตั้งที่สถานีส่งโรงเรียนไกลกังวล พร้อมทั้งจัดตั้งห้องสมุดเทป และระบบการจัดเก็บเทป การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคสนับสนุนเรื่องการไฟฟ้าของสถานี นอกจากนี้ยังได้รับความร่วมมือจากกองบัญชาการทหารสูงสุดและกองทัพบกในเรื่องบุคลากร และการติดตั้งอุปกรณ์รับส่งสัญญาณในโรงเรียนเครือข่ายทั่วประเทศรวมทั้งการติดตามผลตลอดปีอีกด้วย โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส. (2542) ปัจจุบัน มูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมเป็นองค์กรสำคัญในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านสถานีวิทยุศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม และรายการสารคดีเฉลิมพระเกียรติหลังข่าวโทรทัศน์ภาคค่ำร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ.

50 ข้อมูลจากเว็บไซต์ของมูลนิธิสายใจไทยระบุว่า มูลนิธิสายใจไทยถือกำเนิดขึ้นเนื่องจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองระหว่างเสรีประชาธิปไตยและสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เป็นผลกระทบให้ประเทศไทยมีปัญหาความไม่สงบอันเนื่องมาจากความยากจนของประชาชนในท้องถิ่น และมีกลุ่มบุคคลที่มีความคิดทางการเมืองในระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกประเทศ เข้ามาทำสงครามแย่งชิงประชาชนในจุดต่างๆ ของประเทศ ซึ่งเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ รัฐบาลในสมัยนั้นจัดให้มีการปราบปราม จึงมีการสู้รบกันขึ้นในหลายแห่งตามชายแดนของประเทศ ทำให้เกิดการสูญเสียชีวิต การบาดเจ็บ พิการ และความเดือดร้อน กระทบถึงราษฎรโดยทั่วๆ ไปอีกเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีความห่วงใยในความทุกข์ของเหล่าทหารที่บาดเจ็บจากการรบ

ในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2518 อันเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญทหาร ตำรวจ ราษฎรอาสาสมัครอื่นๆ ที่ได้รับบาดเจ็บจากการปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศชาติจากโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า โรงพยาบาลตำรวจ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า และโรงพยาบาล ทหารผ่านศึก มารับพระราชทานเลี้ยง ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พร้อมกันนั้น ได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้เชิญผู้มีจิตกุศลเป็นจำนวนมากมาร่วมในงานด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ ทรงมี พระราชปฏิสันถารกับทหารที่บาดเจ็บ พิการทุกคนอย่างใกล้ชิด พร้อมพระราชทานของขวัญแก่ทุกคน และในวันนั้นเองถือเป็นวันก่อตั้งมูลนิธิสายใจไทย ได้

พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนหนึ่งเป็นทุนเริ่มแรก อีกทั้งพระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์และมีผู้มีจิตศรัทธาที่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันนั้น ก็ได้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลด้วยเป็นจำนวนเงิน 50,000 บาท โดยทรงมอบให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเป็นองค์อุปถัมภ์.

51 ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2510 โดยสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อช่วยเหลือด้านสวัสดิการของข้าราชการตำรวจตระเวนชายแดน และครอบครัว และช่วยเหลือตำรวจตระเวนชายแดนที่ทำหน้าที่เป็นครูในโรงเรียนไกลคมนาคม ช่วยเหลือ ตชด.ที่ได้รับบาดเจ็บหรือถึงแก่กรรมเนื่องจากปฏิบัติหน้าที่ราชการ และสงเคราะห์ครอบครัว โดยทรงพระราชทานเงินทุนเริ่มแรกของมูลนิธิ ต่อมามี ผู้ร่วมสมทบทุน.

52 ศูนย์ฝึกอาชีพพระราชทานในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เกิดจากการเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมทหารผ่านศึกจากการรบที่สมรภูมิเวียดนาม ที่เรียกว่า "จงอางศึก" เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2510 ต่อมากลางปี พ.ศ. 2511 จึงพระราชทานศูนย์ฝึกอาชีพให้แก่ทหารผ่านศึกที่พิการ โดยพระราชทานพระบรมราโชบายในการดำเนินการฝึกอาชีพเพื่อไม่ให้ทหารผ่านศึก "พิการทางจิตใจ" ไปด้วย โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส. (2542).

53 พลตำรวจตรีสุชาติ เผือกสกนธ์ เกิดเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2470 เป็นบุตรของนายดินและนางฉัตร เผือกสกนธ์ สำเร็จปริญญาตรีด้านวิศวกรรมศาสตร์ สาขาการไฟฟ้าระดับสูง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน ปี พ.ศ. 2492 มีบทบาทสำคัญดังนี้ เป็นโฆษกของสถานีวิทยุกระจายเสียงกองทัพอากาศในวันปราบกบฏ "แมนฮัตตัน" วันที่ 29 มิถุนายน 2483 และผู้ควบคุมและสั่งปฏิบัติการในข่ายสื่อสารของกรมตำรวจ ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516, โฆษกของสถานีวิทยุกระจายเสียง กองทัพภาคที่ 2 จังหวัดนครราชสีมา และผู้วางแผนปฏิบัติการสงครามทางอิเล็กทรอนิกส์ ในวันปราบกบถ "เมษาฮาวาย" วันที่ 1 เมษายน 2524 อดีตหัวหน้ากองการสื่อสาร กรมตำรวจ และอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นนายตำรวจราชสำนักพิเศษและเลขาธิการมูลนิธิพระดาบส (สุชาติ เผือกสกนธ์ 2542: 175).

54 ข้อมูลปี พ.ศ. 2539 ระบุว่า เจ้าหน้าที่มูลนิธิพระดาบสมีจำนวน 3 คน คือ สุชาติ เผือกสกนธ์ เลขานุการมูลนิธิ สมชาย สตะจูฑะ และ พรนภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา โดยมีพระดาบสอาสาสมัครจำนวน 15 คน.

55 จากสถิติในปี พ.ศ. 2542 มีผู้มาเข้าชมกิจการจำนวน 711 คณะ จำนวนทั้งสิ้น 40,527 คน โปรดดู โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาประจำปี 2542 (เอกสารอัดสำเนา).

56 รัฐบาลได้ออกกฎหมายห้ามปลูกฝิ่นในปี พ.ศ. 2502 จากแรงกดดันของประเทศตะวันตก กรมสรรพสามิตซึ่งแต่เดิมเป็นผู้รับซื้อฝิ่นจากชาวเขามาขายที่โรงยาฝิ่นของรัฐบาลได้หยุดซื้อฝิ่น และหันมาผลิตบุหรี่แทน ชาวเขาซึ่ง

เคยมีรายได้จากการขายฝิ่นให้แก่รัฐบาลจึงขาดรายได้ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลไม่สามารถควบคุมการปลูกฝิ่นของชาวเขาได้ จากสถิติในปี พ.ศ. 2510 ยังคงมีการปลูกฝิ่นถึง 11,325 ไร่ เป็นผลผลิต 145 ตัน โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

57 โปรดดูทัศนะของหม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี ผู้อำนวยการโครงการหลวง ได้ใน *ภีศเดช รัชนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการหลวง*.(กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์ 2531).

58 หม่อมเจ้าภีศเดชวิเคราะห์ถึงความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาการปลูกฝิ่นของหน่วยงานรัฐว่า ภายหลังการออกกฎหมายฝิ่น รัฐบาลได้ตั้งกองสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาชาวเขา แต่เนื่องจากการทำงานที่แยกส่วน และขาดแคลนบุคลากรผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรเพื่อหาพืชปลูกทดแทนฝิ่นส่งเสริมแก่เกษตรกร ยิ่งไปกว่านั้น เจ้าหน้าที่การเกษตรยังขาดแคลนความรู้และประสบการณ์ในการปลูกพืชบนพื้นที่สูง ทำให้ไม่สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อมารัฐบาลยังได้ตั้งสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติขึ้น เพื่อปราบปรามชาวเขาที่ปลูกฝิ่น ผลการดำเนินงานกลับทำให้ชาวเขาเกิดความขัดแย้งกับรัฐ และไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531)

ในขณะที่ วสิษฐ วิเคราะห์ว่า การชักชวนชาวเขาให้เลิกปลูกฝิ่นนั้นเป็นเรื่องยาก เนื่องจากชาวเขาปลูกฝิ่นเป็นพืชหลักมาหลายชั่วอายุคน และคุ้นเคยกับการติดต่อขายฝิ่นให้กับพ่อค้าคนกลาง อีกทั้งยังมีระบบการรับซื้อถึงที่ การเปลี่ยนแปลงจึงต้องมีนโยบายและการปฏิบัติตามนโยบายที่ต่อเนื่อง ปัญหาของรัฐบาลในขณะนั้นคือ เปลี่ยนแปลงบ่อยและไม่ได้มาจากครรลองของประชาธิปไตย แต่เป็นการยึดอำนาจโดยใช้กำลังทหาร ดังนั้นแม้จะมีนโยบาย แต่การปฏิบัติตามนโยบายมักจะขาดตอนและไม่ต่อเนื่อง ภาวะเช่นนี้ สถาบันที่มีลักษณะถาวรเช่นพระมหากษัตริย์จึงเหมาะสมที่สุดที่จะดำเนินนโยบายที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวเขา โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544)

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นหน่วยงานแรกของรัฐบาลที่ทำงานด้านเกษตรบนที่สูง โดยจัดตั้งเป็น “คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำแห่งชาติ” มีศาสตราจารย์เทียม คมกริส อดีตอธิบดีกรมป่าไม้ คณบดีคณะวนศาสตร์เป็นประธาน ได้รวบรวมพรรคพวกจากกรมป่าไม้ พัฒนาที่ดิน และคณะวนศาสตร์กับคณะเกษตรศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มาศึกษาวิจัย ต่อมาได้จัดตั้งเป็นสถานีบวกห้า เพื่อทดลองปลูกไม้ผลเมืองหนาว แต่เนื่องจากขาดงบประมาณ โครงการจึงยุติลง.

59 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ คำเรียกชื่อ “โครงการหลวง” นั้นเป็นชื่อเรียกที่สะท้อนถึงโครงการที่มีลักษณะส่วนพระองค์ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรียกชื่อโครงการตามกลุ่มคน หรือกลุ่มเป้าหมายของการดำเนินการช่วยเหลือ ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังสามารถสะท้อนถึงการสร้างคำที่

ใช้เรียกโครงการพระราชดำริ ซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง กรณีตัวอย่างอีกกรณีได้แก่ "โครงการฝนหลวง" แต่เดิมคือ "โครงการฝนเทียม" เป็นต้น.

60 หม่อมเจ้าภีศเดชได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญที่ว่า มักมีความเข้าใจผิดว่าโครงการหลวงเป็นโครงการตามพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินงานโดยหน่วยงานราชการ และได้รับความสนับสนุนจากสำนักงาน กปร. แต่ในความเป็นจริงแล้วโครงการหลวงดำเนินงานโดยใช้พระราชทรัพย์เพียงส่วนหนึ่งจากสำนักงาน กปร. และมีการระดมทุนในรูปแบบต่างๆ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็น "พระประมุข" ของโครงการ โดยได้รับการสนับสนุนจากราษฎร รัฐบาลไทย และต่างประเทศ โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

61 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการติดต่อหน่วยงานต่างๆ เพื่อขอความช่วยเหลือด้วยพระองค์เอง. ในปี พ.ศ. 2513 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีรับสั่งให้ติดต่อ สภาพัฒนาเศรษฐกิจฯ ให้เชิญเอกอัครราชทูตของประเทศที่ให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศไทย ได้แก่ ออสเตรเลีย แคนาดา อิสราเอล ญี่ปุ่น เนเธอร์แลนด์ เบลเยี่ยม เดนมาร์ก สวีเดน ฝรั่งเศส อังกฤษ นิวซีแลนด์ และอเมริกา มาตามเสด็จฯ เพื่อดูโครงการ และพระราชทานเลี้ยงที่พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ ทุกประเทศได้อนุมัติความช่วยเหลือ ยกเว้นเดนมาร์ก เนเธอร์แลนด์ และสวีเดน โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

โครงการหลวงได้รับเงินสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศที่ต้องการปราบปรามยาเสพติด. การดำเนินการของโครงการหลวงทำให้การพัฒนาและการสืบข่าวในเขตพื้นที่ล่อแหลมเป็นไปได้สะดวกยิ่งขึ้น ด้วยการส่งมอบการพัฒนาบนดอยอินทนนท์ให้ UNPDAC ในปี พ.ศ. 2515 ต่อมาได้มีการสร้างถนนและสถานีเรดาร์โดยได้รับความสนับสนุนจากอเมริกาเพื่อใช้ในการสืบข่าวด้านการทหาร โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

62 หน่วยแพทย์พระราชทานจะออกตรวจตามหมู่บ้านชาวเขาทุกวันจันทร์ และอังคาร อาทิตย์เว้นอาทิตย์ โดยมีเฮลิคอปเตอร์ของทหารอากาศเป็นยานพาหนะ แต่ละครั้งจะมีแพทย์สองคนเป็นข้าราชบริพารจากกรุงเทพฯ และอาสาสมัครจากเชียงใหม่ เชียงราย น่าน หรือพะเยา นอกจากนี้ยังมีสตรีซึ่งเป็นตัวแทนจากพระราชวัง 2 คน ทำหน้าที่จ่ายยา และพยาบาลของโรงพยาบาลภูมิภาคอีก 1 คน โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

63 เอกสารรายงานผลการปราบปรามการลักลอบปลูกฝิ่นของสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดในปี พ.ศ. 2524 ระบุว่า "3.1 กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3 ได้แสดงความวิตกและห่วงใยว่า การใช้กำลังตำรวจตระเวนชายแดนเข้าดำเนินการปราบปรามชาวเขาเพื่อให้เลิกปลูกฝิ่นนั้นจะเป็นผลเสียในด้านปฏิบัติการจิตวิทยา (ปจว.) และฝ่ายตรงข้ามอาจจะใช้บิดเบือน เป็นประโยชน์ในด้านโฆษณาชวนเชื่อได้" โปรดดู ภีศเดช รัชนี (2531).

64 กลุ่มเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการ

ช่วงชิงมวลชนในกลุ่มชาวเขาในช่วงนี้ ร่วมกันกับหน่วยงานราชการ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย สถาบันกษัตริย์ องค์กรระหว่างประเทศ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมด้านชาวเขาโดยชนชั้นกลาง ดังปรากฏว่า มีชาวเขาจำนวนหนึ่งที่นับถือศาสนาคริสต์ และได้รับการสนับสนุนด้านทุนการศึกษาและการพัฒนาจากองค์กรเหล่านี้ ซึ่งต่อมาชาวเขาที่ได้รับการศึกษาบางรายได้กลายเป็นผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งองค์กรด้านการพัฒนาในกลุ่มชาวเขาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือ ผู้สนใจประวัติศาสตร์และพัฒนาการองค์กรการเผยแผ่ศาสนาในสังคมไทย โปรดดู Amara Pongsapich and Nitaya Kataleeradabhan *Thailand Nonprofit Sector and Social Development* (Bangkok: Chulalongkorn University Social Research Institute 1997).

65 จุดเริ่มต้นด้านการพัฒนาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในโครงการหลวง เริ่มต้นจากการดำเนินงานวิจัยเกษตรบนที่สูงจากการตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการอนุมัติงบประมาณให้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทำการทดลองเรื่องไม้ผลสำหรับที่สูงในปี พ.ศ. 2508 โดยมี ศ. ปวิณ ปุณศรี เป็นหัวหน้าทีมรับผิดชอบ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินให้ซื้อสวนที่ดอยปุยดำเนินการทดลองและขยายพันธุ์ไม้เมืองหนาวต่างๆ ศ.ปวิณ บุญศรี ได้ระดมนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ ของคณะเกษตรให้มาช่วย เช่น ดร.บรรเจิด บุญชื่อ ด้านพืชไร่ ดร.สันทัด โรจนสุนทร ด้านดิน ดร.อรุณ จันทโอ ด้านโรคพืช ดร.สุธรรม อารีกุล กีฏวิทยา เป็นต้น ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. 2512-2536 มีความช่วยเหลือทั้งด้านงบประมาณและเครื่อง มือจากกระทรวงเกษตร สหรัฐอเมริกา และจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ทำให้สามารถขยายโครงการวิจัยได้มากมาย

66 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เริ่มต้นสนับสนุนโครงการหลวงจากการจัดอบรมชาวเขา และตำรวจตระเวนชายแดน โดยจัดที่คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2513 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการวิจัยจากกระทรวงเกษตรประเทศสหรัฐอเมริกาในช่วงแรก (พ.ศ. 2516) 3 โครงการ ได้แก่ (1) โครงการศึกษาวิจัยการปลูกไม้ดอกเมืองหนาวบนที่สูง นำโดย ดร. พิศิษฐ์ วรอุไร จากภาควิชาพืชสวน (2) โครงการศึกษาวิจัยการปลูกพืชตระกูลถั่วบนที่สูง นำโดย ดร. ดำรง ติยวลีย์ จากภาควิชาพืชไร่ (3) โครงการศึกษาวิจัยการปลูกพืชตระกูลส้มบนที่สูง นำโดย ดร. ตระกูล ตันสุวรรณ ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เริ่มเข้ามาช่วยโครงการหลวงในด้านการวิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 จนถึงปี พ.ศ. 2529 รวมทั้งสิ้น 24 โครงการ นอกเหนือจากงานวิจัยแล้ว ทีมอาสาสมัครจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ร่วมมือกับ กรมประชาสงเคราะห์ และสาธารณสุขจังหวัด ให้การฝึกอบรมชาวเขาด้านการอนุรักษ์ดินและน้ำ พลานามัย รวมทั้งการสอนภาษาไทยแก่ชาวเขา

67 ตัวอย่างได้แก่ นิพัฒน์ ทัพมงคล "บทบาทของกองทัพบกกับการ

พัฒนา: ศึกษาเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับโครงการพระราชดำริในพื้นที่กองทัพภาคที่ 4" เอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาการทหาร วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร 2543. สุเมธ ตันติเวชกุล "บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบทของประเทศ" เอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาเศรษฐกิจ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร 2529. อนนท์ ยังพัธนา "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับความมั่นคงของประเทศ" เอกสารวิจัยโรงเรียนเสนาธิการทหารบก 2530. เป็นต้น

68 ผู้ปฏิบัติงานในการสนองพระราชดำริในโครงการพระราชดำริทุกคนต่างระบุตรงกันถึงการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมทหาร ตำรวจ และราษฎรที่ปฏิบัติหน้าที่ และป้องกันปราบปราม "ผู้ก่อการร้าย" ที่ทุรกันดาร โดยไม่ทรงหวาดหวั่นและวิตกต่อภัยอันตรายและความเหนื่อยยากพระวรกาย เป็นที่น่าสังเกตว่าในการเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักทรงสวมเครื่องแบบทหาร ดังปรากฏในภาพถ่ายการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร *ใต้เบื้องพระยุคลบาท* และบทสัมภาษณ์ประภาส อวยชัย ใน *พระบารมีปกเกล้าฯ ส.ค.ส. 2520* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย ม.ป.ป.) พระราชกรณียกิจในด้านการทหาร โปรดดู นิยม ศันสนาคม (บก.) *กองทัพไทย* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด 2539).

69 พัชรลดา จุลเพชร ตั้งข้อสังเกตว่า จากสถิติการเสด็จพระราชดำเนินไปในกิจการลูกเสือชาวบ้าน ระหว่างปี พ.ศ. 2515-2520 นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปี พ.ศ. 2519 ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้านบ่อยที่สุด จำนวนถึง 23 ครั้ง โปรดดู พัชรลดา จุลเพชร, "ลูกเสือชาวบ้าน: จากอดีตถึงปัจจุบัน," *ฟ้าเดียวกัน* 3: 1 (มกราคม-มีนาคม 2548),น.98-121.

70 ผู้สนใจ โปรดดูรายละเอียดใน สุชาติ เผือกสกนธ์, "แนวกระแสพระราชดำริในการปฏิบัติการสื่อสารร่วม," ใน *บันทึกความทรงจำ เรื่อง การสื่อสารของในหลวง: รวบรวมความทรงจำเกี่ยวกับพระราชอัจฉริยภาพและพระราชกรณียกิจในด้านการสื่อสารทางวิทยุคมนาคม วิทยุสมัครเล่น และโทรคมนาคม ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: จุฬิตัส, 2542.

71 สำหรับโครงการที่ดำเนินการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในเขตพื้นที่ภาคใต้โดยหน่วยงานราชการเป็นการเฉพาะ ได้แก่ โครงการพัฒนาเพื่อความหวังใหม่ของชาวไทยใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือโครงการ*ฮาร์ปปันบารู* โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดในการผสมผสานงานด้านปราบปรามเข้ากับงานพัฒนาอย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ความรับผิดชอบของกองทัพภาคที่ 4 ร่วมกับกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน โปรดดูเพิ่มเติมใน กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (2532).

72 เอกสารที่ระบุถึงการส่งผู้แทนพระองค์เพื่อติดตามสถานการณ์ดัง

กล่าว ได้แก่ พันเอกหญิงอุษณีย์ เกษมสันต์ *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทยในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* (กรุงเทพฯ: บริษัท โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์ จำกัด 2542).

73 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงสำเร็จการฝึกหลักสูตรพลร่มจากค่ายนเรศวร หรือกองกำกับการสนับสนุนทางอากาศ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2514 เวลาเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่วังไกลกังวล ตำรวจพลร่มจะทำหน้าที่ถวายความปลอดภัยอย่างใกล้ชิด และทรงพระกรุณาเสด็จฯ เยี่ยมทั้งค่ายนเรศวรและที่ตั้งของตำรวจพลร่ม แม้ในที่ทุรกันดาร เช่น ในป่าลึก และบนภูเขาสูงอยู่เสมอ โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544) มีข้อมูลระบุว่าในบางครั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงบัญชาการรบด้วยพระองค์เอง อาทิ เหตุการณ์เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ในขณะที่เสด็จฯ เยือนฐานปฏิบัติการกองทัพภาคที่ 3 อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ในระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนินมีผู้ก่อการร้ายจำนวนหนึ่งซุ่มโจมตี จึงทรงบัญชาการรบด้วยพระองค์เองจนผู้ก่อการร้ายล่าถอยไป เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนหน้าเพียง 3 วันที่ ม.จ. หญิงวิภาวดี รังสิต จะถูกผู้ก่อการร้ายระดมยิงเฮลิคอปเตอร์ในขณะช่วยเหลือทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากการต่อสู้กับผู้ก่อการร้ายที่ จ.สุราษฎร์ธานี โปรดดู สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ (ม.ป.ป.).

74 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระเครื่อง "สมเด็จจิตรลดา" หรือ "พระกำลังแผ่นดิน" ซึ่งมีความหมายเดียวกับพระนาม ด้วยพระองค์เอง ด้วยการนำเอาวัตถุมงคลหลายชนิดผสมกัน เช่น ดินจากปูชนียสถานต่างๆ ทั่วประเทศ ดอกไม้ที่ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายในโอกาสต่างๆ และเส้นพระเจ้า (คือเส้นผม) ของพระองค์เอง เมื่อผสมกันโดยใช้กาวลาเท็กซ์เป็นเครื่องยึดแล้วจึงทรงกดพระแต่ละองค์ลงในพิมพ์ โดยไม่ได้เอาเข้าเตาหรือใช้ความร้อนชนิดใด โดยมีไพฑูรย์ เมืองสมบูรณ์ ปฏิมากรราชสำนักประจำ ศิลปินแห่งชาติสาขาประติมากรรมและจิตรกรรมปี พ.ศ. 2529 เป็นผู้แกะถวาย "เพื่อพระราชทานเป็นการส่วนพระองค์แก่ข้าราชบริพาร และพสกนิกรผู้ประกอบคุณงามความดีแก่แผ่นดิน" พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มสร้างพระเครื่องราวปี พ.ศ. 2508 และหยุดสร้างราวปี พ.ศ. 2512 รวมจำนวนไม่เกิน 3,000 องค์ ผู้สนใจโปรดดู พ.สุวรรณ, "ทรงสร้าง "สมเด็จพระจิตรลดา"," ใน *มหามงคลเหนือเกล้า*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านมงคล, 2549, หน้า 77-86 .

75 ทั้งนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านรุ่นที่ 9 เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ที่บ้านทรายมูล จ.นครพนม และเป็นหนึ่งในผู้ให้ความอุปถัมภ์แก่กิจการของ ตชด.และลูกเสือชาวบ้านควบคู่ไปกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

76 เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรัน รองผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า "พระองค์ท่านก็รับสั่งให้ได้ฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านให้ได้สัก

จำนวนหนึ่งประมาณห้าล้านคนก็คิดว่าเมืองไทยจะสงบ" แต่จากศักยภาพในการดำเนินงานของกิจการลูกเสือชาวบ้านสามารถจัดอบรมได้ประมาณแปดหมื่นถึงแปดหมื่นห้าพันคนต่อเดือน โปรดดู ฝ่ายประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เด็กเฮงหยู) จำกัด (2520).

77 มีการจัดอบรมลูกเสือชาวบ้านในกรุงเทพฯ ครั้งแรกในเดือนกันยายน พ.ศ. 2519 โดยมีผู้อบรมจำนวน 36 กลุ่ม 19,828 คน โปรดดู Morell and Chai-anan (1981).

78 สำหรับความเป็นมาของลูกเสือชาวบ้านและความสัมพันธ์ของลูกเสือชาวบ้านกับเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และสถาบันกษัตริย์ โปรดดู กวีรัตน์ คุณาภัทร "ลูกเสือชาวบ้าน: บางสิ่งบางอย่างจาก 6 ตุลาคม 2519" *บานไม่รู้โรย* 4:8 (กันยายน 2531): 52-65. David Morell and Chai-anan Samudavanija *Political Conflict in Thailand: Reform Reaction Revolution* (Cambridge: Massachusetts: Oelgeschlager Gun & Hain 1981); Kathereine A. Bowie *The Rituals of National Loyalty: An Anthropology of the State and the Village Scout Movement in Thailand* (New York: Columbia University Press 1997); สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก 2544) และพุทธพล มงคลวรวรรณ "กลุ่มพลังฝ่ายขวาและสถาบันกษัตริย์ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519" ใน สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (บก.) *รวมบทความทางวิชาการ 25 ปี 6 ตุลาในบริบทสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก 2546) และพัชรลดา จุลเพชร, "ลูกเสือชาวบ้าน: จากอดีตถึงปัจจุบัน," *ฟ้าเดียวกัน* 3: 1 (มกราคม-มีนาคม 2548),น.98-121."

79 มูลนิธิและคณะกรรมการจัดงานวันพ่อแห่งชาติได้ระบุถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงานวันพ่อไว้ว่า (1) มีวัตถุประสงค์เพื่อเทิดทูนพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (2) เทิดทูนพระคุณของพ่อ และยกย่องบทบาทของพ่อที่มีต่อครอบครัวและสังคม (3) เพื่อให้ลูกได้แสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพ่อและประกอบกิจกรรมเพื่อพ่อ (4) เพื่อให้ผู้เป็นพ่อได้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบของตนในฐานะของพ่อ และ (5) เพื่อพัฒนาวัฒนธรรมด้านจิตใจของพลเมือง

80 คณะกรรมการวันพ่อแห่งชาติได้มีบทบาทสำคัญในการมอบหมายให้ นายนคร ถนอมทรัพย์ เป็นผู้ประพันธ์บทเพลงตามแนวพระราชดำริ อาทิ "ภูมิแผ่นดินนวมินทร์มหาราชา" "พ่อแห่งชาติ" "หนึ่งในโลก" "พ่อ" "พุทธรักษาบูชาพ่อ" "คุณธรรมสี่ประการ" "รู้ รัก สามัคคี" "พลังแห่งแผ่นดิน" "ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ" "เราไม่มีเวลาทะเลาะกันอีกแล้ว" "รักกันไว้เถิด" เป็นต้น

81 สภากาชาดไทยเป็นองค์กรเอกชนด้านสังคมสงเคราะห์ที่ก่อตั้งโดยพระราชวงศ์ น่าสังเกตว่าประวัติศาสตร์ของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนที่เริ่มเขียนโดยนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชนเอง พยายามเชื่อมโยงองค์กรพัฒนาเอกชนกับสถาบันกษัตริย์มากขึ้น โดยเริ่มอ้างว่า "สภาอุณาโลมแดง" หรือสภากาชาดไทยเป็นจุดเริ่มต้นขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย ก่อนการ

เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โปรดดู สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา (2544) และ*ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2546* ในขณะที่การเขียนประวัติศาสตร์ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนแต่เดิม (ก่อนทศวรรษ 2540) มีการอ้างว่า มูลนิธิบูรณะพัฒนาชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ที่ก่อตั้งโดย ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในปี พ.ศ. 2510 เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนองค์กรแรกของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชน อย่างไรก็ตาม ยังคงมีความพยายามจำแนกความแตกต่างระหว่างองค์กรเอกชนด้านสังคมสงเคราะห์ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชน ดังปรากฏในงานของเบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา (2545) กล่าวคือ แม้ว่าจะอ้างอิงให้สภากาชาดไทยเป็นจุดเริ่มต้นขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย แต่กลับพยายามจำแนกความแตกต่างขององค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่มที่ดำเนินการโดยชนชั้นกลางด้วยการนิยามความหมายโดยใช้ชื่อเรียกอย่างเฉพาะเจาะจงว่า "องค์กรพัฒนาเอกชนระดับรากหญ้า" โดยระบุว่า มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนองค์กรแรกอันเป็นจุดกำเนิดของขบวนการนี้ โปรดดู เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา (2545).

82 ทักษ์ (2548 [2526]) อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า มูลนิธินวฤกษ์เป็นมูลนิธิด้านการศึกษาที่ให้ทุนกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โปรดดู ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2548 [2526]).

83 ทักษ์อธิบายเพิ่มเติมไว้ในเชิงอรรถว่า"ส่วนหนึ่งของการพัฒนานี้ได้แก่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ชาวเขาที่อยู่ในเขตยุทธศาสตร์ด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จภาคเหนือบ่อยครั้ง เพื่อแจกจ่ายเครื่องนุ่งห่ม อาหารและหยูกยา ทรงก่อตั้งหน่วยฝนเทียมเพื่อช่วยเหลือชาวนา และทรงมีพระราชกรณียกิจเกี่ยวเนื่องกับการต่อต้านการก่อการร้าย" ทักษ์ยังได้อ้างการสัมภาษณ์จากแหล่งข่าวลับที่ให้ข้อมูลถึงความไม่พอใจของกองทัพบกในปฏิบัติการฝนเทียมอีกด้วย โปรดดู ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2526) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของโครงการพระราชดำริในด้านความมั่นคงและการเติบโตของโครงการพระราชดำริในยุคนี้.

84 ทักษ์ได้สนับสนุนประเด็นดังกล่าวด้วยการชี้ให้เห็นถึงพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงสนับสนุนการดำเนินโครงการต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจ ได้แก่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในการสนับสนุนการดำเนินโครงการด้านการพัฒนาของรัฐ อาทิเช่น การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดทางหลวงแผ่นดินสายมิตรภาพ ซึ่งเอกอัครราชทูตอเมริกันเป็นผู้มอบ ในวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 อีกทั้งการพระราชทานพระปรมาภิไธยในการก่อสร้างเขื่อน ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการการพัฒนาของรัฐ.

85 สื่อมวลชนกระแสหลักในที่นี้ หมายถึงสื่อมวลชนที่ถูกผลิตขึ้นโดยโครงสร้างและข้อจำกัดของกลุ่มนายทุนและนักการเมืองเป็นหลัก ไม่นับรวมถึง

สื่อกระแสรอง เช่น เอกสารของขบวนการนักศึกษา และขบวนการฝ่ายซ้าย.

86 งานวิชาการที่ให้ความสำคัญประเด็นดังกล่าวมีเพียงผาสุกและคริสเบเคอร์ *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: ตรัสวิน, 2539) ที่เสนอประเด็นการเผยแพร่พระราชกรณียกิจในสื่อมวลชน.

87 สำหรับผู้สนใจงานศึกษาในประเด็นการวิพากษ์สื่อมวลชนไทย โปรดดู บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา "ฐานันดรที่สี่จากระบบโลกถึงรัฐไทย" (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, 2539[2537]); *ระหว่างกระจกกับตะเกียง* (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2542).

88 กิจการหนังสือพิมพ์ก่อนปี พ.ศ. 2500 ยังคงมีจำนวนจำกัดและแพร่หลายเฉพาะในกรุงเทพฯ มีการประเมินว่าในปี พ.ศ. 2499 มีหนังสือพิมพ์รายวันที่ตีพิมพ์ทั้งหมดในเมืองไทยมีจำนวนพิมพ์รวมกันวันละ 30,000 ฉบับเท่านั้น ในขณะที่มีอัตราคนอ่านออกเขียนได้ 6 ล้านคนจากจำนวนประชากรทั้งหมด 20 ล้านคน โดยหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. 2495 มีจำนวนทั้งสิ้น 113 ฉบับ (สุวิมล รุ่งเจริญ 2526: 216).

89 โปรดดู สุวิมล รุ่งเจริญ "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490-2501" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526; สำหรับงานเขียนที่วิเคราะห์บทบาทของคึกฤทธิ์ โปรดดู วิทยากร เชียงกูล *วิเคราะห์ 4 ปัญญาชนสยาม* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: 222 2538); *ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช* (กรุงเทพฯ: ผลึก 2532) ความสัมพันธ์ของคึกฤทธิ์กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดดู *ในหลวงกับคึกฤทธิ์ สยามรัฐฉบับพิเศษ* (25 มิถุนายน พ.ศ. 2542).

90 สำหรับบทบาทของหนังสือพิมพ์ดาวสยามกับเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล "ชนวน: ภาพละครแขวนคอที่นำไปสู่กรณี 6 ตุลา" ใน *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก) และ ป่วย อึ้งภากรณ์ "ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519" ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บก.) *จาก 14 ถึง 6 ตุลา* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ 2541) และนอกจากหนังสือพิมพ์ดาวสยามแล้ว สถานีวิทยุยานเกราะยังเป็นสื่อภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญในการปลุกระดมให้เกิดการสังหารหมู่นักเรียนนิสิตนักศึกษาประชาชนที่ธรรมศาสตร์อีกด้วย.

91 กองข่าวเป็น 1 ใน 12 กองของสำนักราชเลขาธิการ มีหน้าที่ในการเผยแพร่ข่าวพระราชกรณียกิจ และความรับผิดชอบในการติดตามข่าวต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ และสถานการณ์ที่สำคัญทั่วไปในประเทศ แล้วประมวลสรุปข่าวต่างๆ ถวายเป็นประจำและถวายเป็นกรณีพิเศษ และเรื่องโครงการต่างๆ ที่อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ รวมทั้งการจัดพิมพ์ประมวลพระราชกรณียกิจ กองข่าวแบ่งส่วนราชการภายในเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหารงานทั่วไป ฝ่ายประมวลข่าว และฝ่ายเผยแพร่ (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 2542: 134)

92 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจในการใช้สื่อมวลชนของสถาบันกษัตริย์ในสถานการณ์ทางการเมืองของไทย กล่าวคือ ไม่ปรากฏบทบาทในการใช้สื่อมวลชนของสถาบันกษัตริย์อย่างเด่นชัดในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เมื่อเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และเหตุการณ์ พฤษภาคม 2535.

93 สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เวลา 23.00 น.

94 ในขณะที่ขบวนการนักศึกษานิยามเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ใหม่ว่า "วันมหาปิติ" โปรดดู ใน *วารสาร อ.ม.ธ. ฉบับพิเศษ "วันมหาปิติ" 14 ตุลาคม 2516* ซึ่งจัดพิมพ์โดยองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2516 (จัดพิมพ์ครั้งที่ 2 ในวาระครบรอบ 25 ปี 14 ตุลา พ.ศ. 2541).

บทที่ 4

โครงการพระราชดำริ:
ยุคกำเนิดองค์กรประสานงา
(พ.ศ. 2524-253

บทที่ 4
โครงการพระราชดำริ: ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน (พ.ศ. 2524-2530)

บริบททางการเมืองและการพัฒนา: โครงการพระราชดำริหลังสงครามอุดมการณ์

โครงการพระราชดำริในยุคนี้ เกิดขึ้นในช่วงปลายของปัญหาความมั่นคงของการช่วงชิงมวลชนกับขบวนการคอมมิวนิสต์ ซึ่งลดบทบาทและความเข้มข้นลงเนื่องจากสถานการณ์ความแตกแยกของขบวนการคอมมิวนิสต์สากล ประกอบกับเกิด *"วิกฤติศรัทธา"* ภายในขบวนการปฏิวัติภายใต้การนำของ พคท. ส่งผลให้นิสิตนักศึกษาและประชาชนบางส่วนเริ่มทยอยออกจากป่า ภายหลังจากที่รัฐบาลปรับยุทธวิธีต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ใหม่ โดยประกาศใช้ "การเมืองนำการทหาร" มีการกำหนดนโยบาย หรือคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 คำสั่งฯ ที่ 65/2524 คำสั่งฯ ที่ 65/2525[1] และคำสั่งฯ ที่ 47/2529 มาโดยลำดับ (กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน 2532)

บริบททางการเมือง

สถานการณ์ของขบวนการคอมมิวนิสต์ทางสากล

ในทางสถานการณ์สากล การเมืองระหว่างประเทศเริ่มเปลี่ยน

ทิศทางจากการที่สหรัฐอเมริกาและประเทศจีนมีท่าทีประนีประนอมต่อกันในทศวรรษ 2520 ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบทางลบต่อ พคท. การเปลี่ยนแปลงเริ่มจากเหตุการณ์เวียดนามบุกเขมรในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2521 จีนบุกเวียดนามในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522[2] เวียดนามบุกไทยในปี พ.ศ. 2523 (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 527-528; กลุ่มเพื่อนไทยในยุโรป 2525: 29)

เมื่อ พคท.ประกาศจุดยืนที่แตกต่างกับพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามในเดือนมกราคม พ.ศ. 2522 ลาวจึงตัดสัมพันธ์กับ พคท. ด้วยการสั่งปิดพรมแดนทั้งด้านไทยและด้านจีน ไม่ให้ พคท. ใช้เป็นเส้นทางผ่านอีกต่อไป และสั่งให้ พคท. อพยพสำนักต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในลาวออกให้หมด ส่งผลให้ค่ายของ พคท. ในลาวถูกปิดลง และ พคท. มีสถานการณ์การต่อสู้ที่ลำบากยิ่งขึ้น (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2546: 172-173)

ขณะเดียวกัน รัฐบาลไทยเริ่มเจรจากับรัฐบาลจีนโดยขอให้จีนยุติการสนับสนุน พคท. และเพื่อเป็นการตอบแทนจีน ฝ่ายไทยจะสนับสนุนนโยบายจีนเกี่ยวกับเวียดนาม เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐบาลไทยยินยอมให้จีนส่งอาวุธผ่านไทยให้เขมรแดงต่อสู้กับเวียดนาม ทางการจีนได้ยื่นข้อเสนอให้ พคท. งดการโจมตีรัฐบาลไทย ต่อมาสถานีวิทยุเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย (สปท.) ยุติการกระจายเสียงลงในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2522 ความช่วยเหลือของจีนต่อ พคท. ค่อยๆ ลดลง ความขัดแย้งภายในรัฐบาลคอมมิวนิสต์ในเอเชียส่งผลสำคัญต่อ พคท. พคท.แตกออกเป็นกลุ่มที่สนับสนุนแนวทางของจีน และกลุ่มที่สนับสนุนเวียดนาม (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2546: 173-174; ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 527-528)

วิกฤติศรัทธาภายในขบวนการปฏิวัติ
ภายใต้การนำของ พคท.

ปัญหาด้านวิกฤติศรัทธาในขบวนการปฏิวัตินำโดย พคท. ปรากฏเป็นรูปธรรมจากการทยอยเข้ามามอบตัวของสมาชิก พคท. ภายหลังจากที่รัฐบาลประกาศนโยบาย 66/2523[3] และการตีพิมพ์

เอกสารวิจารณ์แนวทางของพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2524

ในหนังสือ *วิกฤติการณ์ของฝ่ายก้าวหน้าไทย* ได้จำแนกทัศนะที่แตกต่างกันภายในขบวนการฝ่ายซ้ายออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ (1) มองว่าปัญหาได้เกิดขึ้นและยอมรับว่ามีปัญหาเกิดขึ้นจริงในขบวนการ แต่การวิเคราะห์ปัญหานั้นยังคงยึดติดในคัมภีร์ กลุ่มที่ (2) กลุ่มนี้มองปัญหาที่เกิดขึ้นโดยวิเคราะห์ว่า พคท.เป็นสาเหตุหลักของปัญหา จำต้องเปลี่ยนแปลงที่ พคท. แต่ยังมีความหวังที่จะเปลี่ยน พคท. โดยเลือกวิธีแก้ไขภายในพรรค เช่น คณะกรรมการกรุงเทพฯ เป็นต้น กลุ่มที่ (3) กลุ่มนี้มีวิธีการมองปัญหาแบบเดียวกับกลุ่มที่สอง แต่ประเมินการแก้ปัญหาที่ พคท.ต่างกัน โดยไม่เชื่อว่า พคท. จะเปลี่ยนแปลงได้ จึงไม่เน้นที่การเปลี่ยนแปลงภายในพรรค แต่เลือกวิธีการแก้ไขภายนอกพรรคด้วยการจัดตั้งองค์กรใหม่ อย่างไรก็ตาม กลุ่มนี้ยังคงให้ความร่วมมือและสนับสนุน พคท. เช่น กลุ่ม คตปท. กลุ่มไตรภาคี เป็นต้น

กลุ่มสุดท้าย (4) ได้แก่ กลุ่มนิสิตนักศึกษาปัญญาชนที่เข้าร่วมในขบวนการของ พคท. และกลุ่มนี้ประกาศตัวว่าเป็นศัตรูต่อ พคท. มีทัศนคติปฏิเสธ พคท. โดยสิ้นเชิง[4] สมาชิกบางคนของกลุ่มสุดท้ายนี้ได้นำเสนอแนวความคิดไว้ในนิตยสาร *วิเคราะห์ พันธมิตร ตะวันใหม่ มาตุภูมิ ปริทัศน์ สู่อนาคต* เป็นต้น โดยประเมินว่า แม้ว่า พคท. จะมีจุดอ่อน แต่หาก พคท.ได้รับชัยชนะก็อาจสร้างสรรค์ประเทศแบบพอลพต และ พคท. จะกลายเป็นกองหน้าในการทำสงครามตัวแทนในภูมิภาค กลุ่มนี้มีท่าทีปฏิเสธ พคท. และเริ่มหันเข้าหารัฐบาลโดยการผลักดันด้านปฏิรูปของรัฐบาลมากขึ้น

สำหรับประเด็นปัญหาที่มีการวิพากษ์วิจารณ์ พคท. ได้แก่ (1) ลักษณะการวิเคราะห์สังคมไทย[5] (2) ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการปฏิบัติงาน[6] (3) ความไม่สมดุลย์ระหว่างการรวมศูนย์กับประชาธิปไตย (4) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรของ พคท. กับองค์กรมวลชนอื่นๆ (5) ปัญหาด้านจุดยืนในทางสากล มีการวิเคราะห์ว่าปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังการวิเคราะห์สังคมและการวางยุทธศาสตร์นั้น ได้เชื่อม

โยงไปสู่การตั้งคำถามถึงความเป็นอิสระของ พคท. และเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาจุดยืนและท่าทีทางสากลของ พคท. ซึ่งปัญหาเกี่ยวกับความเป็นอิสระของ พคท. เป็นประเด็นที่เป็นปัญหาต่อผู้ปฏิบัติงานมากกว่าปัญหาทางทฤษฎี แม้ว่า พคท. จะมีการปรับท่าทีที่เกี่ยวข้องกับจีนก็ตาม แต่ลักษณะและอิทธิพลของเหมาอิสต์ที่ครอบงำอยู่ใน พคท. เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินงานของ พคท.

การปรับกลยุทธ์การต่อสู้ของรัฐบาลและทหาร
ในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ด้วยการ "พัฒนา"

ผาสุกและคริส (2539) ระบุว่า แนวทางปราบปรามคอมมิวนิสต์มี 2 กระแสที่แตกต่างกัน กระแสแรก ได้แก่ ยุทธศาสตร์ฝ่ายทหารที่ต้องการกำจัดคอมมิวนิสต์ด้วยยุทธวิธีรุนแรงปราบปราม ในขณะที่กระแสที่สอง เสนอให้ใช้ยุทธศาสตร์ทางการเมืองเพื่อสลายลัทธิคอมมิวนิสต์ กระแสนี้มี สายหยุด เกิดผล แห่งกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในเป็นแกนนำ ต่อมามีการปรับเปลี่ยนนโยบายต่อต้าน พคท. ด้วยการผลักดันของ เปรม ติณสูลานนท์ โดยมี หาญ ลีลานนท์ เป็นผู้ช่วย มีการประยุกต์ใช้แนวทางใหม่ปราบปรามคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นแนวทางการเมืองในเขตอีสานที่เปรมประสบผลสำเร็จขณะเป็นแม่ทัพภาค

ยุทธศาสตร์ของเปรมถูกเรียกว่า ยุทธศาสตร์ "เมืองล้อมป่า" ซึ่งเป็นวิธีการที่อ้างว่าได้ปรับมาจากวิธีการซุ่มโจมตีของเหมาเจ๋อตุง เพื่อเปรียบเทียบกับยุทธศาสตร์ "ป่าล้อมเมือง" ของ พคท. โดยประสานการเมืองเข้ากับการใช้กำลัง ประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้ "กวาดล้าง สร้างถนน จัดตั้ง แล้วส่งมอบ" เริ่มต้นจากการสร้างถนนเข้าไปถึงฐานที่มั่นของ พคท. แผ้วถางป่าเป็นพื้นที่กว้างใหญ่เพื่อไม่ให้ พคท.หลบหนีหรือตั้งฐานที่มั่นใหม่ได้ หลังจากนั้นจึงส่งกองกำลังทหารเข้าโจมตีฐานที่มั่นอย่างหนัก ท้ายที่สุดจึงส่งกองกำลังเข้าล้อมหมู่บ้าน แล้วใช้วิธีโฆษณาชวนเชื่อให้บริการต่างๆ ประกอบการจัดตั้งองค์กรภายในหมู่บ้าน และเสนอให้นิรโทษกรรมแก่ผู้ที่เข้ามอบตัว ยุทธศาสตร์ดังกล่าวประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งในภาคอีสาน (ผาสุก

และคริส เบเคอร์ 2539: 527-528) มีการอ้างว่าแนวทางดังกล่าวเริ่มต้นจากการพระราชทานพระราชดำริจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน "โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก: เขาค้อ" ในเวลาต่อมายุทธศาสตร์นี้ถูกใช้เป็นมาตรการรณรงค์ต่อต้าน พคท. ทั่วประเทศ (ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ผ่านมา) อย่างไรก็ตาม มีเอกสารจำนวนหนึ่งระบุว่า แนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวถูกนำเสนอโดยกลุ่มต่างๆ มาก่อนหน้าแล้ว อาทิ กลุ่มทหารที่สัมผัสปัญหาระดับพื้นที่ และทหารกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลความคิดจากอดีตผู้ปฏิบัติงานระดับสูงของ พคท. รวมถึงปัญญาชนเทคโนแครตจำนวนหนึ่ง หนึ่งในนั้นคือ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ผู้มีบทบาทสำคัญผลักดันประเด็นดังกล่าวระดับนโยบาย

นักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ศึกษาบทบาทและพัฒนาการของทหารเสนอว่า แนวคิดที่เสนอการปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้จากการปราบปรามด้วยความรุนแรงมาสู่การแก้ไขปัญหาระยะยาวต่อขบวนการคอมมิวนิสต์ มีพัฒนาการจากกลุ่มที่เรียกว่า *"ทหารประชาธิปไตย"*[7] ได้เสนอแนวความคิดในการต่อสู้ในสงครามประชาชนด้วยการพัฒนาแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งจะทำให้ทหารกลายเป็น "ทหารของประชาชน" เพื่อเป็นอาวุธทางอุดมการณ์ในการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ นอกจากการใช้กำลังในการปราบปรามแต่เพียงอย่างเดียว

กลุ่มทหารประชาธิปไตยเสนอแนวทางต่อสู้สงครามประชาชนผ่านนิตยสารตะวันใหม่ รายการเสถียรภาพ และรายงานทางราชการที่มีภารกิจรับผิดชอบอยู่อย่างสม่ำเสมอ จนสามารถเสนอแนะต่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ให้กำหนดนโยบายต่อสู้ในปี พ.ศ. 2523 ซึ่งต่อมารู้จักในนาม "คำสั่ง 66/2523" โดยการริเริ่มของกลุ่มทหารประชาธิปไตย และการสนับสนุนจากหาญ ลีลานนท์ และชวลิต ยงใจยุทธ ซึ่งล้วนเป็นผู้ใกล้ชิดและให้คำปรึกษาแก่เปรม เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายการเมืองควบคู่กับนโยบายทางการทหาร (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2525: 229)

รัฐบาลและทหารปรับยุทธศาสตร์ต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อรับมือกับการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ มีการประสานแผนการพัฒนาควบคู่กับการปราบปรามด้วยความรุนแรง ทำให้ทหารมีบทบาทในฐานะฝ่ายอำนวยการโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ใน "คณะกรรมการการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในระดับพื้นที่ในเขตกองทัพภาค" บทบาทหลักของทหารคือสนับสนุนการพัฒนาด้วยการรับภารกิจบางอย่างที่ฝ่ายพลเรือนมีข้อจำกัดในการดำเนินการ อาทิ การก่อสร้างเส้นทางคมนาคมในพื้นที่ในเขต พคท. รวมทั้งประสานงานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ที่มีปัญหาความมั่นคง ในลักษณะของ "โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบ"

นโยบาย 66/2523[๕]

คำสั่งนายกรัฐมนตรี 66/2523 เรื่องนโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ สั่ง ณ วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2523 โดยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี กำหนดวัตถุประสงค์หลักเพื่อยุติสถานการณ์สงครามปฏิวัติของคอมมิวนิสต์ด้วย "การรุกทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง" โดยมีแนวนโยบายที่ "...เน้นหนักในการปฏิบัติทั้งปวงเพื่อลิดรอนทำลายขบวนการแนวร่วม และกองกำลังติดอาวุธ ... ด้วยนโยบายที่เป็นกลาง และขยายผลจากโอกาสที่เปิดให้เพื่อเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ด้วยอาวุธมาเป็นการต่อสู้ในแนวทางสันติ" (ชวลิต ยงใจยุทธ 2532: 177)

มีการประเมินว่านโยบายดังกล่าวถือเป็น "ก้าวกระโดดที่สำคัญที่สุด" ของนโยบายการเมืองไทย ทั้งยังเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลยอมรับความสำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์ไทย ส่งผลให้รัฐบาลกำหนดแนวทางแก้ปัญหาคอมมิวนิสต์ที่สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริง มีการแปรนโยบายมาสู่ปฏิบัติการ 9 ข้อ ซึ่งรัฐบาลยอมรับข้อบกพร่องของการปกครองที่ผ่านมา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การกำหนดยุทธศาสตร์ "พรรคสู้พรรค" ได้แก่ พรรครัฐบาลสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ โดยเสนอว่างานการเมืองเป็นปัจจัย

ชี้ขาดการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยยึดแนวทางระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2525: 225-260)

ปัจจัยข้างต้นส่งผลต่อการตัดสินใจมอบตัวของผู้ปฏิบัติงาน พคท. ควบคู่ไปกับปัจจัยด้านความขัดแย้งภายในที่ได้กล่าวถึงแล้ว ดังจะเห็นได้จากสถิติการมอบตัวที่เพิ่มจำนวนสูงขึ้นภายหลังการประกาศนโยบาย 66/2523 ในปี พ.ศ. 2520 มีผู้เข้ามอบตัวจำนวน 252 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2521 มีจำนวน 649 คน ในปี พ.ศ. 2522 มีจำนวน 1,995 คน ในเวลาต่อมามีจำนวนผู้ทยอยเข้ามอบตัวมากขึ้นตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม จากรายงานของฝ่ายรัฐบาลมีข้อมูลแตกต่างกัน ในปี พ.ศ. 2525 กองทัพภาคที่ 3 ระบุว่า สามารถปฏิบัติการลดอิทธิพลของ พคท. และเอาชนะคอมมิวนิสต์ได้อย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ประกาศของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในกลับระบุว่ารัฐบาลมีชัยชนะเหนือ พคท. อย่างสิ้นเชิงในกลางปี พ.ศ. 2527[9]

ขณะเดียวกันยังคงมีการจับกุมผู้นำและสมาชิกพรรคที่เหลืออยู่ในขณะกำลังพยายามจัดประชุมใหญ่ของพรรคในปี พ.ศ. 2530 ทำให้ศูนย์การนำของพรรคซึ่งย้ายมาอยู่ในภาคตะวันตกสลายไปโดยปริยาย ปี พ.ศ. 2533 ตำรวจประกาศว่ามีสมาชิกพรรคที่สำคัญเพียง 3 คน และในจำนวนนี้เพียง 1 คนที่อยู่ในประเทศไทย (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 529) ในปี พ.ศ. 2534 ผู้ปฏิบัติงานชุดสุดท้ายของ พคท.ในเขตงานใต้ออกจากป่า

รัฐบาลปรับกลยุทธ์การพัฒนาชนบทขนานใหญ่โดยกำหนดแนวทาง “การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคง” โดยบรรจุลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2525-2529 ทำให้รัฐบาลสามารถจัดสรรงบประมาณ กำลังคน และการบริหารจัดการเพื่อมุ่งสู่พื้นที่ชนบทในเขต “ยุทธพัฒนา” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ กิจกรรมการพัฒนาของโครงการพระราชดำริได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลด้วยความสอดคล้องของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

ความสัมพันธ์ระหว่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาล

สัมพันธภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์[10] นั้นเป็นไปอย่างแนบแน่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของเปรมอย่างเห็นได้ชัด[11] ดังปรากฏว่ารัฐบาลเชิดชูสถาบันกษัตริย์อย่างสำคัญผ่านการสร้างและรื้อฟื้นพระราชพิธีดั้งเดิมเพื่อเทอดพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้นำเอาอุดมการณ์ "แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" จากพระราชดำรัส มาใช้เป็นอุดมการณ์ของชาติ ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์มีความเข้มแข็งในแง่ของการดำรงบทบาททางสังคม-การเมืองที่ต่อเนื่องยาวนานในสังคมไทย

การรื้อฟื้นพระราชพิธีพบได้ในพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี โดยรัฐบาลจัดงานเฉลิมฉลองตลอดปี พ.ศ. 2525 มีการประกอบพระราชพิธีบวงสรวงบุรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าในวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2525 มีการรื้อฟื้นพระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค มีการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากนี้ยังมีการถวายพระราชสมัญญา "มหาราช"[12] แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันฉัตรมงคล 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2530

แต่เดิมแนวคิดในการถวายพระราชสมัญญา "มหาราช" นั้นมีขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 รัฐบาลกำหนดให้มีการถวายพระราชสมัญญาในวาระเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษาในปี พ.ศ. 2530 จึงได้ริเริ่มจัดงาน "5 ธันวามหาราช" ขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2520 โดยจัดตั้งคณะทำงานขึ้นมาชุดหนึ่ง ซึ่งต่อมาจึงได้จดทะเบียนเป็น "มูลนิธิ 5 ธันวามหาราช"[13] ในปี พ.ศ. 2522 เพื่อเป็นแกนนำการดำเนินการจัดงาน 5 ธันวามหาราช ในงานมีการออกร้าน และร่วมถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ

เอกลักษณ์สำคัญของงาน 5 ธันวามหาราช คือ การจุดเทียนถวายพระพรชัยมงคล และถวายราชสดุดีในเวลากลางคืนโดยการนำ

ของนายกรัฐมนตรี มีศูนย์กลางพิธี ณ บริเวณท้องสนามหลวง (ทองน่าน วิภาตะวณิช 2529: 77-81) และเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองวันดังกล่าว รัฐบาลยังจัดให้มีพระราชพิธีเสด็จออกมหาสมาคมฯ ในช่วงเช้า ณ ท้องสนามหลวงในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530 เพื่อให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้เข้าเฝ้าอย่างทั่วถึง รวมทั้งยังได้มีการจัดงานถวายพระกระยาหารค่ำ และงานสโมสรสันนิบาตที่ทำเนียบรัฐบาลในวันเดียวกัน งานดังกล่าวจัดขึ้นเพื่อเป็นงานพระราชพิธีให้รัฐบาล ข้าราชการ ข้าราชบริพาร และเหล่าทูตานุทูตจากประเทศต่างๆ ร่วมกันถวายพระพร

ในทางอุดมการณ์ รัฐบาลเปรมได้นำเอา *"อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง"*[14] มากำหนดเป็นอุดมการณ์ของชาติในปี พ.ศ. 2528 เปรมกล่าวถวายราชสดุดีเนื่องในวันฉัตรมงคล 5 พฤษภาคม 2528 ในสัปดาห์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง[15] ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำแนวพระราชดำรัส *"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"* มากำหนดเป็น "อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ และเพื่อถวายเป็นราชสักการะในวโรกาสที่ทรงพระชนมายุ 60 พรรษาในปี พ.ศ. 2530

อุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองได้ประสานอุดมการณ์ด้านพุทธศาสนา กับการพัฒนาด้านสังคมและเศรษฐกิจ มีการปลูกฝังอุดมการณ์ที่มุ่งการพัฒนาทางจิตใจ เพื่อวิพากษ์แนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นด้านวัตถุ โดยเชื่อว่าการพัฒนาจิตใจจะช่วยเติมเต็มการพัฒนา และนำไปสู่ความสงบเรียบร้อยของสังคม และเสริภาพของประชาชน ความสมบูรณ์ของประเทศชาติจึงมีนัยยะของการเป็นพลเมืองที่มีศีลธรรม ดังปรากฏในหนังสือ *อุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง: นโยบายและแนวปฏิบัติ* ว่า

> อุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หมายถึง ระบบความเชื่อที่ชี้ให้เห็นว่า สภาพการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจมุ่งด้านวัตถุนำหน้าจิตใจ ทำให้การพัฒนาประเทศประสบ

> ความสำเร็จเฉพาะด้านเศรษฐกิจอย่างชั่วคราว ถ้าการพัฒนาประเทศใช้หลักดุลยภาพ จะทำให้มีการพัฒนาทางจิตใจ สังคม เศรษฐกิจ ควบคู่กันไป โดยมีจิตใจนำหน้าเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศในลักษณะนี้จะประสบความรุ่งเรืองทุกด้านอย่างถาวร คือจะสร้างสรรค์ให้แผ่นดินไทยเจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม หรือทางวัตถุและจิตใจ เป็นประชาชนที่อยู่ในศีลธรรม มีความร่มเย็นเป็นสุข สังคมมีความสงบเรียบร้อย ประชาชนมีเสรีภาพ ประเทศชาติมีความสมบูรณ์พูนสุข เจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ อุดมการณ์นี้จึงมุ่งเพื่อต้องการทำให้คนไทยพัฒนาจิตใจไปกับการพัฒนาวัตถุ (ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง 2529: 14)

รัฐบาลจัดตั้ง "คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจประสานการเผยแพร่อุดมการณ์เพื่อสร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" ขึ้นชั่วคราว ก่อนจะแต่งตั้ง "คณะกรรมการส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" ขึ้นเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2528 โดยมี กระมล ทองธรรมชาติ เป็นประธานกรรมการ โดยระบุให้ทำหน้าที่ "ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่ปลูกฝังอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง โดยเน้นที่การพัฒนาจิตใจ ให้มีจิตใจใฝ่พัฒนา ละลดอบายมุข และยึดมั่นในคุณธรรม การพัฒนาสังคมตามวิถีทางประชาธิปไตย และการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยวิถีทางสหกรณ์โดยเน้นหลักการพึ่งตนเอง และร่วมมือกันประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ..." (ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง 2529: 164)

รัฐบาลกำหนดนโยบายและแนวทางเผยแพร่อุดมการณ์ในหลายวิธีการ ได้แก่ การจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นคู่มือการเผยแพร่ รวมทั้งร่วมกับหน่วยงานราชการและภาคเอกชน ดำเนินการพัฒนาหมู่บ้านตามอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา

ในแง่ของกระบวนการหรือปฏิบัติการบรรจุอุดมการณ์ผ่านการพัฒนาหน่วยงานราชการต่างๆ ได้จัดทำ "โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง" ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาคน ชุมชน และสังคม มีการจัดตั้ง "หมู่บ้านแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" เพื่อถวายเป็นราชสักการะ โดยมีสภาสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน เป้าหมายหลักของการพัฒนาคือการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองไปสู่หมู่บ้านต่างๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในปี พ.ศ. 2530

กระบวนการดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการปลูกฝังอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และเชิดชูบทบาทนำในทางอุดมการณ์ของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยผ่านการพัฒนาหมู่บ้านในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจุดเน้นไปที่หมู่บ้านจัดตั้งที่ดำเนินโครงการของหน่วยงานภาครัฐอยู่ก่อนแล้ว เช่น โครงการอาสาพัฒนาหมู่บ้านป้องกันตนเอง โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน โครงการโคราชพัฒนา โครงการหมู่บ้านแผ่นดินทอง โครงการศูนย์สาธิตการตลาด โครงการศาลาประชาธิปไตย ฯลฯ (ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง 2529: 19-20)

รัฐบาลจัดงานพระราชพิธี "รัชมังคลาภิเษก" ในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2530 เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองราชย์ยาวนานยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในราชวงศ์จักรี ต่อมา ภายหลังหมดวาระการเป็นนายกรัฐมนตรี เปรมได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐบุรุษและองคมนตรี

จากปัจจัยด้านความสัมพันธ์ที่ราบรื่นระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับผู้นำรัฐบาล ประกอบกับความค่อนข้างมีเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาล จากการได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กองทัพ และพรรคการเมือง ทำให้เปรมได้รับเลือกจากรัฐสภาให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรียาวนานติดต่อกัน

ถึง 8 ปี 5 เดือน[16] ส่งผลให้การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้มีพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างที่สำคัญยิ่งด้วยความสนับสนุนของรัฐบาล รัฐบาลภายใต้การนำของเปรมมีบทบาทสำคัญสนับสนุนโครงการพระราชดำริให้ดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการก่อตั้ง "องค์กรระดับชาติ" เพื่อทำหน้าที่ประสานงานโครงการพระราชดำริ และเริ่มต้นจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนโครงการพระราชดำริโดยตรง

บริบททางการพัฒนาของรัฐบาล: แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5

เอกสารการก่อตั้งสำนักงาน กปร. ระบุถึงความสอดคล้องของการพัฒนาในโครงการพระราชดำริกับแนวทางการพัฒนาของรัฐบาลตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ดร.สุเมธ เล่าถึงความเป็นมาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ซึ่งเขามีส่วนสำคัญในการร่างว่า เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับแรกที่บรรจุ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" เป็นนโยบายหลักของการพัฒนา การกำหนดปัญหาความมั่นคงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้น ถูกนักวิชาการจำนวนมากคัดค้าน การอนุมัติแผนฯ เกิดจากการผลักดันทางการเมืองผ่านรัฐบาลทหารผ่านพลอากาศเอกสิทธิ เศวตศิลา ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาความมั่นคงเป็นผู้สนับสนุน (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547) จากความสอดคล้องกับนโยบายรัฐ ทำให้รัฐบาลสามารถสนับสนุนงบประมาณการดำเนินโครงการพระราชดำริผ่านโครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ที่มีปัญหาด้านความมั่นคง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ยังเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับแรกที่สนใจการพัฒนาชนบทอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน รัฐบาลได้ประกาศนโยบาย "ทศวรรษแห่งการพัฒนาชนบท" ขึ้นในปี พ.ศ. 2524 มีการจัดระบบการบริหาร

พัฒนาชนบทแนวใหม่ ก่อให้เกิด "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (กชช.) ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และ "คณะกรรมการพัฒนาชนบท" ระดับจังหวัด อำเภอ เรื่อยไปจนถึงคณะที่ปรึกษาของสภาตำบล ซึ่งเป็นการนำกระทรวงหลัก 4 กระทรวง ได้แก่ กระทรวงเกษตรฯ มหาดไทย ศึกษาธิการ และสาธารณสุข มาร่วมดำเนินการเป็นครั้งแรกเพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาชนบทในปี พ.ศ. 2525 โดยมี ดร.สุเมธ เป็นผู้อำนวยการศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขาธิการของ "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529)

มีการกำหนดแนวพัฒนาชนบทผ่านแผนพัฒนาจังหวัดประจำปีที่ให้ความสำคัญแก่พื้นที่ยากจนก่อน โดยรัฐบาลประกาศกำหนด "พื้นที่เป้าหมาย" เพื่อการพัฒนาชนบทไว้ 38 จังหวัด 288 อำเภอ 12,586 หมู่บ้าน และดำเนินตาม "แผนพัฒนาชนบทพื้นที่ยากจน" ในปี พ.ศ. 2525 มีการขยายการดำเนินงานพัฒนาชนบทจนครบ 72 จังหวัดในปี พ.ศ. 2527 (สุเมธ ตันติเวชกุล 2527: 10)

ความสอดคล้องของการพัฒนาโดยรัฐและโครงการพระราชดำริ ส่งผลให้โครงการพระราชดำริได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาในพื้นที่ "ยุทธพัฒนา" ของรัฐบาล เหตุผลสำคัญที่รัฐบาลดำเนินการก่อตั้ง "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" เพื่อสนองตอบการดำเนินงานของโครงการพระราชดำริ

กำเนิดองค์กรประสานงานภายใต้โครงสร้างรัฐ: การชี้นำรัฐราชการ (พ.ศ. 2524-2530)

ลักษณะเฉพาะของโครงการพระราชดำริในยุคนี้ ได้แก่ การเกิดขึ้นของ "องค์กรระดับชาติ" เพื่อทำหน้าที่ประสานงานการปฏิบัติโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างระบบราชการ หรือที่ปัจจุบัน

รู้จักกันในนาม *"คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"* (กปร.) โดยมี *"สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"*[17] (สำนักงาน กปร.) เป็นองค์กรประสานงานนั้น นับเป็น "จุดเปลี่ยน" ในพัฒนาการของโครงการพระราชดำริที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง กปร. เป็นองค์กรที่มีความเป็นมาควบคู่กับการพัฒนาเพื่อความมั่นคงของรัฐ ภายใต้โครงสร้างและการดำเนินงานของข้าราชการในกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ความเป็นมาของการก่อตั้ง กปร. ปรากฏในหนังสือ *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวาระครบรอบ 20 ปีของการก่อตั้ง กปร. เพื่อเผยแพร่บทบาทหน้าที่ของ กปร. และผลการดำเนินงานของโครงการพระราชดำริ เปรม ติณสูลานนท์ อดีตนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นประธาน กปร. และเลขานุการ กปร. ได้กล่าวถึงความเป็นมาของการก่อตั้งสำนักงาน กปร. ไว้ว่า

ในราวต้นปี พ.ศ. 2524 ซึ่งตรงกับสมัยของรัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์ มีการมอบหมายให้ "กองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ" ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดำเนินการจัดตั้งองค์กรซึ่งทำหน้าที่เป็นคณะทำงานของโครงการพระราชดำริเป็นการเฉพาะ ซึ่งในขณะนั้น ดร. เสนาะ อุนากูล ดำรงตำแหน่งเลขาธิการฯ และดร. สุเมธ ตันติเวชกุล เป็นหัวหน้ากองฯ ทำหน้าที่รับผิดชอบงานของโครงการพระราชดำริควบคู่ไปกับการพัฒนาเพื่อความมั่นคง[18] (สำนักงาน กปร. 2544ก: 23-25)

ขั้นตอนในการดำเนินการจึงเริ่มต้นขึ้น ดร.สุเมธ ในฐานะผู้อำนวยการกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ ได้นำเอาแนวความคิดมาสานต่อภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานและเจ้าหน้าที่ราว 10-15 คนของกองวางแผนเตรียมพร้อมเศรษฐกิจด้วยการ "เก็บรวบรวมประมวลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริทั้งหมด ตั้งแต่ต้น เขียนเอง ทำเอง ประมวลเองทั้งหมด และเพื่อให้การ

ดำเนินงานเป็นไปโดยราบรื่น จึงได้มีการร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นมารองรับ ซึ่งก็ล้อมาจากระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการพัฒนาเพื่อความมั่นคงและเพื่อการพัฒนาประเทศ" (สำนักงาน กปร. 2544ก: 105)

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการรับผิดชอบศึกษาถึงความเป็นไปได้และขั้นตอนในการตั้งองค์กรดังกล่าว ได้แก่ พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต[19] ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนของกอง พิมลศักดิ์เริ่มศึกษาเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินโครงการพระราชดำริเพื่อแก้โจทย์ในการแสวงหาหน่วยงานที่จะมาทำหน้าที่ดังกล่าว รวมถึงบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานนั้นๆ และ "ที่สำคัญคือ แล้วจะตั้งหน่วยงานขึ้นมาใหม่นี้ได้อย่างไร" (สำนักงานกปร. 2544ก: 121)

ในการนี้ พิมลศักดิ์ปรึกษากับ ดร. สุเมธ แล้วได้ข้อสรุปว่าการดำเนินการจัดตั้งหน่วยงานใหม่ต้องใช้เวลาประมาณ 2-3 ปีเป็นอย่างน้อย เนื่องจากมีขั้นตอนมากมาย ดร.สุเมธ จึงได้ไปปรึกษากับ "ผู้หลักผู้ใหญ่" หลายคน หนึ่งในนั้นคือ ม.ร.ว. ทองน้อย ทองใหญ่ รองราชเลขาธิการในขณะนั้น โดยทองน้อยนำความไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วจึงทรงมีพระราชกระแสมีใจความตอนหนึ่งว่า ควรจะมีคณะกรรมการพิเศษขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อทำหน้าที่ประสานการดำเนินการของโครงการพระราชดำริ และทรงเห็นว่าควรระมัดระวังในการใช้คำเรียกชื่อ เพราะคำว่า "ตามพระราชดำริ" นั้นทรงเห็นว่าเป็นคำที่แรงไปหน่อย "ควรจะเป็นคำที่มีความหมายว่าเป็นโครงการที่พระองค์ทรงเห็นว่าน่าจะทำหรือเป็นโครงการที่สืบเนื่องมาจากพระราชดำริของพระองค์ท่าน"(สำนักงาน กปร. 2544: 121) จึงเป็นที่มาของคำเรียกชื่อองค์กรในปัจจุบันว่า *สำนักงานคณะกรรมการ "พิเศษ" เพื่อประสานงานโครงการ "อันเนื่องมาจากพระราชดำริ"* หรือ มีคำย่อว่า "กปร." ซึ่งเป็นข้อเสนอของพิมลศักดิ์ สุวรรณทัต[20]

การดำเนินงานนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า จะตั้งหน่วยงานสนองพระราชดำริขึ้นภายในโครงสร้างของกองวางแผนเตรียมพร้อมด้าน

เศรษฐกิจ โดยใช้บุคลากรภายในกองเป็นผู้ปฏิบัติงาน หลังจากนั้น พิมลศักดิ์จึงได้ "ตระเวนไปศึกษาหาวิธีการและขั้นตอนการทำงานต่างๆ จากหน่วยงานต่างๆ ที่เคยทำลักษณะนี้มาก่อน ก็พบว่าต้องร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นมาเพื่อจัดตั้งสำนักงาน" (สำนักงาน กปร. 2544ก: 122)

ต่อมา คณะทำงานได้ร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นมาทีละข้อๆ จนเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนำเสนอต่อรัฐบาล รัฐบาลออก "ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2524" และประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2524 จึงกำหนดให้มีองค์กรระดับชาติมาทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการดำเนินงานสนองโครงการพระราชดำริ เรียกว่า "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" หรือ "กปร." โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ

ในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2524 ได้กำหนดให้จัดตั้ง "สำนักงานเลขานุการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" หรือ "สำนักงานเลขานุการ กปร." เรียกโดยย่อว่า "สำนักงาน กปร." ขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นเลขานุการของ กปร. โดยให้จัดตั้งขึ้นในสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และให้เลขานุการ กปร.เป็นผู้อำนวยการสำนักงานเลขานุการ กปร. อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ซึ่งในขณะนั้นคือ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล

การก่อตั้ง "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" เป็นภาพสะท้อนความสนับสนุนของรัฐบาลต่อโครงการพระราชดำริ และการเติบโตของกิจกรรมด้านการพัฒนาของพระมหากษัตริย์ โดยมีความเปลี่ยนแปลงสำคัญคือการที่รัฐบาลเริ่มต้นจัดสรรงบประมาณจำนวนหนึ่งเป็น "งบพิเศษ" ให้โครงการพระราชดำริ อย่างไรก็ตาม เงินจำนวนนี้นำมาใช้ในโครงการพระราชดำริที่เป็นกรณีเร่งด่วนหรือฉุกเฉินเท่านั้นเพื่อให้การดำเนินงานสนองพระราชดำริเป็นไปอย่างรวดเร็วทันทีและมีประสิทธิภาพ

หน่วยงานราชการที่รับสนองพระราชดำริต่างๆ จะต้องพิจารณาเจียดจ่ายโดยใช้งบประมาณและทรัพยากรปรกติของตนในการสนองพระราชดำริดังกล่าวเสียก่อน เมื่อไม่เพียงพอ หรือมีเหตุจำเป็นจนเกินความสามารถของหน่วยงานนั้นๆ แล้ว จึงเสนอขอความสนับสนุนต่อ กปร. (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 58)

โครงสร้างการดำเนินงาน[21]

มีการปรับโครงสร้างการดำเนินงานของ กปร.[22] จนกระทั่งปัจจุบันได้ประกาศใช้ ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2546 เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2546 กำหนดให้มีองค์กรระดับชาติ ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อโครงการพระราชดำริ เรียกว่า "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" เรียกโดยย่อว่า "กปร."

โดยภาพรวม องค์ประกอบของ กปร.[23] ประกอบด้วยการจำลองโครงสร้างการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จภายใต้องค์กรของรัฐ ด้วยการประสานระบบราชการเข้าร่วมกับองค์กรส่วนพระองค์ ได้แก่ สำนักราชเลขาธิการ[24] กล่าวคือ คณะกรรมการประกอบด้วยหัวหน้าส่วนราชการของกระทรวงสำคัญต่างๆ ทหาร ตัวแทนของสำนักพระราชวัง และสำนักงบประมาณ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ทำให้ กปร. สามารถดำเนินการอนุมัติโครงการการพัฒนาได้อย่างเบ็ดเสร็จภายใต้โครงสร้างของ กปร. เนื่องจากผู้มีอำนาจในการดำเนินการสูงสุดคือนายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการ

ในการดำเนินงานมีการจัดตั้ง "สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" หรือ "สำนักงาน กปร." ขึ้น เพื่อทำหน้าที่เป็นเลขานุการของ กปร. แต่เดิมสำนักงาน กปร.จัดตั้งขึ้นภายในโครงสร้างของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมีบุคลากรในการดำเนินงานภายใต้โครงสร้างของ "กองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ" ซึ่งมี

ดร. สุเมธ เป็นผู้อำนวยการกอง ต่อมาเมื่อโครงการพระราชดำริขยายขอบเขตขึ้นจนไม่อาจอยู่ภายใต้โครงสร้างของสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2535 รัฐบาลภายใต้การนำของอานันท์ ปันยารชุน นายกรัฐมนตรีจึงได้มีมติอนุมัติในหลักการ ให้สำนักงาน กปร. แยกออกจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยให้ยกฐานะให้เป็นหน่วยงานระดับกรม สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2536 ได้ออกพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2536 ตั้งให้สำนักงาน กปร. มีเลขาธิการเป็นผู้บังคับบัญชา มีการจัดสรรงบประมาณและอัตรากำลังให้เป็นการเฉพาะ

ปัจจุบัน สำนักงาน กปร. เป็นส่วนราชการระดับกรม ที่ไม่สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง หรือทบวง โดยมีฐานะเป็นกรม อยู่ในสายการบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี มีหน้าที่เกี่ยวกับประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 ในหมวด 21 มาตรา 46 (4) โดยมีเลขาธิการ กปร. (ระดับ 11) เป็นหัวหน้าส่วนราชการ ทำให้โครงสร้างการดำเนินงานของสำนักงาน กปร. มีความคล่องตัวสูงในด้านการประสานงานกับหน่วยงานราชการ (สำนักงาน กปร. 2546: 31)

ดร. สุเมธ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในคณะทำงานผลักดันร่างโครงสร้างการดำเนินงาน และวางระบบการทำงาน รวมถึงระบบการจัดสรรคนทำงานให้แก่สำนักงาน กปร. บางรายได้มีการเชื่อมต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์จะพระราชทานแนวทางในการทำงานด้วยพระองค์เอง ดังกรณีของการที่ ดร. สุเมธ ชักชวนให้มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ เข้ามาทำงานที่ กปร. ในปี พ.ศ. 2527 หลังจากนั้นมนูญจึงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ โดยมี ดร. สุเมธ และ ม.จ.จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ องคมนตรี อดีตที่ปรึกษา กปร. คนแรก เป็นผู้นำเข้าเฝ้าฯ ดังที่มนูญเล่าไว้ในหนังสือ *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* ว่า

ผมทำราชการอยู่ในกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

อยู่จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2525 ก็เกิดความเบื่อหน่าย และคิดว่าคงถึงเวลาแล้วที่จะยุติชีวิตการเป็นข้าราชการเสียที จึงเขียนหนังสือลาออกไปแอบทิ้งไว้กับท่านเลขาธิการเกษม สนิทวงศ์ฯ เพราะทราบดีว่าไปลาออกต่อหน้าคงไม่ได้ออก ผมเก็บสัมภาระและเดินทางไปยุโรป กะว่าจะไปเติมเชื้อเพลิงด้านงานสร้างสรรค์และศิลปกรรม กำลังสบายใจอยู่ดีดี ผมก็ได้รับการติดต่อจากท่านเลขาสุเมธ ตันติเวชกุล พูด **"ปิดแกมเปิด"** ไว้เป็นความว่า **"อยากให้กลับมาทำงานสำคัญ ... และย้ำด้วยว่า ... คราวนี้เอ็งต้องขอบแน่ ..."** ... (เน้นตามต้นฉบับ)

หลังกลับมาเมืองไทย มนูญได้รับการชักชวนจากพิมลศักดิ์อีกครั้งให้กลับมาทำงานที่กองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สภาพัฒน์ฯ ต่อมา ดร.สุเมธ จึงได้นัดให้มนูญมาพบ หลังจากนั้นมนูญจึงกลับมาทำงานที่สภาพัฒน์ฯ ดังนี้

ท่านสุเมธทนการเลี่ยงของผมไม่ได้ จึงยื่นคำขาดขอนัดไปกินข้าวกลางวันที่ร้านอาหารตังมุมอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ท่านสุเมธนั่งดูผมดื่มเบียร์โดยไม่บ่นว่า ... เป็นเวลานานพอสมควร จึงเปิดฉากพูดจาประสาผู้ชายแบบเปิดอก ผมก็เลี่ยงอยู่ดี และบอกว่าถ้างานราชการผมไม่เอาแล้ว พอแล้ว จนมีประโยคสำคัญ 4-5 ประโยค ปิดท้ายจากท่านสุเมธดังต่อไปนี้

"....."

"....."

"....."

ผมเขียนเป็นภาษาหนังสือไม่ได้เพราะไม่สมควร อีกประการหนึ่งแม้จะแปลความในสาระสำคัญก็ไม่เป็นการสมควร จึงขอเก็บไว้เป็นส่วนตัว และสรุปว่าผมยอมโอนกลับมาทำงานที่ที่ทำงานเก่า ในฐานะผู้อำนวยการกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ แทนท่านสุเมธที่เลื่อนขึ้น

ไปเป็นผู้ช่วยเลขาธิการสภาพัฒน์ฯ (เน้นโดยผู้เขียน สำนักงาน กปร. 2544ก: 117)

ผมจำคำพูดของท่านสุเมธฯ ได้ดี วันที่นำผมไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นครั้งแรก โดยมี ฯพณฯ องคมนตรี หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ร่วมนำเฝ้าด้วย ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะเสด็จฯ แปรพระราชฐานไปประทับเพื่อทรงงาน ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ในเดือนพฤศจิกายน 2526 ...

ในครั้งแรกที่ได้เข้าเฝ้าถวายงานอย่างใกล้ชิดนี้ ทรงมีพระราชกระแสที่ผมได้จดจำไว้อย่างแนบแน่นฝังใจจนบัดนี้ว่า

"ดีแล้ว...มาทำงานด้วยกัน ให้ตั้งใจทำงานให้ดี ทำงานเพื่องาน แต่อย่าคาดหวังว่าจะได้อะไร ทำงานช่วยเหลือผู้อื่น ได้ความสุขใจ"

(เน้นตามต้นฉบับ - สำนักงาน กปร. 2544ก: 117)

ปัจจุบัน สำนักงาน กปร.แบ่งส่วนราชการออกเป็น 3 กลุ่มงาน อัตรากำลัง 110 อัตรา ได้แก่ (1) **งานบริหารทั่วไป** ประกอบด้วย กองกลาง กองกิจกรรมพิเศษ และกลุ่มงานประชาสัมพันธ์และห้องสมุด (2) **งานวิชาการและแผน** ประกอบด้วย กองแผนงานและวิเทศสัมพันธ์ กองประเมินผลและข้อมูล และกลุ่มงานวิชาการและพัฒนาระบบข้อมูล (3) **งานประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ประกอบด้วย กองประสานงานโครงการ 1-4 แบ่งตามภาค โดยมีเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นหัวหน้าส่วนราชการ รองเลขาธิการ 2 ตำแหน่ง ผู้ช่วยเลขาธิการ 3 ตำแหน่ง และผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนา 1 ตำแหน่ง มีที่ปรึกษาสำนักงาน กปร. 7 ตำแหน่ง ได้แก่ อดีตเลขาธิการสำนักงาน กปร. 4 ตำแหน่ง (สุเมธ ตันติเวชกุล มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต และปานเทพ กล้าณรงค์ราญ) จริย์ ตุลยานนท์ รุ่งเรือง อิศรางกูร ณ อยุธยา และกิจจา ผลภาษี (สำนักงาน กปร.

2544ก: 35: < http://www.rdpb.go.th/rdpb/TH/BRANDSITE/theoffice_s06_3.html >)

บทบาทหน้าที่ของสำนักงาน กปร.

อำนาจหน้าที่ของสำนักงาน กปร. เป็นไปตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2545 ลงวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2545

ในฐานะที่สำนักงาน กปร. ทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการของ กปร. ทำให้สำนักงาน กปร. มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบทั้งด้านวิชาการ การประสานงาน และงานธุรการของโครงการพระราชดำริ และงานอื่นๆ ที่ได้รับพระราชกระแสรับสั่งหรือมีพระราชดำริ ตลอดจนงานต่างๆ ที่ กปร. มอบหมาย นอกจากนี้ สำนักงาน กปร. ยังทำหน้าที่เป็นหน่วยงานกลางในการสำรวจ ศึกษา วิเคราะห์ และจัดทำแผน พิจารณาและเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดสรรงบประมาณ ทำหน้าที่กลั่นกรองและประสานงานโครงการพระราชดำริของทุกหน่วยงานในทุกกรณี เพื่อเสนอแนะต่อ กปร.เพื่อพิจารณาอนุมัติแผนงาน/โครงการ และงบประมาณเพื่อให้หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ รวมทั้งการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานและความก้าวหน้าของโครงการต่างๆ สำนักงาน กปร. จึงเป็นศูนย์กลางประสานงานกับหน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจต่างๆ เพื่อจัดทำแผนงาน/โครงการ ให้เป็นไปตามพระราชดำริ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ กปร. สามารถดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาด้านบุคลากรในการปฏิบัติงานในโครงการพระราชดำริได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การกำหนดให้ กปร.มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ คณะทำงาน หรือเจ้าหน้าที่ในส่วนราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ ให้มาช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามพระราชดำริได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งสามารถเรียกบุคคลในหน่วยงานราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ มาช่วยราชการ หรือชี้แจงข้อมูลสถิติ

ใดๆ ได้

ในด้านการประสานงานกับหน่วยงานราชการของ กปร. นั้น เป็นการดำเนินงานที่ต่อเนื่องมาจากการทำงานด้านความมั่นคง เนื่องจากโครงการพระราชดำริจะต้องประสานงานกับกลุ่มคนที่เคยประสานงานด้านความมั่นคงจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (สำนักงาน กปร. 2544ก: 106)

สำหรับขั้นตอนในการดำเนินเพื่อสนองพระราชดำริของหน่วยงานราชการ ปรากฏใน *คำชี้แจงและคู่มือปฏิบัติงานโครงการพระราชดำริ* ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานกปร. ดังนี้

> 6) <u>เมื่อท่านได้รับพระราชดำรัสหรือรับทราบความตามที่มีพระราชดำริ ท่านควรทำอย่างไร แจ้งผู้ใด ทำโครงการเสนอใคร</u> มีขั้นตอนที่จะต้องดำเนินการ ดังนี้
>
> 1. เมื่อเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ หรือผู้ที่ติดตามเสด็จพระราชดำเนิน ได้รับทราบความตามพระราชดำริแล้ว ให้นำความตามพระราชดำริดังกล่าวแจ้งต่อผู้บังคับบัญชาตามลำดับขั้น เช่น แจ้งให้จังหวัด กรม กองทัพภาค ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องทราบ
>
> 2. เมื่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังกล่าวคือ จังหวัด กรม กองทัพภาค ฯลฯ ทราบแล้ว ก็จะประสานและ/หรือจัดทำแผนงาน/โครงการและงบประมาณ เสนอกระทรวง หรือกรรมการ/อนุกรรมการ คณะทำงานของโครงการนั้นๆ[25] (หากมี) พิจารณา
>
> 3. เมื่อกระทรวง ทบวง หรือคณะกรรมการ/อนุกรรมการ/คณะทำงานของโครงการตามข้อ 2 จัดทำแผนงาน โครงการ งบประมาณในรายละเอียดเสร็จแล้ว จะนำเสนอสำนักงาน กปร.
>
> 4. สำนักงาน กปร. จะพิจารณานำแผนงาน/โครงการ/งบประมาณต่างๆ เสนอ กปร. หรือ ประธาน กปร.[26] [นายก

รัฐมนตรี-ผู้เขียน] เพื่อพิจารณาอนุมัติ (ตัวเลขหัวข้อ และขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ)

นอกจากนี้ สำนักงาน กปร. ยังมีบทบาทในการประสานงานกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการปฏิบัติโครงการพระราชดำริ ได้แก่ (1) การเตรียมการก่อนเสด็จพระราชดำเนินโดยจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปยังพื้นที่ต่างๆ ล่วงหน้าเพื่อหาข้อมูล และติดตามข้อมูลทูลเกล้าฯ ถวาย (2) การติดตามเสด็จพระราชดำเนินเป็นหน่วยงานกลางในการรับกระแสรับสั่งเรื่องต่างๆ เพื่อนำไปประสาน และ/หรือจัดทำแผนงานโครงการร่วมกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปตามพระราชดำริ รวมทั้งการคอยถวายรายงานและกราบบังคมทูลชี้แจงข้อมูลประกอบการวินิจฉัย (3) การดำเนินงานภายหลังเสด็จพระราชดำเนินแล้ว สำนักงาน กปร. จะทำหน้าที่สำรวจ วิเคราะห์ วิจัย ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาความเป็นไปได้และเหมาะสมของโครงการแล้วนำข้อมูลไปประกอบการวินิจฉัย (4) ดำเนินการศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัยด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ทรงมอบหมายให้เป็นระยะๆ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 50-52)

การจัดระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีดังกล่าว ทำให้เกิดระบบการสนองพระราชดำริให้เป็นไปตามพระราชประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพในระดับหนึ่ง

พัฒนาการการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการดำเนินงาน

แม้ว่าการดำเนินโครงการพระราชดำริจะสามารถขจัดปัญหาด้านงบประมาณและหน่วยงานประสานงานไปได้ด้วยการเกิดขึ้นของ กปร. และสำนักงาน กปร. ภายใต้โครงสร้างของสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่ต่อมา เมื่อโครงการพระราชดำริเพิ่มปริมาณและขยายขอบเขตขึ้น ก็มีความจำเป็นที่จะต้องขยับขยายมาเป็นองค์กรเอกเทศ เพื่อความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ ประกอบกับการดำเนินงานภายใต้โครงสร้างของสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยังมีลักษณะที่ไม่สอดคล้องและตอบ

สนองต่อการดำเนินงานของโครงการพระราชดำริ เนื่องจากข้อจำกัดด้านโครงสร้าง อัตรากำลัง และเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอที่จะสนองตอบต่อโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เติบโตขึ้น (สำนักงาน กปร. 2544ก: 123) ดังที่ ดร.สุเมธ ให้สัมภาษณ์ถึงสาเหตุของการแยกตัวออกจากสภาพัฒน์ฯ ไว้ว่า

> transition period นั้น หน่วยงาน กปร. ทั้งหน่วยเริ่มต้นที่ในสภาพัฒน์ฯ แล้วก็ตอนหลังแยกตัวมา ขอย้ายออกมาเลย มันใหญ่ขึ้น ทำงานไม่ตรงกับสภาพัฒน์ฯ มันเป็นหน่วยงานวางแผน ไม่ใหญ่กว่าสภาพัฒน์ฯ แต่มันใหญ่โตยตัวของมันเอง เกินที่จะเป็นกาฝากอยู่ที่สภาพัฒน์ฯ (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

เมื่อ ดร.สุเมธ ได้เลื่อนขึ้นเป็นรองเลขาธิการของสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2530 จึงได้มีการตั้งสำนักงานของ กปร. แยกออกมาจากสภาพัฒน์ฯ (สำนักงาน กปร. 2544ก: 106) โดยผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาและยกร่างการแยกสำนักงาน กปร. ออกจากสภาพัฒน์ฯ ได้แก่ พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต เลขาธิการสำนักงาน กปร. ระหว่างเดือนตุลาคม 2542 - ตุลาคม 2543

ในปี พ.ศ. 2534 พิมลศักดิ์ได้รับคำสั่งให้เป็นผู้ศึกษาการแบ่งส่วนราชการร่วมกับผู้ร่วมงานในกองวางแผนฯ สภาพัฒน์ฯ ซึ่งต่อมาได้มีการโอนอัตรากำลังมาเป็นเจ้าหน้าที่ของสำนักงาน กปร. ขั้นตอนในการดำเนินการอย่างเป็นทางการได้ยืดเยื้อมาอีกหลายปี โดยในสมัยรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ได้มีมติเมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2535 เห็นชอบและอนุมัติในหลักการให้สำนักงาน กปร. แยกออกจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยยกฐานะขึ้นเป็นหน่วยงานระดับ "กรม" สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี **มีหัวหน้าส่วนราชการขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี**

ต่อมา ได้มีการเปลี่ยนแปลงให้สำนักงาน กปร. เป็นหน่วยงานระดับกรม สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี **มีเลขาธิการเป็นผู้บังคับบัญชา** ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 9) พ.ศ.

2536 ในที่สุดรัฐบาลจึงได้ประกาศจัดตั้งพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการเป็นสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ หรือสำนักงาน กปร. ขึ้นในปี พ.ศ. 2538 (สำนักงาน กปร. 2544: 123-124) และได้มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสำนักงาน กปร. โดยพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 ให้ สำนักงาน กปร. เป็น **ส่วนราชการไม่สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง หรือทบวง มีฐานะเป็นกรมอยู่ในสายการบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี** รัฐบาลได้เริ่มจัดสรรงบประมาณประจำปีให้แก่สำนักงาน กปร. จำนวน 20 ล้านบาท เพื่อใช้เป็นงบประมาณของหน่วยงานในแต่ละปีงบประมาณ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา (สำนักงาน กปร. 2544ก: 149-150)

ลักษณะสำคัญของการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ

แต่เดิมการสนองพระราชดำริของหน่วยงานราชการยังคงมีช่องโหว่จากการขาดองค์กรประสานงาน ทำให้โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นมักไม่ตรงตามแนวพระราชดำริเนื่องจากหน่วยงานราชการบางหน่วยงานถือโอกาสผลักดันโครงการบางโครงการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพระราชดำริ ดังที่ ดร.สุเมธ เล่าว่า

> ทางรัฐบาลได้เล็งเห็นว่า ทางโครงการพระราชดำริซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจทางด้านนี้มาประมาณ 30 กว่าปีแล้วไม่มีศูนย์กลางในการประสานงานเลย เพราะฉะนั้นหน่วยงานต่างๆ พอมีพระราชดำริขึ้นมาก็ทำไปเรื่อย บางทีพอพระองค์ท่านมีพระราชดำริก็ว่าเสียเรื่องใหญ่เลย บางทีมาถึงท่านก็บอกว่า เอ๊ะนี่ใครดำริ ไม่เห็นรู้เรื่องเลย คือไปเติมดำริของตัวเองเข้าไปบ้าง อะไรต่ออะไรเข้าไปบ้าง จนกระทั่งขยายไปใหญ่ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 48)

ภายหลังก่อตั้งสำนักงาน กปร. ทำให้การปฏิบัติพระราชกรณียกิจสะดวก รวดเร็ว อีกทั้งยังเป็นหลักประกันให้พระราชกรณียกิจบรรลุ

เป้าหมาย เนื่องจากโครงการที่เกิดจากพระราชดำริจะต้องดำเนินการตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องได้รับพระราชดำริจะต้องนำความตามที่ได้รับพระราชดำริเสนอหัวหน้าส่วนที่สังกัดตามลำดับขั้นตอน และแจ้งให้สำนักงาน กปร.ทราบเป็นหนังสือโดยด่วน ต่อมาหน่วยงานนั้นๆ จะต้องจัดทำรายละเอียดโครงการและงบประมาณเพื่อเสนอสำนักงาน กปร. โดยสำนักงาน กปร.จะพิจารณากลั่นกรองและเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงอนุมัติแล้ว ทางสำนักงาน กปร. จะแจ้งผลให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบและดำเนินการสนองพระราชดำริต่อไป สำนักงาน กปร. อาจพิจารณาอนุมัติงบประมาณรายจ่ายตามความเหมาะสม เพื่อให้สามารถเริ่มดำเนินงานได้โดยเร็ว หากไม่อนุมัติงบประมาณรายจ่ายของโครงการก็ให้ส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจที่เกี่ยวข้องไปทำความตกลงกับสำนักงบประมาณต่อไปได้ สำนักงาน กปร. ยังติดตามประเมินผลให้โครงการเป็นไปตามพระราชดำริอีกด้วย (สำนักงาน กปร. 2544ก: 150)

แหล่งที่มาของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ยังมีแหล่งที่มาที่สำคัญ 3 แหล่ง ได้แก่ (1) **การพระราชทานแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว** (2) **การถวายฎีกาของราษฎร** และ (3) **การเสนอขอพระราชทานเป็นโครงการในพระราชดำริของหน่วยงานราชการ** ปัจจัยสำคัญของกลุ่มต่างๆ ในการผลักดันโครงการต่างๆ ให้กลายเป็นโครงการพระราชดำริ เนื่องจากโครงการพระราชดำริสามารถระดมทรัพยากร ทั้งในด้านงบประมาณ บุคลากรของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วกว่าโครงการปกติ อีกทั้งยังเป็นหลักประกันความสำเร็จของโครงการ เนื่องจากความเอาใจใส่ของหน่วยงานราชการในการสนองพระราชดำริ ความพร้อมด้านงบประมาณ และการได้รับความสนับสนุนจากราษฎร[27]

การพระราชทานแนวพระราชดำริ
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รากฐานของแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ แหล่งน้ำ ภายใต้สมมติฐานที่ว่า "น้ำคือชีวิต และโดยเฉพาะชีวิตของเกษตรกรก็คือปัญหาเรื่องน้ำ" แนวทางการพัฒนาด้านแหล่งน้ำในการชลประทาน คือ การจัดสรรน้ำเพื่อให้เพียงพอแก่การดำรงชีวิตและเกษตรกรรมด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำ ในขณะที่ข้อเท็จจริงในด้านการชลประทานในปัจจุบันระบุว่า พื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ในเขตชลประทาน มีเพียง 16-17% (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 147-148)

จากสถิติการดำเนินงานของสำนักงาน กปร. ตั้งแต่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2524 จนถึงปี พ.ศ. 2544[28] มีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งน้ำมากที่สุดกว่า 964 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 34.05 ของโครงการทั้งหมด เป็นจำนวนเงิน 13,947,385,040 บาท คิดเป็นร้อยละ 56.40 ของงบประมาณทั้งหมด

จากสถิติพบว่า กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมชลประทาน เป็นหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบโครงการพระราชดำริมากที่สุด ดังปรากฏว่า กปร.ได้อนุมัติงบประมาณในระหว่างปี พ.ศ. 2525-2544 ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จำนวนทั้งสิ้น 1,791 โครงการ จากจำนวนโครงการทั้งหมด 2,831 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 63.26 ของโครงการทั้งหมด คิดเป็นจำนวนเงิน 17,807,206,278 บาท หรือร้อยละ 72.01 ของจำนวนงบประมาณทั้งหมด[29] (สำนักงาน กปร. 2544: 77-79) หรือประมาณ 70% ของโครงการพระราชดำริของสำนักงาน กปร. (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 148)

ดร.สุเมธ ได้ชี้ให้เห็นขั้นตอนในการทรงงานจนเกิดเป็นโครงการพระราชดำริ โดยโครงการพระราชดำริมีจุดเริ่มต้นจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ โดยประมาณเวลาบ่าย 3 โมง และจะทรงขับรถยนต์ด้วยพระองค์เองโดยมิได้ทรงบอกว่าจะเสด็จฯ

ไปยังสถานที่ใด แต่จะทรงกำหนดจุดหมายจากการทรงงานและทรงวางแผนงานมาเรียบร้อยแล้วก่อนการเดินทางในแผนที่ ซึ่งจะทรงหาข้อมูลอย่างละเอียดถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่นั้นๆ เมื่อทรงเสด็จฯไปถึงยังที่หมาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงไปหาราษฎรสูงอายุ โดยจะทรงสอบถามข้อมูลเพื่อตรวจสอบกับราษฎรในพื้นที่ เมื่อทรงตรวจสอบจนแน่ใจแล้วว่าแผนที่กับภูมิประเทศนั้นถูกต้องก็จะเรียกหน่วยงานราชการในพื้นที่ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด มาเช็คข้อมูลซ้ำอีกครั้ง โดยจะทรงเล่นบทเป็นตัวกลางในการให้ข้อมูลแก่ทั้งสองฝ่าย คือราษฎรและหน่วยงานราชการ ขั้นตอนต่อมาจะทรงเรียกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมชลประทาน มาสอบถามว่าสถานที่ตรงที่กำหนดเหมาะสมหรือไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เวลาดูแผนที่ และภายในเวลาเพียง 2-3 นาทีจะทรงกำหนดลงบนแผนที่ว่าจะให้สร้างเขื่อนบริเวณใด แล้วจึงทรงวาดและระบายสีน้ำเงินลงบนแผนที่เพื่อบอกว่าเมื่อสร้างเสร็จแล้ว น้ำจะท่วมบริเวณไหนบ้าง แก่กรมชลประทาน ในขั้นตอนสุดท้ายทรงรับสั่งกับเจ้าหน้าที่ กปร. โดยมีเลขาธิการ กปร. เป็นผู้รับพระราชดำริในขั้นสุดท้าย โดยจะทรงวาดภาพวิสัยทัศน์ในบริเวณนั้นให้ดูว่าสิ่งที่ต้องการจะเห็นเป็นอย่างไร ไปจนแล้วเสร็จ ซึ่งอาจกินเวลาถึงเวลาประมาณ 1 ทุ่ม-3 ทุ่ม (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 23-27) ดร.สุเมธ เล่าถึงแนวพระราชดำริว่า

> สิ่งที่พระองค์ต้องการที่จะเห็นนั้นคือมีน้ำ มีน้ำส่งมาแล้วชาวบ้านควรจะปลูกพืชพันธุ์อะไร เมื่อปลูกพืชถั่วเขียวเสร็จแล้ว ควรจะมีเครื่องทำวุ้นเส้นเล็กๆ ไหมเพื่อจะแปรสภาพ ทรงวาดภาพโดยละเอียด เหนือน้ำขึ้นไปให้ไปปลูกป่ากันเสียจะได้อนุรักษ์ต้นน้ำลำธารไปด้วย แล้วปลูกป่า (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 27)

> บ่อยครั้งในเวลาตี 1 หรือ ตี 2 จะทรงวิทยุไปยังเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินโครงการพระราชดำริ ได้แก่ กปร. หรือเจ้าหน้าที่กรมชลประทาน เพื่อสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยว

กับภูมิประเทศในเชิงตัวเลข หรือ ปริมาณน้ำฝน ต่อมาในเวลา 9 โมงเช้าของวันรุ่งขึ้นจะทรงมี "การบ้าน" โดยจะเขียน หรือวิทยุให้ผู้ปฏิบัติงานทำงานต่อ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 28)

การถวายฎีกาของราษฎร

การถวายฎีกาของราษฎรเป็นหนึ่งในช่องทางติดต่อระหว่างราษฎรกับพระมหากษัตริย์[30] และการผลักดันโครงการพัฒนาของราษฎรต่อหน่วยงานราชการ แต่เดิมการถวายฎีกาของราษฎรมีหลายช่องทาง อาทิ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงเสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ต่างๆ จะมีราษฎรเข้าเฝ้าเพื่อถวายฎีกาเพื่อแจ้งความเดือดร้อนของตน และขอพระราชทานความช่วยเหลือ

ในกรณีโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงให้สำนักงาน กปร. ดำเนินการหาข้อมูลเพื่อประกอบการวินิจฉัย และจะทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าจะทรงรับโครงการดังกล่าวเป็นโครงการพระราชดำริหรือไม่ผ่านสำนักงานฯ ทำให้โครงการที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการพระราชดำริส่วนหนึ่งมาจากการถวายฎีกาของราษฎร ซึ่งมีความต้องการในการดำเนินการด้านการพัฒนาที่ข้ามพ้นจากหน่วยงานของรัฐ เนื่องจากการผลักดันโครงการพระราชดำริผ่านระบบการถวายฎีกาในบางกรณีมีความสะดวกและรวดเร็วในการติดต่อมากกว่าการที่ราษฎรติดต่อกับหน่วยงานราชการโดยตรง อีกทั้งยังเป็นหลักประกันว่าโครงการดังกล่าวจะได้รับการพิจารณาอย่างละเอียด และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับโครงการดังกล่าวเป็นโครงการพระราชดำริแล้ว หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบย่อมดำเนินโครงการด้วยความรวดเร็ว และสามารถระดมทรัพยากรในการดำเนินงานได้อย่างเต็มที่ บางกรณีพบว่า ราษฎรเคยผลักดันโครงการดังกล่าวผ่านกระบวนการของระบบราชการ แต่มีอุปสรรคเนื่องจากปัญหาการขาดความใส่ใจ และทัศนคติในแง่ลบของหน่วยงานราชการที่มีต่อราษฎร โครงการจึงไม่ได้รับการผลักดันผ่านโครงสร้างของระบบราชการ (สัมภาษณ์

เกษตรกร)

นอกจากนี้ราษฎรยังสามารถถวายฎีกาผ่านสำนักราชเลขาธิการ หรือ สำนักงาน กปร. ได้อีกด้วย ในกรณีของฎีกาที่เกี่ยวข้องกับการร้องขอให้ดำเนินการพัฒนานั้น ฎีกาจะถูกจัดส่งมาที่สำนักงาน กปร. โดยสำนักงาน กปร. จะมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการตรวจสอบหาข้อเท็จจริง บางครั้งอาจมีการส่งเจ้าหน้าที่ไปตรวจสอบข้อเท็จจริงยังพื้นที่ และสามารถขอข้อมูลเพิ่มเติมจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบการพิจารณาข้อมูลในเบื้องต้น เมื่อได้ข้อมูลครบถ้วนแล้วจะทำการประเมินผล และจะต้องนำเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงมีพระราชวินิจฉัย เมื่อทรงพระราชทานพระราชวินิจฉัยแล้ว สำนักงาน กปร. จะเป็นหน่วยงานกลางในการประสานงาน บางโครงการอาจมีการศึกษาเพื่อหาข้อมูลเพิ่ม ในขณะที่บางโครงการหากทรงอนุมัติให้ดำเนินการ และทรงรับเป็นโครงการพระราชดำริ สำนักงาน กปร. ก็จะดำเนินการจัดส่งเรื่องให้แก่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการจัดทำแผน และเสนอของบประมาณจากงบปกติ หากต้องการให้ดำเนินการโดยเร่งด่วน ก็สามารถทำเรื่องมายังสำนักงาน กปร. โดยสำนักงาน กปร. จะอนุมัติงบประมาณเบื้องต้นให้ดำเนินการได้ทันที จากนั้นหน่วยงานที่รับผิดชอบจะต้องนำเสนอของบปกติเพื่อดำเนินการต่อไป ทำให้โครงการพระราชดำริในปัจจุบันโดยพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังทรงดำเนินต่อไป แม้ว่าพระองค์จะทรงยุติการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรแล้วก็ตาม โครงการส่วนใหญ่จะเป็นการขอให้ไปสร้างแหล่งน้ำ การสร้างฝายเก็บน้ำ เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรในกลุ่มศึกษาพบว่า บางโครงการที่ราษฎรได้ถวายฎีกาจนกลายเป็นโครงการพระราชดำรินั้น เกิดจากการละเลยและการขาดความใส่ใจของหน่วยงานราชการในพื้นที่ ราษฎรจึงใช้ช่องทางในการถวายฎีกาเพื่อเสนอโครงการการพัฒนาของหมู่บ้านของตน ซึ่งราษฎรพบว่าสามารถดำเนินการได้รวดเร็ว และสามารถสนองความต้องการของตนได้ดีกว่าหน่วยงานของรัฐ

ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ[31] อดีตเลขาธิการสำนักงาน กปร. ได้ให้สัมภาษณ์ถึงกระบวนการในการดำเนินการในการถวายฎีกาไว้ว่า

> ถวายฎีกามา ก็คือ ถวายไปที่สำนักราชเลขาธิการ ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอาชีพ เช่นว่า เขาขอเกี่ยวกับแหล่งน้ำเกี่ยวกับอาชีพต่างๆ สำนักราชฯ ก็จะขอความเห็นมาที่สำนักงาน กปร. ว่าโครงการนี้เหมาะสมไหม ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับเรื่องของแหล่งน้ำ เราก็ขอความเห็นไปที่กรมชลประทาน ว่าตัวนี้เป็นยังไง ถ้ากรมชลประทานบอกว่าดี ว่าเหมาะสมอะไรต่างๆ เราก็ดูเรื่องอื่นๆ ด้วย เรื่องของสังคมเรื่องของอะไรต่างๆ ไม่ใช่เรื่องของเทคนิคอย่างเดียว [ถ้า-ผู้เขียน] เราก็เห็นว่า ตรงนี้เรื่องของประชาชนเดือดร้อนนะ ยากจน Poverty Line เขาต่ำมากนะ ถ้าได้น้ำตัวนี้มาแล้ว ซึ่งกรมชลฯ ก็บอกว่าเหมาะสม ก็สามารถจะช่วยเหลือ เราก็ทำเรื่องว่าสมควรกราบบังคมทูลที่จะช่วยเหลือ สมควรที่จะรับไว้เป็นโครงการพระราชดำริ ทำขึ้นไปพระองค์ท่านก็จะทรงพิจารณา ถ้าพระองค์ท่านทรงเห็นชอบว่ารับเป็นโครงการพระราชดำริ นั่นก็คือโครงการพระราชดำริ ถึงแม้ว่าไม่ได้ออกจากพระองค์ท่าน ตรงนี้ละก็จะเป็นโครงการพระราชดำริทางหนึ่ง ซึ่งจะมีเยอะที่เดียว ... สมัยก่อนท่านก็จะเสด็จไป แต่สมัยนี้ท่านไม่ได้เสด็จแล้ว ถวายฎีกาก็จะถวายที่สำนักงาน กปร. แล้วก็กราบบังคมทูลขอพระราชวินิจฉัย ถ้าท่านทรงเห็นชอบด้วยก็เป็นโครงการพระราชดำริ ซึ่งส่วนใหญ่ท่านก็ทรงเห็นชอบด้วยเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นบางอย่างนี่ ท่านดูละเอียดเลย ท่านก็จะให้บอกว่าให้ไปดูความเหมาะสมอีกที เพราะว่าขุดลงไปแล้ว อาจจะมีน้ำเค็ม อะไรอย่างนี้ ท่านจะเขียนลงมาบอกเลย ให้ไปศึกษาให้เหมาะสม พอเสร็จปั๊บ เราก็แจ้งกรมชลประทานเลยว่าเป็นโครงการพระราชดำริ ก็ถือว่าเป็นโครงการพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัว เพราะว่าฎีกา

> ถวายพระองค์ท่านให้พระองค์ท่านวินิจฉัย เพราะฉะนั้น โครงการลักษณะนี้ยังมีอยู่เยอะมาก ไม่ใช่ว่าไม่มีเลยนะ (ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2547)

กรณีศึกษาที่น่าสนใจได้ถูกระบุใน วนิดา สถิตานนท์ (เรียบเรียง) "พระมหากษัตริย์ผู้ทรงงานหนัก" ใน *ทวยราษฎร์รัก ... ยิ่งด้วยปิตุรงค์* โดยอ้างถึงฎีกาของนายเลื่อน จันกระสาย ราษฎรจังหวัดแพร่ ที่ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเพื่อขอให้สร้างอ่างเก็บน้ำแม่สะงอนใน

ราษฎรบางคนจะกราบบังคมทูลเรื่องราวความเป็นอยู่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยม แต่บางคนจะใช้วิธีทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา เช่นนายเลื่อน จันกระสาย ราษฎรจังหวัดแพร่ ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาตอนหนึ่งว่า

> "กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
>
> ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้เข้าเฝ้าพระองค์ที่อ่างเก็บน้ำแม่หยวก อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2524 ขอรับโครงการพระราชดำริสร้างอ่างเก็บน้ำแม่สะงอนใน ต่อมานายช่างชลประทานได้ให้ข้าพระพุทธเจ้าพาไปดูพื้นที่ที่จะสร้างให้ บัดนี้อ่างเก็บน้ำแม่ยางหลวงก็ได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปดูหลายครั้ง สร้างได้สวยงามมาก และกว้างใหญ่กว่าอ่างแม่หยวก รู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ปีนี้จึงอยากได้อ่างเก็บน้ำแม่สะงอนในอีกอ่างหนึ่ง เพราะชาวนาชาวไร่ที่ต้องการใช้น้ำจากอ่างแม่สะงอนในนี้อยากได้เหลือเกิน วันนี้จึงได้ให้ข้าพระพุทธเจ้ามาเข้าเฝ้าติดตามขออ่างแม่สะงอนในให้จงได้ และหวังว่าคงได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระองค์จัดสร้างให้ในปี 25 นี้" (อุทัยศรี ณ นคร 2539: 136-137)

การเสนอขอพระราชทานเป็นโครงการในพระราชดำริของหน่วยงานราชการ

นอกจากการถวายฎีกาแล้ว หน่วยงานราชการก็เป็นผู้เสนอขอ

โครงการพระราชดำริมายังสำนักงาน กปร. เนื่องจากข้อจำกัดในการสนับสนุนด้านงบประมาณ หรือหากต้องการผลักดันให้โครงการดำเนินการได้อย่างรวดเร็ว หรือในกรณีที่เป็นหน่วยงานที่ไม่ได้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง และไม่สามารถดำเนินการภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานได้ หรือการร้องขอข้ามหน่วยงานทำให้โครงการมีความล่าช้า ก็จะดำเนินการเสนอโครงการผ่านสำนักงาน กปร. เมื่อโครงการได้รับการอนุมัติเป็นโครงการพระราชดำริ ก็จะทำให้โครงการดังกล่าวได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ มีความสะดวกรวดเร็ว

ดังที่ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุลกล่าวไว้ในหนังสือสารคดีเฉลิมพระเกียรติ *ใต้เบื้องพระยุคลบาท* ว่า

> มีหน่วยราชการเอง เป็นต้นว่ากรมชลประทาน หรือว่ากรมการปกครอง หรือกรมใดกรมหนึ่ง ที่ประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งก็ทำหนังสือขอมาขอเป็นโครงการพระราชดำริ ซึ่งส่วนมากก็ทรงรับ ถ้าหากว่าพื้นที่นั้นโครงการสามารถดำเนินการไปได้ และโครงการไม่ใหญ่โตเกินไปนัก (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 148)

จากการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงาน และราษฎรที่เกี่ยวข้องในโครงการพระราชดำริพบว่า การดำเนินโครงการในลักษณะของโครงการพระราชดำริ มีส่วนสำคัญในด้านความเชื่อถือของราษฎร และยังส่งผลต่อการลดกระแสการต่อต้านและความขัดแย้งของราษฎรจากการดำเนินโครงการ ดังปรากฏว่าเมื่อมีผลกระทบจากการดำเนินโครงการภายใต้โครงการพระราชดำริ ราษฎรจะส่งจดหมายมาสอบถามจากสำนักงาน กปร. ก่อนการดำเนินการใดๆ ว่าโครงการที่สร้างผลกระทบดังกล่าวเป็นโครงการพระราชดำริหรือไม่ หากไม่ได้เป็นโครงการพระราชดำริ ราษฎรจะเคลื่อนไหวคัดค้าน ในขณะที่หากเป็นโครงการพระราชดำริราษฎรอาจระงับการดำเนินการใดๆ (ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2547)

อย่างไรก็ตาม การดำเนินโครงการพระราชดำริมิได้มีความราบรื่นเสมอไป ดังที่ ดร. สุเมธ ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาในการก่อตั้งศูนย์

ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายที่มาจากการคัดค้านของราษฎร และการรุกพื้นที่โดยนายทุน ในระหว่างการออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2534 ว่า

> ครับ ปัญหาแรกที่เกิดจากที่ทุกท่านทราบนะครับ ปัญหาห้วยทรายนี้รู้สึกจะหนักหน่วงมากกว่าเพื่อน ก็คงจะเป็นปัญหาความต้านทานความไม่เข้าใจจากราษฎร เวลานี้ได้คลี่คลายลงไปมากแล้วนะครับ มีจำนวนหลายรายที่เดียวที่ยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของเรา แล้วก็เข้ามาร่วมในโครงการ ความเข้าใจก็มีมากขึ้น และผมคิดว่าปัญหานี้คงจะสิ้นสุดภายในเร็ววันนี้ ...
>
> ... ประเด็นปัญหานี้ [การสร้างสนามกอล์ฟ สร้างรีสอร์ท บริเวณใกล้พื้นที่โครงการ-ผู้เขียน] เราต้องยอมรับความจริงนะครับ ซึ่งมองจากสายตาก็ได้รับทราบ ก็เพราะว่าในบริเวณที่สร้างสนามกอล์ฟถึง 2 สนาม เป็นพื้นที่บริเวณที่รับน้ำเติม เป็นพื้นที่ถึง 4,000 ถึง 5,000 ไร่ หรือมากกว่านั้นก็ได้ แต่บัดนี้ได้ถูกปรับสภาพไปเสียหมดเลย ... (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ 2536: 81)

รูปแบบของการดำเนินกิจกรรมในยุคนี้แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) **โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาและสังคมสงเคราะห์** ในรูปแบบต่างๆ ที่ดำเนินการโดยหน่วยงานราชการภายใต้การประสานงานของสำนักงาน กปร. (2) **โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาในรูปแบบโครงการ "ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"** และ (3) **โครงการพระราชดำริที่ทรงพระราชทานแนวพระราชดำริแก่กองทัพ** ได้แก่ โครงการอีสานเขียว โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาและสังคมสงเคราะห์ภายใต้การประสานงานของ กปร.

งบประมาณโครงการ/กิจกรรมที่ กปร. อนุมัติ
จำแนกประเภทโครงการ
ประจำปีงบประมาณ 2525-2544

ปีงบประมาณ 2525-2544				
ประเภทโครงการ	**จำนวนโครงการกิจกรรม**	**ร้อยละ**	**จำนวนเงิน**	**ร้อยละ**
การเกษตร	398	14.06	959,008,614	3.88
สิ่งแวดล้อม	603	21.30	2,906,333,066	11.75
สาธารณสุข	44	1.55	162,391,555	0.66
ส่งเสริมอาชีพ	213	7.52	2,428,277,421	9.82
พัฒนาแหล่งน้ำ	**964**	**34.05**	**13,947,385,040**	**56.40**
คมนาคม/สื่อสาร	101	3.57	804,550,175	3.25
สวัสดิการสังคม	138	4.87	489,018,959	1.98
อื่นๆ	370	13.07	3,032,147,876	12.26
รวมทั้งสิ้น (โครงการ/กิจกรรม)	2,831	100	24,729,112,706	100

ที่มา: สำนักงาน กปร. *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544) : 77

จากสถิติการอนุมัติโครงการพระราชดำริของ กปร. ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525-2544 พบว่า สามารถจำแนกโครงการพระราชดำริออกได้เป็น 8 ประเภท ได้แก่ โครงการพระราชดำริด้านการเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสาธารณสุข ส่งเสริมอาชีพ พัฒนาแหล่งน้ำ คมนาคม/สื่อสาร สวัสดิการสังคม และอื่นๆ จะเห็นได้ว่า โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นโครงการพระราชดำริที่เป็นลักษณะเฉพาะที่เด่นที่สุดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คิดเป็นจำนวน 964

โครงการ จากจำนวนโครงการทั้งหมด 2,831 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 34.05 ของจำนวนโครงการทั้งหมด จำนวนงบประมาณที่อนุมัติ 13,947, 385,040 บาท จากงบประมาณทั้งสิ้นจำนวน 24,729,112,706 บาท คิดเป็นร้อยละ 56.40 ของจำนวนงบประมาณทั้งหมด

โครงการ "ศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริ"

รูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะของการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาในยุคนี้ ได้แก่การก่อตั้งโครงการ "ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" (The Royal Development Study Center) ซึ่งถูกนำมาใช้เป็นภาพสะท้อนของแนวคิดอันเป็นบทสรุปด้าน "การพัฒนา" อย่างเป็นระบบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังเป็นภาพสะท้อนของโครงสร้างการดำเนินโครงการพระราชดำริในการประสานหน่วยงานราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภายหลังการเกิดขึ้นของสำนักงาน กปร.

การเขียนประวัติศาสตร์ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกิดขึ้นจากการรวบรวมและประมวลข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้วยการตีพิมพ์หนังสือ *ประวัติศาสตร์ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบในปี พ.ศ. 2542

ขั้นตอนในการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีลักษณะร่วมกันคือ พระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินการก่อตั้งเป็นศูนย์ศึกษาโดยมีสำนักงาน กปร. เป็นหน่วยงานประสานงาน และผู้ว่าราชการจังหวัดในฐานะเจ้าของพื้นที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก องคมนตรี และเลขานุการ กปร. เป็นผู้ควบคุมและประสานงาน รวมทั้งจัดสรรงบประมาณให้เป็นไปตามพระราชดำริ และคอยถวายรายงานความคืบหน้าต่อ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรและพระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานต่างๆ ดำเนินการศึกษา ทดลอง อย่างสม่ำเสมอ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวทางในการทำงานและบทบาทของ กปร. ด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏในหนังสือ *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* ดังที่ ดร.สุเมธ ในฐานะเลขาธิการ กปร. เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการถวายงานเล่าว่า

> การทำงานในช่วงแรกนั้น ประสบปัญหาอยู่บ้าง เพราะยังไม่รู้ที่ยืนของตัวเอง ... จำได้ว่างานหิน 2 งานแรกที่ได้รับคือ ตั้งศูนย์พิกุลทอง กับศูนย์ห้วยฮ่องไคร้ จำได้ว่าศูนย์พิกุลทองนี้ ท่านจักร [หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ องคมนตรี - ผู้เขียน] รับสั่งว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะ *มีศูนย์ให้แขกต่างประเทศเข้าไปชมได้*[32] ส่วนที่ห้วยฮ่องไคร้ในครั้งแรกให้เจ้าหน้าที่โครงการหลวงไปสำรวจก่อน ก็ต้องถอยออกมาเพราะความแห้งแล้ง ดินเป็นหิน มีพระราชดำรัสให้ท่านจักรไปดูอีกครั้ง ท่านจักรทรงพาผมไปด้วย เข้าไปดูแล้วทำรายงานออกมา แต่ครั้งที่ถูกเรียกเข้ามาและทำให้รู้บทบาทของเราอย่างเต็มตัวจริงๆ คือที่ศูนย์พิกุลทอง *ศูนย์พิกุลทองตั้งเร็วมาก 1 ปีเสร็จ เรื่องนี้ต้องขอบคุณผู้ว่าราชการจังหวัด คุณชิต นิลพานิช เพราะมีคนมารวน แต่สำเร็จลงได้"* (สำนักงาน กปร. 2544: 107)

ในขณะที่การดำเนินการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี ปรากฏใน *จากฟ้า...สู่ดิน เล่ม 3* บทสารคดีเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งออกอากาศเป็นประจำทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2527 ดังนี้

> ดร.สุเมธ ...เมื่อวันที่ 5 เมษายนปี 2526 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ออกไปทอดพระเนตรโครงการเป็นครั้งแรก หลังจากที่ทรงพระประชวรมาระยะหนึ่ง

> วันนั้นกี่มีบุคคลต่างๆได้ตามเสด็จไม่มากนัก เป็นการเสด็จฯ ส่วนพระองค์จริงๆ สำหรับผู้ตามเสด็จฯ จากพระราชวังไกลกังวลกี่มี หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ องคมนตรี ผู้ช่วยอธิบดีกรมชลประทาน คุณเล็ก จินดาสงวน และตัวกระผมเอง [สุเมธ ตันติเวชกุล-ผู้เขียน] ในวันนั้นพระองค์ประทับอยู่บนเนินเขาแห่งหนึ่งบริเวณห้วยทรายอำเภอชะอำ ทรงชี้ให้เห็นสภาพพื้นที่ต่างๆ ว่าทรุดโทรมแค่ไหน...จึงมีกระแสพระราชดำรัสในวันนั้นว่า อย่างสภาพในพื้นที่บริเวณห้วยทราย ถ้าปล่อยเอาไว้ระยะเพียงไม่กี่ปี อาจจะมีสภาพใกล้เคียงกับทะเลทรายได้ ... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกี่มีพระราชดำริในวันนั้นเอง ให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาด้านเกษตรกรรมขึ้น ... (สุเมธ ตันติเวชกุล อารี สุวรรณจินดา พ.ต.ท. สมศักดิ์ แขวงโสภา, "โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายตามพระราชดำริ อำเภอชะอำ เพชรบุรี," ใน สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ 2530: 6-7)

การดำเนินงานในโครงการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ในระยะเริ่มแรกได้ดำเนินการปลูกป่าเพื่อให้พื้นที่ที่เคยแห้งแล้ง กลับกลายเป็นพื้นที่สีเขียว และการแนะนำพืชเศรษฐกิจทั้งไม้ผล ไม้ยืนต้น และพืชไร่ และการปลูกหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ให้ราษฎรในพื้นที่ โครงการโดยมีหน่วยงานราชการได้แก่ ป่าไม้จังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบโดยขอสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้จากกรมป่าไม้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้มีการคัดเลือกราษฎรเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ของโครงการ "เพื่อช่วยพัฒนาความเป็นอยู่และอาชีพของราษฎรอย่างถูกต้องตามหลักวิชา" โดยมอบหมายมีการจัดตั้ง "คณะกรรมการ" ขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อดำเนินการจัดตั้งศูนย์ โดยมีโครงสร้างของผู้มีอำนาจและความรับผิดชอบในท้องถิ่นได้แก่ผู้ว่าราชการจังหวัดและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง โดยมอบหมายให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเป็นองค์กรหลักในการรับผิดชอบในด้านงบประมาณ

และบริหารโครงการเพื่อสนองพระราชดำริ

นอกจากนี้ สำนักงาน กปร. ยังมีบทบาทในการทำแนวพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรมด้วยการสนองพระราชดำริจากการตีความพระราชดำริให้ถูกต้อง เนื่องจากเวลาพระราชทานพระราชดำริจะไม่รับสั่งทั้งหมด ประกอบกับต้องใช้ความรู้ความสามารถของผู้ดำเนินงาน การทำงานอย่างทุ่มเทด้วยใจ ต้องถือว่าการทำงานถวายเป็นงานที่สูงสุดโดยไม่คำนึงถึงตำแหน่ง เพื่อให้แนวพระราชดำริประสบผลสำเร็จ ดังที่ดร.สุเมธ ให้แนวทางในการทำงานว่า

> ...สิ่งที่ยึดในการถวายงานคือ 1) ต้องรู้ใจเจ้านาย คาดคะเนได้ถูกต้องว่ามีพระราชดำริ พระราชกระแส หรือมีพระราชประสงค์อะไร ซึ่งจะทำให้ข้อมูลข่าวสารถูกต้อง เมื่อถูกต้องแล้วความรวดเร็วฉับพลันก็จะเกิดขึ้น 2) ความรวดเร็วฉับพลัน คน กปร. ในยุคนั้นจะทำงานรวดเร็วมาก ต้องยอมรับว่าคนน้อยนิดเดียว แต่งานไม่มีกลางวันกลางคืน ทำงานตลอด เสาร์อาทิตย์ก็มาทำงาน ต้องจัดการให้เสร็จ 3) งานไหนไม่เสร็จเรากี่กัดติด ศูนย์พิกุลทองสามารถตั้งได้ภายใน 1 ปี ห้วยฮ่องไคร้กี่พอๆ กัน และที่ห้วยฮ่องไคร้ได้รับคำชมเป็นครั้งที่ 2 *"ฝันอย่างไร ออกมาอย่างนั้น"*... สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ **เราถ่ายทอดพระราชดำริมา เราต้องนำทางความคิด นำในการวางแผน นำในการประสานงาน นำในการติดตามงาน** เรื่องต่างๆ เหล่านี้ไม่มีใครทำนอกจากสำนักงาน กปร. ...
>
> 1) **การทำงานทั้งหลายต้องทำด้วยใจ** ... ต้องรู้ว่าเราทำอะไร ใจต้องรัก เพราะรักแล้วจะสนใจ จะคอยติดตาม รับผิดชอบ ไม่ใช่สนใจแต่ตำแหน่ง ทำงานถวายถือว่าเป็นงานที่สูงสุดอยู่แล้ว
>
> 2) **ทำงานด้วยความรู้ ความรู้จะหยุดนิ่งไม่ได้** ... ***เราต้องรู้หมด ซึ่งจะทำให้สนองพระราชดำริได้เร็วและถูกต้อง*** เมื่อมีความรู้จะทำให้เราเข้าถึงแก่นของปัญหา เวลา

> มีพระราชดำริมาจะต้องจับแก่นก่อน ทุกโครงการมีแก่นของตัวเอง ถ้าจับแก่นไม่ได้เวลาทำก็จะพล่านไปทั่ว ***ต้องมีลางสังหรณ์*** ซึ่งสอนกันไม่ได้ ... ต้องเป็นคนละเอียดอ่อน มองข้ามสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ไม่ได้ รู้สึกไวต่อความเคลื่อนไหวรอบตัว ช่างสังเกต
>
> 3) **ดูทุกอย่างเป็นปัญหาและให้สนุกกับปัญหา** ...
>
> 4) ***ต้องเข้าใจพระราชดำริให้ดี ต้องหยั่งพระทัยให้ได้ เพราะเวลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานอะไรมานั้นจะไม่เสร็จสิ้นกระบวนความ*** คิดว่าทรงตั้งพระทัยด้วย ถ้าเสร็จสิ้นกระบวนความ หัวสมองของเราก็ไม่คิด เมื่อเราได้ฝึกคิดอยู่เรื่อยๆ หัวสมองของเราคิดไว (เน้นตามต้นฉบับ ตัวเน้นเอนเป็นของผู้เขียน สำนักงาน กปร. 2544ก: 107)

กล่าวได้ว่า การดำเนินการของสำนักงาน กปร. เป็นการแปรเปลี่ยนแนวพระราชดำริมาสู่ปฏิบัติการ ซึ่งต้องอาศัยผู้ดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพและความรู้ความสามารถ ซึ่งความมีประสิทธิภาพในการทำงานตามแนวพระราชดำริ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทำงานด้วยความรัก และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับงาน หรือมีการประสานอุดมการณ์เข้ากับการทำงานสนองพระราชดำริ ในฐานะการถวายงานแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นงานที่มีคุณค่าสูงสุด ยิ่งกว่ายศฐาบรรดาศักดิ์ หรือตำแหน่งใดๆ ซึ่งจะทำให้มีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ การบรรลุเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติงานสนองพระราชดำริก็คือ การปฏิบัติงานได้ตรงตามแนวพระราชดำริมากที่สุด

จากเอกสารเผยแพร่แนวพระราชดำริระบุว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชดำริให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็น "ตัวอย่างแห่งความสำเร็จ" ด้านการพัฒนาเกษตรกรรมในแต่ละท้องที่ เพื่อการแก้ไขปัญหาได้ตรงจุดและใกล้เคียงกับสภาพความเป็นจริงมากที่สุด ทรงพระราชทานแนว

พระราชดำริในการเป็น "พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต" (Living natural museums) เพื่อเผยแพร่แนวพระราชดำริแก่ราษฎรและหน่วยงานราชการ (สำนักงาน กปร. 2542: 21)

ศูนย์ศึกษาฯ ยังเป็นแหล่งผลิตซ้ำและเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริด้วยการระดมทรัพยากรของรัฐจากหน่วยงานต่างๆ สู่เกษตรกรรอบศูนย์ฯ รวมถึงการผลิตเกษตรกรให้เป็น "ผู้แสดงกิจกรรมตามแนวพระราชดำริที่มีชีวิต" เพื่อให้เป็น "แบบอย่าง" แก่ผู้ปฏิบัติที่จะปฏิบัติตามแนวพระราชดำริ ด้วยการจัดอบรมความรู้ด้านเกษตรกรรมตามแนวพระราชดำริ และสนับสนุนปัจจัยการผลิตแก่ราษฎรรอบศูนย์ฯ ทำให้เกษตรกรที่ได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ฯ มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่แนวพระราชดำริผ่านการปฏิบัติด้วยการเป็นแหล่งสาธิตดูงานแก่ประชาชนทั่วไป หน่วยงานราชการและเกษตรกร ทั้งยังเป็นผู้แสดงในการผลิตรายการสารคดีเฉลิมพระเกียรติ[33]

สำหรับรูปแบบการบริหารศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ นั้น มีลักษณะเฉพาะตามแนวพระราชดำริที่มุ่งแก้ปัญหาของระบบราชการด้วยการระดมทรัพยากรทั้งในด้านกำลังคน ผู้เชี่ยวชาญ และงบประมาณ เพื่อสนองตอบแนวทางการพัฒนาของโครงการพระราชดำริ การดำเนินกิจกรรมของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เป็นระบบ *"บริการเบ็ดเสร็จที่จุดเดียว"* (One stop services for the farmers) ในการให้บริการแก่ประชาชนและเกษตรกร เนื่องจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาได้ใช้ระบบการบริหารที่ "รวมศูนย์" ของหน่วยงานราชการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาข้อจำกัดของการทำงานในระบบราชการที่มีลักษณะแยกส่วน สถานที่ตั้งอยู่ห่างไกล และขาดระบบประสานงานแก้ไขปัญหา (สำนักงาน กปร. 2542: 11) ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2535 กล่าวคือ หน่วยงานราชการแต่ละหน่วยงานจะดำเนินงานร่วมกันเพื่อสนองพระราชดำริ โดยมีการจัดตั้งองค์กรบริหารภายใต้การดูแลของสำนักงาน กปร. ภายใต้โครงสร้างในรูปแบบคณะกรรมการ โดยมีระดับการบังคับบัญชาจาก

ระดับนโยบายสู่ระดับปฏิบัติการตามลำดับ ดังนี้

(1) *"คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" (กปร.)* ทำหน้าที่กำหนดแนวทาง และอนุมัติงบประมาณการดำเนินงานของศูนย์ฯ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน มีเลขาธิการ กปร. เป็นกรรมการและเลขานุการ

(2) *"คณะกรรมการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"* มีหน้าที่กำหนดวัตถุประสงค์ นโยบาย และเป้าหมายในการดำเนินงาน รวมทั้งแนวทางการบริหารงานโครงการ อำนวยการ ควบคุม กำกับ ดูแล ให้การดำเนินงานเป็นไปตามแนวพระราชดำริที่ได้กำหนดไว้ ติดตามผล และให้คำแนะนำในการปฏิบัติงาน รวมทั้งการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการบริหารงานให้บรรลุผล ประกอบด้วย องคมนตรีเป็นประธาน มีเลขาธิการ กปร. เป็นรองประธาน อธิบดีกรมที่เกี่ยวข้อง 12 คน ผู้ว่าราชการจังหวัดที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาตั้งอยู่ 6 คนเป็นกรรมการ รองเลขาธิการ กปร. เป็นกรรมการและเลขานุการ ที่ปรึกษาด้านการประสานงาน และผู้แทนสำนักงาน กปร. เป็นกรรมการและ ผช.เลขานุการ มีอำนาจในการแต่งตั้งอนุกรรมการ หรือคณะทำงาน หรือบุคคลเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

(3) *"คณะอนุกรรมการแผนแม่บทและติดตามประเมินผล"* ทำหน้าที่ดำเนินการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำแผนแม่บทของศูนย์ฯ ให้สอดคล้องกับแนวนโยบายของคณะกรรมการบริหาร ติดตามผลการดำเนินงานและพิจารณากลั่นกรองรายละเอียดโครงการและงบประมาณประจำปีตามที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เสนอขอรับการสนับสนุน ประกอบด้วย เลขาธิการ กปร. เป็นประธาน รองอธิบดีที่เกี่ยวข้อง 5 กรม เป็นรองประธานอนุกรรมการ ผู้แทนจากกรมที่เกี่ยวข้อง 9 กรมเป็นอนุกรรมการ ที่ปรึกษาด้านการประสานงานสำนักงาน กปร. เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ ผู้แทนสำนักงาน กปร. และผอ.ศูนย์ศึกษาการพัฒนาทั้ง 6 ศูนย์ เป็นอนุกรรมการและ ผช.เลขานุการ

(4) *"คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ของแต่ละศูนย์ฯ)"* ทำหน้าที่กำกับดูแลการดำเนินงานของศูนย์ให้เป็นไปตามแผนแม่บท จัดทำแผนงานดำเนินการประจำปี จัดทำงบประมาณเสนอขออนุมัติประจำปี (สำนักงาน กปร. 2542: 67) มีผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่เป็นประธาน และผอ.ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นอนุกรรมการและเลขานุการ โดยมีผู้แทนจากหน่วยงานราชการต่างๆ[34] ร่วมเป็นอนุกรรมการ

(5) คณะทำงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนา (ของแต่ละศูนย์ฯ) ทำหน้าที่ดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนการพัฒนา โดยมี ผอ.ของหน่วยงานราชการซึ่งเป็นต้นสังกัดของแต่ละศูนย์ เป็นประธาน และมี ผอ.ศูนย์ เป็นคณะทำงานและเลขานุการ

(6) สำนักงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนา (ของแต่ละศูนย์ฯ) ทำหน้าที่ในการเป็นผู้ปฏิบัติการ โดยมี ผอ.ศูนย์ศึกษาการพัฒนา (ของแต่ละศูนย์ฯ) เป็นประธาน

สำหรับงบประมาณดำเนินกิจกรรมนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรมของโครงการโดยแต่ละศูนย์ศึกษามีหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบด้านงบประมาณ ด้วยการขออนุมัติใช้งบปกติของหน่วยงานราชการนั้นๆ เป็นหลัก โดยหน่วยงานต่างๆ ภายในศูนย์จะต้องเขียนแผนงานและของบประมาณมาที่หน่วยงานกลาง สำนักงาน กปร. จะเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณบางส่วนในกรณีโครงการเร่งด่วน หรืองบประมาณในการขยายผลแนวพระราชดำริสู่ปฏิบัติการของเกษตรกรในระยะแรก[35]

การดำเนินการของศูนย์ศึกษาการพัฒนาได้นำส่วนราชการที่เกี่ยวข้องหลากหลายหน่วยงานมารวมไว้ ณ ที่แห่งเดียว หน่วยงานราชการต่างๆ จะร่วมดำเนินงานกับเอกชน และองค์กรที่มิใช่รัฐบาลประสานกันโดยมิได้มีหน่วยงานใดเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการควบคุมโครงการ มีเพียงหน่วยงานกลางซึ่งเป็นแกนในการประสานคือ สำนักงาน กปร. ด้วยระบบการตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุน และการจัดสรรงบประมาณบางส่วน

เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามพระราชดำริ ทำให้สำนักงาน กปร. สามารถตรวจสอบการดำเนินงานของส่วนราชการในศูนย์ฯ ที่นำพระราชดำริไปสู่ปฏิบัติการ เพื่อให้สอดคล้องตรงตามพระราชดำริ (สำนักงาน กปร. 2542: 11-12)

การดำเนินงานภายในศูนย์ศึกษาการพัฒนาแบ่งออกเป็น 2 ด้าน ได้แก่ ด้านการวิจัยและพัฒนา และด้านการขยายผล ซึ่งเป็นการนำผลที่ได้จากการศึกษาและพัฒนาเทคโนโลยีของศูนย์ฯ มาขยายผลและถ่ายทอดสู่เกษตรกรในท้องถิ่น โดยเฉพาะบริเวณหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ยังมีมิติเชื่อมโยงกับองค์กรเอกชนส่วนพระองค์ ดังปรากฏว่า ในบางพื้นที่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นกรรมสิทธิ์ของมูลนิธิชัยพัฒนาที่ดำเนินการจัดซื้อ รวมถึงการได้รับบริจาคจากราษฎรเพื่อดำเนินการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ โดยจะมีสำนักงานเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ดังกล่าว (ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2547) มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้น 6 แห่งเพื่อเป็นเครือข่ายในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย[36] ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นองค์กรสำคัญในการเผยแพร่แนวทางการพัฒนาของโครงการพระราชดำริภายใต้การดูแลของสำนักงาน กปร. ที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน

อีสานเขียว: โครงการน้ำพระทัยจากในหลวงเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามแนวพระราชดำริ จุดเปลี่ยนยุทธศาสตร์กองทัพกับบทบาท "ทหารนักพัฒนา"

บทบาทการสนองพระราชดำริด้านการพัฒนาของทหารปรากฏเรื่อยมาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มของการดำเนินโครงการพระราชดำริ ทหารเข้ามามีบทบาทด้านการพัฒนาเด่นชัดที่สุดในยุคของการปรับเปลี่ยน

แนวนโยบายจากการปราบปรามมาสู่การดำเนินกลยุทธ์ทางการเมือง เพื่อตอบโต้ขบวนการคอมมิวนิสต์ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ทหารเข้ามามีบทบาทในฐานะกองอำนวยการการพัฒนาในเขตพื้นที่ยุทธศาสตร์ เพื่อรักษาความปลอดภัยให้หน่วยงานราชการ รวมถึงการเข้าตรึงพื้นที่และปราบปรามด้วยการใช้กำลังทหารควบคู่ไปกับการพัฒนา เมื่อสถานการณ์การปราบปรามคอมมิวนิสต์คลี่คลายลง บทบาทและอุดมการณ์ของสถาบันทหารตกอยู่ในภาวะสุญญากาศทางอุดมการณ์ ทำให้บทบาทของ *"ทหารนักพัฒนา"* ได้กลายมาเป็นบทบาทที่สำคัญของทหารในยุคหลังความมั่นคง จุดเปลี่ยนสำคัญในบทบาททหารนักพัฒนาในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับโครงการพระราชดำริ ได้แก่ การที่พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ[37] ผู้บัญชาการทหารบก รักษาการผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในขณะนั้น เป็นผู้ผลักดันยุทธศาสตร์พระราชทาน *"ประเทศมั่นคง ประชาชนมั่งคั่ง"* เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาของกองทัพ ยุทธศาสตร์นี้เป็นผลสืบเนื่องจากการดำเนินงานสนองพระราชดำริในโครงการอีสานเขียว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของกองทัพในการพัฒนาร่วมกับหน่วยงานราชการ สถาบันทหารได้กลายเป็นองค์กรที่มีศักยภาพในการเผยแพร่อุดมการณ์ และสนับสนุนแนวทางตามโครงการพระราชดำริอย่างสำคัญ[38]

บทบาทด้านการพัฒนาของทหารเริ่มปรากฏชัดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา[39] จากการดำเนินโครงการการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 มาตรา 56 ได้กำหนดขอบเขตและหน้าที่ของทหารเอาไว้เป็นครั้งแรก ความว่า "รัฐต้องจัดให้มีกำลังทหารไว้ เพื่อรักษาเอกราช ความมั่นคงของรัฐ และผลประโยชน์แห่งชาติ กำลังทหารพึงใช้เพื่อการรบหรือการสงคราม เพื่อปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อปราบปรามกบฏและการจลาจล เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ และเพื่อการพัฒนาประเทศ"

บทบาทของทหารในด้านการพัฒนาเริ่มต้นจากการอำนวยการเพื่อประสานงาน และอำนวยความสะดวกในการพัฒนาในเขตพื้นที่ที่

มีปัญหาด้านความมั่นคง รูปแบบของการพัฒนาในโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ได้แก่ การจัดตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ยุทธศาสตร์การพัฒนา โครงการหมู่บ้านอาสาและป้องกันตนเอง และโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน รวมทั้งโครงการที่ทหารเข้าไปมีบทบาทโดยตรง ได้แก่ โครงการอีสานเขียว โครงการดอยตุงเพื่อการพัฒนาพื้นที่ภาคเหนือตอนบน โครงการฮารัปปันบารู และโครงการกองหนุนเพื่อความมั่นคงของชาติ

สายสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพในด้านการดำเนินโครงการพระราชดำริปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมใน "โครงการอีสานเขียว" ซึ่งเป็นโครงการด้านการพัฒนาที่กองทัพบกมีบทบาทสำคัญในการสนองพระราชดำริในการพัฒนาพื้นที่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเวลาต่อเนื่องตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2530-2540

จุดเริ่มต้นของโครงการพระราชดำริ มาจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวพระราชดำริแก่ชวลิต ยงใจยุทธ ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารบก รักษาการผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในงานพระราชทานเพลิงศพทหาร ณ วัดพระศรีมหาธาตุ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2530 ขอให้กองทัพบกในฐานะหน่วยงานที่มีกำลังพล และอุปกรณ์ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งด้านยานพาหนะและเครื่องมือทางการช่าง เป็นหน่วยงานหลักในการประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายเพื่อช่วยเหลือราษฎรในภาคอีสานซึ่งประสบปัญหาภัยแล้งติดต่อกันมาเป็นเวลา 4-5 ปี

ต่อมา ในวันที่ 28 มีนาคม 2530 กองทัพบกได้นำขบวนรถน้ำไปแจกจ่ายแก่ราษฎรในเขตพื้นที่ภาคอีสาน โดยในระยะแรกมุ่งเน้นการนำน้ำดื่มน้ำใช้ไปแจกจ่ายแก่ประชาชนในพื้นที่ที่มีความขาดแคลนสูงสุดใน 4 จังหวัดที่ทรงพระราชทานพระราชดำริ คือ นครราชสีมา ขอนแก่น ร้อยเอ็ด และชัยภูมิ ต่อมาจึงได้ขยายพื้นที่ไปยังบุรีรัมย์ มหาสารคาม และสุรินทร์ รวมทั้งดำเนินการขุดลอกคูคลองหนองบึงที่ตื้นเขิน ขุดเจาะน้ำบาดาลบริการประชาชนในพื้นที่ และจัดตั้งหน่วยปฏิบัติการฝนหลวงพิเศษขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมา

และขอนแก่น ร่วมกับสำนักงานปฏิบัติการฝนหลวง กองทัพเรือ กองทัพอากาศ และกรมตำรวจ (จรวย วงศ์สายัณห์ 2530: 1-3)

ในระยะแรกของการดำเนินการ เกิดปัญหาในการประสานงานเนื่องจากหน่วยงานทหารดำเนินงานในลักษณะงานที่เป็นความรับผิดชอบของหน่วยงานราชการ จึงได้มีการจัดตั้ง "ศูนย์อำนวยการช่วยเหลือประชาชนตามแนวพระราชดำริ เพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" (ศรช.) ซึ่งมีข้าราชการจากหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับผู้บริหารเข้าร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวและทำหน้าที่เป็นหน่วยงานหลักในการกำหนดนโยบายและวางแผนโครงการอีสานเขียว และประสานงานกับหน่วยงานราชการและเอกชนต่างๆ เพื่อระดมทรัพยากรในการดำเนินการ เนื่องจากมีหน่วยงานราชการหลายหน่วยทำงานประสานในพื้นที่เดียวกัน โครงการอีสานเขียวใช้ระบบการ "สนธิ" แผนงาน กล่าวคือ เป็นการนำแผนงานของแต่ละหน่วยราชการที่พัฒนาภาคอีสานมาพิจารณาร่วมกัน ปรับแผนไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน

เมื่อโครงการอีสานเขียวดำเนินการโดยความรับผิดชอบด้านงบประมาณของกองทัพบกมาเป็นเวลา 1 ปี ในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2531 รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกเปรมจึงได้สนองแนวพระราชดำริของโครงการอีสานเขียวด้วยการบรรจุโครงการอีสานเขียวไว้ในแผนงานพัฒนาชนบทแห่งชาติ เนื่องจากกองทัพบกไม่สามารถรองรับในด้านงบประมาณอย่างเพียงพอ โครงการอีสานเขียวจึงเข้าสู่ระบบการพัฒนาของรัฐภายใต้การควบคุมและการกำหนดนโยบายของ "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (กชช.) ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน โดยมี สุเมธ ตันติเวชกุล ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการ ทำให้โครงการอีสานเขียวได้รับการสนับสนุนงบประมาณเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งเรียกว่า งบเร่งรัด เพิ่มเติมจากงบปกติที่กระทรวงทบวงกรมต่างๆ ที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับอยู่แล้ว (กองอำนวยการรักษาความมั่นคงแห่งชาติ 2532)

โครงการอีสานเขียวสามารถระดมความช่วยเหลือได้อย่างกว้างขวาง ทั้งจากรัฐบาล และองค์กรเอกชนระหว่างประเทศ ได้แก่

สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย เยอรมัน อิตาลี อิสราเอล ญี่ปุ่น สวีเดน เนเธอร์แลนด์ จีน และฝรั่งเศส เป็นต้น บางโครงการได้มีองค์กรเอกชนร่วมดำเนินการ อาทิ สมาคม YWCA สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม โครงการส่วนใหญ่เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยหน่วยงานราชการ ในรูปแบบของการระดมทรัพยากรทุนจากรัฐบาล เอกชน[40] และองค์กรระหว่างประเทศเพื่อดำเนินงานโดยหน่วยงานราชการ

นอกจากโครงการอีสานเขียวแล้ว กองทัพภายใต้การนำของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เชิดชูเน้นย้ำพระราชดำรัสจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่ทหาร เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2530 มากำหนดเป็นยุทธศาสตร์พระราชทาน "ประเทศมั่นคง ประชาชนมั่งคั่ง" ดังที่พลเอกชวลิตกล่าวปราศรัยในพิธีรับมอบเครื่องมือทางการช่างจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาเพื่อช่วยเหลือโครงการอีสานเขียว เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2531 ว่า

> ... นอกจากนี้เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2530 พระองค์ได้พระราชทานพระกระแสพระราชดำรัสแก่เหล่าทหารย้ำอีกว่า "ทหารจะต้องแผ่ความเมตตาอาทร... สนับสนุนและพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชน" กองทัพไทยได้ถือว่ากระแสพระราชดำรัสดังกล่าวคือพระบรมราชโองการอันศักดิ์สิทธิ์ที่พระราชทานแก่กองทัพ และเป็นหน้าที่ของทหารทุกนายทั่วทั้งกองทัพของเราที่จะต้องปฏิบัติตามพระบรมราชโองการนี้ให้ประสบความสำเร็จให้จงได้ (สำนักพิมพ์ธรรมนิติ ม.ป.ป.: 102-103)

ต่อมา พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้แปรพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานแก่กองทัพดังกล่าว มาสู่ *"ยุทธศาสตร์พระราชทาน ประเทศมั่นคง ประชาชนมั่งคั่ง"* ดังปรากฏในการถวายสัตย์ปฏิญาณในวันกองทัพไทย เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2531 ข้อความว่า

> โครงการน้ำพระราชหฤทัยจากในหลวงเพื่อพัฒนา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นสมรภูมิใหญ่ของสงครามกับความยากจน กองทัพไทยได้กรีธาสรรพกำลังของกองทัพร่วมกับพี่น้องประชาชนและข้าราชการทุกหน่วย เคียงบ่าเคียงไหล่ทำสงครามกับความยากจนอย่างเอาจริงเอาจัง และต่อเนื่อง

กองทัพไทยถือว่ากระแสพระราชดำริเกี่ยวกับโครงการนี้คือพระบรมราชโองการอันศักดิ์สิทธิ์และมีความหมายยิ่งต่อความปลอดภัย ความมั่นคง และความเจริญอย่างแท้จริงของพระราชอาณาจักร ซึ่งกองทัพไทยจะร่วมกับพี่น้องประชาชน และข้าราชการทุกหน่วย มุ่งเอาชนะสงครามนี้มาน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายให้จงได้" (สำนักพิมพ์ธรรมนิติ ม.ป.ป.: 25)

การปฏิบัติการของกองทัพด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ไม่เพียงปรากฏผ่านโครงการอีสานเขียวเท่านั้น แต่ยังได้พัฒนามาสู่ โครงการลุ่มน้ำปากพนัง โครงการพัฒนาดอยตุงเพื่อพัฒนาภาคเหนือ และโครงการความหวังใหม่เพื่อความมั่นคง (โครงการฮารัปปันบารู) เพื่อพัฒนาภาคใต้อีกด้วย (สำนักพิมพ์ธรรมนิติ ม.ป.ป.: 24; กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน 2532)

โครงการพระราชดำริ ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณภาครัฐ

รัฐบาลเริ่มจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งเพื่อดำเนินโครงการพระราชดำริเป็นการเฉพาะตั้งแต่ก่อตั้งสำนักงาน กปร. โดยไม่ได้ระบุจำนวนแน่ชัด งบประมาณของโครงการพระราชดำริเพิ่มขึ้น 6 เท่าในเวลาประมาณ 20 ปี โดยมีสำนักงาน กปร. ทำหน้าที่ในการเสนอคณะกรรมการ กปร.เพื่อพิจารณาอนุมัติงบประมาณ (งบกลาง) ให้แก่หน่วยงานนั้นๆ เพื่อสามารถสนองพระราชดำริได้ทันที (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 48-50) ทั้งนี้ กปร.ยังปราศจากข้อจำกัดในด้าน

งบประมาณ จากการที่สำนักงบประมาณจัดสรรงบประมาณตามความเหมาะสมให้ กปร. ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารงบประมาณของโครงการพระราชดำริเป็นประจำทุกปีงบประมาณ

งบประมาณค่าใช้จ่าย ตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2525-2544			
ปีงบประมาณ	**งบประมาณ (ล้านบาท)**	**ปีงบประมาณ**	**งบประมาณ (ล้านบาท)**
2525	300	2533	1,000
2526	350	2534-2536	1,900
2527	400	2537-2539	2,000
2528	450	2540	2,300
2529-2532	700	2541-2544	2,000

ที่มา: สำนักงาน กปร. *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544): 75

การจัดสรรงบประมาณของโครงการพระราชดำรินั้นนำเอารูปแบบการทำงานของการพัฒนาเพื่อความมั่นคงมาใช้ คือ มีงบลอย (floating fund) ไว้จำนวนหนึ่งเป็นลักษณะที่จะนำมาใช้เมื่อไหร่ก็ได้ ทำให้กระบวนการในการดำเนินงานเป็นไปโดยรวดเร็วฉับพลัน เพื่อลดขั้นตอน เนื่องจากสามารถอนุมัติได้ทันทีภายหลังการอนุมัติจากนายกรัฐมนตรี (สำนักงาน กปร. 2544: 106)

การอนุมัติงบประมาณของสำนักงาน กปร.นั้น มีข้อกำหนดเพียงเพื่อให้โครงการสามารถดำเนินการสนองพระราชดำริได้อย่างรวดเร็วไม่เกิน 1 ปีเท่านั้น โดยหน่วยงานราชการจะต้องดำเนินการภายใต้งบประมาณปกติของกระทรวงนั้นๆ ในปีถัดไป อีกทั้งการอนุมัติงบประมาณของ กปร. ในโครงการพระราชดำริ ยังมีการสกัดกั้นการเสนอโครงการของหน่วยงานราชการนั้นเองมาอ้างเป็นโครงการพระราชดำริ ดังปรากฏในข้อควรจำของเอกสารอัดสำเนา คำ

ชี้แจงและคู่มือการปฏิบัติงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่จัดทำโดยสำนักงาน กปร. มกราคม 2540 เพื่อแจกแก่หน่วยงานราชการต่างๆ ดังนี้

15) ข้อควรจำ

1. โครงการใดที่ต้องใช้ระยะเวลาดำเนินการเกิน 1 ปี ขึ้นไปจึงจะแล้วเสร็จในปีงบประมาณต่อๆ ไป ให้หน่วยงานนั้นๆ เสนองบประมาณไปยังสำนักงบประมาณเอง โดยตั้งงบประมาณไว้ในแผนงานปกติของส่วนราชการนั้นๆ รวมทั้งงบประมาณปกติสำหรับการดูแลบำรุงรักษาหรืออื่นๆ ตลอดไปสำหรับโครงการนั้นๆ ด้วย เพราะ ทาง กปร. จะพิจารณาอนุมัติให้เฉพาะโครงการที่เริ่มใหม่ในปีงบประมาณนั้นๆ ซึ่งหน่วยงานต่างๆ ไม่ทราบก่อน และไม่ได้เตรียมงบประมาณไว้

2. โครงการที่เสนอจะต้องเป็นโครงการที่ได้มีพระราชดำริใหม่ หรือเป็นโครงการเก่าแต่ได้มีพระราชดำริใหม่ซึ่งเป็นโครงการหรือกิจกรรมใหม่เริ่มแรกจริงๆ **มิใช่เป็นโครงการที่หน่วยงานต่างๆ ดำเนินการอยู่แล้วแต่มาอ้างเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพราะได้เคยเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรหรือพระราชทานข้อคิดเห็นประกอบเพียงเล็กน้อยเท่านั้น** งบประมาณ กปร. **มีไว้เพื่อใช้จ่ายในลักษณะ**เป็นงบฉุกเฉิน เพื่อสนับสนุนหน่วยงานต่างๆ ให้สามารถสนองพระราชดำริในโครงการใหม่ๆ ที่จำเป็นเร่งด่วนในทันทีเท่านั้น และทุกหน่วยงานจะต้องพิจารณาดำเนินการสนองพระราชดำริโดยใช้ จ่ายจากงบประมาณปกติของตนเองก่อน **โดยการจัดลำดับความสำคัญของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริไว้ในลำดับสูง จนเมื่อเกินกำลังขีดความสามารถแล้วทาง กปร. จึงจะพิจารณาสนับสนุนงบประมาณได้** (ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน สำนักงาน กปร. 2540: 11)

นอกจากงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลแล้ว บ่อยครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินที่ได้รับจากการทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อสนับสนุนโครงการพระราชดำริ ดังปรากฏใน *ตะวันส่องหล้า* ของ สุวิชา (นามแฝงของทรงสุดา ยอดมณี) ที่พระราชทานเงินที่ได้จากการถวายในการเสด็จพระราชดำเนินไปยังเอไอทีเซ็นเตอร์ ดังนี้

> ระหว่างทางที่จะทรงพระดำเนินออกไปจาก เอ.ไอ.ที. เซ็นเตอร์นั้นผ่านแถวผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทมากมาย ฉันก็โผผินติดตามไปดูเหตุการณ์ด้วย ทรงหยุดมีพระราชปฏิสันถารกับหลายคน ที่ฉันได้ยินชัดเจนก็ตอนที่รับสั่งกับ ดร. สุเมธ ตันติเวชกุลว่า "เงินที่ได้วันนี้ สำหรับบึงพระรามฯ" (สุวิชา 2539: 107)

ข้อมูลที่ระบุว่าทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริยังปรากฏในการอภิปรายโดย ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ที่ระบุว่า ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริก่อนการสนับสนุนจากรัฐบาล

> ... ผู้บัญชาการทหารบกในตอนนั้นคือ พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ได้จัดเดินการกุศล แล้วก็ได้เงินจำนวนหนึ่ง คือ 60 ล้านบาท ก็ได้นำเข้าไปถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็มีรับสั่งบอกว่า รับเงินทันที 60 ล้านบาทนี้ ยังทรงติดลบอยู่อีก 12 ล้านบาท หมายความว่าทรงจ่ายไปแล้ว 72 ล้านบาท ... พร้อมกันนั้นก็ทรงยกตัวอย่างว่า 60 ล้านบาทนี้มีอะไรบ้าง... (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช 2530: 103)

จากปัจจัยด้านบริบททางการเมือง และการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาของรัฐบาล ทำให้เกิดการจัดตั้ง "คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" (กปร.) ซึ่งเป็นคณะกรรมการระดับชาติ และการเกิดสำนักงาน กปร. เพื่อเป็นองค์กรประสานงานภายใต้โครงสร้างของรัฐเพื่อสนองภารกิจด้านการ

พัฒนาตามแนวพระราชดำริ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญต่อพัฒนาการของโครงการพระราชดำริ ทำให้แนวทางการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริสามารถแก้ไขปัญหาในด้านการงบประมาณจากการที่รัฐได้กันงบประมาณเฉพาะเพื่อการสนองโครงการพระราชดำริในการประสานให้การดำเนินโครงการเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ก่อนที่จะเข้าสู่ระบบการดำเนินงานและจัดสรรงบประมาณตามปกติของแต่ละหน่วยงาน การมีองค์กรประสานระหว่างหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานเพื่อให้โครงการพระราชดำริทำให้สามารถดำเนินการและเผยแพร่แนวทางการพัฒนาตามพระราชดำริได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเกิดขึ้นขององค์กรประสานงานก่อให้เกิดการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในรูปแบบของการประสานเครือข่ายผ่านผู้แทนองค์กรภายใต้โครงสร้างขององค์กรประสานงาน ทำให้อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริได้เชื่อมโยงผ่านปัญญาชนในโครงสร้างทั้งจากผู้มีอำนาจสูงสุดในกองทัพ ปัญญาชนเทคโนแครตผู้กำหนดนโยบายของหน่วยงานราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการพัฒนา โดยมีนายกรัฐมนตรีในฐานะผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหารเป็นประธาน อย่างไรก็ตามแต่ การดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานราชการก็ยังคงเป็นข้อจำกัดในการสนองพระราชดำริในด้านกฎเกณฑ์ ขั้นตอนที่ซับซ้อน และการใช้ระยะเวลาในการดำเนินการ การแก้ไขปัญหาของการดำเนินงานในระบบราชการจึงเกิดขึ้นด้วยการก่อตั้งโครงสร้างการดำเนินงานสนองพระราชดำริในรูปแบบของ “องค์กรเอกชน” ในยุคต่อมา

เชิงอรรถ

1 ในฐานะผู้บัญชาการทหารบก เปรมก่อตั้งกลุ่มนายทหารจำนวนหนึ่ง ซึ่งมี ชวลิต ยงใจยุทธ เข้าร่วมด้วย มีการร่างนโยบายต่อต้าน พคท. โดยสรุปบทเรียนจากประสบการณ์ปฏิบัติการในเขตอีสาน นโยบายนี้ได้รับการตีพิมพ์ เรียกว่า คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี 66/2523 ในช่วงที่เปรมดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี โปรดดู ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539).

2 สำหรับบทวิเคราะห์สถานการณ์อันนำไปสู่ "วิกฤติการณ์" ของขบวนการฝ่ายซ้ายของไทย โปรดดู กลุ่มเพื่อนไทยในยุโรป, *วิกฤติการณ์ฝ่ายก้าวหน้าไทยในปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วลี, 2525) ซึ่งเป็นเอกสารสนทนาว่าด้วยเรื่อง "วิกฤติการณ์ของฝ่ายก้าวหน้าไทย" ที่จัดขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2524 ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ หนังสือดังกล่าวได้ประมวลภาพรวมของสถานการณ์ที่ พคท. กำลังเผชิญในขณะนั้น จากเอกสารสำคัญทั้งในภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับความขัดแย้งทางความคิดระหว่าง พคท.กับผู้ปฏิบัติงานกลุ่มต่างๆ ใน ธิกานต์ ศรีนรา, "ความขัดแย้งทางความคิดในขบวนปฏิวัติไทย ระหว่าง พ.ศ. 2519-2525," วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

3 ผู้เข้ามอบตัวได้รับการนิรโทษกรรม อาทิ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เข้ามอบตัวในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2523 ธีรยุทธ บุญมีเข้ามอบตัวในปี พ.ศ. 2524 จากการเขียนประวัติของ พคท. โดย สมศักดิ์ (2546) ชี้ว่า ภายหลังสมัชชาครั้งที่ 4 ในปี พ.ศ. 2525 ไม่นาน อุดม สีสุวรรณ หนึ่งในแกนนำของพรรคก็ได้เข้ามอบตัวกับรัฐบาล ต่อมา สมาชิกพรรคในเขตงาน 444 อุบลราชธานีตอนเหนือได้เข้ามอบตัวทั้งเขตงาน ตามด้วยกรรมการพรรคระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับคณะกรรมการกลางที่เพิ่งได้รับเลือกตั้งจากสมัชชา 4 โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2546).

4 ตัวอย่างของกลุ่มนี้ เช่น บุญส่ง ชเลธร ยุค ศรีอารยะ (เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ) เทิดภูมิ ใจดี สมพงษ์ สระกวี เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ปรีดี บุญซื่อ วิชัย บำรุงฤทธิ์ เป็นต้น.

5 ผู้สนใจโปรดดู *พันธมิตร* ฉบับปฐมฤกษ์ ยุค ศรีอารยะ "การปฏิวัติภายในขบวนปฏิวัติ" *ตะวันใหม่* 3:156 (16 มีนาคม 2524): 14-22 และ ธีรยุทธ บุญมี "การปฏิวัติยุคใหม่" *มาตุภูมิ* 7:1047 (30 มีนาคม 2524): 24-33 เป็นต้น อ้างถึงใน *วิกฤตการณ์ฝ่ายก้าวหน้าไทยในปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ: กลุ่มเพื่อนไทยในยุโรป 2525).

6 มีข้อเสนอที่แตกต่างกันระหว่างยุทธศาสตร์ "ป่านำบ้าน" หรือ "ชนบทล้อมเมือง" กับการต่อสู้จากในเมือง.

7 กลุ่มทหารประชาธิปไตยเป็นกลุ่มที่มีจุดร่วมทางความคิด โดยมี

ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อดีตกรรมการกลางพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งขัดแย้งกับแกนนำพรรคในปัญหาแนวทางการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางความคิด กลุ่มนี้เห็นร่วมกันว่าภารกิจหลักของกองทัพไทยคือสนับสนุนการเมืองระบอบประชาธิปไตย เป็นแนวทางแก้ปัญหาหลักของชาติภายใต้คำขวัญ "กองทัพของประชาชนและเพื่อประชาชน" มีการเผยแพร่ความคิดปรากฏในรูปของแถลงการณ์ และสาส์นวิจารณ์นโยบายรัฐบาล เสนอแนะให้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากเผด็จการเป็นประชาธิปไตย ผ่านนิตยสารตะวันใหม่ มีแกนนำกลุ่มเป็นทหารที่มีบทบาทในกองอำนวยการรักษาความมั่นคงและทหารเสนาธิการจำนวน 12 คน ได้แก่ ระวี วันเพ็ญ, ชวลิต ยงใจยุทธ, ชวัต พิสุทธิพันธุ์, ประโยชน์ ถาวรศิริ, สุบรรณ แสงพันธุ์, ทรงศักดิ์ ยูสานนท์, ประสิทธิ์ นวาวัตร, สมพงษ์ บุญญสิริกุล, มานะ เกสรศิริ, สมศักดิ์ พันธุ์เอี่ยม, พิศิษฐศักดิ์ ณิปวนิช, สมชาย วิรุฬผล นอกจากนี้ยังมีแกนนำพลเรือนร่วมด้วย ปัจจัยผลักดันให้ทหารประชาธิปไตยก่อตัวขึ้นได้แก่ ปัญหาการต่อสู้ของสงครามประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย โปรดดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2525).

8 ผู้สนใจคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523, 65/2525 และ 47/2529 โปรดดู ชวลิต ยงใจยุทธ, *ยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์* (กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, 2532).

9 เมื่อวันที่ 10 มี.ค. 2527 ชวลิต ยงใจยุทธ รองเสนาธิการทหารบก สรุปว่ามีผู้เข้ามอบตัวทั้งสิ้น 20,000 คน และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ประมาณว่ากองกำลังติดอาวุธของ พคท. เหลือประมาณ 1,200 คน มีการระบุว่า ผู้ปฏิบัติงาน พคท. คนสุดท้ายของเขตงานอีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา ชัยภูมิ นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว และภาคตะวันออก ถอนตัวออกจากเทือกเขาพนมดงเร็กเมื่อปี พ.ศ. 2527 โปรดดู คงเจตน์ พร้อมนำพล (2542) ในขณะที่ผู้ปฏิบัติงานคนสุดท้ายของ พคท.ในเขตงานภาคใต้ออกจากป่าในปี พ.ศ. 2534.

10 เปรม ติณสูลานนท์ เกิดเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2463 ณ ตำบลบ่อยาง สงขลา สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมจากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย แล้วเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าจนสำเร็จการศึกษา และได้ศึกษาด้านการทหารที่ประเทศสหรัฐอเมริกา เปรมได้รับแต่งตั้งเป็นนายร้อยตรียานเกราะเมื่อปี พ.ศ. 2484 ต่อมาในปี พ.ศ. 2497 ได้รับแต่งตั้งเป็น ผบ.กองพันที่ 5 ทหารม้ายานเกราะ กองพลที่ 2 เป็นอาจารย์โรงเรียนศูนย์การทหารม้าในปี พ.ศ. 2501 เป็นรองแม่ทัพภาคในปี พ.ศ. 2517 ซึ่งในระหว่างนี้ได้ปฏิบัติงานในการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ เปรมได้มีการประกาศใช้นโยบาย "การเมืองนำการทหาร" เป็นครั้งแรก แนวทางดังกล่าวประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งในภาคอีสาน และได้พัฒนามาเป็นยุทธศาสตร์ "เมืองล้อมป่า" เพื่อใช้เป็นยุทธศาสตร์การปราบปรามคอมมิวนิสต์ ในเดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2521 เปรมได้เลื่อนยศเป็นผู้บัญชาการทหารบก

ในด้านการเมือง เปรมเข้าร่วมรัฐบาลของเกรียงศักดิ์ โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลเกรียงศักดิ์ 1 และดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบกในขณะเดียวกันด้วย ในรัฐบาลเกรียงศักดิ์ 2 และ 3 ได้เข้ารับหน้าที่ในตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย และเมื่อพลเอกเสริม ณ นคร ผบ.ทบ. เกษียณอายุราชการทหารในปี พ.ศ. 2521 เปรมจึงได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหารบกสืบแทนต่อมา หลังจากที่เกรียงศักดิ์ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว เปรมได้รับการชาวเสียงจากรัฐสภาให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523 จนถึงวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2531 เปรมสิ้นสุดตำแหน่งทางการเมืองจากการขอวางมือภายหลังพรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งเป็น สส. มากที่สุดจากการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531.

11 สุรชาติ (2541) กล่าวว่า หากปราศจากการสนับสนุนของสถาบันกษัตริย์ ก็มองไม่เห็นว่ารัฐบาลเปรมจะรอดพ้นจากการรัฐประหารได้อย่างไร โดยเปรียบเทียบกับกษัตริย์สเปนว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทเช่นเดียวกันในการค้ำจุนรัฐบาลพลเรือนภายใต้แรงกดดันของทหารที่มีแนวคิดอำนาจนิยม (สุรชาติ บำรุงสุข 2541: 57) ดังปรากฏว่า ในขณะที่เปรมดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี มีการปฏิวัติจากกลุ่มทหารแต่ล้มเหลวทั้งสองครั้ง ครั้งแรกรู้จักกันในนาม "กบฏเมษาฮาวาย" เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2524 โดยกลุ่มทหารหนุ่ม (ยังเติร์ก) นำโดยพันเอกมนูญ รูปขจร และพันเอกประจักษ์ สว่างจิตร และอีกครั้งในวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2528 นำโดยพันเอกมนูญ รูปขจร และพลเอกเสริม ณ นคร.

12 พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ได้รับพระราชทานสมัญญา "มหาราช" ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน มีข้อมูลระบุว่า ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเยือนต่างประเทศในสมัยรัฐบาลสฤษดิ์ ได้มีมติผ่านหนังสือพิมพ์ให้ถวายพระราชสมัญญามหาราช แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า "สมเด็จภัทรมหาราช" ซึ่งมีความหมายว่า "มหาราชผู้ทรงความดี ความงาม ความประเสริฐ ความน่ารัก ความเป็นมงคล" (เกรียงไกร และ คณะ ม.ป.ป.: 64).

13 สาเหตุการดำเนินการจัดงานในรูปแบบ "มูลนิธิ" นั้น เนื่องจากคณะกรรมการจัดงาน 5 ธันวามหาราช เป็นคณะกรรมการซึ่งรวมตัวดำเนินการจัดงานในแต่ละปีชั่วคราว แต่การจัดงานต้องดำเนินการเป็นประจำทุกปี ประกอบกับคณะกรรมการไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคล หรือฐานะใดๆ ทางกฎหมาย จึงไม่สะดวกและคล่องตัว "มูลนิธิ 5 ธันวามหาราช" จัดเป็นมูลนิธิที่ก่อตั้งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อจัดงานเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นการเฉพาะ

14 สำหรับที่มาของคำว่า "แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง" นี้ ปรากฏในคำ

ปราศรัยเปิดการประชุมของสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี (ในขณะนั้น) ในพิธีเปิดการประชุมเชิงปฏิบัติการผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำชุมชนแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อ. ปากเกร็ด จ. นนทบุรี วันเสาร์ที่ 4 พฤษภาคม 2528 เวลา 09.00 น. ดังนี้ "เรื่องของแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง กระผมทีแรกได้ฟังคำนี้ก็รู้สึกสะดุ้งขึ้นมาว่า เอ๊ะใครช่างคิดคำนี้ออกมาได้ แต่ก็ยังงงๆ อยู่เหมือนกันว่า ท่านผู้คิดหรือท่านผู้มีอุดมการณ์นี้ท่านคิดอย่างไร และมีอุดมการณ์อย่างไรที่จะทำ ...ต่อมา กระผมได้ทราบข่าวว่า นายอำเภอปชา (ผู้พัฒนาหมู่บ้านเล็กๆ ในจังหวัดเลย - ผู้เขียน) ได้รับเลือกเป็นคนไทยตัวอย่าง ...ต่อมา ถ้าผมจำไม่ผิด กระผมได้ทราบจากคุณสมพร เทพสิทธา (รองประธานและเลขาธิการสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์) เรื่องของแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง คำนี้ อาจจะเป็นคำของคุณสมพร หรือใครสักคนเป็นแน่ที่คิดคำนี้ขึ้น คือผลงานของนายอำเภอปชา และต่อมาเป็นสิ่งที่อัศจรรย์ใจหน่อย เหมือนกับว่า รัฐบาล โดยรัฐมนตรีกระมล ทองธรรมชาติ ท่านสนใจคำนี้ขึ้นมา และยอมเรียกว่าอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ...และท่านก็ได้กราบเรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เสนอรัฐบาลในฐานะเป็นกรรมการเอกลักษณ์ของชาติก็เลยเป็นเรื่องที่รัฐบาลท่านรับรู้รับทราบ ซึ่งก็เป็นหน้าที่ของท่านอยู่แล้ว..." โปรดดูเพิ่มเติมใน *อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง: นโยบายและแนวปฏิบัติ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง, 2529) และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. *อุดมการณ์สร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง, 2530).

15 อรุณ พร้อมเทพ อดีตรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด กล่าวว่า มีมติ ครม. กำหนดให้มีการจัดสัปดาห์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ในวันที่ 1-7 พฤษภาคม ของทุกปีเรื่อยมาจนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2532 จึงยกเลิกไป โดยในแต่ละปีจะมีประชาชนและผู้นำชุมชนจากทั่วประเทศมาชุมนุมกัน 3 วัน และมีการแสดงนิทรรศการ การออกร้านผลผลิตของชาวบ้าน โปรดดู กลุ่มงานประสานและอำนวยการธนาคารสมอง. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, "อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง แก้ไขปัญหาความยากจน," ใน *ธนาคารสมองของคนไทย แหล่งรวมองค์ความรู้วุฒิสภา เล่มที่ 5 ชุมชนของเรา*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2548), หน้า 165 - 169.

16 เปรม ติณสูลานนท์เป็นนายกรัฐมนตรีในประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่ดำรงตำแหน่งต่อเนื่องเป็นอันดับที่ 3 รองจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม และถนอม กิตติขจร.

17 ในปี พ.ศ. 2524 มีชื่อเรียกว่า "สำนักงานเลขานุการ กปร." มีการเปลี่ยนชื่อเป็น "สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ในปี พ.ศ. 2534.

18 มีความไม่ชัดเจนในประเด็นผู้ที่มีบทบาทริเริ่มผลักดัน กปร. ในขณะ

ที่การเขียนประวัติศาสตร์ของสำนักงาน กปร. ระบุว่า พลเอกเปรมเป็นผู้ริเริ่ม โดยให้หน่วยงาน คือ สภาพัฒน์ฯ เป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของ ดร.สุเมธ ที่ระบุว่า การก่อตั้งสำนักงาน กปร. เป็นแนวคิดของเปรม โดยมอบหมายให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการ ส่วนเขามีบทบาทในการร่างระเบียบและโครงสร้าง กปร. (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 ม.ค. 2547).

แต่ในเอกสารชิ้นเดียวกันที่เป็นบันทึกของเปรมกลับระบุว่า การก่อตั้งสำนักงาน กปร. เป็นการริเริ่มของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินำโดย ดร.เสนาะ ดร.สุเมธ และพิมลศักดิ์ เป็นผู้เสนอแก่เปรม ดังปรากฏในข้อความว่า "ทรงทดลองเกี่ยวกับโครงการที่เกี่ยวกับความผาสุกของประชาชนในภาคต่างๆ ที่ต่างๆ นั้น ทรงใช้เงินส่วนพระองค์บ้าง เงินของทางราชการบ้าง ซึ่งทางราชการไม่ค่อยมีระบบในการถวายเงินแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงใช้ในการทำโครงการตามพระราชดำริ เพราะฉะนั้น **ความคิดนี้จึงเกิดขึ้นที่สภาพัฒน์ ตั้งแต่สมัย คุณเสนาะ คุณสุเมธ รวมทั้งคุณพิมลศักดิ์ด้วย ก็ได้มาเสนอแนะกับผมว่า** ควรตั้งหน่วยงานขึ้นเพื่อที่จะรองรับโครงการพระราชดำริให้เป็นไปอย่างมีระเบียบ มีระบบ และมีความชัดเจน ที่จะถวายความช่วยเหลือเป็นเรื่องเป็นราว เป็นขั้นเป็นตอน โดยให้ทุกส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมด้วย (เน้นโดยผู้เขียน)" (สำนักงาน กปร. 2544ก: 91).

19 พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และรัฐศาสตร์บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเกรอนอบ ประเทศฝรั่งเศส รับราชการในปี พ.ศ. 2513 ในกองสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ต่อมา ในปี พ.ศ. 2519 ย้ายมาอยู่ที่กองส่งแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พิมลศักดิ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานก่อตั้งสำนักงาน กปร. โดยในปี พ.ศ. 2536 เขาดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการสำนักงาน กปร. ใน ปี พ.ศ. 2540 เป็นรองเลขาธิการ กปร. และเป็นเลขาธิการสำนักงาน กปร. ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2542-16 ตุลาคม พ.ศ. 2543 ถัดจากมนูญ มุกข์ประดิษฐ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งระหว่างวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2542-3 กันยายน พ.ศ. 2542.

20 จากข้อเขียนของเขาดังนี้ "โดยที่คำว่า กปร. นี้ ผู้เขียนก็คิดอยู่นานว่าควรจะใช้คำย่ออะไรดี ตอนแรกคิดจะย่อว่า คปพ. หรือ คปร. แต่คิดไปคิดมาสัญชาตญาณก็บอกว่าไม่น่าจะเหมาะ ก็เลยมาเป็น 'กปร.' ที่ใช้อยู่จนทุกวันนี้" (สำนักงาน กปร. 2544ก: 122).

21 วิเคราะห์จากโครงสร้างของ กปร. จากระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2546 เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2546 อ้างอิงจาก สำนักงาน กปร. *กษัตริย์นักพัฒนา* (กรุงเทพฯ: ดอกเบี้ย, 2546).

22 ต่อมา ได้มีการแก้ไขปรับปรุงระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในปี พ.ศ. 2527 พ.ศ. 2531 พ.ศ. 2534.

23 โครงสร้างของ กปร. ในปัจจุบันประกอบด้วย นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ในส่วนของกรรมการประกอบด้วย ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ราชเลขาธิการ เลขาธิการนายกรัฐมนตรี เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก รองราชเลขาธิการที่ราชเลขาธิการมอบหมายจำนวน 1 คน กรรมการและฝ่ายเลขานุการ ประกอบด้วย เลขาธิการ กปร. รองเลขาธิการ กปร. ที่ปรึกษาด้านการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงาน กปร. เจ้าหน้าที่สำนักราชเลขาธิการที่ราชเลขาธิการมอบหมายจำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น 18 คน.

24 ได้แก่ ราชเลขาธิการ รองราชเลขาธิการที่ราชเลขาธิการมอบหมายจำนวน 1 คน เจ้าหน้าที่สำนักราชเลขาธิการที่ราชเลขาธิการมอบหมายจำนวน 1 คน ในปี พ.ศ. 2524 โครงสร้างของ กปร. ยังประกอบด้วยผู้แทนพระองค์ ได้แก่ องคมนตรี ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของ กปร.

25 หน่วยงานที่จัดตั้งคณะกรรมการระดับกระทรวงเพื่อทำหน้าที่ในการกำกับ ดูแล ประสานงาน และปฏิบัติงาน ติดตามผล โครงการพระราชดำริได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงมหาดไทย (สำนักงาน กปร., 2540: 3 (เอกสารอัดสำเนา)) การเกิดขึ้นของหน่วยงานดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนถึงหน่วยงานหลักที่มีบทบาทในการสนองโครงการพระราชดำริ ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงมหาดไทย.

26 ในกรณีที่โครงการพระราชดำริที่มีความเร่งด่วนสามารถเสนอโดยตรงผ่านนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นประธาน กปร. เพื่ออนุมัติแต่เพียงผู้เดียว เพื่อความรวดเร็วในด้านการอนุมัติงบประมาณการดำเนินงาน (ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2547).

27 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่า โครงการพระราชดำริส่งผลต่อการตัดสินใจประท้วงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการฯ โดยราษฎร กล่าวคือ หากราษฎรประสบปัญหา หรือผลกระทบจากโครงการด้านการพัฒนา บางกรณีหน่วยงานราชการมักอ้างว่าเป็นโครงการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ราษฎรจะส่งฎีกา หรือจดหมายเพื่อสอบถามมายังสำนักงาน กปร. เพื่อตรวจสอบสถานภาพที่แท้จริงของโครงการว่าเป็นโครงการพระราชดำริจริงหรือไม่ ผู้ให้สัมภาษณ์ระบุว่าหลายกรณีเป็นโครงการที่อ้างว่าเป็นโครงการพระราชดำริเพื่อต้องการลดกระแสการต่อต้านของราษฎร ในกรณีที่ราษฎรตรวจสอบพบว่าเป็นโครงการพระราชดำริ ราษฎรส่วนใหญ่มักสนับสนุน และยุติการประท้วง.

28 จากสถิติของสำนักงาน กปร.จำนวนโครงการพระราชดำริตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปี พ.ศ. 2537 จำนวนมากกว่า 2,000 โครงการ (จำนวนโครงการที่อยู่

ในความรับผิดชอบของกปร. 1,418 โครงการ) ปี พ.ศ. 2538 มีจำนวนโครงการพระราชดำริทั้งสิ้น 2,416 โครงการ ปี พ.ศ. 2540 จำนวนโครงการพระราชดำริทั้งสิ้น 2,500 โครงการ ปี พ.ศ. 2544 จำนวนที่อยู่ในความรับผิดชอบของ กปร. 2,831 โครงการ.

29 สถิติงบประมาณรายจ่ายประจำปีของกรมชลประทานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2541 ระบุว่า กรมชลประทานได้รับการจัดสรรงบประมาณในอัตราเพิ่มขึ้นทุกปี (ยกเว้นในปี พ.ศ. 2541 ที่ลดลง) ดังนี้

พ.ศ.	งบประมาณ (ล้านบาท)	พ.ศ.	งบประมาณ (ล้านบาท)
2531	9,203.17	2532	11,051.76
2533	14,723.15	2534	16,506.38
2535	17,753.35	2536	21,673.69
2537	24,435.15	2538	29,089.22
2539	36,180.09	2540	42,455.86
2541	30,567.40		

การเติบโตของกรมชลประทานเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินการพัฒนาในแนวพระราชดำริ ดังปรากฏว่ากรมชลประทานได้ดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำตามแนวพระราชดำริตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493-2540 แล้วเสร็จ 1,402 โครงการ จากโครงการก่อสร้างของกรมชลประทานทั้งหมดของกรมชลประทานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445-2540 จำนวน 9,238 โครงการ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 15.18 ของโครงการด้านการก่อสร้างของกรมชลประทาน (ผ่องจิต บุญขัน 2541: 28-29; 37-72).

30 นครินทร์ (2528) ระบุว่า การถวายฎีกาเป็นจารีตทางการเมืองระหว่างราษฎรกับกษัตริย์ในสมัยอยุธยา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การถวายฎีกาเป็นเรื่องที่แพร่กระจายทั่วไปในขอบเขตพระราชอำนาจลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และบางส่วนของหัวเมืองประเทศราชที่เพิ่งถูกรวบอำนาจเข้ามาในส่วนกลาง อย่างไรก็ตาม แต่เดิมการถวายฎีกาเป็นทางสุดท้ายที่ราษฎรจะพึงกระทำเนื่องจากก่อนถวายฎีกาจะต้องมีพิธีกรรมการเฆี่ยนตีก่อน และหากถวายฎีกาเท็จจะมีความผิดตามกฎหมายอาญาด้วย ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ 5-7 ได้มีการตรา "พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา" โดยแต่งตั้ง "กรรมการศาลฎีกา" ทำหน้าที่แบ่งเบาพระราชภาระ ทำให้ต้องเขียนฎีกาให้ถูกต้องตามระเบียบมากขึ้น โดยชี้ว่า การถวายฎีกาสะท้อนถึงรูปลักษณ์ของกษัตริย์และอำนาจรัฐตามทัศนะของราษฎร ที่ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาความยุติธรรม และเป็นผู้จัดแจงให้ราษฎรได้มีช่องทางทำมาหากิน ในขณะที่ศิโรตม์ (2547) ชี้ว่า การถวายฎีกาเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่สำคัญและมีชีวิตชีวา โดยตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะเฉพาะของการถวายฎีการคือการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่อยู่กึ่งกลางระหว่างการยอมรับในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ (ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์ 2547: 54)

จากการศึกษาฎีกาในปี พ.ศ. 2470-2480, หนึ่งในกลุ่มผู้ถวายฎีกาที่น่า

สนใจจากการวิเคราะห์ของนครินทร์ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชาวนาในชนบท ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีลักษณะเด่นคือ ฎีกาที่ทำโดยผู้นำชาวนามักมีบัญชีหางว่าวลงชื่อกันหลายๆ คน (ต่างจากฎีกาที่ทำโดยกลุ่มอื่นที่ลงชื่อคนเดียว) และผู้เขียนฎีกามักเป็นคนอื่นที่ชาวนามาพบขอให้ช่วยเขียนแทนให้ ทำให้การพิจารณามักถูกวิจารณ์ว่าไม่มีอะไรบ่งบอกว่าเป็นตัวแทนชาวนา โดยอ้างว่าเป็นชาวนาร่ำรวยเพราะมีเงินจ่ายค่าฎีกา

ปัญหาของชาวนาที่ถวายฎีกา ได้แก่ การขอลดหย่อนอากรค่านาเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกยึดทรัพย์ไปขายทอดตลาด ขอให้บรรเทาปัญหาหนี้สินกับพ่อค้านายทุน ราคาข้าวตกต่ำ ฝนน้อยทำนาไม่ได้ผล ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง การมีกองทุนให้กู้ยืมไปทำนา การปรับปรุงระบบชลประทาน การตั้งสหกรณ์ชาวนา การจัดตั้งโรงสีและรับซื้อข้าวโดยรัฐบาล เป็นต้น ในขณะที่มีฎีกาอีกจำนวนหนึ่งที่ราษฎรใช้ในการผลักดันความคิดและโครงการใหม่ๆ และการเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาคนกลุ่มต่างๆ โปรดดูเพิ่มเติม นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองระหว่าง พ.ศ. 2470-2480," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528 และตัวอย่างการถวายฎีกาที่น่าสนใจของนายถวัติ ฤทธิเดช โปรดดู ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์, "110 ปี ถวัติ ฤทธิเดช ผู้นำกรรมกรคนแรก," *ศิลปวัฒนธรรม* 25:7 (1 พฤษภาคม พ.ศ. 2547) และ *แรงงานวิจารณ์เจ้า*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2547 [2542].

31 ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ รับราชการครั้งแรกที่กรมการเงินทหารบก ต่อมา ทำงานที่กรมวิเทศสหการ ได้ทุนการศึกษา AID ไปศึกษาต่อปริญญาโทที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ภายหลังจบการศึกษาได้กลับมาทำงานใช้ทุนที่กรมวิเทศสหการ ก่อนจะโอนมาทำงานที่กองวางแผนและเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ สภาพัฒน์ฯ ในปี พ.ศ. 2525 โปรดดู บทสัมภาษณ์ ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ ใน อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ (2549) สำหรับบทสัมภาษณ์ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ โปรดดู อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ 2549 [2519], น. 189-193.

32 เป็นที่น่าสังเกตว่า การก่อตั้งศูนย์ศึกษาไม่ได้มีสาเหตุเพียงเพื่อการเป็นตัวแบบของการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเท่านั้น แต่ยังมีมิติของการเผยแพร่อุดมการณ์และการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ในรูปแบบของการท่องเที่ยว การศึกษาดูงาน ทั้งจากนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ ข้าราชการ และเอกชน การเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของสื่อมวลชน รวมทั้งยังเป็นสถานที่ฝึกงานของนักศึกษาจำนวนหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นสถานที่ในการจัดแสดงและเผยแพร่ตัวแบบการพัฒนาตามแนวพระราชดำริแก่พระราชอาคันตุกะ หรือแขกต่างประเทศ อีกด้วย.

33 โปรดดูรายละเอียดกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของศูนย์ศึกษาการพัฒนาในบทถัดไป ตัวอย่างของการนำเกษตรกรตามแนวพระราชดำริมาเป็น "ตัวแบบ" และเครื่องยืนยันความสำเร็จของ

การปฏิบัติตามแนวทางของอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เพื่อประกอบการเผยแพร่การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ปรากฏในการเขียนหนังสือเฉลิมพระเกียรติ โปรดดูตัวอย่างได้ใน สำนักงาน กปร. *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544) ในหัวข้อ "ทัศนะของราษฎร" ราษฎรที่ปรากฏในสารคดีเฉลิมพระเกียรติส่วนใหญ่ มักเป็นกลุ่มผู้นำเกษตรกร หรือเกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต การอบรมเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาจากศูนย์ศึกษาการพัฒนา หรือหน่วยงานราชการตามโครงการพระราชดำริ และมักมีบทบาทในการเป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริให้แก่เกษตรกรในหมู่บ้าน และบางรายได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรแก่เกษตรกรกลุ่มอื่นๆ รวมถึงการเป็นสถานที่ศึกษาดูงานการพัฒนาตามแนวพระราชดำริของศูนย์ศึกษาการพัฒนาในแต่ละแห่ง และส่วนใหญ่มักมีประสบการณ์ในการเข้าร่วมในการผลิตสารคดีเฉลิมพระเกียรติที่เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน เนื่องจากการประสานงานของสื่อมวลชนผ่านสำนักงาน กปร. และศูนย์ศึกษาการพัฒนา ผู้เขียนจะได้อภิปรายประเด็นดังกล่าวในบทต่อไป.

34 หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และองค์กรเอกชนที่ดำเนินงานร่วมกันในศูนย์ศึกษาการพัฒนาแต่ละแห่งมีองค์ประกอบแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหา และจุดเน้นในการพัฒนาของศูนย์ตามแนวพระราชดำริ อาทิ กรมชลประทาน กรมป่าไม้ กรมประมง กรมปศุสัตว์ กรมพัฒนาที่ดิน กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร หน่วยงานประจำจังหวัด (ผู้ว่าราชการจังหวัด) กรมการพัฒนาชุมชน กรมโยธาธิการ กรมส่งเสริมสหกรณ์ การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค กองทัพภาคที่ 1 สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กรมอาชีวศึกษา สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กรมการศึกษานอกโรงเรียน หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา กรมควบคุมโรคติดต่อ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย กรมแผนที่ทหาร สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด สำนักงานประถมศึกษาจังหวัด สำนักงานพาณิชย์จังหวัด กรมประชาสงเคราะห์ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กรมพัฒนาชุมชน กรมการปกครอง กรมตรวจบัญชีสหกรณ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ สำนักงานการประถมศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข สถาบันการศึกษา เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ องค์กรเอกชน เช่น สภากาชาดไทย มูลนิธิพัฒนาชีวิตชนบท มูลนิธิชัยพัฒนา องค์กรระหว่างประเทศเช่น รัฐบาลแคนาดา โดย CIDA (Canadian International Development Agency) เป็นต้น

35 สำหรับรายละเอียดลักษณะการดำเนินการเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาของศูนย์ศึกษาการพัฒนา โปรดอ่านในบทที่ 5.

36 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาทั้ง 6 แห่งเรียงตามลำดับที่มีพระราชดำริ ได้แก่ (1) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

อ. พนมสารคาม จ. ฉะเชิงเทรา (8 ส.ค. 2522)

(2) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ. เมือง จ. นราธิวาส (18 ส.ค. 2524)

(3) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี (28 ธ.ค. 2524)

(4) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ.เมือง จ. สกลนคร (25 พ.ย.2525)

(5) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่ (11 ธ.ค. 2525) และ

(6) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ. ชะอำ จ. เพชรบุรี (5 เม.ย. 2526)

อ้างจาก *ประวัติศาสตร์ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* (กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร. 2542).

37 พลเอกชวลิต ยงใจยุทธเป็นหนึ่งในสมาชิกของกลุ่มทหารประชาธิปไตย ที่เสนอแนวทางการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ด้วยยุทธศาสตร์รุกทางการเมือง ชวลิตมีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับเปรม ติณสูลานนท์ ชวลิตเป็นหนึ่งในนายทหารที่เปรมจัดตั้งเพื่อทำการร่างนโยบาย 66/2523 เพื่อต่อต้าน พคท.จากประสบการณ์การปฏิบัติการในภาคอีสาน ชวลิตขึ้นดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกในปี พ.ศ. 2529 ในปี พ.ศ. 2532 ชวลิตเกษียณก่อนกำหนดและรวบรวมนายทหารและข้าราชการที่เกษียณ ซึ่งส่วนใหญ่มีสายสัมพันธ์กับเปรม ก่อตั้งพรรคความหวังใหม่ ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539) วิเคราะห์ว่า "ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ พลเอกชวลิตได้ใช้ตำแหน่งสร้างฐานทางการเมืองของตนโดยได้ดึงงบประมาณ 800 ล้านบาท จากงบประมาณรัฐบาลกลางเอามาใช้จ่ายในโครงการอีสานเขียว เพื่อพัฒนาภาคอีสาน พลเอกชวลิตและผู้ช่วยแจกจ่ายการอุดหนุนเพื่อแสวงหาพวกพ้องในภาคต่างๆ ที่มีแผนจะก่อตั้งพรรคการเมือง" (ผาสุกและคริส เบเกอร์ 2539: 596) โปรดดูแนวความคิดของชวลิตใน *ชวลิต ยงใจยุทธ, ยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อุดมศึกษา 2532) สุรชาติ (2541) วิเคราะห์ว่า กองทัพบกในยุคชวลิตมีบทบาทเด่นในด้านการพัฒนาในภาคต่างๆ ภายหลังจากที่สงครามต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยสิ้นสุดลง อย่างไรก็ตาม บทบาทด้านการพัฒนาของทหารปรากฏมาตั้งแต่สมัยสฤษดิ์ด้วยการจัดตั้งหน่วยงาน กรป. กลาง หรือบทบาทของทหารใหม่ในหน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างสำคัญได้แก่ ในยุคก่อนทหารมักจะมีบทบาทการพัฒนาผ่านหน่วยงาน กรป.กลาง แต่ปัจจุบันทหารได้ยึดถือการพัฒนามาเป็นภารกิจหลักหนึ่งของกองทัพ ทหารจึงไม่เพียงแต่เป็นนักรบเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นนักพัฒนาอีกด้วย โปรดดู สุรชาติ บำรุงสุข (2541).

38 การปรับตัวของสถาบันทหารโปรดดูเพิ่มเติมใน Chai-Anan Samu-

davanija Kusuma Snitwongse and Suchit Bunbongkarn, *From Armed Suppression to Political Offensive* (Bangkok: Aksornsiam Press, 1990); ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ยังเติร์กกับทหารประชาธิปไตย: การวิเคราะห์บทบาททหารในการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ 2525); สุรชาติ บำรุงสุข, *ทหารกับประชาธิปไตยไทย: จาก 14 ตุลา สู่ปัจจุบันและอนาคต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นตำรับ 2541) บทบาททหารในการสนองพระราชดำริ โปรดดู อุษณีย์ เกษมสันต์ *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทย ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ* (กรุงเทพฯ: บริษัท โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์ จำกัด, 2542).

39 แม้ว่ากองทัพจะมีการจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะด้านการพัฒนา ได้แก่ กรป. กลาง ขึ้นในปี พ.ศ. 2504 เพื่อทำหน้าที่ป้องกันและต่อต้านการดำเนินงานของ "ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์" โดยมีหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ (นพค.) ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติในพื้นที่ที่ประสบปัญหาด้านความมั่นคง แต่กองทัพยังคงมุ่งเน้นบทบาทด้านการปราบปรามเป็นบทบาทหลัก.

40 ในการระดมทุน ได้มีการจัดคอนเสิร์ตการกุศล การเดินการกุศล บริษัทห้างร้านนำการสนับสนุนโครงการมาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์ให้สินค้า เพื่อระดมทุนสนับสนุนโครงการ อาทิ บริษัทกระทิงแดงบริจาคเงินจำนวน 75 ล้านบาท มีการจัดคอนเสิร์ตการกุศล "เวลคัมทูอีสานเขียว" ร่วมกับวงดนตรีคาราบาว เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ณ สนามกีฬากองทัพบก ได้เงินบริจาคประมาณ 3 ล้านบาท มีการจัดคอนเสิร์ต "เวลคัมทูอีสานเขียว ฟรอมยู เอสเอ." ที่เมืองซานฟรานซิสโก รัฐแคลิฟอร์เนีย เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 ได้เงินบริจาคประมาณ 8 แสนบาทเศษ มีการจัดการเดินการกุศล "โรตารี-คอบบร้าโกลด์ 88" ที่เมืองพัทยา จ.ชลบุรี เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2531 (สำนักพิมพ์ธรรมนิติ ม.ป.ป.: 74).

บทที่ 5

โครงการพระราชดำริ: ยุคกำเนิด "องค์กรเอกชน" (พ.ศ. 2531-ปัจจุบั

บทที่ 5
โครงการพระราชดำริ: ยุคกำเนิด "องค์กรเอกชน" (พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน)

บริบททางการเมืองและการพัฒนา: การสถาปนาอำนาจนำในด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์

บริบททางการเมือง

บริบททางการเมืองของการเกิดขึ้นของมูลนิธิชัยพัฒนา ตรงกับช่วงปลายของรัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งสิ้นสุดตำแหน่งทางการเมืองจากการขอวางมือภายหลังจากที่พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งเข้าสภาฯ มากที่สุด เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม พ.ศ. 2531-23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534) ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมืองจากการเป็นหัวหน้าพรรคที่ได้รับเสียงข้างมากจากสภาผู้แทนราษฎร

รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกชาติชาย ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่อกลุ่มประเทศอินโดจีนด้วยการ "เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า"[1] นโยบายดังกล่าวได้รับการขานรับจากกลุ่มนักธุรกิจซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนทิศทางเศรษฐกิจไทย ส่งผลให้เกิดการสร้างพันธมิตรระหว่างกลุ่มข้าราชการและนักธุรกิจอย่างกว้างขวางและการก่อสร้างสาธารณูปโภคจำนวนมาก การผลัก

ดันทิศทางการพัฒนาประเทศได้เข้าสู่ยุคแห่งการปรับเปลี่ยนจากสมรภูมิแห่งการต่อสู้ด้านอุดมการณ์ทางการเมือง มาสู่อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วในอัตรามากกว่าร้อยละ 10 ต่อปี (ผาสุกและคริส เบเคอร์ 2539: 294) การผลักดันแนวทางการพัฒนาภายใต้รัฐบาลพลเอกชาติชาย[2] ต้องสะดุดลงจากปัจจัยทางการเมือง จากรัฐประหารของกลุ่มทหารที่เรียกตนเองว่า "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" (ร.ส.ช.) ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 คณะรัฐประหารซึ่งนำโดยพลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ได้แต่งตั้งให้อานันท์ ปันยารชุน[3] ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีโดยไม่ผ่านการเลือกตั้ง (2 มีนาคม พ.ศ. 2534-7 เมษายน พ.ศ. 2535 และ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2535-23 กันยายน พ.ศ. 2535)

ต่อมาเมื่อกลุ่มรัฐประหารมีแนวโน้มสืบทอดอำนาจ จากการเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา คราประยูร[4] ในวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2535 ได้จุดชนวนให้เกิดกระแสการต่อต้านอย่างรุนแรงและกว้างขวางจากประชาชน เหตุการณ์ดังกล่าวได้ลุกลามจนกลายเป็นสถานการณ์ลุกขึ้นสู้และปราบปรามสังหารหมู่ที่รู้จักกันในนาม "เหตุการณ์พฤษภาคม 2535" มีการวิเคราะห์บทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางและขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนว่าเป็นแกนนำในการเคลื่อนไหว[5]

บทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสถานการณ์ทางการเมืองปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 นับตั้งแต่การรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (ร.ส.ช.) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ ร.ส.ช. เข้าเฝ้าฯ เป็นกรณีพิเศษ และได้พระราชทานคำแนะนำต่างๆ ในการบริหารประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับรองคณะรัฐบาลที่เสนอโดย ร.ส.ช. โดยทรงแต่งตั้งอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี

ในเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

โปรดเกล้าฯ ให้สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี และพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ นำนายกรัฐมนตรีพล เอกสุจินดา คราประยูร และพลตรีจำลอง ศรีเมือง ผู้นำการประท้วง เข้าเฝ้าฯ เพื่อรับพระราชประสงค์ในการแก้ไขเหตุการณ์ด้วยการหัน หน้าเข้าหากัน โดยมีสถานีวิทยุโทรทัศน์และกระจายเสียงแพร่ภาพ ไปทั่วประเทศ (Kulick and Wilson 1992: 54) ภายหลังจากเข้ารับ พระราชทานพระราชประสงค์ พลเอกสุจินดาได้ประกาศลาออกจาก ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการ แต่งตั้งให้ อานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่ออานันท์เข้า เฝ้าฯ เพื่อให้ทรงลงพระปรมาภิไธยในการโยกย้ายทหาร พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงซักถามถึงสถานการณ์บ้านเมืองและการแก้ไข ปัญหาของรัฐบาล หลังจากนั้นจึงทรงลงพระปรมาภิไธย และทรง เตือนให้อานันท์ติดต่อแจ้งให้ผู้ที่ถูกย้ายทราบล่วงหน้าเพื่อลดความ ขัดแย้ง (นิธิ วติวุฒิพงศ์ 2543: 120)

ภายหลังจากเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เหตุการณ์ที่ทหาร ยิงเข้าใส่ฝูงชนได้แพร่ภาพออกไปทั่วโลก ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ เศรษฐกิจภาคการส่งออก กระแสการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของ ทหารในการใช้ความรุนแรงส่งผลให้มีการปรับบทบาทของกองทัพ ครั้งใหญ่ การเมืองไทยได้เข้าสู่ยุคปฏิรูปการเมือง มีการดำเนินการ แก้ไขรัฐธรรมนูญซึ่งต่อมาได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 โดยเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง กลุ่ม นักเลือกตั้งได้เข้าสู่เวทีการเมืองภายใต้กติกาของระบอบรัฐสภา ผู้ที่ จะเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต้องเป็นหัวหน้าพรรคการเมือง ที่มีความสามารถในการประสานกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลาย และ ต้องได้รับเสียงข้างมากจากพรรคการเมืองที่ได้รับเลือกตั้ง ฐาน ทางการเมืองในระบอบรัฐสภาของนายกรัฐมนตรีมาจากความสามารถ ในการประสาน และแบ่งสรรตำแหน่งทางการเมืองให้แก่พรรค การเมืองที่เข้าร่วมรัฐบาล มีการวิเคราะห์ว่าระบอบการเมืองดังกล่าว

ตั้งอยู่บนฐานของการประสานผลประโยชน์ของกลุ่มนักธุรกิจและนักการเมือง

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี พ.ศ. 2540 ได้ระบุพระราชสถานะและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไว้เป็นการเฉพาะในหมวดที่ 2 เพื่อปกป้องพระราชสถานะสูงสุดของพระมหากษัตริย์ในทุกมิติของสังคม อาทิ ทรงเป็นที่เคารพสักการะสูงสุด ทรงอยู่เหนือการกล่าวหาและการฟ้องร้อง ทรงอยู่เหนือการเมืองและคำวิพากษ์วิจารณ์ ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นจอมทัพไทย ทรงมีพระราชอำนาจในการสถาปนาฐานันดรศักดิ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทรงมีอำนาจในการแต่งตั้งคณะองคมนตรีจำนวน 19 คน และพระราชอำนาจในการพระราชทานอภัยโทษ[6] ซึ่งชี้ให้เห็นพระราชสถานะและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงดำรงสถานะสูงสุดในการปกครองระบอบประชาธิปไตยในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ

บทบาทในการสนองการพัฒนาตามแนวพระราชดำริในรัฐบาลแต่ละชุดปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด นายกรัฐมนตรีเป็นประธานของคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโดยตำแหน่ง รัฐบาลภายใต้การนำของชวน หลีกภัย บรรหาร ศิลปอาชา พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และทักษิณ ชินวัตร ซึ่งเข้ามาบริหารประเทศภายใต้ระบอบประชาธิปไตยด้วยวิถีทางเลือกตั้ง มีบทบาทในการสนองพระราชดำริผ่านการเป็นประธาน กปร. จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและผู้นำรัฐบาลมิได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญต่อการเติบโตของโครงการพระราชดำริแต่อย่างใด[7]

บริบททางการพัฒนาของรัฐ: แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8

ในยุคของรัฐบาลที่นำโดยพลเอกชาติชาย เศรษฐกิจในระบบทุนนิยมได้เติบโตในอัตราสูงสุด นักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์

วิเคราะห์ว่าการเติบโตของเศรษฐกิจในยุคของชาติชายเป็นผลสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ มีการวิเคราะห์ว่า ปัจจัยการเปิดตลาดเสรี และการมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในระดับมหภาคโดยละเลยผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาทั้งในมิติด้านทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น จากการเติบโตขนานใหญ่ของภาคอุตสาหกรรม[8] การเติบโตของเศรษฐกิจระบบตลาดเสรีเป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลต่อการปรับทิศทางการพัฒนาของภาครัฐ โดยปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนที่สุดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544): คนคือศูนย์กลางแห่งการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 สะท้อนให้เห็นถึงการปรับนโยบายการพัฒนาของรัฐที่สำคัญด้วยการนำเอาแนวคิด *"การเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา"* มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ นับเป็นครั้งแรกที่มีการวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาของรัฐบาลที่ผ่านมาไว้ในแผนฯ ว่าก่อให้เกิดปัญหาและไม่สอดคล้องกับการพัฒนาในปัจจุบัน จำต้องมีการปรับเปลี่ยนจาก *"การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก"* มาสู่ *"การพัฒนาคน"* โดยนำเสนอยุทธศาสตร์สำคัญ 2 ประการ คือ (1) การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐและประชาชน โดยประสานความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย และ (2) การปรับระบบการบริหารจัดการเพื่อให้มีการแปรไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการติดตามผลการพัฒนาอย่างกว้างขวาง

แนวคิดของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ...อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตรุดหน้าทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้น มิได้หมายความ

ว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสมบูรณ์พูนสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างทั่วถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อมๆ กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม

การพัฒนาที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคตคือ การพัฒนาคน ...ดังนั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงได้ปรับแนวคิดการพัฒนาจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งเน้นหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8)

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของแผนฯ 8 คือ กระบวนการในการร่างแผนฯ มีการระดมความร่วมมือจากกลุ่มทางสังคมต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการโดยชนชั้นกลางเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเด่นชัด ผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานให้เกิดความร่วมมือดังกล่าวได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติควบคู่ไปกับการเป็นเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา[9] นอกจากนี้ ยังปรากฏบทบาทของ ศ. นพ. ประเวศ วะสี ซึ่งทำหน้าที่เป็นปัญญาชนเชื่อมประสานระหว่างกลุ่มเทคโนแครต นักวิชาการ กับขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนของชนชั้นกลาง

บทบาทการประสานด้านการพัฒนาชนบทระหว่างรัฐบาลกับองค์กรพัฒนาเอกชน: แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ[10]

บทบาทการประสานด้านการพัฒนาชนบทระหว่างรัฐบาลกับ

องค์กรพัฒนาเอกชน ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในระดับการวางนโยบายการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนฯ 8 และ 9 ในความเป็นจริงแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

จากการเปลี่ยนแปลงของการประสานแผนการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ทำให้รัฐมุ่งเน้นการพัฒนาไปที่ชนบทที่ห่างไกล เพื่อสกัดกั้นการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ (ดังที่ได้อภิปรายไปแล้วในสองบทที่ผ่านมา) การประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับรัฐได้เริ่มต้นขึ้นนับแต่นั้นเป็นต้นมา จากแนวนโยบายของรัฐบาลพลเอกเปรมและการผลักดันของเทคโนแครตในหน่วยงานราชการที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบทในสภาพัฒน์ฯ ปัจจัยดังกล่าวได้กลายมาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดองค์กรประสานงานระหว่างรัฐบาล และองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ "คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)"[11] ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2528 ตรงกับช่วงต้นของการดำเนินการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) กป. อพช. ได้ถูกจัดตั้งขึ้นโดยการสนับสนุนของ "ศูนย์ประสานงานพัฒนาชนบทแห่งชาติ"[12] (กชช.)

ตัวแทนของ กป.อพช. จำนวน 4 คน ได้เข้าร่วมในการร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ในปี พ.ศ. 2532 (Shinichi 2004: 53) มีการประสานงานระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาโดยการจัดสัมมนาในระดับภูมิภาค อนุกรรมการจัดทำแผนต่างๆ มีตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าร่วมให้ข้อคิดเห็น ประสบการณ์ และร่วมกำหนดนโยบาย โดย กป.อพช. ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับประชาชน เป็นข้อเสนอต่อการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อเนก นาคะบุตร 2533: 47)

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2533 มีการก่อตั้ง "มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา" ซึ่งได้กลายเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการประสานงานระหว่าง

ภาครัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมี ศ.นพ.ประเวศ วะสี เป็นประธาน การก่อตั้งมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลแคนาดาและรัฐบาลไทย ได้จัดตั้ง "กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย" (Local Development Assistance Programme: LDAP) ขึ้น เพื่อจัดสรรเงินราว 100 ล้านบาทที่รัฐบาลแคนาดาในนามของแหล่งทุน CIDA (The Canadian International Development Agency)[13] ให้ความช่วยเหลือมาเพื่อสนับสนุนโครงการต่างๆ ขององค์กรพัฒนาเอกชน (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา 2544: 86)

ต่อมา เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทในสังคมไทยชัดเจนมากขึ้น กป.อพช. ก็ได้ประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จัด "เวทีประชาชน" ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ เพื่อจัดทำแผนฯ 8 ในขณะที่แผนฯ 9 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ร่วมมือกับมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาในการเป็นผู้ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านการจัดทำแผนฯ ในการเขียนประวัติศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชนได้มีการอ้างถึงความพยายามผลักดันแนวคิดการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้บรรลุผลสำเร็จในแผนฯ 8 เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริ ดังที่ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ระบุว่าการกำหนดแนวทางการพัฒนาของแผนฯ 8 สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงผลักดันมาตั้งแต่ต้น โดยต่างบรรลุผลในแผนฯ 9

การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ: อุดมการณ์การพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง"

อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ "เศรษฐกิจพอเพียง" มีจุดเริ่มต้นจากพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พสกนิกรในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2540 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสนองแนวทางการพัฒนาตามพระราชดำริโดย

หน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆ อย่างกว้างขวาง เกิดเป็นโครงการการพัฒนาตามแนวพระราชดำริในทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

พระราชดำรัส "เศรษฐกิจพอเพียง": จุดเริ่มต้นของการประสานอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน

ภาพสะท้อนที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทสำคัญด้านการพัฒนาของสถาบันกษัตริย์ต่อผู้นำรัฐบาลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา[14] โดยเฉพาะพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ 4 ธันวาคมของทุกปี

เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำรัสถึงแนวพระราชดำริการพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง" เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 และทรงขยายความต่อในพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 โดยมีใจความสำคัญคือ "การมีเศรษฐกิจแบบพออยู่ พอกิน (having enough to live and to eat) หมายถึง สามารถเลี้ยงตัวเองได้"

อย่างไรก็ตาม "ความพอเพียง" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเศรษฐกิจการค้าอย่างสุดโต่ง ทำให้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงยังคงมีที่ทางให้กับการประสานเศรษฐกิจการค้า โดยนำเสนอตัวแบบ "ทฤษฎีใหม่" ในฐานะรูปแบบการผลิตให้กับกลุ่มเกษตรกรเป็นหลัก

เศรษฐกิจพอเพียงเสนอว่า เกษตรกรจะต้องดำเนินการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคในระดับครัวเรือน มาเน้นที่การผลิตเพื่อดำรงชีพ เมื่อผลิตได้มากกว่าความต้องการจึงขาย เศรษฐกิจพอเพียง (Self-Sufficient Economy) จึงมีทั้งมิติที่แตกต่างจากแนวคิดเศรษฐกิจแบบค้าขาย (Trade Economy) ที่มุ่งผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก แต่ยังคงมีมิติของการดำเนินการเพื่อเตรียมการเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างมีขั้นตอน ดังนี้

...สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของ "เศรษฐกิจแบบค้าขาย"

ภาษาฝรั่งเขาเรียก TRADE ECONOMY ไม่ใช่ "แบบพอเพียง" ซึ่งฝรั่งเรียก SELF-SUFFICIENT ECONOMY ที่ไหนทำแบบ SELF-SUFFICIENT ECONOMY คือ เศรษฐกิจแบบพอเพียงกับตัวเอง เราก็อยู่ได้ไม่ต้องเดือดร้อน อย่างทุกวันนี้เราเดือดร้อน อย่างทุกวันนี้ สำหรับข้าว ก็เห็นชัด สำหรับสิ่งอื่น ประชาชนต้องใช้สิ่งของที่จำเป็น ที่จะใช้หลายอย่าง ที่เราทำได้ในเมืองไทย แล้วก็สามารถที่จะเป็นสินค้าส่งนอก ใช้เองด้วย และเป็นสินค้าส่งนอกด้วย แต่ว่าสำหรับส่งนอกนั้น ก็มีพิธีการที่จะต้องผ่านมากมาย ลงท้ายกำไรเกือบไม่เหลือ...

ที่พูดกลับไปกลับมา ในเรื่องการค้า การบริโภค การผลิตและการขายนี้ ก็นึกว่า ท่านทั้งหลายกำลังกลุ้มใจในวิกฤตการณ์ ตั้งแต่คนที่มีเงินน้อย จนกระทั่งคนที่มีเงินมากล้วนเดือดร้อน แต่ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไป ทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้แค่ครึ่ง ก็ไม่ต้อง อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถอยู่ได้... (พระราชดำรัสวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540)...

...อันนี้เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเองสำหรับครอบครัว อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก...

...ควรจะปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด เพียงครึ่งหนึ่งก็ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่า วิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมด และขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่ง หรือแม้หมู่บ้านหนึ่งทำเศรษฐกิจพอเพียงร้อยเปอร์เซนต์ ก็จะเป็นการถอยหลังถึงสมัยหิน สมัยคนอยู่ในอุโมงค์หรือใน

ถ้า...

คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไป ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน ... ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอแม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ **อันนี้ก็คือความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือระบบพอเพียง**...

... แต่พอเพียงมีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านั้น คือคำว่าพอก็พอเพียง เพียงนี้ก็พอดังนั้นเอง **คนเราถ้าพอในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย** ถ้าทุกประเทศมีความคิด - อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ - มีความคิดว่า ทำอะไรต้องพอเพียง **หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก** คนเราก็อยู่เป็นสุข ... (พระราชดำรัสวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541)

จะเห็นได้ว่า แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะของการประสานอุดมการณ์พุทธศาสนาอันเป็นหนึ่งในอุดมการณ์หลักที่ได้รับการยึดถือในสังคมไทยมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นความสุขทางใจ ความรู้จักพอ ความไม่โลภ ทางสายกลาง และไม่ได้ปฏิเสธระบบเศรษฐกิจการค้าแบบสุดขั้ว มิได้ชี้ปัญหาของระบบทุนนิยมเชิงโครงสร้าง ไม่ได้ชี้ว่าสาเหตุของปัญหาเกิดจากความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างคนรวยกับคนจน ดังพระราชดำรัสที่ว่า *"พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง ฉะนั้น ความพอเพียงนี้ก็แปลว่า ความพอประมาณและความมีเหตุผล"* (พระราชดำรัสวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541)

อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริจึงมีลักษณะที่มุ่งเน้นความพอเพียงทางด้านจิตใจ ความไม่เบียดเบียน

การประมาณตนทั้งในทางคำพูด การกระทำ และจิตใจ เศรษฐกิจพอเพียงจึงมีมิติของการประสานกันระหว่างคนรวยและคนจนที่ไม่มีความโลภ รู้จักพอประมาณ ไม่เบียดเบียนกันซึ่งกันและกัน และตั้งอยู่บนหลักของเหตุผล อันเป็นแนวคำสอนของอุดมการณ์ตามหลักการของพุทธศาสนา ทำให้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงยังคงพอมีพื้นที่สำหรับการตีความให้เข้ากับอุดมการณ์การพัฒนาที่ถูกนำเสนอทั้งจากภาครัฐที่สนับสนุนอุดมการณ์พุทธศาสนาและกษัตริย์นิยม ทั้งยังเชื่อมโยงกับองค์กรพัฒนาเอกชนแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ประสานอุดมการณ์การพัฒนาเข้ากับมิติเชิงวัฒนธรรมของชุมชนในอดีต ซึ่งเป็นชุมชนที่หล่อเลี้ยงด้วยรากฐานของประเพณีวัฒนธรรมพุทธศาสนา

เกษตรทฤษฎีใหม่: รูปแบบการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง

ในขณะที่เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาหรือกรอบแนวคิดที่เป็นหลักการหรือแนวทางปฏิบัติของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ตัวแบบของ "เกษตรทฤษฎีใหม่"[15] ถูกนำเสนอในฐานะของตัวอย่างภาคปฏิบัติการของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอว่า เกษตรทฤษฎีใหม่เป็นเกษตรแบบยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง นอกเหนือจากเกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ

"ทฤษฎีใหม่" (New Theory) ประกอบด้วยขั้นตอนดำเนินการ 3 ขั้นตอน **ขั้นที่หนึ่ง** เริ่มด้วยการจัดสรรที่ทำกินเป็นสัดส่วนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโดยจัดสรรที่ดินออกเป็น 3 ส่วนคือ ที่นา 5 ไร่ เพื่อใช้ปลูกข้าวกินตลอดปี ทำพืชไร่และพืชสวน 5 ไร่ สระน้ำ 3 ไร่ และที่อยู่อาศัยประมาณ 2 ไร่ รวมทั้งหมด 15 ไร่ ทรงวิเคราะห์ว่าอุปสรรคสำคัญในการปฏิบัติตามแนวทางทฤษฎีใหม่มี 2 ประการคือ การมีน้ำบรรจุอย่างพอเพียงตลอดปีในอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำ ซึ่งต้องสร้างอ่างขนาดใหญ่เพื่อบรรจุน้ำในการกระจายให้ที่ดินแต่ละส่วน รวมทั้งการลงทุนที่ค่อนข้างสูง พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทรงเสนอทางออกโดยอาศัยการสนับสนุนจากราชการ มูลนิธิชัยพัฒนา และเอกชน เพื่อช่วยเกษตรกรที่ไม่มีทุนเพียงพอสำหรับการดำเนินโครงการ

ขั้นที่สอง คือ การรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์ มีลักษณะร่วมกันในการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคม และศาสนา ด้วยความร่วมมือของหน่วยราชการ มูลนิธิชัยพัฒนา และเอกชน **ขั้นที่สาม** มีการติดต่อร่วมมือกับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) เพื่อจัดตั้งและบริหารโรงสี และสหกรณ์เพื่อช่วยในการลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่เกษตรกร (สมชาย พุ่มสะอาด 2542: 18-20)

ต่อมา การเสนอเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางกู้วิกฤติเศรษฐกิจถูกขานรับจากหน่วยงานราชการด้วยการนำแนวคิดดังกล่าวไปเผยแพร่แก่เกษตรกร ในระยะแรกมีข้อกำหนดว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะต้องมีที่ดินเป็นของตนเองประมาณ 5-15 ไร่ขึ้นไป ทำให้กลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมในโครงการถูกจำกัดจำนวน แต่ต่อมาได้มีการปรับลดจำนวนพื้นที่ลง เมื่อเกษตรกรเข้าร่วมในโครงการหน่วยงานราชการจะดำเนินการสนับสนุนด้วยการจัดสรรที่ดินตามสัดส่วนของทฤษฎีใหม่ และสนับสนุนค่าใช้จ่ายบางส่วนในการสร้างอ่างเก็บน้ำ สนับสนุนปัจจัยการผลิต อาทิ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และเติมน้ำให้อ่างเก็บน้ำในที่ดินที่ได้รับจัดสรร โครงการฯ เริ่มดำเนินการนำร่องขยายผลจากสถานที่ที่มีความพร้อมก่อนเป็นหลัก อาทิ โครงการ "ทฤษฎีใหม่" ที่เผยแพร่ผ่านศูนย์ศึกษาการพัฒนา

การเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงไปสู่ภาคปฏิบัติการนั้น ไม่เพียงแต่เป็นการเผยแพร่แนวทางการพัฒนาที่แตกต่างจากเศรษฐกิจที่มุ่งเพื่อการค้าเท่านั้น หากยังได้ประสานอุดมการณ์พุทธศาสนาด้วยการนำพระราชดำรัส "รู้ รัก สามัคคี" มาประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานราชการ และประชาชน โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นศูนย์รวมจิตใจในการประสานการดำเนินการผ่านโครงการพระราชดำริ

การเติบโตของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง: การตีความและการเชื่อมโยงเศรษฐกิจพอเพียงในมิติทางการเมืองและเศรษฐศาสตร์[16]

การพระราชทานแนวพระราชดำริในประเด็นเศรษฐกิจพอเพียงในปี พ.ศ. 2540 และต่อเนื่องมาสู่การนำเสนอรูปธรรมด้วย "ทฤษฎีใหม่" ในปี พ.ศ. 2541 ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริในลักษณะที่แตกต่างกันจากหลากหลายกลุ่ม ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้หยิบเอาอุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงมาตีความขยายความ และให้ความหมายใหม่เชื่อมโยงกับแนวทางการพัฒนาที่วิพากษ์รัฐ และกลไกตลาดเสรีในระบบทุนนิยม ทั้งในมิติยุทธศาสตร์ทางการเมือง เศรษฐศาสตร์ และวัฒนธรรม ส่งผลให้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงกลายเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์วิพากษ์รัฐและระบบทุนนิยม

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะยุทธศาสตร์ทางการเมือง

นายแพทย์ประเวศ วะสี หรือ "หมอประเวศ" ปัญญาชนผู้มีบทบาทในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลาง ได้นำเอาอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวทาง "เศรษฐกิจพอเพียง" มาผลักดันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งได้นำเสนอยุทธศาสตร์ "พลังแผ่นดิน" ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างมีนัยสำคัญในฐานะที่เป็น "ยุทธศาสตร์" ในการแก้ไขวิกฤติชาติ[17] ต่อมายุทธศาสตร์ดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายทั้งจากภาครัฐ หน่วยงานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ด้วยการนำเอาอุดมการณ์ในการรณรงค์เคลื่อนไหวของกลุ่มมาเชื่อมต่อกับยุทธศาสตร์ดังกล่าว

หนังสือรวมบทความและปาฐกถา *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม* ที่จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์หมอชาวบ้านในปี พ.ศ. 2542 หมอประเวศได้ทำการเชื่อมโยงอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวทางแก้ไขปัญหาความ

ยากจน โดยนำเอากระแสพระราชดำรัสมาประกอบการเสนอแนวทางแก้วิกฤติเศรษฐกิจ ร่วมกับอุดมการณ์พุทธศาสนาและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ใน "คำนำ" ของหนังสือ หมอประเวศระบุว่า ขอให้คนไทยจงมีสติ ทำความเข้าใจ คิดใหม่ เชื่อพระพุทธเจ้า และเชื่อพระเจ้าอยู่หัว แล้วเราจะไม่วิกฤติ (ประเวศ วะสี 2542: คำนำ) มีการตีความว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกระแสที่มุ่งสู่เศรษฐกิจชุมชน หรือเศรษฐกิจพื้นฐาน (ประเวศ วะสี 2542:11-20)

หมอประเวศยังเชื่อมโยงเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับแนวคิดประชาสังคม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ *"ธรรมรัฐแห่งชาติ"* ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการฟื้นฟูบูรณะประเทศ และป้องกันไม่ให้วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอีก หมอประเวศกล่าวปกป้องแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจากกลุ่มที่วิพากษ์ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการปฏิเสธเศรษฐกิจการค้าแบบสุดโต่ง โดยนิยามเศรษฐกิจพอเพียงใน 7 มิติ บนฐานคิดของหลักธรรมทางพุทธศาสนา และแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน พร้อมทั้งยกตัวอย่างการดำเนินกิจกรรมของเกษตรผสมผสานโดยชี้ว่าเป็นการปฏิบัติตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ (ประเวศ วะสี 2542ค: 6-7)

แนวคิดของหมอประเวศมีลักษณะสำคัญคือ การอ้างอิงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล และสนับสนุนการดำเนินการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งการนำเสนอประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาของหมอประเวศเอง ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้มีการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเลือกนำเอาอุดมการณ์พุทธศาสนามาผสมผสาน

ในบทความ "องค์กรชุมชน ทางรอดของรัฐบาลและสังคมไทย" หมอประเวศชี้ว่า "องค์กรพัฒนาเอกชน" เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการพัฒนาสังคม เนื่องจากสามารถเข้าถึงความละเอียดอ่อนของชุมชน

และช่วยเชื่อมต่อกับภาครัฐบาล ภาควิชาการ และภาคธุรกิจได้อย่างต่อเนื่อง บ่อยครั้งที่หมอประเวศเชื่อมโยงแนวพระราชดำริ หรือกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับแนวคิดในการพัฒนาที่แตกต่างออกไปจากแนวคิดกระแสหลัก รวมทั้งข้อเสนอขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยการอ้างกระแสพระราชดำรัสเพื่อวิพากษ์ "พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ" ที่สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านในเขตป่า และสนับสนุนแนวความคิดเรื่องป่าชุมชน หรือแนวคิดที่ให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญประการหนึ่งที่ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านพยายามผลักดันอยู่ (ประเวศ วะสี 2542: 44,48; ประเวศ วะสี ม.ป.ป.: 4)

หมอประเวศพยายามนำเสนอยุทธศาสตร์ *"พลังแผ่นดิน"* อย่างต่อเนื่องนับแต่ภายหลังการเกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ในการแก้วิกฤติของชาติ ซึ่งยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นความพยายามในการเชื่อมโยงพระมหากษัตริย์เข้ากับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน[18] โดยมีลักษณะสำคัญ คือ การนำเอาอุดมการณ์การพัฒนาจากพระราชดำรัสมาเน้นย้ำลักษณะที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์พุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นการประสานความสามัคคีระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มีความขัดแย้งทางความคิด ภายใต้อุดมการณ์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจ เพื่อต่อต้านกับอุดมการณ์การพัฒนาของระบบทุนนิยม

หมอประเวศเสนอว่า "พลังแผ่นดิน" คือ "พลังทางศีลธรรม" เกิดขึ้นจากการที่คนไทยจะต้องรวมตัว โดยร่วมคิดร่วมทำในเรื่องต่างๆ ทั้งแผ่นดิน แนวคิดพลังแผ่นดินจึงเน้นเรื่องความรัก สามัคคีในชาติบ้านเมือง ในการแก้ไขปัญหาของสังคม โดยไม่เห็นด้วยกับการแบ่งแยกฝักฝ่ายหรือขั้วความคิดต่างๆ เพราะจะทำให้สังคมอ่อนแอ เนื่องจากกระแสวิกฤติโลกมีความรุนแรงเกินกว่าที่ประชาชนหรือรัฐโดยลำพังจะมีพลังทัดทานและเอาชนะได้ ดังนั้น ควรที่ประชาชนและรัฐจะร่วมมือกันสร้างพลังแผ่นดิน เอาชนะวิกฤติชาติไปสู่ความ

สวัสดี หมอประเวศยังได้กล่าวและเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า "พลังแผ่นดิน" คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยนำพระราชดำรัส "รู้ รัก สามัคคี" ที่ทรงพระราชทานเป็นธงนำไปสู่การสร้างพลังแผ่นดิน ด้วยการเชื่อมโยงระหว่างพลังแผ่นดิน กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพลังของชุมชน

> พลังแผ่นดิน คือ ภูมิพละ ภูมิ คือ แผ่นดิน พละ คือ พลัง พลังแผ่นดิน คือ พระนามาภิไธยของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้านึกถึงพระเจ้าอยู่หัว ขอให้นึกถึงพลังแผ่นดิน นึกถึงพลังแผ่นดิน ก็ขอให้นึกถึงพลังของชุมชน (ประเวศ วะสี 2544: 3)

นอกจากนี้ หมอประเวศยังได้เสนอแนวคิดเรื่อง "ประชารัฐ"[19] โดยนำมาใช้ในความหมายของการผนึกกำลังระหว่างประชาชนกับรัฐ เป็น พลังแผ่นดิน ที่จะเอาชนะวิกฤติชาติได้ หมอประเวศพูดถึงแนวคิดนี้ครั้งแรกในงาน "รวมพลังประชา-รัฐขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน" ที่จัดขึ้นโดยสำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2544 ณ ศูนย์อิมแพค เมืองทองธานี จ. นนทบุรี

อุดมการณ์ประชารัฐเป็นอุดมการณ์ที่ประสานระหว่างประชาชนรัฐ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง เพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนสังคม สะท้อนลักษณะประชาสังคมไทยที่มีเอกลักษณ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่เหนือภาครัฐและประชาชนในฐานะศูนย์รวมจิตใจ ในแง่นี้ ความพยายามของหมอประเวศคือ นำเอาพระมหากษัตริย์มาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐ และสร้างความชอบธรรมให้กับการเมืองภาคประชาชน

เสน่ห์ จามริก เป็นหนึ่งในผู้ที่นำอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงมาเชื่อมโยงกับประเด็นสิทธิมนุษยชน ในงานอภิปรายเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียงกับสิทธิมนุษยชน" ที่จัดโดยมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา ร่วมกับโครงการรัฐศาสตร์สาร เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 โดยเสน่ห์ได้นำเสนอเอกสารประกอบการ

สัมมนาในหัวข้อ "เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์"

โดยภาพรวม งานของเสน่ห์พยายามชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกระแสการวิพากษ์เศรษฐกิจระบบตลาดที่มีรากฐานมายาวนาน โดยเริ่มจากการวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจตลาดเสรีในระบบทุนนิยม เสน่ห์ชี้ว่าสาเหตุของปัญหาเศรษฐกิจในปัจจุบันเป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งทำให้ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะ "โลกานุวัตร"[20] หรือเศรษฐกิจที่ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำจากระบบตลาดโลก เสน่ห์ชี้ว่า การรู้ถึงพิษภัยของสงครามเศรษฐกิจภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์มีมากว่าศตวรรษครึ่งแล้ว โดยนำเอาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อัมมาร สยามวาลา และจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยามาใช้เป็นภาพสะท้อนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของสังคมไทย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงประเด็นการถูกครอบงำทางเศรษฐกิจจากตะวันตก จากการประมวลภาพรวมเศรษฐกิจตั้งแต่สมัย พ.ศ. 2498-2535 ล้วนสะท้อนให้เห็นทิศทางการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจตลาดเสรี ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยเป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งพาปัจจัยภายนอก และก่อให้เกิด "วัฒนธรรมล่าเหยื่อ" อันเป็นผลจากการยัดเยียดผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจตลาดทุนมาสู่วิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่

เสน่ห์นำเสนอเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะหลักการองค์รวมและสากลที่คู่ขนานไปกับอุดมการณ์และเกณฑ์คุณค่าเดียวกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจการเมือง โดยชี้ว่าอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักอุดมการณ์คู่ขนาน เป็นปฏิสัมพันธ์ไปด้วยกันกับทุนนิยมและเสรีประชาธิปไตยในวิถีพัฒนาการของสังคมโลก ที่จะต้องทำให้ "ความเป็นทรราชย์ของตลาดโลกเชื่องลง" เสน่ห์ยังเชื่อมโยงอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงกับอุดมการณ์ต้านทุนนิยมระดับสากล โดยเสนอให้มีการปรับหลักการเศรษฐกิจ และปรับเปลี่ยนทิศทางของการพัฒนาและแนวความคิดทางเศรษฐกิจ และวิพากษ์ความหมายและเป้าหมายการพัฒนาชนบทของรัฐที่มีสมมติฐานเพียงแค่ปัญหา "โง่ จน เจ็บ" โดยยกแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ 5 ขึ้นมาเป็นตัวอย่างเพื่อชี้ให้เห็นทิศทางการพัฒนาของรัฐที่ผิดพลาด

ในขณะเดียวกัน เสน่ห์สนับสนุนแผนฯ 8 ที่รัฐเริ่มนำแนวคิดการพัฒนา "คน" เป็นศูนย์กลาง โดยนำเสนอกระบวนการในการบรรลุผลในแนวทางของวัฒนธรรมชุมชนว่า มีจุดเริ่มต้นจาก "การพัฒนาตนเอง" โดยมีเป้าหมายปลายทางคือ "เศรษฐกิจชุมชน" โดยจะต้องมีระบบการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจาก "ปราชญ์ชาวบ้าน" และการสร้างเครือข่ายทั้งภายในและระหว่างชุมชนนั้นๆ เสน่ห์ชี้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงไม่เพียงเป็น "ระเบียบวาระแห่งชาติ" แต่เป็นระเบียบวาระของโลกด้วย (เสน่ห์ จาริก 2543ก: 17,19)

เสน่ห์ทำการเชื่อมโยงอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับอุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชน โดยเสนอว่า กระบวนการพัฒนาตามหลักการเศรษฐกิจพอเพียงมีฐานหลักที่เกษตรกรรมพออยู่พอกิน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงกับรูปแบบที่หลากหลายของ "เกษตรกรรมยั่งยืน" โดยมีหน่วยพื้นฐานหลักคือ ไร่นาระดับครัวเรือน โดยมีลักษณะทั้งในมิติทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม โดยมีตัวแบบในอุดมคติของชุมชนที่มีความอบอุ่นและยั่งยืน ปราศจากความขัดแย้ง และเป็นอิสระจากกลไกตลาด โดยมีฐานทางวัฒนธรรมการเรียนรู้เป็นเครื่องเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม (เสน่ห์ จามริก 2543ก: 34)

ข้อสังเกตสำคัญในงานของเสน่ห์ คือ ตัวแบบที่เสน่ห์นำมาใช้อ้างเพื่อเสนอว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคิด "เศรษฐกิจพอเพียงไว้อย่างรอบด้าน" ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรระดับแกนนำที่ได้รับการยกย่องจากองค์กรพัฒนาเอกชนสายวัฒนธรรมชุมชน อาทิ พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นต้น อีกทั้งแนวคิดซึ่งเป็นข้อเสนอในการปรับวิถีการผลิตต่อเกษตรกร ล้วนเป็นเสียงที่มาจากบรรดานักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์ และนักวิชาการสายวัฒนธรรมชุมชน[21]

เศรษฐกิจพอเพียงในมิติของนักเศรษฐศาสตร์

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังได้รับการตีความโดยนักเศรษฐศาสตร์[22] จำนวนหนึ่งจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางในงานสัมมนาวิชาการประจำปีเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียง" ซึ่งจัดโดยมูลนิธิชัยพัฒนา ร่วมกับสภาวิจัยแห่งชาติ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เมื่อวันที่ 18-19 ธันวาคม พ.ศ. 2542

อภิชัย พันธเสน[23] เป็นหนึ่งในนักเศรษฐศาสตร์ที่เข้าร่วมในการสัมมนา และได้จัดทำเอกสาร "เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมายของนักเศรษฐศาสตร์" ซึ่งอภิชัยได้นำข้อมูลจากการถอดแถบบันทึกเสียงการประชุมโต๊ะกลมของนักเศรษฐศาสตร์ 2 ครั้งมาสังเคราะห์และเรียบเรียง

ในหัวข้อ "เศรษฐกิจพอเพียงกับบริบทการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย" อภิชัยชี้ว่า อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงเป็นอุดมการณ์ที่มีจุดเริ่มต้นในฐานะส่วนหนึ่งของการพัฒนาในโครงการพระราชดำริมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นบริบทการก่อตัวของการพัฒนาประเทศในทิศทางตรงกันข้ามของรัฐบาลที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม เขาตีความเศรษฐกิจพอเพียงในทิศทางที่สอดคล้องกับทัศนะทางเศรษฐศาสตร์โดยเชื่อมโยงเข้ากับเศรษฐศาสตร์ที่เน้นภาคชนบท โดยเชื่อมโยงแนวทางการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริเข้ากับแนวทางการพัฒนาที่นำเสนอโดยป่วย อึ้งภากรณ์ และนักเศรษฐศาสตร์จำนวนหนึ่งในขณะนั้น เขาชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงผ่านโครงการพระราชดำริในฐานะความพยายามสถาปนาแนวทางการพัฒนาที่ต่างจากรัฐ และเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงมีเพื่อ "ความพออยู่พอกิน" ของพสกนิกร (อภิชัย พันธเสน 2542: 3-4)

อภิชัยยังได้ขยายความและยกระดับแนวพระราชดำริจาก

ประเด็นทางศีลธรรมไปสู่ประเด็นทางเศรษฐศาสตร์ โดยชี้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยว่าสาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจที่ประเทศไทยประสบปัญหาคือ "เศรษฐกิจแบบค้าขาย"

อภิชัยชี้ให้เห็นความแตกต่างของการตีความเศรษฐกิจพอเพียงระหว่างนักเศรษฐศาสตร์ 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มที่อธิบายเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นแนวคิดที่วิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กลุ่มนี้นำเอาพระราชดำรัส "พอประมาณ: ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น" มาใช้อ้างอิงในการตีความ ในขณะที่กลุ่มที่ (2) กลุ่มที่อธิบายว่าเศรษฐกิจพอเพียงสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยนำพระราชดำรัสมาใช้ในความหมายจำกัดกว่า คือ "พอประมาณ และมีเหตุผล" โดยให้เหตุผลในการบริหารความเสี่ยง (Risk Management) เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด (optimality) (อภิชัย พันธเสน 2542: 14)

อภิชัยวิเคราะห์ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นทั้งปรัชญา และวิธีคิดที่ผ่านการปฏิบัติจริง โดยชี้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นผลมาจากพระราชดำริที่ทรงปรารถนาให้พสกนิกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จากจินตนาการของพระองค์ว่าจะทำให้คนไทยและสังคมไทยอยู่รอดได้อย่างไร ผ่านการทดลองและปฏิบัติการผ่านโครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นแนวทางที่แตกต่างจากภาครัฐ โดยเน้นการพัฒนาที่เริ่มจากคน ครอบครัว และชุมชน มุมมองดังกล่าวสอดคล้องกับโครงเรื่องหลักในการนำเสนอโครงการพระราชดำริในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพสกนิกร และอุดมการณ์และบทบาท "กษัตริย์นักพัฒนา" (อภิชัย พันธเสน 2542: 14-15)

กล่าวได้ว่า อภิชัยทำหน้าที่สำคัญในการเชื่อมโยงพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับการตีความตามทัศนะเศรษฐศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากการให้มุมมองในการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง โดยอภิชัยมองว่า การประยุกต์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ หากไม่นำจริยธรรมของพุทธศาสนา ซึ่ง

เป็นรากฐานของจริยธรรมในแนวเศรษฐกิจพอเพียงมากำหนด โดยมีจุดต่างสำคัญคือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นต้นทุนต่ำสุด กำไรสูงสุด ในขณะที่เศรษฐกิจพอเพียงเน้นความพอเพียง ไม่เน้นให้คนเกิดความโลภ และไม่ขาดแคลนจนเกิดเป็นความทุกข์ยาก

จุดร่วมสำคัญของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐกิจพอเพียงคือ การบริหารความเสี่ยงหรือการกระจายความเสี่ยง โดยมองว่าหลักการ "ความพอดีและมีเหตุผล" ที่สามารถตีความในทางเศรษฐศาสตร์ว่า optimization และ rationality สามารถใช้กับวิชาเศรษฐศาสตร์โดยไม่ขัดแย้ง อีกทั้งยังทำหน้าที่ยกระดับเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่การสร้างคำอธิบายและความเป็นไปได้ในทางเศรษฐศาสตร์ภายใต้หลัก "การทำให้ดีที่สุด โดยมีการจัดการการเสี่ยงที่เหมาะสม" (optimization through proper risk management) ซึ่งทำให้สามารถประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับภาคเศรษฐกิจทุกสาขาของประเทศได้ (อภิชัย พันธเสน 2542: 18)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์การเมืองคนสำคัญของไทย ผู้สนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน ก็เป็นผู้หนึ่งที่นำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาตีความว่าเป็นส่วนหนึ่งของความคิดที่ต่อต้านการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือแนวทางทุนนิยม ในงาน *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม*

โดยภาพรวม งานของฉัตรทิพย์พยายามอธิบายแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นในบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน อาทิ ลาตินอเมริกา มหาตมะ คานธี และรัสเซีย เพื่อชี้ให้เห็นแนวการศึกษาและวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนของนักคิดต่างๆ ในแต่ละประเทศ การเชื่อมโยงแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงปรากฏในบทความ "ทฤษฎีของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านไทย" โดยเพียงแต่นำมาชี้ให้เห็นว่า เป็นกระแสที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2544:1-2, 46)

ในบทความ "เศรษฐศาสตร์บนรากฐานทางวัฒนธรรม" ฉัตรทิพย์ได้กล่าวสนับสนุนแนวคิด "เศรษฐกิจวัฒนธรรม" ที่เสนอโดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี โดยยกงานของประเวศ *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม* ซึ่งประเวศได้เชื่อมโยงการอธิบายแนวทางเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ตนเองนำเสนอ เข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2544: 51-52)

ในงานสัมมนาทางวิชาการในโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย และโครงการพลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มแม่น้ำในประเทศไทย โดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. ที่จัดขึ้นเมื่อวันที่ 23-24 เมษายน พ.ศ. 2544 ปรากฏเอกสารประกอบการสัมมนาในหัวข้อ "เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง: ข้อเสนอเชิงนโยบาย" ของ สังศิต พิริยะรังสรรค์ โดยเชื่อมโยงเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจชุมชน

สังศิตวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาโดยชี้ว่าส่งผลกระทบสำคัญ 2 ประการ คือ (1) ทำให้เศรษฐกิจของประเทศต้องขึ้นต่อทฤษฎีและทุนต่างประเทศ (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาทำให้ชุมชนอ่อนแอและแตกสลาย เนื่องจากนโยบายที่มุ่งทำให้เกษตรกรผลิตในระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ ก่อให้เกิดการปลูกพืชเชิงเดี่ยว (monoculture) การใช้ยาฆ่าแมลง และปุ๋ยเคมี ส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิต ต้องพึ่งพาระบบตลาด ปัญหาหนี้สิน ความยากจน

จุดเด่นในงานของสังศิต คือ มีการอ้างอิงแหล่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ข้าราชการในระดับสูงเพื่อสนับสนุนประเด็นในการวิพากษ์ระบบราชการ สังศิตมองว่าการเติบโตของระบบราชการส่งผลสำคัญต่อความอ่อนแอของชุมชน เนื่องจากหน่วยงานราชการเหล่านี้ทำหน้าที่ครอบงำ และผลิตซ้ำอุดมการณ์การพัฒนาของรัฐให้แก่ชุมชน อีกทั้งขนาดที่ใหญ่ของระบบทำให้ดึงงบประมาณเข้าสู่ระบบจำนวนมาก ในขณะที่งบพัฒนามักไม่ถึงมือชุมชนอย่างแท้จริง เขายังวิพากษ์ความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงานราชการ ระบบการศึกษา

และ "ลัทธิบริโภคนิยม" (สังศิต พิริยะรังสรรค์ 2544: 10-13)

สังศิตตีความเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน เช่นเดียวกับเศรษฐกิจชาวนาและเศรษฐกิจชุมชนของ บาคูนิน, เอ วี ชายานอฟ, ปีเตอร์ โครโปกิ้น และคานธี ซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่วิพากษ์เศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์ หรือเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยเชื่อมโยงให้เห็นความคล้ายคลึงกันของเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐศาสตร์ของคานธี และอยู่ในกระแสแนวคิดเดียวกันกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่ผลักดันโดยกลุ่มต่างๆ ในสังคม (สังศิต พิริยะรังสรรค์ 2544: 18,24) นอกจากการนำพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาอ้างอิงแล้ว สังศิตยังนำงานเขียนของสุเมธ ตันติเวชกุล และอภิชัย พันธเสน มาสนับสนุนประเด็นพร้อมทั้งยกตัวอย่างโครงการพระราชดำริของศูนย์ศึกษาการพัฒนามาเป็นตัวแบบที่ยืนยันแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สังศิตแบ่งกระแสทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ออกเป็น 2 กระแส คือ (1) กระแสทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบโลกาภิวัตน์ และ (2) กระแสทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง โดยชี้ให้เห็นความแตกต่างว่าเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองมีลักษณะสำคัญคือ ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องการค้าหรือการแลกเปลี่ยนในตลาด โดยชี้ให้เห็นผลกระทบต่อเกษตรกรที่เกิดจากการดำเนินการผลิตเพื่อมุ่งเน้นการขาย โดยเสนอให้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัวก่อน ซึ่งจะทำให้เกษตรกรกลายเป็นผู้กำหนดหรือตัวกระทำต่อตลาด และเน้นที่การรวมกลุ่มของชุมชน กล่าวได้ว่า เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง คือ การก้าวสู่เศรษฐกิจการค้าอย่างมีกระบวนการต่อรองจากการรวมกลุ่มของชุมชน

เป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มศึกษาและการอ้างอิงในงานของสังศิตได้แก่ กลุ่มแกนนำเกษตรกร[24] ที่หันมาปรับระบบการผลิตในแนวทางเกษตรอินทรีย์ ทั้งยังมีการอ้างถึงงานเขียนของ ฟูกูโอกะ ในฐานะเป็นตัวแบบของการทำเกษตรอินทรีย์ โดยรวมงานภาคสนามพยายาม

ชี้ว่า การปรับเปลี่ยนดังกล่าวส่งผลต่อเกษตรกรในระดับครอบครัว (สังคิต พิริยะรังสรรค์ 2544: 42) อย่างไรก็ตาม สังคิตไม่ได้วิเคราะห์ว่ารายได้เกษตรกรมีความเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร จากการปรับระบบการผลิต ปัจจัยข้อจำกัดของเกษตรกรในการปรับเปลี่ยน และกระบวนการในการรวมกลุ่มส่งผลต่อการผลิตอย่างไร ดังที่สังคิตเสนอให้เป็นหัวใจของการแก้ปัญหาของเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

มูลนิธิชัยพัฒนา: กำเนิด "องค์กรเอกชน" ของ "กษัตริย์นักพัฒนา" (พ.ศ. 2531-2546)

จากที่ได้ชี้ให้เห็นถึงการเติบโตของโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างและกลไกการดำเนินงานของระบบราชการ ที่ทำให้เกิดข้อจำกัดบางประการ เนื่องจากกลไกของระบบราชการไม่อาจตอบสนองต่อการดำเนินโครงการพระราชดำริได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะข้อจำกัดของกระบวนการในการอนุมัติงบประมาณ ด้วยปัจจัยดังกล่าวนี้เอง จึงเกิดการก่อตั้งองค์กรดำเนินโครงการพระราชดำริในรูปแบบของ "องค์กรเอกชน" ด้านการพัฒนาขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา จุดเปลี่ยนสำคัญของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในรูปแบบ "องค์กรเอกชน" เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์กรสนองพระราชดำริได้อย่างมีประสิทธิภาพปราศจากข้อจำกัดของหน่วยงานราชการ

มูลนิธิชัยพัฒนา: องค์กรพัฒนาเอกชนของพระมหากษัตริย์องค์กรแรกในสังคมไทย

การเกิดขึ้นของมูลนิธิชัยพัฒนา นับเป็นภาพสะท้อนการเติบโตของโครงการพระราชดำริ และส่งผลสำคัญต่อประวัติศาสตร์

ของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนไทยที่สำคัญ เนื่องจากมูลนิธิชัยพัฒนาจัดเป็นองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาองค์กรแรกที่ดำเนินการโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงดำเนินกิจกรรมในองค์กรเอกชนใดๆ ด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงมีบทบาทในการริเริ่มก่อตั้ง พระราชทานทุน บางองค์กรทรงรับเข้ามาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยจะทรงไปร่วมกิจกรรมบ้างเป็นครั้งคราว หรือทรงพระราชทานแต่งตั้งให้

หากพิจารณาในประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริ อาจกล่าวได้ว่า มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของโครงการพระราชดำริ กล่าวคือ เมื่อพิจารณาจากจุดเริ่มต้น โครงการพระราชดำริดำเนินโครงการโดยการริเริ่มส่วนพระองค์โดยมีหน่วยงานราชการบางหน่วยงานเข้าร่วมสนองพระราชดำริ ต่อมาโครงการพระราชดำริมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้น และพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการโดยมีหน่วยงานภายใต้โครงสร้างของระบบราชการรองรับ ต่อมา โครงการพระราชดำริได้พัฒนารูปแบบการดำเนินงานมาสู่รูปแบบขององค์กรเอกชน เพื่อพัฒนาเครื่องมือและประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานเพื่อสนองการพัฒนาตามแนวทางของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือโครงการพระราชดำริ โดยปราศจากข้อจำกัดของหน่วยงานราชการ มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นเครื่องมือในการทรงงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการก่อตั้ง และทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกกิตติมศักดิ์ด้วยพระองค์เอง มูลนิธิชัยพัฒนาได้รับการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นมูลนิธิจากกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2531 และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 105 ตอนที่ 109 เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินกองทุนแรกเริ่มในการก่อตั้ง 3 ล้านบาท

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของมูลนิธิชัยพัฒนา: การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานชื่อมูลนิธิ "ชัยพัฒนา" หมายถึง "ชัยชนะแห่งการพัฒนา" และทรงออกแบบตราสัญลักษณ์ด้วยพระองค์เอง สัญลักษณ์ของมูลนิธิชัยพัฒนาประกอบด้วย *พระแสงขรรค์ชัยศรี* หมายถึง พระราชอำนาจ พระบารมี และกำลังแผ่นดิน ซึ่งมีความหมายเดียวกับพระนาม "ภูมิพล" *ธงกระบี่ธุช* หมายถึง ชัยชนะการต่อสู้ เพื่อป้องกันราษฎรและพระราชอาณาจักรให้พ้นจากภยันตราย, *ดอกบัว* หมายถึง ความเจริญงอกงามและความบริบูรณ์จากพืชพันธุ์ธัญญาหาร และ *สังข์* หมายถึง น้ำที่สร้างความชุ่มชื่นแก่แผ่นดินและความร่มเย็นเป็นสุข (สุเมธ ตันติเวชกุล 2538ก: 14)

เมื่อพิจารณาจากการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ อาจกล่าวได้ว่า สัญลักษณ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงออกแบบด้วยพระองค์เองสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดใน "การพัฒนา" ตามโครงการพระราชดำริ โดยมีความหมายถึง "การใช้พระบารมีของพระองค์ต่อสู้ปกป้องราษฎรด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมจากการพัฒนาระบบชลประทาน" ดังจะเห็นได้จากแนวพระราชดำริที่ทรงเน้นเรื่องน้ำ ดังจะเห็นได้จากสถิติของโครงการพระราชดำริที่เน้นการพัฒนาระบบชลประทานด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำกว่า 30 เปอร์เซ็นต์ของโครงการพระราชดำริ[25]

มูลนิธิชัยพัฒนา: โครงสร้างคณะกรรมการ

มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาองค์กรแรกและองค์กรเดียวในสังคมไทย ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มอื่นๆ มีการดำเนินกิจกรรมโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งนายกกิตติมศักดิ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการมูลนิธิด้วยพระองค์เอง โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นประธาน

กรรมการ

โครงสร้างของคณะกรรมการของมูลนิธิชัยพัฒนา แบ่งได้เป็น 3 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ (1) อดีต และเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2) องคมนตรี (3) อดีตข้าราชการในตำแหน่งที่เคยปฏิบัติงานสนองในโครงการพระราชดำริ (4) ผู้ปฏิบัติงานถวายในกิจการส่วนพระองค์ (มีเพียง 1 คน ได้แก่ จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา)

จากรายชื่อคณะกรรมการปัจจุบัน ปรากฏว่า อดีต และเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริคนปัจจุบัน[26]ดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการและตำแหน่งอื่นๆ ได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล (ดำรงตำแหน่งกรรมการและเลขาธิการ) มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ (ดำรงตำแหน่งกรรมการและรองเลขาธิการ) พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต (ดำรงตำแหน่งกรรมการและเหรัญญิก) ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ (กรรมการและรองเหรัญญิก)

องคมนตรีดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการ ได้แก่ เชาว์ ณ ศีลวัตน์ พลอากาศตรีกำธน สินธวานนท์ จุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อำพล เสนาณรงค์

อดีตข้าราชการที่เคยปฏิบัติงานสนองในโครงการพระราชดำริ ดำรงตำแหน่งเป็นคณะกรรมการได้แก่ พลากร สุวรรณรัฐ[27] พลเอก เทียนชัย จั่นมุกดา[28] จริย์ ตุลยานนท์[29] สวัสดิ์ วัฒนายากร ปราโมทย์ ไม้กลัด[30]

วัตถุประสงค์ในการก่อตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา: เงื่อนไขและข้อจำกัดของระบบราชการในการสนองโครงการพระราชดำริ

การก่อตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา มีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะก้าวพ้นขีดจำกัดในการสนองแนวพระราชดำริของหน่วยงานรัฐบาลและ

ระบบราชการที่ต้องใช้ระยะเวลา และขั้นตอนในการอนุมัติงบประมาณที่ยาวนาน ไม่ทันสถานการณ์ มักปรากฏว่ามูลนิธิชัยพัฒนาได้บริจาคหรือให้หน่วยงานราชการบางหน่วยยืมเงินเพื่อดำเนินการสนองโครงการพระราชดำริได้โดยฉับพลัน เมื่อหน่วยงานราชการเบิกเงินได้แล้วจึงนำมาคืนมูลนิธิ อาทิ โครงการแก้มลิงที่หนองใหญ่ เป็นต้น สำหรับบทบาทในการสนองพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนานั้นเป็นไปอย่างฉับพลัน รวดเร็ว และเป็นโครงการที่มีขนาดเล็กกว่าโครงการที่ดำเนินงานผ่านหน่วยงานราชการภายใต้การประสานงานของสำนักงาน กปร. (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงข้อจำกัดในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานราชการในด้านกฎระเบียบปฏิบัติ ทำให้เกิดความล่าช้าในการอนุมัติโครงการและการจัดสรรงบประมาณในการสนองโครงการพระราชดำริ ดังปรากฏพระราชดำรัสที่ทรงพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ 4 ธันวาคมของทุกปี

ในพระราชดำรัสที่ทรงพระราชทานในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ในประเด็น "ขาดทุนคือกำไร" โดยยกตัวอย่างการดำเนินโครงการพระราชดำริที่จำเป็นต้องทำอย่างเร่งด่วน เพื่อประโยชน์ของประชาชน

> แต่เมืองไทยนี้ "ขาดทุนคือกำไร" ใช้ได้ ยกตัวอย่างที่อยู่ใกล้ตัว คือ โครงการพระราชดำริ–อันนี้ไม่ใช่การโอ้อวดยกตัว แต่เป็นการชี้แจงว่า ทำไมทำโครงการอย่างนี้–บางคนก็บอกว่าโครงการพระราชดำรินั้นไม่ถูกหลักวิชาจริงไม่ถูก แต่ว่าเราเห็นว่าที่ไหนที่ทำโครงการได้ เราก็ต้องทำโดยเร่งด่วน แม้จะยังไม่ได้ประกวดราคาอย่างที่ถูกระเบียบหรือแม้ราคาของโครงการนั้นอาจแพงกว่าจริงบ้าง
>
> 15. ยกตัวอย่าง สมมุติว่าโครงการแห่งหนึ่งต้องลงทุน 10 ล้านบาท ถ้าทำการศึกษาอย่างรอบคอบแล้วมี

> การประกวดราคาตามระเบียบ ราคาอาจตก 8 ล้านบาท แต่การนี้จะต้องเสียเวลาเป็นเดือนเป็นปี แต่ว่าถ้าหากทำไปเลยตก 10 ล้าน โดยที่ปลายปีนั้นหรือก่อนปลายปีโครงการจะได้ผลแล้ว ประชาชนจะได้กำไร
>
> 16. หมายความว่า ถ้าหากรีบทำโครงการ 10 ล้านบาทนั้น ก็ได้กำไรแล้วในปีแรก ขาดเขยจำนวน 2 ล้านบาทที่ว่าแพงเกินไปนั้นได้แล้ว แต่ข้อสำคัญที่สุด ถ้าอยากทำโครงการให้ได้เป็นมูลค่า 8 ล้านบาทนั้น จะต้องเสียเวลาสอบราคา เสียเวลาทำแผนให้รอบคอบ จึงยังทำไม่ได้ในปีนี้ ปีนี้ชาวบ้านจึงไม่ได้รับผลดีจากโครงการ ครั้นปีต่อไปปูนซีเมนต์ก็แพงขึ้น เศรษฐกิจก็เปลี่ยนแปลงไป 8 ล้านบาทไม่พอแล้ว ตกลงต้องใช้ 9 ล้านบาท จึงต้องของบประมาณเพิ่มเติม และแล้วงบประมาณเพิ่มเติมนั้นก็ถูกตัด ปีที่สองจึงยังทำไม่ได้ จนกระทั่งเอาจริงในปีที่สาม อนุมัติ 10 ล้านก็ทำได้ แต่ผลดีที่ควรจะได้รับตั้งแต่ต้นโครงการก็ไม่ได้รับแล้วก็เป็นอันว่าต้องเสียเงิน 10 ล้านบาทอยู่ดี แต่ประชาชนต้องทนเดือดร้อนไปอีกสองสามปี ถ้ายอมเสีย 10 ล้านบาทตั้งแต่ต้น ก็สามารถที่จะ "ได้กำไร" คือ ประชาชนจะได้ผลดีตั้งแต่ปีแรก ทางวิชาเศรษฐศาสตร์แท้ ๆ ก็เป็นอย่างนี้ได้เหมือนกัน มติหรือคติพจน์ที่ว่า "ขาดทุนทำให้มีกำไรได้" นั้น ก็เป็นอันพิสูจน์ได้แล้ว
>
> 17. ... และยังได้เพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่ง ว่าเงินที่ยังขาดนั้น จะเป็นเงินของใคร บอกเขาว่า ถ้าเป็นเงินของงบประมาณก็คงถูกสอบสวน แล้วก็ถูกลงโทษแน่ แต่ถ้าเป็นเงินบริจาค แบบที่นายกฯ ได้กล่าวถึงมูลนิธิชัยพัฒนา ก็ใช้ได้ ... (ภูมิพลอดุลยเดช 2539: 62-63)

ดร.สุเมธได้อธิบายการทำงานของมูลนิธิชัยพัฒนาและสำนักงาน กปร. ไว้อย่างน่าสนใจว่า การทำงานของ 2 องค์กรนั้นเปรียบเสมือนการมีมือ 2 ข้าง มือข้างหนึ่ง คือ *"สำนักงาน กปร. เอาไว้ทำงาน*

ใหญ่ ต้องการระบบโครงสร้างมารองรับ เช่น การดำเนินงานโดยหน่วยราชการ ในขณะที่ มูลนิธิชัยพัฒนา เป็นเสมือนมืออีกข้าง เอาไว้ทำงานที่ต้องการความรวดเร็ว และขนาดเล็กกว่า" (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547) อย่างไรก็ตาม ทั้งสำนักงาน กปร. และมูลนิธิชัยพัฒนา ต่างทำงานเพื่อสนองโครงการพระราชดำริเช่นเดียวกัน

โครงการต่างๆ ของมูลนิธิชัยพัฒนา มักดำเนินการควบคู่ไปกับหน่วยงานของรัฐในการสนองพระราชดำริ อาทิ โครงการแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสีย โครงการแก้ไขและป้องกันน้ำท่วม (โครงการแก้มลิง) เพื่อปรับปรุงระบบการระบายน้ำในเขตกรุงเทพฯ โครงการหญ้าแฝก โครงการที่สะท้อนแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาควบคู่ไปกับแนวพระราชดำริที่สนับสนุนอุดมการณ์พุทธศาสนา และเชิดชูบทบาทของวีรกษัตรี ได้แก่ การสร้างวัดพระราม 9 กาญจนาภิเษก การพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนา การสร้างพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสุริโยทัย เป็นต้น

โครงสร้างการดำเนินงานของมูลนิธิชัยพัฒนา: โครงสร้างภายใต้สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ในระยะแรกเริ่ม โครงสร้างการดำเนินงานของมูลนิธิชัยพัฒนามีลักษณะเดียวกับการเกิดขึ้นของสำนักงาน กปร. มีการนำอัตรากำลังคนใน "กองกิจกรรมพิเศษ" ภายใต้โครงสร้างของสำนักงาน กปร. มาทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการของมูลนิธิชัยพัฒนา จากพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการสำนักงาน กปร. สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2538 ระบุหน้าที่ของ "กองกิจกรรมพิเศษ" ว่ามีอำนาจหน้าที่บริหารงานต่างๆ เช่น งานของมูลนิธิชัยพัฒนา งานกองทุนส่วนพระองค์ และงานอื่นตามที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการ รวมถึงการประสานงานกับส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศที่เข้าร่วมสนับสนุนการดำเนินงานกิจกรรม

พิเศษ ปัจจุบันโครงสร้างการดำเนินงานของมูลนิธิชัยพัฒนากำลังปรับเปลี่ยน จากการสัมภาษณ์สุเมธ ตันติเวชกุล ให้ข้อมูลว่า มูลนิธิชัยพัฒนากำลังพัฒนาอัตรากำลังบุคลากรของตนเอง และมีแนวโน้มจะเป็นอิสระจากโครงสร้างของสำนักงาน กปร.เช่นเดียวกับการบริหารงานในรูปแบบมูลนิธิทั่วไปในเร็วๆ นี้

มูลนิธิชัยพัฒนากับการเผยแพร่การพัฒนาตามมิติของการเผยแพร่อุดมการณ์ด้านกวรพัฒนาของโครงการพระราชดำริในยุคปัจจุบัน ได้แก่ การพระราชทานแนวพระราชดำริ "เศรษฐกิจพอเพียง" โดยมีปฏิบัติการรูปธรรมคือ "ทฤษฎีใหม่" โดยมีจุดเริ่มต้นจากการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาที่บริเวณพื้นที่วัดมงคลชัยพัฒนา จ. สระบุรี ของมูลนิธิชัยพัฒนา เพื่อให้เป็นตัวแบบของ "ทฤษฎีใหม่" ด้วยการมุ่งให้เกษตรกรกำหนดสัดส่วนการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามแนวพระราชดำริ

ความแตกต่างขององค์กรเอกชนด้านการพัฒนาของพระมหากษัตริย์ กับองค์กรเอกชนทั่วไป

กล่าวได้ว่า มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นองค์กรเอกชนที่ดำเนินการสนับสนุนแนวทางการพัฒนาของสถาบันกษัตริย์ และเป็นองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาที่ดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์ ทำให้มีลักษณะแตกต่างจากองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การดำเนินกิจกรรมของมูลนิธิชัยพัฒนามีลักษณะประสานงานและสนับสนุนการพัฒนาของรัฐด้วยการระดมทรัพยากร ทุนของเอกชน และงบประมาณของรัฐบาล มาสนองโครงการและแนวทางการพัฒนาตามพระราชดำริอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ด้วยความศรัทธาของราษฎร ภาคเอกชน และรัฐบาลต่อแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการเติบโตของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมไทยส่งผลให้มูลนิธิชัยพัฒนาได้การสนับสนุนอย่างกว้างขวาง มีการถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล[31] รวมถึงการบริจาคที่ดินเพื่อดำเนินกิจกรรมตามพระราชประสงค์จำนวนมาก ทำ

ให้มูลนิธิชัยพัฒนาปราศจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ

ประการที่สอง การดำเนินงานในรูปแบบองค์กรเอกชนทำให้ปราศจากระเบียบข้อกำหนดเหมือนหน่วยงานราชการในด้านความล่าช้าในการอนุมัติงบประมาณ ไม่ทันสถานการณ์

ประการที่สาม การดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริทำให้ปราศจากหรือลดทอนบรรเทาความขัดแย้งของหน่วยงานราชการกับราษฎรในพื้นที่ และองค์กรพัฒนาเอกชน ดังที่มักปรากฏในกรณีโครงการพัฒนาของหน่วยงานราชการ

มูลนิธิชัยพัฒนาจึงทั้งเป็นองค์กรที่มีมิติการพัฒนาจากการทำให้แนวทางพระราชดำริเป็นรูปธรรมผ่านโครงการตามแนวพระราชดำริ และการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนา ควบคู่กับอุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่เน้นบทบาทกษัตริย์นักพัฒนาแก่สังคมไทย

ยิ่งไปกว่านั้น การดำเนินโครงการพระราชดำริยังมีมิติของการเผยแพร่อุดมการณ์การเชิดชูบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะ “ศูนย์รวมจิตใจ” ของชาติ ด้วยการถักร้อยอุดมการณ์ต่างๆ ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม อาทิ อุดมการณ์พุทธศาสนา อุดมการณ์กษัตริย์นิยม อุดมการณ์ต่อต้านการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความสำเร็จของโครงการพระราชดำริจึงเป็นเครื่องตอกย้ำความชอบธรรมของอุดมการณ์เทิดทูนบทบาทของสถาบันกษัตริย์ที่สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นรูปธรรมที่พิสูจน์บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการพัฒนาประเทศ อีกทั้งยังทำหน้าที่ในการเปิด “พื้นที่ทางสังคม” ให้พระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับหน่วยงานราชการ และพสกนิกร รวมทั้งยังมีส่วนในการกำหนดแนวทางการพัฒนาผ่านกลไกการทำงานของรัฐอีกด้วย

ลักษณะสำคัญของการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาในยุคนี้ ยังคงมีลักษณะสำคัญในด้านการพัฒนาระบบชลประทานและเกษตรกรรม การก่อตัวของกระแสอุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น

อุดมการณ์หลักในการพัฒนาตามแนวทางพระราชดำรินั้น เป็นผลสำคัญมาจากปัจจัยวิกฤติเศรษฐกิจ และการขานรับจากหน่วยงานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาในรูปแบบ "วัฒนธรรมชุมชน" มาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา องค์กรที่ทำหน้าที่ในการดำเนินการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบ "ทฤษฎีใหม่" แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ การเผยแพร่แนวพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา และการเผยแพร่การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของหน่วยงานราชการต่างๆ ซึ่งมีทั้งลักษณะที่ดำเนินการภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานราชการ และการประสานงานของสำนักงาน กปร. อาทิ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง[32]

การเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา: "บวร" : บ้าน วัด และราชการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวทางการพัฒนาแบบ "บวร" ควบคู่กับการดำเนินโครงการการพัฒนาในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง "บวร" มีความหมายถึง "บ้าน วัด และราชการ" โดยทำงานประสานสามัคคีกันภายใต้อุดมการณ์ "รู้ รัก สามัคคี" การประสานความร่วมมือระหว่างราษฎรในชุมชน หน่วยงานราชการ และศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการจัดกิจกรรมตามแนวพระราชดำริ

จุดเริ่มต้นของการสานต่อชุมชนตามแนวทางการพัฒนาตามพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของมูลนิธิชัยพัฒนา ได้แก่ การซื้อที่ดินบริเวณวัดมงคล อ. เมือง จ. สระบุรี จำนวน 16 ไร่ เพื่อดำเนินโครงการการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ มีการสร้าง "ศาลารวมใจ" หรือ "ศาลาปรับทุกข์" ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับราษฎร วัด และข้าราชการ

ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และประสานงานกันในการพัฒนาพื้นที่ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ 2535: 162) เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนตามพระราชดำริ สถานที่ในเขตกรุงเทพมหานคร ได้แก่ วัดและโรงเรียนพระราม 9 กาญจนาภิเษก ปัจจุบันมีพสกนิกรถวายที่ดินให้แก่มูลนิธิชัยพัฒนาเพื่อจัดทำเป็นแปลงสาธิตการพัฒนาตามแนวทางพระราชดำริเป็นจำนวนมาก

การเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงของศูนย์ศึกษาการพัฒนา: กรณีศึกษาศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ[33]

นอกจากมูลนิธิชัยพัฒนาแล้ว ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นอีกองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบ "ทฤษฎีใหม่" ในหัวข้อนี้ผู้เขียนได้นำเสนอกรณีศึกษาของการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ โดยศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริไปสู่เกษตรกร

การเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบ "เกษตรทฤษฎีใหม่" เกิดขึ้นภายใต้บริบทของการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่สนับสนุนแนวทางเกษตรกรรมแบบผสมผสานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย ได้สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมการเกษตรผสมผสานของเกษตรกรจำนวนหนึ่ง ผ่านโครงสร้างของหน่วยงานด้านเกษตรในท้องถิ่น ทำให้มีเกษตรกรจำนวนหนึ่งได้รับการสนับสนุนการปรับปรุงพื้นที่การเกษตรเพื่อสนองตอบแนวทางเกษตรผสมผสานที่รัฐบาลสนับสนุน อาทิ การขุดบ่อน้ำ การสนับสนุนพันธุ์ไม้ผล เกษตรกรจำนวนหนึ่งจึงคุ้นชินกับการดำเนินกิจกรรมของเกษตรทฤษฎีใหม่ในลักษณะของเกษตรผสมผสาน อย่างไรก็ตาม เกษตรทฤษฎีใหม่ยังคงมีการตีความที่หลากหลายในมุมมองของเกษตรกร จากการเก็บข้อมูลพบ

ว่าเกษตรกรบางรายที่เข้ารับการสนับสนุนโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่เคยร่วมโครงการเกษตรผสมผสานของรัฐบาลมาก่อน ซึ่งปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกร กล่าวคือ เกษตรกรที่เคยร่วมโครงการเกษตรผสมผสานของรัฐบาลมาก่อนจะมีประสบการณ์ในการปลูกพืชในลักษณะผสมผสานหลากหลายมากกว่าเกษตรกรที่ไม่เคยเข้าร่วมโครงการมาก่อน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงลักษณะร่วมของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ดังปรากฏในพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า

> ทฤษฎีใหม่นี้เกิดขึ้นมาอย่างไร ก็มาจากการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการปฏิบัติของคนอื่นด้วยตั้งแต่ต้น ทฤษฎีใหม่นี้ ความจริงทางราชการได้ปฏิบัติมาหลายปีแล้ว ก่อนที่เกิดเป็นทฤษฎีใหม่ ตามที่เรียกว่าทฤษฎีใหม่ในพระราชดำริ คือการพัฒนาทางการเกษตรโดยเพาะปลูกหลายอย่างในที่เดียวกัน หรือผลัดปลูกหมุนเวียนกัน อย่างเช่นเขาปลูกข้าว หลังจากฤดูกาลข้าวเขาก็ปลูกถั่ว อย่างนี้เป็นทฤษฎีใหม่แล้ว แต่ไม่มีใครบอกว่าเป็นทฤษฎี ก็เลยได้หน้าใช้คำว่า ทฤษฎีใหม่นี่เป็นความคิดขึ้นมา และยอมรับกันว่าเป็นทฤษฎี ก็ไปปฏิบัติต่อได้ ... (พระราชดำรัสวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541)

ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงและตัวแบบเกษตรทฤษฎีใหม่เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 แล้ว สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการพระราชดำริได้นำแนวพระราชดำริมาแปรเปลี่ยนให้เป็นรูปธรรมด้วยการผลักดันให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นหนึ่งในหน่วยงานที่นำแนวทางการพัฒนาของโครงการพระราชดำริไปสาธิตปฏิบัติ ได้ดำเนินการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกรในรูปแบบของ “ทฤษฎีใหม่” โดยให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินโครงการ[34] ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา

การดำเนินการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในรูปแบบทฤษฎีใหม่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ มีจุดเริ่มต้นจากการที่ กปร. เสนอให้ศูนย์ฯ เผยแพร่โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่แก่เกษตรกร ศูนย์ฯ จึงได้แต่งตั้ง "คณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่"[35] ขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อดำเนินการจัดทำโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยมี ดร.ฉันทนา สุวรรณธาดา[36] ผู้แทนจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นประธาน

คณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่ได้จัดทำ "หลักสูตรการฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่" ขึ้น ซึ่งโจทย์หลักของคณะกรรมการ คือ การหาสถานที่ "ต้นแบบ" ของเกษตรทฤษฎีใหม่ในการศึกษา ดูงาน ของเกษตรกรรุ่นแรก เพื่อให้เกิดแรงจูงใจและมองเห็นรูปธรรมในการดำเนินการพัฒนาตามแนวทางพระราชดำริ

กระบวนการหาสถานที่ต้นแบบ และการฝึกอบรมวิทยากรเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นข้อเสนอของประเสริฐ เนตรงาม ซึ่งในขณะนั้นเป็นหนึ่งในคณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่ และรับราชการในสังกัดสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1[37] ซึ่งเป็นองค์กรแรกๆ ที่จัดฝึกอบรมวิทยากรเกษตรทฤษฎีใหม่ให้แก่หน่วยงานราชการของจังหวัดเชียงใหม่ และใช้สถานที่ *"โครงการจัดหมู่บ้านตัวอย่างห้วยตึงเฒ่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ"* ซึ่งเป็นโครงการพระราชดำริที่ดำเนินการโดยกองทัพภาคที่ 3 เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน (ประเสริฐ เนตรงาม, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2547)

โครงการจัดหมู่บ้านตัวอย่างห้วยตึงเฒ่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการการพัฒนาตามแนวพระราชดำริใช้เนื้อที่ของกองทัพภาคที่ 3 ในการดำเนินการ ภายในโครงการประกอบด้วยเนื้อที่มากกว่า 50 ไร่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ในเขตทหาร บริเวณแปลงสาธิตมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วนตามแนวพระราชดำริ โดยมีการขุดสระน้ำไว้บริเวณด้านบนของพื้นที่

ภายในพื้นที่มีการจัดทำแปลงสาธิตการปลูกพืชอาทิ "การศึกษาการพรางแสงร่วมกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำเพื่อเพิ่มผลผลิต

ของกระชายดำ" โดยมีหน่วยงานราชการร่วมดำเนินการ อาทิ กรมพัฒนาที่ดิน กรมวิชาการเกษตร เป็นต้น ภายในบริเวณแปลงสาธิตได้มีการแบ่งสัดส่วนปลูกบ้านชั้นเดียวทำจากไม้ไผ่ จำนวน 2 หลัง หน้าบ้านมีการจัดแสดงแผนผังการแบ่งพื้นที่ พระบรมฉายาลักษณ์และนิทรรศการการทำปุ๋ยหมัก

การดำเนินโครงการมีการรับสมัครเกษตรกรในลักษณะ "ครอบครัว" กล่าวคือ เป็นการจ้างแรงงานเพื่อดูแลกิจกรรมการเกษตรในแปลงสาธิต โดยกำหนดว่าต้องอยู่อาศัยในพื้นที่ทั้งสามีและภรรยา โดยให้ค่าตอบแทนในรูปแบบของค่าจ้างเป็นเงินเดือน เกษตรกรจะต้องดำเนินกิจกรรมการเกษตรภายในแปลงสาธิตเพื่อการศึกษาดูงานแก่ผู้มาเยี่ยมชม โดยในแต่ละเดือนจะมีหน่วยงานราชการต่างๆ นำเกษตรกรมาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก

อดุลย์ มีสุข เจ้าพนักงานการเกษตร (พืช) เป็นตัวแทนของศูนย์ฯ คนแรกที่ไปฝึกอบรมในหลักสูตร "เทคนิคการเป็นวิทยากรโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่" ซึ่งจัดโดยกรมวิชาการเกษตร ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ณ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1 เมื่อวันที่ 3-4 กันยายน พ.ศ. 2541 โดยมีผู้เข้าร่วมการฝึกอบรมประมาณ 40 คน ในการอบรมหลักสูตรดังกล่าวมีอำพล เสนาณรงค์ องคมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ มาเป็นประธานในพิธี (อดุลย์ มีสุข, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2547)

กระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงสู่หน่วยงานราชการ เริ่มต้นจากการบรรยาย "แนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ" โดยองคมนตรี ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดและตีความแนวพระราชดำริแก่ผู้เข้าอบรม ต่อมาจึงเข้าสู่การประยุกต์อุดมการณ์สู่ภาคปฏิบัติการด้วยการบรรยายของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการด้านเกษตรภายในจังหวัดเชียงใหม่ อาทิ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 1 ร่วมกับ สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่ สำนักพัฒนาที่ดินเขต 6 จังหวัดเชียงใหม่ และสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดเชียงใหม่[38] วันที่สองเป็นการฝึกอบรมเทคนิคการเป็นวิทยากร

โดยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ และการฝึกเทคนิคการเป็นวิทยากรภาคปฏิบัติ ภาคบ่ายเป็นการพาไปชมแปลงสาธิตเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ประสบผลสำเร็จ และประเมินผลการฝึกอบรม และพิธีมอบประกาศนียบัตร

เมื่อคัดเลือกสถานที่และจัดอบรมวิทยากรได้แล้ว คณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่จึงดำเนินการจัดทำ "หลักสูตรการฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่" ขึ้นโดยประสานกิจกรรมการพัฒนาที่หน่วยงานแต่ละหน่วยของศูนย์ฯ ได้ดำเนินการอยู่ก่อนแล้ว มาเป็นโครงสร้างหลักในการดำเนินการฝึกอบรมทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้แก่เกษตรกร รูปแบบการฝึกอบรมมีการบรรยายโดยวิทยากรซึ่งเป็นตัวแทนของแต่ละหน่วยงานภายในศูนย์ฯ ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาดูงานที่แปลงสาธิตเพื่อให้เกษตรกรเห็นต้นแบบอันเป็นรูปธรรมของเกษตรทฤษฎีใหม่ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่รุ่นแรก ได้แก่ ที่ตั้งของไร่นาของเกษตรกรจะต้องมีความสะดวกในการเดินทางไปศึกษาดูงาน ในปีต่อมาได้เปลี่ยนสถานที่ดูแปลงสาธิตเป็นไร่นาของเกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ฯ และเกษตรกรบางรายที่ได้รับการสนับสนุนถูกเชิญมาเป็นวิทยากรและตัวแบบให้กับเกษตรกรที่เข้ารับอบรมในรุ่นต่อๆ ไป[39]

กระบวนการและขั้นตอนในการเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่

ในระยะแรก (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540-2545) กระบวนการและขั้นตอนในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่สู่เกษตรกร ดำเนินการผ่านการประสานงานระหว่างเลขานุการของคณะทำงานฯ ซึ่งทำหน้าที่ในฝ่ายประสานการปฏิบัติการ ร่วมกับเจ้าหน้าที่หมู่บ้าน[40] ซึ่งเป็นหน่วยงานภายในศูนย์ฯ ที่ทำหน้าที่ในการประสานการปฏิบัติการกิจกรรมต่างๆ ที่เผยแพร่สู่ราษฎรในพื้นที่หมู่บ้าน เพื่อแจ้งให้

ทราบถึงกำหนดการฝึกอบรม "หลักสูตรการฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่"

เจ้าหน้าที่หมู่บ้านจะนำกำหนดการไปแจ้งแก่ผู้นำ หรือเกษตรกรที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างศูนย์ฯ กับหมู่บ้าน อาทิ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือตัวแทนเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมของศูนย์ฯ เพื่อขออาสาสมัครเกษตรกรในหมู่บ้านที่สนใจเข้ารับการฝึกอบรม ต่อมาในปี พ.ศ. 2546 ทางศูนย์ฯ ได้เปลี่ยนแปลงระบบการรับอาสาสมัครเกษตรกรเข้าฝึกอบรมใหม่ด้วยการให้เกษตรกรที่สนใจเข้าชื่อกันเขียนโครงการเสนอด้วยตนเองเพื่อขอรับการอบรมต่อศูนย์ฯ โดยทางศูนย์ฯ จะเป็นผู้พิจารณาและคัดเลือกเกษตรกร เนื่องจากไม่ต้องการให้มีการ "เกณฑ์" เกษตรกร[41] เข้ารับการอบรม เพื่อเป็นหลักประกันในการหาอาสาสมัครเกษตรกรที่มีความสนใจอย่างแท้จริงเข้าร่วมในโครงการ เนื่องจากโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่มีการสนับสนุนงบประมาณสูง การประสบความสำเร็จจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยหลายประการ

ขั้นตอนแรกคือ การฝึกอบรม เกษตรกรจะต้องเข้ารับการอบรมเป็นเวลา 3 วัน โดยกำหนดการฝึกอบรมของหลักสูตรในวันแรกประกอบไปด้วยการบรรยาย "รูปแบบ หลักเกณฑ์ และเงื่อนไขของเกษตรทฤษฎีใหม่" โดยมีผู้บรรยายที่เป็นนักวิชาการ[42] ทำหน้าที่หลักในการถ่ายทอดอุดมการณ์และปรัชญาของแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ให้แก่เกษตรกร ต่อมาจึงเข้าสู่การอบรมเกี่ยวกับการแบ่งสัดส่วนพื้นที่และการเลือกพืชปลูกในหัวข้อ "การเลือกพื้นที่ การแบ่งสัดส่วนพื้นที่ดำเนินการ และการเลือกพืชปลูก" "การอนุรักษ์ดินและน้ำ" มีการแบ่งกลุ่มเกษตรกรให้แสดงความคิดเห็น และประเมินศักยภาพของพื้นที่ ในวันที่สอง เกษตรกรจะได้รับการอบรมจากวิทยากรของศูนย์ในหัวข้อ "การเลี้ยงปศุสัตว์" "การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ" และ "การเพาะเลี้ยงกบ" ในวันสุดท้าย เกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอบรมจะต้องเดินทางไปศึกษาดูงานในพื้นที่การดำเนินงานเกษตรทฤษฎีใหม่ และกลับมารับการ

อบรมจากวิทยากรต่อในหัวข้อ "การเลี้ยงปลา" และการจัดการฟาร์ม รวมทั้งทำการสรุปและประเมินผลการอบรม

ขั้นตอนที่สอง การเสนอโครงการ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการอบรมแล้ว เกษตรกรที่เข้ารับการอบรมจะมีสิทธิในการเสนอชื่อและโครงการการปรับปรุงพื้นที่การเกษตรของตนเข้าสู่โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่

ขั้นตอนที่สาม การประเมินผลและคัดเลือกเกษตรกร คณะกรรมการชุดเล็ก ซึ่งประกอบด้วยหน่วยปฏิบัติการ และฝ่ายประสานการปฏิบัติการฯ ตัวแทนของแต่ละหน่วยงานของศูนย์ฯ เป็นผู้เข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ของเกษตรกรว่ามีความพร้อมในการดำเนินกิจกรรมหรือไม่ แล้วจึงนำเสนอต่อคณะทำงานทฤษฎีใหม่ฯ เพื่อทำการประเมินผล และลงคะแนนเพื่อคัดเลือกเกษตรกรที่มีความพร้อมเข้าร่วมในโครงการตามจำนวนงบประมาณที่ได้รับการจัดสรร

ขั้นตอนที่สี่ การปรับพื้นที่และสนับสนุนปัจจัยการผลิต เมื่อเกษตรกรได้รับการคัดเลือกเข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ทางศูนย์ฯ จะดำเนินการสนับสนุนปัจจัยการผลิต และปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นแปลงสาธิตเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยจะดำเนินการแบ่งสัดส่วนพื้นที่ด้วยการขุดบ่อน้ำให้โดยเสียค่าใช้จ่ายให้จำนวนครึ่งหนึ่งของงบประมาณการดำเนินการขุดสระน้ำ[43] การสนับสนุนพันธุ์พืช ได้แก่ กล้าไม้ผล โดยคำนวณจากพื้นที่เพาะปลูก อาทิ ลำไย มะม่วง ส้มโอ ชมพู่ ฝรั่ง มะนาว และการสนับสนุนพันธุ์สัตว์ ได้แก่ ปลาดุก ปลานิล ไก่ หมู กบ วัว และเชื้อเห็ด พันธุ์ข้าว อาหารปลา อาหารกบ พันธุ์ผัก (ปลูกเพื่อเป็นรายได้ในขณะที่ไม้ผลยังไม่โต) ปุ๋ยน้ำชีวภาพ และปุ๋ยเคมี[44] ฯลฯ ตามที่เกษตรกรขอความสนับสนุน โดยเกษตรกรจะต้องเป็นผู้ใช้แรงงานในการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่เอง

ขั้นตอนที่ห้า การเผยแพร่อุดมการณ์ ทางศูนย์ฯ มีเงื่อนไขว่า เมื่อพื้นที่ของเกษตรกรมีความเหมาะสมในการเป็นแปลงสาธิตแล้ว เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่จะต้องเป็นวิทยากรและทำหน้าที่ต้อนรับผู้มาศึกษาดูงานแก่เกษตรกรและผู้เข้ารับการ

ฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่ คณะผู้มาศึกษาดูงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และบางกรณีมีหน่วยงานราชการต่างๆ นำเกษตรกรที่สนใจมาศึกษาดูงานในแปลงสาธิต ลักษณะที่บ่งชี้ว่าเป็นแปลงสาธิตโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ฯ คือ ป้ายโครงเหล็กที่ระบุข้อความว่าเป็นแปลงสาธิตที่ดำเนินกิจกรรมโดยศูนย์ฯ สถานที่ตั้ง ชื่อเกษตรกร และปีงบประมาณในการดำเนินกิจกรรม ประกอบกับแผนผังการแบ่งสัดส่วนพื้นที่ในแปลงของเกษตรกร เพื่อใช้ประกอบการบรรยาย และการศึกษาดูงาน และมักใช้เป็นสถานที่ถ่ายภาพเพื่อเป็นที่ระลึกของกลุ่มผู้มาดูงาน

ขั้นตอนที่หก การประเมินผลและจัดระดับ ในการดำเนินกิจกรรมการเกษตร เกษตรกรจะต้องมีการบันทึกข้อมูลด้วยการทำบัญชีฟาร์ม[45] มีการลงบันทึกรายได้และรายจ่ายของครอบครัวเกษตรกรแต่ละเดือน เพื่อประกอบการประเมินผลการดำเนินกิจกรรมของคณะทำงานฯ โดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายประสานการปฏิบัติการของหมู่บ้านจะเป็นผู้นำข้อมูลมาให้เลขาของโครงการทำการบันทึก และมีการประเมินผลในแต่ละปีงบประมาณ นอกจากนี้ ในแต่ละปี สำนักงาน กปร. จะจัดส่งเจ้าหน้าที่มาประเมินผลและสัมภาษณ์เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ทำให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่มีความคุ้นเคยในการให้ข้อมูล[46] เนื่องจากการเป็นวิทยากรบรรยายให้กับผู้มาศึกษาดูงาน การให้ข้อมูลแก่สื่อมวลชน และการเข้าร่วมเป็นผู้แสดงในสารคดีเฉลิมพระเกียรติ การทำรายงานของนักเรียนนักศึกษาจากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น และนักวิจัย หากเกษตรกรไม่ประสบผลสำเร็จในการผลิต อาจถูกลดระดับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตเป็นเกษตรผสมผสาน

เกษตรกรที่อาศัยอยู่ในบริเวณหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ไม่มีปัญหาในการขาดแคลนน้ำในด้านการทำการเกษตร เนื่องจากมีการวางระบบท่อส่งน้ำที่ดีจากการดำเนินการของศูนย์ฯ ทำให้เป็นปัจจัยสนับสนุนการผลิต และการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ในการเติมน้ำในสระน้ำเพื่อใช้ในการผลิตผลผลิตในไร่ของเกษตรกร

กระบวนการกลายเป็นเกษตรกรตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง: เกษตรกรกับการขับเคลื่อนการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ด้วยการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากหน่วยงานรัฐ และปัจจัยด้านอุดมการณ์

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่จำนวนประมาณ 13 ราย[47] พบลักษณะร่วมบางประการในการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์จากการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เกษตรกร เจ้าหน้าที่ในการวิจัยภาคสนามของผู้เขียน

จากการศึกษาพบว่า นอกจากปัจจัยในด้านการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากศูนย์ฯ ที่ทำให้เกษตรกรมีปัจจัยพื้นฐานของการเข้าสู่วิถีชีวิตการผลิตในแนวทางการพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เงื่อนไขอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การดำเนินโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง คือ

(1) ปัจจัยด้านอุดมการณ์ของเกษตรกร ซึ่งจะต้องเป็นผู้มีความตั้งใจจริง และศรัทธาเชื่อมั่นในอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวทฤษฎีใหม่

(2) ความสามารถในการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ซึ่งต้องอาศัยทั้งความอดทน ความมีใจรักในอาชีพเกษตรกร และทักษะในการดำเนินกิจกรรมการเกษตรในลักษณะผสมผสาน ซึ่งต้องอาศัยความรู้ และการสังเกตของเกษตรกรผู้ดำเนินกิจกรรมเป็นหลัก

(3) ปัจจัยด้านเงินทุนหมุนเวียน ตลาด และแรงงาน อันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการดำเนินกิจกรรมการผลิตตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ เนื่องจากทางศูนย์ฯ ไม่ได้สนับสนุนปัจจัยการผลิตและแรงงานอย่างครบครัน[48] รวมทั้งไม่ได้บุกเบิกตลาดสินค้าเกษตรหรือประกันราคาสินค้าของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรยังคงต้องพึ่งพาระบบตลาดในการขายสินค้าการเกษตร และการซื้อปัจจัยการผลิตอื่นๆ เพิ่มเติม อาทิ เมล็ดพันธุ์ อาหารสัตว์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่า

แมลง ฯลฯ จึงจำเป็นต้องมีแหล่งเงินทุนหมุนเวียนจากอาชีพเสริมหรือรายได้นอกภาคการเกษตร

(4) ภาวะการเป็นหนี้สินของเกษตรกร และ

(5) ปัจจัยเชิงวัฒนธรรมที่สนับสนุนอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ หากเกษตรกรไม่สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปสู่การปฏิบัติตามหลักจริยธรรมของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง คือ ต้องลดความต้องการในการบริโภคปัจจัยทางวัตถุ ความรู้จักพอเพียง การลดการปฏิสังสรรค์ทางสังคมเพื่อลดรายจ่ายจากภาษีสังคม ย่อมส่งผลกระทบต่อการบรรลุอุดมการณ์เกษตรทฤษฎีใหม่

จากปัจจัยต่างๆ ดังกล่าวที่ดำรงอยู่ก่อนการเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเข้ามาท้าทายการดำเนินการผลิตตามอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรข้างต้น ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถยกระดับไปสู่การเป็นเกษตรกรตามแนวทางทฤษฎีใหม่ได้อย่างสมบูรณ์ เกษตรกรแต่ละรายมีระดับในการปรับเปลี่ยนประยุกต์ เอาอุดมการณ์เกษตรทฤษฎีใหม่มาสู่ปฏิบัติการในระบบการผลิตของตนในลักษณะที่แตกต่างกัน

จากการศึกษา พบลักษณะการผสมผสานเศรษฐกิจเพื่อการขาย เข้ากับเกษตรทฤษฎีใหม่ และการประยุกต์อุดมการณ์เกษตรทฤษฎีใหม่ในระดับปฏิบัติการของเกษตรกรในลักษณะที่แตกต่างกัน อันเป็นผลมาจากภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีกระบวนการในการต่อรอง ปรับเปลี่ยน สวมทับ เลือกรับ ปรับใช้ อุดมการณ์ในลักษณะแตกต่างกัน เกษตรกรบางรายอยู่ในระดับผู้เผยแพร่อุดมการณ์ในระดับปฏิบัติการ แต่เกษตรกรบางรายได้ยกระดับไปสู่การเป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ในกระบวนการกลายเป็นเกษตรทฤษฎีใหม่ (โปรดดูกรณีศึกษาในหัวข้อกระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชน)

ภาพสะท้อนดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์การพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ ไม่ได้ดำเนินไปในภาวะสุญญากาศทาง

อุดมการณ์ ทั้งในแง่ของการนำเสนอตัวแบบการดำเนินกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทุนนิยม และการค้าในระบบตลาดที่ครอบครองพื้นที่อยู่ก่อนแล้ว

กล่าวได้ว่า อุดมการณ์การพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ขับเคลื่อนไปได้จากปัจจัยด้านความเชื่อมั่นต่ออุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ และอุดมการณ์กษัตริย์นิยม ในระดับที่ไม่อาจละเลยได้ควบคู่ไปกับการสนับสนุนด้านเงื่อนไขและปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกรจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ จากการสัมภาษณ์พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มักมีความศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นพื้นฐานอยู่ก่อนแล้ว[49] ก่อนที่จะเข้าร่วม และบางรายส่งผลสำคัญต่อการตัดสินใจเข้าร่วมในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ อย่างไรก็ตาม บางกรณีเข้าร่วมเพราะปัจจัยอื่นๆ เช่นต้องการการสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต เช่น การขุดสระน้ำ การสนับสนุนด้านพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เป็นต้น อีกทั้งเกษตรกรส่วนใหญ่มักมีความสัมพันธ์ในการร่วมกิจกรรมบางลักษณะกับศูนย์ศึกษาการพัฒนามาก่อน[50] ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าสู่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงและเป็นปัจจัยสำคัญของการเป็นวิทยากรในการบรรยายการผลิตตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่

ในระหว่างการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปสู่เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรกรจะต้องประสบกับปัจจัยและเงื่อนไขหลายประการที่เข้ามาท้าทายอุดมการณ์และระบบการผลิตตามอุดมการณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีเกษตรกรที่ไม่เคยมีประสบการณ์การผลิตในแนวเกษตรผสมผสานมาก่อน (เช่นแต่เดิมใช้พื้นที่ในการปลูกข้าวเป็นหลัก) หรือต้องการริเริ่มการเพิ่มปัจจัยการผลิตที่ไม่คุ้นเคย แต่เป็นปัจจัยการผลิตที่สร้างรายได้เป็นเงินให้กับเกษตรกรได้อย่างแท้จริง เช่น การปลูกผัก[51] และการเลี้ยงกบ[52] กรณีของการเพาะเลี้ยงเห็ดนั้นเกษตรกรจะต้องมีการลงทุนและขั้นตอนในการดูแลที่ใช้เวลามาก จึงมักนิยมทำเป็นกลุ่มมากกว่า อีกทั้งจำเป็นต้องมีระบบเงินทุนหมุนเวียนในด้านการผลิต[53]

ปัจจัยสำคัญที่ท้าทายระบบการผลิตแบบ "พอเพียง" มากที่สุดปัจจัยหนึ่ง คือ ภาวะการเป็นหนี้สินของเกษตรกร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่าเกษตรกรเป็นหนี้สินจาก ธ.ก.ส.[54]

หนี้สินเกษตรกรไทย จากผลการดำเนินงานด้านสินเชื่อของ ธ.ก.ส.		
ปี (พ.ศ.)	**จำนวนลูกหนี้ที่เป็นเกษตรกร (ครัวเรือน)**	**จำนวนต้นเงินกู้เป็นหนี้ (ล้านบาท)**
2544	3,548,626	214,464
2545	3,637,739	228,065
2546	3,688,673	241,715

ที่มา: นายสาระ "หนี้สินเกษตรกรไทย," คอลัมน์ Data Today ใน *โพสต์ทูเดย์*, 8 กันยายน 2546, น.33

การผลิตในขั้นแรกของทฤษฎีใหม่นั้น เน้นการผลิตแบบพอมีพอกิน และไม่มุ่งเน้นการขายแต่เน้นการบริโภคอย่างเพียงพอก่อน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยดังกล่าวกลับเป็นปัจจัยด้านกลับของความพยายามในการดำเนินกิจกรรมการเกษตรของเกษตรกรในบางรายด้วย เนื่องจากเกษตรกรต้องการรายได้ที่แท้จริงในระบบการผลิตเพื่อสามารถใช้หนี้สินได้ ส่วนใหญ่ของเกษตรกรในกลุ่มนี้มักมีความหวังในการพัฒนาระดับการผลิตของตนเองไปสู่การผลิตในขั้นที่สอง คือ การรวมกลุ่ม และขั้นที่สาม คือ การเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจชุมชน เกษตรกรกลุ่มนี้ตีความว่า เกษตรทฤษฎีใหม่ คือ ขั้นตอนของการเข้าสู่เศรษฐกิจในระบบการค้าอย่างมีขั้นตอน และไม่ยึดติดกับการดำรงชีพแค่พออยู่ พอกิน แต่จะแสวงหาเทคนิค พัฒนา ปรับปรุงการผลิตของตนอย่างต่อเนื่อง[55]

รายได้จากการผลิตในระหว่างการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่อยู่ในระดับ "พอมี พอกิน" อีกทั้งจำต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถี

ชีวิตหลายประการให้เป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง อย่างไรก็ตาม ระดับการปรับตัวของเกษตรกรมีลักษณะแตกต่างกัน กล่าวคือ เกษตรกรจะต้องปรับระบบวิธีคิดให้มีความมัธยัสถ์ ไม่มุ่งแสวงหาความพร้อมทางปัจจัยด้านวัตถุ การลดรายจ่าย การตัดสายสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มเพื่อนที่มักชักชวนไปสังคม หรือการเข้าร่วมในกิจกรรมการสังสรรค์ที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เพิ่มรายจ่าย[56] แม้ว่าเกษตรกรจะไม่มีหนี้สินก็ตาม รายจ่ายในด้านภาษีสังคมของเกษตรกร และชีวิตในชุมชนชนบทยังทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องมีรายได้เป็นตัวเงิน เช่น ค่าช่วยงานศพ งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น

เกษตรกรส่วนใหญ่ทำงานโดยเฉลี่ยวันละ 12 ชั่วโมง[57] นับแต่ตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอน (เกษตรกรส่วนใหญ่ตื่นนอนเวลาประมาณตี 4 และเข้านอนประมาณ 4 ทุ่ม ถึงเที่ยงคืน บางรายจะพักผ่อนในระหว่างวัน บางรายจะทำงานโดยไม่หยุดพัก) งานของเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้ในการประกอบอาชีพด้านการเกษตร เกษตรกรบางรายยังทำอาชีพเสริมในครัวเรือน เช่น การทำไม้กวาด การรับจ้างประดิษฐ์ตามงานที่ได้รับออร์เดอร์ เช่น บางรายรับจ้างสานไม้ไผ่ประกอบโคมไฟ การทำไม้กวาด ฯลฯ ทั้งนี้ไม่นับรวมกรณีเกษตรกรผู้หญิงที่ต้องทำงานบ้าน ทำอาหาร และดูแลลูก

เกษตรกรบางรายเข้าร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อาทิ การเป็นผู้นำของกลุ่มกิจกรรมที่ได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ฯ กิจการงานบุญประเพณีของชุมชน การเข้าร่วมเป็นผู้บรรยายในการดูงานของศูนย์ฯ กิจกรรมเหล่านี้ส่งผลอย่างสำคัญต่อการใช้เวลาและรายได้ด้านการเกษตรของเกษตรกร เนื่องจากรายได้ส่วนใหญ่ของเกษตรกรเป็นรายได้จากการทำงานในกิจกรรมด้านการเกษตรและอาชีพเสริมในแต่ละวัน ถ้าเกษตรกรสามารถใช้เวลาในการทำงานได้มาก รายได้ก็จะเพิ่มขึ้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ของเกษตรกรเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้เวลา แรงงาน รวมทั้งการไม่หยุดนิ่งในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นตลอดเวลา และการสังเกตการณ์ของเกษตรกรด้วยตนเองเป็นหลัก การแสวงหาความรู้ด้วยการฝึกอบรมและการร่วมกิจกรรม

อื่นนอกเหนือจากการประกอบอาชีพเป็นเวลาที่เกษตรกรจะต้องเจียดไปจากการหารายได้ในชีวิตประจำวัน และการดูแลภารกิจของตนเอง ซึ่งอาจหมายถึงการขาดรายได้ หรือการที่ต้องมีผู้มารับภาระงานประจำของเกษตรกรแทน

การเป็นวิทยากรทำหน้าที่ถ่ายทอดเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรอย่างมีชีวิตชีวา และกระตือรือร้น (ในแง่ของการเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์) เป็นปัจจัยที่ได้รับการหล่อเลี้ยงด้วยความศรัทธาและความเชื่อมั่นต่ออุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ รวมทั้งความมีใจรักในการถ่ายทอดอาชีพด้านเกษตรกรรมของเกษตรกรเอง เพราะการเสียสละเวลาอันมีค่าในชีวิตประจำวันในการบรรยายของเกษตรกรบางราย ยังหมายถึงการสูญเสียรายได้ในการประกอบอาชีพของเกษตรกร อีกทั้งเกษตรกรเกือบทุกรายต่างต้อนรับขับสู้ผู้มาศึกษาดูงานด้วยการเลี้ยงขนม อาหาร และน้ำเพื่อประกอบการให้ความรู้แก่ผู้สนใจและผู้มาศึกษาดูงานอีกด้วยความเต็มใจ ซึ่งสะท้อนว่า อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงดำเนินไปโดยอาศัยปัจจัยด้านอุดมการณ์ และประเพณีทางสังคม วัฒนธรรมหล่อเลี้ยง

กิจกรรมการเกษตรของเกษตรกรทฤษฎีใหม่เป็นชีวิตที่ต้องอาศัยการดำเนินกิจกรรมการเกษตร รวมถึงกิจกรรมอื่นๆ เพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ค่อนข้างเข้มข้น เกษตรกรดำเนินกิจกรรมในลักษณะแบ่งงานกันทำในครอบครัวระหว่างสามีและภรรยา ในชีวิตประจำวันของเกษตรกรมักเริ่มต้นจากการตื่นนอนตอนเช้าในราวตี 3-4 ในกรณีที่เกษตรกรจะต้องไปตลาดเพื่อขายผลผลิตทางการเกษตร มักต้องเดินทางแต่เช้า เพราะตลาดเช้าจะเริ่มตั้งแต่ประมาณตี 3-4 และวายประมาณ 7 โมง เนื่องจากแม่บ้านมักมาจับจ่ายสินค้าในตอนเช้า

กรณีสามี-ภรรยา เป็นเกษตรกรทั้งคู่ มักไปเตรียมร้านขายของด้วยกันตอนเช้า เมื่อตั้งร้านเสร็จ สามีมักกลับมาที่สวนเพื่อเริ่มกิจกรรมการเกษตร เช่น การเก็บผลผลิต รดน้ำ ใส่ปุ๋ย ฯลฯ ให้กับพืช ผัก และไม้ผล ส่วนภรรยาจะทำหน้าที่ขายผลผลิตจนตลาดวาย

ก็จะกลับมาที่บ้านมาเริ่มกิจกรรมการเกษตรต่อจนถึงช่วงเย็น (ในกรณีที่ลูกโตแล้ว แต่ถ้าต้องดูแลลูก ส่วนใหญ่ภรรยาจะเป็นผู้กลับมาทำกิจกรรมที่บ้าน) กิจกรรมการเกษตรในแต่ละวันถูกกำหนดตามเงื่อนไขของฤดูกาลเก็บเกี่ยว เช่น การใส่ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การเก็บเกี่ยว หรือการตระเตรียมพื้นที่สำหรับเพาะปลูก ฯลฯ ควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพเสริมด้านการเกษตร (อาทิ การให้อาหารและดูแล กบ ปลา หมู บางรายทำโรงเพาะเห็ดด้วย)

กิจกรรมเหล่านี้จะเริ่มดำเนินไปตั้งแต่เช้าจรดเย็น ในกรณีที่ทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพเสริม ในขณะที่ผู้มีอาชีพเสริมด้านอื่นจะต้องเจียดเวลาไปในลักษณะแตกต่างกัน เช่น หากเป็น อบต. ต้องไปประชุม หรือร่วมงานของหมู่บ้าน การไปทำงานรับจ้างใช้แรงงานให้แก่หน่วยงานราชการ รับจ้างทำสวน ทำนา ทำไร่ สามีที่ไปทำงานข้างนอก เมื่อกลับบ้านมักจะเข้าไร่เพื่อช่วยทำงานในช่วงเย็น เกษตรกรบางรายนำผลผลิตไปขายที่ตลาดช่วงเย็นด้วย

พอเริ่มตกเย็นใกล้ค่ำ เกษตรกรจะเริ่มเก็บผลผลิตเพื่อเตรียมนำไปขายต่อในวันรุ่งขึ้น บางรายต้องมัดผักเป็นกำต่อ หลังอาหารค่ำบางรายทำอาชีพเสริมอื่นๆ เช่น สานไม้ไผ่ ทำไม้กวาด เกษตรกรส่วนใหญ่มักทำงานไปตลอดจนกระทั่งเข้านอน กิจกรรมเหล่านี้ดำเนินควบคู่ไปกับภารกิจอื่นๆ ในชีวิตประจำวัน และการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน

การระดมทุนและที่ดิน เพื่อสนับสนุนการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

การระดมทุนของมูลนิธิชัยพัฒนา

การเกิดขึ้นของมูลนิธิชัยพัฒนา ได้ทำให้การระดมทุนและจัดสรรเงินบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาเป็นระบบมากขึ้น เนื่องจากแต่เดิมไม่มีองค์กรส่วนพระองค์ในการบริจาคเงินเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาของ

โครงการพระราชดำริเป็นการเฉพาะ ต่อมาเมื่อเกิดมูลนิธิชัยพัฒนา ซึ่งเป็นองค์กรด้านการพัฒนาส่วนพระองค์ ประชาชน และผู้ต้องการบริจาคเงินที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการพัฒนาโดยตรงจึงสามารถบริจาคเงินสมทบทุนโครงการพระราชดำริผ่านมูลนิธิชัยพัฒนา

นอกจากเงินบริจาคสมทบทุนโดยเสด็จพระราชกุศล ซึ่งมูลนิธิชัยพัฒนาได้ตีพิมพ์รายชื่อ และจำนวนเงินที่ได้รับบริจาคในวารสารมูลนิธิชัยพัฒนารายเดือนแล้ว มูลนิธิชัยพัฒนายังได้ดำเนินกิจกรรมระดมทุนในด้านต่างๆ อาทิ การจัดพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์แปลติโต[58] และนายอินทร์ผู้ปิดทองหลังพระ[59] พระราชทานรายได้จากการขายหนังสือทั้งสองเล่มนี้ให้มูลนิธิชัยพัฒนา[60] ดังพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537

> หนังสือนี้ [ติโต - ผู้เขียน] รายได้จะบำรุงมูลนิธิชัยพัฒนาทั้งหมด. คือไม่ได้เอามาใช้เป็นส่วนตัวแต่ประการใด. แต่การลงทุนในการเขียนนี้ ก็ลงทุนเขียนด้วยความเหนื่อยเหนื่อย สิ้นค่าใช้จ่ายไม่น้อย เพราะว่าต้องพิมพ์ผิดอะไรนิดๆ หน่อยๆ ก็ต้องแก้ เสียเวลาไปมาก จึงขอให้ท่านทั้งหลายอุดหนุน. การอุดหนุนนั้นก็เท่ากับท่านได้อุดหนุน "มูลนิธิชัยพัฒนา" ซึ่งมีหน้าที่ที่เราตั้งไว้สำหรับมูลนิธิ ให้พัฒนาประเทศจนมีชัยชนะ.
>
> ชัยชนะของประเทศนี้ โดยงานของมูลนิธิชัยพัฒนานั้นก็คือความสงบ ไม่เป็นบอสเนีย เป็นไทยแลนด์ เป็นเมืองไทยที่จะมีความเจริญก้าวหน้าจนเป็นชัยชนะของการพัฒนาตามที่ได้ตั้งชื่อ "มูลนิธิชัยพัฒนา." ชัยของการพัฒนานี้ มีจุดประสงค์คือความสงบ ความเจริญ ความอยู่ดีกินดี. ดังนั้น ท่านสนับสนุนซื้อหนังสือ "ติโต" นี้ ก็เท่ากับเป็นผู้สนับสนุน "มูลนิธิชัยพัฒนา" และเป็นผู้สนับสนุนชัยของการพัฒนา เพื่อความสงบ เพื่อความเจริญ เพื่อความอยู่ดีกินดีของประชาชน. ได้โฆษณา รู้สึกว่าจะยาวกว่าที่

> เขาโฆษณาสปอต แต่เราก็โฆษณาครั้งเดียว. ในรายการวิทยุและวิทยุโทรทัศน์ เขาโฆษณาตลอดเวลา เดี๋ยวก็โฆษณาๆ นี่ถือว่าโฆษณาครั้งเดียวก็ให้เป็นล่ำเป็นสัน. (ภูมิพลอดุลยเดช 2537: 45-47)

ทั้งนี้ สุเมธระบุว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้การบริจาคเงินเพื่อสนับสนุนมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นการบริจาคของผู้ที่มีความศรัทธาเอง ทางมูลนิธิฯ จึงไม่มีการจัดกิจกรรมด้านการเรี่ยไรเงินจากราษฎร อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ามูลนิธิชัยพัฒนาได้รับบริจาคจากประชาชนในสาขาอาชีพต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งจากหน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ เอกชน องค์กรธุรกิจ รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ ทั้งในประเทศ และต่างประเทศ พระสงฆ์ นักการเมือง ข้าราชบริพาร ฯลฯ

จำนวนเงินบริจาคในแต่ละเดือนมีตั้งแต่หลักสิบเป็นต้นไปจนถึงหลักล้านบาท[61] นอกจากนี้ยังมียอดเงินบริจาคจากองค์กรต่างๆ ที่ดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อระดมทุนในการถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลในรูปแบบต่างๆ อาทิ การจัดแข่งขันกีฬา การจัดสร้างวัตถุมงคล การถวายรายได้จากการจัดพิมพ์หนังสือ, เทปเพลงพระราชนิพนธ์ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังปรากฏการบริจาคในรูปแบบอื่น ๆ นอกจากการบริจาคเงิน อาทิ บริจาคสิ่งของ เครื่องใช้ เพื่อใช้ในกิจการตามพระราชดำริ รวมทั้งการบริจาคที่ดินเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของการได้รับการสนับสนุนแนวทางการพัฒนาโดยราษฎรจำนวนหนึ่ง[62]

มูลนิธิชัยพัฒนาได้รับการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมจากหน่วยงานราชการต่างๆ อีกทั้งยังได้รับการลดหย่อนค่าทะเบียนโอนอสังหาริมทรัพย์ในการโอนที่ดิน ตามกฎกระทรวง ฉบับที่ 47 (พ.ศ. 2541) ออกตามความในพระราชบัญญัติ ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2547 ข้อ 2 (7) ดังนี้

> “.....

ข้อ 2 ให้เรียกเก็บค่าธรรมเนียมดังนี้

.....

(7) ค่าธรรมเนียมจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรม

(ศ) ค่าจดทะเบียนโอนอสังหาริมทรัพย์เฉพาะกรณีที่มูลนิธิชัยพัฒนา มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ หรือมูลนิธิสายใจไทยในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นผู้รับโอน หรือผู้โอน เรียกตามราคาประเมินทุนทรัพย์ตามที่คณะกรรมการกำหนดราคาประเมินทุนทรัพย์กำหนด ร้อยละ 0.001[63]

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเผยแพร่แนวทางและอุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริ สามารถเอาชนะข้อจำกัดจากกลไกและโครงสร้างของหน่วยงานราชการ ด้วยการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในรูปแบบของ "องค์กรเอกชน" ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดในเชิงโครงสร้างการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ สถานภาพขององค์กรเอกชนของพระมหากษัตริย์มีลักษณะทั้งอยู่ภายนอกและภายในปริมณฑลของรัฐ กล่าวคือสามารถประสานโครงสร้างการดำเนินงานภายในรัฐ และสามารถดำเนินกิจกรรมภายนอกรัฐ เพื่อให้สนองตอบต่อการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของโครงการพระราชดำริและการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริทั้งสองระบบควบคู่กันไป ลักษณะสำคัญอันเป็นเอกลักษณ์ขององค์กรเอกชนของพระมหากษัตริย์ คือการมีสถานะขององค์กรเป็น "องค์กรอภิรัฐ" (Supra-State Organization)

การเติบโตของอุดมการณ์การพัฒนาภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นิยมของเศรษฐกิจพอเพียงในการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นภาพสะท้อนชัยชนะของการครองอำนาจนำในทางอุดมการณ์ของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ นับแต่จุดเริ่มต้นของการผลักดันทิศทางการพัฒนาผ่านกลไกรัฐของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาจนถึงปัจจุบัน

เชิงอรรถ

1 ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ได้มีการแต่งตั้งคณะที่ปรึกษา ซึ่งทำหน้าที่เป็นเสมือน "คณะทำงานด้านนโยบาย" ของรัฐบาลในด้านการกำหนดนโยบาย คณะที่ปรึกษา นำโดย พันศักดิ์ วิญญรัตน์ ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ และ ม.ร.ว. สุขุมพันธ์ บริพัตร ที่เสนอให้รัฐบาลเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศในกรณีอินโดจีน.

2 ภายหลังเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร พลเอกชาติชายต้องเดินทางไปลี้ภัยอยู่ที่ลอนดอน ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นปฐมจุลจอมเกล้า ให้แก่ชาติชาย ทำให้ชาติชายสามารถเดินทางกลับประเทศไทยช่วงเวลาสั้นๆ โปรดดู Kulick and Wilson (1992).

3 จากประวัติการทำงาน อานันท์ ปันยารชุน เคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศ ต่อมาเมื่อลาออกจากราชการเพราะผลกระทบทางการเมืองจากรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 เข้าเป็นกรรมการบริษัทสหยูเนี่ยน ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมผ้าขนาดใหญ่ และอานันท์ยังมีบทบาทสำคัญในสมาคมการค้าธุรกิจต่างๆ ผาสุกและคริส (2539) วิเคราะห์ว่า "สาเหตุที่ ร.ส.ช. เลือกอานันท์เป็นนายกรัฐมนตรี ก็เพื่อแสวงหาการสนับสนุนของฝ่ายธุรกิจ และข้าราชการพลเรือนต่อรัฐบาลคณะรัฐประหาร รัฐบาลอานันท์จัดตั้งคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยเทคโนแครตชั้นนำ และนักธุรกิจที่มีชื่อเสียง โดยมีคนของ ร.ส.ช. ดำรงตำแหน่งสำคัญในกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม" โปรดดู ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539) สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า อานันท์เป็นตัวแทนของชนชั้นสูง และเป็นบุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่เป็นปัญญาชนของสังคมในการเชื่อมประสานระหว่างชนชั้นสูง (ได้แก่ สถาบันกษัตริย์ กลุ่มพระราชวงศ์ และกลุ่มข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศ) กับชนชั้นกลางในสังคมไทย (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2546) รัฐบาลของอานันท์ ปันยารชุน ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างการดำเนินโครงการพระราชดำริด้วยการอนุมัติในหลักการให้ดำเนินการแยกสำนักงาน กปร. ออกจากสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2535.

4 พลเอกสุจินดา คราประยูรเป็นผู้นำของคณะทหารกลุ่ม "จ.ป.ร. รุ่น 5" ประวัติด้านการรับราชการ, พลเอกสุจินดาเป็นปัญญาชนของกองทัพ เขาได้รับทุนไปศึกษาที่ Fort Leavenworth และเคยดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตทหารที่กรุงวอชิงตัน และทำงานฝ่ายข่าวกรองของเสนาธิการกองทัพบก ผาสุกและคริส (2539) วิเคราะห์ว่า ลักษณะสำคัญของกลุ่ม จ.ป.ร. รุ่น 5 คือ *"เน้นความจงรักภักดีอย่างที่สุดต่อพระมหากษัตริย์ พวกเขามีภาพพจน์ของตัวเองว่าเป็นผู้นำของบทบาทตามประเพณีของกองทัพในฐานะผู้ปกป้องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยมองว่าอำนาจของกองทัพเกิดจากอำนาจของพระมหากษัตริย์ และหน้าที่เบื้องต้นของกองทัพคือการปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์"* และไม่เห็นด้วยกับแนวคิด กองทัพเป็นตัวแทนความต้องการของประชาชน ที่เสนอโดย

กลุ่มทหารหนุ่ม และทหารประชาธิปไตย โปรดดู ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539).

5 ในขณะนั้นผู้ประท้วงได้รับการขนานนามจากหนังสือพิมพ์ว่า "ม็อบมือถือ" เนื่องจากกลุ่มคนที่ประท้วงมีการใช้โทรศัพท์มือถือเพื่อติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และติดต่อกับสื่อมวลชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง โดยมีสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย องค์กรพัฒนาเอกชนโดยกลุ่มชนชั้นกลางด้านประชาธิปไตย ร่วมกับกลุ่มนักธุรกิจ คนงานปกคอขาว และแรงงานอพยพจากต่างจังหวัด โปรดดู ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539).

6 หมวดที่ 2 มาตรา 8 ระบุว่า "องค์พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดไม่ได้ ผู้ใดจะกล่าวหาหรือฟ้องร้องพระมหากษัตริย์ในทางใดๆ มิได้" กิตติพงษ์ (2541) ชี้ว่า *"บทบัญญัติมาตรานี้ประสงค์ที่จะสำแดงพระราชสถานะอันสูงสุดของพระมหากษัตริย์ให้ประจักษ์ตามคติการปกครองประชาธิปไตยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่เหนือความรับผิดชอบทางการเมืองทั้งปวง และทรงอยู่เหนือจากการวิพากษ์วิจารณ์ในทุกกรณี ที่เป็นดังนี้เนื่องจากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของคนทั้งประเทศ มิใช่ของคนหมู่ใดเหล่าใดโดยเฉพาะเท่านั้น และเนื่องจากพระสถานะอันสูงสุดนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดผลที่ติดตามมาคือ หลักที่ว่า 'พระมหากษัตริย์ไม่ทรงกระทำผิด"* โปรดดู กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2541).

7 บทบาทของนายกรัฐมนตรีในฐานะประธาน กปร. ปรากฏในหนังสือ *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* นายกรัฐมนตรีทุกคนล้วนแสดงให้เห็นถึงบทบาท และความสำคัญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการพัฒนาชนบท และนายกรัฐมนตรีทุกคนต่างมีบทบาทในการผลักดันโครงการพระราชดำริในแต่ละช่วงที่เข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นประธาน กปร. โปรดดู *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร., 2544).

8 ในปี พ.ศ. 2533 สินค้าส่งออกเกษตรคิดเป็นปริมาณของ GDP เท่ากับ 1 ใน 3 ของหัตถอุตสาหกรรม แรงงานในเมืองมีประมาณ 7 ล้านคน หรือเป็นสัดส่วนร้อยละ 25 ของกำลังแรงงานทั้งหมดของประเทศ มีแรงงานภาคอุตสาหกรรรมประมาณ 2.3 ล้านคน โปรดดู ผาสุกและคริส เบเคอร์ (2539).

9 โปรดดูบทบาทของสุเมธในการประสานให้กลุ่มต่างๆ เข้ามามีบทบาทในการร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ในบทถัดไป.

10 เนื้อหาและข้อมูลในหัวข้อนี้เป็นการปรับปรุงและเรียบเรียงเพิ่มเติมจาก ชัยธวัช ตุลาฑล (2546) ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนของประเทศไทย โปรดดู Shinichi Shigetomi (2002); (2004) สำหรับข้อมูลเบื้องต้นโปรดดู Rueng Suksawat (1995).

11 กป.อพช. พัฒนามาจากองค์การประสานงานเดิมขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท ได้แก่ "คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท" ประเด็นกำเนิด กป.อพช. โปรดดู อเนก นาคะบุตร(2533) *ปาจารยสาร* 13:5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2529): 66-67; เบ็ญจมาศ

ศิริภัทร และ สุรพล มุลละดา (2545) อย่างไรก็ตาม การประสานความร่วมมือระหว่างสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกับองค์กรพัฒนาเอกชนเกิดจากความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐบางหน่วยงานที่ดำเนินการในชนบท กับองค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่ม หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนในภาพรวมยังคงมีแนวความคิดที่แตกต่างหลากหลาย และไม่ได้ประสานเป็นเนื้อเดียวกัน.

12 ในระหว่างปี พ.ศ. 2526-2527 ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการ "ศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" ซึ่งทำหน้าที่เป็นสำนักเลขาธิการของ "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (กชช.).

13 เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุลละดา (2545) ระบุว่า *"ในช่วงปี พ.ศ. 2523-2533 เป็นช่วงเวลาที่เงินทุนต่างประเทศเข้ามามากที่สุด และ CIDA ก็เป็นหน่วยงานหนึ่งของประเทศแคนาดา ที่ได้เข้ามาให้การสนับสนุน เอ็น จี โอ ในประเทศไทย CIDA เป็นองค์กรใหญ่ที่มีงบประมาณค่อนข้างมาก และมีประสบการณ์ในการทำงานในประเทศไทยอย่างมากด้วย"* (เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุลละดา 2545: 57) CIDA ยังมีบทบาทในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริด้วย รัฐบาลแคนาดา โดย CIDA ได้เสนอโครงการความช่วยเหลือศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษา ในปี พ.ศ. 2533-2538 เป็นความช่วยเหลือในด้านการก่อสร้างอาคารศูนย์ เครื่องมือ อุปกรณ์ และเทคนิควิชาการ (สำนักงาน กปร. 2542: 84).

14 สมศักดิ์ (2544) ตั้งข้อสังเกตว่า การให้ความสำคัญกับพระราชดำรัสในปัจจุบันเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของทศวรรษ 2530 โปรดดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544).

15 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชดำรัสเกี่ยวกับ "ทฤษฎีใหม่" ครั้งแรกในพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต วันอาทิตย์ที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537 โปรดดูที่มาของแนวพระราชดำริ "ทฤษฎีใหม่" ใน ภูมิพลอดุลยเดช (2537) ทรงกล่าวว่าเริ่มดำเนินการทดลองโครงการทฤษฎีใหม่ในพื้นที่บริเวณหมู่บ้านวัดใหม่มงคล จ. สระบุรีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 (ก่อนตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา 7 ปี มูลนิธิชัยพัฒนาก่อตั้งปี พ.ศ. 2531) ก่อนจะขยายโครงการทดลองไปที่ อ. เขาวง จ. กาฬสินธุ์ เป็นแห่งแรกในปี พ.ศ. 2535.

16 เนื้อหาและข้อมูลในหัวข้อนี้เป็นการปรับปรุงและเรียบเรียงเพิ่มเติมจาก ชัยธวัช ตุลาฑล (2546).

17 โปรดดูตัวอย่างแนวความคิดของประเวศใน "ยุทธศาสตร์พลังแผ่นดินแก้วิกฤตชาติ" ใน *ข้อเสนอยุทธศาสตร์แก้วิกฤตชาติ* (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ม.ป.ป.).

18 หมอประเวศได้ผลักดันอุดมการณ์ "พลังแผ่นดิน" อย่างต่อเนื่องในงานเขียน โปรดดูตัวอย่างงานเขียนเหล่านี้ได้ใน ประเวศ วะสี (2542) ; (2544).

19 โปรดดูตัวอย่างแนวคิด "ประชารัฐ" จากประเวศ วะสี "พลังชุมชนพลังแผ่นดิน," ใน *รวมพลังประชา-รัฐ ขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, ม.ป.ป.) และ อเนก นาคะบุตร, *กอบใจกู้ถิ่น เกิดด้วยพลังประชารัฐ: กรณีตัวอย่างจากพะเยา ผ่าน เจ้าพระยา ถึง ปัตตานี* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อ 2544).

20 ภาวะโลกาภิวัตน์ เป็นศัพท์บัญญัติของราชบัณฑิตยสถาน หมายถึงการแผ่ถึงกันทั่วโลก การเข้าถึงโลก และการเอาชนะโลก เป็นมุมมองจากตะวันตกในฐานะเป็นผู้กระทำการเอาชนะเหนือโลก และครอบครองโลก ส่วนคำว่าโลกานุวัตร เป็นศัพท์บัญญัติของนักวิชาการจำนวนหนึ่ง หมายถึง การประพฤติตามโลก เป็นมุมมองจากสังคมที่ไม่ใช่ตะวันตก ซึ่งตกอยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำให้จำต้องประพฤติตามโลก (เสน่ห์ จามริก 2543ก: 5).

21 โปรดดูตัวอย่าง งานเขียนและผู้ที่ถูกอ้างถึงเพื่อสนับสนุนแนวคิดของเสน่ห์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ศ.นพ. ประเวศ วะสี James Robertson เป็นต้น.

22 การประชุมโต๊ะกลมดังกล่าว เป็นการระดมนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของประเทศจำนวน 33 คน ครั้งแรกวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2542 ครั้งที่ 2 วันที่ 16 กันยายน 2542 จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ อาทิ โฆษิต ปั้นเปี่ยมรัฐ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สังศิต พิริยะรังสรรค์ อัมมาร สยามวาลา อภิชัย พันธเสน โสภณ สุภาพงศ์ เป็นต้น (อภิชัย พันธเสน 2542:34-35).

23 อภิชัย เป็นหนึ่งในผู้ผลักดันแนวคิด "พุทธเศรษฐศาสตร์" โปรดดู *พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544) และแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท โปรดดู *พัฒนาชนบทไทยสมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539) นอกจากงานของอภิชัยแล้ว ยังมีงานจำนวนหนึ่งที่นำแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมาตีความเพื่อสนับสนุนกระแสการวิพากษ์ระบบทุนนิยม และสนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน โปรดดู รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ "Bangkok Consensus," *ผู้จัดการรายเดือน* (มกราคม 2543): 31-32.

24 ตัวอย่างกรณีศึกษาของสังศิตได้แก่ สมชาย สุโพธิ์นอก ผู้ใหญ่บ้านและเลขาธิการภาคสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เกษมศักดิ์ แสนโภชน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ แกนนำที่ชักชวนให้เกษตรกรจังหวัดสุรินทร์หันมาทำเกษตรปลอดสารพิษ หลวงพ่อหนาน สุทธสิโล ผู้ก่อตั้งมูลนิธิพิพิธประชานาถวิเชียร มีธรรม หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาการผลิต ผู้ช่วยเกษตรจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น.

25 สถิติโครงการพระราชดำริตั้งแต่เริ่มแรกจนสิ้นปีงบประมาณ 2545 มี

ทั้งหมด 3,083 โครงการ แบ่งออกเป็น 8 ประเภท คือ การเกษตร 13.88 % การพัฒนาแหล่งน้ำ 33.73% สิ่งแวดล้อม 21.93% สาธารณสุข 1.45% การส่งเสริมอาชีพ 12.39% การคมนาคม/สื่อสาร 3.38% สวัสดิการสังคม 5.35% และโครงการสำคัญ ๆ และอื่น ๆ 7.89% โปรดดู สำนักงาน กปร. (2546).

26 ผู้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ กปร. ตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล (พ.ศ. 2524-9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2542) มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ (14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2542-3 กันยายน พ.ศ. 2542) พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต (ตุลาคม พ.ศ. 2542-16 ตุลาคม พ.ศ. 2543) ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ และปัจจุบันได้แก่ สมพล พันธุ์มณี.

27 พลากร สุวรรณรัฐ เป็นบุตรชายของนายพ่วง สุวรรณรัฐ อดีตรองปลัดกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2507 ผู้ติดตามเสด็จฯ และวางระบบการรับเสด็จฯ ของข้าราชการหัวเมือง โปรดดู หัวข้อ ประเพณีการเสด็จเยี่ยมเยือนราษฎรในชนบท.

28 ประวัติการรับราชการ ผู้บังคับหน่วยและนายทหารฝ่ายอำนวยการ, หัวหน้าหน่วยแยกรักษาความปลอดภัยบุคคลสำคัญฯ และ รองสมุหราชองครักษ์.

29 ประวัติการรับราชการ ปี พ.ศ. 2531-2533 อธิบดีกรมชลประทาน ปี พ.ศ. 2538-ปัจจุบัน เป็นสมาชิกวุฒิสภา.

30 ประวัติการรับราชการ ปี พ.ศ. 2521 กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปี พ.ศ. 2527 วิศวกรอำนวยการโครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ปี พ.ศ. 2536 นายช่างใหญ่ฝ่ายกิจกรรมพิเศษ กรมชลประทาน ปี พ.ศ. 2537 ผู้ตรวจราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ผู้อำนวยการสำนักงานคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, ผู้อำนวยการศูนย์เฉพาะกิจเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, อธิบดีกรมชลประทาน สมาชิกวุฒิสภา.

31 แต่เดิม การถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสามารถจำแนกออกได้เป็น; การถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งการใช้จ่ายเป็นไปตามพระราชประสงค์ และการถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อสมทบมูลนิธิต่างๆ แต่เมื่อเกิดมูลนิธิชัยพัฒนา จึงเกิดการถวายเงินเพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านการพัฒนาตามแนวทางพระราชดำริโดยตรงผ่านมูลนิธิ.

32 วันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2541 คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติมีมติให้สนับสนุนงบประมาณผ่านมูลนิธิพัฒนาไท เพื่อประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการ "โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด" ซึ่งมีองค์กรพัฒนาเอกชนบางองค์กรเข้าร่วมด้วย เช่น มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เข้าไปดำเนินโครงการนี้ในจังหวัดอ่างทอง สระบุรี นครนายก สิงห์บุรี สุพรรณบุรี ชัยนาท ปทุมธานี และอยุธยา โปรดดู "รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด พ.ศ. 2542" โดย มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ใน

พระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาได้เข้าไปดำเนินการโครงการนี้ในจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม สมุทรปราการ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี ตราด ปราจีนบุรี สระแก้ว ประจวบคีรีขันธ์ ลพบุรี นนทบุรี และราชบุรี โปรดดู *รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด พ.ศ. 2542*

33 ข้อมูลในหัวข้อนี้นำมาจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานของสำนักราชเลขาธิการ ณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ใช้เวลาในการเก็บข้อมูล 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ระหว่างวันที่ 13-16 มกราคม พ.ศ. 2547 และช่วงที่ 2 ระหว่างวันที่ 29 ม.ค.-6 ก.พ. 2547.

34 แต่เดิม ในปี พ.ศ. 2540-2544 กปร.อนุมัติโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ผ่านงบปกติที่ได้รับจากงบประมาณประจำปีของศูนย์ฯ กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ต้องใช้เงินจากงบประมาณปกติของศูนย์ฯ ซึ่งงบประมาณประจำปีของศูนย์ฯ เป็นงบประมาณที่ให้หน่วยงานแต่ละหน่วยงาน ภายในศูนย์ฯ เสนอไปที่กรมชลประทาน ซึ่งเป็นหน่วยงานกลางในการบริหารและประสานงานโครงการ (ถวิล มนัสน้อม 2541: 65)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 ได้มีการปรับเปลี่ยนให้โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่มาเป็นกิจกรรมหนึ่งของงานขยายผลซึ่งทำให้สามารถของบประมาณพิเศษโดยได้รับการสนับสนุนโดยตรงจาก กปร. ภายใต้ "แผนงาน ขยายผลของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ระยะ 3 ปี พ.ศ. 2544-2546" ผลจากการสนับสนุนด้านงบประมาณจากงบขยายผลของ กปร. ซึ่งมีจำนวนมากกว่างบปกติ ทำให้ศูนย์ศึกษาฯ สามารถขยายผลโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ได้มากกว่างบปกติ ทำให้โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ถูกสำนักงาน กปร. กำหนดเป้าหมายให้เป็นโครงการในการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินการขยายผลในพื้นที่เป้าหมายเดิม และขยายผลไปสู่พื้นที่เป้าหมายใหม่รอบศูนย์ศึกษาฯ โดยมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายการดำเนินงานที่ชัดเจน สร้างระบบติดตามผลโดยจัดทำเครื่องมือชี้วัดการพัฒนา รวมทั้งปรับเปลี่ยนงบประมาณเพื่อให้สามารถดำเนินงานได้รวดเร็วขึ้น การสนับสนุนงบประมาณดังกล่าวทำให้สำนักงาน กปร. เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ทำหน้าที่ตรวจสอบและประเมินผลโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ฯ (สำนักงาน กปร. 2544 ข: 61).

35 โครงสร้างของคณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่ประกอบด้วยโครงสร้างของคณะทำงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนา โดยมีผู้แทนจากหน่วยงานภายในโครงสร้างของศูนย์ฯ ได้แก่ (1) งานศึกษาและพัฒนาแหล่งน้ำ (2) งานศึกษาและพัฒนาป่าไม้ (3) งานศึกษาและพัฒนาที่ดิน (4) งานศึกษาและทดสอบการปลูกพืช (5) งานศึกษาและพัฒนาเกษตรกรรมแบบประณีต (6) งานศึกษาและพัฒนาปศุสัตว์และโคนม (7) งานศึกษาและพัฒนาการประมง (8) งาน

อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กบ และ (9) งานเพาะเห็ด เป็นต้น (แผ่นพับ "ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ").

36 ดร.ฉันทนา สุวรรณธาดา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโทจากคณะเกษตรศาสตร์ ภาควิชาพืชสวน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2513 เริ่มรับราชการในตำแหน่งอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2514 ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อปริญญาเอกที่ University of London สำเร็จการศึกษาในปี พ.ศ. 2520 ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 ได้ย้ายมารับราชการในตำแหน่งอาจารย์ประจำภาควิชาพืชสวน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดร.ฉันทนา เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านพันธุกรรมพืช การเก็บรวบรวม และวิจัยพืชท้องถิ่น

ดร.ฉันทนาเริ่มต้นการปฏิบัติงานในโครงการพระราชดำริจากการเป็นผู้ช่วยของ ดร.พิศิษฐ์ วรอุไร ในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งในขณะนั้น ดร.พิศิษฐ์ เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาพืชสวน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และเป็นผู้แทนจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในโครงสร้างของคณะทำงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งศูนย์ฯ ดร.พิศิษฐ์ เป็นผู้ปฏิบัติงานสนองโครงการพระราชดำริด้านการวิจัยเกษตรหลายโครงการและเป็นผู้เชื่อมประสานกับนักศึกษา คณาจารย์ และนักวิจัยด้านการเกษตรจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในการดำเนินการเพื่อสนองโครงการพระราชดำริด้านการเกษตร อาทิ โครงการศึกษาวิจัยการปลูกไม้ดอกเมืองหนาวบนที่สูง ร่วมกับโครงการหลวง เป็นผู้บุกเบิกโครงการศูนย์บริการการพัฒนาขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ผลบ้านไร่ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สังกัดศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และเป็นผู้บุกเบิกงานการก่อตั้ง งานศึกษาและพัฒนาเกษตรกรรมแบบประณีต ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และปัจจุบันยังคงเป็นที่ปรึกษาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และทำงานด้านเกษตรกรรมในโครงการพระราชดำริ ปัจจุบัน ดร.ฉันทนาดำรงตำแหน่งเป็นผู้แทนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประธานโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่.

37 ประเสริฐให้สัมภาษณ์ว่า แต่เดิมกรมวิชาการเกษตรเขตที่ 1 มีการจัดอบรมและเผยแพร่ "เกษตรผสมผสาน" ในหลายรูปแบบให้แก่เกษตรกรมาก่อนการเกิดขึ้นของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่แล้ว เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่มีลักษณะสำคัญอันเป็นปัจจัยจำกัดในการดำเนินโครงการทฤษฎีใหม่ ได้แก่ เกษตรกรรายย่อยมักถือครองพื้นที่ขนาดเล็กประมาณ 2-4 ไร่ และมักไม่ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ นิยมประกอบอาชีพรับจ้างเป็นรายได้หลักทำให้มีทัศนคติว่าการขุดบ่อน้ำจะทำให้เสียพื้นที่ในการเพาะปลูก (ประเสริฐ เนตรงาม, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2547)

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ กรมวิชาการเกษตรเขตที่ 1 จึงดำเนินการสนองแนวพระราชดำริในรูปแบบของ "เกษตรทฤษฎีใหม่" โดยนิยามความหมายให้ "เกษตรผสมผสาน" ที่ดำเนินการอยู่ก่อนแล้วเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ กระทรวง

เกษตรฯ ได้จัดทำโครงการส่งเสริมการเกษตรก่อนโครงการทฤษฎีใหม่ใน 2 รูปแบบ ได้แก่ โครงการเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษ และโครงการแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อการเกษตรแบบผสมผสาน โปรดดู ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา (2541).

38 หัวข้อของการบรรยายได้แก่ "แผนการปฏิบัติและขั้นตอนของโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่", "กระบวนการพัฒนาเกษตรผสมผสาน และสิ่งชี้วัด", "ความรู้เรื่องดิน และน้ำ ในเกษตรทฤษฎีใหม่" "กิจกรรม รูปแบบ และการจัดการข้อมูลในเกษตรทฤษฎีใหม่" "พืชในเกษตรผสมผสานทฤษฎีใหม่" "แนวคิดการเลี้ยงสัตว์ในเกษตรทฤษฎีใหม่" และ "แนวคิดการเลี้ยงสัตว์น้ำในเกษตรทฤษฎีใหม่" "กำหนดการฝึกอบรมหลักสูตรเทคนิคการเป็นวิทยากร โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ตามแนวพระราชดำริ วันที่ 3-4 กันยายน 2541 ณ อาคารฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยี สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 1 อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่" (เอกสารอัดสำเนา).

39 สถานที่ศึกษาดูงานมีการเปลี่ยนแปลงทุกปี ล่าสุด ในปี พ.ศ. 2545 สถานที่ศึกษาดูงานของเกษตรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ฯ ได้แก่ แปลงสาธิตของกลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ของนายพรหม ใจเมฆา.

40 ตำแหน่งเจ้าหน้าที่หมู่บ้าน ฝ่ายประสานการปฏิบัติการส่วนใหญ่มักมีพื้นเพเป็นคนในชุมชน เนื่องจากนโยบายการรับเจ้าหน้าที่ดำเนินกิจกรรมภายในศูนย์ฯ เน้นการรับคนท้องถิ่นก่อน เพื่อความสะดวกและคุ้นเคยในการดำเนินการประสานงานกับเจ้าหน้าที่ภายในท้องถิ่น ทางศูนย์ฯ มีนโยบายการจ้างแรงงานของราษฎรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ก่อน.

41 ระบบการ "เกณฑ์" เกษตรกร ได้แก่ ระบบการขออาสาสมัครในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานราชการและเอกชนที่ประสานมายังหมู่บ้านโดยผ่านกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. ระบบดังกล่าวเป็นระบบการดำเนินกิจกรรมเพื่อประสานงานระหว่างหมู่บ้านกับหน่วยงานต่างๆ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ทั่วไปในหมู่บ้านชนบท กลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมของหน่วยงานราชการต่างๆ มักเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอกับทุกๆ หน่วยงานที่ประสานความร่วมมือมายังหมู่บ้าน (บางรายเข้าร่วมกิจกรรมซ้ำๆ เนื่องจากเมื่อสมาชิกในหมู่บ้านต้องการเข้าร่วม ก็ต้องไปเป็นเพื่อน หรือเป็นผู้ประสานงานให้เกษตรกรคนอื่นๆ เข้าร่วม) บางหมู่บ้านมีการจัดระบบ "เวร" เพื่อหมุนเวียนกันเข้าร่วมกิจกรรมของหน่วยงานราชการ

เกษตรกรบางรายมีความสนใจด้านการเกษตร และต้องการพัฒนาความรู้และศักยภาพด้านเกษตรกรรมของตนเองอยู่แล้ว เกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการเข้าร่วมกับหน่วยงานราชการ มักได้รับการสนับสนุนส่งเสริมในการดำเนินกิจกรรมตามที่หน่วยงานนั้นนำมาสนับสนุนส่งเสริมแก่เกษตรกร (โครงการด้านการเกษตรที่เกษตรกรได้รับการสนับสนุนมีหลายลักษณะ อาทิ การสนับสนุนกล้าไม้การปลูกป่าสัก, การสนับสนุนกล้าไม้สมุนไพรหายาก การสนับสนุนการขุดบ่อน้ำ และเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำในโครงการเกษตรผสมผสาน สมัยนายกรัฐ

มนตรีชวน หลีกภัย เป็นต้น) อีกทั้งยังพบว่า เกษตรกรบางรายได้พัฒนาตนเองให้กลายเป็น "ผู้นำตามธรรมชาติ" ของหมู่บ้านจากกระบวนการฝึกอบรมด้วยการเป็นผู้ประสานให้เกิดกลุ่มกิจกรรมภายในหมู่บ้านโดยมีสมาชิกในชุมชนซึ่งมีสายสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มเครือญาติ บางรายได้พัฒนาตนเองให้กลายเป็นวิทยากร และเป็นแกนนำของกลุ่มเกษตรกรเพื่อเผยแพร่กิจกรรมด้านการเกษตรร่วมกับหน่วยงานราชการ (เป็นหมอดินของหมู่บ้าน เป็นวิทยากรบรรยายแก่เกษตรกร และผู้ดูงานในพื้นที่หมู่บ้านของศูนย์ฯ เป็นต้น) (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร).

42 ผู้ทำหน้าที่บรรยายได้แก่ คณิต ธนูธรรมเจริญ หนึ่งในคณะทำงานของศูนย์ฯ เป็นหลัก และในบางครั้ง ดร.ฉันทนา สุวรรณธาดา ซึ่งเป็นประธานโครงการได้เป็นผู้บรรยาย ซึ่งทั้งคู่ต่างมีประสบการณ์ในการเป็นผู้บรรยาย และทำหน้าที่สอนหนังสือในระดับมหาวิทยาลัย อีกทั้งยังเป็นวิทยากรให้แก่คณะผู้มาศึกษาดูงานในการเยี่ยมชมศูนย์

43 ในระยะเริ่มแรก ทางศูนย์รับผิดชอบงบประมาณค่าใช้จ่ายทั้งหมด ได้แก่ ค่าจ้างรถแบ็คโฮและค่าน้ำมันในการขุดสระ หากสระน้ำไม่สามารถบรรจุน้ำได้จะต้องมีการปูผ้ายางที่บริเวณก้นบ่อ และต่อระบบน้ำเข้าสู่สระด้วยการทำทางระบายน้ำจากแหล่งน้ำมาสู่สระ โดยส่วนใหญ่มักทำการดาด (ฉาบปูนซีเมนต์เพื่อทำทางระบายน้ำจากทางน้ำธรรมชาติเดิมที่เกษตรกรใช้อยู่แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นดิน).

44 ดร.ฉันทนากล่าวว่า การสนับสนุนเกษตรกรทฤษฎีใหม่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยจะสนับสนุนปัจจัยการผลิตในรูปแบบเดิมที่เกษตรกรคุ้นเคยและเพิ่มเติมการผลิตแนวธรรมชาติเข้าไป เนื่องจากการปรับเปลี่ยนให้เข้าสู่ระบบเกษตรทฤษฎีใหม่ไม่สามารถกระทำได้โดยทันที อีกทั้งจะส่งผลกระทบต่อผลผลิต อาทิ เกษตรกรที่หันมาใช้ปุ๋ยธรรมชาติโดยไม่ใช้ยาฆ่าแมลงเลยจะเป็นแปลงที่มีศัตรูพืชเข้ามาทำลายผลผลิต.

45 จากการสัมภาษณ์พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มักประสบปัญหาในการทำบัญชีฟาร์มในระยะแรก เนื่องจากไม่เคยมีการดำเนินการจัดทำมาก่อน อีกทั้งเกษตรกรบางรายยังไม่สามารถคำนวณผลผลิตทางการเกษตรออกมาเป็นหน่วยการผลิต เจ้าหน้าที่จึงต้องช่วยในการดำเนินการจัดทำบัญชีฟาร์มในระยะแรก เกษตรกรบางรายพัฒนาการวางแผนการผลิตจากระบบการจัดทำบัญชีฟาร์มภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ในขณะที่เกษตรกรบางรายตั้งข้อสังเกตว่า การประเมินรายรับรายจ่ายจากการทำบัญชีฟาร์มไม่สามารถสะท้อนรายรับรายจ่ายที่แท้จริงเนื่องจากไม่มีการระบุรายจ่ายของเกษตรกรในค่าเล่าเรียนบุตร การใช้หนี้ดอกเบี้ย ธ.ก.ส. หรือ ภาษีสังคมในลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นรายจ่ายที่แท้จริงนอกเหนือจากรายจ่ายที่เกิดจากภาคการเกษตร.

46 เกษตรกรบางรายเลือกที่จะไม่ให้สัมภาษณ์เนื่องจากรู้สึกเบื่อ เสียเวลา เนื่องจากผู้มาสัมภาษณ์เกษตรกรมักมาสัมภาษณ์เกษตรกรเฉพาะรายที่

ได้รับการเผยแพร่จากสื่อมวลชน และมักต้องตอบคำถามในการสัมภาษณ์ซ้ำๆ ซึ่งเกษตรกรมองว่าเป็นการเสียเวลาในการทำงาน (ปัจจัยดังกล่าวนำไปสู่บทวิเคราะห์ในหัวข้อ เกษตรกรตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง: ทฤษฎีใหม่ จากอุดมการณ์สู่ปฏิบัติการ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยอุดมการณ์ และปัจจัยการผลิต).

47 จากการสัมภาษณ์พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรควบคู่ไปกับอาชีพเสริมในลักษณะหลากหลาย เช่น เป็น อบต., เป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร, แรงงานรับจ้างผลิตงานฝีมือ เช่น สานไม้ไผ่ประกอบโคมไฟ การผลิตไม้กวาด ขายอาหาร ขับรถรับส่ง ขายผลผลิตที่ตลาด บางรายรายได้หลักมาจากอาชีพเสริม บางรายรายได้จากอาชีพเสริมกลายเป็นต้นทุนในการเกษตรและเงินหมุนเวียนในชีวิตประจำวันและการใช้หนี้สิน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นหนี้มาก่อนเข้าโครงการ เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาด้านปัจจัยการผลิตด้านที่ดินเนื่องจากมักได้รับมรดกจากพ่อหรือแม่ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรต้องจ่ายค่าเช่านาให้พ่อหรือแม่ในรูปแบบของการแบ่งข้าวจากผลผลิตที่ได้ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ทำให้ข้าวที่ได้เป็นลักษณะการปลูกเพื่อกินในครอบครัวของตนเอง บางรายไปเช่าที่นา หรือซื้อที่นาเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มรายได้ทางการเกษตร

การทำนาของเกษตรกรเศรษฐกิจพอเพียงส่วนใหญ่มีลักษณะปลูกเพื่อกินเป็นหลัก เหลือแล้วจึงขาย ส่วนใหญ่บริโภคข้าวเหนียวและข้าวกล้อง (ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภค ปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย แต่ต้องซื้อข้าวกล้องกิน) อย่างไรก็ตาม แรงงานภายในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้ต้องมีระบบการจ้างแรงงานบางส่วน ทั้งในการผลิต การเก็บเกี่ยวควบคู่ไปกับการลงแขก ขอแรงจากเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง และเกษตรกรจะต้องเป็นแรงงานหนึ่งในระบบการผลิตด้วย (เกษตรกรส่วนใหญ่มักลดต้นทุนการผลิตด้วยการใช้แรงงานของตนเองและครอบครัวเป็นหลัก) ในด้านระบบการสีข้าวยังต้องพึ่งโรงสีเอกชน โดยเกษตรกรจะต้องนำข้าวเปลือกไปสี (เพื่อที่จะไว้ใช้บริโภค) เกษตรกรจะต้องเสียค่าสีข้าวให้กับโรงสี ซึ่งมี 2 ราคา หากเกษตรกรต้องการรำ หรือเปลือกข้าวที่สีแล้ว จะต้องจ่ายเงินค่าสีให้กับโรงสีในราคาที่สูงกว่าการไม่เอารำคืน (เกษตรกรบางรายต้องซื้อรำคืนมา เพื่อเอาเป็นอาหารไก่ หมู เนื่องจากราคาอาหารหมูและไก่สูง)

48 ปัจจัยของการใช้แรงงานมาก ถูกระบุถึงในรายงานการประชุมเสวนาโครงการ "เกษตรทฤษฎีใหม่" ตามแนวพระราชดำริ เมื่อวันที่ 20-21 กรกฎาคม 2541 โดยนายปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา รองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ระบุว่า "โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นโครงการที่ใช้แรงงานมาก (Labour intensive) ซึ่งไม่เข้าใจว่าจะทำได้หรือไม่ ... ในเอกสารต่างๆ ได้เขียนไว้ว่าในขณะนี้ยังเป็นโครงการทดลองอยู่ ด้วยสาเหตุดังต่อไปนี้ (ข้อ-ผู้เขียน) 2. ไม่แน่ใจว่าเกษตรกรที่มีแรงงานในครัวเรือนไม่มากจะสามารถทำเกษตรตามโครงการ

ทฤษฎีใหม่ไหวหรือไม่" โปรดดู ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา (2541).

49 เกษตรกรทฤษฎีใหม่แต่ละรายมักแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดในศรัทธาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในลักษณะต่างๆ กัน เช่น การติดตามข่าวในพระราชสำนักทุกวัน (บางรายไม่ดูละครโทรทัศน์ ดูเฉพาะข่าว และข่าวในพระราชสำนัก บางรายระบุว่า ชอบดูข่าวในพระราชสำนักและสารคดีเฉลิมพระเกียรติ) การติดตามฟังพระราชดำรัสทุกวันที่ 4 ธันวาคม บางรายอัดเทปเอาไว้ฟังเองและเผยแพร่ให้เกษตรกรและคนรู้จักด้วย บางรายซื้อและอ่านหนังสือสารคดีเฉลิมพระเกียรติ บางรายเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติเอง เช่น พี่สุรชัยจัดทำหนังสือเผยแพร่การดำเนินกิจกรรมตามแนวพระราชดำริและชักชวนให้เกษตรกรรายอื่นที่ดำเนินกิจกรรมตามแนวพระราชดำริช่วยกันเขียน แม่ขาวฉีกกระดาษหนังสือพิมพ์หน้าข่าวของพระราชวงศ์ และเก็บแยกไว้ไม่ให้รวมกับเศษกระดาษที่จะนำไปใช้ห่อผลไม้ขาย เป็นต้น.

50 เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมของศูนย์ฯ ในลักษณะของเกษตรผสมผสานมาก่อน และบางรายเป็นแกนนำกิจกรรมที่สนับสนุนจากศูนย์ฯ บางรายเป็นผู้นำเกษตรกรที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อกับเกษตรกรอื่นๆ ในหมู่บ้าน มักปรากฏว่าเกษตรกรมักร่วมกิจกรรมด้านอื่นๆ และให้ความร่วมมือกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของศูนย์ฯ เป็นอย่างดี.

51 การปลูกผัก เป็นกิจกรรมการผลิตที่ทำรายได้หลักและแน่นอนแก่เกษตรกรทฤษฎีใหม่ แต่จำนวนไม่มากนัก เนื่องจากให้ผลผลิตเร็ว ลงทุนน้อย และขายง่าย แต่เป็นกิจกรรมที่ต้องใช้เวลาในการดูแลมาก และต้องเอาใจใส่ในการบำรุงรักษา รดน้ำ ใส่ปุ๋ย จึงจะได้ผลผลิตดี เป็นที่ต้องการของตลาด การปลูกผักบางชนิดต้องอาศัยเทคนิคต่างๆ เพื่อให้ผลผลิตดี อย่างไรก็ตาม สินค้าการเกษตรมักมีส่วนต่างของราคาต่ำ เกษตรกรบางรายหันไปผลิตเกษตรปลอดสารพิษเนื่องจากเป็นที่ต้องการของตลาด และมีราคาสูง (สมหมาย ทาอินทร์, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2547).

52 การเลี้ยงกบมักเป็นรายได้หลักทางการเกษตรในแปลงเกษตรทฤษฎีใหม่ (ยกเว้นในช่วงหน้าหนาว เนื่องจากกบมักจะหนาวตายเพราะต้องจำศีล) รองจากการผลิตข้าว และการปลูกผัก และหอม ซึ่งเป็นอาชีพเสริมภายหลังการทำนา เนื่องจากเป็นที่นิยมของตลาด การเลี้ยงกบพันธุ์บูลฟร็อก เป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความรู้และการดูแลมาก.

53 เนื่องจากการทำเกษตรทฤษฎีใหม่จะเริ่มมีรายได้จากการปลูกไม้ผลในระยะเวลา 3 ปีเป็นต้นไป ในระหว่างการปรับพื้นที่ เกษตรกรจำเป็นต้องมีรายได้ทางอื่น ส่วนใหญ่เกษตรกรมักปลูกผักเป็นรายได้ในระยะแรก ต่อมาเมื่อไม้ผลโตจึงสามารถขายผลผลิตได้ การปลูกผักจำเป็นต้องมีพื้นที่ต่างหาก เนื่องจากผักต้องการแสงแดด ไม่สามารถปลูกแซมกับไม้ผลได้ เกษตรกรบางรายไม่ได้กันพื้นที่สำหรับการปลูกผักไว้โดยเฉพาะและมีเนื้อที่จำกัด เมื่อไม้ผลโตจึงไม่มีพื้นที่สำหรับการปลูกผัก (เกษตรกรบางรายไม่ทราบมาก่อนว่า จะปลูกผักไม่ได้หลัง

จากไม้ผลโตแล้ว เนื่องจากแต่เดิมเคยปลูกแต่ข้าว).

54 กล่าวได้ว่า ปัจจัยการมีลูก ทำให้เกษตรกรมีแนวโน้มของการเป็นหนี้สูง เนื่องจากรายจ่ายทางด้านการศึกษาและเลี้ยงดูลูกเป็นรายจ่ายหลักของครอบครัว นอกจากนี้ ยังพบการเป็นหนี้จากการไม่มีต้นทุนและเงินทุนหมุนเวียนในการผลิต ทำให้ต้องกู้เงินมาใช้เป็นเงินหมุนเวียนในการผลิต เนื่องจากการทำเกษตรกรรมต้องอาศัยต้นทุนในการผลิตสูง จากค่าพันธุ์พืช ค่าปุ๋ย และค่าจ้างแรงงาน.

55 กรณีดังกล่าวปรากฏในเกษตรกรบางราย อาทิ นายสมหมาย ทา อินทร์ เป็นต้น.

56 เกษตรกรหลายรายให้สัมภาษณ์ตรงกันว่า การเข้าสู่การเป็นเกษตรกรตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหลายประการ บางรายเป็นไปโดยธรรมชาติ เนื่องจากวิถีการผลิตของเกษตรทฤษฎีใหม่ต้องการเวลาและการดำเนินกิจกรรมในไร่จึงมีเวลาในการพักผ่อนน้อยลง ประกอบกับทำให้ไม่มีเวลาที่จะไปสังสรรค์กับเพื่อนฝูงที่ชักชวนไปกินเหล้า ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในชนบทที่นิยมสังสรรค์กันในหมู่เพื่อน โดยเฉพาะเกษตรกรที่มิได้ประกอบอาชีพเกษตรกรเป็นหลัก เช่น เป็น อบต.ด้วย หรือเป็นวิทยากรของหน่วยงานต่างๆ.

57 มีเกษตรกรบางรายใช้เวลามากกว่านี้ ส่วนใหญ่เกษตรกรมักให้สัมภาษณ์ว่า ตนเองจะมีเวลาพักผ่อนระหว่างวันในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับตารางของกิจกรรมการผลิตในแต่ละช่วง เช่น ช่วงที่ต้องใส่ปุ๋ย เก็บเกี่ยว ปรับพื้นที่ ฯลฯ ตามฤดูกาล แต่จำเป็นต้องตื่นนอนแต่เช้า เพราะมีกิจกรรมการเกษตรที่จำเป็นต้องทำในไร่ในช่วงเช้า และบางรายต้องไปขายของที่ตลาด.

58 พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2519 นำมาตีพิมพ์อีกครั้งในปี พ.ศ. 2537 จากหนังสือเรื่อง Tito ของ Phyllis Auty สถิติการจัดจำหน่ายสูงเกิน 1 แสนเล่ม.

59 พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2536 จากหนังสือเรื่อง A man called Intrepid ของ William Stevenson.

60 โปรดดูในพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันอาทิตย์ที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537

61 โปรดดู รายนามผู้บริจาคสมทบมูลนิธิชัยพัฒนา ใน วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา.

62 มูลนิธิชัยพัฒนาได้จัดให้มีกองพิเศษสำหรับทำหน้าที่ในเรื่องการจัดการเกี่ยวกับที่ดินที่ได้รับบริจาคจากประชาชนซึ่งมีจำนวนมาก โปรดดู *วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา* (เมษายน 2544): 37-41; *วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา* (เมษายน 2544): 54-58.

63 ในขณะที่ค่าจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรมประเภทอื่นเก็บในอัตราร้อยละ 0.01-2.

บทที่ 6

"เครือข่ายในหลวง":
การสร้างกลุ่มทางประวัติศ
และปัญญาชนของโครงการหลวง

บทที่ 6
"เครือข่ายในหลวง"[1]: การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ

งานศึกษานี้เสนอว่า การสถาปนาอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดำเนินการผ่านการสร้าง "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (Historical Bloc) ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมประสานระหว่างปัญญาชนกับมวลชน โดยมีกระบวนการสร้างความเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ภายในสังคมภายใต้เงื่อนไขเชิงบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจในแต่ละช่วงสถานการณ์ที่เกิดการสถาปนาอำนาจนำ ในขณะนั้น กลุ่มทางประวัติศาสตร์จึงเป็นกลุ่มที่ไม่ได้จำกัดด้วยการแบ่งคนออกเป็นชนชั้นต่างๆ ตามปัจจัยทางเศรษฐกิจเพียงเงื่อนไขเดียว หากแต่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากกลุ่มหลายชนชั้นที่รวมตัวกันเพื่อประกอบภารกิจในการเผยแพร่อุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริ โดยมีปัญญาชนเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญในกระบวนการดังกล่าว โดยในบทนี้จะเสนอกลุ่มปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในยุคต่างๆ

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และปัญญาชนในยุคก่อกำเนิด (พ.ศ. 2494-2500)

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระ

ราชดำริในยุคแรกเริ่มเป็นกระบวนการเชื่อมประสานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านกลุ่มปัญญาชนในเครือข่ายส่วนพระองค์และบางส่วนจากระบบราชการเป็นหลัก กับกลุ่มเกษตรกร ผ่านการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในลักษณะต่างๆ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริเป็นกลุ่มที่ไม่ได้จำกัดด้วยการแบ่งชนชั้นทางเศรษฐกิจ แต่ประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่มหลายชนชั้นที่รวมตัวกันโดยมีการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาผ่านโครงการพระราชดำริเป็นจุดเชื่อมต่อ

กลุ่มปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ เป็นตัวเชื่อมประสานในเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในยุคก่อกำเนิดยังคงมีลักษณะจำกัด ผู้มีบทบาทสำคัญได้แก่ปัญญาชนที่อยู่ภายในโครงสร้างขององค์กรส่วนพระองค์ ได้แก่ คณะองคมนตรี ข้าราชสำนักในสำนักราชเลขาธิการ และสำนักพระราชวัง อาทิ ขวัญแก้ว วัชโรทัย ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในโครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชน และมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์ด้านการศึกษา ในขณะเดียวกัน ก็ปรากฏปัญญาชนในระบบราชการบางหน่วยงาน ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมีบทบาทในการสนองแนวพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านโครงสร้างการดำเนินงานภายในระบบราชการ อาทิเช่น กรณีโครงการฝนหลวงภายใต้ความรับผิดชอบของ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ข้าราชการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผู้ซึ่งต่อมามีบทบาทสำคัญยิ่งในการสนองแนวพระราชดำริด้านวิศวกรรม เป็นต้น กลุ่มทหาร และตำรวจตระเวนชายแดน อย่างไรก็ตาม กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในยุคแรกยังไม่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างปัญญาชนบางคนเพื่อเป็นตัวแทนชี้ประเด็นการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริ กลุ่มคนเหล่านี้ทำหน้าที่สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการพระราชดำริในยุคแรก การศึกษาถึงภูมิหลัง และประวัติชีวิต เพื่อชี้ให้เห็นฐานะทางชนชั้น พื้นเพการศึกษา ความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัว ความรู้ ความสามารถ ความเป็นมาและบทบาทในการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ ทำให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างระบบยึดโยงปัญญาชนทุกกลุ่มชนชั้นเอาไว้ภายในโครงการพระราชดำริ รวมทั้งการแพร่กระจายอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริสู่สังคมโดยมีปัญญาชนกลุ่มนี้เป็นผู้ปฏิบัติการ

ขวัญแก้ว วัชโรทัย: โครงการพระราชดำริด้านสื่อสารมวลชน สังคมสงเคราะห์ และการศึกษา

ขวัญแก้ว วัชโรทัย รองเลขาธิการพระราชวัง เป็นข้าราชการพลเรือนในพระองค์สังกัดสำนักพระราชวัง เกิดเมื่อวันที่ 3 กันยายน 2471 เป็นฝาแฝดผู้น้องของแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ขวัญแก้วเป็นบุตรของข้าราชสำนัก พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (ก้าด วัชโรทัย) อดีตสมุหพระราชพิธีกับท่านผู้หญิงพัว นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สายสัมพันธ์ของตระกูลวัชโรทัยในฐานะข้าราชสำนักได้สืบเนื่องมาจนถึงรุ่นลูกของขวัญแก้ว ได้แก่ ฐานิสร์ วัชโรทัย รับราชการตำแหน่งวิทยากรพิเศษระดับ 7 สำนักราชเลขาธิการ และ ดิสธร วัชโรทัย รับราชการตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายงานส่วนพระองค์ ระดับ 7 สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต

ขวัญแก้ว สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนราชินี กรุงเทพฯ และสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเซ็นต์คาเบรียล และโรงเรียนวชิราวุธ ต่อมาได้ติดตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเดินทางไปศึกษาต่อจนสำเร็จการศึกษาวิชาการบริหารโรงแรม (เกียรตินิยม) โลซานน์ ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อปี พ.ศ. 2494 และสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 24 จากความสามารถในด้านการสนองพระราชดำริด้านการศึกษาและคหกรรมศาสตร์ ทำให้ขวัญแก้วได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ด้านการศึกษาและคหกรรมศาสตร์ จากสถาบันการศึกษาหลายแห่ง[2]

ประวัติการรับราชการในราชสำนัก เริ่มเข้ารับราชการเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2493 ในตำแหน่งพนักงานตรี ประจำแผนกสำนักงานพระคลังข้างที่ สำนักพระราชวัง ชั้นตรี ขวัญแก้วได้ทำงานสนองพระยุคลบาทอย่างใกล้ชิดตลอดมา มีบทบาทสำคัญในโครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชน ด้านสังคมสงเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ และด้านการศึกษา

ในโครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชน ขวัญแก้วทำหน้าที่เป็นนายสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิตส่วนพระองค์ และส่วนภาพยนตร์ส่วนพระองค์ ช่วยสร้างพื้นที่สาธารณะในการสื่อสารกับพสกนิกรผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ อีกทั้งยังเป็นผู้บันทึกพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในยุคแรกจนกระทั่งปัจจุบัน เพื่อเผยแพร่แก่สื่อมวลชนด้วยการถ่ายภาพยนตร์ส่วนพระองค์ ร่วมกับแก้วขวัญ วัชโรทัย

การเก็บรวบรวมบันทึกพระราชกรณียกิจในรูปแบบต่างๆ ทั้งภาพถ่ายและภาพยนตร์ ตั้งแต่สมัยที่การเผยแพร่พระราชกรณียกิจยังไม่แพร่หลาย ได้กลายเป็นคลังข้อมูลสำคัญในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านสื่อมวลชนและการถ่ายทอดในสื่อเฉลิมพระเกียรติในเวลาต่อมา อันส่งผลสำคัญต่อการรับรู้พระราชกรณียกิจและโครงการพระราชดำริของประชาชนในปัจจุบัน

ขวัญแก้วมีบทบาทก่อตั้งโครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์หลายองค์กรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 ถึงช่วงต้นทศวรรษ 2500 หรือในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ได้แก่ มูลนิธิราชประชาสมาสัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2503) และมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2505)

ขวัญแก้วระดมทุนก่อตั้งมูลนิธิราชประชาสมาสัย ผ่านสถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต ในตำแหน่งนายสถานี และเมื่อก่อตั้งมูลนิธิแล้ว ขวัญแก้วยังเป็นหนึ่งในคณะกรรมการบริหารจนถึงปัจจุบัน มูลนิธิร่วมปฏิบัติงานกับกรมอนามัย ส่งเสริมอาชีพแก่สมาชิกและ

ก่อตั้งโรงเรียนราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่บุตรผู้ป่วย เนื่องจากเมื่อแรกก่อตั้งนั้น มูลนิธิราชประชาสมาสัยไม่มีหน่วยงานใดเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง

ในกรณีของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ขวัญแก้วระดมทุนในการก่อตั้งผ่านสถานีวิทยุ อ.ส. อีกทั้งยังเชื่อมต่อระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับผู้ปฏิบัติงานในมูลนิธิฯ โดยเริ่มจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินครึ่งหนึ่งจากจำนวนหนึ่งล้านบาทที่ได้มาจากการบริจาคของนายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย มาก่อสร้างโรงเรียน และนำเงินอีกครึ่งหนึ่งมาเป็นทุนการศึกษา โดยโปรดเกล้าฯ ให้ขวัญแก้วนำกระแสพระราชดำริไปปรึกษาท่านผู้หญิงดุษฎี มาลากุล รองประธานกรรมการบริหารมูลนิธิฯ และท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร ประธานกรรมการบริหารมูลนิธิฯ เพื่อให้โครงการปรากฏเป็นรูปธรรม มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ได้สร้างโรงเรียนราชประชานุเคราะห์จำนวน 30 โรง ทั้งระดับประถมศึกษา-มัธยมศึกษา และมีนักเรียนกำพร้าที่ได้รับพระราชทานทุนการศึกษาจำนวน 420 คน

สำหรับโครงการพระราชดำริด้านการศึกษา ขวัญแก้วประสานงานจัดตั้งวิทยาลัยการอาชีพ วังไกลกังวล เป็นประธานกรรมการการศึกษาโรงเรียนราชวินิต ประธานกรรมการบริหารและผู้จัดการโรงเรียนวังไกลกังวล หัวหิน อีกทั้งยังเป็นประธานกรรมการบริหารมูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม และเลขานุการคณะกรรมการบริหารมูลนิธิอานันทมหิดล ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2506 เป็นต้นมา

ข้อมูลระบุว่า ขวัญแก้ว เสนอให้กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จัดการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงฉลองราชย์เป็นปีที่ 50 และถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในวโรกาสเดียวกัน กรมสามัญศึกษาเห็นด้วยในหลักการมูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมจดทะเบียนในปี พ.ศ. 2539 ดำเนินการผลิตสื่อการเรียนการสอน และเผยแพร่แนวพระราชดำริ

ในระบบการศึกษาผ่านดาวเทียม เริ่มดำเนินการโดยให้โรงเรียนวังไกลกังวล อ. หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งในขณะนั้นขวัญแก้วดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหารและผู้จัดการของโรงเรียน เป็นแม่ข่ายถ่ายทอดการศึกษาสายสามัญด้วยระบบทางไกลผ่านดาวเทียม ตั้งแต่ชั้น ม.1 ถึง ม.6 ไปสู่โรงเรียนทั่วประเทศ

นอกจากสร้างมาตรฐานการศึกษาให้กับโรงเรียนในส่วนภูมิภาคและชนบทห่างไกลแล้ว มูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมยังเผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมด้วยการ "หล่อหลอมจิตใจให้เยาวชนของชาติมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและรู้รักสามัคคี เพื่อเป็นพลเมืองดีที่มีคุณภาพของประเทศชาติต่อไปในอนาคต" (สถานีวิทยุ อ.ส. 2542: 996-951) ปัจจุบันมูลนิธิ ฯ ผลิตสารคดีเฉลิมพระเกียรติช่วงข่าวโทรทัศน์ภาคค่ำ เพื่อเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ

ขวัญแก้วยังรับเชิญไปเป็นวิทยากรบรรยายพิเศษในสถาบันการศึกษาที่สำคัญอีกหลายแห่ง[3] อาทิ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ การบินไทย วิทยาลัยพยาบาล สถาบันราชภัฏ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ วิทยาลัยการปกครอง คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศศินทร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล กระทรวงการต่างประเทศ สภาสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น กล่าวได้ว่าเขามีบทบาทเผยแพร่โครงการพระราชดำริในสังคมในรูปแบบของสื่อมวลชนส่วนพระองค์ การปฏิบัติงานสนองพระราชดำริในโครงการพระราชดำริด้านการศึกษา ด้านสังคมสงเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ และการผลิตสารคดีเฉลิมพระเกียรติเป็นหลัก[4]

ปัจจุบัน ขวัญแก้วยังทำหน้าที่ข้าราชสำนักผู้เชื่อมต่อกับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบเผยแพร่พระราชกรณียกิจ สื่อมวลชน และสถาบันการศึกษา ดังปรากฏว่า เขาได้รับเชิญให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ อาทิ คณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติ กรรมการที่ปรึกษาสถานี

วิทยุโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 และช่อง 7 ที่ปรึกษามหาวิทยาลัยนเรศวร, วิทยาเขตวังไกลกังวล สถาบันราชมงคล หัวหิน ที่ปรึกษาอาวุโส มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรรมการสภามหาวิทยาลัยสยาม มหาวิทยาลัยศรีปทุม สถาบันราชภัฏดุสิต สถาบันราชภัฏเพชรบุรี เป็นต้น

ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล:
โครงการฝนหลวง และวิศวกรของโครงการพระราชดำริ

ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล เกิดเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2457 ณ กรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี เป็นโอรสของพระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย และหม่อมเพี้ยน เทวกุล (บุนนาค) ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2527 สิริรวมอายุได้ 70 ปี

จากประวัติด้านการศึกษา ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย แล้วจึงเดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกาด้วยทุนส่วนพระองค์ของสมเด็จพระราชบิดา กรมหลวงสงขลานครินทร์ สำเร็จการศึกษาที่โรงเรียนเบลมองต์ ฮิลล์ (Belmont Hill) ในปี พ.ศ. 2478 ได้เข้ารับการศึกษาด้านการเกษตรที่มหาวิทยาลัยรัฐแมสซาชูเซตต์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2479 ย้ายไปศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยประจำรัฐหลุยเซียนา พ.ศ. 2480 แล้วจึงย้ายไปเรียนต่อระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยแห่งรัฐแมริแลนด์ จบการศึกษาปริญญาตรีทางด้านวิศวกรรมการเกษตร (Agricultural Engineering) ในปี พ.ศ. 2481

ประวัติด้านการรับราชการ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์เริ่มต้นรับราชการในปี พ.ศ. 2481 ระหว่างปี พ.ศ. 2481-2489 เป็นนักเกษตรโท กรมเกษตร กระทรวงเกษตราธิการ ขึ้นเป็นหัวหน้ากองเกษตรวิศวกรรม กรมการข้าว กระทรวงเกษตร พ.ศ. 2498-2504, ต่อมา ในปี พ.ศ. 2504 เป็นนักเกษตรชั้นพิเศษ และรักษาการหัวหน้ากองวิศวกรรม ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ยังเป็นอาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2481-2489 และเป็นหัวหน้าวิชาการเกษตรวิศวกรรม มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2498-2501

ม.ร.ว. เทพฤทธิ์เป็นผู้บุกเบิกด้านเกษตรวิศวกรรมมาสู่ประเทศไทยอย่างจริงจัง[5] โดยได้ดำเนินการวิจัยและประดิษฐ์ด้านวิศวกรรมการเกษตร[6] ชำนาญเป็นพิเศษด้านการประดิษฐ์เครื่องทุ่นแรงเกษตร เช่น รถแทรกเตอร์ เครื่องนวดข้าว เครื่องสีข้าว เครื่องเกี่ยวข้าวและนวดข้าว เป็นต้น มีข้อมูลระบุว่า ม.ร.ว. เทพฤทธิ์เป็นผู้ทำงานด้วยความอดทนหมั่นเพียรและทุ่มเทจนต้องสูญเสียนิ้วมือซ้ายเพราะถูกเครื่องยนต์ตัดในการทดลองเครื่องเรือหางกุด และต้องหูพิการในการทดลองทำฝนเทียม รวมถึงต้องตัดม้ามทิ้งตอนปราบตั๊กแตนปาทังก้า (http://th.wikipedia.org/wiki/ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล)

ม.ร.ว. เทพฤทธิ์สร้างงานประดิษฐ์ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการดำเนินโครงการพระราชดำริทั้งในโครงสร้างระบบราชการ และโครงการส่วนพระองค์ อาทิ การทำฝนหลวง ซึ่ง ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เป็นหัวหน้าโครงการ โครงการฝนหลวงดำเนินการภายใต้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ต่อมาได้ขยายตัวเป็นหน่วยงานเฉพาะภายใต้โครงสร้างของระบบราชการ

ผลงานประดิษฐ์ของ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ที่นำมาใช้ในโครงการส่วนพระองค์ ได้แก่ การสร้างเครื่องไถนา (ควายเหล็ก) โรงงานนมผงสวนดุสิตพระราชวังสวนจิตรลดา โรงงานนมผงหนองโพ และการค้นคว้าและผลิตเชื้อเพลิงสูตรพระราชทาน ท. อีเทอร์นัล เพื่อแก้ภาวะขาดแคลนน้ำมันเชื้อเพลิงของประเทศ เป็นต้น (โรงเรียนมัธยมวัดดุสิตาราม, "ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล," <http://www.dusitaram.ac.th/homepage/library/science/005.html,> สืบค้นเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2547.;<http://th.wikipedia.org/wiki/>,คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2506: 785-787)

ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ได้สนองพระราชดำริด้านการพัฒนาอาวุธยุทโธปกรณ์ในการปราบปรามของตำรวจ โดยติดตั้งปืนกลอากาศให้กับเฮลิคอปเตอร์กองบินตำรวจ กล่าวได้ว่า ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ทำหน้าที่เป็นวิศวกรของโครงการพระราชดำริ ในการแปรพระราชดำริมาสู่การ

ปฏิบัติด้วยการใช้ความรู้ความสามารถในด้านวิศวกรรมและการเกษตร และทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมต่อโครงการพระราชดำริกับหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และปัญญาชน ในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523)

โครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงได้เปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสามารถสร้างสายสัมพันธ์กับพสกนิกรกลุ่มต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งส่งผลสำคัญต่อการเผยแพร่ปลูกฝังอุดมการณ์ด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในยุคนี้ พบว่ามีการสร้างสายสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ กับกลุ่มนิสิตนักศึกษาผ่านกิจกรรมการเสด็จเป็นการส่วนพระองค์เพื่อทรงดนตรี และพระราชทานพระราชดำรัส รวมทั้งการพระราชทานปริญญาบัตร การสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มชนชั้นกลางและกลุ่มเจ้านายชั้นสูงผ่านการสมรสพระราชทาน นอกจากนี้ยังพบการสร้างความสัมพันธ์กับเทคโนแครตข้าราชการ ชาวนา และชาวเขา ผ่านการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริอย่างกว้างขวาง

กลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงมีเครือข่ายกว้างขวางกว่าการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรก อาจแบ่งกลุ่มคนที่ทำหน้าที่เป็นปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ ทั้งในแง่ของการดำเนินโครงการพระราชดำริและการเผยแพร่อุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบของการเขียนสารคดีเฉลิมพระเกียรติ ออกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังนี้ (1) กลุ่มข้าราชการและเครือข่ายส่วนพระองค์ ได้แก่ ปัญญาชนที่อยู่ในสังกัดของสำนักพระราชวัง องคมนตรี และผู้แทนพระองค์[7] (2) กลุ่มข้าราชการจากหน่วยงานราชการ[8] โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมชล

ประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสถาบันการศึกษาด้านการเกษตร อาทิ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น (3) กลุ่มทหารและตำรวจตระเวนชายแดน[9] (4) กลุ่มที่เป็นปัญญาชนของสังคมในแง่ของการนำเสนอแนวความคิดและอุดมการณ์กษัตริย์นิยม[10] ผ่านงานเขียนต่อสาธารณะ ซึ่งส่งผลเน้นย้ำบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการดำเนินพระราชกรณียกิจในโครงการพระราชดำริเพื่อราษฎร (5) กลุ่มผู้นำทางศีลธรรม ได้แก่ พระสงฆ์เกจิอาจารย์ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะในชนบท[11]

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนเลือกนำเสนอปัญญาชนในเครือข่ายของโครงการพระราชดำริ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินโครงการพระราชดำริ 4 คน ซึ่งล้วนเป็นตัวแทนของกลุ่มที่ 1 ได้แก่ นายแก้วขวัญ วัชโรทัย (โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา) และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต (ผู้แทนพระองค์ในการเสด็จเยือนภาคใต้) หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี (โครงการหลวง) และพลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร (นายตำรวจราชสำนักประจำ)

แก้วขวัญ วัชโรทัย: โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา

นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เกิดเมื่อวันที่ 3 กันยายน 2471 เป็นฝาแฝดผู้พี่ของนายขวัญแก้ว วัชโรทัย รองเลขาธิการพระราชวัง เป็นบุตรพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (ก้าด วัชโรทัย) อดีตสมุหพระราชพิธีกับท่านผู้หญิงพัว นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

แก้วขวัญ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากการเป็นข้าราชสำนักไว้ใน *นาคหลวง พ.ศ. 2509: 72 ปีเลขาธิการพระราชวัง 3 กันยายน 2543* บันทึกกิจวัตรประจำวันในขณะบวช ณ วัดบวรนิเวศเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2509-18 พฤศจิกายน 2509 ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวาระอายุครบ 6 รอบ ว่า

ข้าพเจ้าได้ตั้งความปรารถนาในการบวชไว้ว่า นอกจากบุพการีแล้ว อานิสงส์ในการบวชครั้งนี้ขอพระราชทานถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ที่ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงข้าพเจ้ามาตั้งแต่อายุได้ 2 ขวบ และขอพระราชทานถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถวายงานรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท ตั้งแต่ข้าพเจ้าอายุ 17 ปี (แก้วขวัญ วัชโรทัย 2543: คำนำ)

ประวัติด้านการศึกษา แก้วขวัญสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนวชิราวุธ ก่อนที่จะติดตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จนกระทั่งจบการศึกษาด้านภูมิสถาปัตย์ และเกษตรศาสตร์ในภายหลัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ศึกษาวิชาแขนงอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง อาทิ บริหารการเงินที่ประเทศสหรัฐอเมริกา (*Corporate Thailand* 8:88 (December 2003): 74)

เมื่อเคยกราบบังคมทูลถวายรายงานเรื่องค่าใช้จ่ายเรื่องการเงิน ว่าใช้จ่ายไปเท่าไหร่ จะกราบบังคมทูลเฉพาะจำนวนที่มีหน่วยเป็นบาท ขอพระราชทานไม่กราบบังคมทูลส่วนที่เป็นสตางค์ ขอเป็นตัวเลขกลม

พระองค์ท่านรับสั่งว่า ตัวเลขสตางค์นั่นแหละสำคัญ ตอนนั้นผมยังไม่ไปเรียนบริหาร เมื่อไปเรียนบริหารก็ทูลถามท่านว่าจะโปรดให้ไปเรียนบริหารอะไรบ้าง ผมขอท่านว่าไม่อยากเรียนบริหารการเงิน พระองค์ท่านรับสั่งว่า บริหารการเงินนั่นแหละสำคัญ พอไปถึงอเมริกา รีบสมัครเรียนบริหารการเงินก่อนเลย แล้วได้นำมาปรับปรุงพัฒนาได้เปลี่ยนระบบบริหารการเงินทั้งหมดเป็นสมัยใหม่ โดยแบ่งงานออกเป็น 3 หน่วย เบิกหน่วยหนึ่ง จ่ายหน่วยหนึ่ง ทำบัญชีอีกหน่วยหนึ่ง (*Corporate Thailand* 8:88 (De-

cember 2003): 74)

ประวัติการรับราชการในฐานะข้าราชสำนัก เริ่มต้นเป็นพนักงานตรี แผนกรับใช้ กองมหาดเล็กหลวง สำนักพระราชวัง พร้อมกับแฝดผู้น้อง คือ ขวัญแก้ว เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2493 แก้ว ขวัญได้ทำหน้าที่เป็นช่างภาพยนตร์ประจำสำนักพระราชวัง (ร่วมกับขวัญแก้ว) ถ่ายภาพ ทำหน้าที่ในการเก็บภาพพระราชกรณียกิจ และร่วมจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์ อย่างไรก็ตาม ขวัญแก้วเป็นผู้มีบทบาทในการสนองพระราชดำริด้านสื่อมวลชนอย่างเด่นชัด ในขณะที่แก้วขวัญเป็นผู้สนองแนวพระราชดำริด้านโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาโดยตรง รวมทั้งงานส่วนพระองค์ และงานพระราชพิธีต่างๆ (*Corporate Thailand* 8:88 (December 2003): 74)

แก้วขวัญเป็นตัวจักรสำคัญในการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านเกษตรกรรมในพระราชวัง ซึ่งเป็นโครงการที่ทรงริเริ่ม ทดลองด้านการเกษตรส่วนพระองค์ในโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา โดยทำหน้าที่เป็น "ผู้อำนวยการโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา" ตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการมาจนกระทั่งปัจจุบัน แก้วขวัญจึงมีบทบาทเป็นข้าราชสำนักที่ทำหน้าที่ติดต่อประสานงานกับข้าราชการที่ร่วมดำเนินงานในโครงการพระราชดำริส่วนพระองค์ เนื่องจากการดำเนินโครงการด้านการเกษตรในโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการบางหน่วยงาน ได้แก่ กรมประมง กรมป่าไม้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น ดังปรากฏในโครงการพระราชดำริด้านการเกษตรที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ดำเนินการร่วมกับหน่วยงานราชการ และองค์กรธุรกิจในการบริจาคเงิน อุปกรณ์ในการดำเนินโครงการ รวมถึงการร่วมสนับสนุนในด้านต่างๆ อาทิ บริษัทเบอร์ลี่ ยุคเกอร์ ร่วมมือกับบีเจซี และโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา ในการขยายช่องทางจัดจำหน่ายนมยูเอชที "จิตรลดา นมโคแท้ 100%" (*Corporate Thailand* 8:88 (December 2003): 72)

แก้วขวัญเป็นผู้สนองพระราชดำริด้านการเกษตรในพระราช

พิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยเป็นผู้ปฏิบัติการในการสนองแนวพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรม และติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการ ดังจะเห็นได้จากข้อมูลในหัวข้อโครงการพระราชดำริด้านเกษตรกรรม

ปัจจุบันแก้วขวัญดำรงตำแหน่งเลขาธิการพระราชวัง ระดับ 11 ทำหน้าที่ในตำแหน่งข้าราชบริพาร ถวายงานส่วนใหญ่เกี่ยวกับพระราชพิธี ถวายความสะดวกรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรส พระราชธิดาทุกพระองค์ และเป็นผู้อำนวยการโครงการสวนจิตรลดา อีกทั้งยังเป็นประธานกรรมการมูลนิธิสิ่งแวดล้อมเพื่อชีวิตของเครือบริษัททีพีไอ ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสนับสนุนด้านทุนการศึกษาแก่เยาวชน

จากการศึกษาไม่พบงานเขียนเผยแพร่โครงการพระราชดำริหรือพระราชกรณียกิจในรูปแบบสารคดีเฉลิมพระเกียรติโดยแก้วขวัญ เขาทำหน้าที่เป็นข้าราชสำนักที่ดำเนินโครงการพระราชดำริส่วนพระองค์ด้านการเกษตรเป็นสำคัญ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต: "ผู้แทนพระองค์" ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราษฎรภาคใต้

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต (20 พฤศจิกายน 2463-16 กุมภาพันธ์ 2520) เป็นหนึ่งในผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติงานสนองพระราชดำริ โดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จเยือนราษฎรในภาคใต้ในยุคที่สถานการณ์ทางการเมืองล่อแหลมและสิ้นชีพิตักษัยจากการระดมยิงของ "ผู้ก่อการร้าย" ขณะช่วยเหลือทหารที่บาดเจ็บที่บ้านเหนือคลอง อ.บ้านส้อง จ.สุราษฎร์ธานี (วสิษฐ 2544: 88-89) และมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านงานเขียน โดยใช้นามปากกาว่า ว.ณ ประมวญมารค

พระประวัติของผู้แทนพระองค์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์

เจ้าวิภาวดีรังสิต มีพระนามเดิมว่า "หม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิต" ราชสกุลเดิม "รัชนี" เป็นพระธิดาพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ (พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส ต้นราชสกุลรัชนี ซึ่งทางวงการประพันธ์รู้จักกันในนาม น.ม.ส.) และหม่อมเจ้าพรพิมลวรรณ (วรวรรณ) รัชนี หม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิตประสูติเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463 มีพระอนุชาร่วมพระบิดามารดาเดียวกันเพียงพระองค์เดียวคือ หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี ปัจจุบันดำรงตำแหน่งในโครงการพระราชดำริเป็นผู้อำนวยการโครงการหลวง

พระประวัติด้านการศึกษา ได้ทรงเข้าศึกษา ณ โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัยจนสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้วจึงศึกษาต่อในหลักสูตรพิเศษ ณ โรงเรียนเดียวกันต่อไปอีก 3 ปี มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส สมรสกับหม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 โดยเป็นคู่สมรสเพียงคู่เดียวที่ได้รับพระราชทานน้ำสังข์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

หม่อมเจ้าวิภาวดีเข้ารับราชการสนองในโครงการพระราชดำริในการติดตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรในภูมิภาคตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ก่อนที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นนางสนองพระโอษฐ์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2518 รวม 7 ครั้ง เนื่องจากความสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ ด้วยพระนิสัยที่ทรงไม่เกรงความยากลำบาก การปฏิบัติพระราชภารกิจอย่างเข้าถึงราษฎร ประกอบกับความ "กล้าเสี่ยง" ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทำให้ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติพระราชภารกิจแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในด้านการพัฒนาจังหวัดภาคใต้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ซึ่งในขณะนั้นเป็นเขตที่เต็มไปด้วยกองกำลังของ พคท. สถานที่ที่เสด็จเป็นแห่งแรกคือ อ. บ้านส้อง จ. สุราษฎร์ธานี[12] เพื่อเสด็จต่อไปยัง

อ. พระแสง ซึ่งเป็น "หมู่บ้านปิด" แม้การคมนาคมจะทุรกันดาร แต่ก็ทรงเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรอย่างสม่ำเสมอจนได้รับการขนานนามจากประชาชนว่า "เจ้าแม่พระแสง"

หม่อมเจ้าวิภาวดีทรงเสด็จไปจัดสวัสดิการสังคมสงเคราะห์แก่ชุมชน ได้แก่ แนะนำส่งเสริมอาชีพหัตถกรรม การเพาะปลูก การตรวจรักษาโรค และพระราชทานสิ่งของและเครื่องใช้จำเป็นแก่ราษฎร อำเภอพระแสงได้รับการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคตามแนวพระราชดำริของพระองค์อย่างเข้มข้น อาทิ การสร้างถนน ศาลา ซึ่งทรงพระราชทานนามว่า ถนนวิภาวดี และศาลาวิภาวดี นอกจากนี้ยังทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้มีการก่อสร้างโรงเรียนบ้านท่านหญิงวิภา ขึ้นที่ อ. คีรีรัฐนิคม เพื่อช่วยเหลือครู และให้การศึกษาแก่เยาวชนในหมู่บ้านที่ห่างไกลจากการพัฒนาของรัฐ

รูปแบบและกรณียกิจในการเสด็จพระราชดำเนินในฐานะผู้แทนพระองค์ ปรากฏในงานเขียนของวสิษฐ *รอยพระยุคลบาท: บันทึกความทรงจำของพลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร* เนื่องจากในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบัญชาให้ พล.ต.อ. วสิษฐตามเสด็จหม่อมเจ้าวิภาวดีเพื่อถวายความปลอดภัย การเสด็จพระราชดำเนินเน้นการเสด็จโดยพื้นดิน อาทิ รถยนต์ ได้แก่ รถจี๊ป หรือรถแลนด์โรเวอร์ เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นถนนดิน หากไม่มีทางรถยนต์มักใช้รถจักรยานยนต์และเรือ บางครั้งต้องประทับเพิงริมแม่น้ำเพราะระยะทางไกล โดยมีจุดหมายบริเวณชนบทที่ห่างไกล เพื่อแจกสิ่งของพระราชทาน และการตรวจรักษาจากหน่วยแพทย์พระราชทาน ดังนี้

> ท่านหญิงวิภาฯ นั้น ทรงมีพระนิสัยคล้ายพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ [พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ-ผู้เขียน] ตรงที่โปรดการเสด็จแบบถึงถูกถึงคน หากไม่จำเป็นจะไม่ประทับเฮลิคอปเตอร์ แต่จะเสด็จโดยทางพื้นดินเป็นส่วนใหญ่
>
> ในการเสด็จจังหวัดภาคใต้นั้น เราออกเดินทางจาก

กรุงเทพฯ โดยรถไฟไปยังจังหวัดที่หมาย ใช้อำเภอเมืองเป็นสถานที่ประทับหรือเป็นฐาน การเดินทางจากอำเภอเมืองไปยังอำเภอและตำบลอื่นใช้รถยนต์ ซึ่งมักจะเป็นรถของทางราชการกรมอนามัย ถ้าไม่มีทางรถยนต์ก็ใช้จักรยานยนต์หรือเรือแล้วแต่กรณี หรือมิฉะนั้นก็เดินเท้า

จุดหมายของการเสด็จได้แก่หมู่บ้านเล็กๆ ที่อยู่ไกลการคมนาคมทำได้ไม่สะดวก และราษฎรมีฐานะยากจน เจ้าหน้าที่เชิญของพระราชทานไปคอยอยู่ ณ ที่หมายก่อนแล้ว

พอท่านหญิงวิภาฯ เสด็จถึง ก็ทรงเยี่ยมและประทานของเหล่านั้นแก่ผู้ยากจนและแก่เด็กนักเรียน ผู้ตามเสด็จมีแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยในท้องที่เป็นส่วนใหญ่ พอไปถึงก็เปิดหน่วยแพทย์ตรวจโรคและให้การรักษาพยาบาลแก่ผู้ป่วย พระราชทานของพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ [พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ-ผู้เขียน]

เมื่อเริ่มตามเสด็จแล้ว ผมจึงได้รู้ว่ามีอันตราย การเสด็จของท่านหญิงซึ่งทรงเป็นพระราชวงศ์ และเสด็จแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ [พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ-ผู้เขียน] นั้น ทำความตื่นเต้นและยินดีให้แก่ประชาชนโดยทั่วไป ไม่ว่าจะเสด็จที่ไหนก็มีคนไปเข้าเฝ้าอย่างเนืองแน่น... (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 76-77)

หม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิตยังมีบทบาทในการเผยแพร่การดำเนินการในฐานะผู้แทนพระองค์แก่องค์กรด้านสตรีหลายแห่ง เช่น รับเชิญไปปาฐกถาในหัวข้อ "ประสบการณ์ที่ปักษ์ใต้" ของชุมนุมสมาคมสตรีภาคพื้นแปซิฟิคและอาคเนย์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2518 ที่โรงแรมเอราวัณ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 83-84) บรรยายให้สมาคมสตรีนานาชาติ เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2512 (มูลนิธิวิภาวดี 2543: 47) และ

ตีพิมพ์สารคดีการปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอในนิตยสารสตรีสาร

เครือข่ายที่สำคัญของหม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิตในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ได้แก่ กลุ่มพระสหายและข้าราชบริพาร โดยลักษณะของการดำเนินงานมีการประสานงานกับกลุ่มข้าราชการในท้องถิ่นเป็นหลัก อาทิ นายอำเภอ แพทย์ ตำรวจ ตชด. ดังที่ปรากฏใน *"ว.ณ ประมวญมารค เล่าเรื่องเมืองพระแสง"*

> ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางไปอำเภอพระแสงพร้อมด้วยพี่เลี้ยง ซึ่งข้าพเจ้าจะเรียกว่า ***นางบาหยัน*** สหายร่วมโรงเรียนคนหนึ่งของข้าพเจ้าจะเรียกว่า ***ยาย*** [ม.ล. รสสุคนธ์ อิสรเสนา-ผู้เขียน] กับนายชิต ซึ่งสมัยโบราณคงจะเรียกว่า ***ทนายหน้าหอ*** ของสามีข้าพเจ้า เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2511 คือหลังจากคุณดุสิตได้เข้าเฝ้าฯ และเริ่มออกปฏิบัติงานตามหมู่บ้านกับผู้อาสาสมัครในพระแสงซึ่งเรียกตัวเองว่า ***หน่วยพระราชทาน***...ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะก็ได้ไปถึงตั้งแต่ก่อนย่ำรุ่ง แต่กระนั้นคุณดุสิตก็จัดการให้นายอำเภอบ้านนาสาร นายอำเภอพระแสง นายแพทย์อนามัยจากจังหวัด ผู้บังคับบัญชากองตำรวจภูธร และข้าราชการอำเภอพระแสงไปรับที่สถานีบ้านส้อง ซึ่งเป็นสถานีรถไฟที่ใกล้อำเภอพระแสงที่สุดอย่างพร้อมเพรียง (มูลนิธิวิภาวดี 2543: 50-51)

หม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิต สิ้นชีพิตักษัยขณะปฏิบัติกรณียกิจในฐานะผู้แทนพระองค์ ขณะนำสิ่งของพระราชทานไปตรวจเยี่ยมตำรวจและทหารที่ อ. เวียงสระ ตามปกติ จากการระดมยิงเฮลิคอปเตอร์ขณะร่อนลงไปช่วยตำรวจตระเวนชายแดนที่ได้รับบาดเจ็บจากเหตุการณ์ปะทะกับผู้ก่อการร้ายในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ที่บ้านเหนือคลอง อ. บ้านส้อง จ. สุราษฎร์ธานี

ข่าวการสิ้นชีพิตักษัยของหม่อมเจ้าหญิงวิภาวดีรังสิตแพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว สถานีโทรทัศน์ได้แพร่ภาพเมื่อพระศพได้รับการอัญเชิญมาถึงที่ท่าอากาศยานดอนเมือง พร้อมทั้งรายงานข่าว

อย่างละเอียด หนังสือพิมพ์ทุกฉบับที่ออกในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2520 พาดหัวข่าวตัวใหญ่เช่น *เดลิไทม์* พาดหัวว่า *"ผกค.ฆ่าหม่อมเจ้าวิภาวดี สิ้นชีพบน ฮ. สั่งกราบบังคมทูล ขอลาตาย"* และ *ดาวสยาม* พาดหัวข่าวว่า *"ร่ำไห้ทั้งเมืองไว้ทุกข์ 15 วัน"* และก่อตั้ง *"วันวีรสตรีวิภาวดี"*

เหตุการณ์ดังกล่าวได้กลายมาเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องเล่าเกี่ยวกับโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนา ที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก และการเผชิญกับภยันตรายจากคอมมิวนิสต์ จากการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของผู้แทนพระองค์ และการดำเนินพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองอย่างไม่ทรงเป็นห่วงความปลอดภัยส่วนพระองค์ ในขณะที่สถานการณ์บ้านเมืองอยู่ในช่วงการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ อีกทั้งยังส่งผลให้มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อรำลึกและไว้อาลัยต่อการสละชีวิตเพื่อราชพลีในการปฏิบัติพระราชภารกิจทั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัฐบาล และหน่วยงานราชการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเพลิงศพและพระราชทานพวงมาลา มีคำสดุดีจากวรรคหนึ่งของเพลงพระราชนิพนธ์ความฝันอันสูงสุด และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถมีคำไว้อาลัยข้อความตอนหนึ่งว่า *"**อริราช**พิฆาตท่านวางวาย แสนเสียดายชีพกล้าวิภาวี"* ซึ่งกล่าวเปรียบเทียบ พคท. ว่ามีความหมายถึงศัตรูของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ และปถมาภรณ์ช้างเผือก และแต่งตั้งให้เป็นนายกองเอกกองอาสารักษาดินแดน โดยสถาปนาพระยศเป็น "พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต" เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2520

การดำเนินกิจกรรมสดุดีจากรัฐบาล ในสมัยธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ตั้งชื่อถนนซูเปอร์ไฮเวย์จากดินแดงถึงรังสิตว่า ถนนวิภาวดี-รังสิต และได้มีการกำหนดให้วันที่ 16 กุมภาพันธ์ของทุกปี เป็นวันวิภาวดีรังสิต มีการก่อสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในเขตโรงพยาบาล หมู่บ้าน วัด และค่ายทหาร ในอำเภอที่ทรงเคย

ไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ได้แก่ อ. เวียงสระ อ. พระแสง และ อ. ดอนสัก

หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต พระสวามี ได้ทรงก่อตั้ง "มูลนิธิวิภาวดีรังสิต" ขึ้นเมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2520 โดยเป็นมูลนิธิดำเนินกิจกรรมการพัฒนาตามแนวทางที่หม่อมเจ้าวิภาวดีได้ดำเนินไว้ ได้แก่ กิจการด้านสังคมสงเคราะห์และด้านสาธารณสุข มีการมอบทุนการศึกษา สร้างศาลาเอนกประสงค์ และการบริจาคเงินแก่วัดที่ทุรกันดาร โดยมีหม่อมเจ้าภีศเดชเป็นประธานมูลนิธิ

ผลงานด้านการประพันธ์ในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจของหม่อมเจ้าวิภาวดีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการถวายงานในฐานะนางสนองพระโอษฐ์ในการตามเสด็จพระราชดำเนิน ได้แก่ ตามเสด็จอเมริกา และตามเสด็จปากีสถาน ตามเสด็จ 14 ประเทศ ตามเสด็จอเมริกาครั้งที่ 2 ตามเสด็จประเทศอิหร่าน ซึ่งต่อมาได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มเพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณโดยมูลนิธิวิภาวดีรังสิต[13]

หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี: ผู้อำนวยการโครงการส่วนพระองค์ โครงการหลวง

หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี เป็นพระอนุชาของหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี เป็นพระอนุชาที่ใกล้ชิดกับหม่อมเจ้าวิภาวดี เนื่องจากมีอายุห่างกันเพียง 1 ปี (หม่อมเจ้าภีศเดชประสูติในปี พ.ศ. 2464) และเติบโตมาด้วยกัน อีกทั้งหม่อมเจ้าวิภาวดีและหม่อมเจ้าภีศเดชต่างถวายงานแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการดำเนินโครงการพระราชดำริ ดังที่หม่อมเจ้าภีศเดชกล่าวไว้ว่า

> "โปรดเกล้าฯ ให้พี่และน้องทำงานถวาย พี่ทำทางปักษ์ใต้ และน้องตามดอย ซึ่งรวมบริเวณที่ชาวบ้านยากจนเพราะถูกผู้ก่อการร้ายครอบงำด้วย งานของพี่และน้องคล้ายกัน จึงมีเรื่องที่จะพูดคุยกันมาก แต่พี่กลายเป็นเหยื่อของคอมมิวนิสต์เสียแล้ว เหลือแต่น้องเพียงคนเดียว" (มูลนิธิวิภาวดี 2543)

พระประวัติด้านการศึกษา หม่อมเจ้าภีศเดชศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนผดุงดรุณี และโรงเรียนมาแตร์เดอี ต่อมาย้ายมาเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ก่อนจะไปศึกษาโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ภายหลังจากจบการศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบได้เดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษจนสำเร็จการศึกษาที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ในสงครามโลกครั้งที่ 2 หม่อมเจ้าภีศเดชเป็นหนึ่งในเสรีไทยสายอังกฤษ และได้สมัครเป็นทหารที่อังกฤษเพื่อรบกับญี่ปุ่น เมื่อเดินทางกลับประเทศไทยได้เข้าทำงานที่บริษัทเชลล์ประเทศไทย ก่อนที่จะมาถวายงานในโครงการพระราชดำริ จากสายสัมพันธ์ด้านเครือญาติ และความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านเรือใบ ทำให้หม่อมเจ้าภีศเดชเริ่มมีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากการเป็นผู้ถวายคำแนะนำในการต่อเรือใบ[14]

การถวายงานสนองโครงการพระราชดำริของหม่อมเจ้าภีศเดช เริ่มต้นจากพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีรับสั่งให้หม่อมเจ้าภีศเดชปลูกต้นไม้ และก่อตั้งศูนย์ฯ สำหรับช่วยราษฎรที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หม่อมเจ้าภีศเดชได้ใช้เครือข่ายส่วนตัวด้วยการขอความช่วยเหลือจากเครือญาติ ซึ่งเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ ม.ร.ว. ชวนิศนดากร วรวรรณ ต่อมา ม.ร.ว. ชวนิศนดากรจึงได้ชักชวนให้อาจารย์จำนวนหนึ่งจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านวนศาสตร์ พืชสวน และพืชไร่ มาช่วยงานในโครงการพระราชดำริ โดยทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการ อาทิ สิทธิลาภ วสุวัต อดีตรองอธิบดีกรมพัฒนาที่ดิน

ต่อมา หม่อมเจ้าภีศเดชยังได้ถวายงานใน **"โครงการพระราชดำริป่าละอู และหนองพลับ" ซึ่งเป็นโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาโครงการแรกตามข้อมูลพระราชทานจากการสัมภาษณ์ของสุเมธ ตันติเวชกุล** โดยมีจุดเริ่มต้นจากพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานพระราชดำริให้หม่อมเจ้าภีศเดชเข้าไปช่วยแนะนำ ตชด. ซึ่งดำเนินการพัฒนาพื้นที่อยู่ก่อนแล้ว

หม่อมเจ้าภีศเดชได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ และเสนอให้จัดสรรพื้นที่เพื่อการปฏิรูปที่ดินแก่เกษตรกร ต่อมาโครงการดังกล่าวได้พัฒนาเป็น **"โครงการพัฒนาที่ดินหนองพลับตามพระราชประสงค์"** (ภีศเดช รัชนี 2531: 15 26-27)

ในปี พ.ศ. 2513 เมื่อโครงการหลวงเริ่มดำเนินการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งให้หม่อมเจ้าภีศเดชดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโครงการหลวง ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งปัจจุบัน กล่าวได้ว่า หม่อมเจ้าภีศเดชทำหน้าที่เป็นปัญญาชนผู้ดำเนินการในโครงการหลวง ซึ่งเป็นโครงการส่วนพระองค์

การดำเนินงานของโครงการหลวงมีการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง โดยมีหม่อมเจ้าภีศเดชเป็นผู้เชื่อมประสานกับหน่วยงานราชการด้านการเกษตร อาทิ กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน สถาบันการศึกษาด้านเกษตร ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยความช่วยเหลือของกองทัพและตำรวจตระเวนชายแดน รวมทั้งการประสานงานกับองค์กรระหว่างประเทศผ่านรัฐบาล และผู้นำทางการทูต ได้แก่ องค์กรด้านการปราบปรามยาเสพติดของสหประชาชาติ กระทรวงเกษตรของประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย แคนาดา อิสราเอล ญี่ปุ่น เบลเยี่ยม ฝรั่งเศส อังกฤษ นิวซีแลนด์ สาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นต้น โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลัก คือ การสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มชาวเขาที่อาศัยในเขตภาคเหนือ ผ่านการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชาวเขากับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยมีหม่อมเจ้าภีศเดชเป็นผู้เชื่อมประสาน ทำให้หม่อมเจ้าภีศเดชมีความคุ้นเคยกับชาวเขาและทำหน้าที่เป็นผู้นำทางและกราบบังคมทูลเบิกชาวเขาเข้าเฝ้าฯ และถวายข้อมูลเกี่ยวกับโครงการหลวง ณ จุดนั้นๆ ดังปรากฏในงานของพล.ต.อ. วสิษฐ ดังนี้

> ก่อนการเสด็จฯ ในแต่ละครั้งนั้น มีการวางแผนการเสด็จฯ ถวายล่วงหน้าเสมอ ผู้วางแผนนอกจากเจ้าหน้าที่กองมหาดเล็ก ทหารและตำรวจที่ถวายความสะดวกและ

ความปลอดภัยแล้ว ก็มีบุคคลสำคัญอีกองค์หนึ่งที่ขาดมิได้ คือ หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี พระอนุชาของท่านหญิงวิภาวดี...

ท่านภีศเดช หรือที่เรียกกันสั้นๆ ว่า "ท่านภี" นั้น พระเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัย โปรดให้ดูแลชาวเขาในภาคเหนืออยู่เป็นการถาวร เพราะฉะนั้นการวางแผนการเสด็จฯ จึงต้องเอาท่านเป็นหลัก และต้องฟังท่าน

แต่บรรยากาศในการประชุมหารือวางแผนการเสด็จฯ นั้นไม่ปลอดโปร่งเสมอไป ท่านภีศเดชทรงเป็นเสมือนผู้แทนชาวเขา และทรงมีพระประสงค์ที่จะให้ชาวเขาได้เฝ้าฯ อย่างใกล้ชิดและนานๆ...

หลังจากที่วางแผนบนแผ่นกระดาษและกระดานแล้ว ท่านภีศเดชยังทรงมีหน้าที่ในการนำเจ้าหน้าที่ไปตรวจพื้นที่ที่จะเสด็จฯ และชักชอบกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่นและกับชาวเขาเจ้าของบ้านที่จะเสด็จฯ ด้วย... (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 107-108)

หม่อมเจ้าภีศเดชยังมีบทบาทในการเผยแพร่โครงการพระราชดำริผ่านสารคดีเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการหลวง ซึ่งสะท้อนบทบาทของหม่อมเจ้าภีศเดชในการประสานงานระหว่างโครงการหลวงกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ได้อย่างชัดเจน

วสิษฐ เดชกุญชร:
นายตำรวจราชสำนักประจำ
ผู้เผยแพร่อุดมการณ์โครงการพระราชดำริ

พลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร เกิดเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 ที่อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี สมัครเข้าร่วมเป็นยุวชนทหารในสมัยเรียนมัธยม ต่อมาเข้าร่วมเป็นสมาชิกขบวนการเสรีไทยในปลายสงครามโลกครั้งที่สอง

ประวัติด้านการศึกษา สำเร็จการศึกษารัฐศาสตรบัณฑิต

ระดับเกียรตินิยมจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2495 ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อด้านตำรวจ จากโรงเรียนตำรวจนครบาลนครนิวยอร์ก และวิทยาลัยตำรวจเอฟบีไอ (Master of Public Administration) ประเทศสหรัฐอเมริกา ศึกษาเพิ่มเติมที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรสำเร็จการศึกษาในปี พ.ศ. 2524

ประวัติการรับราชการ เริ่มต้นรับราชการตำรวจในปี พ.ศ. 2499 ต่อมาในปี พ.ศ. 2504 เป็นครูสอนวิชาประวัติศาสตร์และลัทธิการเมืองให้ตำรวจตระเวนชายแดน รับราชการเป็น "นายตำรวจราชสำนักประจำ" ในช่วงปี พ.ศ. 2513-2524 แล้วกลับมารับราชการในกรมตำรวจ ในขณะรับราชการ พล.ต.อ. วสิษฐ ยังดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการของคณะกรรมการความมั่นคงขององค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ซีอาโต) และเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ *ตำรวจ* (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 57)

นอกจากนี้ พล.ต.อ. วสิษฐยังเป็นนักเขียน เขามีผลงานเป็นที่รู้จักทั้งในด้านนวนิยาย[15] เรื่องสั้น และบทความ พล.ต.อ. วสิษฐ เขียนหนังสือสารคดีเฉลิมพระเกียรติได้แก่ *รอยพระยุคลบาท: บันทึกความทรงจำของพลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร* ซึ่งตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในมติชนสุดสัปดาห์ ในปี พ.ศ. 2542-2543 และได้ตีพิมพ์รวมเล่มในปี พ.ศ. 2544

สายสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ พล.ต.อ. วสิษฐ เริ่มต้นอย่างเป็นทางการเมื่อ พล.ต.อ. วสิษฐ เข้ารับราชการเป็น "นายตำรวจราชสำนักประจำ" ในช่วงปี พ.ศ. 2513-2524[16] หลังจากนั้น พล.ต.อ. วสิษฐได้กลับมาปฏิบัติหน้าที่ในกรมตำรวจต่อไปในตำแหน่งผู้บัญชาการประจำกรมตำรวจ และจเรตำรวจ พล.ต.อ. วสิษฐได้เป็นรองอธิบดีกรมตำรวจ และในปี พ.ศ. 2533 ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

จากประวัติการรับราชการของ พล.ต.อ. วสิษฐ ชี้ให้เห็นว่าเขาทำหน้าที่เป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์ในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ให้กับนายตำรวจในระดับปฏิบัติการโดยตรงผ่านบทบาทของการ

เป็นครูและผู้บรรยายให้กับผู้ปฏิบัติการที่ทำหน้าที่ในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งพล.ต.อ. วสิษฐ กล่าวว่าเป็นปีเริ่มต้นของการต่อสู้ระหว่างตำรวจกับคอมมิวนิสต์ ในขณะนั้น พล.ต.อ. วสิษฐมียศเป็น พันตำรวจโท สังกัดกองตำรวจสันติบาล ปฏิบัติหน้าที่ประจำที่ อ. หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์ โดย พล.ต.อ. วสิษฐทำหน้าที่เป็นครูสอนวิชาประวัติศาสตร์และลัทธิการเมืองให้ตำรวจตระเวนชายแดน โดยเฉพาะตำรวจพลร่มค่ายนเรศวร[17] และเป็นภารกิจที่ปฏิบัติควบคู่ไปกับภารกิจนายตำรวจราชสำนักประจำ จุดเริ่มต้นดังกล่าวทำให้ พล.ต.อ. วสิษฐได้มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างใกล้ชิด โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมโต๊ะเสวยในการเสด็จประทับที่พระราชวังไกลกังวล หลังจากนั้นมา พล.ต.อ. วสิษฐก็ได้รับเชิญให้เข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานอาหารค่ำที่วังไกลกังวลอย่างสม่ำเสมอ และโปรดฯ ให้ตามเสด็จเพื่อถวายความปลอดภัยในขณะเสด็จพระราชดำเนิน ณ พระราชวังไกลกังวล ซึ่งในขณะนั้น พล.ต.อ. วสิษฐไม่มีหน้าที่โดยตรง จึงต้องขออนุญาตจากผู้บังคับบัญชาเป็นคราวๆ ไป (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 20-21)

> ในขณะที่ผมกำลังทำหน้าที่เป็นครูสอนวิชาประวัติศาสตร์และการเมืองอยู่นั้น ครั้งหนึ่งก็ปรากฏว่าพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังไกลกังวลไปทรงเยี่ยมตำรวจในค่ายที่ผมกำลังเป็นครูอยู่ แม้กระทั่งตอนที่รู้ว่าจะเสด็จพระดำเนินมาทรงเยี่ยม ผมเองก็ยังไม่ได้นึกว่าเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นอะไร เพราะเหตุว่าอยู่ใกล้กันเหลือเกิน ค่ายฝึกที่ผมกำลังเป็นครูสอนอยู่ที่พระราชนิเวศน์มฤคทายวันที่อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรีกับวังไกลกังวลนั้นอยู่ใกล้กันนิดเดียว
>
> เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยม และเป็นครั้งแรกที่ผมได้รับการเบิกตัวเพื่อเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ผมเองก็ไม่ได้นึกว่าผมจะได้มีส่วนเข้าไปรับรู้ในพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวพันถึงประชาชนทั้งประเทศ ผมเพียงแต่นึกว่าเป็น

อุบัติเหตุครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในชีวิตของผมเท่านั้น

แต่ว่าหลังจากที่ได้เฝ้ากันตราวนั้นแล้ว ผมก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณรับสั่งให้เข้าไปเฝ้าบ่อยๆ ตอนนั้นผมยังทำหน้าที่เป็นตำรวจตระเวนชายแดน และก็ยังฝึกตำรวจอยู่ต่อไปเรื่อยๆ หน้าที่หลังจากนั้นไม่นานนักผมก็ได้รับแต่งตั้งให้ขึ้นมาอยู่ทางภาคเหนือ ซึ่งขณะนั้นประมาณปี พ.ศ. 2511-2512 กำลังเป็นสมรภูมิเพราะเหตุว่าการต่อสู้ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในภาคเหนือกำลังเป็นไปอย่างรุนแรง

แต่ในช่วงนั้นเอง ที่ผมได้เริ่มมีโอกาสได้ตามเสด็จพระราชดำเนินเวลาเสด็จไปทรงเยี่ยมทั้งประชาชนและตำรวจ ทหาร ข้าราชการพลเรือน ตลอดจนประชาชนอาสาสมัครที่ทำหน้าที่อยู่ในสมรภูมิ ผมขอเรียกอย่างไม่อมถ้อยอมคำว่าเป็นสมรภูมิ เพราะเหตุว่าสมัยนั้นมันคือสนามรบจริงๆ (คณะกรรมการจัดงาน 5 ธันวามหาราชฯ 2530: 95-96)

ก่อนที่ พล.ต.อ. วสิษฐจะได้มารับราชการในราชสำนัก ในปี พ.ศ. 2510 พล.ต.อ. วสิษฐทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยฝึกกองบัญชาการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ทดลองฝึกอบรมราษฎรจัดตั้ง เพื่อจัดเป็นชุดเคลื่อนที่ช่วยเหลือประชาชนในบริเวณที่ถูกคุกคามจากคอมมิวนิสต์ หรือ "ศูนย์ฝึกหน่วยปฏิบัติงานช่วยเหลือประชาชน" (ปชป.) ตั้งอยู่ที่สวนสนปฏิพัทธ์ อ. หัวหิน จ. ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งการฝึกอบรมดังกล่าวอยู่ในโครงการของฝ่ายพลเรือนของกองบัญชาการปราบปรามคอมมิวนิสต์ (บก.ปค.) ควบคู่ไปกับการสอนวิชาประวัติศาสตร์และลัทธิการเมืองให้แก่ตำรวจชายแดน พล.ต.อ. วสิษฐยังมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งหน่วยตำรวจสันติบาลพิเศษในภาคอีสาน ในขณะนั้น พล.ต.อ. วสิษฐได้ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตำรวจตระเวนชายแดน และกลุ่มมวลชนจัดตั้งของ ตชด. ในการดำเนินกิจกรรมโครงการพระราชดำริด้วยการ

อัญเชิญสิ่งของพระราชทานไปมอบให้จากสมาชิก ปชป. อย่างสม่ำเสมอ

> เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าผมกำลังเป็นครูฝึกราษฎรอยู่ที่ศูนย์ฝึก ปชป. สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมศูนย์ฝึกนั้นครั้งหนึ่ง ... การได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิดสำหรับราษฎรชาวอีสานเหล่านั้นเป็นโชคที่เขาคาดไม่ถึง ขณะนั้นทั้งเขาและผมมิได้ตระหนักว่าสมาชิก ปชป.เหล่านั้นจะมีโชคยิ่งกว่าที่เขาได้รับแล้วเสียอีก เพราะหลังจากรับการฝึกและเดินทางกลับไปปฏิบัติหน้าที่เลี้ยงภัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ณ ภูมิลำเนาของเขาแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นให้ผมเชิญไปมอบให้แก่เขาเป็นประจำ เป็นเวลาติดต่อกันมาหลายปี (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 18-19)

ในปี พ.ศ. 2511 เมื่อตำแหน่งนายตำรวจราชสำนักประจำกำลังจะว่างลงหนึ่งตำแหน่ง เพราะมีผู้เกษียณอายุราชการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีกระแสพระราชดำรัสถามพล.ต.อ. วสิษฐว่าหากจะทรงพระกรุณาแต่งตั้งเป็นนายตำรวจราชสำนักประจำจะขัดข้องหรือไม่ พล.ต.อ. วสิษฐได้กราบบังคมทูลตอบว่า "หากเป็นพระราชประสงค์แล้ว ก็พร้อมที่จะทำอะไรถวายได้ทั้งนั้น"

ประวัติการเข้ามารับราชการในตำแหน่งนายตำรวจราชสำนักประจำของพล.ต.อ.วสิษฐไม่ได้ราบรื่น อันเป็นผลมาจากปัญหาการวิจารณ์ระบบราชการที่ พล.ต.อ. วสิษฐได้เขียนบทความ "โรงเรียนสืบสวนคืออะไร?" วิจารณ์ตำรวจและโรงเรียนสืบสวนที่เขาเคยเป็นอาจารย์ ลงในหนังสือรุ่นที่ 18 ของโรงเรียนสืบสวน

ต่อมา พล.ต.อ.วสิษฐ ถูกกรมตำรวจตั้งกรรมการสอบสวนและลงความเห็นว่า "ประพฤติตัวไม่เหมาะสม สมควรได้รับโทษทางวินัย" ในขณะที่พล.ต.อ. วสิษฐกำลังเตรียมร้องทุกข์นั้นเอง ก็เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับกรมราชองครักษ์ได้มีหนังสือถึงกรมตำรวจเพื่อขอ

แต่งตั้งให้เขาเป็นนายตำรวจราชสำนักประจำ ซึ่งการทาบทามนั้นเป็น "เรื่องลับ" แต่ทางกรมตำรวจได้มีหนังสือตอบขัดข้องไปยังสำนักราชองครักษ์

พล.ต.อ. วสิษฐจึงได้ตัดสินใจเขียนหนังสือขอให้ "ผู้ที่ไว้วางใจ" นำความกราบบังคมทูลเพื่อให้ทรงทราบสถานการณ์ ในขณะที่รอเวลาในการแต่งตั้ง เพื่อที่จะมีประสบการณ์ในด้านตำรวจภูธรอันจะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง พล.ต.อ. วสิษฐจึงขอย้ายตัวเองไปเป็นรองผู้บัญชาการตำรวจภูธรเขต 5 แต่ไม่ได้รับอนุมัติ เขาจึงไปประจำที่ศูนย์ข่าวร่วมพลเรือนตำรวจทหารที่ 5 โดยทำหน้าที่ด้านเอกสาร และวิเคราะห์ข่าวกรองประจำศูนย์ข่าวร่วมนั้น ระยะหนึ่งจึงขอย้ายไปเป็น "นายตำรวจติดต่อ" ที่กองบัญชาการกองทัพภาคที่ 3 (ส่วนหน้า) ที่ อ. เชียงกลาง จ. น่าน ซึ่งในขณะนั้นเป็นจังหวัดที่กำลังเผชิญกับการปะทะกับขบวนการคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง เขาทำหน้าที่ในการศึกษาและสังเกตการปฏิบัติการของทหาร จากหลักฐานเอกสารราชการ และจากการออกตระเวนเยี่ยมที่ตั้งของทหารและตำรวจในเขตพื้นที่รับผิดชอบ พล.ต.อ. วสิษฐยังทำหน้าที่บรรยายเรื่องประวัติศาสตร์และลัทธิการเมืองให้แก่อาสาสมัครชาวเขาและทหารกองทัพลาว ซึ่งขณะนั้นน่านเป็นจังหวัดที่เผชิญการคุกคามของคอมมิวนิสต์รุนแรงที่สุด แม้มิได้มีหน้าที่โดยตรงในการต่อสู้ปราบปราม แต่ พล.ต.อ. วสิษฐก็ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานการณ์ที่ประสบมาให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอ ดังที่เขาเล่าว่า

> แม้จะอยู่ห่างพระยุคลบาท แต่พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ ก็ยังทรงพระกรุณามีพระราชกระแสรับสั่งให้ผมไปปฏิบัติหน้าที่เป็นครั้งคราว โดยเฉพาะขณะที่ทรงแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ที่จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้นผมยังมีหนังสือกราบบังคมทูลถวายรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานการณ์ที่

ประสบมาให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอๆ ด้วย (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 52)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 พล.ต.อ. วสิษฐได้รับการเรียกตัวให้รับใช้ราชสำนักด้วยการรับราชการเป็น "นายตำรวจราชสำนักประจำ"[18] พล.ต.อ. วสิษฐกล่าวว่า "การได้รับแต่งตั้งเป็นนายตำรวจราชสำนักประจำของเขานั้น เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่พระองค์เดียว" (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 52)

หน้าที่ของนายตำรวจราชสำนักประจำนั้น มีบทบาทในการร่วมวางแผนในการเสด็จพระราชดำเนินโดยจะต้องมีการเก็บข้อมูลล่วงหน้า ซึ่งสถานที่ในการเสด็จพระราชดำเนินจะได้รับการคัดเลือกร่วมกันกับเจ้าหน้าที่สำนักราชเลขาธิการ ฝ่ายกรมราชองครักษ์ และเจ้าหน้าที่ราชการ อย่างไรก็ตาม แผนการเสด็จพระราชดำเนินสามารถปรับเปลี่ยนตามพระราชประสงค์ นอกจากนี้องค์กรเหล่านี้ยังทำหน้าที่ในการผลัดเปลี่ยนกันไปติดตามความเคลื่อนไหวของโครงการต่างๆ ที่ทรงพระราชดำริอย่างต่อเนื่อง (คณะกรรมการจัดงาน 5 ธันวามหาราชฯ 2530: 97)

นอกจากบทบาทในการถวายความปลอดภัยให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระราชวงศ์ โดยตำแหน่งหน้าที่ที่รับผิดชอบแล้ว พล.ต.อ. วสิษฐยังมีบทบาทในการเผยแพร่อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ โดยพล.ต.อ. วสิษฐทำหน้าที่ในการเขียนข่าวการเสด็จพระราชดำเนินให้กับสำนักราชเลขาธิการเพื่อนำไปประกอบการนำเสนอข่าวในพระราชสำนัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของสำนักราชเลขาธิการมีจำนวนน้อย และบ่อยครั้งที่การเสด็จพระราชดำเนินโดยอากาศยานมักจำกัดจำนวนผู้ตามเสด็จฯ อีกทั้งยังได้รับการขอร้องจากฝ่ายช่างภาพยนตร์ส่วนพระองค์ให้บันทึกเสียงบรรยายภาพยนตร์ประมวลพระราชกรณียกิจในวันสำคัญ[19] เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ สถานที่ที่ใช้ในการบันทึกเสียงได้แก่ ฝ่ายช่างภาพยนตร์ส่วนพระองค์ สตูดิโอหรือห้องบันทึกเสียง

ของเอกชน การบันทึกเสียงจะต้องมีการฉายเพื่อตรวจสอบว่ามีข้อบกพร่องหรือไม่ หากมีจะต้องมีการแก้ไขก่อนที่จะทำการเผยแพร่ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 336-337)

พล.ต.อ. วสิษฐมักได้รับเชิญให้ไปเผยแพร่พระราชกรณียกิจจากหน่วยงานต่างๆ เป็นประจำ ทั้งองค์กรระหว่างประเทศ และหน่วยงานราชการต่างๆ ดังปรากฏในข้อความตอนหนึ่งว่า

> ...ผมได้รับเชิญจากสโมสรโรตารี่กรุงเทพฯ ให้ไปพูดเรื่อง The King Upcountry (แปลว่า พระเจ้าอยู่หัวเมื่อประทับต่างจังหวัด พูดเป็นภาษาอังกฤษ จึงตั้งชื่อเรื่องเป็นภาษาอังกฤษ) ที่โรงแรมเอราวัณในกรุงเทพมหานคร...
>
> การพูดเรื่องเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจนี้เป็นเหมือนกิจกรรมนอกหลักสูตร (ที่จริงนอกหน้าที่ราชการ) ที่ผมได้รับเชิญและปฏิบัติอยู่เป็นครั้งคราว และปรากฏว่ามากและถี่ขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดเมื่อพ้นจากตำแหน่งนายตำรวจราชสำนักประจำ ออกมาทำหน้าที่อื่นไกลพระยุคลบาท และจนกระทั่งทุกวันนี้ ก็ยังมีผู้มาเชิญไปให้ไปพูดอยู่มิได้ขาด
>
> เมื่อแรกผมไม่ค่อยจะสบายใจนัก และได้บอกผู้เชิญตามตรงว่าผมพ้นหน้าที่ในราชสำนักมานานแล้ว ข้อมูลเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจที่ผมมีอยู่เป็นข้อมูลเก่าไม่ทันสมัย หากเชิญผู้อื่นที่ยังทำหน้าที่อยู่ใกล้พระยุคลบาทจะเป็นการเหมาะสมกว่า แต่ก็ปรากฏว่ายังมีผู้เชิญอยู่นั่นเอง ในที่สุดจึงต้องปลงว่าแม้จะเป็นเรื่องเก่า แต่ก็เป็นเรื่องของพระราชกรณียกิจอันทรงคุณค่าควรแก่การรู้เห็นของผู้อื่นที่มิได้มีโอกาสได้รู้ได้เห็นอย่างผม
>
> **ถ้าหากยังอยากฟังกันอยู่ และถ้าผมยังพูดไหว ก็คงจะต้องพูดกันต่อไปเรื่อยๆ** (เน้นตามต้นฉบับ วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 454)

พล.ต.อ. วสิษฐ ยังได้รับมอบหมายให้สอบสวนข้อเท็จจริงจากการถวายฎีกาของราษฎรในขณะเสด็จพระราชดำเนิน เป็นกรณีตาม

พระราชประสงค์ บางครั้งก็ทำร่วมกับขวัญแก้ว วัชโรทัย โดยจะต้องออกไปสอบสวน หาข้อมูล ข้อเท็จจริงจากพื้นที่ เพื่อถวายรายงานประกอบคำวินิจฉัยแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว[20] (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 337)

การดำเนินการของพล.ต.อ. วสิษฐอาศัยเครือข่ายของความสัมพันธ์กับข้าราชการระดับผู้นำของท้องถิ่น อาทิ ผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเป็นเพื่อน รุ่นพี่ และรุ่นน้อง จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สายสัมพันธ์กับตำรวจตระเวนชายแดน และความสัมพันธ์กับราษฎรจัดตั้งในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้การปฏิบัติงานในฐานะนายตำรวจราชสำนักที่ทำหน้าที่ติดตามการเสด็จพระราชดำเนินยังส่งผลให้เกิดการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางจากการเตรียมการเสด็จพระราชดำเนิน ดังที่ พล.ต.อ. วสิษฐกล่าวว่า

> ก่อนการเสด็จพระราชดำเนินแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเสด็จฯ ในพระราชพิธี หรือเสด็จฯ เป็นส่วนพระองค์ เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่หลายฝ่ายที่จะต้องร่วมกันลาดตระเวนเส้นทางที่จะเสด็จฯ และตรวจจุดหมายปลายทางที่จะเสด็จฯ เพื่อถวายความสะดวกและความปลอดภัย
>
> แม้ในยามที่ไม่มีหมายกำหนดการจะเสด็จพระราชดำเนิน พวกเรานายตำรวจราชสำนักและนายทหารราชองครักษ์ประจำก็ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องออกไปลาดตระเวน เพื่อทำความคุ้นเคยกับสถานการณ์ ภูมิประเทศและเส้นทางเอาไว้ก่อน เผื่อว่าจะมีการเสด็จฯ แบบไม่มีหมายกำหนดการและไม่บอกให้รู้ล่วงหน้า...
>
> ผมเองได้ประโยชน์เป็นส่วนตัวอย่างมหาศาลจากการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว เพราะทำให้ผมได้รู้จักทั้งภูมิประเทศและบุคคลอย่างมากมายและกว้างขวางทั่วประเทศ...
>
> การเดินทางไปลาดตระเวนของเราขึ้นอยู่กับการเสด็จพระราชดำเนิน หากมีแผนที่จะเสด็จฯ โดยทางอากาศ เราก็มักจะเดินทางโดยเครื่องบิน เพื่อเป็นโอกาสให้นักบิน

ทหารและตำรวจที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการเสด็จพระราชดำเนินได้ร่วมทางไปลาดตระเวนทำความคุ้นเคยกับเส้นทางบินด้วยในคราวเดียวกัน

ผมเองเมื่อครั้งยังเร่ร่อนปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการตอบโต้การคุกคามของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์อยู่นั้น ได้เป็นผู้โดยสารของทั้งเครื่องบินทหารและตำรวจมาก่อน มีชั่วโมงบิน (โดยสาร) อยู่แล้วเป็นอันมาก ครั้นได้มาปฏิบัติหน้าที่นายตำรวจราชสำนักประจำกี่เลยได้เพิ่มชั่วโมงบินมากขึ้นไปอีก **นักบินเหล่านี้บางคนต่อมาได้รับตำแหน่งสูงขึ้นในกองทัพอากาศ จนถึงกับเป็นผู้บัญชาการทหารอากาศก็มี... ไม่แต่นายทหารอากาศเท่านั้น นายทหารบก นายทหารเรือ และข้าราชการพลเรือนหลายคนที่เคยทำหน้าที่รับเสด็จฯ ด้วยกัน ต่อมาภายหลังหลายคนก็ได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น เป็นผู้บัญชาการเหล่าทัพบ้าง เป็นอธิบดีและเป็นปลัดกระทรวงบ้าง ใหญ่โตคับบ้านคับเมืองไปตามๆ กัน** (เน้นโดยผู้เขียน - วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 120-121)

ในตอนหนึ่งของ *รอยพระยุคลบาทฯ* พล.ต.อ. วสิษฐเล่าว่าเขาได้รับมอบหมายให้ทำงานเลขานุการในการพิมพ์ร่างพระราชดำรัสถวาย ร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช[21] ในการเสด็จพระราชดำเนินไปงานเลี้ยงของสโมสรโรตารี่สากลเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2513 (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 134-135) พระราชดำรัสดังกล่าวได้รับการเผยแพร่จากสื่อมวลชนทุกแขนง[22]

พล.ต.อ. วสิษฐ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นการส่วนตัว[23] เนื่องจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นอาจารย์ของ พล.ต.อ. วสิษฐ ในสมัยที่ศึกษาอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย[24] ประกอบกับมีความสนใจทางด้านการละครและงานประพันธ์เช่นเดียวกัน ดังปรากฏว่า พล.ต.อ. วสิษฐ ได้เล่นละครเรื่อง "ลูกคุณหลวง" หน้าพระที่นั่งร่วมกัน โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นผู้ประพันธ์ และเล่นเป็นตัวเอกคือคุณ

หลวง ส่วน พล.ต.อ. วสิษฐ เล่นเป็นบุตรชายคนเล็กของคุณหลวง นอกจากนี้ พล.ต.อ. วสิษฐ ยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งมี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นประธาน ดังที่ พล.ต.อ. วสิษฐ ได้เล่าไว้ว่า

> ในระยะนั้นบทบาททางการเมืองของท่านอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเด่นชัดขึ้น ท่านอาจารย์คึกฤทธิ์ได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งมีผมเป็นสมาชิกอยู่ด้วยผู้หนึ่ง นอกจากผมแล้ว นิสิตเก่าคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรุ่นผมและรุ่นหลังผมจำนวนหนึ่งก็ได้รับเลือกตั้ง...
>
> ผมและเพื่อนๆ เป็นแขกประจำบ้านซอยสวนพลูของท่านอาจารย์คึกฤทธิ์มาตั้งแต่สมัยยังเป็นนิสิต เมื่อเข้าไปอยู่ในเวทีการเมืองด้วยกันก็ยิ่งได้พบปะและไปมาหาสู่กันบ่อยขึ้น (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 200)

พล.ต.อ. วสิษฐ ยังเป็นผู้มีความสนใจส่วนตัวในด้านวิปัสสนากรรมฐาน และการไปกราบนมัสการพระภิกษุซึ่งเป็นเกจิอาจารย์ของชนบท ส่งผลต่อการทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านพุทธศาสนา[25] และพระเกจิอาจารย์ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของราษฎรในชนบท ในขณะปฏิบัติงาน พล.ต.อ.วสิษฐมักเดินทางไปนมัสการพระภิกษุในขณะที่สำรวจเส้นทางก่อนเสด็จพระราชดำเนิน และมักนำความกราบบังคมทูลทราบ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินก็มักทรงแวะนมัสการและมีพระราชปฏิสันถารกับพระภิกษุสำคัญเหล่านี้ด้วย (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 425-426) ในบางกรณีพบว่ามีพระภิกษุบางรูปเป็นผู้สร้างสายสัมพันธ์กับพระองค์[26] ซึ่งส่งผลต่อการเผยแพร่อุดมการณ์ต่อราษฎรในท้องถิ่นที่สำคัญยิ่ง

ดังปรากฏว่า ในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ มีพระราชปฏิสันถารกับพระภิกษุวัดต่างๆ ในชนบทห่างไกล[27] อีกทั้งประกอบพิธียกช่อฟ้า

อุโบสถอย่างสม่ำเสมอ ควบคู่ไปกับการเยี่ยมค่ายทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ราษฎร และพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้าน

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชน ในยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน (พ.ศ. 2524 - 2530)

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และกลุ่มปัญญาชนที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานในเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ ในยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน มีลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง กล่าวคือ มีลักษณะการเชื่อมประสานผ่านองค์กรประสานงานโดยโครงสร้างของ กปร. ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การนำเอาปัญญาชนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนแนวทางการพัฒนาทั้งในระดับการกำหนดนโยบาย การกำหนดแนวทางปฏิบัติการ และการอนุมัติงบประมาณ ภายใต้การอนุมัติจากผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหาร คือ นายกรัฐมนตรี มาเป็นองค์ประกอบในการดำเนินงาน

กล่าวได้ว่า เราสามารถแบ่งปัญญาชนในการขับเคลื่อนโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างขององค์กรประสานงานได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ **(1) ปัญญาชนในโครงสร้างขององค์กรส่วนพระองค์** เช่น องคมนตรี สำนักราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง **(2) ปัญญาชนในโครงสร้างของหน่วยงานราชการ** เช่น ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ปลัดกระทรวงต่างๆ เลขาธิการนายกรัฐมนตรี เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ **(3) ปัญญาชนจากกองทัพ** ได้แก่ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก และ **(4) ปัญญาชนที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานจากสำนักงาน กปร.** ได้แก่ เลขาธิการ กปร. รองเลขาธิการ

นอกจากนี้ ยังปรากฏการสร้างเครือข่ายกับปัญญาชนกลุ่มอื่นๆ ในรูปแบบของศูนย์ศึกษาการพัฒนาโดยโครงสร้างคณะทำงาน[28]

ได้แก่ กองทัพ หน่วยงานราชการในท้องถิ่น ผู้แทนจากสถาบันการศึกษา และปัญญาชนเกษตรกรของท้องถิ่น ผ่านการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างปัญญาชนของโครงการพระราชดำริที่มีบทบาทเชื่อมประสานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการและในระหว่างหน่วยงานราชการต่างๆ ภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานของสำนัก กปร. ได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการสำนักงาน กปร.ปี พ.ศ. 2524-2542

สุเมธ ตันติเวชกุล: เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา และปัญญาชนข้าราชการด้านการพัฒนาในสภาพัฒน์ฯ และสำนักงาน กปร.

ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล เกิดเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2482 ใน "ตระกูลคหบดีชนบท" ที่ จ. เพชรบุรี เป็นบุตรของนายอารีย์ ตันติเวชกุล อดีต ส.ส.จังหวัดนครราชสีมา 5 สมัย เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และท่านผู้หญิงประสานสุข ตันติเวชกุล ต้นเครื่องพระกระยาหารไทยในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ประวัติด้านการศึกษา สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย สุเมธเล่าว่า "การศึกษาก็มีอิทธิพลอย่างมาก ที่โรงเรียนวชิราวุธสอนให้เป็นคนรับผิดชอบ รักหมู่คณะ เสียสละนึกถึงผู้อื่นก่อน" ต่อมาเมื่ออายุ 15 ปี เขาก็ได้รับทุนจากสถานทูตฝรั่งเศสไปศึกษาต่อระดับมัธยมปลายที่ประเทศเวียดนาม แต่เนื่องจากสถานการณ์การต่อสู้ของขบวนการคอมมิวนิสต์ภายในประเทศเวียดนาม จึงต้องย้ายไปศึกษาที่ประเทศลาว จนสำเร็จการศึกษา แล้วจึงเดินทางไปศึกษาต่อจนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกด้านรัฐศาสตร์ที่ประเทศฝรั่งเศส[29]

การศึกษาบทบาทของสุเมธในฐานะปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ สามารถพิจารณาได้ใน 2 ระดับ และ 2 ช่วงเวลา คือ

ช่วงที่ 1 ในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2524 ก่อนการก่อตั้งสำนัก

งาน กปร. ดร.สุเมธเป็น "แนวร่วม" ในระดับอุดมการณ์ด้วยการนำแนวทาง "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ซึ่งมีจุดร่วมกับทิศทางการพัฒนาของโครงการพระราชดำริ มาผลักดันในระดับนโยบายผ่านการกำหนด "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ" โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ซึ่งเป็นจุดประสานของการดำเนินโครงการพระราชดำริกับการพัฒนาเพื่อความมั่นคงของรัฐ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อการเกิดสำนักงาน กปร. ซึ่งเป็นองค์กรประสานงานระดับชาติรวมทั้งในระดับปฏิบัติการจากการผลักดันแนวทางการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในระดับพื้นที่

ช่วงที่ 2 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา เมื่อเกิดสำนักงาน กปร. ดร. สุเมธได้กลายมาเป็นปัญญาชนที่ทำหน้าที่ทั้งในระดับผู้ปฏิบัติการและเผยแพร่อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ ด้วยการดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ สำนักงาน กปร. ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524-2542 และเป็นเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 จนถึงปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการดำรงตำแหน่งในหน่วยงานของรัฐ 3 หน่วยงาน ได้แก่ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และผู้อำนวยการศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ อีกทั้งยังเป็นที่ปรึกษาฝ่ายพลเรือนให้กับสภาความมั่นคงแห่งชาติ กล่าวได้ว่า สุเมธมีบทบาทในการเป็นปัญญาชนที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงกับกลุ่มสังคมต่างๆ หลากหลายกลุ่มเนื่องจาก บทบาทของสุเมธในฐานะปัญญาชนเทคโนแครตภายใต้โครงสร้างขององค์กรรัฐทั้งในด้านการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ องค์กรด้านความมั่นคง และองค์กรด้านโครงการพระราชดำริ ในช่วงเวลาเดียวกัน

ดร. สุเมธยังเป็นผู้มีบทบาทในการเผยแพร่อุดมการณ์ "กษัตริย์นักพัฒนา" ในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิต "สารคดีเฉลิมพระเกียรติเชิงวิชาการ" ในรูปแบบของการเขียน และการบรรยาย รวมถึงการริเริ่มเขียนประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริ ซึ่งได้กลายเป็นเอกสารเพื่อประกอบการเผยแพร่อุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริแก่ผู้ปฏิบัติงานในโครงการพระราชดำริผ่านสำนักงาน

กปร.อีกด้วย

นอกจากนี้ ดร. สุเมธยังทำหน้าที่เป็นปัญญาชนที่เชื่อมโยงระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการผ่านสำนักงาน กปร. อีกทั้งยังทำหน้าที่เชื่อมโยงการดำเนินการและอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ กับเทคโนแครตในสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ข้าราชการ ทหารและกองทัพในระดับผู้บังคับบัญชา[30] นอกจากนี้ เขายังมีบทบาทในการประสานกับข้าราชการในระดับท้องถิ่น ทหาร และตำรวจตระเวนชายแดน เนื่องจากทำงานร่วมกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2516-2524) อีกทั้งยังมีบทบาทในสถาบันและองค์กรด้านความมั่นคงอีกหลายแห่ง[31]

ในระดับนโยบาย ดร. สุเมธเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เขาได้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาฉบับแรกที่ประสานแผนการพัฒนาเข้ากับปัญหาความมั่นคง และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่ประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยมีจุดเน้นที่การพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้นำไปสู่การบรรจุแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 9 โดยมี ดร.สุเมธ เป็นผู้มีบทบาทในการผลักดันสำคัญ

พัฒนาการทางความคิดของสุเมธเป็นผลมาจากประสบการณ์การศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่อยู่ประเทศเวียดนาม (ในระหว่างปี พ.ศ. 2498-2506) ทำให้เขานำแนวทางการพัฒนามาใช้เป็นเงื่อนไขในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านอุดมการณ์

ประวัติในการรับราชการของ ดร. สุเมธเริ่มต้นที่สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2512 แม้ว่า ดร.สุเมธจะจบการศึกษาด้านรัฐศาสตร์การทูต แต่เนื่องจากความคิดที่ว่า *"ไม่*

อยากเป็นผู้ลี้ภัย ไม่อยากเป็น second class citizen" (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547) จึงเดินทางกลับมาเมืองไทยในปี พ.ศ. 2512 โดย ดร.สุเมธ เบนเข็มจากการเป็นทูตเข้ารับราชการในตำแหน่งวิทยากรโท กองวางแผนกำลังคน สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ[32] เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2512

> ผมกลับบ้านเมืองตอนอายุ 30 รู้จักแค่เพียงกรุงเทพฯ -เพชรบุรี แล้วเริ่มหางาน เพื่อนบอกว่าสภาพัฒนาฯ รับตำแหน่งปริญญาเอก ผมบอกว่าหน่วยงานอะไร ไม่เห็นมีผู้แทน ทำไมเรียกสภาพัฒนาฯ แต่ตอนนั้นคิดอย่างเดียวว่างานอะไรก็ได้ที่ไม่ต้องออกนอกประเทศก็เลยเข้าไปทำ พอดีมีกองขึ้นมากองหนึ่งคือกองเตรียมพร้อม เป็นกองเตรียมการเตรียมประเทศเข้าสู่ภาวะสงคราม มีผู้เชี่ยวชาญอเมริกันคนนึงวางแผนเตรียมพร้อมเป็นเล่ม การสาธารณสุข, การเกษตร, มีสารพัดทุกด้าน ผมรับผิดชอบเกี่ยวกับกำลังคน เกิดภาวะสงครามจะระดมคนยังไง นั่งวางแผน 4 ปี นับตั้งแต่ 2512 เป็นแผนที่ทำเป็นรูปเล่มสวยงามมาก สมบูรณ์ แต่ทำไม่ได้สักอย่าง (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 235)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2516 ดร. สุเมธนำเสนอแนวคิดการพัฒนาเชิงรุก โดยนำเอาการพัฒนาเศรษฐกิจมาประสานกับการใช้กำลังปราบปราม เพื่อแก้ไขปัญหาการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในระดับพื้นที่ต่อสภาความมั่นคงแห่งชาติ ทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มทหารที่มีความคิดในการใช้การปราบปรามด้วยกำลัง ดร. สุเมธได้รับการสนับสนุนจากพลอากาศเอกสิทธิ เศวตศิลา[33] ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ ทำให้สุเมธสามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวทางการดำเนินยุทธศาสตร์การปฏิบัติการระดับพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2516-2524 ดร. สุเมธจึงได้ขอเป็นอาสาสมัครไปทำงานในระดับพื้นที่ เพื่อประสานระหว่างพลเรือนและทหารในการผลักดันการแก้ปัญหาคอมมิวนิสต์ภายใต้

ยุทธศาสตร์ป่าล้อมบ้าน

เชอร์โรเบิร์ต ทอมสัน ผู้เชี่ยวชาญการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในมาลายาบอกว่า การต่อสู้กับคอมมิวนิสต์นั้นต้องตีตัวในไข่อย่าให้ฟักออกมาเป็นตัว เพราะฉะนั้นแต่เดิมเราผิด คือนั่งวางแผนเพื่อรองรับ Conventional War นั่งรอให้มันออกจากไข่มาเป็นตัวซึ่งเป็นสิ่งผิด ผมเลยขออาสาลงไปทำงานในส่วนนั้น แล้วเสี่ยงต่อการตายด้วย แต่ถ้าไปตอนนี้อาจจะคิดหนัก โดดร่มก็เอา เข้าศูนย์สงครามพิเศษเหมือนทหาร บางครั้งลูกกระสุนปืนใหญ่ข้ามหัวไปข้ามหัวมา มีแต่ความมันกับความสนุก (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 237)

อำนาจทำอย่างไร เรามานั่งวิเคราะห์ดูจะต้องใช้ยุทธการป่าล้อมบ้าน คือ ตีข้างนอกเข้าข้างใน ตัวอำนาจจริงคือแม่ทัพ บอกว่าท่านครับ **ผมขอตั้งกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่ง เอาผู้ว่าฯ แต่ละจังหวัดมา กรม กองที่มีประโยชน์มีหน้าที่ เช่น กรมโยธาฯ กรมทางหลวง หน่วยก่อสร้างทั้งหลายมาเป็นกรรมการ แล้วใครจะเป็นเลขาฯ เป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์การบริหารราชการแผ่นดิน เอาหน่วยนโยบายนั่งรับใช้คนปฏิบัติ คือ ตัวผมเองนั่งอยู่สภาพัฒน์ครึ่งหนึ่ง อยู่สภาความมั่นคงครึ่งหนึ่ง ลงไปเป็นเลขาธิการของฝ่ายสนาม...** (เน้นโดยผู้เขียน สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 237)

...ละจากเก้าอี้ในออฟฟิศไปขุดหลุมอยู่ในสนามรบ ผมเป็นคนเดียวที่อยู่ท่ามกลางทหารแล้วลงสนามรบมากกว่าทุกคน เพราะว่าสนามรบช่วง 2516-2524 นั้นมีทั่วประเทศไทย ประมาณ 16 แห่ง ผมเป็นคนเข้าไปวางแผนหมดโดยไม่มีใครรู้... ท่ามกลางความขาดแคลน เอาทหารกับพลเรือนมาทำงานด้วยกัน คิดไม่เหมือนกัน ขัดกัน นักวิเคราะห์สามารถทำได้...(สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 234-235)

บทบาทในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์และกลุ่มทางสังคมเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาเพื่อความมั่นคงจึงได้รับการสานต่อในระดับพื้นที่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516-2524 ดร.สุเมธได้เข้าไปร่วมวางแผนในการแก้ปัญหาด้านความมั่นคงในพื้นที่ การผลักดันและวางแผนการปฏิบัติการในระดับพื้นที่พร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของทหารที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ ด้วยการประสานหน่วยงานต่างๆ ควบคู่ไปกับการผลักดันแนวทางการพัฒนาควบคู่ไปกับการปราบปรามด้วยความรุนแรง เพื่อแก้ไขปัญหาความมั่นคงในระยะยาว เครือข่ายการทำงานของ ดร.สุเมธ ครอบคลุมกว้างขวางจากการดำรงตำแหน่ง ซึ่งมีบทบาทในการประสานงานกับหน่วยงานราชการในระดับพื้นที่ และกองทัพ ด้วยการวางแผนและประสานงานระหว่างทหาร หน่วยงานราชการ และมวลชนจัดตั้ง ทำให้เกิดเป็นเครือข่ายการดำเนินการพัฒนาภายใต้ "อุดมการณ์" การพัฒนาเพื่อความมั่นคงในระดับท้องถิ่นในพื้นที่อันเป็นฐานที่มั่นของ พคท.

> ประวัติผมจบโรงเรียนทหาร จุดประสงค์ที่ไปเรียนต้องการกินนอนกับเขาเพื่อที่จะถ่ายทอดความคิดกัน ด้านอาวุธต่างๆ ที่คุณเรียนมาตามตำรานั้นรบกับสงครามคอมมิวนิสต์มันใช้ไม่ได้ผล ... เพราะฉะนั้นเราก็กำหนดเลย พอได้สิ่งที่ต้องการพร้อมแล้ว ผมก็วางแผนเรียกว่า แผนยุทธการทางด้านเศรษฐกิจเอาก่อน อย่างเช่นที่เราพูดว่าวัตถุประสงค์คืออะไร ก็เหมือนกัน เวลาทำโครงการอะไรต่างๆ เราจะรุกที่ไหนบ้าง กองทัพภาคที่ 2 จะเล่นรอยต่อ 3 จังหวัด นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ เมื่อกำหนดยุทธการเสร็จแล้ว **สิ่งที่ยากที่สุดก็คือตัวประสาน เราจะต้องระดมทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งหมดเข้ามาทำงานกับเราให้ได้ ไม่ใช่พึ่งทหารอย่างเดียว** เพราะตอนนั้นทหารก็มีเครื่องไม้เครื่องมือเพียงนิดหน่อยเท่านั้น **เอา รพช. โยธาฯ เกษตร ที่ดิน ระดมเข้ามาให้หมด มีหน่วยกล้าตายทางด้านพลเรือน**อยู่หน่วยหนึ่ง ชนิดที่ไม่เป็นระบบนัก และไม่ได้รับการยอมรับ แต่ถ้าบอก

> พรุ่งนี้เข้าพื้นที่นะ ปรากฏว่ามารอกันหมดเลย น่าชื่นใจมากในตอนนั้น เพราะมันผูกกันด้วยใจ เรารู้ว่าเรากำลังทำอะไร เพราะฉะนั้น เราภูมิใจ เราอัดฉีดซึ่งกันและกัน เราเฮฮาอยู่ในกลุ่มของเรา เพราะฉะนั้นต้องสื่อให้ได้ในจุดนี้ และผมคิดว่าเราสามารถสื่อได้พอสมควร หลักฐานก็มีอย่างกรมพัฒนาที่ดิน ผมโทรศัพท์ไปจะมีที่มอยู่ที่มหนึ่งพร้อมที่จะไปให้เราแล้วจะได้กลับมาหรือเปล่าไม่มีใครรู้ได้ อาจจะโดนกับระเบิดหรืออะไรแต่ก็ไปกัน **แล้วก็วางแผนขอให้ทหารปฏิบัติการตรึงพื้นที่แถวนั้น เข้าไปบล็อกไว้** ไม่ใช่ไปแล้วพอหมดงบประมาณก็กลับออกมา ผกค.ก็เข้าไปยิงชาวบ้านทิ้งอีก พอเสร็จแล้วผมก็วางแผนพัฒนาหมู่บ้านทั้งหมด ระหว่างนั้นทหารก็ตรึง เอาหน่วยกล้าตายพลเรือนเข้าไป (เน้นโดยผู้เขียน สุเมธ ตันติเวชกุล 2544: 239)

ในขณะนั้น ดร.สุเมธยังทำหน้าที่เป็นผู้ประสานแนวพระราชดำริในการแก้ไขปัญหาความมั่นคงกับการดำเนินการพัฒนา เนื่องจากโครงการพระราชดำริมีการดำเนินการควบคู่ไปกับหน่วยงานราชการในพื้นที่ชนบทที่ห่างไกล และเป็นพื้นที่ซ้อนทับกับปัญหาความมั่นคง

> ในตอนนั้นเป็นป่าสงวนทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้แนะนำให้ออกเอกสารสิทธิ์ทำกิน สทก. ตกถึงลูกหลานได้แต่ขายไม่ได้ เราก็ออกมาทั้งที่ไม่มีกฎหมายรองรับ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2544: 240)

ต่อมา ในราวต้นปี พ.ศ. 2524 ซึ่งตรงกับสมัยของรัฐบาลเปรมติณสูลานนท์ ได้มอบหมายให้สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทำหน้าที่ในการศึกษาหาแนวทางในการจัดตั้งองค์กรระดับชาติเพื่อประสานงานโครงการพระราชดำริ ดร.สุเมธ ซึ่งเป็นหัวหน้า "กองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ" ในขณะนั้นทำหน้าที่รับผิดชอบงานของโครงการพระราชดำริควบคู่ไปกับการพัฒนาเพื่อความมั่นคง จึงได้รับมอบหมายจาก ดร.เสนาะ อุณากูล เลขาธิการสภา

พัฒน์ฯ ให้จัดทำแผนฯ ดร.สุเมธมอบหมายให้พิมลศักดิ์ ซึ่งสังกัดอยู่กองเดียวกันไปศึกษา และดำเนินการผลักดัน กปร. ร่วมกันภายใต้โครงสร้างของกองวางแผนเตรียมพร้อมเศรษฐกิจ ต่อมา ดร.สุเมธได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ กปร. คนแรก จากการดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการกองฯ และสายสัมพันธ์ในการทำงานด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในฐานะผู้ประสานงานในพื้นที่อย่างเกาะติดจนเป็นที่ปรากฏแก่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์

> หวิดตาย ชีวิตผมก่อนมานั่งในห้องแบบนี้ เราก็ให้ทหารวางอาวุธซะ และจากผลงานอันนั้นพลเอกเปรม งานพระเจ้าอยู่หัวก็อยู่ในชนบทอยู่แล้ว ก็จะให้ใครมาเป็น ผมก็ไม่เอา เป็นเลขาของสำนักงาน เพราะผมกระโดกกระเดกป่าๆ เถื่อนๆ ตอนหลังก็ไม่มีคน ป้าเปรมไม่เอาสักคน ... ใครก็อยากทำทั้งนั้น ใครจะไม่อยาก ... แต่ป้าเปรมไม่ไว้ใจ ไม่รู้คุณยอม ไม่ยอม ผมเสนอชื่อคุณ มันเหมือนดวง เป็นคนร่างแผนเสนอไป ดร.เสนาะเป็นคนเสนอ แล้วป้าเปรมถามว่า ใครเป็นคนทำล่ะ กองพัฒนาชนบท กองวางแผนผังเมือง เขาไปทำงานต่างจังหวัด ไม่รู้เสนอใครไป ก็ไม่เอาสักคน เพราะงานนี้ต้องการคนที่ไว้ใจได้ ตอนหลังท่านก็ไม่ฟังเสียงผม เสนอผมไป ก็เสนอขึ้นไป ก็ดวงอีกเพราะรัฐบาลตั้งให้เป็นเลขาแม่ทัพทั้ง 4 ภาคเลย[34] ท่านเลยรู้จักท่านว่าคนนี้ไว้ใจได้ ก็เลยเลือกเลย ร่วมเป็นร่วมตายกันมา (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

บทบาทด้านการสนองโครงการพระราชดำริ สุเมธมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) ซึ่งเป็นหน่วยงานประสานงานในการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ กปร. คนแรก (พ.ศ. 2524-2542) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531) และเป็นที่ปรึกษาสำนักงาน กปร. การสนองพระราชดำริของ

สุเมธปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดใน *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* ในแง่การวางระบบการทำงาน และการปฏิบัติงานในการสนองแนวพระราชดำริในฐานะผู้เชื่อมประสานกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและดำเนินการก่อตั้งสำนักงาน กปร.

ดร.สุเมธเป็นปัญญาชนผู้เชื่อมโยงและจัดสรรกำลังคนจากกองวางแผนเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจเพื่อจัดระบบการดำเนินการและวางระบบการทำงาน รวมถึงการจัดสรรคนทำงานของสำนักงาน กปร.[35] ในฐานะผู้อำนวยการสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (หรือเลขานุการสำนักงาน กปร.) ระหว่างปี พ.ศ. 2524-2542

> (คนที่ทำงานในกปร.- ผู้เขียน) ก็ลากกันมา ทีมเดียวกัน ตัดกองนี้ออกมาเลย ตัดแบ่ง ส่วนมากที่ใกล้เกษียณ (ตำแหน่งเลขา) ก็เรียงกันไป[36] ...
>
> ผมในฐานะหัวหน้ากองและสมาชิกในตอนนั้น ซึ่งมีอยู่จำนวนหยิบมือเดียวประมาณ 10-15 คน แต่เป็น 10 คนที่ทำงานทุกคน...(สำนักงาน กปร. 2544: 106)

ดร. สุเมธมีบทบาทในการดำเนินงานในโครงการพระราชดำริในฐานะเป็นผู้ประสานงานกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และองคมนตรีในฐานะผู้แทนพระองค์[37] ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของ กปร. โดยตำแหน่ง ดังจะเห็นได้จากภาพถ่ายและสารคดีเฉลิมพระเกียรติสุเมธทำหน้าที่บันทึกข้อมูลด้วยการอัดเทป และนำแนวพระราชดำริมาประสานกับหน่วยงานราชการเพื่อดำเนินการในโครงการพระราชดำริ จากการติดตามเสด็จพระราชดำเนินและสนองพระราชดำริอย่างใกล้ชิดทำให้สุเมธเป็นเสมือนคลังสมองของข้อมูล และผู้ประสานงานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการในโครงการพระราชดำริ ประกอบกับเป็นผู้สามารถสนองพระราชดำริได้ตรงพระทัย ทำให้ ดร.สุเมธได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำเนินงานสนองพระราชดำริ ดังปรากฏในข้อความตอนหนึ่งที่ ดร. สุเมธเล่าไว้ ดังนี้

> พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทอดพระเนตร [ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง - ผู้เขียน] จำได้ว่าครั้งนั้นตัวเองก็ยังยืนห่างอยู่ไม่กล้าเข้าใกล้ เพราะไม่รู้ว่าควรจะไปอยู่ตรงไหน มีพระราชดำรัสให้มหาดเล็กไปเรียก และในวันนั้นก็เป็นการเกิดของสมญานามว่า "ถุงเงิน" มีพระราชดำรัสว่า "ไปตามถุงเงินมา" ทุกคนไม่รู้จักว่าคืออะไร ... ทรงชี้ไปที่ที่ผมยืนอยู่ ซึ่ง ณ ที่นั้น ผมได้รับคำชมเป็นครั้งแรก **"ดีใจมากที่นึกอย่างไรก็เสร็จสมใจนึกทุกอย่างและอย่าให้อยู่ไกล ให้อยู่ใกล้ๆ จดทุกอย่างเพื่อเป็นหลักฐานให้คอยประสานงานและจัดสรรงบประมาณ"** (เน้นตามต้นฉบับ สำนักงาน กปร. 2544ก: 107)

บทบาทในฐานะผู้ประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ในการดำเนินการในฐานะเลขาธิการ กปร.ปรากฏในงานเขียนที่ระบุว่า ดร. สุเมธทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหน่วยงานราชการ ซึ่งเป็นเครือข่ายกลุ่มเดียวกันกับการประสานงานด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในด้านการประสานงาน

> จะเห็นได้ว่า เรามีระบบที่เกิดขึ้นมาก่อนแล้วในช่วงที่ทำงานด้านความมั่นคงกับสภาพัฒน์ เมื่อมาทำโครงการพระราชดำริจึงไม่มีปัญหา**เพราะงานโครงการพระราชดำรินั้นจะต้องประสานงานกับกลุ่มบุคคลที่เคยประสานในเรื่องความมั่นคงนั่นเอง** นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ปลัดกระทรวง เราเคยประสานอยู่แล้ว จึงไม่มีปัญหาเลย อีกประการหนึ่ง คือ งานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใครๆ ก็อยากจะร่วมสนองพระราชดำริด้วย (สำนักงาน กปร. 2544 ก: 106)

> วันหนึ่งผมไปกราบบังคมทูลว่าเรียนการทูตมาก็ไม่ได้เป็นทูต พระองค์รับสั่งว่าใครว่าไม่ได้ใช้วิชาทูต ก็ใช้อยู่ทุกวันนี้ เราไม่ใช่หน่วยปฏิบัติแต่อยู่ตรงกลาง มีอะไรต้องไปแทรกกลาง เวลานี้ผมเคยชินอยู่กับการทำงานกับหน่วย

งาน 15-20 หน่วย ทะเลาะกันประจำ เราก็ต้องเดินทางไปอธิบายจับเขาเชื่อมกันท่ามกลางความแตกแยก To Mix the Unmixable มันผสมกันไม่ได้ แต่เราต้องเอามาผสมให้ออกดอกออกผลให้ได้ การพบปะ การชี้แจงกันถือเป็นส่วนหนึ่งของการประสาน ... (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 230)

การประสานงานมีอยู่ 2 ระดับ คือ **ประสานงานในระดับบุคคลและการประสานงานในระดับองค์กร สิ่งที่เราเน้นก็คือการประสานบุคคลเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก สังคมไทยยังคงยึดถืออยู่ในเรื่องของจิตใจ การเป็นเพื่อนกัน การเป็นญาติพี่น้อง ... สังคมไทยการประสานงานตัวต่อตัวเป็นประโยชน์และใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ** (เน้นโดยผู้เขียน - สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: 233)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 ดร. สุเมธผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาฉบับแรกที่ประสานแผนการพัฒนาเข้ากับปัญหาความมั่นคง[38] ส่งผลให้รัฐบาลปรับเปลี่ยนทิศทางการแก้ไขปัญหาโดยมุ่งเน้นไปยังพื้นที่ชนบทที่ประสบปัญหาความมั่นคง มีการก่อตั้งองค์กร "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (กชช.) โดย ดร. สุเมธ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขาธิการของ กชช. ควบคู่ไปกับการดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ กปร.แล้ว ดร. สุเมธจึงทำหน้าที่ในการประสานระหว่างหน่วยงานราชการต่างๆ และการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ได้โดยมีเครือข่ายกว้างขวางจากการดำรงตำแหน่งในระดับชาติในด้านการพัฒนาในขณะนั้นถึง 2 องค์กร อีกทั้งการปฏิบัติงานสนองแนวพระราชดำริในโครงการพระราชดำรินั้น *"... โครงการพระราชดำริ พร้อมหมดทุกอย่าง เงินมี ศรัทธามีรองพื้นอยู่แล้ว เอาทหารกับพลเรือนจับมือกัน งานนี้ร่วมกัน"*

งานอันที่สามคือ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์ประสานงานชนบทแห่งชาติ คุม 72 จังหวัด มีอำนาจล้น

ฟ้า ใครจะขุดบ่อบาดาล จะเคลื่อนย้ายบ่อไป 50 เมตร ต้องให้นายสุเมธอนุมัติที่กรุงเทพฯ จึงจะขุดได้ เป็นระบบที่ Stupid ที่สุด ผมใหญ่มากที่เดียว วันๆ ไม่ต้องทำอะไรนอกจากเซ็นชื่อ แต่ไม่รู้อยู่ที่ไหน อย่าว่าแต่หมู่บ้านเลย ตำบลยังไม่รู้ว่าตั้งอยู่ที่ไหน แล้วทำไมเซ็นเห็นด้วย มันเป็นฟอร์ม ผมบอกว่าถืออำนาจให้น้อยที่สุด สิ่งที่แรกที่ผมขึ้นมาคือ ปลดเปลื้องอำนาจที่มีอยู่ออกไป มีกรรมการทั้งหมด 27 ชุด อะไรก็ต้องกรรมการก่อน ชาวบ้านพะงาบๆ ก็ต้องรอก่อน อย่าเพิ่งตาย ต้องเอาเรื่องผ่านคณะทำงาน แล้วผ่านอนุกรรมการไปยังคณะกรรมการใหญ่

อย่างไรก็ตาม การเข้าไปประสานงานในโครงสร้างของหน่วยงานราชการก่อให้เกิดข้อจำกัดหลายประการ ดังที่ ดร. สุเมธชี้ให้เห็นถึงบทบาทของเขาในการวางระบบการดำเนินงานสนองโครงการพระราชดำริให้มีประสิทธิภาพ เพื่อป้องกันปัญหาจากระบบราชการจากระบบการตรวจสอบ และการอนุมัติงบประมาณ (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

ในปี พ.ศ. 2531 เมื่อก่อตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา ดร. สุเมธดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน โครงสร้างในการดำเนินงานของมูลนิธิชัยพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของสำนักงาน กปร. โดย "กองกิจกรรมพิเศษ" ทำหน้าที่เป็นกองเลขาธิการของมูลนิธิชัยพัฒนา โดยมี ดร. สุเมธ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดระบบการทำงาน เช่นเดียวกัน ดังที่ ดร. สุเมธให้สัมภาษณ์ว่า

> มันเพิ่งแยกปีนี้ เดิมมัน 2 อัน คือ ผมจะเป็นทั้ง 2 บ้านเลย [กปร. และมูลนิธิชัยพัฒนา-ผู้เขียน] ...ผมเป็นเลขาทั้ง 2 อันเลย แล้วก็แนวความคิดที่ตั้งขึ้นมา ... เวลาทำงานจะได้มี 2 มือ มือหนึ่งมือรัฐบาล ช้าแต่ทำงานใหญ่ได้ คนเยอะ อีกมือหนึ่งมูลนิธิ นี่ เร็ว พอขอพระบรมราชานุญาตปุ๊ทำได้ภายในชั่วโมงนั้นเลย ที่นี้พอผมเกษียณแล้วก็เลยต้องแยกออกจากกัน แยกออกจากกัน ในเบื้องต้นนี้ทางหน่วย

หนึ่งที่เราจัดขึ้นมาใน กปร. สำหรับ serve งานในส่วนทางด้านมูลนิธิก็ย้ายมาอยู่ที่นี่ ... เอามาทำงานที่นี่เลย ก็ย้ายส่วนนี้เข้ามาแต่ยังไม่ตัดขาด แต่ผลสุดท้าย transition period มันผ่านไปแล้ว ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ ไม่ใช่ยุบ กปร. นะ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมูลนิธิก็จะแยกออกมา หมายถึงในส่วนของคนทำงาน แต่ก็ยังประสานกันอยู่ตลอดเวลา อย่างเวลาเจอประชาชน งานใหญ่ก็ กปร. เดินคู่กันไป เพื่อสนองพระราชดำริ เพราะงบประมาณเยอะ รอได้ สำหรับเราสะดวกรวดเร็ว

[มีการประสานกับหน่วยงานของรัฐ-ผู้เขียน] จะทำอะไรเราก็แจกให้ทุกหน่วยๆ อย่างศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยทราย ข้างใน กปร. ดูแลอยู่ แล้วก็มีที่ดินส่วนของมูลนิธิอยู่ มูลนิธิที่ห้วยทรายมีพื้นที่อยู่ มีอยู่ในนามาภิไธย [แสดงว่ามูลนิธิมีที่ดินบางส่วนอยู่ด้วย แล้วก็ประสานงานกับกปร.- ผู้เขียน] ประสานกันเหมือนอันหนึ่งเป็นหน่วยงานราชการ อีกอันเป็นเอ็นจีโอ คือ แนวความคิดนี้ผมได้มา แต่อันนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา-ผู้เขียน) พระองค์ท่านคิดเองนะ ผมเองคิดสมัยเป็นสภาพัฒน์ฯ วางแผน 8 เสร็จปั๊ง ก็เสนอแผน ขอให้รัฐบาลตั้งมูลนิธิพัฒนาไทยขึ้นมาควบคู่ไปเลย เพราะผมเล็งเห็นแล้วว่า สภาพัฒนาฯ [มี - ผู้เขียน] การดำเนินงานโดยราชการ มันช้า มันมีงานโดยธรรมชาติหลายอย่างที่ข้าราชการทำไม่ได้ ก็เลยขอให้ราชการตั้ง [องค์กรเอกชน - ผู้เขียน] ในสภาพัฒน์ฯ เอาเงินมาใส่มูลนิธิ ซึ่งรัฐบาลไม่มายุ่งเลย เวลาเราต้องการทำอะไร รวดเร็ว ฉับพลัน...

แต่ปีนี้เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่แยกทั้งมูลนิธิและ กปร. ออกจากกัน เป้าหมายคือ อีก 2 ปี [พ.ศ. 2549 - ผู้เขียน] จะแยกออกมาประสานเหมือนหน่วยงานราชการทั่วไป [เนื่องจาก - ผู้เขียน] วิวัฒนาการก็เหมือนที่สภาพัฒน์ฯ พอแข็งแรงก็แยก ตอนนี้แข็งแรงมากขึ้น เวลานี้ก็มีกิจกรรมของ

ตัวเองมากขึ้น แต่เราก็ต้องพึ่งคนของเขา ซึ่งงานของเขาก็มีแต่ในที่นี้มันเป็นธรรมชาติของมัน อย่างหน่วยงานนี้เป็นหน่วยงานเอกชน เจ้าหน้าที่ราชการที่เรายืมมา เขาต้องการก้าวหน้า ที่นี่เราไม่มีตำแหน่งให้ คนละแบบกัน ที่นี้มันก็อยู่ไม่ได้หรอก ก็ต้องตัดสินใจ เอาใครสมัครใจมาทำ ไม่อย่างนั้น ก็เป็นเอกชน เงินเดือน เงินตาวต่างๆ อย่างผมก็ไม่มีเงินเดือน เป็นเอ็นจีโอ... (สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

บทบาทในการผลักดันแนวทางการพัฒนาตามพระราชดำริในระดับนโยบายยังปรากฏผ่านการผลักดันแนวความคิดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติผ่านเครือข่ายในสภาพัฒน์ฯ ซึ่งเขาเป็นผู้วางรากฐาน ดร. สุเมธให้สัมภาษณ์ว่าเขามีบทบาทสำคัญในการผลักดันแนวทางการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง ดร. สุเมธมองว่าแผนฯ 8 สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

แผนฯ 8 มาบังคับให้ผมไป (เป็นเลขาธิการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและร่างแผนฯ - ผู้เขียน) ผมก็ไป ผมแยกมาแล้ว ตอนนั้นผมก็คิดว่าไป 2 ปี ทำแผนเสร็จสร้างทายาทเสร็จแล้วผมก็กลับ ... [กรณีการกำหนดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในแผน 9 - ผู้เขียน] มันเป็นผลพวง ตอนนั้นผมไปวางรากไว้ แผนฯ 8 เนื่องจากผมย้ายไปจากโครงการพระราชดำริ เดี๋ยวคนเขาวิพากษ์วิจารณ์ว่า เอ๊ะ ย้ายมาจากโครงการพระราชดำริก็เอาแนวพระเจ้าอยู่หัวมาใส่ไว้ในอะไรต่ออะไรเป็นการสนองพระเจ้าอยู่หัวไป ผมก็ไม่อยากให้ [คิดแบบนั้น - ผู้เขียน] ความจริงแนวในแผนฯ 8 ทั้งหมดใช่ [แนวพระราชดำริ - ผู้เขียน] เพียงแต่ไม่มีคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง แล้วก็ตอนนั้นท่านก็ไม่ได้เอ่ยคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็น tactic คือสิ่งที่เรา

ต้องการ แต่ไม่ใช่ความต้องการของผมนะ แต่เพียงผู้เดียว แผนฯ 8 นี่เป็นการระดมถามประชาชนอย่างกว้างขวาง ผลสุดท้ายออกมาเอาคนเป็นศูนย์กลาง แล้วตอนนั้นไม่มีใครเชื่อผม เศรษฐกิจยังดีมาก เป็นอย่างเนี้ย เศรษฐีนอนอยู่แล้ว เงินเต็มกระเป๋าเลย ไม่มีใครสนใจ ผมว่าต้องใช้ 10 ปี แล้วเมื่อ 10 วันที่แล้ว ผู้นำจีนพูดว่าจีนจะใช้คนเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนา ซึ่งในจุดนี้พูดมาก่อนแล้ว [แผนล่าสุดที่ผ่านมาเป็นผลมาจากการวางรากฐานการเปลี่ยนแปลง - ผู้เขียน] **ที่นี้พอวางรากฐานตรงนั้นเสร็จก็รัฐก็มาช่วยต่อ... เป็นเพื่อนๆ กันทั้งนั้น วางช่วง ตอนนั้นลาออกไปเป็นปปช. ตอนนั้นพระเจ้าอยู่หัวประกาศเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงพอดีก็ match กับที่เราปูรากฐานเอาไว้ ก็เหมือนกับแผนฯ 8 วางรากฐานเอาไว้ แผนฯ 9 นี่คือต่อฝาต่อเสา ปูฐานเพราะว่ามันนาน แล้วก็รอไม่ได้** ... อย่างแผน 8 นี่มาช่วยกันหมดเลย ฝ่ายค้าน ฝ่ายรัฐบาล มาร่วมวางแผนหมด แล้วบอกว่าไม่มีปากมีเสียงกัน แผนอื่นไม่มากัน มีแต่รัฐบาลมา ผมเป็นคนแรกที่มา...ประชาชนก็มา เอ็นจีโอ พระสงฆ์ อิสลาม อิหม่าม คนทั้งชาติเข้ามาร่วม มันเป็นแผนของคนทั้งชาติ [แล้วแผน 9 นี่ระดมมาไหม - ผู้เขียน] ไม่กว้างขวางเท่า แผน 8 นี่สุดยอด **ไม่มีใครสามารถทำได้ เขาว่าเป็นเพราะบารมีผม** เอามานั่งกันฝ่ายค้านฝ่ายรัฐบาล มาร่วมมือกันวางแผน แล้วไม่มีอีกแล้ว ...คนตั้ง 5,000 คน ...พูดกันเต็มอิ่มเลย ...หนเดียวนี่แหละ ...เขาเรียกประชุมโต๊ะจีน ...ไม่ใช่พูด 3-4 คนหมดเวลา จะให้พูดทุกคน พูดทั้งวัน กินข้าวเสร็จก็พูดต่อ พูดโต๊ะละ 10 คน มีเจ้าหน้าที่สภาพัฒน์นั่งจด โอ้โหมันส์มาก ไม่มีใครทำ หลังจากนั้น คนก็มาใช้กัน (เน้นโดยผู้เขียน สุเมธ ตันติเวชกุล, สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2547)

นอกจากนี้ ดร. สุเมธยังมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้เผยแพร่

อุดมการณ์พัฒนาตามแนวพระราชดำริแก่สาธารณะ จากการเป็นผู้บรรยายพิเศษสถาบันการศึกษาด้านความมั่นคง ได้แก่ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร วิทยาลัยการทัพบก วิทยาลัยการทัพเรือ โรงเรียนเสนาธิการทหาร กองอำนวยการรักษาความมั่นคง (กอ.รมน.) โรงเรียนกิจการพลเรือน และทหารอากาศ โรงเรียนผู้บังคับฝูงทหารอากาศ (จิตวิทยาความมั่นคง 2532: (29)) อีกทั้ง ดร. สุเมธยังได้รับเชิญจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งจากภาคราชการและเอกชน ดังสถิติที่ระบุว่า ในระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. 2542 เขาได้รับเชิญไปบรรยายถึง 110 ครั้ง (สุเมธ ตันติเวชกุล 2543: คำนำผู้เขียน)

บทบาทสำคัญที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริของ ดร. สุเมธ คือ การเขียนบทความ เอกสารประกอบการบรรยายในรูปแบบของงาน *"สารคดีเฉลิมพระเกียรติเชิงบทความวิชาการ"*[39] ลักษณะสำคัญในงานเผยแพร่แนวพระราชดำริของสุเมธที่แตกต่างจากหน่วยงาน หรือองค์กรที่ทำหน้าที่ผลิตสารคดีเฉลิมพระเกียรติโดยทั่วไป คือ บุกเบิกการนำเสนอจากมุมมองทฤษฎีการพัฒนา โดยมุ่งวิพากษ์แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของรัฐบาล เพื่อนำเสนอและชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างและโดดเด่นกว่าในการดำเนินการพัฒนาโดยมุ่งเน้นความพออยู่พอกิน หรือ เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ อีกทั้งยังมุ่งเน้นอธิบายและให้เหตุผลด้วยการแปรแนวพระราชดำริจากการกระทำและยกระดับมาสู่ "ทฤษฎี" เพื่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจต่อสาธารณะอย่างเป็นระบบ

ดร. สุเมธยังเป็นบุคคลแรกๆ ในการบุกเบิก รวบรวม และเขียนประวัติศาสตร์ แนวคิด และทฤษฎีเชิงวิเคราะห์ของโครงการพระราชดำริ[40] อย่างเป็นระบบ โดยจัดแบ่งยุคสมัยในการทำความเข้าใจโครงการพระราชดำริ จากความได้เปรียบในฐานะ *คนใน* ทำให้สุเมธสามารถแสวงหาข้อเท็จจริงที่ขาดหายไปจากการได้รับพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อีกทั้งการปฏิบัติงานอย่างใกล้ชิดทำให้เห็นถึงพัฒนาการ และยังส่งผลต่อความน่าเชื่อถือในการนำเสนอการพัฒนาตามแนวพระราชดำริต่อสาธารณะ

จุดเด่นประการสำคัญคือการพยายามนำแนวพระราชดำริที่เกิดขึ้นในขณะดำเนินการ มารวบรวมและใช้เป็นหลักฐานชั้นต้นในการอ้างอิง (ดร. สุเมธมักนำเทปอัดติดตัวอยู่เสมอในขณะติดตามเสด็จพระราชดำเนิน) ทำให้การเขียนประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริของสุเมธมักอ้างอิงจากกระแสพระราชดำรัสที่บุคคลทั่วไปไม่สามารถเข้าถึง อีกทั้ง ดร. สุเมธได้นำเอาแนวคิดด้านการพัฒนามาใช้ศึกษาและอธิบายโครงการพระราชดำริอย่างเป็นระบบ โดยพยายามยกระดับรูปธรรมของโครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นให้กลายเป็นแนวทฤษฎีด้านการพัฒนา งานเขียนของ ดร. สุเมธ และการบุกเบิกการศึกษาโครงการพระราชดำริในแนวทางนี้ผ่านสิ่งตีพิมพ์ของสำนักงาน กปร.[41] ได้กลายเป็นเอกสารเบื้องต้นและแหล่งข้อมูลสำคัญในการศึกษาและทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ และมุมมองในการอธิบายการพัฒนาตามแนวทางของโครงการพระราชดำริของผู้สนใจ อีกทั้งยังใช้เป็นเอกสารสำหรับผู้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่โครงการพระราชดำริที่จะต้องศึกษา[42]

กล่าวได้ว่า ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล เป็นปัญญาชนเทคโนแครตด้านเศรษฐกิจการพัฒนาของโครงการพระราชดำริที่ทำหน้าที่ประสานกลุ่มทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ได้แก่ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หน่วยงานราชการ และผู้นำกองทัพ รวมไปถึงผู้ปฏิบัติงานด้านการพัฒนาในระดับพื้นที่ อีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการผลักดันและเผยแพร่แนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริทั้งในระดับนโยบาย และปฏิบัติการเชื่อมโยงระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการ นำแนวพระราชดำริมาปฏิบัติให้ปรากฏเป็นรูปธรรม จัดสรรระบบและคนทำงาน เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริผ่านการเป็นผู้บรรยาย และเสนอสารคดีเฉลิมพระเกียรติในรูปแบบงานวิชาการ และยกระดับสู่ทฤษฎีการ

พัฒนาแก่สาธารณะ

การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ กับปัญญาชนของชุมชน

รูปแบบการสร้างสายสัมพันธ์การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และบทบาทของปัญญาชนของชุมชนเพื่อให้เกิดการยอมรับโครงการพระราชดำริ มีการนำเอาปฏิบัติการด้าน "จิตวิทยามวลชน" มาใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผู้นำชุมชน ดังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในกรณีของการดำเนินการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายจากการให้ข้อมูลในการดำเนินการด้านจิตวิทยาของ พ.ต.ท. สมศักดิ์ แขวงโสภา ผู้กำกับการ 1 ในฐานะผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการดำเนินการนำราษฎรเข้าอยู่อาศัยในพื้นที่ของโครงการ โดยมีขั้นตอนและกฎเกณฑ์ในการคัดเลือกและปฏิบัติการด้านจิตวิทยาเพื่อสร้างความเข้าใจของมวลชนและความร่วมมือในการดำเนินการดังกล่าว อาทิ การจัดสวัสดิการชุมชนผ่านการบริการด้านสาธารณสุข ความบันเทิง กิจกรรมด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในชุมชนรอบบริเวณที่ก่อตั้งศูนย์ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยกิจกรรมเชิงสังคมสงเคราะห์ ทำให้หมู่บ้านรอบศูนย์ได้รับการพัฒนาอย่างเข้มข้นจากการระดมทรัพยากรของหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีเป้าหมายหลักคือการหาแกนนำของชุมชนเพื่อสร้างสายสัมพันธ์และนำไปสู่การสร้างความยอมรับในชุมชน ดังปรากฏในการดำเนินงานของหน่วยงานในพื้นที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย ดังที่ พ.ต.ท. สมศักดิ์ แขวงโสภา ผู้กำกับการ 1 ในฐานะผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ กล่าวว่า

> การนำราษฎรเข้าอยู่อาศัยในพื้นที่โครงการก็มีอยู่ 4 ลำดับ ลำดับที่ 1 ราษฎรที่ปลูกสร้างบ้านเรือนและมีที่ทำกินอยู่ในพื้นที่โครงการอยู่แล้ว ลำดับที่ 2 ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการ แต่ไม่มีที่ทำกิน ลำดับที่ 3 ราษฎรที่มีที่

ทำกินอยู่ในพื้นที่โครงการโดยพิจารณาตามความเหมาะสม และลำดับที่ 4 ราษฎรที่ต้องอพยพจากพื้นที่ซึ่งกองกำกับการ 1 กองบังคับการฝึกพิเศษ และกองกำกับการสนับสนุนทางอากาศตำรวจตระเวนชายแดนได้ขอใช้พื้นที่เป็นที่ตั้งหน่วย และราษฎรพวกนี้ไม่มีที่ทำกินหรือที่อยู่อาศัยก็จะพิจารณาให้ตามความเหมาะสม...

สำหรับในเรื่องของการปฏิบัติการด้านจิตวิทยาเพื่อปลุกเร้าทำความเข้าใจ เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ไม่ต่อต้านและหันกลับมาสนับสนุนโครงการด้วยความเต็มใจและจริงใจ ส่วนนี้ทางกองกำกับการ 1 ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง โดยใช้การปฏิบัติการจิตวิทยาทั้งทางกว้างและทางลึก ทางกว้างก็เป็นลักษณะการแสดงดนตรีเข้ามาเพื่อทำความเข้าใจ และเป็นการทำให้ประชาชนได้เข้าใจพื้นฐานไว้ขั้นหนึ่งก่อน และทางด้านการปฏิบัติการทางจิตวิทยาขั้นต่อไปก็เป็นลักษณะของการช่วยเหลือและพัฒนาเพื่อเข้าถึงจิตใจประชาชน เช่น การจัดชุดพยาบาลเข้าไปเยี่ยมเยียนและรักษา การจัดนักเรียนฝึกในหลักสูตรต่างๆ เข้าไปฝึกภาคสนาม และทำการพัฒนาร่วมกับประชาชน เช่น สร้างถนน ทำความสะอาดวัด มัสยิดต่างๆ และในพื้นที่ที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่าเป็นพื้นที่แห้งแล้ง เพราะฉะนั้น ทางราษฎรก็ขาดแคลนน้ำอุปโภค บริโภค เพราะฉะนั้น ทางกองกำกับการ 1 ก็สนับสนุนรถของหน่วย เช่น รถน้ำ เข้าไปบริการให้แก่ประชาชนที่ขาดแคลน **ซึ่งจากการปฏิบัติการต่างๆ เป็นลักษณะของการปฏิบัติด้านจิตวิทยาและช่วยเหลือประชาชน แต่ที่ลึกซึ้งมากกว่านั้น ก็โดยการที่ได้จัดหาผู้นำธรรมชาติ หรือผู้นำชุมชนในพื้นที่ตามหลักวิชาการ และจะได้เอาผู้นำต่างๆ นี้มาอบรมเพื่อให้เข้าใจลึกซึ้งของโครงการ และยังมีโครงการจะสร้างเยาวชนให้สนับสนุนโครงการด้วย โดยมีการอบรมเยาวชนเพื่อสนับสนุน**

> **โครงการตามพระราชดำริ** ซึ่งขณะนี้ได้มีการฝึกอบรมไปแล้ว 1 รุ่น เมื่อวันที่ 28 เมษายน ซึ่งมีสมาชิก 100 คน และรุ่นต่อไปก็จะกระทำอีกเป็นรุ่นที่สองในปีเดียวกันนี้ ก็จะมีสมาชิกอีก 100 คน เชื่อว่าทั้งด้านการปฏิบัติด้านกว้างและด้านลึกนี้ จะทำให้ประชาชนทั้งผู้หลักผู้ใหญ่เด็ก หันมาสนับสนุน ถ้าเป็นลักษณะนี้แล้ว เชื่อว่าจะทำให้การดำเนินงานตามโครงการเป็นไปอย่างเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และจะสอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ... **ทุกคนมีความมั่นใจว่าถ้าเผื่อว่าโครงการนี้เป็นโครงการพระราชดำริจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทุกคนจะให้ความสนับสนุน แม้กระทั่งคนที่มีทัศนคติหรือท่าทีที่ต่อต้าน** (เน้นโดยผู้เขียน สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ 2530: 10-11)

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การดำเนินการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาในยุคแรกนั้นมีลักษณะของการมุ่งแก้ไขปัญหาการ "บุกรุก" ของราษฎรในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ[43] และการจัดระเบียบราษฎรในรูปของหมู่บ้านจัดตั้งภายใต้การดำเนินงานโดยหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องผ่านการดำเนินการเชื่อมประสาน

ในบางกรณีพบว่า การดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ มักดำเนินการผ่านกลุ่มผู้นำชุมชนตามโครงสร้างของหน่วยงานรัฐ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. เพื่อเชื่อมโยงไปประสานกับผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งมักมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นกลุ่มเครือญาติภายในชุมชน ในบางกรณีกลุ่มผู้นำตามโครงสร้างเป็นเครือญาติกับกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ และได้กลายเป็นผู้เชื่อมโยงการดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ เข้ากับชุมชนด้วยการชักชวนญาติพี่น้องให้เข้าร่วมกิจกรรมภายหลังจากที่ตนเองได้เข้าร่วมกิจกรรมมาก่อนแล้ว ดังปรากฏในการดำเนินกิจกรรมของกรณีศึกษาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ซึ่งเจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติการได้ติดต่อประสานงานผ่านผู้ใหญ่บ้านหรือ อบต. ในการคัดเลือก หรือขออาสาสมัครในหมู่บ้านเพื่อเข้าร่วมอบรม

กับกิจกรรมของศูนย์ฯ (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และเกษตรกรศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้)

มักปรากฏว่า กลุ่มเกษตรกรที่เข้ารับการอบรมของหน่วยงานราชการต่างๆ ที่ขอความร่วมมือผ่านทางกลุ่มผู้นำโดยโครงสร้างมักเป็นกลุ่มที่ซ้ำกัน กล่าวคือ เกษตรกรแต่ละรายมักเข้ารับการอบรมกิจกรรมในโครงสร้างพื้นฐานของศูนย์ฯ มาแล้วทุกกิจกรรม บางรายพบว่า เข้ารับการอบรมกับหน่วยงานราชการที่ขอความร่วมมือทุกหน่วยงาน จนประสบปัญหาในด้านเวลาและการประกอบอาชีพ เนื่องจากการอบรมต้องเสียเวลาในการประกอบอาชีพ ทำให้เกษตรกรบางรายไม่ให้ความร่วมมือ เนื่องจากภารกิจในการเลี้ยงชีพ ทางศูนย์ฯ ได้แก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยในปีงบประมาณ 2547 ได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายการคัดเลือกเกษตรกรเข้ารับการอบรมในกิจกรรมของศูนย์ฯ โดยกำหนดให้เกษตรกรที่สนใจรวมกลุ่มเข้าชื่อเสนอมายังศูนย์ฯ เพื่อให้ศูนย์ฯ เป็นผู้พิจารณา เนื่องจากผู้มามักไม่ได้นำเอาความรู้ที่ได้รับการอบรมไปสานต่อ เนื่องจากไม่สอดคล้องกับการประกอบอาชีพด้านอื่น ขาดความสนใจ เป็นต้น ทำให้เป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณ และทำให้การเผยแพร่แนวทางการพัฒนาของศูนย์ฯ สู่ราษฎรไม่บรรลุผลเท่าที่ควร (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และเกษตรกรศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้) ซึ่งผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นดังกล่าวในหัวข้อถัดไป

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์และปัญญาชน ในยุคกำเนิด "องค์กรเอกชน" (พ.ศ. 2531- ปัจจุบัน)

การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในยุคกำเนิดองค์กรเอกชน มีลักษณะการสร้างกลุ่มในลักษณะการประสานระหว่างกลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริได้แก่ (1) หน่วยงานราชการผ่านการประสานงานของสำนักงาน

กปร. (2) กลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น[44] (3) แกนนำเกษตรกร[45] และ (4) หน่วยงานราชการท้องถิ่นผ่านการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (5) กลุ่มองคมนตรีในฐานะผู้แทนพระองค์[46] และเป็นกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในมูลนิธิชัยพัฒนาและดูแลโครงการพระราชดำริที่ได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังพบ (6) การประสานในระดับอุดมการณ์กับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลาง ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนยกกรณีศึกษาเพื่อประกอบการทำความเข้าใจในการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์เพื่อเชื่อมต่อกับเกษตรกรท้องถิ่นของครอบครัว "ก๋องแก้ว" และนายสุรชัย มรกตวิจิตรการ เกษตรกรผู้ทำหน้าที่เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง และ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ปัญญาชนที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานระดับอุดมการณ์กับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลาง

เกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนถึงปี พ.ศ. 2546 จำนวน 18 ราย บางรายได้เปลี่ยนการสนับสนุนจากโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่มาสู่การสนับสนุนในโครงการเกษตรผสมผสาน[47] ผู้เขียนยกกรณีศึกษาเกษตรกรซึ่งได้รับการสนับสนุนให้เป็นแปลงสาธิตดูงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ จำนวน 2 กรณี เพื่อชี้ให้เห็นกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ และการแปรเปลี่ยนอุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริมาสู่ปฏิบัติการด้วยการดำเนินกิจกรรมการผลิตในภาคการเกษตรในรูปแบบของเกษตรทฤษฎีใหม่ รวมทั้งบทบาทในการเป็นปัญญาชนของเกษตรกรในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริด้วยการเป็นแปลงสาธิตดูงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และการเชื่อมประสานกับเกษตรกรในชุมชน

ครอบครัวก๋องแก้ว: เกษตรกรทฤษฎีใหม่รุ่นแรก

กรณีศึกษาแรก ได้แก่ ครอบครัวก๋องแก้ว ซึ่งเป็นหนึ่งใน

เกษตรกรรุ่นแรกที่ได้รับการสนับสนุนเป็นแปลงสาธิตของศูนย์ฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ปัจจุบันแปลงสาธิตดังกล่าวได้ถูกลดระดับเป็นเกษตรผสมผสาน นายดวงฤทธิ์ ก่องแก้ว หรือ "พ่อดวงฤทธิ์" เป็นหนึ่งในเกษตรกรตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ที่ได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนมากที่สุดคนหนึ่งในการดำเนินกิจกรรมตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในระยะแรก และมีบทบาทสำคัญในฐานะเกษตรกรที่เป็นตัวแบบในการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยทำหน้าที่เป็นผู้เผยแพร่แนวพระราชดำริเกษตรทฤษฎีใหม่ให้แก่ผู้เข้ามาเยี่ยมชมจากการเป็นเกษตรกรในแปลงสาธิตของศูนย์ฯ

ครอบครัวก่องแก้ว ประกอบด้วย "พ่อดวงฤทธิ์" และ "แม่ขาว" (เกิดเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2494) สองสามี-ภรรยา ทั้งคู่ไม่มีลูก จึงต้องอาศัยแรงงานของตนเองเป็นหลักด้านการทำการเกษตร แต่เดิมพ่อดวงฤทธิ์และแม่ขาว อาศัยอยู่บริเวณที่ตั้งของศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ (ก่อนปี พ.ศ. 2525) ทำอาชีพหาของป่าขาย ต่อมาเมื่อศูนย์ฯ จะดำเนินการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำในปี พ.ศ. 2534 น้ำจึงท่วมที่อยู่อาศัยเดิม ทั้งคู่จึงย้ายมารับจ้างเฝ้าสวนให้กับเศรษฐีในเมืองที่มาซื้อที่ดินอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามที่ตั้งหมู่บ้านเดิม ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำของศูนย์ฯ มีรายได้จากการเฝ้าสวนเดือนละ 2,400 บาท ขายของชำ และรับจ้างทำงาน

พื้นที่ที่เป็นแปลงสาธิตเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นที่ซึ่งได้รับการจัดสรรเพื่อชดเชยพื้นที่ซึ่งโดนอ่างเก็บน้ำของศูนย์ฯ ท่วมจากการก่อสร้างจำนวนประมาณ 3 ไร่ เนื่องจากพ่อดวงฤทธิ์มาเลือกจับจองพื้นที่ที่อยู่แปลงที่ใกล้ที่สุดจากถนน ซึ่งเป็นปากทางเข้าหมู่บ้านศาลาปางสัก พื้นที่ของครอบครัวก่องแก้วประสบปัญหาเช่นเดียวกับพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรจากโครงการของรัฐ ที่มักขาดความอุดมสมบูรณ์และเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เกษตรกรเศรษฐกิจพอเพียงต้องแก้ไขในเบื้องต้น

> ก็มาถึงนี่ก็จะว่าสบายก็ไม่สบายเนาะ ... ยายทุกข์มา ตลอด ก็อดทนนะ อยู่ใน [หมายถึงอยู่ที่เดิมก่อนที่จะย้าย

มาอยู่ที่ปัจจุบันนี้ - ผู้เขียน] ยายมีรูปพระเจ้าแผ่นดิน คนบ้านนอกก็บ่สู้อันหยัง มันก็ตกลงไป เราก็อยากเก็บรูปไว้ เป็นเป็นเจ้าเป็นนาย เป็นใหญ่เป็นโตเนาะ เก็บก็ยกมือไหว้ ถ้ามีบุญมีกุศล มาฮ่อม ขอให้เป็นปกปักรักษาครอบครัว ...ก็แขวนรูปเป้นไว้ มันก็ดีมาพ่อง [บ้าง-ผู้เขียน] หยังพ่อง เรื่องดี เรื่องร้าย มันก็มาพ่อง

มันก็อย่างที่ยายว่า เป้นก็มาขุดอ่าง ที่นี้ป้าก็บ่สู้ ...รถมันก็จะมายะเฮา ขี่มันก็ไล่ๆ ป้ามา มามันก็ร่นๆ มา ตอนสร้างอ่าง ยายก็ร่นหลบมาเรื่อย ตอนนั้นยายอยู่แถวนี้แล้วเป้นสร้างบ่อน้อย บ่อพักน้ำนะ แล้วอ่างหลวง อ่างบนนะ ก็เลาะมา ก็มีคลองส่งน้ำ เขาก็สร้าง ตอนสร้างเป้นสำรวจหมดแล้ว อันนี้เป็นชีวิตประจำวัน ป้าก็บ่เข้าใจ รถมาเป้นก็ร่น ความตกใจ เฮาก็ร่นมา พอตกกลางคืน ป้าก็มาฝัน เนี่ยอยู่ไปเถอะ พ่อฟ้าหลวง บ่ขึดหรอก พระเจ้าแผ่นดิน ได้ยินเสียง ป้าถามว่า เป็นใต่ต้องขุดบ่อ ขุดแล้วมันจะดีบ่ แต่บ่หันตั๋วนะ เหมือนลอยๆ (ก็มีเสียงว่า - ผู้เขียน) ขุดไปเต๊อะ ของพระเจ้าแผ่นดิน ยะ [ทำ - ผู้เขียน] ไปเถอะมันบ่ขึด ของพระเจ้าแผ่นดิน เป้นก็ว่าอย่างนี้นะ ก็เลยป้าก็สะตุ้งตื่น ก็ใช้ชีวิตมา...

พอสร้างเฮาก็ร่น พอเป้นเสร็จ เช่น อย่างสมมติ ห้วยฮ่องไคร้ เป้นมีหน้าที่สร้างอ่างบริเวณนี้ พอเป้นสร้างเสร็จเป้นก็เสาะที่ หาคน เป้นก็มอบหมายให้หน้าที่ทางอำเภอ ทางอำเภอเป้นก็ประสานงาน ติดต่อ ก็ประสานงานกันมาตลอดกับนายประดับ [ขณะนี้เป็นผู้อำนวยการศูนย์ห้วยฮ่องไคร้ฯ - ผู้เขียน] หน้าที่ใครหน้าที่มัน ก็ติดตาม เป้นไปสำรวจ 10 กว่าเตื้อ ถ้าคนๆ นี้ยังอยู่ๆ แล้วเป้นก็ฮื้ออยู่ ถ้าคนๆ นี้ไม่อยู่เป้นก็สะๆ ไปเป็นของหลวงไปเป็นของสาธารณะ ถ้าอยู่ในหมู่บ้าน ก็แปง [สร้าง-ผู้เขียน] เป็นโรงเรียน บ่อน้ำ สาธารณะสงฆ์ แล้วก็ที่ว่าง เป้นก็แปงบ่อกบ

> เป้นมาสำรวจ เป้นว่า ทางการเป้น ฮื้อมาสำรวจแล้วจุดไหน เป้นกี่บ่บอก เป้นกี่บ่ฮู้ว่า มันจะโดนจุดไหน แล้วหน่วยงานที่มาเป้น แล้วหน่วยงานเป้นกี่มาเสาะถาม มันมีหลายหน่วยงานนะ มาถามคล้ายๆ ว่า มารวมกัน แล้วเอาข้อมูลว่า คนนี้เป้นจะอยู่แต๊ [แท้ หรือ จริง - ผู้เขียน] หรืออยู่ไม่แต๊ ถ้าคนอยู่แต๊ เป้นก็จัดให้อยู่ ถ้าคนบ่อยู่แต๊ เป้นกี่สะไป [ให้ออกไป - ผู้เขียน] บางคนก็หนีไปเลย อยู่กันหลาย บางคนเป้นบ่กลัว เป้นกี่บ่หนี บางคนกลัว เป้นกี่หนี มันเกี่ยวกับไม่มีประสบการณ์สักคน
>
> เป้นมาสร้างอ่าง โดยเป้นให้ย้ายออกมา จัดสรรให้ใหม่มาอยู่แถวนี้ ... หมู่ที่โดนเป้นกี่มาอยู่ บางคนก็หนีไปเลย ถ้าไม่โดน [น้ำท่วม - ผู้เขียน] เป้นกี่ยะ [ทำ - ผู้เขียน] เป็นสวนแต่ก่อนจับจอง เมื่อปี 2534 เป้นออกสทก.ฮื้อ [ให้ - ผู้เขียน] ของแม่เป็น สทก. แล้วสร้างอ่าง ฝนตก น้ำท่วม หลัก สทก. บ้านทางอื่นที่เขาอยู่ๆ แล้ว [มี 4-5 หลัง] ส่วนใหญ่แถวนี้ย้ายมาจากอ่าง [เกี่ยบน้ำ เขาจัดสรรให้เนื้อ - ผู้เขียน] ที่เท่าเดิม ...

ภายหลังจากย้ายที่อยู่แล้ว ครอบครัวก่องแก้วได้นำเงินเก็บของครอบครัวซึ่งเป็นรายได้จากการรับจ้างเฝ้าสวน การรับจ้าง และขายของ มาทำการสร้างบ้าน ในขณะที่ครอบครัวก่องแก้วกำลังหมดหวังในด้านการดำเนินการปรับพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นหิน และดินลูกรัง ขาดความอุดมสมบูรณ์ อยู่นั้น ศูนย์ฯ ได้เริ่มต้นสนับสนุนโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ในปี พ.ศ. 2540 โดยนายประดับ กลัดเข็มเพชร ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้คนปัจจุบัน (พ.ศ. 2547) ซึ่งขณะนั้น (พ.ศ. 2540) ยังไม่ได้เป็นผู้อำนวยการศูนย์ฯ ได้เข้ามาเป็นผู้ชักชวนให้ครอบครัวก่องแก้วเข้าร่วมในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อครอบครัวก่องแก้วเข้ารับการอบรมโครงการเศรษฐกิจพอเพียงในปี พ.ศ. 2540 และได้รับการคัดเลือกจากศูนย์เป็นเกษตรกรรุ่นแรก แม้ว่าที่ดินของ

ครอบครัวก๋องแก้วจะไม่สามารถดำเนินกิจกรรมในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ได้ครบถ้วน เนื่องจากเนื้อที่ไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าว แต่เนื่องจากปัจจัยด้านความสะดวกในการเดินทางมาชมแปลงสาธิต และความพร้อมในด้านต่างๆ ของเกษตรกรในความทุ่มเทและตั้งใจจริงในการดำเนินกิจกรรม ศูนย์ฯ จึงได้เริ่มเข้ามาดำเนินการปรับพื้นที่ให้กับครอบครัวก๋องแก้วด้วยการนำรถแบ็คโฮมาขุดบ่อน้ำ และดำเนินการปรับพื้นที่ให้มีความอุดมสมบูรณ์ สนับสนุนปัจจัยการผลิตในด้านต่างๆ เพื่อปรับพื้นที่เข้าสู่เกษตรทฤษฎีใหม่ ได้แก่ พันธุ์ไม้ ลำไย มะม่วง กระท้อน มะนาว และพันธุ์สัตว์ ปลานิล ไก่ กบ และหมู

> พอมาอยู่ที่นี่ก็คล้ายๆ คนว้าเหว่เลย ว้าเหว่คืออย่างเงินอย่างทอง เฮาเคยได้ ก็ไม่เคยได้เลยล่ะ เฮาก็เอาตัวเนี้ยมาขุนเจือโครงการ [เอาเงินเก็บของครอบครัวประมาณ 3 แสน ซึ่งเป็นรายได้จากการเฝ้าสวนเดือนละ 2,400 บาท การรับจ้าง และการขายของชำก่อนที่จะมาเข้าร่วมโครงการ - ผู้เขียน] เอาเงินมาแปงให้ ผลไม้นี่ศูนย์เอามาฮื้อ แต่เฮาก็ต้องมาทำกิน เฮาก็ต้องมาซื้อกิน ซื้อหยัง เฮาไม่ได้ไปทำงานไหนล่ะ แปลว่าจะไปทำงานอย่างอื่น เฮาก็บ่มีเวลาไปแล้วถ้ามีเวลาไป เฮาก็บ่มีเวลาฮื้อให้กับงานตรงนี้ ก็จำเป็นต้องทำใจเอาเงินก้อนนี้มาทำ ไม่ใช่ว่าเฮาจะสุรุ่ยสุร่ายนะ เอาเงินมาทำก็ซื้อ อย่างแปงบ้านเดือนปลาย เฮาก็ต้องเอาเงินตัวเนี้ยมากินด้วย เพราะไม่ได้ออกไปฮับจ้าง ซื้อกิน ซื้อหยัง ต้องทำ ซื้อทุกอย่างเลย
>
> พอแปงบ้านเสร็จ นายประดับก็มาถามป้าว่า อยากจะเข้าโครงการก่อ เป็นจะเอามาฮื้อ เป็นก็มาพูดในลักษณะคนที่มีฐานะดีน่อ เป็นก็เป็นหน่วยข้าราชการแต้ๆ เป็นก็ติดตามลามโตยมา ก็เลยบอกว่า ทำก็ได้ แต่ถ้าป้าบ่ทำนะป้าก็จะบ่ทุกข์ถึงขนาดนี้ แต่ก็พออยู่ ได้อยู่ อยู่ได้ (ขาวก๋องแก้ว, สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2547)

บทบาทด้านการเป็นปัญญาชนของเกษตรกรในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ของครอบครัวก่องแก้วปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดที่สุดจากการที่แปลงสาธิตของครอบครัวก่องแก้วได้กลายเป็นแปลงสาธิตเกษตรทฤษฎีใหม่แปลงแรกๆ ซึ่งเป็นสถานที่ดูงานการขยายผลการพัฒนาสู่หมู่บ้านของศูนย์ฯ ซึ่งได้รับความสนใจจากคณะผู้มาศึกษาดูงานจำนวนมาก

การเดินทางมาเยี่ยมชมแปลงสาธิตโดยมีครอบครัวดวงฤทธิ์เป็นเกษตรกรผู้ดูแล โดยมีทางศูนย์ฯ เป็นผู้ประสานงาน นัดหมายและนำผู้เข้าเยี่ยมชมมาดูงาน ครอบครัวก่องแก้วจะทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยายให้แก่ผู้มาศึกษาดูงานและคอยตอบคำถามแก่ผู้สนใจ ในการนี้ทางศูนย์ฯ ได้จัดทำป้าย และแผนผังพื้นที่เพื่อประกอบแปลงสาธิตของครอบครัวก่องแก้ว ครอบครัวก่องแก้วยังได้รับเชิญไปเป็นเกษตรกรผู้ร่วมบรรยายในการอบรมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ในระยะแรกของการอบรม เพื่อเป็นตัวแบบแก่เกษตรกรที่เข้าร่วมอบรม และเครื่องยืนยันถึงการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่หลายครั้ง (ขาว ก่องแก้ว, สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2547)

จากการเซ็นสมุดเยี่ยม ซึ่งเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ จัดหามาให้ และจากภาพถ่ายที่ครอบครัวก่องแก้วบันทึกไว้ตั้งแต่ประมาณปีพ.ศ. 2541-2544 มีคณะผู้เข้ามาศึกษาดูงานแปลงสาธิตของครอบครัวก่องแก้วโดยเฉลี่ยเดือนละประมาณ 4-8 ครั้ง ในบางสัปดาห์มีคณะมาเข้าเยี่ยมชมถึง 2 ครั้ง (สถิติสูงสุด 9 ครั้งในเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2542) ผู้เข้ามาเยี่ยมชมและดูงานมีทั้งกลุ่มเกษตรกร กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มชาวเขา ชาวบ้านปกากญอ กลุ่มเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการต่างๆ อาทิ ธ.ก.ส. คณะอบรมเกษตรที่สูง ทหาร[48] ตำรวจภูธร ครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษาจากสถาบันการศึกษา[49] องค์กรเอกชน เช่น โครงการแคร์ และองค์กรระหว่างประเทศ[50] รวมทั้งสื่อมวลชนทุกแขนงได้เข้ามาถ่ายทำ และสัมภาษณ์ครอบครัวก่องแก้ว และสัมภาษณ์พ่อดวงฤทธิ์ ในฐานะเกษตรกรทฤษฎีใหม่อันเป็นรูปธรรมที่ยืนยันถึง

ความสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ อาทินสพ.มติชน การเป็นผู้แสดงในสารคดีเฉลิมพระเกียรติหลายครั้ง[51] ในระหว่างนั้น รายได้ของครอบครัวก่องแก้วมาจากการจำหน่ายผลผลิตให้แก่ผู้เข้ามาศึกษาดูงาน ควบคู่ไปกับการรับจ้าง และทำอาชีพเสริมได้แก่ การทำไม้กวาด และการเลี้ยงกบ

การลดระดับการสนับสนุนจากเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นเกษตรผสมผสานของศูนย์ในปี พ.ศ. 2544 ส่งผลกระทบต่อบทบาทการเผยแพร่อุดมการณ์ของครอบครัวก่องแก้ว ดังปรากฏว่ามีจำนวนผู้เข้ามาเยี่ยมชมแปลงเกษตรทฤษฎีใหม่ลดลงภายหลังจากศูนย์ได้เปลี่ยนรูปแบบการสนับสนุนเป็นเกษตรผสมผสาน ดังปรากฏรายชื่อสุดท้ายในสมุดเซ็นเยี่ยมในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2544

ต่อมา เมื่อทางศูนย์ฯ ได้ลดการสนับสนุนเนื่องจากผลผลิตไม้ผลในแปลงสาธิตของครอบครัวก่องแก้วเริ่มโตเต็มที่ ประกอบกับสมาชิกทั้งสองของครอบครัวก่องแก้วอายุมากขึ้น ทำให้เริ่มทำงานที่ใช้แรงงานด้านเกษตรได้ลดลง[52] ประกอบกับเงินที่เก็บของครอบครัวได้หมดไปจากการเป็นทุนสำรองและหมุนเวียนในการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ ประกอบกับการลดการสนับสนุนปัจจัยการผลิตทำให้ครอบครัวก่องแก้วขาดเงินลงทุน ทำให้ทั้งคู่ลดกิจกรรมในแปลงเกษตรลง เหลือเพียงการเลี้ยงกบ ซึ่งยังคงได้รับการสนับสนุนด้านพันธุ์ เงินหมุนเวียนในการลงทุนจากศูนย์ฯ ปัจจุบันการขายกบได้กลายเป็นรายได้หลักของกิจกรรมด้านการเกษตรของครอบครัวดวงฤทธิ์ ควบคู่กับการทำงานรับจ้างของพ่อดวงฤทธิ์ในการทำถนนให้กับหน่วยงานราชการ และแม่ขาว รับจ้างสานไม้ไผ่ประกอบโคมไฟตามออร์เดอร์ที่รับมา กับการทำไม้กวาด

รายได้จากการรับจ้างของพ่อดวงฤทธิ์เป็นรายได้เพียงก้อนเดียวที่ได้เป็นกอบเป็นกำของครอบครัวเกษตรทฤษฎีใหม่ตั้งแต่เริ่มดำเนินกิจกรรมจนถึงปัจจุบัน ครอบครัวก่องแก้วตัดสินใจนำรายได้ดังกล่าวไปซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าภายในบ้าน ซึ่งมีอยู่เพียง 2 ชิ้น ได้แก่ ตู้เย็นและทรทัศน์สี ซึ่งเป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกเพียง

2 ชิ้นในบ้าน นับแต่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่[53] ต่อมาทางศูนย์ฯ ได้ช่วยต่อไฟฟ้าเข้ามาภายในบ้านให้ เมื่อปี พ.ศ. 2545 ที่ผ่านมา แม่ขาวเล่าว่ายังคงติดตามดูข่าวในพระราชสำนักเสมอ

แม้ว่า ในระหว่างการดำเนินกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ครอบครัวก๋องแก้วจะไม่ได้ชักชวนให้เกษตรกรที่อยู่รอบหมู่บ้านมาเข้าร่วมโครงการ แต่บทบาทในการเป็นผู้ดูแลแปลงสาธิต และเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ทำให้อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริได้รับการยืนยันอย่างเป็นรูปธรรม และยังเป็นแหล่งสาธิต ดูงานและเผยแพร่อุดมการณ์ไปยังกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลาย อีกทั้งยังมีบทบาทในการเผยแพร่อุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริผ่านสื่อมวลชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลต่อการสร้างความรับรู้ต่ออุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ปัจจุบันครอบครัวก๋องแก้วยังคงดำเนินกิจกรรมในแปลงสาธิตต่อไปในรูปแบบเกษตรผสมผสาน โดยได้รับการสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตบางส่วนจากศูนย์ฯ แต่มิได้เป็นสถานที่ศึกษาดูงานอีกต่อไป

สุรชัย มรกตวิจิตรการ: ปัญญาชนที่ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมประสานกับเกษตรกร

นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ หรือ "พี่สุรชัย" เป็นเกษตรกรแปลงสาธิตเพื่อการศึกษาดูงานอีกรูปแบบหนึ่งของศูนย์ฯ แม้ว่าพี่สุรชัยจะไม่ได้เข้าร่วมในโครงการ "เกษตรผสมผสาน" หรือ "เกษตรทฤษฎีใหม่" จากกระบวนการการคัดเลือกของศูนย์ฯ เนื่องจากพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรของสุรชัยไม่สามารถแบ่งเป็นสัดส่วนได้ตรงตามหลักเกณฑ์ที่ศูนย์ฯ กำหนดไว้ พี่สุรชัยนิยามกิจกรรมการผลิตภายในครัวเรือนของตนเองว่าเป็นเกษตรทฤษฎีใหม่รูปแบบหนึ่งตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยได้ทำการประยุกต์พระราชดำริด้วยการดัดแปลงกิจกรรมการเกษตรให้สอดคล้องกับการใช้พื้นที่ภายในบ้านให้สามารถดำเนินกิจกรรมตาม

แนวเกษตรทฤษฎีใหม่ได้อย่างเข้มข้น และให้ผลผลิตสูงสุด

พี่สุรชัยเป็นเกษตรกรที่ได้รับการรับรองว่าเป็นเกษตรกรที่ดำเนินกิจกรรมตามแนวพระราชดำริด้วยการได้รับรางวัล "เกษตรกรดีเด่น" ด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามแนวพระราชดำริ และในปี พ.ศ. 2546 สำนักงาน กปร. ได้มอบโล่เกียรติคุณด้านการทำคุณประโยชน์และมีส่วนร่วมในการดำเนินการโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

พี่สุรชัยเป็นชนชั้นกลางอดีตพ่อค้าขายเสื้อผ้าตามตลาดนัด ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 แล้วหันมายึดอาชีพเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พี่สุรชัยมีทักษะในการถ่ายทอดและสื่อสาร ประกอบกับการเป็นผู้มีใจรักในการเป็นวิทยากร ซึ่งส่งผลต่อบทบาทการเป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ดังจะเห็นได้จากการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ การนำเสนอแนวพระราชดำริด้วยการตีความผสมผสานกับการปฏิบัติกิจกรรมการผลิตควบคู่ไปด้วย ทำให้การถ่ายทอดอุดมการณ์ของพี่สุรชัยมีชีวิตชีวา และเข้าถึงจิตใจของผู้ฟัง พี่สุรชัยให้เวลาและความใส่ใจในการถ่ายทอดความรู้แก่นักศึกษาและผู้สนใจ ทำให้มีการผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตรทฤษฎีใหม่โดยมีพี่สุรชัยเป็นผู้ถ่ายทอดในรูปแบบรายงานของสถาบันการศึกษาต่างๆ นอกจากนี้พี่สุรชัยยังเป็นผู้ให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของศูนย์ และยังเป็นตัวแทนเกษตรกรเข้าร่วมในการประชุม สัมมนา และถ่ายทอดแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่อย่างสม่ำเสมอ ทำให้พี่สุรชัยได้เป็นตัวแทนในการเผยแพร่อุดมการณ์ตามแนวพระราชดำริผ่านสื่อมวลชน ได้แก่ รายการสารคดีเฉลิมพระเกียรติ สื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ของศูนย์ฯ และเอกสารเฉลิมพระเกียรติของกปร.[54]

พี่สุรชัย เกิดปี พ.ศ. 2496 เป็นคนเชียงใหม่ บิดามารดามีอาชีพค้าขาย ฐานะ "พอมีพอกินแต่ก็ไม่ถึงกับสบาย" หลังเรียนจบมัธยมตอนต้น ได้เรียนต่อที่ช่างกลที่โรงเรียนเทคนิคห้วยแก้ว

แต่เรียนไม่จบ จึงเข้ากรุงเทพฯ มาเรียนด้านช่างวิทยุโทรทัศน์ ที่โรงเรียนอาร์ทีทีเอส จึงเริ่มต้นทำงานเป็นช่างซ่อมวิทยุและโทรทัศน์ในร้านได้ 6-7 เดือน ก่อนเดินทางกลับบ้านที่เชียงใหม่ ในระหว่างนั้นเป็นคนชอบดูทีวีและติดตามข่าวเสมอ ก่อนการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง พี่สุรชัยเคยทำกิจกรรมช่วยเหลือสังคมในรูปแบบการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยในขณะที่บวชในปีพ.ศ. 2521 เขาได้ติดตั้งน้ำประปาภูเขาสู่หมู่บ้าน และซ่อมแซมปรับปรุงเส้นทางจำนวน 7 กม. ในหมู่บ้าน ต. บ่อสลี อ. ฮอด จ. เชียงใหม่ รวมถึงการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ได้แก่ "ศูนย์เพื่อนชีวิตใหม่"[55] ขึ้นในปี พ.ศ. 2536

ในปี พ.ศ. 2524 ได้ลาสิกขาบทและแต่งงานกับภรรยาซึ่งปัจจุบันทำงานเป็นข้าราชการของ ธกส. พี่สุรชัยยังคงทำอาชีพซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้าที่เชียงใหม่ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2530 พี่สุรชัยต้องย้ายกลับมาที่บ้านป่าไผ่ ซึ่งเป็นบ้านของบิดามารดาของภรรยา เนื่องจากภารกิจการดูแลมารดาของภรรยา ซึ่งเป็นสถานที่ดำเนินกิจกรรมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน พี่สุรชัยเบนเข็มมาประกอบอาชีพค้าขายเสื้อผ้าตามฤดูกาล ทำให้ต้องเดินทางไปขายตามตลาดนัดทั้งในจังหวัดเชียงใหม่และต่างจังหวัด รายได้จากการค้าขายสูงถึงประมาณเดือนละ 20,000-30,000 บาท "สามารถส่งเสียให้ลูกทั้ง 3 คนเรียนในโรงเรียนที่คิดว่าดีที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่" [โรงเรียนมงฟอร์ดวิทยาลัย - ผู้เขียน] และยังมีเงินมากพอสำหรับซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ พร้อมทั้งนำเงินส่วนหนึ่งมาทำงานด้านกิจกรรมสังคม

จุดเปลี่ยนแปลงในชีวิตของพี่สุรชัยเป็นผลมาจากการประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ทำให้รายได้จากการค้าขายตกต่ำ และเริ่มเป็นหนี้เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ในขณะนั้นเขายังมีความหวังว่าเศรษฐกิจจะดีขึ้นจึงยังไม่ได้คิดว่าจะผันชีวิตของตนเองมาดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง พี่สุรชัยเริ่มหันไปเสี่ยงโชคทางล็อตเตอรี่ หวยใต้ดิน และการพนันตามงานศพ จนกระทั่ง

เงินก้อนสุดท้ายหมดไป และเกิดความเครียดจากหนี้สินประมาณ 700,000-800,000 บาท จากความสิ้นหวังในชีวิตจึงเกือบตัดสินใจฆ่าตัวตาย แต่ลูกๆ และครอบครัวช่วยกันให้กำลังใจ ในขณะที่กำลังหาทางออกให้กับชีวิตอยู่นั้น ก็เป็นระยะเดียวกับการเผยแพร่แนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ และแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงผ่านสื่อมวลและหน่วยงานราชการต่าง ๆ พี่สุรชัยเป็นคนติดตามข่าวและสารคดีเฉลิมพระเกียรติอยู่แล้ว จึงตัดสินใจว่าจะทดลองทำเกษตรทฤษฎีใหม่ด้วยตนเอง

จากการวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้พี่สุรชัยเลือกแนวทางทฤษฎีใหม่และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นทางออกให้กับตนเอง และได้ผันชีวิตตนเองมาเป็นเกษตรตามแนวพระราชดำรินั้น เนื่องมาจากปัจจัยหลายประการได้แก่

ปัจจัยด้านการรับสื่อประชาสัมพันธ์ของโครงการพระราชดำริ พี่สุรชัยเล่าว่าลักษณะนิสัยส่วนตัวของเขาเป็นคนที่ชอบดูโทรทัศน์ทั้งรายการข่าว และสารคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวในพระราชสำนักเป็นประจำ ซึ่งในขณะนั้น รายการสารคดีเฉลิมพระเกียรติเริ่มทำการเผยแพร่แนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นแนวทางที่สามารถทำได้จริงโดยมีการนำเอาเกษตรกรที่ดำเนินการตามแนวพระราชดำริมานำเสนอทำให้พี่สุรชัยเกิดแรงบันดาลใจและคิดว่าตนเองก็น่าจะทำได้

ปัจจัยด้านอุดมการณ์กษัตริย์นิยมจากการปลูกฝังในวัยเด็กและสภาพแวดล้อมในครอบครัว ทำให้พี่สุรชัยมีความศรัทธาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งส่งผลต่อความเชื่อมั่นในแนวพระราชดำริ และมีความเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง พี่สุรชัยเล่าว่าเขา “เกิดคำถามว่า เหตุใดคนจึงไม่เชื่อมั่นในแนวทางที่พระองค์พระราชทาน และเหตุใดทุกคนจึงไม่ดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง” ประกอบกับการที่เขาต้องการพิสูจน์ให้ผู้อื่นเห็นเป็นแบบอย่างว่า การดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่เป็นสิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ถ้าตั้งใจทำอย่าง

จริงจัง

จุดเริ่มต้นในการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของพี่สุรชัยเกิดจากการศึกษาแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่จากศูนย์ฯ จากเดิมที่เขาไม่เคยมีความรู้ความชำนาญทางด้านเกษตรกรรมเลย ประกอบกับการมีพื้นที่ในบริเวณบ้านไม่ถึง 1 ไร่ (พื้นที่ดั้งเดิมมีประมาณ 1 งาน ต่อมาซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีกประมาณ 1 งาน รวมประมาณ 250 ตารางวา) ซึ่งไม่สอดคล้องกับแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ที่กำหนดให้มีพื้นที่ประมาณ 5-15 ไร่ จึงไม่สามารถเข้าร่วมโครงการอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่ได้ อย่างไรก็ตาม พี่สุรชัยไม่ลดละความพยายาม เขาเริ่มต้นจากการศึกษาดูงานที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และเข้ารับการฝึกอบรมเบื้องต้นหลักสูตรการเลี้ยงกบจากศูนย์ฯ

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2542 เขาได้เริ่มใช้เงินส่วนตัวจำนวนหนึ่งทดลองซื้อพ่อพันธุ์และแม่พันธุ์กบมาเลี้ยงจำนวน 2 คู่ ได้ผลผลิตเป็นลูกกบประมาณ 1,500 ตัว แต่เนื่องจากไม่มีประสบการณ์ทำให้ลูกกบที่กำลังเจริญเติบโตมีอาการหนาวตายจนหมดบ่อ เนื่องจากธรรมชาติกบจะต้องจำศีลในฤดูหนาว จนต้องสูญเสียเงินไปอีกก้อนหนึ่ง ทำให้เขาท้อแท้ และคิดว่าตนเองคงไม่อาจเจริญรอยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้

เจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ ยังคงให้คำปรึกษาและติดตามผลการเลี้ยงกบของพี่สุรชัยอย่างสม่ำเสมอ และได้ประสานงานชักชวนให้เขาเปลี่ยนมาเลี้ยงปลาดุก ซึ่งมีเทคนิคในการเลี้ยงง่ายกว่ากบ โดยในเบื้องต้นทางศูนย์ฯ ได้ให้การสนับสนุนปัจจัยการผลิต ได้แก่ พันธุ์ปลาจำนวนกว่า 200 ตัวโดยไม่คิดมูลค่า ทำให้พี่สุรชัยสามารถลดต้นทุนการผลิต และสามารถดำเนินกิจกรรมในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงต่อไปได้ ประกอบกับในระหว่างนั้นพี่สุรชัยได้รับการหนุนเสริมให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะสืบสานแนวทางพระราชดำริอีกครั้งจากหนังสือ *บ้านพ่อวังจิตรลดา* สื่อที่จัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่แนวพระราชดำริในโครงการส่วนพระองค์

ความมีใจรักในการทำการเกษตรและการแก้ไขปัญหา ทำให้พี่สุรชัยกลายเป็นเกษตรกรที่มีบทบาทในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างมีชีวิตชีวา และกระตือรือร้น ด้วยความเป็นผู้ชอบถ่ายทอด และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเผยแพร่อุดมการณ์และการปฏิบัติเกษตรผสมผสานตามแนวพระราชดำริในฐานะผู้กระทำการ ดังจะเห็นได้จากการที่พี่สุรชัยได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ภายในบ้านให้สามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด การมีหนี้สินจากการค้าขายมาแต่เดิม ทำให้พี่สุรชัยไม่มีทุนเริ่มต้นดำเนินกิจกรรม แต่มิได้ทำให้เขาย่อท้อต่อการเป็นเกษตรทฤษฎีใหม่ พี่สุรชัยแก้ปัญหาด้วยการดัดแปลงวัสดุเหลือใช้ต่างๆ มาเป็นปัจจัยการผลิตเพื่อลดต้นทุน เช่น การใช้เศษกระเบื้องที่มีคนทิ้งแล้วมาทำเป็นบ่อปลา การนำเอาพลาสติกคลุมแดดที่ขาดมาทำเป็นโรงเรือน เป็นต้น

ปัจจุบันพี่สุรชัยทำหน้าที่เป็นเกษตรกรผู้เป็นปัญญาชนที่เชื่อมประสานระหว่างเกษตรกรภายในหมู่บ้าน และเป็นวิทยากรในการบรรยายให้กับผู้มาศึกษาดูงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ทั้งยังเป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริในฐานะวิทยากรพัฒนา เป็นวิทยากรบรรยายให้กับเกษตรกรในการจัดอบรมเกษตรกรของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) การเป็นผู้บรรยายให้กับผู้ติดยาเสพติดที่ได้รับการบำบัดจากหน่วยวิวัฒน์พลเมือง บทบาทในการเป็นปัญญาชนผู้เชื่อมประสานอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริยังปรากฏในการเป็นผู้เผยแพร่แนวพระราชดำริผ่านการเป็นผู้ปฏิบัติการในฐานะเกษตรกร อีกทั้งยังเป็นผู้แสดงในสารคดีเฉลิมพระเกียรติของหน่วยงานต่างๆ มากมาย พี่สุรชัยยังผลิตสื่อประกอบการบรรยายและเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงด้วยตนเองในรูปแบบนิทรรศการเพื่อเผยแพร่แก่ผู้มาศึกษาดูงาน

ประเวศ วะสี: ปัญญาชนที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานระดับอุดมการณ์กับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลาง

ศ.นพ. ประเวศ วะสี หรือ "หมอประเวศ" เกิดเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2474 เป็นคนเมืองกาญจน์ หมอประเวศเป็นบุตรคนที่ 4 ของนายกิม และนางคลาย ศึกษาระดับมัธยมปลายที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา สำเร็จการศึกษาด้วยผลการเรียนอันดับที่ 1 ของรุ่น คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (ศิริราช) ในปี พ.ศ. 2498 ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อด้วยทุนส่วนพระองค์จนสำเร็จการศึกษาด้านโลหิตวิทยา จากมหาวิทยาลัยโคโรลาโด ประเทศสหรัฐอเมริกา และพันธุศาสตร์จากประเทศอังกฤษ และเดินทางกลับประเทศไทยในปี พ.ศ. 2504

จุดเริ่มต้นในการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างหมอประเวศและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเริ่มต้นจากการที่หมอประเวศได้รับทุนส่วนพระองค์ในโครงการพระราชดำริในยุคแรกเริ่มของมูลนิธิอานันทมหิดล[56] ภายหลังสำเร็จการศึกษาหมอประเวศเดินทางกลับเมืองไทย หมอประเวศบุกเบิกการศึกษาในวงการแพทย์ด้วยการวิจัยด้านธาลัสซีเมีย โดยเฉพาะพันธุศาสตร์ของโรคฮีโมโกลบิน เอช ควบคู่ไปกับการเป็นอาจารย์สอนวิชาพันธุศาสตร์ ที่ รพ. ศิริราชพยาบาล[57] (สันติ ตั้งรพีพากร 2544: 1-119)

จากบทบาทการเป็นอาจารย์แพทย์ทำให้หมอประเวศมีลูกศิษย์ที่เป็นนักศึกษาแพทย์มากมาย กลุ่มนักศึกษาแพทย์เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองของขบวนการนักศึกษา[58] กลุ่มหนึ่ง และกลุ่มแพทย์บางกลุ่มยังได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวในการก่อตั้งกลุ่มองค์กรเอกชนด้านสาธารณสุข รวมทั้งเป็นเครือข่ายหนึ่งที่มีบทบาทต่อขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนในปัจจุบัน ในขณะที่หมอประเวศมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูประบบการดำเนินการในด้านสาธารณสุขผ่านแพทยสภา

หมอประเวศเป็นผู้อุทิศตนในการทำงานด้านสาธารณสุข และ

มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกด้านการวิจัยด้านโลหิตวิทยา และการวางรากฐานวิชาชีพทางการแพทย์และระบบสาธารณสุขของชาติในองค์กร "แพทยสภา" ทำให้หมอประเวศมีความสัมพันธ์กับบุคคลในวงการแพทย์ที่มีลักษณะร่วมกันคือ ความไม่พอใจกับระบบราชการและโครงสร้างการดำเนินงานของรัฐในด้านสาธารณสุข บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์ระบบสาธารณสุขของหมอประเวศปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา

หมอประเวศได้เริ่มมีสายสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรด้านศาสนาและการเคลื่อนไหวทางสังคมจากความสนใจด้านพุทธศาสนาในปี พ.ศ. 2507-2508[59] และการติดตามอ่านนิตยสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นเวทีของปัญญาชนในการแสดงทัศนะต่างๆ ผ่านบทความ ทำให้หมอประเวศได้มีโอกาสรู้จัก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต กรุณา กุศลาสัย ซึ่งเป็นผู้ชักนำให้หมอประเวศรู้จักสังข์ พัฒโนทัย และทำให้หมอประเวศได้เขียนคอลัมน์ "หมอประจำบ้าน" ในหนังสือ *ประโคนชัย* ที่สังข์เป็นบรรณาธิการ

ในปี พ.ศ. 2523 หมอประเวศได้ก่อตั้งองค์กรเอกชนด้านการแพทย์ซึ่งรู้จักกันในนาม*"หมอชาวบ้าน"* ดำเนินกิจกรรมด้านการเผยแพร่ความรู้ด้านการสาธารณสุข การจัดทำนิตยสาร *"หมอชาวบ้าน"* ทำให้หมอประเวศมีเวทีและพื้นที่สาธารณะในการนำเสนอมุมมองของตนเอง รวมทั้งการก่อตั้งสำนักพิมพ์หมอชาวบ้านที่ทำหน้าที่ตีพิมพ์งานเขียนแสดงทัศนะต่อสังคม ต่อมาหมอประเวศได้รับรางวัลแมกไซไซในปี พ.ศ. 2532 นอกจากนี้ ยังปรากฏว่าหมอประเวศมีบทบาทต่อสถานการณ์ทางการเมือง อาทิ เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 และผลักดันการปฏิรูปการเมืองและการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 นอกจากนี้ข้อเขียนและความเห็นของหมอประเวศยังเป็นที่สนใจของสื่อมวลชนเป็นอันมาก ทำให้ความเห็นหรือทัศนะของหมอประเวศต่อสิ่งต่างๆ สามารถไหลเวียน เผยแพร่ และกลายเป็นประเด็นสาธารณะในวงกว้าง[60]

หมอประเวศเป็นปัญญาชนคนหนึ่งที่มีบทบาทที่ครอบคลุม

กว้างขวางในหลายแวดวงอาทิ การศึกษา การพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การเมือง ศาสนา วัฒนธรรม สื่อสร้างสรรค์และเด็ก นอกจากนี้ยังได้รับเชิญให้เข้าร่วมดำเนินกิจกรรมในภาควิชาการของสถาบันต่างๆ มากมายแทบทุกสาขา รวมทั้งเป็นคณะกรรมการในสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปัจจุบันด้วย[61] (สันติ ตั้งรพีพากร 2544: 174) มีการประเมินว่าหมอประเวศดำรงตำแหน่งเป็นประธาน รองประธาน หรือกรรมการขององค์กรต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งมูลนิธิและสถาบันวิชาการรวมกว่า 608 องค์กร (สมาคมจิตวิทยาเพื่อความมั่นคงแห่งประเทศไทย 2540: 204)

หมอประเวศยังมีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่เป็นปัญญาชนเชื่อมประสานงานระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดเริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2533 เมื่อมีการก่อตั้ง "มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา" หมอประเวศ วะสี ดำรงตำแหน่งเป็นประธานมูลนิธินี้ ทำหน้าที่ในการบริหารและจัดสรร "กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย" จำนวน 100 ล้านบาท ที่รัฐบาลแคนาดาในนามของแหล่งทุน CIDA เพื่อสนับสนุนโครงการต่างๆ ขององค์กรพัฒนาเอกชน (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา 2544: 86) ในการจัดทำแผนฯ 9 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ร่วมมือกับมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาในการเป็นผู้ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดทำแผนฯ

แม้ว่าหมอประเวศจะไม่ได้เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริในฐานะผู้ปฏิบัติการ แต่บทบาทสำคัญของหมอประเวศต่อการเป็นปัญญาชนผู้ทำหน้าที่เชื่อมต่อทางอุดมการณ์ให้กับโครงการพระราชดำริและสถาบันกษัตริย์ในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ส่งผลสำคัญต่อการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ บทบาทของหมอประเวศในการทำหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมปรากฏทั้งในกลุ่มข้าราชการ นักวิชาการ ปัญญาชน เทคโนแครต

และกลุ่มนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่หมอประเวศได้เข้าไปมีส่วนร่วม อีกทั้งบทบาทในการผลิตงานเขียนอย่างต่อเนื่อง และได้รับการรวมเล่มตีพิมพ์โดยองค์กรต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน และการได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน ทำให้หมอประเวศมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่แนวความคิดต่อสาธารณะ บทบาทการเป็นปัญญาชนกษัตริย์นิยมปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดจากข้อเขียนและการนำเสนอยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหว บทบาทของหมอประเวศในการทำหน้าที่เชื่อมโยงอุดมการณ์กษัตริย์นิยมและพุทธศาสนาเพื่อเป็นทางออกต่อสถานการณ์ทางการเมืองผ่านงานเขียนปรากฏให้เห็นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา หมอประเวศเสนอให้ยึดถือสถาบันกษัตริย์เพื่อเป็นทางออกต่อสถานการณ์การแพร่ขยายของขบวนการคอมนิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2517 ในบทความ "สร้างสรรค์สังคมไทยขึ้นใหม่" ซึ่งตีพิมพ์ในคอลัมน์ "จดหมายจากเมืองไทย" ของนิตยสาร *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 12:1 (มกราคม 2517)

ลักษณะสำคัญของงานเขียนของหมอประเวศ คือ การอ้างอิงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล และสนับสนุนการดำเนินการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งการนำเสนอประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาของหมอประเวศเอง ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้มีการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนโดยเลือกนำเอาอุดมการณ์พุทธศาสนามาผสมผสานหมอประเวศพัฒนาข้อเสนอยุทธศาสตร์ทางการเมืองภาคประชาชนโดยการประสานอุดมการณ์หลักคือ ศาสนาพุทธ และพระมหากษัตริย์ในหลายลักษณะ อาทิ แนวคิด "ประชารัฐ" และยุทธศาสตร์ "พลังแผ่นดิน"[62] เป็นต้น

เชิงอรรถ

1 ผู้เขียนนำคำแปลนี้มาจากเกษียร เตชะพีระ ซึ่งแปลมาจากคำในภาษาอังกฤษว่า "Network Monarchy" ซึ่งเป็นบทความของ Duncan McCargo โปรดดู "Network Monarchy and Legitimacy Crises in Thailand," *The Pacific Review* 18: 4 (December 2005), pp. 499-519.

2 ปริญญาบริหารธุรกิจดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ด้านเทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปริญญาครุศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาการศึกษา โปรแกรมวิชาคหกรรมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ปริญญาคหกรรมศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล โปรดดู สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต (2542).

3 ขวัญแก้วมีบทบาทเด่นชัดในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจในสถาบันการศึกษา ดังปรากฏว่าเขาได้รับรางวัลจากสภาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรในโอกาสที่เป็นผู้บรรยายในวิทยาลัยฯ ครบ 5 ภาคการศึกษา ในวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2534. โปรดดูตัวอย่างการบรรยายพิเศษของขวัญแก้ว ได้ใน "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการสื่อสารมวลชน," ใน สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต, ในหลวงกับประชาชน 54 ปี สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542).

4 ผลงานเผยแพร่พระราชกรณียกิจในงานเขียนของขวัญแก้ว ได้แก่ *พระราชพิธีและพระราชกิจในการทรงผนวช ตุลาคม-พฤศจิกายน 2499* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2500) (โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์เพื่อพระราชทานเป็นสาธารณกุศลในวันวิสาขบูรณมี 2500) เป็นหนังสือรวบรวมพระราชพิธีและพระราชกรณียกิจในระหว่างทรงผนวชเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม-5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้รวบรวม *ธรรมะที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงปฏิบัติ;* "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" ใน *เฉลิมพระเกียรติพระราชวงศ์ฝ่ายใน เล่ม 5* (กรุงเทพฯ: สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, 2540): 11-33. "ขวัญของชาติ," (เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2524).

5 สำหรับสถานการณ์ด้านข้าราชการเกษตรของไทยสมัยนั้น ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร แบ่งออกเป็น 3 ช่วง โดยกล่าวว่า กำลังคนด้านวิชาการเกษตรได้ขาดตอนไปหลังจากหมดยุคแรกของ "สามทหารเสือ" (ฉายาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้เรียก หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ หลวงอิงคศรีกสิการ และพระช่วงเกษตรศิลปการ) ผู้วางรากฐานการเกษตรและการศึกษาด้านเกษตรศาสตร์ของไทย และอีก 10 ปีต่อมา ได้แก่ จรัล สุนทรสิงห์ จักร โชติศาลกร ประโยชน์ บุรณศิริ และเริ่ม บูรณฤกษ์ อีกประมาณ 10 ปีต่อมาได้แก่รุ่นของ ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล ผู้มีบทบาทด้านเกษตรร่วมกับ ม.ร.ว.จักรทอง ทองใหญ่,

พนม สมิตานนท์, ม.จ.จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์, ก่าน ชลวิจารณ์ และ นักเรียนทุน ก.พ.รุ่นปี พ.ศ. 2478 จำนวน 6 คน ได้แก่ กมล ชาญเลขา, ทวี ญาณสุคนธ์, อรุณ ทรงมณี, ประเสริฐ ณ นคร, ภักดี ลุศนันท์ และเอี่ยน ขัมพานนท์ โปรดดู ประเสริฐ ณ นคร, "สามทหารเสือแห่งเกษตร," < http://www.ku.ac.th/aboutku/thai/3manku/3hero.htm>, สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2547.

6 ผลงานด้านประดิษฐ์วิจัยของ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ได้แก่ ระหัดเหล็กเทพฤทธิ์, รถแทรกเตอร์, เครื่องนวดข้าว, เครื่องสีข้าว, เครื่องเกี่ยวข้าวและนวดข้าวพร้อมกัน รถแทรกเตอร์สำหรับดำนา, เครื่องดำนาขนาดเล็ก, เครื่องมือปลูกข้าว, เครื่องพ่นยาฆ่าแมลงแบบลอยตัวได้, เครื่องมือเก็บเกี่ยวแบบอัตโนมัติ, เครื่องมือลดความชื้นโดยวิธีเยือกแข็ง, เครื่องสีข้าวกล้องแบบแรงเหวี่ยงสำหรับใช้ในหมู่บ้าน, เครื่องโปรยยาฆ่าแมลง, เครื่องกะเทาะเม็ดละหุ่ง, เม็ดถั่วลิสง, เครื่องอบข้าวโพด, อบกล้วยตาก, เครื่องขูดมันสำปะหลัง, เครื่องอบซังข้าวโพดให้เป็นแผ่นใช้แทนไม้, เครื่องหีบฝ้าย, เครื่องกะเทาะครั่ง, เครื่องอบมันสำปะหลังเส้น, ฉางเก็บเมล็ดพืชแบบต่างๆ, โรงงานทำมันสำปะหลังแห่งแรกของประเทศไทย, โรงงานผลิตนมผง, ผลิตสำลี, ผลิตไข่ผง, น้ำปลาผง, โรงงานอบข้าวโพด, ห้องเย็นออกแบบพิเศษสำหรับใส่ปลาทะเลส่งไปภาคเหนือ, โรงงานผลิตเกลือจากน้ำทะเล, แผ่นเกราะประดิษฐ์ "เทพฤทธิ์" เพื่อติดรถที่ใช้ปฏิบัติงานก่อสร้างในเขตอันตราย รวมทั้งการป้องกันตำรวจทหารจากการถูกซุ่มโจมตีในระยะประชิด เป็นต้น.

7 ปัญญาชนในกลุ่มนี้ที่มีบทบาทปรากฏต่อสาธารณะ ได้แก่ แก้วขวัญ วัชโรทัย (โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา) ขวัญแก้ว วัชโรทัย (มูลนิธิด้านการศึกษา สังคมสงเคราะห์ และสื่อมวลชนส่วนพระองค์) พลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร (นายตำรวจราชสำนักประจำ) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดี รังสิต (ผู้แทนพระองค์ภาคใต้) หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี (โครงการหลวง) ไพฑูรย์ เมืองสมบูรณ์ (ประติมากรราชสำนัก โครงการพระราชดำริด้านพุทธศาสนาและประติมากรรม) หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ (โครงการหุบกะพง) หม่อมเจ้าจักรพันธุ์ เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ (โครงการพระราชดำริด้านเกษตรกรรม) เป็นต้น.

8 ปัจจุบัน ปัญญาชนในกลุ่มนี้จะเห็นบทบาทได้อย่างชัดเจนที่สุดในกรณีที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นองคมนตรี โดยทำหน้าที่ดูแลโครงการพระราชดำริ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งอดีตอธิบดีกรมชลประทาน) บางกรณีได้เข้ามาดำเนินการโครงการพระราชดำริส่วนพระองค์ต่างๆ อาทิ โครงการหลวง โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา มูลนิธิพระดาบส โครงการพระราชดำริของหน่วยงานราชการ เช่น ศูนย์ศึกษาการพัฒนา หรือโครงการพระราชดำริของหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เชื่อมประสานกับสถาบันการศึกษา กรรมการในมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น อาทิ นายจริย์ ตุลยานนท์ นายปราโมทย์ ไม้กลัด พลเอกเทียนชัย จั่นมุกดา เป็นต้น

9 ปัญญาชนในกลุ่มนี้ที่มีบทบาทต่อสาธารณะ ได้แก่ พลเอกเปรม ติณ

สูลานนท์ (ในขณะเป็นแม่ทัพภาคที่ 2) พล.ต.ต. สมควร หริกุล พล.ต.ท. เจริญ ฤทธิ์ จำรัสโรมรัน เป็นต้น.

10 ปัญญาชนในกลุ่มนี้ที่มีบทบาทต่อสาธารณะ ได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

11 ตัวอย่างของปัญญาชนในกลุ่มนี้ ได้แก่ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่ชอบ ฐานสโม เป็นต้น.

12 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งได้แก่ ช่วงเวลาในการสร้างประวัติศาสตร์ของวีรชนผู้อุทิศตนเพื่อชนบทในสถานการณ์การเมืองระหว่างรัฐบาลกับ พคท. และจบชีวิตลงด้วยฝีมือของ พคท.ในประวัติศาสตร์โครงการพระราชดำริและองค์กรพัฒนาเอกชนโดยชนชั้นกลางนั้น เกิดขึ้นในช่วงเวลาห่างกันเพียง 6 ปี (โกมลเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2514 และ หม่อมเจ้าวิภาวดีสิ้นชีพในปี พ.ศ. 2520) โดยมี "โครงเรื่อง" ในการนำเสนอประวัติชีวิตคล้ายคลึงกัน คือ ทั้งโกมลและหม่อมเจ้าวิภาวดีต่างเป็นผู้ที่มีชนชั้นที่ไม่ใช่ชาวชนบท แต่เป็นผู้อุทิศตัวเพื่อชาวชนบทด้วยกิจกรรมด้านการพัฒนา (ทั้งในมิติด้านการศึกษาในกรณีของโกมล และมิติเชิงสังคมสงเคราะห์ในกรณีของหม่อมเจ้าวิภาวดี) แต่ต้องมาจบชีวิตลงด้วยฝีมือของ พคท. อีกทั้งการเสียชีวิตของทั้งคู่ยังก่อให้เกิด "มูลนิธิ" เพื่อสืบสานแนวทางการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในแนวทางของทั้งคู่ต่อไป สถานที่ที่หม่อมเจ้าวิภาวดีถูกระดมยิงจนเสียชีวิต ได้แก่ หมู่บ้านเหนือคลอง อำเภอบ้านส้อง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นสถานที่ใกล้เคียงกันกับที่โกมล คีมทอง ถูกลอบยิงจนเสียชีวิตพร้อมกับรัตนา และปรีชา โปรดดูเพิ่มเติมใน ใน พจน์ กริชไกรวรรณ (บก.) *โกมล คีมทอง : ปรัชญาและปณิธานแห่งชีวิต* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง 2540).

13 โปรดดูเพิ่มเติมใน วิภาวดีรังสิตรำลึก (กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิภาวดีรังสิต, 2521) และ วิภาวดีรังสิตรำลึก (กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิภาวดีรังสิต, 2543).

14 โปรดดูรายละเอียดใน ภ.ณ ประมวลมารค *ชีวิตชั้นๆ* (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2545[2534]).

15 ผลงานของ พล.ต.อ. วสิษฐ ได้แก่ สัพเพเหระคดี พูดจาประสาตำรวจ ปากกาพา (ให้เป็น) ไปดงเย็น จันทร์หอม ลว.สุดท้าย ได้รับรางวัลหนังสือดีเด่นในปี พ.ศ. 2524 สันติบาล เลือดเข้าตา เบี้ยล่าง สารวัตรเถื่อน แม่ลาวเลือด หักลิ้นช้าง และบ่วงบาศ.

16 พล.ต.อ. วสิษฐกล่าวว่า เขาเคยเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างใกล้ชิด ก่อนการเข้ารับราชการตำรวจจากการรับพระราชทานปริญญาบัตรรัฐศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2495 และการแสดงละครถวายหน้าพระที่นั่งร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ในปี พ.ศ. 2502 หรือ 2503 (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 14).

17 พล.ต.อ.วสิษฐกล่าวว่า เป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางถึงกิตติศัพท์ความใกล้ชิดระหว่างตำรวจตระเวนชายแดน โดยเฉพาะพลร่มค่ายนเรศวร กับ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในขณะเสด็จแปรพระราชฐานที่วังไกลกังวล ตำรวจพลร่มได้รับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำที่วังไกลกังวลอยู่เสมอ ทรงพระราชทานความช่วยเหลือเป็นการส่วนพระองค์ในกิจการของตำรวจพลร่ม อาทิ โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อรถจี๊ปจำนวนหนึ่งพระราชทานแก่ค่ายนเรศวรเพื่อใช้ในราชการหากตำรวจ พลร่มเสียชีวิตในขณะปฏิบัติหน้าที่ จะได้เชิญกลับไปบำเพ็ญกุศลและพระราชทานเพลิงศพที่วัดในอำเภอหัวหิน ซึ่งมักมีข้าราชบริพารไปร่วมงานอย่างใกล้ชิด ราชการของตำรวจตระเวนชายแดนจึงเป็นที่ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ตลอดเวลา เสด็จเยี่ยมที่ตั้งของตำรวจพลร่มแม้ในถิ่นทุรกันดาร เช่น ในป่าลึกและภูเขาสูงอยู่เสมอ อีกทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ (พระยศในขณะนั้น) ทรงสำเร็จการฝึกหลักสูตรพลร่มจากค่ายนเรศวร ในปี พ.ศ. 2514 (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 13-21 30,156-157).

18 ภรรยาของพล.ต.อ. วสิษฐ ได้ปฏิบัติงานถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถในราชการส่วนพระองค์ในช่วงเวลาเดียวกับที่ พล.ต.อ. วสิษฐเข้ารับราชการเป็นนายตำรวจราชสำนักประจำ โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

19 ในปี พ.ศ. 2497 ขณะเรียนที่ประเทศสหรัฐอเมริกา พล.ต.อ. วสิษฐ เคยได้รับการชักชวนจาก ม.จ. หญิงฤดี วีวรรณ และภากร ปาจิณพยัคฆ์ ไปทำงานพิเศษเป็นผู้แปล และผู้อ่านข่าวประจำสถานีวิทยุกระจายเสียง "เสียงอเมริกา" อยู่ระยะหนึ่ง โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

20 พล.ต.อ. วสิษฐยังมีบทบาทในสถานการณ์ทางการเมืองในขณะทำหน้าที่เป็นข้าราชสำนัก กับนักศึกษาในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โปรดดู *เหตุเกิดในกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2533[2516]).

21 บทบาทของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในการเป็นปัญญาชนอนุรักษนิยม - กษัตริย์นิยม และเป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์ดังกล่าวในผลงานด้านการเขียน และเป็นปัญญาชนที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นประเด็นที่มีการศึกษากันอย่างกว้างขวาง โปรดดู สุวิมล รุ่งเจริญ "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490-2501" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525; วิทยากร เชียงกูล *วิเคราะห์ 4 ปัญญาชนสยาม* (กรุงเทพฯ: 222, 2538); วิทยากร เชียงกูล, *ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช: บทวิเคราะห์ปัญญาชนคนสำคัญของสังคมไทย; เกร็ดชีวิต 81 ปี คึกฤทธิ์ ปราโมช* สยามรัฐฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2535); *ในหลวงกับคึกฤทธิ์* สยามรัฐฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2542); สายชล สัตยานุรักษ์, *การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช*, เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548; สายชล สัตยานุรักษ์, การสร้าง "ความเป็นไทย" กระแสหลัก และ "ความจริง" ที่ "ความเป็นไทย" สร้าง," *ฟ้าเดียวกัน* 3:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548), น. 40-67; เกษียร เตชะพีระ, "บทวิจารณ์ การสร้าง "ความเป็นไทย" กระแสหลัก

และ "ความจริง" ที่ "ความเป็นไทย" สร้าง โดย รศ.สายชล สัตยานุรักษ์, "ฟ้าเดียวกัน," 3:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548), น. 68-81.

22 พล.ต.อ. วสิษฐกล่าวว่า "วันรุ่งขึ้น หนังสือพิมพ์ทุกฉบับเสนอข่าวการเสด็จพระราชดำเนินไปงานเลี้ยงของสโมสรโรตารี่และสรรเสริญพระราชดำรัสที่ทรงพระกรุณาพระราชทานในงานนั้นโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษนั้นได้เชิญพระราชดำรัสไปลงพิมพ์ทั้งองค์" โปรดดู วสิษฐ เดชกุญชร (2544).

23 ในหนังสือ *เกร็ดชีวิต 81 ปี คึกฤทธิ์ ปราโมช* ระบุว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้เขียนชื่นชม พล.ต.อ. วสิษฐ ในคอลัมน์ของเขาในหนังสือพิมพ์สยามรัฐและพล.ต.อ. วสิษฐยังได้แวะเวียนไปเยี่ยม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นประจำ พล.ต.อ. วสิษฐเป็นคู่สนทนาที่ถูกคอกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มากที่สุด โปรดดูเพิ่มเติม ใน *เกร็ดชีวิต 81 ปี คึกฤทธิ์ ปราโมช* สยามรัฐฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2535).

24 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นอาจารย์สอนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2491-2494.

25 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุบรรจุที่พระเจดีย์วัดโฆษสการาม จ. นครพนม ซึ่งหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ วัดมหาชัน อ.ปลาปาก จ.นครพนม เป็นผู้นำไปถวาย โดยการกราบบังคมทูลรายงานของ พล.ต.อ.วสิษฐ (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 129-131) เป็นต้น.

26 ดังกรณีของพระโง่น โสรโย ซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีความรู้ด้านจิตรกรรมประติมากรรม และไสยศาสตร์ ได้ติดต่อผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชรเพื่อขอให้พล.ต.อ. วสิษฐ กราบบังคมทูลขอเข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายพระบรมสารีริกธาตุและกราบบังคมทูลขอพระราชทานสร้างพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (วสิษฐ เดชกุญชร 2544: 124-126) สำหรับบทสัมภาษณ์วสิษฐ เดชกุญชร โปรดดู อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ 2549 [2519], น. 79-88.

27 อาทิ อาจารย์สิม พุทธาจาโร ที่วัดถ้ำผาปล่อง อ.เชียงดาว วัดบางนมโค วัดสามกอ วัดวิเศษชัยชาญ วัดสี่ร้อย หลวงปู่แหวน สุจิณโณ ณ วัดดอยแม่ปั๋ง หลวงปู่ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลอง หลวงปู่ชอบ ฐานสโม วัดถ้ำคลองเพล วัดป่าภูริทัตตาวาส หลวงปู่เครื่อง ธัมมจาโร วัดเทพสิงหาร วัดโพธิ์ชัย วัดปากน้ำจังหวัดชุมพร พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดภูทอก วัดภูริทัตถิราวาส วัดพระธาตุบังพวน วัดพนมศิลาราม หลวงปู่ดุลย์ วัดบูรพาราม เป็นต้น โปรดดูเพิ่มเติมใน วสิษฐ (2544).

28 ตัวอย่างโครงสร้างของ "คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้" ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธานคณะกรรมการ ผอ.สำนักชลประทานที่ 1 เป็นรองประธานคณะอนุกรรมการ อนุกรรมการประกอบด้วย (1) **ผู้แทนจากกองทัพภาคที่ 3** (2) **ผู้แทนจากหน่วยงานราชการ** ได้แก่ กรมชลประทาน กรมประมง กรมป่าไม้ กรมปศุสัตว์ กรมวิชาการเกษตร กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท องค์การส่งเสริมกิจกรรมโคนมแห่งประเทศไทย กรมที่ดิน กรมส่งเสริม

อุตสาหกรรม กรมแผนที่ทหาร สำนักงาน กปร. สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ (3) **ผู้แทนจากสถาบันการศึกษา** ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี ผอ.ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ และมี ผอ.โครงการพัฒนาเบ็ดเสร็จลุ่มน้ำสาขาแม่ปิง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ผอ.โครงการพัฒนาพื้นที่ห้วยลาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ผอ.ศูนย์บริการการขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ผลบ้านไร่ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นอนุกรรมการและ ผช.เลขานุการ (ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ. *เอกสารประกอบการศึกษาดูงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มกราคม 2547* (อัดสำเนา): 4-5)

29 ดร. สุเมธ สำเร็จการศึกษาระดับอนุปริญญาทางปรัชญาจากมหาวิทยาลัยมองเปลิเอ ปริญญาตรีทางด้านรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกรอนอบ ปริญญาโททางรัฐศาสตร์และกฎหมายระหว่างประเทศ และปริญญาเอกทางด้านรัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมองเปลิเอ และประกาศนียบัตรวางแผนเศรษฐกิจ สถาบันบริหารระหว่างประเทศ ประกาศนียบัตรทางการพัฒนาเศรษฐกิจ EDI ธนาคารโลก วอชิงตัน ดี.ซี.

30 จากสายสัมพันธ์ของการปฏิบัติงานในการวางแผนพัฒนาเพื่อความมั่นคงในระดับพื้นที่ และบทบาทในการเป็นผู้อำนวยการศูนย์ประสานงานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสำนักเลขาธิการของ "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.)" ในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2524

31 ข้อมูลในปี พ.ศ. 2527 ระบุว่า สุเมธปฏิบัติราชการพิเศษในคณะกรรมการบริหารศูนย์ประสานงานปกครอง จังหวัดชายแดนภาคใต้ คณะอนุกรรมการเตรียมพร้อมด้านการเตรียมการระดมสรรพกำลังเพื่อการทหาร คณะทำงานการเสริมสร้างความมั่นคงแห่งชาติด้านเศรษฐกิจ คณะทำงานเฉพาะกิจ (สุเมธ ตันติเวชกุล 2529: 109).

32 มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ ซึ่งเข้ามาทำงานที่สภาพัฒน์พร้อมสุเมธ และมีบทบาทสำคัญในโครงการพระราชดำริ มองว่า *"สภาพัฒน์ฯ ขณะนั้นยังมีลักษณะเป็นราชการแท้ทั้งระบบและแนวคิดอยู่มาก แม้จะเป็นหน่วยงานที่ได้รับการยอมรับนับถือว่าทันสมัยที่สุด มีผู้คนดีๆ ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศทำงานอยู่มากที่สุด เป็นที่หมายปองของบัณฑิตใหม่มากที่สุด จนได้ชื่อว่า 'เป็นหอคอยงาช้าง' และคนที่ทำงานอยู่ด้วยเขาเรียกว่า 'ครีม' ก็ตาม"* (สำนักงาน กปร. 2544: 114) ในขณะนั้นสภาพัฒน์ฯ มีระเบียบกำหนดว่าข้าราชการในสภาพัฒน์ฯ ที่ไม่ได้จบมาทางด้านเศรษฐศาสตร์ไม่มีสิทธิที่จะสอบเลื่อนขั้นเป็นข้าราชการชั้นเอกของสภาพัฒน์ฯ ต่อมาทั้งมนูญและดร.สุเมธได้รวบรวมข้าราชการจำนวนหนึ่งในสภาพัฒน์ฯ เพื่อล้มเลิกระเบียบดังกล่าว โปรดดูเพิ่มเติมใน สำนักงาน กปร. *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544).

33 ต่อมาพลอากาศเอกสิทธิ เศวตศิลาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรีในปี พ.ศ. 2534.

34 ในปี พ.ศ. 2525 ดร. สุเมธดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการศูนย์ประสานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.).

35 มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ อดีตเลขาธิการ กปร. ถัดจากสุเมธ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นรองเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นหนึ่งในผู้ที่ ดร.สุเมธ ชักชวนและประสานงานเพื่อการดำเนินโครงการพระราชดำริ ดังที่มนูญเขียนไว้ใน "มงคลแห่งชีวิต เมื่อข้าราชการ ... ตัดสินใจ รับ-ราช-การ" *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544): 111-119

36 ตำแหน่งเลขาธิการ กปร. ตามลำดับ ต่อจาก ดร.สุเมธ ได้แก่ มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ โปรดดูเพิ่มเติมใน *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544), พิมลศักดิ์ สุวรรณทัต ซึ่งเป็นผู้ร่างแผนการก่อตั้งสำนักงาน กปร. และปานเทพ กล้าณรงค์ราญ. โปรดดูเพิ่มเติมในหัวข้อ "ลักษณะเฉพาะและรูปแบบการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน".

37 ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรีในฐานะที่ปรึกษา กปร. คนแรก คือ หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ซึ่งเป็นผู้สนองพระราชดำริในด้านการนิพนธ์คำร้องในบทเพลงพระราชนิพนธ์ (อาทิ ยามเย็น สายฝน ใกล้รุ่ง ชะตาชีวิต ดวงใจกับความรัก อาทิตย์อับแสง เทวาพาคู่กัน คำหวาน ยิ้มสู้ เมื่อโสมส่อง ลมหนาว ค่ำแล้ว แสงเดือน) ต่อมา ได้ประสานให้ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ซึ่งเป็นอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ไปร่วมทีมในการแต่งเพลง (อาทิ เพลงใกล้รุ่ง ชะตาชีวิต ในดวงใจนิรันดร์ เกษตรศาสตร์) บทบาทด้านการสนองพระราชดำริในเพลงพระราชนิพนธ์ โปรดดู บทสัมภาษณ์ "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับเพลงพระราชนิพนธ์," ใน กองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด (2520) และบทบาทในการสนองโครงการพระราชดำริด้านการเกษตร

หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เกิดเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2452 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีด้านการเกษตร (Agriculture) ที่มหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ ปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล ประเทศสหรัฐอเมริกา และปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยหลุยส์เซียนา ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการค้นคว้าทดลองทางเกษตร การสถิติสากล และพันธุกรรมศาสตร์เกี่ยวกับพืช ประวัติการรับราชการด้านการเกษตรเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2480-2486 เป็นนักเกษตรกรรมผู้ช่วย ประจำกองอุตสาหกรรมพืชพันธุ์ กรมเกษตรและประมง กระทรวงเกษตราธิการ, ในปี พ.ศ. 2486-2492 เป็นหัวหน้าแผนกพืชไร่ นักเกษตรโท กองการทดลองและส่งเสริม กรมเกษตร, ในปี พ.ศ. 2492-2494 เป็นนักเกษตรเอกประจำกรมเกษตร, ปี พ.ศ. 2494-2497 เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, เป็นอธิบดีกรมการข้าวในปี พ.ศ. 2497-2505, เป็น

อธิบดีกรมกสิกรรม ปี พ.ศ. 2505 (คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2506: 213-214) ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ระหว่าง 15 ตุลาคม พ.ศ. 2516-14 กุมภาพันธ์ 2518 ในชุดรัฐบาลพระราชทาน สัญญา ธรรมศักดิ์

หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็นปัญญาชนของโครงการพระราชดำริที่มีบทบาทในการสนองพระราชดำริด้านการเกษตรและเชื่อมประสานกับหน่วยงานราชการด้านการเกษตร อาทิ ในยุคแรกหม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็นพระยาแรกนาขวัญคนแรก และเป็นผู้ประสานงานให้กรมการข้าวมาทำการปลูกข้าวทดลองที่โครงการส่วนพระองค์จิตรลดา เป็นองคมนตรีที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานคณะกรรมการบริหารโครงการจัดพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์ "หนองพลับ" ในปี พ.ศ. 2518-2522 ต่อมาเมื่อเกิด กปร.ในปี พ.ศ. 2524 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรีผู้แทนพระองค์เพื่อดูแลโครงการพระราชดำริ มีบทบาทสำคัญในการประสานงานกับสุเมธ และเป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการในโครงการพระราชดำริในฐานะผู้แทนพระองค์ในโครงการต่าง ๆ อาทิ การก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนา โปรดดู สำนักงาน กปร. *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2544): 107.

38 โปรดดูประเด็นดังกล่าวในหัวข้อ "การพัฒนาของรัฐบาล: แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5" ที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น.

39 ตัวอย่างของงานเขียนสารคดีเชิงบทความวิชาการของ ดร.สุเมธ ได้แก่ สุเมธ ตันติเวชกุล, *ใต้เบื้องพระยุคลบาท* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543); "แนวพระราชดำริและการพัฒนาชนบท," เอกสารการประชุมทางวิชาการเรื่อง "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและเทคโนโลยีชนบท" วันที่ 3 สิงหาคม 2538 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (เอกสารอัดสำเนา); "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ," ใน สุธาวัลย์ เสถียรไทยและคณะ, *"ความรู้นั้นสำคัญยิ่งใหญ่,": บทความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี: ว่าด้วยเศรษฐกิจไทย* (กรุงเทพฯ: บริษัทคอนฟอร์มจำกัด, 2540) เป็นต้น.

40 งานชิ้นแรกที่ได้รับการพระราชทานสัมภาษณ์เป็นการส่วนพระองค์ ได้แก่ เอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาเศรษฐกิจเรื่อง "บทบาทของโครงการพระราชดำริในการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงแห่งชาติ ในพื้นที่ชนบทของประเทศ," วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรรุ่นที่ 28 (2528-2529).

41 ตัวอย่างสิ่งพิมพ์ของ กปร. ในแนวทางนี้ เล่มที่เด่นชัดที่สุด ได้แก่ *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: บริษัท 20 เซนจูรี่ จำกัด, ม.ป.ป.) และ *50 ปี แห่งการ*

พัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: บริษัทพรีสเกล จำกัด, ม.ป.ป.); *กษัตริย์นักพัฒนา* (กรุงเทพฯ: ดอกเบี้ย, 2546) *ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ*

42 จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้มีบทบาทในการเผยแพร่โครงการพระราชดำริ อาทิ เจ้าหน้าที่บรรยายของศูนย์ศึกษาการพัฒนา ปัญญาชนจากสถาบันการศึกษาที่ทำหน้าที่อบรมเกษตรกรในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ พบว่ากลุ่มผู้มีบทบาทดังกล่าว มักศึกษาและนำเอาข้อมูลจากเอกสารของ กปร.มาใช้เผยแพร่ ร่วมกับการศึกษาจากการติดตามข่าวในพระราชสำนัก การอ่าน และฟังพระราชดำรัส การดูสารคดีเฉลิมพระเกียรติ และการไปศึกษาดูงานตามหน่วยงานที่ปฏิบัติงานสนองแนวพระราชดำริ (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้).

43 การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติในหลายแห่งมักดำเนินการประกาศภายหลังการอยู่อาศัยของราษฎรในพื้นที่ดังกล่าวมาก่อนเป็นเวลานานแล้ว ดังนั้น การ "บุกรุก" จึงเป็นนิยามของหน่วยงานราชการที่มีต่อราษฎรที่เข้ามาอยู่อาศัยและทำกิน เพื่ออ้างสิทธิในการรักษาเขตป่าสงวนแห่งชาติภายใต้กรรมสิทธิ์ของกรมป่าไม้.

44 ได้แก่ นักวิชาการท้องถิ่นในมหาวิทยาลัยต่างๆ อาทิ ในกรณีศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ได้แก่ ผู้แทนจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เช่น ดร.ฉันทนา สุวรรณธาดา หัวหน้างานเกษตรกรรมแบบประณีต ดร.ผุสดี ปริยานนท์ ผู้แทนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หัวหน้างานอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กบ เป็นต้น.

45 ได้แก่ เกษตรกรรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อกับเกษตรกรในหมู่บ้าน อาทิ นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ นายสมหมาย ทาอินทร์ ประธานกลุ่มประมงน้ำไหล เป็นต้น เกษตรกรกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างเกษตรกรในหมู่บ้านทั้งในกลุ่มเครือญาติและสายสัมพันธ์ในชุมชน ทั้งยังทำหน้าที่เป็นผู้เผยแพร่อุดมการณ์ต่อผู้มาศึกษาดูงาน (หน่วยงานราชการ เกษตรกร นักศึกษาและคณาจารย์จากสถาบันการศึกษา เอกชน) และเป็นผู้สาธิต และให้ข้อมูลแก่ผู้ศึกษาวิจัย และสื่อมวลชน รวมทั้งเป็นผู้แสดงในการผลิตสารคดีเฉลิมพระเกียรติ.

46 สัญญา ธรรมศักดิ์ ให้สัมภาษณ์ไว้ในปี พ.ศ. 2519 ในหนังสือ *ในหลวงของเรา* ถึงบทบาทหน้าที่ขององคมนตรีแต่ละคน ดังต่อไปนี้ "ก็มี**ท่านเจ้าคุณศรีเสนาฯ** เป็นนักปกครอง และการต่างประเทศ และท่านรับภาระในเรื่องของมูลนิธิอานันทมหิดล **คุณหลวงสุรณรงค์**เป็นนักการทหาร **ท่านวงศานุวัตร** เป็นผู้ชำนาญการต่างประเทศ **ดร. ประกอบ หุตะสิงห์** เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางกฎหมายเป็นประธานศาลฎีกามาแล้ว ขณะนี้ (พ.ศ. 2519) รับภาระทางด้านปฏิรูปที่ดินในแบบสหกรณ์ตามพระบรมราโชบาย **คุณจินดา บุณยอาคม** เป็นประธานศาลฎีกามาแล้ว นับว่าเป็นนักกฎหมายที่ทรงคุณวุฒิและมีประสบการณ์ **คุณ**

หลวงอรรถสิทธิ์ฯ เป็นทั้งนักกฎหมายและนักปกครองผู้มีชื่อ **ท่านจักรพันธ์ฯ** เป็นนักการทูตฯ **มล. จิรายุฯ** เป็นนักการศึกษาฯ **พลเอกสำราญ แพทยกุล** เป็นนักการทหาร **ดร.เชาว์ ณ ศีลวันต์** เป็นวิศวกรและนักบริหาร" (เน้นตามต้นฉบับ อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ 2537 [2519]: 53-54) สำหรับรายชื่อองคมนตรี โปรดดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก สำหรับตัวอย่างความเป็นมาของการปฏิบัติงานขององคมนตรีโปรดดู ชุมศักดิ์ นรารัตน์วงศ์, *สายฝนเหนือปากน้ำบางนรา*. กรุงเทพฯ: แบ่งปันณ์ สำนักพิมพ์, 2546, น.189-212.

47 แต่เดิม ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ได้สนับสนุนกิจกรรมการเกษตรแก่เกษตรกรในลักษณะ "เกษตรผสมผสาน" มาก่อนเกิดโครงการ "เกษตรทฤษฎีใหม่" อาทิ การสนับสนุนพันธุ์พืช ปลา กบ เชื้อเห็ด แก่เกษตรกรรอบศูนย์ฯ อยู่แล้ว ดังนั้น เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ส่วนใหญ่จึงมักได้รับการสนับสนุนในโครงการเกษตรผสมผสานมาก่อน เมื่อพื้นที่ของเกษตรกรมีความพร้อม เจ้าหน้าที่จึงเสนอให้เกษตรกรเข้าร่วมในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ หากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ "เกษตรทฤษฎีใหม่" ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้เต็มที่ก็จะเปลี่ยนการสนับสนุนเป็นโครงการ "เกษตรผสมผสาน".

48 รายชื่อที่ปรากฏในสมุดเยี่ยม ได้แก่ พ.ต.ฉัตรชัย สรสิทธิ์ ผู้ช่วยหัวหน้าฝ่ายกิจการโครงการพัฒนาเรื่องความมั่นคงพื้นที่จังหวัดตาก–แม่ฮ่องสอน 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542.

49 รายชื่อที่ปรากฏในสมุดเยี่ยม ได้แก่ คณะอาจารย์แม่โจ้ คณะเกษตรที่สูง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะครูลุ่มพะเยา บัณฑิตอาสา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตสุรินทร์ นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้ อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

50 รายชื่อที่ปรากฏในสมุดเยี่ยม ได้แก่ คณะเจ้าหน้าที่จากประเทศญี่ปุ่น คณะ JICA โครงการแคร์ (จาก อ. แม่แจ่ม อ. สะเมิง อ. ทุ่งหัวช้าง) มาเยี่ยมอย่างสม่ำเสมอในระหว่างปี พ.ศ. 2543-2544 โครงการแคร์นานาชาติ ลำพูน, A Team of Thainee, on sustainable highland agriculture development.

51 รายชื่อที่ปรากฏในสมุดเยี่ยม ได้แก่ "คณะ RS สำรวจที่จะทำ VDO วันที่ 24 กรกฎาคม 2542," CBN SIAM ผู้ผลิตรายการ "จากใจถึงใจ" วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2543

52 การลดกิจกรรมด้านการเกษตรของครอบครัวก่องแก้ว ถูกอธิบายในมุมมองของเจ้าหน้าที่แตกต่างกัน ทั้งจากปัจจัยด้านอายุที่มากขึ้น "ความไม่จริงจัง" ในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องของเกษตรกร ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ปัจจัยของการปรับเปลี่ยนจากเกษตรทฤษฎีใหม่ไปสู่เกษตรผสมผสานของเกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่แต่ละรายล้วนมีปัจจัยและเงื่อนไขการดำรงชีวิตในลักษณะที่แตกต่างกัน.

53 แต่เดิมก่อนย้ายมาอยู่ที่แปลงสาธิต ช่วงที่รับจ้างเฝ้าสวน นางขาว

เล่าว่า นางเคยมีโทรทัศน์สี 14 นิ้ว 1 เครื่องเป็นเครื่องแรกของหมู่บ้าน ซึ่งเปิดเป็นร้านขายของชำ เป็นโทรทัศน์แบบปั่นไฟ ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านดู แม่ขาวเล่าด้วยความภาคภูมิใจถึงความ "สปอต" ที่สามารถหาเงินมาเสียเงินค่าปั่นไฟโดยไม่ต้องรบกวนเพื่อนบ้าน ความทรงจำที่ฝังใจต่อการทำงานบุญด้วยการระดมชาวบ้านตั้งกองผ้าป่าโดยมีพ่อดวงฤทธิ์เป็นแกนนำ และการจัดงานวันเกิดของแม่ขาวเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในชีวิต นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 ที่ย้ายมาอยู่ที่แปลงสาธิต จนถึงปี พ.ศ. 2545 แปลงสาธิต ที่บ้านหลังนี้ไม่มีไฟฟ้าใช้แม้จะมีเสาไฟฟ้าห่างจากตัวบ้านเพียง 100 เมตรเนื่องจากไม่มีเงินในการต่อไฟฟ้าเข้ามาใช้ภายในบ้าน และไม่เคยได้มีโอกาสได้มีงานทำบุญหรือการจัดงานเลี้ยงใดๆ ที่บ้านอีกเลย.

54 โปรดดู *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* (กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร., 2544): 136.

55 จุดเริ่มต้นของกิจกรรมด้านเอดส์ของสุรชัยเกิดจากการไปพบเจ้าหน้าที่สาธารณสุขขณะกำลังจับกุมหมอสมุนไพรที่ต้มยาสมุนไพรแจกแก่ผู้ติดเชื้อที่โรงภาพยนตร์มหานคร เนื่องจากไม่มีใบประกอบโรคแผนโบราณ จึงได้รวบรวมและระดมผู้ติดเชื้อไปร้องขอความเป็นธรรมที่ศาลากลางจังหวัด ต่อมานายชนะศักดิ์ ยุวบูรณ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้นได้เป็นแกนนำพาผู้ติดเชื้อไปพบนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี เพื่อขอความเป็นธรรม หลังจากนั้นได้มีหน่วยงานราชการเข้าไปร่วมศึกษา ต่อมา "องค์กรไทย-ออสเตรเลีย" ซึ่งมี ดร.เสรี พงศ์พิศ เป็นผู้อำนวยการได้เสนอแนะให้ทำโครงการมาขอทุนในการช่วยเหลือ ต่อมาได้เงินสนับสนุนจำนวน 400,000 บาท จึงนำมาก่อตั้ง "ศูนย์เพื่อนชีวิตใหม่" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาแนวทางให้ผู้ติดเชื้ออยู่ร่วมกับบุคคลธรรมดาโดยสามารถช่วยเหลือตนเองได้ พี่สุรชัยมีความเห็นว่า เมื่อเขาเบนเข็มมาเป็นเกษตรกรทฤษฎีใหม่ ทำให้เขาค้นพบว่าการทำกิจกรรมทางสังคมที่ผ่านมาไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และไม่ได้ตอบโจทย์ทางเศรษฐกิจของเขา เนื่องจากเขาต้องทำงานเพื่อเจียดเงินในการทำงานมาช่วยเหลือสังคม ในขณะที่เป็นเกษตรกรทฤษฎีใหม่ ทำให้เขารู้สึกว่าได้ทำกิจกรรมทางสังคมควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจของตนเอง.

56 เมื่อจบ ม.8 ปรากฏว่ามีเพื่อนที่เรียนเก่งๆ จำนวนหนึ่งพากันสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงไปเรียนต่อต่างประเทศซึ่งก็เป็นการปฏิบัติตามๆ กันมาแล้วหลายปี แต่หมอประเวศไม่สอบเพราะต้องการเรียนแพทย์ เนื่องจากในขณะนั้นยังไม่มีทุนหลวงไปเรียนแพทย์.

57 สายสัมพันธ์ระหว่างหมอประเวศกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นการส่วนพระองค์ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดจากการที่หมอประเวศได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการสนับสนุนในการสร้างตึกอานันทราช ซึ่งเป็นอาคารศึกษาและทำงานวิจัย และยังได้รับพระราชทานน้ำสังข์สมรสเป็นการส่วนพระองค์ นอกจากนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรม

ราชชนนีในฐานะองค์ประธานมูลนิธิ "อานันทมหิดล" ยังทรงเป็นเจ้าภาพจัดงานเลี้ยงฉลองที่โรงแรมเพรสิเดนท์พร้อมทั้งได้รับพระราชทานต้นไม้ทองในงานมงคลสมรสของหมอประเวศอีกด้วย (สันติ ตั้งรพีพากร 2544: 121-122; 145) หมอประเวศยังเป็นหนึ่งในทีมแพทย์ของรพ.ศิริราชในการรักษาพระอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

58 สำหรับบทบาทของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดลโปรดดู สงวน นิตยารัมภ์พงศ์. *ปูมประวัติศาสตร์มหิดลเพื่อประชาธิปไตย ภาคที่ 1 : ก่อเกิดขบวนการ*, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการปูมประวัติศาสตร์ปูมมหิดลเพื่อประชาธิปไตย, 2546) หมอประเวศเคยถูกกล่าวหาว่าเป็น "คอมมิวนิสต์" จากความใกล้ชิดสนิทสนมกับกลุ่มนักศึกษาแพทย์ โปรดดู สันติ ตั้งรพีพากร (2544).

59 สันติ ตั้งรพีพากร ระบุว่า หมอประเวศได้รับอิทธิพลด้านพุทธศาสนามาจากคำแนะนำของนพ.อวย เกตุสิงห์ โดยหมออวยแนะนำให้หมอประเวศอ่านหนังสือ *"ทางร่มเย็น"* ของอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน แห่งวัดบ้านตาด จ. อุดรธานี (ปัจจุบันรู้จักกันในนามหลวงตามหาบัว ในโครงการทอดผ้าป่าช่วยชาติ-ผู้เขียน) หมอประเวศเกิดศรัทธาจึงได้ไปปฏิบัติกรรมฐานร่วมกับหมออวย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นให้หมอประเวศเริ่มศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจังจากงานเขียนของพุทธทาสภิกขุ (ผู้ก่อตั้งสวนโมกขพลาราม ผู้บุกเบิกแนวทางการศึกษาพุทธศาสนาด้วยการตีความธรรมะโดยยึดหลักการใช้ปัญญา และนำแก่นพุทธศาสนามาเชื่อมโยงกับสภาวะธรรมชาติ-ผู้เขียน).

60 ดังปรากฏว่า งานเขียน หรือทัศนะจากการอภิปรายของหมอประเวศมักได้รับการนำเสนอข่าวผ่านสื่อมวลชนอย่างสม่ำเสมอ บ่อยครั้งที่สื่อมวลชนนำเสนอเป็นประเด็นพาดหัวข่าว.

61 ไม่ปรากฏเด่นชัดว่าบทบาทของหมอประเวศต่อสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด แต่ในปี พ.ศ. 2523 หมอประเวศเป็นหนึ่งใน "คณะทำงานศึกษานโยบายการพัฒนาชนบท" ซึ่งทำหน้าที่ศึกษาทบทวน และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชนบทร่วมกับนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ ปัญญาชนเทคโนแครตหลายคน อาทิ เสน่ห์ จามริก ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์ เมธี ครองแก้ว สุเมธ ตันติเวชกุล เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม โฆษิต ปั้นเปี่ยมรัฐ เป็นต้น โปรดดู, *ชนบทไทย 2523* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2523).

62 โปรดดูบทบาทการเชื่อมโยงอุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงกับอุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชนของหมอประเวศในหัวข้อ เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะยุทธศาสตร์การเมือง.

บทที่ 7

บทสรุป: การสถาปนาอำนาจนำ อุดมการณ์ และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้า ผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระร

บทที่ 7
บทสรุป: การสถาปนาอำนาจนำ อุดมการณ์ และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริเป็นปฏิบัติการทางสังคมที่มีอุดมการณ์บรรจุอยู่ภายใน เนื่องจากโครงการพระราชดำริเป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมายและระบุวิธีการที่แน่นอนในการนำไปสู่เป้าหมายนั้น ทั้งนี้ปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริประกอบไปด้วยการผลิตระบบความคิด และปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม ภายใต้เงื่อนไขของประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่แวดล้อมอยู่ ดังนั้นการศึกษาอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ จึงจำเป็นต้องศึกษาภายใต้เงื่อนไขเฉพาะของแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ที่ถูกผลิตขึ้นผ่านโครงการพระราชดำริ

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบ ลักษณะ และพัฒนาการของโครงสร้างของการดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริ สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 *ยุคก่อกำเนิด* ได้แก่ การดำเนินโครงการพระราชดำริในช่วงปี พ.ศ. 2494-2500 ช่วงที่ 2 *ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง* ในช่วงปี พ.ศ. 2501-2523 ช่วงที่ 3 *ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน* ในช่วงปี พ.ศ. 2524-2530 และช่วงที่ 4 *ยุคกำเนิดองค์กรเอกชน* เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานในช่วงปี พ.ศ. 2531-2546

ในบทนี้ ผู้เขียนนำข้อมูลจากบทที่ 2-6 มาสรุป และวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านการดำเนินกิจกรรม "การพัฒนา" โครงการพระราชดำริ รวมทั้งอุดมการณ์และการส่งผ่านอุดมการณ์ผ่านปฏิบัติการทางอุดมการณ์ในการดำเนินโครงการพระราชดำริ

กระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำ หมายถึง กระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสามารถสร้าง และรักษาสถานภาพนำเหนือรัฐ และชาติ เนื่องจากทรงสามารถแสดงตัวว่าเป็นตัวแทนที่ดำรงสถานภาพสูงสุดในการตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของชนชั้นหรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ

นอกจากนี้ การสถาปนาพระราชอำนาจนำเป็นเงื่อนไขที่ทรงทำหน้าที่เสมือนเป็นปัญญาชนในฐานะผู้ให้การศึกษา (educator) ผู้จัดตั้งเชื่อมโยง (organizer) และผู้นำ (leader) ทั้งในมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงแนวความคิดและวิถีทางใน "การพัฒนา" ผ่านการสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มต่างๆ ในสังคมผ่านปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริ ทั้งนี้ กระบวนการในการธำรงรักษาความเหนือกว่าในการครองอำนาจนำนั้น กระทำผ่านการดำเนินการในหลายลักษณะผ่านการสร้าง "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (Historical Bloc)

กลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริเป็นการเชื่อมประสานของภาวะเอกภาพอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างฐานเศรษฐกิจ หรือวิถีการผลิต (mode of production) ซึ่งประกอบด้วยพลังการผลิต (force of production) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) กับโครงสร้างส่วนบนที่ประกอบด้วย รัฐ กฎหมาย และอุดมการณ์

การสถาปนาพระราชอำนาจทางด้าน "การพัฒนา" ผ่านการนำเสนอตัวแบบ การพัฒนาในอุดมการณ์ "เศรษฐกิจพอเพียง" ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ตอบโต้กับตัวแบบการพัฒนาที่ทั้งตอบโต้และประสานกับตัวแบบการพัฒนาในระบบ กล่าวคือ อุดมการณ์เศรษฐกิจ

พอเพียงชะลอการผลิตเพื่อการค้า และลดการแข่งขันในตลาด ในแง่นี้ อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงจึงปะทะกับอุดมการณ์ทุนนิยม ในอีกด้านหนึ่งอุดมการณ์นี้สอดรับกับการเคลื่อนไหวด้านอุดมการณ์ของเอ็นจีโอ และองค์กรชาวบ้านที่หันมาให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง และการรักษาวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมา อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงทำงานใน 2 ระดับ คือ **ระดับที่ 1 การเปลี่ยนฐานเศรษฐกิจ** ซึ่งได้แก่ การเปลี่ยนพลังการผลิตที่หันไปใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน และ **ระดับที่ 2 คือ การเปลี่ยนแนวคิด/อุดมการณ์** เรื่องเป้าหมายของชีวิต ของครอบครัว และของประเทศ ที่จะไปสู่การพึ่งตัวเอง

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ยังเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับปฏิบัติการ ด้วยการนำเอาแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ทรงเสนอ ไปสู่ภาคปฏิบัติการ โดยมีกระบวนการสร้างความเชื่อมโยงผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ และส่งผ่านแนวพระราชดำริแปรรูปไปสู่ปฏิบัติการโดยโครงสร้างของระบบราชการเป็นหลัก ทั้งยังเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัญญาชนกับมวลชนด้วยการเผยแพร่และปฏิบัติการโครงการพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรมในลักษณะต่างๆ

การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของการดำเนินโครงการพระราชดำริยังประกอบไปด้วยกระบวนการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ผ่านเงื่อนไขของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในช่วงนั้นๆ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ดำเนินการโดยอาศัยปัญญาชนทั้งในและนอกภาครัฐ ได้แก่ ข้าราชการ เทคโนแครต ทหาร ตำรวจ องคมนตรี ข้าราชสำนัก พระสงฆ์ กลุ่มผู้นำทางศาสนา ครู อาจารย์มหาวิทยาลัย ปัญญาชนบางกลุ่มที่มีบทบาทในองค์กรพัฒนาเอกชน ทำหน้าที่สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยง ทั้งในมิติของการปฏิบัติการ และอุดมการณ์ โดยมีเกษตรกรและชาวเขาในภาคเหนือบางส่วนเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก มีอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริเป็นจุดเชื่อมต่อ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำด้านการพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ ยังมีความหมายรวมไปถึงแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงได้รับ "ฉันทามติ" จากกลุ่มทางสังคมต่างๆ ให้นำเสนอแนวทาง "การพัฒนา" และการดำเนินกิจกรรมการผลิตในทางเศรษฐกิจให้แก่กลุ่มเกษตรกร โดยการสร้างความยอมรับต่อปัญญาชนทั้งในและนอกระบบราชการแล้วจึงสร้างระบบการดำเนินโครงการพระราชดำริขึ้นมาเพื่อยึดโยงปัญญาชนของทุกกลุ่มชนชั้นเอาไว้ ทำให้อุดมการณ์ที่ทรงส่งผ่านการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในโครงการพระราชดำริที่ทรงนำเสนอ สามารถแพร่กระจายไปสู่ปัญญาชนจนกลายเป็น "สามัญสำนึก" ของสังคม

ผลที่ตามมาก็คือ กลุ่มเป้าหมายของโครงการพระราชดำริ อันได้แก่ เกษตรกร และกลุ่มชาวเขาในภาคเหนือบางกลุ่ม ต่างรับเอามุมมอง/สำนึก ที่นำเสนอมาเป็นของตนผ่านปัญญาชนอย่างไม่มีข้อโต้แย้งในระดับอุดมการณ์ ปัจจัยดังกล่าวเป็นผลมาจากการล่มสลายของการพัฒนาภายใต้อุดมการณ์ทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อตลาดในประเทศและการส่งออก

อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ที่ส่งผ่านโครงการพระราชดำริมีธรรมชาติที่ไม่แตกต่างจากอุดมการณ์ชุดอื่นๆ ในแง่ที่ต่างก็มีความขัดแย้งภายใน (internal contradictory) จะเห็นได้ว่า กระบวนการในการบรรจุและส่งผ่านอุดมการณ์มาสู่ระดับปฏิบัติการในกลุ่มเป้าหมาย อันได้แก่ เกษตรกร ที่นำเอาอุดมการณ์และข้อเสนอมาสู่ปฏิบัติการ ยังคงมีความไม่ลงรอยกัน อันเนื่องมาปัจจัยทั้งในเชิงอัตวิสัย ภูมิหลังทางวัฒนธรรม และเงื่อนไขเชิงวัตถุวิสัยที่ไม่อาจควบคุมได้ ทำให้ปฏิบัติการในกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์มีความสลับซับซ้อน และส่งผลแตกต่างกันออกไปในแต่ละกลุ่ม ดังที่ได้เสนอให้เห็นประเด็นการเผยแพร่อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงผ่านปฏิบัติการการส่งผ่านไปสู่เกษตรกรในโครงการเกษตรกรทฤษฎีใหม่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ในบทที่ 5

โครงการพระราชดำริยังประกอบไปด้วยเครือข่ายสายสัมพันธ์ของปัญญาชนที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานในการดำเนินการ และเผยแพร่อุดมการณ์ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ ปัญญาชนของโครงการพระราชดำริในความหมายกว้าง หมายถึง กลุ่มคนที่มีบทบาทในการจัดตั้ง หรือบทบาททางอุดมการณ์-วัฒนธรรม (organizational or ideological-culture role) ในสังคม ทั้งนี้ บทบาทปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ เป็นตัวจักรขับเคลื่อนการสถาปนาอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริโดยเชื่อมโยงระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มต่างๆ ในสังคม

ทั้งนี้ การต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดจิตใจของอุดมการณ์โครงการพระราชดำริ จำเป็นต้องมีกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างอุดมการณ์หลักที่ครอบครองพื้นที่อยู่ก่อนหน้า กับอุดมการณ์โครงการพระราชดำริ ในกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ประกอบไปด้วยขั้นตอนสำคัญ 2 ประการคือ (1) กระบวนการรื้อโครงสร้างของอุดมการณ์สายหลัก แยกแยะ และวิเคราะห์บางองค์ประกอบของอุดมการณ์สายหลัก ตลอดจนวิพากษ์กระบวนการทางสังคมที่อุดมการณ์นั้นดำรงอยู่ (disarticulation) แล้ว (2) สร้างหรือตีความองค์ประกอบของอุดมการณ์นั้นใหม่ (rearticulation)

การสถาปนาพระราชอำนาจนำภายใต้ข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างทางการเมือง

กระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขอันเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่สำคัญ และยังคงเป็นภาวะที่ดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่าเป็นเงื่อนไขอันเป็นความจำเป็นที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า และเป็นกฎ กติกา ในการดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำของ

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

เงื่อนไขดังกล่าว ได้แก่ ระบอบทางการเมืองที่รู้จักกันในนาม "ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ" (Constitutional Monarchy) หรือ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในปี พ.ศ. 2475 ปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อการกำหนดการใช้พระราชอำนาจและบทบาทของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายรัฐธรรมนูญ

ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ มีข้อกำหนดในทางทฤษฎีให้พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจให้อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญอันเป็นกติกาทางการเมือง ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่สามารถใช้อำนาจทางการเมืองการปกครองทางตรงได้อีกต่อไปดังเช่นในการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute monarchy) รัฐธรรมนูญได้ระบุไว้ว่า "อำนาจอธิปไตย *เป็นของ* ปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้" ปัญหาการกำหนดให้ประชาชนเป็นผู้ครองอำนาจอธิปไตยจึงเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างประการหนึ่งของการสถาปนาพระราชอำนาจนำ

งานศึกษาของธงทอง จันทรางศุ[1] (2548 [2529]) ชี้ให้เห็นถึงบทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ทำให้มีการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่การกระทำดังกล่าวมิได้ทำลายพระราชอำนาจที่ดำรงอยู่จริงของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย หากแต่ส่งผลปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พระราชอำนาจใหม่ ซึ่งธงทองนิยามว่าเป็น "พระราชอำนาจทั่วไป"

หากพิจารณาตามมุมมองของกรัมชี่ กระบวนการใช้พระราชอำนาจทั่วไปในการดำเนินโครงการพระราชดำริเป็นกระบวนการที่เกิดจากการสถาปนาพระราชอำนาจนำในทางอุดมการณ์ หากปราศ

จากกฎหมายที่ระบุไว้เป็นลายลักษณ์ สถานภาพและการดำเนินโครงการพระราชดำริจึงมีสถานภาพเป็นเพียงข้อเสนอแนะ ไม่ได้เป็นพระบรมราชโองการหรือพระราชกระแสในเชิงบังคับแต่ประการใด ดังนั้น "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" จึงต้องอาศัยความยินยอมและร่วมมือจากรัฐบาลและหน่วยงานราชการในการดำเนินการ

ธงทองยังได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญของพระราชอำนาจทั่วไปที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอยู่จริงโดยมิได้ระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญว่า "แม้ว่าพระราชอำนาจดังกล่าวจะมิได้บัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับใดก็ตาม แต่ก็เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เข้าใจตรงกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องว่าเป็นพระราชอำนาจที่มีอยู่จริง และอาจกล่าวได้ว่าเป็นพระราชอำนาจส่วนที่สำคัญที่สุดในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญเท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน" (ธงทอง จันทรางศุ [2529]: 86; 2548: 75)

งานของธงทองระบุว่า "โครงการพระราชดำริ" เป็นหนึ่งในรูปแบบการใช้พระราชอำนาจทั่วไปอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน โดยให้เหตุผลสนับสนุนการตีความดังกล่าวด้วยการตั้งข้อสังเกตต่อลักษณะของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 3 ประการดังนี้ (1) การสนองพระราชดำริของรัฐบาลนั้นเป็นการตัดสินใจที่จะดำเนินการเพื่อสนองพระราชดำริของหน่วยงานราชการเอง จากการพิจารณาความเหมาะสมของแนวพระราชดำริโดยกระบวนการของรัฐบาล (2) โครงการพระราชดำริเป็นโครงการที่รับสนองพระราชดำริโดยนายกรัฐมนตรีจะต้องรับทราบพระราชดำริอันเป็นต้นโครงการทุกเรื่อง และเป็นผู้พิจารณาอนุมัติที่จะสนองพระราชดำริหรือไม่ ในขั้นสุดท้าย (3) เมื่อรัฐบาลได้ตกลงตัดสินใจที่จะสนองพระราชดำริแล้ว ก็เป็นภาระหน้าที่ของหน่วยงานเจ้าของเรื่องจะต้องดำเนินการตามโครงการนั้นให้เสร็จสิ้นตามกำหนด รวมทั้งฝ่ายบริหารจะต้องรับผิดชอบทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการโดยตรง การติดตามความก้าวหน้าของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นไปตามพระราชอัธยาศัย (ธงทอง

จันทรางศุ [2529]: 96; 2548: 81)

การใช้พระราชอำนาจในทางกฎหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ จึงเกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ รัฐธรรมนูญกำหนดให้พระมหากษัตริย์ใช้พระราชอำนาจการปกครองผ่านสถาบันทางการเมือง ซึ่งประกอบด้วย อำนาจนิติบัญญัติผ่านรัฐสภา อำนาจบริหารผ่านรัฐมนตรีภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี และอำนาจตุลาการผ่านศาล ในขณะเดียวกัน สายสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างพระมหากษัตริย์กับระบบราชการอันเป็นกลไกของรัฐทั้งในด้านกลไกการปราบปราม ได้แก่ กองทัพ และตำรวจ และกลไกทางอุดมการณ์ได้แก่ องค์กรสถาบันทางสังคมต่างๆ ได้ถูกทำลายลงภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กลไกของรัฐได้เปลี่ยนกลับมาขึ้นตรงต่อรัฐบาล ซึ่งเป็นผู้ได้รับฉันทามติจากประชาชนให้เป็นตัวแทนในการใช้อำนาจเพื่อการบริหารประเทศผ่านระบบการเลือกตั้ง

ปัญหาทางการเมืองสมัยใหม่ อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ ปัญหาด้านความชอบธรรมทางการเมืองขององค์กรและสถาบันทางการเมืองต่างๆ ภายใต้ระบอบใหม่ ที่กำหนดให้การอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์โดยอัตโนมัติจากคติความเชื่อ และสถาบันศาสนาแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการสร้างความชอบธรรมในการปกครองอีกต่อไป สถาบันทางการเมืองต่างๆ ล้วนแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวในลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกัน เพื่อการสร้างความชอบธรรมในตรรกะของกติกาทางการเมืองที่กำหนดให้ประชาชนเป็นฐานในการอ้างอิงความชอบธรรม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในทางกฎหมาย บทบาทและพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์จะถูกจำกัด หากแต่บทบาทและพระราชอำนาจนำนั้นยังคงดำรงอยู่จริง ทั้งในมิติของสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งยังคงได้รับความศรัทธาอย่างสูงจากราษฎร อันเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของการสถาปนาพระราชอำนาจนำ

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ

นอกจากข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างทางการเมืองแล้ว ข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจยังเป็นปัจจัยอันเป็นข้อจำกัดในการสถาปนาพระราชอำนาจนำในทางเศรษฐกิจ และการนำเสนอตัวแบบการพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง" ในทิศทางของระบบทุนนิยมโลก ซึ่งเป็นระบบและวิถีการผลิตที่ครองอำนาจนำและทิศทางการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและในระดับสากล

ในขณะที่อุดมการณ์ "เศรษฐกิจพอเพียง" โดยมีรูปธรรมคือ "ทฤษฎีใหม่" ถูกนำเสนอในบริบททางเศรษฐกิจ เพื่อการแก้ไขวิกฤติการณ์เศรษฐกิจในระดับการผลิตและการดำรงชีวิตแก่เกษตรกร การยกระดับเศรษฐกิจพอเพียงให้กลายเป็นปรัชญา และเชื่อมโยงกับขบวนการต่อต้านทิศทางการพัฒนาของรัฐและระบบทุนนิยม ยังคงมีอุปสรรคในการช่วงชิงการนำกับระบบเศรษฐกิจที่ถูกสถาปนาอย่างเป็นระบบและมีการเชื่อมโยงเครือข่ายการดำเนินการกว้างขวางในระบบตลาดโลก

ปัจจัยเหล่านี้ ล้วนเป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างที่กำหนดการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งยังส่งผลต่อการดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริที่ยังคงเป็นโจทย์หลัก และยังคงดำรงอยู่ตราบจนถึงปัจจุบัน

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ: ทวิลักษณะของอุดมการณ์

ความหมายของอุดมการณ์ในทัศนะของกรัมชี่ ซึ่งเป็นแนวทางในการศึกษาของหนังสือเล่มนี้ หมายถึง องค์รวมของระบบของความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อที่บุคคลมีต่อตัวเองหรือชนชั้นของตนเองที่มีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม และมีความสัมพันธ์ทางสังคม และมีต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเอง หรือชนชั้นของตนเองกับสังคม อุดมการณ์เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อ

เนื่องอันเป็นผลมาจากการปะทะประสานระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคมปริมณฑลของอุดมการณ์จึงเปรียบเสมือนสนามของความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

เมื่อพิจารณาความหมายของอุดมการณ์ในมิติของโครงการพระราชดำริ จะเห็นได้ว่า **โครงการพระราชดำริเป็นกิจกรรมด้าน "การพัฒนา" ของสถาบันกษัตริย์ ที่มีองค์ประกอบสำคัญ 2 อุดมการณ์ คือ อุดมการณ์กษัตริย์นิยม และ อุดมการณ์การพัฒนา** ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นคู่ขนานกันในปฏิบัติการทางอุดมการณ์ผ่านโครงการพระราชดำริ และปรากฏร่วมกันในอุดมการณ์ **"กษัตริย์นักพัฒนา"**

อุดมการณ์ "กษัตริย์นักพัฒนา" เป็นอุดมการณ์ที่เน้นบทบาทด้านการพัฒนาของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้กระทำการในปฏิบัติการทางอุดมการณ์ผ่านโครงการพระราชดำริ เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของพสกนิกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเกษตรกรผู้ยากไร้ด้อยโอกาสในชนบทห่างไกล และชาวเขา ปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นักพัฒนายังมีลักษณะที่เป็นการยืนยันถึงพระราชอัจริยภาพ และพระปรีชาสามารถ และพระวิสัยทัศน์ ที่ทรงมีต่อพสกนิกรและทิศทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนอุดมการณ์หลักของรัฐ คือ อุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์

ในขณะที่อุดมการณ์ "เศรษฐกิจพอเพียง" ซึ่งกลายเป็นบทสรุปของอุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริในยุคปัจจุบัน กลับมีลักษณะการวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาของรัฐและระบบทุนนิยม โดยนำเสนอตัวแบบการพัฒนาในรูปแบบของทฤษฎีใหม่เพื่อเปลี่ยนวิถีการผลิตของเกษตรกรในภาคเกษตรกรรมของประเทศภายใต้โครงสร้างการดำเนินการของระบบราชการ

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริยังสอดคล้องกับทัศนะของกรัมชี่ที่เสนอว่า "อุดมการณ์มีความเป็นอิสระระดับหนึ่ง" (the relative autonomous of Ideology) จากโครงสร้างเศรษฐกิจ นอกจากนี้

อุดมการณ์ยังเป็นกระบวนการ (Process) ที่มีลักษณะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลมาจากการปะทะ ประสาน ระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม อุดมการณ์เป็นเหมือนสนามรบ เหมือนการต่อสู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องระหว่างโลกทัศน์สองส่วน คือโลกทัศน์ของผู้เสียผลประโยชน์ในความสัมพันธ์ และโลกทัศน์ของผู้ได้ประโยชน์ในความสัมพันธ์ และรวมถึงการปะทะกันระหว่างองค์ประกอบย่อยภายในอุดมการณ์ (นลินี ตันธุวนิตย์ 2536: 2)

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริมีความเป็นอิสระระดับหนึ่งจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ แต่ยังคงเป็นอุดมการณ์ที่มีปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม วัฒนธรรมเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเผยแพร่และจำกัดอุดมการณ์ อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องผ่านปฏิบัติการในลักษณะของกิจกรรมการพัฒนาที่ถูกผลิตขึ้นในนามของโครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นผลมาจากการปะทะ ประสาน ระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม ทั้งอุดมการณ์ทางการเมือง อุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจ อุดมการณ์รัฐ อุดมการณ์ขบวนการที่ต่อต้านรัฐ และอุดมการณ์พุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามบริบทของสถานการณ์ในขณะนั้น

ปริมณฑลของการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในแต่ละยุคชี้ให้เห็นถึงสนามความขัดแย้ง และการปะทะ ประสานกัน ระหว่างอุดมการณ์โครงการพระราชดำริกับอุดมการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในคู่ความสัมพันธ์หลากหลายระดับ ทั้งจากความขัดแย้งและประสานกันของชนชั้นในแง่ของความสัมพันธ์ในผู้ผลิตอุดมการณ์และผู้ปฏิบัติการของอุดมการณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางสังคมที่มีทัศนะและผลประโยชน์ที่แตกต่างกันปรากฏในคู่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้นำรัฐบาล ข้าราชการ ปัญญาชน เทคโนแครต ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ราษฎร ซึ่งประกอบด้วยเกษตรกรและชาวเขา ขบวนการต่อต้านรัฐ เป็นต้น

จากมุมมองการวิเคราะห์อุดมการณ์ที่ชี้ว่า เราสามารถแบ่ง

ออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ หรืออุดมการณ์หลัก (Dominant Ideology) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่สามารถสถาปนาความเป็นเจ้า (hegemony) เหนืออุดมการณ์อื่นๆ ในสังคม ทำหน้าที่ในการธำรงรักษาและค้ำจุนระบบเดิม โดยมักได้รับการเผยแพร่ถ่ายทอดจากกลไกรัฐ และอุดมการณ์ประเภทที่สอง ได้แก่ อุดมการณ์เพื่อการต่อต้านอำนาจในระบบ หรืออุดมการณ์ต่อต้าน ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายระบบเดิม และนำเสนอภาพของสังคมใหม่ที่ดีกว่า อุดมการณ์ต่อต้านยังเป็นเนื้อหาสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ แต่เมื่อนำมุมมองดังกล่าวมาพิจารณาอุดมการณ์ที่เผยแพร่ผ่านโครงการพระราชดำริ กลับพบลักษณะสองด้านของอุดมการณ์ที่ย้อนแย้งภายในตัวเอง เนื่องจากองค์ประกอบของอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริมีทั้งมิติที่หนุนเสริมอุดมการณ์รัฐ และมิติที่วิพากษ์อุดมการณ์รัฐ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริมีองค์ประกอบของอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และอุดมการณ์การพัฒนา ในขณะที่องค์ประกอบของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมเป็นอุดมการณ์ที่หนุนเสริมอุดมการณ์หลัก ได้แก่ อุดมการณ์ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ซึ่งทำหน้าที่ในการธำรงรักษา และค้ำจุนระบบเดิม โดยอาศัยกลไกรัฐในการเผยแพร่อุดมการณ์ แต่องค์ประกอบของอุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริ กลับมีทั้งลักษณะในการวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาของรัฐในระบบทุนนิยม จุดอ่อนของระบบราชการที่มีลักษณะแยกส่วน ขาดการประสานงาน โดยนำเสนอตัวแบบของการพัฒนาที่มีลักษณะประสานการดำเนินการของหน่วยงานราชการอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งมีบทบาทในการหนุนเสริม และเติมเต็มช่องว่างให้กับการพัฒนาของรัฐ

โครงการพระราชดำริมีโครงสร้างและกลไกการดำเนินงานหลักภายใต้ระบบราชการ ซึ่งเป็นเครื่องมือและกลไกของอำนาจรัฐ ทั้งยังมีการเผยแพร่อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ในฐานะ

พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกร และทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของรัฐ ภายใต้อุดมการณ์ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นหลัก ควบคู่ไปกับโครงสร้างการดำเนินการผ่านองค์กรเอกชน ซึ่งทำหน้าที่เติมเต็มการพัฒนาของรัฐ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างราบรื่น

โครงการพระราชดำริยุคแรกเริ่ม: การช่วงชิงการนำกับรัฐเผด็จการทหารยุคจอมพล ป.

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในแต่ละยุคสมัย มีการช่วงชิงการนำภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองของสังคมในช่วงขณะนั้น

จากการศึกษาการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพัฒนาการของโครงการพระราชดำริในยุคก่อกำเนิด มีระยะเวลาครอบคลุมระหว่างปี พ.ศ. 2494-2500 ตรงกับสมัยรัฐบาลเผด็จการทหารนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม การดำเนินโครงการพระราชดำริเพื่อสถาปนาพระราชอำนาจนำ และการเผยแพร่อุดมการณ์ในยุคแรกเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขจำกัดจากปัจจัยทางด้านการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยด้านความสัมพันธ์ที่ไม่ลงรอยราบรื่นระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับรัฐบาลเผด็จการทหารนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้นำของคณะราษฎร

ปัจจัยทางการเมืองที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช มาสู่ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลสำคัญต่อการจำกัดบทบาทและสถานะทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์ รวมถึงการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ อันเป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างของการดำเนินโครงการพระราชดำริ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในยุคนี้ เกิดขึ้นท่ามกลางการ

ช่วงชิงการนำกับรัฐบาลเผด็จการทหารนำโดย จอมพล ป. ส่งผลสำคัญ และเป็นอุปสรรคในการสถาปนาพระราชอำนาจนำในการดำเนินโครงการพระราชดำริและการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริอย่างมีนัยสำคัญ

จอมพล ป. พยายามสถาปนานำด้วยการชู "ระบอบรัฐธรรมนูญ" ขึ้นมาแทนที่สถาบันกษัตริย์ ทั้งยังเน้นบทบาทความเป็นผู้นำของตนในฐานะผู้นำของประเทศขึ้นมาแทนที่บทบาทของพระมหากษัตริย์ จอมพล ป. ช่วงชิงอำนาจนำ และเผยแพร่อุดมการณ์ของตนด้วยการยึดกุมกลไกอำนาจรัฐ ทั้งกลไกด้านการปราบปราม ได้แก่ กองทัพและตำรวจ กลไกทางอุดมการณ์ ได้แก่ สถาบัน และองค์กรทางสังคมของรัฐ และระบบราชการ รวมถึงการแย่งยึดพื้นที่สาธารณะซึ่งเป็นช่องทางในการสถาปนาอำนาจนำ และเผยแพร่อุดมการณ์ด้วยการควบคุมสื่อมวลชน ทั้งหนังสือพิมพ์ สถานีวิทยุกระจายเสียง และสถานีวิทยุโทรทัศน์ ให้กลายเป็นกระบอกเสียงของรัฐ ควบคู่การดำเนินกิจกรรมในมิติเชิงวัฒนธรรมในด้านต่างๆ ทำให้อุดมการณ์ของตนกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน ปัจจัยดังกล่าวส่งผลต่อการจำกัดการเติบโตของการเผยแพร่อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบโต้ต่อสถานการณ์อันเป็นเงื่อนไขข้อจำกัดทั้งในเชิงโครงสร้าง และการสถาปนาอำนาจนำของจอมพล ป. ด้วยการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาเชิงสังคมสงเคราะห์ และสื่อมวลชนส่วนพระองค์ ปฏิบัติการเพื่อสถาปนาอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริในยุคนี้ยังคงไม่ได้รับการสนับสนุน ทั้งยังถูกจำกัดจากรัฐบาลเผด็จการทหารทั้งในด้านงบประมาณการดำเนินโครงการพระราชดำริ ไม่ปรากฏบทบาทในการผลักดันให้เกิดการประสานการพัฒนาที่นำเสนอผ่านโครงการพระราชดำริกับการดำเนินการของรัฐบาล และการประสานบทบาทของระบบราชการเข้ากับการดำเนินโครงการพระราชดำริอย่างเด่นชัด

โครงการพระราชดำริในยุคแรกจึงมีลักษณะเป็น "โครงการ

ตามพระราชประสงค์" ซึ่งเป็นโครงการที่ทรงศึกษาและทดลองปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ ทรงใช้โครงสร้างและเครือข่ายองค์กรส่วนพระองค์ ได้แก่ สำนักพระราชวัง และสำนักราชเลขาธิการดำเนินงาน งบประมาณในการดำเนินโครงการมาจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ร่วมกับการระดมทุนจากพสกนิกร มีหน่วยงานราชการเพียงบางหน่วยงานที่ดำเนินการสนองโครงการพระราชดำริ เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวร

ในมิติของการเผยแพร่อุดมการณ์ โครงการพระราชดำริในยุคนี้ยังคงไม่สามารถมีบทบาทและพื้นที่ทางสังคมได้อย่างกว้างขวาง ทั้งยังไม่สามารถประสานเข้ากับรัฐเผด็จการที่เน้นบทบาทความเป็นผู้นำของรัฐบาลได้อย่างเต็มที่ การดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคแรกเริ่มจึงเป็นผลสำคัญจากการตอบโต้ต่อเงื่อนไขอันเป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง และข้อจำกัดดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์เพื่อตอบโต้กับสถานการณ์ทางการเมือง และการพัฒนาเศรษฐกิจในทิศทางของรัฐบาล

การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริด้วยการสร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมของยุคนี้ยังคงมีความจำกัด ส่งผลให้ปฏิบัติการในเครือข่ายของปัญญาชนของโครงการพระราชดำริไม่สามารถเผยแพร่อุดมการณ์ได้อย่างกว้างขวางสู่สาธารณะ อุดมการณ์ "กษัตริย์นักพัฒนา" ที่เพิ่งเริ่มก่อตัวขึ้นในยุคแรกจึงเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ช่วงชิงพื้นที่สาธารณะกลับคืนมาจากรัฐบาลเผด็จการทหารนำโดยจอมพล ป.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อสถาปนาพระราชอำนาจนำ และเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ควบคู่ไปกับการสร้างสายสัมพันธ์ทางตรงกับหน่วยงานราชการ และพสกนิกร ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ นับแต่ทรงเสด็จนิวัตพระนครเป็นการถาวรในปี พ.ศ. 2494 ในหลาย

ลักษณะ อาทิ การเสด็จเยี่ยมราษฎรเป็นการส่วนพระองค์ โดยคงจำกัดพื้นที่อยู่บริเวณภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อันเป็นสถานที่ใกล้กับพระราชวัง

กิจกรรมการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ ประการแรก ได้แก่ โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ อาทิ โครงการประมงพระราชทาน การระดมทุนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านสาธารณสุข การพระราชทานทุนการศึกษาแก่นักศึกษาแพทย์ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ การพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การสร้างถนนให้แก่หมู่บ้านห้วยมงคล และโครงการฝนหลวง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มโครงการพระราชดำริเพื่อช่วงชิงพื้นที่สาธารณะท่ามกลางการควบคุมสื่อมวลชนของรัฐด้วยการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคแรกเริ่ม โดยมีสื่อสำคัญ 2 ประเภท ได้แก่ การจัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงส่วนพระองค์ “สถานี อ.ส. พระราชวังดุสิต” และการจัดทำภาพยนตร์ส่วนพระองค์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่และไหลเวียนของอุดมการณ์โครงการพระราชดำริต่อพสกนิกร

ปฏิบัติการครองอำนาจนำของโครงการพระราชดำริในยุคนี้ยังประกอบไปด้วยกระบวนการสร้างสายสัมพันธ์ หรือกลุ่มทางประวัติศาสตร์ (Historical Bloc) โดยอาศัยปัญญาชนเป็นตัวเชื่อมประสาน ผ่านการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ ได้แก่ การสร้างสายสัมพันธ์ส่วนพระองค์กับกลุ่มทางสังคมต่างๆ ผ่านการดำเนินกิจกรรมของสถานีวิทยุ อ.ส. อาทิ การจัดรายการวิทยุเพื่อเผยแพร่ความรู้ กระจายข่าวสารการดำเนินกิจกรรม การระดมทุนเพื่อการบริจาค รวมทั้งกิจกรรมการก่อตั้งวงดนตรี “อ.ส.วันศุกร์” บรรเลงดนตรีร่วมกันเพื่อออกอากาศทางสถานีวิทยุส่วนพระองค์ทุกวันศุกร์ โดยมีกลุ่มที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มเจ้านาย นักเรียน นิสิต นักศึกษา และเครือข่ายองค์กรเอกชนในพระบรมราชูปถัมภ์ หน่วย

งานราชการ สถาบันการศึกษา องค์กรด้านศาสนา และข้าราชบริพาร การดำเนินโครงการพระราชดำริในลักษณะดังกล่าวได้เปิดพื้นที่สาธารณะให้แก่การเผยแพร่อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ และพื้นที่ทางสังคมให้แก่สถาบันกษัตริย์ ซึ่งส่งผลต่อการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

ปัจจัยด้านเงินทุนที่หล่อเลี้ยงการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้ ได้แก่ การจัดสรรพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และการระดมทุนจากพสกนิกร ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ การระดมทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริผ่านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ จนเกิดเป็นประเพณี "การทำบุญร่วมกับในหลวง"

ในการวิเคราะห์มิติด้านอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ กระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ (War of Position) ของอุดมการณ์ ประกอบไปด้วย กระบวนการรื้อโครงสร้างของอุดมการณ์สายหลัก แยกแยะ และวิเคราะห์บางองค์ประกอบของอุดมการณ์สายหลัก ตลอดจนวิพากษ์กระบวนการทางสังคมที่อุดมการณ์นั้นดำรงอยู่ (disarticulation) และกระบวนการสร้างหรือตีความองค์ประกอบของอุดมการณ์นั้นใหม่ (rearticulation)

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ มีกระบวนการต่อสู้เพื่อสถาปนาอำนาจนำด้วยการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจของมวลชนด้วยการดำเนินโครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นการวิพากษ์ข้อจำกัดของการดำเนินการพัฒนาของรัฐ ที่ไม่สามารถสนองตอบความขาดแคลนปัจจัยด้านสาธารณสุขและสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานแก่พสกนิกร ทั้งยังชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของรัฐบาลในการเข้าถึงประชาชนในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ ทำให้ไม่สามารถระดมทุนจากประชาชนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมของรัฐ การดำเนินโครงการพระราชดำริด้านการสื่อสารยังเป็นการเอาชนะข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากรัฐบาลเผด็จการทหารที่ควบคุมช่องทางในการสื่อสารสาธารณะให้กลายเป็นกระบอกเสียงของรัฐ การดำเนิน

โครงการพระราชดำริด้านสื่อมวลชนส่วนพระองค์ยังสร้างพื้นที่สาธารณะใหม่ให้แก่การสื่อสารของพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร ทั้งยังสามารถสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับพสกนิกรจำนวนหนึ่งในการดำเนินโครงการพระราชดำริ

ในกระบวนการวิพากษ์รัฐประกอบด้วยกระบวนการสร้างหรือตีความองค์ประกอบของรัฐเผด็จการ ที่สถาบันกษัตริย์ไม่เพียงแต่มีบทบาทจำกัดอยู่เพียงการเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอุดมการณ์ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในฐานะศูนย์รวมจิตใจที่ยึดโยงกลุ่มทางสังคมต่างๆ เท่านั้น แต่ยังทรงทำหน้าที่ในการเติมเต็มบทบาทอันเป็นข้อจำกัดของรัฐผ่านการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริด้วย

โครงการพระราชดำริยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง: การประสานกับรัฐเผด็จการทหาร เพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์

การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคต่อมา ได้แก่ ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ในช่วงปี พ.ศ. 2501-2523 โครงการพระราชดำริในยุคนี้มีความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญจากบริบททางการเมืองภายหลังรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

รัฐบาลภายใต้การนำของสฤษดิ์ได้นำพระมหากษัตริย์มาเป็นฐานทางการเมือง ด้วยการเชิดชูและเพิ่มบทบาทของสถาบันกษัตริย์ให้กลับมาเป็นสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองในระบอบเผด็จการของตน ส่งผลให้บทบาทและพระราชอำนาจนำของพระมหากษัตริย์ได้รับการสถาปนาและสร้างใหม่ในหลายลักษณะ

สฤษดิ์รื้อฟื้นและสร้างใหม่ประเพณีและพระราชพิธีที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งการสถาปนาสายสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกองทัพในระบอบรัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการ

การรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมาแก้ไข และนำมาใช้อีกครั้งในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 โดยขยายความให้ครอบคลุมถึงการกระทำผิดต่อความมั่นคงของชาติ ล้วนส่งผลอย่างมีนัยสำคัญในการสร้างบทบาทและหน้าที่ทางสังคมการเมืองแก่สถาบันกษัตริย์ในลักษณะใหม่ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของ "กษัตริย์นักพัฒนา" ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ

บทบาทและพระราชอำนาจนำในทางการเมืองของพระมหากษัตริย์สูงขึ้นอย่างเด่นชัดภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระราชอำนาจนำด้วยการสร้างความสัมพันธ์เพื่อเชื่อมโยงกับกลุ่มทางสังคมที่หลากหลาย อาทิ กลุ่มผู้นำรัฐบาลเผด็จการ อำนาจนิยมทหาร และพลเรือน ส่งผลให้การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้ได้รับความสนับสนุนภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานของภาครัฐ ผ่านระบบราชการ

ประเพณีต่างๆ ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับการดำเนินโครงการพระราชดำริ อาทิ ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยือนราษฎรในชนบท ก่อให้เกิดการสร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับข้าราชการหัวเมืองและราษฎรในชนบท ประเพณีการนำพระราชอาคันตุกะไปเยี่ยมชมโครงการพระราชดำริ ส่งผลให้โครงการพระราชดำริเป็นลักษณะเด่นอันเป็นเอกลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

การดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างระบบราชการของรัฐเผด็จการมีทั้งมิติของการประสานและการช่วงชิงอำนาจนำกับโครงการพระราชดำริ มิติของการประสานกันของการพัฒนาในโครงการพระราชดำริและการพัฒนาของรัฐ ส่งผลให้บทบาทและการเผยแพร่อุดมการณ์ "กษัตริย์นักพัฒนา" ได้รับการหนุนเสริมในฐานะบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกร และเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ปัจจัยดังกล่าวก่อให้เกิดการพัฒนาเงื่อนไขในการสร้างบทบาททางสังคม การเมือง ของสถาบันกษัตริย์ ควบคู่ไป

กับการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ด้วยความรุนแรง

การเติบโตของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ และการเผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมยังได้รับการหนุนเสริมจากสถานการณ์ทางการเมืองทั้งจากปัจจัยภายในประเทศ และการเมืองระหว่างประเทศ ในการต่อสู้ของอุดมการณ์ทุนนิยมเสรี และสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทำให้โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคนี้มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทยทั้งในมิติด้านการพัฒนา และมิติในการเผยแพร่อุดมการณ์

ปัจจัยการเมืองระหว่างประเทศที่ส่งผลต่อการเมืองภายในของไทยในยุคนี้ ได้แก่ บรรยากาศทางการเมืองในยุคสงครามเย็นภายใต้การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างประเทศคอมมิวนิสต์ที่นำโดยรัสเซียและจีน กับประเทศทุนนิยมเสรีที่นำโดยสหรัฐอเมริกา ประกอบกับการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายภายในประเทศที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้รัฐบาลไทยได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณและโครงการทั้งด้านการทหาร และการพัฒนาโครงสร้างด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานจากประเทศสหรัฐอเมริกา ในการต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาในสังคมไทยทั้งจากภาครัฐบาล และโครงการพระราชดำริ ทำให้โครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคนี้มีลักษณะเฉพาะรูปแบบหนึ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็น "โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคง"

การดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้ เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์การต่อสู้อย่างรุนแรงกับขบวนการคอมมิวนิสต์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริเพื่อตอบโต้ต่อสถานการณ์ในช่วงนี้ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ **(1) โครงการพระราชดำริด้านสังคมสงเคราะห์ (2) โครงการพระราชดำริด้านการเกษตรและการพัฒนาชนบท และ (3) โครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาที่ประสานกับทหารและตำรวจเพื่อ**

ความมั่นคง หรือโครงการพระราชดำริด้าน "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" อาทิ การพระราชทานยุทธศาสตร์ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" การพัฒนาอาวุธยุธโธปกรณ์ การพระราชทานขวัญและกำลังใจแก่ทหารและตำรวจ การสร้างสายสัมพันธ์กับองค์กรจัดตั้งภายในระบบราชการ ได้แก่ ลูกเสือชาวบ้าน และตำรวจตระเวนชายแดน เป็นต้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการดำเนินโครงการพระราชดำริเพื่อตอบโต้กับสถานการณ์ทางการเมืองในยุคนี้

เมื่อวิเคราะห์ในมิติอุดมการณ์ ปัจจัยหลักในการขับเคี่ยวระหว่างอุดมการณ์และการสถาปนาพระราชอำนาจนำของพระราชดำริในยุคนี้คือ อุดมการณ์การพัฒนาของรัฐเผด็จการที่เน้นการพัฒนาในระบบทุนนิยมเพื่อการปราบปรามคอมมิวนิสต์ กับอุดมการณ์ทางการเมืองของขบวนการฝ่ายซ้าย ที่ยึดอุดมการณ์สังคมนิยม ซึ่งมีนัยยะของการต่อต้านรัฐและระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริกับอุดมการณ์การพัฒนาของรัฐเผด็จการ มีทั้งลักษณะที่หนุนเสริมซึ่งกันและกัน และมีลักษณะที่ปะทะขัดแย้งกัน ผลจากกระบวนการดังกล่าวทำให้อุดมการณ์และปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการด้านการพัฒนาของรัฐ

"การพัฒนา" ของโครงการพระราชดำริ และ "การพัฒนา" ของรัฐบาลนั้น ต่างมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือ ความต้องการในการแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคง และการช่วงชิงมวลชนกลับคืนมาจากกลุ่มที่มีอุดมการณ์ต่อต้านรัฐของขบวนการฝ่ายซ้าย การประสานกันของอุดมการณ์และแนวทางการพัฒนาของโครงการพระราชดำริและรัฐบาลเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดจากการดำเนินยุทธศาสตร์ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ในช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เพื่อแก้ปัญหาระยะยาวของการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์

ในขณะเดียวกัน "การพัฒนา" ของโครงการพระราชดำริยังคง

มีมิติของการปะทะกับ "การพัฒนา" ของรัฐ ดังปรากฏว่า การพัฒนาของโครงการพระราชดำริ มีลักษณะการวิพากษ์ระบบการพัฒนาของรัฐที่ล้มเหลวจากปัจจัยอันเป็นข้อจำกัดของระบบราชการที่แยกส่วน ขาดการประสานงานอย่างเป็นระบบในการตอบโต้ต่อปัญหาของกลุ่มมวลชนเป้าหมาย อันได้แก่ เกษตรกร และชาวเขาในภาคเหนือ ซึ่งเป็นพื้นที่ในชนบทที่ห่างไกล ทำให้กลายเป็นปัจจัยด้านกลับที่หนุนเสริมการเติบโตของอุดมการณ์ต่อต้านรัฐ ที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ภายใต้กระบวนการของการดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริ ได้ก่อให้เกิดการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร โดยผ่านโครงสร้างการดำเนินงานในระบบราชการ ซึ่งประกอบไปด้วย ปัญญาชน ข้าราชการ และเทคโนแครตในหน่วยงานราชการ กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์โดยอาศัยปัญญาชนปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในยุคนี้ กลุ่มปัญญาชนที่ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมประสาน ได้แก่ กลุ่มปัญญาชน ข้าราชการ และเทคโนแครตในหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานที่ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาด้านการเกษตรและชลประทาน สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันการศึกษา ข้าราชการในท้องถิ่น กลุ่มปัญญาชนในองค์กรส่วนพระองค์ กลุ่มทหารกองทัพ และตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การดำเนินโครงการพัฒนาในยุคนี้มีความเป็นไปได้ กลุ่มปัญญาชนนอกระบบราชการที่สนับสนุนอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และกลุ่มผู้นำทางศีลธรรมได้แก่ พระสงฆ์ รวมทั้งกลุ่มมวลชนจัดตั้งที่ตอบโต้ขบวนการต่อต้านรัฐ โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ เกษตรกร และชาวเขาในภาคเหนือ

ปัจจัยสำคัญในการสถาปนาพระราชอำนาจนำ และการเผยแพร่อุดมการณ์โครงการพระราชดำริในยุคนี้ ได้แก่ กระบวนการผลิตซ้ำ และเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านสื่อมวลชนกระแสหลักภายใต้การควบคุมของรัฐบาลและระบบทุนนิยม ซึ่งปัจจัยสำคัญ

ประการหนึ่งในการกำหนดทิศทางการนำเสนอพระราชกรณียกิจภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นิยม เป็นผลมาจากการรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ โดยขยายขอบเขตมาสู่ประเด็นความมั่นคงของชาติ เพื่อปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์และศัตรูทางการเมืองของรัฐ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นักพัฒนา ได้ประสานกับโครงสร้างและกระบวนการพัฒนาของรัฐ จนกระทั่งกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาของหน่วยงานราชการ กระบวนการดังกล่าวเป็นผลสำคัญมาจากการเติบโตของโครงการพระราชดำริด้านการพัฒนาภายใต้โครงสร้างระบบราชการ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา การเติบโตของโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างการดำเนินการของระบบราชการ ทำให้โครงการพระราชดำริได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาของรัฐ แต่เป็นอิสระระดับหนึ่งจากการกำหนดของผู้นำรัฐบาล

การเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาในโครงการพระราชดำริ การสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม และการสถาปนาพระราชอำนาจนำในยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ปรากฏผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริร่วมกับหน่วยงานราชการ ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน กลุ่มมวลชนจัดตั้งฝ่ายขวา และกลุ่มองค์กรด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งบางองค์กรได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมูลนิธิในพระบรมราชูปถัมภ์อย่างกว้างขวาง และได้กลายเป็นฐานรากสำคัญในการสนับสนุนการปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามแนวพระราชดำริในยุคต่อมาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การดำเนินโครงการพระราชดำริยังได้รับความสนับสนุนจากพสกนิกร และองค์กรทั้งในและนอกเครือข่าย ในการสนองพระราชดำริให้ปรากฏเป็นรูปธรรมในรูปแบบต่างๆ ประกอบกับกระบวนการผลิตซ้ำ และเผยแพร่พระราชกรณียกิจผ่านสื่อมวลชนกระแสหลักภายใต้การควบคุมของรัฐบาลและระบบทุนนิยม ทิศทางการนำ

เสนอโครงการพระราชดำริเป็นผลมาจากปัจจัยการควบคุมทิศทางการนำเสนอสถาบันกษัตริย์ผ่านสื่อมวลชนของรัฐบาลเผด็จการทหาร ด้วยการรื้อฟื้นกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และนำมาขยายขอบเขตสู่ประเด็นความมั่นคงของชาติ เพื่อปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์และศัตรูทางการเมืองของรัฐ

จากปัจจัยทั้งในด้านการประสานกันของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริกับรัฐ การประสานกับรัฐเผด็จการทหารเพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ ประกอบกับการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ผ่านเครือข่ายที่กว้างขวางจากปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการดำเนินโครงการพระราชดำริ ทำให้การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริที่เกิดขึ้นในยุคนี้ มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทยทั้งในมิติด้านการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" ที่นำเสนอแนวทางการพัฒนาเป็นการช่วงชิงอำนาจในระยะยาว และมิติในการเผยแพร่อุดมการณ์ที่ทำให้พระมหากษัตริย์กลายเป็นทั้งสัญลักษณ์ของชาติในทางอุดมการณ์ควบคู่กับการเน้นย้ำถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการเป็นนักพัฒนาที่เข้าถึงราษฎร อย่างไรก็ตาม การสถาปนาพระราชอำนาจนำยังคงไม่สามารถเอาชนะปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างที่ขาดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการสนองพระราชดำริอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ทำให้โครงการพระราชดำริมีลักษณะแยกส่วน และบางครั้งขาดการประสานงานระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับหน่วยงานราชการและระหว่างหน่วยงานราชการในการดำเนินโครงการพระราชดำริ

โครงการพระราชดำริยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน: การชี้นำรัฐราชการ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริใน *ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน* ตรงกับการดำเนินโครงการพระราช

ดำริในช่วงปี พ.ศ. 2524-2530 ซึ่งเป็นกับยุคปลายของสถานการณ์ความรุนแรงในการต่อสู้ของสงครามอุดมการณ์ระหว่างรัฐบาลกับขบวนการต่อต้านรัฐที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทั้งจากปัจจัยด้านสถานการณ์สากลและสถานการณ์ภายในของขบวนการฝ่ายซ้าย ประกอบกับบทบาททางด้านอุดมการณ์กษัตริย์นิยมของผู้นำรัฐบาลที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ส่งผลต่อการสถาปนาพระราชอำนาจนำในการพัฒนาของโครงการพระราชดำริในฐานะองค์กรประสานงานภายใต้โครงสร้างของระบบราชการ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในด้านการพัฒนาของโครงการพระราชดำริกับรัฐ เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างของระบบราชการ อันเป็นผลมาจากการปะทะ ประสานกันของการดำเนินการพัฒนาของรัฐ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ปรับเปลี่ยนทิศทางไปยังพื้นที่เป้าหมายในเขตชนบทที่ประสบปัญหาด้านความมั่นคง และจากการประสานแผนการพัฒนาเข้ากับการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์

รัฐบาลได้ดำเนินการจัดตั้ง "คณะกรรมการระดับชาติ" ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการต่างๆ และกำหนดงบประมาณเฉพาะแก่โครงการพระราชดำริ เพื่อสนองตอบต่อการปฏิบัติการเพื่อสนองโครงการพระราชดำริให้เป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพขึ้นในปี พ.ศ. 2524 เรียกว่า *"คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ"* (กปร.) โดยมี *"สำนักงานเลขานุการ กปร."* ทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการ ซึ่งต่อมาสำนักงานเลขานุการ กปร. ได้เติบโตและมีพัฒนาการขึ้นจนเป็นอิสระจากภาครัฐ และได้แยกออกมา จากนั้นจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น "สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" หรือ "สำนักงาน กปร." ในปี พ.ศ. 2534 การเกิดขึ้นของ กปร. นับเป็น "จุดเปลี่ยน" ครั้งสำคัญในด้านโครงสร้างการดำเนินงานของโครงการพระราชดำริ และเป็นการชี้ให้เห็นถึงบทบาทในการชี้นำรัฐราชการในการสถาปนาพระราชอำนาจนำใน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องจากแต่เดิมการดำเนินโครงการพระราชดำริเป็นเพียงการสนองแนวพระราชดำริโดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องอย่างแยกส่วน ขาดหน่วยงานเฉพาะเพื่อทำหน้าที่ในการประสานงาน อีกทั้งยังขาดแคลนงบประมาณเฉพาะที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล

บทบาทในการชี้นำรัฐราชการด้วยการสถาปนาพระราชอำนาจนำด้านการพัฒนา ก่อให้เกิดองค์กรประสานงานการดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างรัฐ เพื่อแก้ไขปัญหาในเชิงโครงสร้างของการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ขาดสายสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงการสถาปนาพระราชอำนาจนำในโครงการพระราชดำริกับระบบราชการ

การเกิดขึ้นของ “คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” (สำนักงาน กปร.) ในฐานะองค์กรระดับชาติที่ทำหน้าที่ประสานงานโครงการพระราชดำริ จึงเป็นภาพสะท้อนสำคัญของการสถาปนาพระราชอำนาจนำ และอุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานในระบบราชการ ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจนำของการประสานอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศควบคู่ไปกับการพัฒนาของรัฐ โดยมีการวิพากษ์กระบวนการพัฒนาของรัฐจากระบบราชการด้วยรูปแบบการดำเนินงานที่สามารถหลีกเลี่ยงข้อจำกัดในด้านระเบียบราชการ และความล่าช้าในการอนุมัติงบประมาณของรัฐด้วยการจัดสรรงบประมาณขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อให้โครงการพระราชดำริสามารถเริ่มดำเนินการได้ทันทีก่อนการอนุมัติงบประมาณปกติในปีงบประมาณถัดไป การเกิดขึ้นขององค์กรประสานงานยังส่งผลสำคัญต่อการเติบโตของโครงการพระราชดำริ และอุดมการณ์ “กษัตริย์นักพัฒนา” ซึ่งกลายเป็นอุดมการณ์อันทรงพลังยิ่งต่อการขับเคลื่อนทิศทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของสังคมไทย

การเกิดขึ้นขององค์กรประสานงาน ก่อให้เกิดการสร้างกลุ่ม

ทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริในรูปแบบของการประสานเครือข่ายผ่านผู้แทนองค์กรภายใต้โครงสร้างขององค์กรประสานงาน ทำให้อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริได้เชื่อมโยงผ่านปัญญาชนในโครงสร้าง สามารถแบ่งออกได้เป็น (1) ปัญญาชนในโครงสร้างขององค์กรส่วนพระองค์ ได้แก่ องคมนตรี สำนักราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง (2) ปัญญาชนในโครงสร้างของหน่วยงานราชการ ได้แก่ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เลขาธิการนายกรัฐมนตรี เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ (3) ปัญญาชนจากกองทัพ ได้แก่ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก และ (4) ปัญญาชนที่ทำหน้าที่เชื่อมประสาน จากสำนักงาน กปร. ได้แก่ เลขาธิการ กปร. รองเลขาธิการ กปร. และที่ปรึกษาด้านการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงาน กปร. โดยมีนายกรัฐมนตรี ผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศเป็นประธาน นอกจากนี้ยังปรากฏการสร้างเครือข่ายกับปัญญาชนกลุ่มอื่นๆ ผ่านการดำเนินโครงการการพัฒนาในรูปแบบของศูนย์ศึกษาการพัฒนา โดยโครงสร้างคณะทำงาน ได้แก่ กองทัพ หน่วยงานราชการในท้องถิ่น ผู้แทนจากสถาบันการศึกษา และปัญญาชนเกษตรกรของท้องถิ่น ผ่านการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์เพื่อเชื่อมโยงระหว่างปัญญาชน และมวลชน ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคนี้ ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาผ่านศูนย์ศึกษาการพัฒนา เนื่องจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นการจำลองโครงสร้างการพัฒนาตามแนวพระราชดำริทั้งในระดับโครงสร้าง ซึ่งประกอบด้วยกลไกรัฐ อันได้แก่ ระบบราชการหลากหลายหน่วยงาน ข้าราชการ และนักวิชาการท้องถิ่น ร่วมกันทำหน้าที่

ในการเผยแพร่อุดมการณ์ และปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริสู่เกษตรกรในท้องถิ่น

บทบาทสำคัญของศูนย์ศึกษาการพัฒนา คือ การทำหน้าที่เป็นแหล่งทรัพยากรทั้งในด้านบุคลากรและปัจจัยการผลิต ในการขับเคลื่อนอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ โดยมีกระบวนการแปรเปลี่ยนอุดมการณ์การพัฒนาไปสู่เกษตรกรด้วยปฏิบัติการจัดฝึกอบรมเพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดการพัฒนาตามแนวพระราชดำริไปสู่เกษตรกร ปัญญาชนในโครงสร้างของศูนย์ศึกษาการพัฒนาล้วนมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมต่อทางความคิด และในระดับปฏิบัติการด้วยการติดตาม สนับสนุน ส่งเสริม ด้านความรู้และปัจจัยการผลิตให้แก่กลุ่มเป้าหมาย คือเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการกับศูนย์ศึกษา

ปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ และการนำเสนอตัวแบบการพัฒนาในอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญ คือ (1) ปัจจัยด้านการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากหน่วยงานราชการ และ (2) ปัจจัยด้านอุดมการณ์และความเชื่อมั่นของเกษตรกรในการดำเนินกิจกรรมการผลิตในรูปแบบ “ทฤษฎีใหม่” ปัจจัยดังกล่าวส่งผลในลักษณะที่แตกต่างกันอันเป็นผลมาจากภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของเกษตรกร

อย่างไรก็ตาม การดำเนินโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างของหน่วยงานราชการ ก็ยังคงเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ไม่สามารถสนองพระราชดำริทั้งในด้านกฎเกณฑ์ ขั้นตอนที่ซับซ้อน และการใช้ระยะเวลาในการดำเนินการ การแก้ไขปัญหาของการดำเนินงานในระบบราชการจึงเกิดขึ้นด้วยการก่อตั้งโครงสร้างการดำเนินงานสนองพระราชดำริในรูปแบบของ “องค์กรเอกชน” ในยุคต่อมา

"เอ็นจีโอเจ้า": การสถาปนาอำนาจนำในด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์

การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในยุคสุดท้ายตรงกับ *ยุคกำเนิดองค์กรเอกชน* ได้แก่ การดำเนินโครงการพระราชดำริในช่วงปี พ.ศ. 2531-2546 การเกิดขึ้นขององค์กรเอกชนในฐานะการดำเนินงานเพื่อแก้ไขข้อจำกัดของการดำเนินงานของภาครัฐ สะท้อนให้เห็นพัฒนาการในเชิงโครงสร้าง และอุดมการณ์การพัฒนาของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริในขั้นสูงสุด การเกิดขึ้นของ "มูลนิธิชัยพัฒนา" นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของพัฒนาการการดำเนินกิจกรรมของโครงการพระราชดำริ อีกทั้งยังส่งผลสำคัญต่อการนิยามความหมายขององค์กรเอกชนด้านการพัฒนาในสังคมไทย กล่าวคือ มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาองค์กรแรกที่ดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาโดยพระมหากษัตริย์ ความเป็นเอกลักษณ์ของการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในรูปแบบองค์กรเอกชนของพระมหากษัตริย์ดังกล่าว เป็นภาพสะท้อนของการเติบโตของการสถาปนาพระราชอำนาจนำทั้งในด้านเศรษฐกิจ และอุดมการณ์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ ผ่านบทบาท "กษัตริย์นักพัฒนา" และการครองอำนาจนำของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมไทยอย่างสำคัญ

การสถาปนาพระราชอำนาจนำ และการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างการดำเนินการในลักษณะ *"องค์กรเอกชน"* ของมูลนิธิชัยพัฒนา ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในสังคมไทย เนื่องจากการดำเนินการของมูลนิธิชัยพัฒนามีมิติสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ในลักษณะหนุนเสริมการพัฒนาของโครงการพระราชดำริที่ดำเนินการภายใต้โครงสร้างระบบ

ราชการเป็นหลัก อีกทั้งยังมีบทบาทในการสนับสนุนการเผยแพร่อุดมการณ์ด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ "เศรษฐกิจพอเพียง" โดยมีรูปธรรมของกิจกรรมการพัฒนาในรูปแบบของ "ทฤษฎีใหม่" อย่างสำคัญ บทบาทดังกล่าวส่งผลสำคัญต่อการเติบโตของอุดมการณ์กษัตริย์นักพัฒนา และการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และอุดมการณ์การพัฒนาของโครงการพระราชดำริ

การดำเนินการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการเผยแพร่อุดมการณ์ และปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริ ภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานขององค์กรเอกชนในยุคนี้ เกิดขึ้นภายใต้บริบททางการเมืองสากลของการล่มสลายของอุดมการณ์ทางการเมืองแบบแบ่งขั้ว และการสิ้นสุดสงครามเย็นในปี พ.ศ. 2530 ในขณะเดียวกันสถานการณ์การเมืองภายในประเทศภายหลังการล่มสลายของขบวนการฝ่ายซ้ายที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทำให้ขบวนการต่อต้านรัฐไม่มีบทบาทอย่างมีนัยสำคัญต่อการสถาปนาพระราชอำนาจนำและการเผยแพร่อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริอีกต่อไป ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้พระมหากษัตริย์และสถาบันกษัตริย์ดำรงบทบาทและสถานะสูงสุดทั้งในทางสังคม การเมือง และในมิติทางอุดมการณ์ การเติบโตของอุดมการณ์กษัตริย์นิยม และการเชิดชูบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะอัตลักษณ์ของชาติได้กลายเป็นอุดมการณ์หลักที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม โดยถูกผลิตซ้ำและตอกย้ำด้วยกลไกของรัฐ อาทิ หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน และองค์กรเอกชนจำนวนหนึ่งซึ่งมีสายสัมพันธ์ทางตรง และทางอ้อมต่อสถาบันกษัตริย์

ปัจจัยการสถาปนาพระราชอำนาจนำในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้นำรัฐบาล ดำเนินไปภายใต้โครงสร้างการสนองการพัฒนาตามแนวพระราชดำริผ่านองค์กรประสานงานโครงการพระราชดำริภายใต้โครงสร้างรัฐ ประกอบกับการสร้างสายสัมพันธ์ทางสังคมผ่านกลุ่มต่างๆ อย่างกว้างขวางจากการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา การสถาปนาอำนาจนำด้วยการ

ยึดกุมกลไกรัฐผ่านการประสานงานขององค์กรประสานงานในโครงสร้างรัฐ และความสามารถในการระดมทรัพยากรของรัฐเพื่อสนองแนวนโยบายการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ รวมถึงกำเนิดมูลนิธิชัยพัฒนาในฐานะเอ็นจีโอซึ่งปราศจากข้อจำกัดในลักษณะหน่วยงานราชการ ทำให้การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านกิจกรรมด้านการพัฒนาของพระมหากษัตริย์ในยุคนี้เติบโตขึ้นภายใต้บริบทที่การสถาปนาพระราชอำนาจนำเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่เหนือรัฐและชาติ ทั้งในมิติเชิงอุดมการณ์และปฏิบัติการ กล่าวคือ ทรงสถาปนาพระราชอำนาจนำเหนือสังคมไทยภายใต้เงื่อนไขของการดำรงสถานะสูงสุดในการเป็นศูนย์รวมในเชิงอุดมการณ์ และปฏิบัติการผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริในหลายลักษณะที่ปราศจากข้อจำกัดโดยเงื่อนไขต่างๆ โดยมีสำนักงาน กปร. และ มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นรูปธรรมที่เด่นชัดที่สุดในกรณีดังกล่าว อีกทั้งปัจจัยด้านการสนับสนุนของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมได้หยั่งรากฝังลึกโดยปราศจากการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจนำในทางอุดมการณ์ทั้งในระดับสากลและภายในประเทศ

กระบวนการสถาปนาอำนาจนำทางอุดมการณ์และปฏิบัติการของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดภายใต้แนวพระราชดำริ "เศรษฐกิจพอเพียง" ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 และได้บรรลุจุดสูงสุดเมื่ออุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริได้รับการอัญเชิญมาเป็น "ยุทธศาสตร์แห่งชาติ" ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยการผลักดันของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จากความร่วมมือของหน่วยงานราชการ นักวิชาการ ปัญญาชน ทั้งจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการโดยชนชั้นกลางอย่างกว้างขวาง

ปรากฏการณ์การครองอำนาจนำด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ เป็นผล

สำคัญจากการปะทะ และประสานกันของ "การพัฒนา" ที่นำเสนอโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการปรับทิศทางการพัฒนาของรัฐบาลภายหลังการเกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ที่เปิดโอกาสให้กระแสการวิพากษ์การพัฒนาระบบทุนนิยมได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวและผิดพลาดในเชิงนโยบายและทิศทางการพัฒนาของรัฐ การก่อตัวของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะสำคัญคือ การวิพากษ์ระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการส่งออก ส่งผลให้เกิดการเติบโตของลัทธิบริโภคนิยม และมีการประสานอุดมการณ์พุทธศาสนา ได้แก่ การรู้จักประหยัด และพอเพียง มีความประมาณในการผลิตและการบริโภคเพื่อความ "พออยู่ พอกิน" อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจพอเพียงมิได้นำเสนอการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิต และการต่อต้านระบบทุนนิยมอย่างสุดขั้ว

การกำหนดทิศทางการพัฒนาเพื่อสนองแนวพระราชดำริของรัฐบาลและหน่วยงานราชการในระดับนโยบาย เริ่มปรากฏให้เห็นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 และมีความสืบเนื่องมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ในขณะเดียวกันก็เกิดการเชื่อมประสานในระดับอุดมการณ์กับแนวทางการพัฒนาที่เสนอโดยปัญญาชน และกลุ่มผู้มีบทบาทในฐานะนักคิดของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่ง ที่ดำเนินการพัฒนาตามแนวทางที่เรียกว่า "วัฒนธรรมชุมชน" ซึ่งได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาในลักษณะวิพากษ์รัฐ โดยมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ปรากฏการณ์การประสานกันของอุดมการณ์การพัฒนาของพระมหากษัตริย์ รัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นผลสำคัญจากบริบททางการเมืองที่เกิดภาวะล่มสลายของอุดมการณ์ทางการเมืองแบบแบ่งขั้ว

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และเครือข่ายปัญญาชนของโครงการพระราชดำริ ในยุคกำเนิดองค์กรเอกชน มี

ลักษณะการสร้างกลุ่มในลักษณะการประสานระหว่างกลุ่มองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมในโครงการพระราชดำริได้แก่ **(1) หน่วยงานราชการ** ผ่านการประสานงานของสำนักงาน กปร. **(2) กลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น (3) แกนนำเกษตรกร** และ **(4) หน่วยงานราชการท้องถิ่น**ผ่านการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ **(5) กลุ่มองคมนตรีในฐานะผู้แทนพระองค์** และเป็นกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในมูลนิธิชัยพัฒนาและดูแลโครงการพระราชดำริที่ได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังพบ **(6) การประสานในระดับอุดมการณ์กับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง**

การเติบโตของการสถาปนาพระราชอำนาจนำในด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์การพัฒนาภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นิยมผ่านการดำเนินทิศทางการพัฒนา เป็นภาพสะท้อนถึงการครองอำนาจนำในทางอุดมการณ์ของอุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมไทย นับแต่จุดเริ่มต้นของการผลักดันทิศทางการพัฒนาผ่านกลไกรัฐของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาจนถึงปัจจุบันภายใต้การแก้ไขปัญหาอันเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่เป็นมรดกทางการเมืองในระบอบกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional monarchy)

การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในโครงการพระราชดำริได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โครงการพระราชดำริเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการที่ทำให้อุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีความเป็นเหตุผล และสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่ของพระมหากษัตริย์ภายใต้แนวคิดที่ว่า “พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาในฐานะเป็นผู้ทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎร” ควบคู่ไปกับการส่งเสริมบทบาท “กษัตริย์นักพัฒนา” การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในโครงการพระราชดำริจึงเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสถาปนาพระราชอำนาจนำด้านอุดมการณ์ของกษัตริย์นิยมในสังคมไทย บทบาท ความสำคัญ และ

พัฒนาการของโครงการพระราชดำริจึงไม่เพียงส่งผลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ของสังคมไทยอีกด้วย

โครงการพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

การศึกษาโครงการพระราชดำริในฐานะกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นจุดเริ่มต้นในการทำความเข้าใจพัฒนาการความเป็นมา กระบวนการ โครงสร้าง การดำเนินการ อุดมการณ์ ปฏิบัติการทางอุดมการณ์ กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และเครือข่ายปัญญาชนของการสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ

จากการทดลองนำแนวคิดและทฤษฎีการวิเคราะห์อำนาจนำ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ และบทบาทของปัญญาชน อุดมการณ์ และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ ของอันโตนิโอ กรัมชี่ และชานทัล มูฟฟ์ มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์การสถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการพระราชดำริ ผ่านบริบทเชิงประวัติศาสตร์ การเมือง และการพัฒนาในสังคมไทย ทำให้เราสามารถวิเคราะห์การสถาปนาอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านโครงการพระราชดำริภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดและการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ

อีกทั้งยังสามารถชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำทางเศรษฐกิจ และอุดมการณ์การพัฒนา ผ่านกระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ และการเชื่อมประสานกับเครือข่ายปัญญาชนที่อยู่ในระบบราชการ ทั้งในระดับผู้วางนโยบายและแผนอาทิ ปัญญาชนเทคโนแครตในสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และในระดับปฏิบัติการได้แก่ ข้าราชการในหน่วยงานราชการต่างๆ และข้าราชการในระดับท้องถิ่น รวมทั้งการประสาน

กันในระดับอุดมการณ์ของปัญญาชนที่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่อุดมการณ์การพัฒนาที่วิพากษ์การพัฒนาของรัฐและทุนนิยม ทำให้อุดมการณ์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริได้บรรลุจุดสูงสุดของการครองอำนาจนำด้านอุดมการณ์และปฏิบัติการภายใต้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง

กระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของโครงการพระราชดำริ ดำเนินการผ่านปัญญาชนที่อยู่ในระบบราชการเป็นหลัก แม้ว่าต่อมาจะมีความเชื่อมโยงกับกลุ่มปัญญาชนนอกระบบราชการในระดับอุดมการณ์เพื่อยึดครองพื้นที่ทางความคิดจิตใจ การจำแนกปัญญาชนของกรัมชี่เป็นปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นปัญญาชนที่ทำหน้าที่สนับสนุนโครงสร้างทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง และสืบทอด (reproduce) รวมถึงการช่วยธำรงรักษาอุดมการณ์ของสังคมเก่า กับปัญญาชนจัดตั้ง ซึ่งเป็นปัญญาชนที่มีความใกล้ชิดและติดต่อสัมพันธ์กับชนชั้นของตน ทำหน้าที่เชื่อมประสาน "จิตสำนึกร่วม" (Collective Consciousness) ภายในชนชั้นของตนผ่านมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปัญญาชนจัดตั้งมีความเป็นอิสระ และมุ่งมั่นเพื่อการพัฒนาไปสู่การครอบงำทางอุดมการณ์ในสังคม ปัญญาชนจัดตั้งจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะจักรกลของการเกิดเงื่อนไขของการปฏิวัติอย่างชัดเจนเด็ดขาด จึงไม่สามารถนำมาใช้อธิบายได้ในกรณีปัญญาชนในโครงการพระราชดำริ ซึ่งมีลักษณะทับซ้อนในเชิงบทบาทของการเป็นปัญญาชน ซึ่งต่างก็ร่วมกันทำหน้าที่ธำรงรักษาระบบโครงสร้างสังคมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจเป็นเป้าหมายหลักของอุดมการณ์อย่างแข็งขัน

อนึ่ง ปฏิบัติการครอบครองความเป็นเจ้าของอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ มิได้เป็นไปเพื่อนำไปสู่การปฏิวัติทางชนชั้นของกรรมาชีพดังที่กรัมชี่เสนอ หากแต่เป็นการประสานกันของอุดมการณ์กษัตริย์นิยม อุดมการณ์รัฐ อุดมการณ์ที่ต่อต้านรัฐ และอุดมการณ์ที่ต่อต้านระบบทุนนิยม โดยมีกลุ่มเกษตรกรเป็นมวลชน

ปฏิบัติการ

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากผลการศึกษาที่ได้สรุปและวิเคราะห์ไปแล้วนั้น ผู้ศึกษามีข้อสังเกต 3 ประการคือ ประการแรก งานศึกษาชิ้นนี้เป็นหนึ่งในการทดลองนำแนวคิดต่างบริบทมาใช้ในการศึกษาสังคมไทย กล่าวอย่างเฉพาะเจาะจง เมื่อนำแนวทางการวิเคราะห์การครองอำนาจนำของกรัมชี่ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ถูกผลิตขึ้นจากการอธิบายเงื่อนไขทางสังคมที่แตกต่างกันมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ภายในบริบทสังคมไทย ซึ่งความแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญจากเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ที่แวดล้อมในการวิเคราะห์การสถาปนาอำนาจนำ อุดมการณ์ สังกัดทางชนชั้น และสถานะทางสังคมของผู้ผลิตอุดมการณ์ ทำให้คำอธิบายดังกล่าวที่ปรากฏในงานศึกษาชิ้นนี้ยังคงมีข้อจำกัดหลายประการจากการนำแนวคิดทฤษฎีต่างบริบทมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาสังคมไทย ข้อเสนอต่องานศึกษาในลักษณะนี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขปัจจัยด้านความแตกต่างอันเป็นลักษณะเฉพาะ พร้อมทั้งใช้เครื่องมือและกรอบคิดอย่างวิพากษ์ เพื่อสร้างกรอบการอธิบายที่มีฐานมาจากองค์ความรู้ของสังคมไทย ซึ่งเป็นภารกิจสำคัญยิ่งในการสร้างองค์ความรู้ต่อสังคมไทยต่อไป

กรัมชี่เสนอตัวแบบการครอบครองความเป็นเจ้าด้านอุดมการณ์ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ในการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ หรือชนชั้นผู้ใช้แรงงาน ซึ่งเป็นชนชั้นผู้ตกอยู่ในสถานะที่ถูกเบียดขับให้กลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบในสังคม โดยอาศัยกระบวนการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์ของปัญญาชนที่อยู่นอกกลไกรัฐทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานในการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดจิตใจ ซึ่งเป็นปัจจัยชี้ขาดที่นำไปสู่การปฏิวัติทางชนชั้นในที่สุด แต่เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ศึกษาอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ถูกผลิตขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ ซึ่งดำรงสถานภาพสูงสุดทั้งในเชิงโครงสร้างและอุดมการณ์ในสังคมไทย ทั้งยังมีบทบาทในการเชื่อมประสานอุดมการณ์รัฐในฐานะที่เป็นองค์

ประกอบหลักของอุดมการณ์ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ซึ่งทำหน้าที่ธำรงรักษาระบบ ดังนั้น การสถาปนาอำนาจนำด้านอุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริ จึงเป็นการสถาปนาอำนาจนำทางอุดมการณ์ที่ถูกนำเสนอโดยผู้ผลิตซึ่งดำรงสถานภาพสูงสุดในเชิงอุดมการณ์การเมือง การทำความเข้าใจการสถาปนาพระราชอำนาจนำของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยจำเป็นต้องทำความเข้าใจเงื่อนไขอันเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของบทบาทและพระราชอำนาจภายใต้ระบอบการปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ของสังคมไทย อันเป็นลักษณะเฉพาะต่อการทำความเข้าใจลักษณะสังคมวัฒนธรรมการเมืองไทย

ประการที่สอง งานศึกษาของธงทอง (2548 [2529]) ได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญในด้านสถานภาพทางกฎหมาย ซึ่งเป็นข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างของ "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ในฐานะขององค์ประกอบหนึ่งในการใช้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งยังคงเป็นปัญหาที่กลายเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ส่งผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่ด้วยพระราชอำนาจและพระบารมีในมิติเชิงอุดมการณ์ ได้ทำหน้าที่ขยายและทลายพรมแดนพระราชอำนาจที่ถูกจำกัดโดยกฎหมาย และสะท้อนให้เห็นพระราชอำนาจที่ดำรงอยู่จริงเหนือกฎหมายรัฐธรรมนูญ

งานศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นว่า การใช้พระราชอำนาจทั่วไปของพระมหากษัตริย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เป็นรูปแบบและลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันโดยมีโครงการพระราชดำริเป็นภาพสะท้อนการใช้พระราชอำนาจรูปแบบใหม่ที่สามารถชี้นำทั้งในทางการพัฒนาเศรษฐกิจและอุดมการณ์ ทั้งยังเป็นลักษณะเฉพาะของการปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสังคมไทย

ประการสุดท้าย การศึกษาการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านโครงการพระราชดำริ เปิดมิติ

ของการศึกษาบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในการเมืองสมัยใหม่ และกระบวนการสถาปนาอำนาจนำ ทั้งในมิติของเศรษฐกิจ และอุดมการณ์ของกลุ่ม สถาบัน และองค์กรทางสังคมต่างๆ กระบวนการทางประวัติศาสตร์นี้ยังคงดำเนินต่อไปภายใต้สิ่งท้าทายใหม่ที่เกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ และอุดมการณ์ทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ อำนาจนำที่มีอยู่ในสังคมยังคงต้องต่อสู้ ปะทะ ประสาน กับอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เข้ามาท้าทาย

ท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ความพยายามเล็กๆ ในการสร้างองค์ความรู้ในงานเขียนนี้ จะเป็นการ "จุดประกาย" ให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ในการทำความเข้าใจสังคมไทยต่อไป

เชิงอรรถ

1 ตัวอย่างงานศึกษาประเด็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะการตีความสอดคล้องกับงานของธงทองที่น่าสนใจได้แก่ เจษฎา พรไชยา, *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546. ได้นิยามโครงการพระราชดำริเป็นหนึ่งในพระราชอำนาจดั้งเดิมของพระมหากษัตริย์ที่ทรงใช้โดยพระบรมเดชานุภาพ (Royal Charisma) เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กนกศักดิ์ แก้วเทพ

2526 "การเคลื่อนไหวของชาวนาไทยในอดีต." *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์* 13:1 (มีนาคม-เมษายน 2526): 1-47.

กองบรรณาธิการข่าวสด

2549ก *ตามหาคนในรูป ภาพมงคล ในหลวงกับประชาชน.* กรุงเทพฯ: มติชน.

2549ข *ตามหาคนในรูป ภาพมงคล ในหลวงกับประชาชน. เล่มที่ 2.* กรุงเทพฯ: มติชน.

กองเลขาธิการ. "บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุป วิเคราะห์ และประเมิน กรณี 14 ตุลาคม 2516." *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 182-208.

"กำหนดการฝึกอบรมหลักสูตร เทคนิคการเป็นวิทยากร โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ตามแนวพระราชดำริ วันที่ 3-4 กันยายน 2541 ณ อาคารฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยี สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 1 อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่." เอกสารอัดสำเนา.

กมล ฉายาวัฒนะ (บรรณาธิการ)

2542 *ทรงเป็นดวงธรรมนำทางให้: หนังสือรวบรวมภาพพระราชกรณียกิจที่ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2539 *ชีวิตและทรัพยากรแห่งแผ่นดินใต้เบื้องพระยุคลบาท.* กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม. (จัดพิมพ์

เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลพระราชพิธีกาญจนาภิเษก.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2531 *โครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.* (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 5 ธันวาคม 2530 และพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก 2 กรกฎาคม 2531)

กระทรวงยุติธรรม

2535 "การก่อตั้งมูลนิธิสายใจไทย." ใน *สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ.* กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. (จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ)

กองบรรณาธิการนิตยสารฟ้าเดียวกัน

2546 "บันทึกรายงานสรุปผลการสัมมนา สรุป วิเคราะห์และประเมินกรณี 14 ตุลาคม 2516." *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 182-208.

2548 "'พระราชอำนาจ' มีจริง." *ฟ้าเดียวกัน* 3:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548), หน้า 192-197.

กองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด

2520 *พระบารมีปกเกล้าฯ ส.ค.ส. 2520.* กรุงเทพฯ: กองประชาสัมพันธ์บริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด.

กาญจนา แก้วเทพ

2527ก *จิตสำนึกของชาวนา: ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง.* กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

2527ข "อุดมการ: แนวคิดและการวิเคราะห์." ใน *เศรษฐศาสตร์การเมือง* 3:3 (มกราคม-มีนาคม 2527): 1-40.

กลุ่มงานประสานและอำนวยการธนาคารสมอง. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

2548 "อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง แก้ไขปัญหาความยากจน," ใน *ธนาคารสมองของคนไทย แหล่ง*

รวมองค์ความรู้วุฒิสภา เล่มที่ 5 ชุมชนของเรา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, หน้า 165-169.

กลุ่มเพื่อนไทยในยุโรป

2525 *วิกฤติการณ์ของฝ่ายก้าวหน้าไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วลี.

กลุ่มภูบรรทัด

2544 *บนเส้นทางภูบรรทัด: ตำนานการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของประชาชน พัทลุง-ตรัง-สตูล*. กรุงเทพฯ: โครงการเฉพาะกิจกลุ่มภูบรรทัด (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 25 ปี เหตุการณ์ 6 ตุลา).

กลุ่มศึกษาอิสระ

2524 *ฉีกหน้ากากสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โคมทอง.

กวีรัตน์ คุณาภัทร

2531 "ลูกเสือชาวบ้าน: บางสิ่งบางอย่างจาก 6 ตุลาคม 2519." *บานไม่รู้โรย* 4: 8 (กันยายน): 52-65.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

2522 "กษัตริย์ เกษตร." ใน *ความรู้คือประทีป* 20 (ตุลาคม-ธันวาคม 2522): 10-14.

กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติรายวัน

2518 *สัมภาษณ์: รวมบทสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในประชาชาติรายวันฉบับวันอาทิตย์*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน

2532 *ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพผู้เสียชีวิตเนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาความมั่นคงภายในและรักษาอธิปไตยของชาติ 23 มีนาคม พ.ศ. 2532*. กรุงเทพฯ: กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน.

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร

2544 "บันทึกการอภิปราย: บทบาททางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม." ใน *จอมพล ป. พิบูลสงคราม*

กับการเมืองไทยสมัยใหม่. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กองบรรณาธิการวารสารสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

2528ก. "การพัฒนาเพื่อความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ 'ยุทธพัฒนา'."ใน *วารสารสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับพิเศษ* (ธันวาคม 2528): 27-33.

2528ข "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต." ใน *วารสารสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับพิเศษ* (ธันวาคม 2528): 23-26.

2528ค "โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก: เขาค้อ" ใน *วารสารสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับพิเศษ* (ธันวาคม 2528): 34-38.

เกษียร เตชะพีระ

2546 "คำตาม." *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน): 138-139.

2548 "บทวิจารณ์ 'การสร้าง 'ความเป็นไทย' กระแสหลัก และ 'ความจริง' ที่ 'ความเป็นไทย' สร้าง'." *ฟ้าเดียวกัน* 3:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 68-81.

เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

2542 *ทำเป็นธรรม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิกตเวทินในพระบรมราชูปถัมภ์.

แก้วขวัญ วัชโรทัย

2543 *นาคหลวง พ.ศ. 2509: 72 ปี เลขาธิการพระราชวัง 3 กันยายน 2543*. กรุงเทพฯ: บริษัทเมย์ฟลาวเวอร์ (ประเทศไทย) จำกัด.

ขวัญแก้ว วัชโรทัย

2500 *พระราชพิธีและพระราชกรณียกิจในการทรงผนวช ตุลาคม-พฤศจิกายน 2499*. พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ.

2524 *ขวัญของชาติ*. เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

2536 *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*. กรุงเทพฯ: คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล.

2539 "หนังสือเรื่อง 'นายอินทร์ผู้ปิดทองหลังพระ' และ 'ติโต'." ใน *บทความสารคดีของคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ เล่มที่ 2*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.

2540 "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี." ใน *เฉลิมเกียรติพระราชวงศ์ฝ่ายใน เล่ม 5*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.

2542 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการสื่อสารมวลชน." ใน *ในหลวงกับประชาชน 54 ปี สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

คงเจตน์ พร้อมนำพล

2542 *บันทึกเลือดพนมดงเร็ก*. กรุงเทพฯ: "สโมสร 19".

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี

2525 *สมุดภาพโครงการตามพระราชดำริ*. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์การแพทย์

2541 *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร กับพระราชกรณียกิจด้านการแพทย์และการสาธารณสุข สายธาราแห่งพระมหากรุณาธิคุณ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี

2539 *กองทัพไทย*. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. (จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ 50 ปี พุทธศักราช 2539).

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี และ คณะกรรมการโครงการสารานุกรมศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

2539 *สารานุกรมศึกษาศาสตร์ฉบับกาญจนาภิเษก*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี (จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ 50 ปี พุทธศักราช 2539).

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน

2541 *จดหมายข่าว NGOs E-SAN Newsletter* 9:4 (ตุลาคม-พฤศจิกายน 2541).

คณะทำงานโครงการทฤษฎีใหม่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้

2546 *เอกสารรายงานผลการดำเนินงานเกษตรกรรมตามแนวทฤษฎีใหม่ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ตุลาคม 2546*. เอกสารอัดสำเนา.

คณะทำงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ม.ป.ป. *แผนปฏิบัติการตามแผนแม่บท โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2545-2549)*. เอกสารอัดสำเนา.

คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2506 *ใครเป็นใครในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คณะอนุกรรมการดำเนินงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

2540 "ศูนย์บริการการพัฒนาขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ผลบ้าน

ไร่ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ." *เอกสารประกอบการประชุมคณะอนุกรรมการดำเนินงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประจำปี 2539 วันที่ 20 มกราคม 2540 ณ ห้องประชุม 3 ชั้น 3 ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่.*

คณะอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี

2539 *เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ. 2502-2518.* กรุงเทพฯ: คณะอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี.

เครือข่ายงานวิถีไท

2544 *"NGOs พลังสร้าง...ทำลาย การพัฒนา."* เอกสารในงานวิถีไท: ภูมิปัญญาเพื่อการพึ่งพาตนเอง 7-11 มีนาคม 2544 ณ ลานกลางแจ้ง สวนลุมพินี กทม.

โครงการส่วนพระองค์จิตรลดาประจำปี 2542. เอกสารอัดสำเนา.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

2531 *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 12.* กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ.

2542 *สารานุกรมไทยฉบับกาญจนาภิเษก.* กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, พิมพ์ครั้งที่ 2.

จรวย วงศ์สายัณห์

2530 "คำบรรยาย เรื่อง การพัฒนาชนบทโครงการ 'อีสานเขียว'." เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่องการพัฒนาชนบทโครงการ "อีสานเขียว" การพัฒนาแหล่งน้ำและอุตสาหกรรม ณ ห้องประชุมสารสนเทศหอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530. เอกสารอัดสำเนา.

จิตตะเสน ปัญจะ

2542 "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสั่งประหารคณะผู้ก่อการ 2475." *ปาจารยสาร* 1: 26 (กรกฎาคม-ตุลาคม): 78-81.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ

2465 *พืชมงคลแลจรดพระนังคัล* (พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ ในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัล เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2465).

เจษฎา พรไชยา

2546 *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

2544 *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิถีทรรศน์.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล

2535 *ความคิดทางการเมืองของทหารไทย 2519-2535*. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ.

เฉลิมศักดิ์ รามโกมุท

ม.ป.ป. *เรื่องหลังจากวังหลวง*. กรุงเทพฯ: ประชาโชติ.

ชวลิต ยงใจยุทธ

2532 *ยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อุดมศึกษา.

ชัยธวัช ตุลาฑล

2546 "ความสัมพันธ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนกับสถาบันกษัตริย์." เอกสารอัดสำเนา.

ชัยนันท์ นันทพันธ์

2523 *บทเรียงความเรื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

2545 (ร่างรายงานผลการวิจัย) *ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง": ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ*. เอกสารอัดสำเนา.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช

2525 *ยังเติร์กกับทหารประชาธิปไตย: การวิเคราะห์บทบาททหารในการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

2541 *ประชารัฐกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

2544 *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (บรรณาธิการ)

2543 *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2.

ชำนาญ มณีวัตร

2522 "การส่งเสริมพระราชกรณียกิจเพื่อความมั่นคงของชาติ." เอกสารวิจัยส่วนบุคคลลักษณะวิชาสังคมวิทยา วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

ชุมศักดิ์ นรารัตน์วงศ์.

2546 *สายฝนเหนือปากน้ำบางนรา*. กรุงเทพฯ: แบ่งปัณณ์สำนักพิมพ์.

"ดอยคำ...โครงการหลวง." *มติชน*. (5 พฤศจิกายน 2538). หน้า 25.

เดวิด และซูซาน มอแรลล์

2522 *เหตุการณ์ 6 ตุลาในทัศนะนักวิชาการอเมริกัน*. แปลโดย เอกรงค์ รังคประทีป. กรุงเทพฯ: ลานนา.

ถวัลย์ มาศจรัส.

2539 *พระองค์คืออัครศิลปิน*. ถวิล มนัสน้อม บรรณาธิการ.

กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่ จำกัด.

ถวิล มนัสน้อม

2541 *ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ*. จำลอง อินทะวงษ์ รวบรวม. กรุงเทพฯ: บริษัท 2020 เวิลด์ มีเดีย จำกัด โดยความร่วมมือของกรมชลประทาน.

ถวิล มนัสน้อม และสุจิตต์ วงษ์เทศ

2523 *เหตุเกิดที่สนามหลวง*. กรุงเทพฯ: กราฟฟิคอาร์ต.

ทนงศักดิ์ ละมุนกิจ

2544 "การเกษตรผสมผสานตามพระราชดำริ 'ทฤษฎีใหม่' ต. วันดาว อ. ปากท่อ จ. ราชบุรี: มูลนิธิชัยพัฒนา." *วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา* (เมษายน 2544): 37-41.

ทวีสันต์ ลดาวัลย์, หม่อมหลวง

2530 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับปวงชนชาวไทย." ใน *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการงาน 5 ธันวาคม มหาราช ครั้งที่ 11 ประจำปี พ.ศ. 2530.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

2536 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช," ใน *รวมสาระบทความ ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา*. กรุงเทพฯ: บริษัท เลิฟแอนด์ลิฟเพรส, หน้า 101-103.

ทองน่าน วิภาตะวณิช (บรรณาธิการ)

2529 *5 ธันวามหาราช*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก คณะกรรมการจัดงาน 5 ธันวามหาราช.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ

2519 "ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์" ใน *รักเมืองไทย: รวมบทความวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศ. ป๋วย อึ๊งภากรณ์*

ในโอกาสอายุครบ 60 ปี. สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพาณิช.

2526 *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

2548 *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

2545 *เย็นศิระเพราะพระบริบาล*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ธงทอง จันทรางศุ

2529 "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ" วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2539 "พระอัจฉริยภาพด้านการสื่อสาร" ใน *เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการสื่อสาร*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี).

2540 "พระราชอำนาจที่จะได้รับการกราบบังคมทูลและการปรึกษา" ใน *เอกกษัตริย์อัจฉริยะ*. กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย.

2548 *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: บริษัท เอส.ซี.พริ้นท์แอนด์แพค จำกัด.

ธนะชัย ผดุงธิติ (รวบรวม)

2549 *พระมหากษัตริย์ นักปกครอง นักกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติรัฐ.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร

2518 *ลัทธิและวิธีการของคอมมิวนิสต์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยทางอากาศ.

ธิกานต์ ศรีนารา.

2549 "จาก 'กึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา' ถึง 'ทุนนิยม' : วิวาทะว่าด้วย 'ลักษณะสังคมไทย' ใน พคท." *ฟ้าเดียวกัน* 4:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2549): 162 - 187.

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

2543 *2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

2546 *ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ นายกรัฐมนตรี*. กรุงเทพฯ: มติชน.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

2527 "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. 2470-2480." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2540 *การปฏิวัติสยาม 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขปรับปรุง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ.

2545 "บทที่ 1" ใน *การสละราชสมบัติในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศึกษากระบวนการจัดการ 'ความจริง' ว่าด้วยพระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย*. เอกสารอัดสำเนา.

2546 *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475*. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน. พิมพ์ครั้งที่ 2. แก้ไขปรับปรุง.

นพพร สุวรรณพานิช

2541 "กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพกับการเมืองไทย." *ปาจารยสาร* 3:25 (มีนาคม-มิถุนายน 2541).

นภาพร อติวานิชยพงศ์

2531 *พัฒนาการความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน.* กรุงเทพฯ: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นลินี ตันธุวนิตย์

2536 "อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของชาวนาอีสาน." ใน *คนธรรมดา: รวมบทความและข้อเขียนในวาระครบรอบ 60 ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์.* ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

2537 "วิเคราะห์องค์กรชุมชนในมิติทางอุดมการณ์." ใน *วารสารมนุษย์ศาสตร์สังคมศาสตร์* 12:2 (พฤศจิกายน 2537-เมษายน 2538): 1-14.

นันทวัน บุญประสาท

2529 "ความขัดแย้งระหว่างไทยเดิมและอุดมคติใหม่." ใน *ทัศนะจากต่างแดน ไทยมองไทย.* พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

นายชูธง (นามแฝง)

2543 "สัมภาษณ์อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์." *ลานโพ* 3:2 (มีนาคม-มิถุนายน 2543): 7-9.

นิยม ศันสนาคม

2539 *กองทัพไทย.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

นิธิ วติวุฒิพงศ์ (เรียบเรียง)

2543 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเมือง." ใน *พระเจ้าแผ่นดิน.* จินตนา พันธุ์ฟักและคณะ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการฝ่ายเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

2538ก "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย." ใน *ชาติไทย,*

เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก. กรุงเทพฯ: มติชน.

2538ข "สงครามอนุสาวรีย์กับรัฐไทย." ใน *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ: มติชน.

2544 *มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

เนาวรัตน์ โรจน์วิทย์ และคณะ

2540 *รู้ รัก สามัคคี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 5 ธันวามหาราช.

บุญชนะ อัตถากร

2526 *บันทึก วิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร เพื่อการศึกษาและวิจัย.

บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา

2539 *ฐานันดรที่สี่จากระบบโลกถึงรัฐไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ.

ระหว่างกระจกและตะเกียง. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

บุญสม อยู่ออมสิน

2523 "ในพระราชกรณียกิจที่สำคัญกับความมั่นคงของชาติ." เอกสารวิจัยส่วนบุคคล ลักษณะวิชาจิตวิทยาสังคม วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

เบเนดิคท์ อาร์ โอ จี แอนเดอร์สัน

2546 "ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา." แปลโดย ดารินอินทร์เหมือน, บรรณาธิการแปล มุกหอม วงษ์เทศ ใน *ฟ้าเดียวกัน* 1:3 (กรกฎาคม-กันยายน): 105-137.

เบนจามิน เอ. บัทสัน

2543 *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุลละดา

2545 *"เอ็นจีโอ" นักพัฒนาระดับรากหญ้า พันธุ์ที่สังคมไทยขาด (ไม่) ได้?* กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ปฐม มณีโรจน์

2539 "การพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ บทบาท ภารกิจ และระบบการบริหารการพัฒนาโดยพระมหากษัตริย์ไทย." ใน *เอกกษัตริย์อัจฉริยะ.* กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์

2541 "ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519." ใน *จาก 14 ถึง 6 ตุลา.* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.

ประมวล รุจนเสรี

2548 *พระราชอำนาจ.* กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

ประมวล รุจนเสรี แก้วสรร อติโพธิ และ สนธิ ลิ้มทองกุล

2548 "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์" ใน *October เล่มที่ 5 พระราชอำนาจ ชาติไทย และไฟใต้.* ภิญโญ ไตรสุริยธรรมา, บรรณาธิการ.กรุงเทพฯ : Openbooks. หน้า 41-54.

ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา

2541 "นโยบายการพัฒนาอย่างยั่งยืน" รายงานการประชุมเสวนา โครงการ "เกษตรทฤษฎีใหม่" ตามแนวพระราชดำริ วันที่ 20-21 กรกฎาคม 2541. 8 จังหวัดภาคเหนือตอนล่าง จังหวัดพิษณุโลก. เอกสารอัดสำเนา.

ปีย์ มาลากุล

2512 *พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พุทธศักราช 2512.* พิมพ์เนื่องในโอกาสงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท อ่อง โพธิกนิษฐ.

ประจักษ์ ก้องกีรติ

2548 *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒน*

ธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประเวศ วะสี

2517. "สร้างสรรค์สังคมไทยขึ้นใหม่." *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 12:1 (มกราคม 2517).

ม.ป.ป. *องค์กรชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน หัวใจของการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

2542ก "องค์กรชุมชน ทางรอดของรัฐบาลและสังคมไทย." ใน *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

2542ข "สถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์." ใน *วิกฤติเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนิยม*. ผาสุก พงษ์ไพจิตร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน.

2542ค *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

2544 "พลังชุมชน พลังแผ่นดิน." ใน *รวมพลังประชา-รัฐ ขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ.

ประสิทธิ์ ไชยทองพันธ์

2520 *การต่อสู้ของพรรคคอมมิวนิสต์ไทย*. กรุงเทพฯ: ธนประดิษฐ์การพิมพ์.

ผ่องจิต บุญยืน (บรรณาธิการ)

2541 *96 ปีกรมชลประทาน*. กรุงเทพฯ: กรมชลประทาน.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร

2542 *วิกฤตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนิยม*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์
2539 *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. เชียงใหม่: ตรัสวิน.
ผู้ยิ่งใหญ่ 5 ตระกูลและเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ: เบญจมิตร, 2533.
พ. สุวรรณ
2549 *มหามงคลเหนือเกล้า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านมงคล.
พจน์ กริชไกรวรรณ
2540 *โกมล คีมทอง: ปรัชญาและปณิธานแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง.
พลศักดิ์ จิรไกรศิริ
2530 *อุดมการณ์สร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง.
พ่วง สุวรรณรัฐ
2507 *รับเสด็จหัวเมือง*. เอกสารอัดสำเนาประกอบการบรรยายในการสัมมนาพัฒนานักบริหารในระดับผู้ว่าราชการจังหวัด.
พัชรลดา จุลเพชร
2548 "ลูกเสือชาวบ้าน: จากอดีตถึงปัจจุบัน." *ฟ้าเดียวกัน* 3:1 (มกราคม-มีนาคม 2548): 98 -121.
พี่วันเสาร์ (นามแฝง)
2547 "ร้อยเรื่องในรอยจำ 'ในหลวง' นักดนตรีเอกของโลก." *ข่าวสด*. 2 มกราคม 2547 หน้า 22.
พุทธพล มงคลวรวรรณ
2546 "กลุ่มพลังฝ่ายขวาและสถาบันพระมหากษัตริย์ใน 'เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519'." ใน *รวมบทความทางวิชาการ 25 ปี 6 ตุลา ในบริบทสังคมไทย*. สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: 6 ตุลา

รำลึก.

ไพฑูรย์ เมืองสมบูรณ์

2532 "ความรู้สึกลำนึกจากใจ." ใน *นิทรรศการพิเศษเชิดชูเกียรติศิลปินอาวุโส ไพฑูรย์ เมืองสมบูรณ์ ศิลปินแห่งชาติ หอศิลป์ กรุงเทพมหานคร 25 ธันวาคม 2532-15 กุมภาพันธ์ 2532.*

ไพศาล สังโวลี บรรณาธิการ

2534 "สัมภาษณ์ เดชา ศิริภัทร." ใน *ทศวรรษ...องค์กรพัฒนาเอกชน.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม.

ภ. ณ ประมวญมารค (ภีศเดช รัชนี)

2545 *ชีวิตชั้นๆ.* กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ภีศเดช รัชนี, ม.จ.

2531 *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการหลวง.* กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

2514 *ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2512 จนถึงเดือนพฤศจิกายน 2513.* พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.

2537 *พระราชดำรัส.* พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต วันที่ 4 ธันวาคม 2537.

2538 *พระราชดำรัส.* พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต วันที่ 4 ธันวาคม 2538. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

2539 พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา.

กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

มนตรี เจนวิทย์การ

2527 "กลุ่มพลังมวลชนพื้นฐานกับการเข้าร่วมทางการเมืองในชนบทไทย." ใน *การเมืองยุคใหม่.* อโณทัย วัฒนาพร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์

2530 "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับการแก้ปัญหาทางเศรษฐศาสตร์และสังคมชนบท." วิทยานิพนธ์วิทยาลัยกองทัพบก.

2544 *ประทีปแห่งแผ่นดิน.* กรุงเทพฯ: ธารอักษร.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์ และพิมลศักดิ์ สุวรรณทัต (บรรณาธิการ)

2539 *องค์พระผู้สถิตย์ในหทัยราษฎร์.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

มานิตย์ นวลละออ

2540 *การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์ไทย.* กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์พริ้นติ้ง จำกัด.

มูลนิธิโกมล คีมทอง

2543 "ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519." ใน *คำให้การของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ กรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง.

"มูลนิธิโครงการหลวง" *ไทยนิวส์* 1 กรกฎาคม 2540 หน้า 5

มูลนิธิชัยพัฒนา

ม.ป.ป. แผ่นพับ *"พระพุทธนิรโรคันตรายชัยวัฒน์จตุรทิศ มูลนิธิชัยพัฒนาโดยพระบรมราชานุญาต."*

มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สภาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

2542 "รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด พ.ศ.2542." โดย มูลนิธิ

บูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สภาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.

มูลนิธิวิภาวดีรังสิต

2521 *วิภาวดีรังสิตรำลึก.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิภาวดี.

2543 *วิภาวดีรังสิตรำลึก.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิภาวดี.

ยศ สันตสมบัติ

2535 *อำนาจ บุคลิกภาพ และผู้นำการเมืองไทย.* กรุงเทพฯ: น้ำไท.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

2543 "Bangkok Consensus." ใน *ผู้จัดการ* (มกราคม 2543): 30-32.

เลื่อน ศราภัยวานิช

2512 *ฝันร้ายของข้าพเจ้า.* พระนคร: ศราภัย.

วนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

2538 "พระมหากษัตริย์ผู้ทรงงานหนัก." ใน *ทวยราษฎร์รัก... ยิ่งด้วยปิตุรงค์.* อุทัยศรี ณ นคร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.

วรวิทย์ วศินสรากร

2542 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการศึกษาของพสกนิกร." ใน *สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.* กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วสิษฐ เดชกุญชร

2533 *เหตุเกิดในกรุงรัตนโกสินทร์.* กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

2544 *รอยพระยุคลบาท: บันทึกความทรงจำของพลตำรวจ*

เอกวสิษฐ เดชกุญชร. กรุงเทพฯ: มติชน.

วิทยากร เชียงกูล

2538ก *วิเคราะห์ 4 ปัญญาชนสยาม.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 222.

2538ข *ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช: บทวิเคราะห์ปัญญาชนคนสำคัญของสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลึก.

วิมล วงศ์วานิช

2537 "กองทัพบกกับการพัฒนาประเทศ." *จิตวิทยาความมั่นคง 2538.* มรกต ชิณเครือ, บรรณาธิการ ม.ป.ท.: ม.ป.ส.

วิวะรา สอนชัยภูมิ และศักดิ์รินทร์ ศิริรักษ์

ม.ป.ป. "ลอยฟ้ามาย่ำพื้นดินดอนฯ." แปลและเรียบเรียงจาก William Steward. *"The Grass-Roots Monarch" in Time International* No.2 (January 1991) ใน *ในหลวงฯ ลอยฟ้ามาย่ำพื้นดินดอนฯ: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช.* วิวะรา สอนชัยภูมิ (หัวหน้าบรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: Blackmagic.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์

2539 *กบฏสันติภาพ.* กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์

2547 "110 ปี ถวัติ ฤทธิเดช ผู้นำกรรมกรคนแรก." *ศิลปวัฒนธรรม* 25:7 (1 พฤษภาคม พ.ศ. 2547).

2547 [2542] *แรงงานวิจารณ์เจ้า: ประวัติศาสตร์ราษฎรผู้หาญกล้าท้าทายสมบูรณาญาสิทธิ์ไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

2547 *เอกสารประกอบการศึกษาดูงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มกราคม 2547.* เอกสารอัด

สำเนา.

ม.ป.ป. แผ่นพับ "ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ."

ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง

2529 *อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง: นโยบายและแนวปฏิบัติ.* กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและประสานการเผยแพร่อุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง.

ศูนย์อำนวยความช่วยเหลือประชาชนตามแนวพระราชดำริเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2535 *การดำเนินงานตามโครงการน้ำพระทัยจากในหลวงเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามแนวพระราชดำริ ปีงบประมาณ 2535.* กรุงเทพฯ: ศูนย์อำนวยความช่วยเหลือประชาชนตามแนวพระราชดำริเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

สงวน นิตยารัมภ์พงศ์

2546 *ปูมประวัติศาสตร์มหิดลเพื่อประชาธิปไตย ภาคที่ 1: ก่อเกิดขบวนการ.* กรุงเทพฯ: คณะกรรมการปูมประวัติศาสตร์ ปูมมหิดล เพื่อประชาธิปไตย.

สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุลละดา

2544 *จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า: อดีต ปัจจุบัน และอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย.* กรุงเทพฯ: คบไฟ.

สโมสรไลออนส์สตรีดุสิต

2521 *ประมวลพระราชกรณียกิจและการพัฒนาประเทศ.* กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต.

2542 *ในหลวงกับประชาชน 54 ปีสถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ม.ป.ป. *ข้อเสนอยุทธศาสตร์แก้วิกฤตชาติ.* กรุงเทพฯ:

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

2542 *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด พ.ศ. 2542.*

2546ก *ปฏิรูประบบยุติธรรมเพื่อเศรษฐกิจพอเพียงและความเป็นธรรมในสังคมไทย* เอกสารหลักประกอบการประชุมเวทีนโยบายสาธารณะเพื่อเอาชนะความยากจน ครั้งที่ 3 วันที่ 23 พฤษภาคม 2546 ณ ห้องประชุมสำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดย คณะทำงานเครือข่ายยุทธศาสตร์เพื่อเอาชนะความยากจน. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

2546ข (ร่าง) กรอบความคิดกฎหมายเศรษฐกิจพอเพียงและความเป็นธรรมในสังคม. ครั้งที่ 4 วันที่ 18 กรกฎาคม 2546 ณ ห้องประชุมสถาบันพระปกเกล้า โดย คณะทำงานเครือข่ายยุทธศาสตร์เพื่อเอาชนะความยากจน. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

สมเกียรติ วันทะนะ

2525 "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม 2438-2475." ใน เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

2530 "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก." ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศ.เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี.* สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมจิต ปัญญาศักดิ์

2527 "มองการเมืองจากนโยบาย: ศึกษาเฉพาะด้านการเมือง ความมั่นคงภายใน เศรษฐกิจ การทหาร สำนวน

ภาษา." ใน *การเมืองยุคใหม่*. อโณทัย วัฒนาพร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

สมชาย พุ่มสะอาด

2542 *หนังสือประมวลพระราชดำรัส*. กรุงเทพฯ: มติประชาไทย.

สมพร เทพสิทธา.

2530 *สมเด็จพระภูมิพลมหาราช พระมหากษัตริย์ยอดนักพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สมาคมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล

2544ก *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลาและ 6 ตุลา*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.

2544ข "เราสู้: เพลงพระราชนิพนธ์การเมืองกับการเมืองปี 2518-2519." ใน *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลาและ 6 ตุลา*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.

2545ก "พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับกบฏสันติภาพ." ใน *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ "ความจริง" เกี่ยวกับ "กบฏสันติภาพ" สำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนสามรุ่น*. ชลธิรา สัตยาวัฒนา, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: เมฆขาว.

2545ข "ปัจฉิมลิขิต: ข้อมูลเพิ่มเติมเพลงพระราชนิพนธ์ 'เราสู้'." *เนชั่นสุดสัปดาห์* 10: 525 (24-30 มิถุนายน 2545): 94; 11: 526 (1 กรกฎาคม 2545): 70.

2546ก "ประวัติ พคท. ฉบับ พคท.(1)." *ฟ้าเดียวกัน* 1:1 (มกราคม-เมษายน 2546): 155-200.

2546ข "ประวัติ พคท. ฉบับ พคท.(2)." *ฟ้าเดียวกัน* 1:2 (เมษายน-มิถุนายน 2546): 165-180.

2546ค "24 มิถุนา: การตีความ 4 แบบ." *มติชน* 23 มิถุนายน 2546, หน้า 7.

2546ง "24 มิถุนา เคยเป็นและเลิกเป็นวันชาติได้อย่างไร?." *มติชน* 2 กันยายน 2546, หน้า 6.

2548 "บทวิจารณ์หนังสือ 'พระราชอำนาจ'." ใน ภิญโญ ไตรสุริยธรรมา. บรรณาธิการ. *October* เล่มที่ 5 พระราชอำนาจ ชาติไทย และไฟใต้. กรุงเทพฯ : Openbooks, 2548, หน้า 87-93.

สมสมัย ศรีศูทรพรรณ (จิตร ภูมิศักดิ์)

2539 *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน.* พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: นกฮูก.

สมาคมจิตวิทยาเพื่อความมั่นคงแห่งประเทศไทย

2540 *จิตวิทยาเพื่อความมั่นคง* 2540.

สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์.

2535 *เกร็ดชีวิต 81 ปี คึกฤทธิ์ ปราโมช: 20 เมษายน 2535.* สยามรัฐฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ.

สละ ลิขิตกุล

2521 *คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายก ชีวิตและงาน.* กรุงเทพฯ: สยามรัฐ (จัดพิมพ์พิเศษเนื่องในวาระครบรอบวันเกิดปีที่ 67).

2542 *ในหลวงกับคึกฤทธิ์.* กรุงเทพฯ: สยามรัฐ. (สยามรัฐฉบับพิเศษ ในวาระครบ 49 ปี)

สายชล สัตยานุรักษ์

2548 "การสร้าง 'ความเป็นไทย' กระแสหลัก และ 'ความจริง' ที่ 'ความเป็นไทย' สร้าง." *ฟ้าเดียวกัน* 3:4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548), หน้า 40 67.

สายหยุด เกิดผล และสมชัย รักวิจิตร

2520 *อนาคตของไทย...ยุทธศาสตร์เพื่อการดำรงอยู่ของชาติ.* กรุงเทพฯ: โครงการทำหนังสือเพื่อเผยแพร่ข้อเท็จจริงในสังคมไทย.

สันติ ตั้งรพีพากร

2544 *ชีวิตงาม...หมอประเวศ.* กรุงเทพฯ: มติชน.

สังศิต พิริยะรังสรรค์

2544 "เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง: ข้อเสนอเชิงนโยบาย." เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการในโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย และโครงการพลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มแม่น้ำในประเทศไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ 23-24 เมษายน พ.ศ. 2544 ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ กรุงเทพฯ. เอกสารอัดสำเนา.

สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ (บรรณาธิการ)

มปป. *สยามจดหมายเหตุ: ปฏิทินข่าวและเหตุการณ์ในประเทศรอบ 10 ปี พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2528.* กรุงเทพฯ: สยามบรรณ.

2530 *สยามออลมาแนค 2530.* กรุงเทพฯ: สยามบรรณ.

สินิทธ์ สิทธิรักษ์

2543 *กำเนิดโทรทัศน์ไทย.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3.

สุจิต บุญบงการ

2519 "อำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารไทย: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงครามกับจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์." ใน *รักเมืองไทย: รวมบทความวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศ. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในโอกาสอายุครบ 60 ปี.* สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพาณิช.

สุชาติ เผือกสกนธ์.

2542 *บันทึกความทรงจำเรื่องการสื่อสารของในหลวง: รวบรวมความทรงจำเกี่ยวกับพระราชอัจฉริยภาพและพระราชกรณียกิจในด้านการสื่อสารทางวิทยุคมนาคม วิทยุสมัครเล่น และโทรคมนาคมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: จุฬิตัส.

สุทนต์ ขวัญนคร. เรียบเรียง. อนนท์ ส่องแสง. บรรณาธิการ.
ม.ป.ป. *รัชกาลที่ 9 สมเด็จพระภัทรมหาราช.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังทรัพย์สิน.

สุพจน์ ด่านตระกูล
2548 *โต้ ประมวล รุจนเสรี เรื่อง "พระราชอำนาจ."* กรุงเทพฯ: สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม (ประเทศไทย).

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ
2544 *จีนทักษิณ: วิถีและพลัง.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ
2534 *แผนชิงชาติไทย.* กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.

สุมาลี บำรุงสุข
2542 "ความเป็นมาของมูลนิธิราชประชาสมาสัย." ใน สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต. *ในหลวงกับประชาชน 54 ปี สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิต.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สุเมธ ตันติเวชกุล
2525 *การศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางและมาตรการในการพัฒนาหมู่บ้านยากจนเพื่อความมั่นคง.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กองวางแผนและเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ.
2527 "การพัฒนาชนบทตามระบบ กชช." ใน *ชนบทไทย 2527.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หน้า 9-11.
2529 "บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสนับสนุนความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบทของประเทศ." เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
2538ก "มูลนิธิชัยพัฒนา: พระราชดำริเพื่อนำปวงไทยให้

บรรลุถึง "ชัยชนะแห่งการพัฒนา"." ใน มรกต ชิณเครือ (บ.ก.) *จิตวิทยาความมั่นคง 2538.* ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

2538ข "แนวพระราชดำริและการพัฒนาชนบท" ใน *การประชุมวิชาการเรื่อง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและเทคโนโลยีชนบท จัดโดย สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. หน้า 1-12. เอกสารอัดสำเนา.

2540 "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับงานพัฒนาเศรษฐกิจ." ใน *"ความรู้นั้นสำคัญยิ่งใหญ่..." :บทความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี: ว่าด้วยเศรษฐกิจไทย.* สุธาวัลย์ เสถียรไทยและคณะ, บรรณาธิการ.

2541 "50 ปีแห่งมิตรภาพ และพระราชไมตรีระหว่างไทย-อิสราเอล." ใน *50 ปี มิตรภาพไทย-อิสราเอล มูลนิธิชมรมไทย-อิสราเอลในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี.* อติวัติ โพธิสิทธิ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: โอเอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

2543 *ใต้เบื้องพระยุคลบาท.* กรุงเทพฯ: มติชน.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ

2544 *จีนทักษิณ: วิถีและพลัง.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุธาวัลย์ เสถียรไทย และคณะ

2540 *"ความรู้นั้นสำคัญยิ่งใหญ่." บทความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี: ว่าด้วยเศรษฐกิจไทย.* กรุงเทพฯ: บริษัทคอนฟอร์มจำกัด.

สุรชาติ บำรุงสุข

2541 *ทหารกับประชาธิปไตยไทย: จาก 14 ตุลาสู่ปัจจุบันและอนาคต*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.

สุรภี ชัยมงคล และคณะ

2545 "รายงานการศึกษาดูงาน'เกษตรกรดีเด่น' ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเอง" รายวิชาหลักสูตรเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน (CU 730) สาขาหลักสูตรการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545 จังหวัดเชียงใหม่. เอกสารอัดสำเนา.

สุวิชา (ทรงสุดา ยอดมณี)

2539ก "ทรงเป็นยิ่งกว่าองค์พระประมุข." แปลจาก Halford, John and Leon Sexton. "More than a Monarch." ใน *ตะวันส่องหล้า*. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, หน้า 70-87.

2539ข *ตะวันส่องหล้า*. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, หน้า 70-87.

เสกสรร สิทธาคม

2539 "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในปัจจุบัน." *มติชน*, 30 พฤษภาคม 2539: 13.

เสน่ห์ จามริก

2543ก "เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์." เอกสารประกอบงานอภิปรายเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียงกับสิทธิมนุษยชน" จัดโดยมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา ร่วมกับโครงการรัฐศาสตร์สาร เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543. เอกสารอัดสำเนา.

2543ข "เศรษฐกิจพอเพียงกับสิทธิมนุษยชน." ใน *เศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับพิเศษ: ธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน*. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง.

สำนักงบประมาณนายกรัฐมนตรี

2541 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2541.*
2542 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2542.*
2543 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2543.*
2544 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2544.*
2545 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2545.*
2546 *งบประมาณโดยสังเขป ประจำปีงบประมาณ 2546.*

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

2541 *ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

2544 *รวมพลังประชา-รัฐ ขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

2523 *ชนบทไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
2528 *วารสารสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับพิเศษ.* (ธันวาคม 2528).
2529 *ชนบทไทย 2528.* กรุงเทพฯ: กองศึกษาและเผยแพร่การพัฒนา.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.)

2530 *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับงานพัฒนา.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.
ม.ป.ป. *50 ปี แห่งการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.
2538ข *การประชุมวิชาการเรื่อง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและเทคโนโลยีชนบท จัดโดย สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหา*

วิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

2540 *คำชี้แจงและคู่มือปฏิบัติงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.* เอกสารอัดสำเนา.

2542 *ประวัติศาสตร์ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

2543 *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

2544ก *ใต้ร่มพระบารมี 20 ปี กปร.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

2544ข *รายงานผลการดำเนินงานประจำปี 2544.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

2546 *กษัตริย์นักพัฒนา.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

2537 *"วันพ่อแห่งชาติ." ข้อมูลวันสำคัญโครงการปีรณรงค์วัฒนธรรมไทยและแนวทางในการจัดกิจกรรม "เรารักวัฒนธรรมไทย."* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ

2541 *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราชบรมนาถบพิตร กับ พระราชกรณียกิจด้านการแพทย์และการสาธารณสุข สายธาราแห่งพระมหากรุณาธิคุณ.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ (พิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 5 ปี).

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

2535 "มูลนิธิชัยพัฒนา...เพื่อพัฒนาและสงเคราะห์ประชาชน." ใน *จากฟ้า...สู่ดิน เล่มที่ 7.* กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.

2536 "โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายตามพระราชดำริ อำเภอชะอำ เพชรบุรี" ใน *จากฟ้า...สู่ดิน เล่มที่ 2.* กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.

สำนักพิมพ์ธรรมนิติ

ม.ป.ป. *โครงการน้ำพระทัยจากในหลวง: ความเขียวของอีสานเขียว.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมนิติ.

สำนักราชเลขาธิการ

2525 *บรรณานุกรมเรื่องพระบรมจักรีวงศ์: ประมวลรายชื่อหนังสือเล่มและวิทยานิพนธ์.* กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.

2538 *โครงการหุบกะพงและหนองพลับ.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายประกอบ หุตะสิงห์.

สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 1 กรมวิชาการเกษตร

2544 *เกษตรทฤษฎีใหม่ ตามแนวพระราชดำริจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ: เพื่อเศรษฐกิจแบบพอเพียง.* ณัฐวุฒิ ภาษยะวรรณ และ สุวรรณ หาญวิริยะพันธุ์, เรียบเรียง. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร เขตที่ 1 กรมวิชาการเกษตร.

หทัย วสุนันท์

2544 "ศูนย์สาธิตพืชไร่และพืชสวนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ดินมูลนิธิชัยพัฒนา." *วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา* (เมษายน 2544): 54-58.

อนุสรณ์ ไชยพาน (บรรณาธิการ)

2541 *เหลียวหลังแลหน้าองค์กรพัฒนาเอกชน บนเส้นทางงานพัฒนา.* กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงาน

องค์กรพัฒนาเอกชน.

2546 *ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2546.* กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

อรัญญ์ พรหมชมภู (อุดม สีสุวรรณ)

2522 *เส้นทางสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษร.

อภิชัย พันธเสน.

2539 *พัฒนาชนบทไทย สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

2542 "เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมายของนักเศรษฐศาสตร์." เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สภาวิจัยแห่งชาติ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย วันที่ 18-19 ธันวาคม 2542: 1-32.

2547 *พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. แก้ไขปรับปรุง.

อริยา จินตพานิชการ (บรรณาธิการ)

2545 *ที่สุดของหัวใจ.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ.

อเนก นาคะบุตร

2529 "บทสัมภาษณ์อเนก นาคะบุตร." *ปาจารยสาร* 13:5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2529): 66-67.

2533 *จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชน.* กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาและกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา.

ม.ป.ป. *กอบใจกู้ถิ่นเกิดด้วยพลังประชารัฐ: กรณีตัวอย่างจากพะเยา ผ่านเจ้าพระยา ถึงปัตตานี.* กรุงเทพฯ:

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์

2545 *ในหลวงของเรา*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้ากรุ๊ป. พิมพ์ครั้งที่ 3.

2549 *"หนึ่งในโลก" จอมกษัตริย์มหาราชผู้ยิ่งใหญ่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน.

อัลฐูแซร์,หลุยส์.

2529 *อุดมการ และกลไกทางอุดมการของรัฐ*. แปลโดย กาญจนา แก้วเทพ. กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุกฤษฎ์ ปัทมานันท์

2527 "การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ(?): จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ตามคำบอกเล่าของทักษ์ (!)."

อุทัยศรี ณ นคร

2539 *ทวยราษฎร์รักบาทแม้ยิ่งด้วยปิตุรงค์*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี.

อุษณีย์ เกษมสันต์

2539 "จอมทัพไทย: บทสัมภาษณ์พลเอกพิจิตร กุลละวณิชย์ องคมนตรี." ใน *กวีเทิดพระเกียรติไท้ ภูมิพล: รวมผลงานและบทกวีเทิดพระเกียรติ ที่ระลึกเนื่องในมหามงคลวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539*. กรุงเทพฯ : กลุ่มห้องสมุดทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด.

2542 *พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกองทัพไทย ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ*. กรุงเทพฯ: กองทัพบก.

อื่นๆ

ตามไท ดิลกวิทยรัตน์

2544 "คอมมิวนิสต์ในการเมืองไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ถนอมจิต มีชื่น

2531 "จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พ.ศ. 2495-2500)." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธิกานต์ ศรีนารา

2549 "ความขัดแย้งทางความคิดในขบวนการคอมมิวนิสต์ไทยระหว่าง พ.ศ. 2519-2525." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิพัฒน์ ทัพมงคล

2543 "บทบาทของกองทัพบกกับการพัฒนา: ศึกษาเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับโครงการพระราชดำริในพื้นที่กองทัพบกภาคที่ 4." เอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาการทหารวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

ประจักษ์ ก้องกีรติ

2545 "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516)." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มาลี จันทโรธรณ์

2536 "การเขียนปัญญาชน: ศึกษาตัวบทว่าด้วยปัญญาชนในสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน." วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ยุกติ มุกดาวิจิตร

2538 "การก่อตัวของกระแส "วัฒนธรรมชุมชน" ใน

สังคมไทย: พ.ศ. 2520-2537." วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วนัส ปิยะกุลชัยเดช

2548 "ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรัมชี่." วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ สาขาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สิริพร สุโกศล

2540 การจัดโครงสร้างองค์การ: กรณีศึกษาสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุวิมล พลจันทร

2531 "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ พ.ศ. 2476-2487." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุวิมล รุ่งเจริญ

2526 "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2490-2501." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรภี ชัยมงคลและคณะ

2545 "รายงานการศึกษาดูงาน'เกษตรกรดีเด่น' ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเอง." รายวิชาหลักสูตรเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน สาขาวิชาหลักสูตรการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง จังหวัดเชียงใหม่ ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545. (เอกสารอัดสำเนา).

อนนท์ ยังพัธนา
2530 "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับความมั่นคงของประเทศ." เอกสารวิจัยโรงเรียนเสนาธิการทหารบก รุ่นที่ 64.

Corporate Thailand 8: 88 (December 2003).

หนังสือพิมพ์

ข่าวสด (2 ม.ค. 2547), น.22.

สัมภาษณ์

เกสร ภิรมณ์. สัมภาษณ์, 15 ม.ค. 2547.
ขาว ก่องแก้ว. สัมภาษณ์, 14 ม.ค. และ 1 ก.พ. 2547.
คณิต ธนูธรรมเจริญ. สัมภาษณ์, 3 ก.พ. 2547.
จุฑาทิพย์ สาตะถา. สัมภาษณ์, 10,16 ม.ค. 2547.
ฉันทนา สุวรรณธาดา. สัมภาษณ์, 5 ก.พ. 2547.
พรหม ใจเมฆา. สัมภาษณ์, 29 ม.ค. 2547.
ดวงฤทธิ์ ก่องแก้ว. สัมภาษณ์, 14 ม.ค. 2547.
ดำรงชัย โอวาทจำรัส. สัมภาษณ์, 3 ก.พ. 2547.
ถวิล ตาสุรินทร์. สัมภาษณ์, 13 ม.ค. 2547.
ทวี ทาวรรณะ. สัมภาษณ์, 2 ก.พ. 2547.
นวล สนั่นไหว. สัมภาษณ์, 3 ก.พ. 2547.
นารี จันทร์เขียว. สัมภาษณ์, 13 ม.ค. 2547.
บัวจีน วิวัฒนะการกูล. สัมภาษณ์, 31 ม.ค. 2547.
บุญแทน ไทยใจอุ่น. สัมภาษณ์, 4 ก.พ. 2547.
ปานเทพ กล้าณรงค์ราญ. สัมภาษณ์, 10 ม.ค. 2547.
ประดับ กลัดเข็มเพชร. สัมภาษณ์, 2 ก.พ. 2547.
ประเสริฐ เนตรงาม. สัมภาษณ์, 4 ก.พ. 2547.
พานี จันทร์วรรณ. สัมภาษณ์, 16 ม.ค. 2547.
พิศิษฐ์ ณ พัทลุง. สัมภาษณ์, 21 พ.ย. 2546.

ภควุฒิ สังข์ชัย. สัมภาษณ์, 15 ม.ค. 2547.
มนูญ เทศนำ. สัมภาษณ์, 1 ก.พ. 2547.
ระพีพล ทับทิมทอง. สัมภาษณ์, 30 ม.ค. 2547.
ลลิต ถนอมสิงห์. สัมภาษณ์, 25 พ.ย. 2546.
วัสสญา สมใส. สัมภาษณ์, 12,14 ม.ค. 2547.
ศรัทธา ตะละกา. สัมภาษณ์, 14 ม.ค. 2547.
สมหวัง สุนันต๊ะ. สัมภาษณ์, 14 ม.ค., 31 ม.ค. 2547.
สมหมาย ทาอินทร์. สัมภาษณ์, 15 ม.ค. 2547.
สุภาพ ทองยู. สัมภาษณ์, 10 ม.ค. 2547.
สุเมธ ตันติเวชกุล. สัมภาษณ์, 5 ม.ค. 2547.
สุรชัย มรกตวิจิตรการ. สัมภาษณ์, 10, 11 ม.ค. 2547.
สุลักษณ์ ศิวรักษ์. สัมภาษณ์, 10 ต.ค. 2546.
เสาวลักษณ์ เชาว์เสรี. สัมภาษณ์, 16 ม.ค. 2547.
เสงี่ยม ทาวรรณะ. สัมภาษณ์, 15 ม.ค. 2547.
สว่าง วิวัฒนะการกูล. สัมภาษณ์, 16, 31 ม.ค. 2547
หาญณรงค์ เยาวเลิศ. สัมภาษณ์, 5 พ.ย. 2546.
อดุลย์ มีสุข. สัมภาษณ์, 2 ก.พ. 2547.
อนงค์ ขาวงาม. สัมภาษณ์, 14 ม.ค. 2547.
อมรชัย หล้าซาว. สัมภาษณ์, 14 ม.ค. 2547.
อุบลวรรณ สุนันทศิลป์. สัมภาษณ์, 13 ม.ค. 2547.
อำภา ทองคำฟู. สัมภาษณ์, 29 ม.ค. 2547.
อำนวย ยอดจำปา. สัมภาษณ์, 3 ก.พ. 2547.

Books

Amara Pongsapich and Nitaya Kateleeradabhan
1997 *Thailand Nonprofit Sector and Social Development.* Bangkok: Chulalongkorn University Printing House.

Benedict R.O.G., Anderson
1979 "The Studies of Thai State. The State of Thai Studies." In Eliezer B. Ayal (ed.). *The Study of Thailand: Ana-*

lyses of Knowledge, Approaches and Prospects in Anthropology, Art History, History, Economics and Political Science. Athens, Ohio: Ohio: Ohio University Center for International Studies.

Bowie, Kathereine A.

1997 *The Rituals of National Loyalty: An Anthropology of the State and the Village Scout Movement in Thailand.* New York: Columbia University Press.

Chai-anan Samudavanija, Kusuma Snitwongse and Suchit Bunbongkarn

1990 *From Armed Suppression to Political Offensive.* Bangkok: Institute of Security and International Studies.

Forgacs, David (ed.)

1988 *A Gramsci Reader: Selected Writiing 1916-1935.* London: Lawrence and Wishart..

Gramsci, Antonio

1980 *Selections From The Prison Notebooks of Antonio Gramsci.* Edited and Translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: I International Pubishers.

1992 *The Modern Prince and Other Writings.* Translated by Louis Marks. New York: International Publishers.

Hawkes, David

1996 *Ideology.* London and New York: Routledge.

Kobkua Suwannathat-Pian

1999 "The Post-1972 Constitutions: Preliminary Analysis of Constitutional Monarchy a la Thailand." Paper presented 7th International Conference on Thai Studies (4-8 July 1999) University of Amsterdam, The Nather-

land.

2003 *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000.* London and New York: Routledge Curzon.

Kulick, Elliott and Dick Wilson

1992 *Thailand's Turn: Profile of a New Dragon.* New York: St. Martin's Press.

Lysa, Hong

1991 *"Warasan setthasat kanmu'ang: critical scholarship in post-1976 Thailand"* in *Thai Constructions of Knowledge,* edited by Manas Chitakasem and Andrew Turton. London: School of Oriental and African Studies, University of London.

McLellan, David

1998 *Marxism after Marx.* Third eds. London: Macmillan Press Ltd.

Morell, David and Chai-anan Samudavanija

1981 *Political Conflict in Thailand: Reform, Reaction, Revolution.* Cambridge: Massachusetts: Oelgeschlager, Gunn & Hain.

Mouffe, Chantal

1979 "Introduction."; "Gramsci today" and "Hegemony and ideology in Gramsci." In *Gramsci and Marxist Theory.* Edited by Chantal Mouffe. London: Routledge.

Rueng Suksawat

1995 "Behind the Thai NGOs." In Jaturong Boonyarattanasoontorn and Gawin Chutima eds. *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy.* Bangkok: Thai NGO Support Project.

Sassoon, Ann Showstack (ed)

1982 *Approaches to Gramsci.* London: Writer and Reader Publishing Cooperative Society.

Shigetomi, Shinichi

2002 "The State and NGOs: Issues and Analytical Frame work." *In The State and NGOs: Perspective from Asia.* Edited by Shinichi Shigetomi. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

2004 "Spaces and Performance of NGOs in Thailand: Their Transformation in the Development Process." In *The NGO Way: Perspectives and Experiences From Thailand.* Edited by Shinichi Shigetomi, Kasian Tejapira and Apichart Thongyou. pp.39-60.

2004 "Bringing Non-government Actors into the Policy-making Process: The Case of Local Development Policy in Thailand." Paper presented at the 65th Annual Conference of American Society for Public Administration at Portlan, Oregon in March 27-30, 2004.

Storey, John

1993 *An Introductory Guide to Cultural Theory and Popular Culture.* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Streckfuss, David

1995 "Kings in the Age of Nations: The Paradox of Lèse-Majesté as Political Crime in Thailand" *Society for Comparative Study of Society and History* 37: 3 (July): 445-475.

1996 *Modern Thai Monarchy and Cultural Politics: the acquital of Sulak Sivaraksa on the charge of lèse-majesté in Siam 1995 and its consequences.* Edited

by David Streckfuss. Bangkok: Santi Pracha Dhamma Institute.

1997 "The Poetics of Subversion: Civil Liberty and Lèse-Majesté in the Modern Thai State." Ph.D. Thesis University of Wisconsin-Medison.

Sulak Sivaraksa

1993 *When Loyalty demands dissent: Sulak Sivaraksa and the charge of lèse-majesé in Siam 1991-1993.* Bangkok: Santi Pracha Dhamma Institute.

Thongchai Winichakul

2548 "Same Old Royalism Hatches Again." ใน "พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์" ใน ภิญโญ ไตรสุริยธรรมา. บรรณาธิการ.*October เล่มที่ 5* พระราชอำนาจ ชาติไทย และไฟใต้. กรุงเทพฯ : Openbooks, 2548, หน้า 94-99.

Wilson, David A.

1962 *Politics in Thailand.* Ithaca: Cornell University Press.

Other Materials

Napaporn Ativanichayapong

1986 The Development of Political Economy Thought In Thailand 1932-1982. M.A. Thesis, Faculty of Economics, Thammasat University.

Wright, Eric O

1992 *Lecture Notes Sociology 621 Fall Semester, 1992 Set # 5 Lecture 22-27 November 23-December 14.* (Unpublished paper).

ข้อมูลจากเวิลด์ ไวด์ เว็บ

กองอำนวยการรักษาความมั่นคง ภาค 2. "โครงการอันเนื่องมา

จากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช." http://www.rdpcc.virtualave.net/901/. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2547.

เครือข่ายกาญจนาภิเษกศูนย์เทคโนโลยีและคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. "พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะกรรมคณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังสวนดุสิต วันพฤหัสบดีที่ 4 ธันวาคม 2540." http://kanchanapisek.or.th/speeches/1997/1204.th. html. สืบค้นเมื่อวันที่ 18 เมษายน 2547.

ประเสริฐ ณ นคร. "สามทหารเสือแห่งการเกษตร." http://www.ku.ac.th/general/3manku. html. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2547.

โรงเรียนมัธยมวัดดุสิตาราม. "ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล." http://www.dusitaram.ac.th /homepage/library/science/005.html. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2547.

วิกีพีเดีย. "ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล." <http://th.wikipedia.org/wiki/ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล>, สืบค้นเมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2550.

มูลนิธิโครงการหลวง. "บทสัมภาษณ์ชาวเขา." http://www.kanchanapisek.or.th/kp12/history/decade3/index-interview.htm. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2547.

มูลนิธิชัยพัฒนา. http://www.chaipat.or.th/noframe/thai/index.html#Background. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2547.

ภาคผนวก

ผนวก ก

ตารางการฝึกอบรมเกษตรทฤษฎีใหม่ รุ่นที่ 2
ระหว่างวันที่ 6-8 พฤษภาคม 2546

วันที่ 6 พฤษภาคม 2546

เวลา	รายการฝึกอบรม	วิทยากร	สถานที่
09.00-09.30 น.	ลงทะเบียน พิธีเปิดการฝึกอบรม	หัวหน้าศูนย์ฝึกอาชีพนักเรียนเก่าโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	ห้องประชุม
09.30-10.30 น.	บรรยายรูปแบบ หลักเกณฑ์และเงื่อนไขการเกษตรทฤษฎีใหม่	นายคณิต ธนูธรรมเจริญ	ห้องประชุม
10.30-10.45 น.	พักอาหารว่าง		
10.45-12.00 น.	บรรยายรูปแบบ หลักเกณฑ์และเงื่อนไขการเกษตรทฤษฎีใหม่ (ต่อ)		ห้องประชุม
12.00-13.00 น.	พักรับประทานอาหาร		
13.00-14.50 น.	การเลือกพื้นที่ การแบ่งสัดส่วนพื้นที่ดำเนินการและการเลือกพืชปลูก	นายประเสริฐ เนตรงาม	ห้องประชุม
14.50-16.00 น.	การอนุรักษ์ดินและน้ำ	นายเรวัติ จิระสถาวร	ห้องประชุม
19.00-21.00 น.	แบ่งกลุ่ม-แสดงความคิดศักยภาพพื้นที่	คณะวิทยากรและครูฝึก	ห้องประชุม

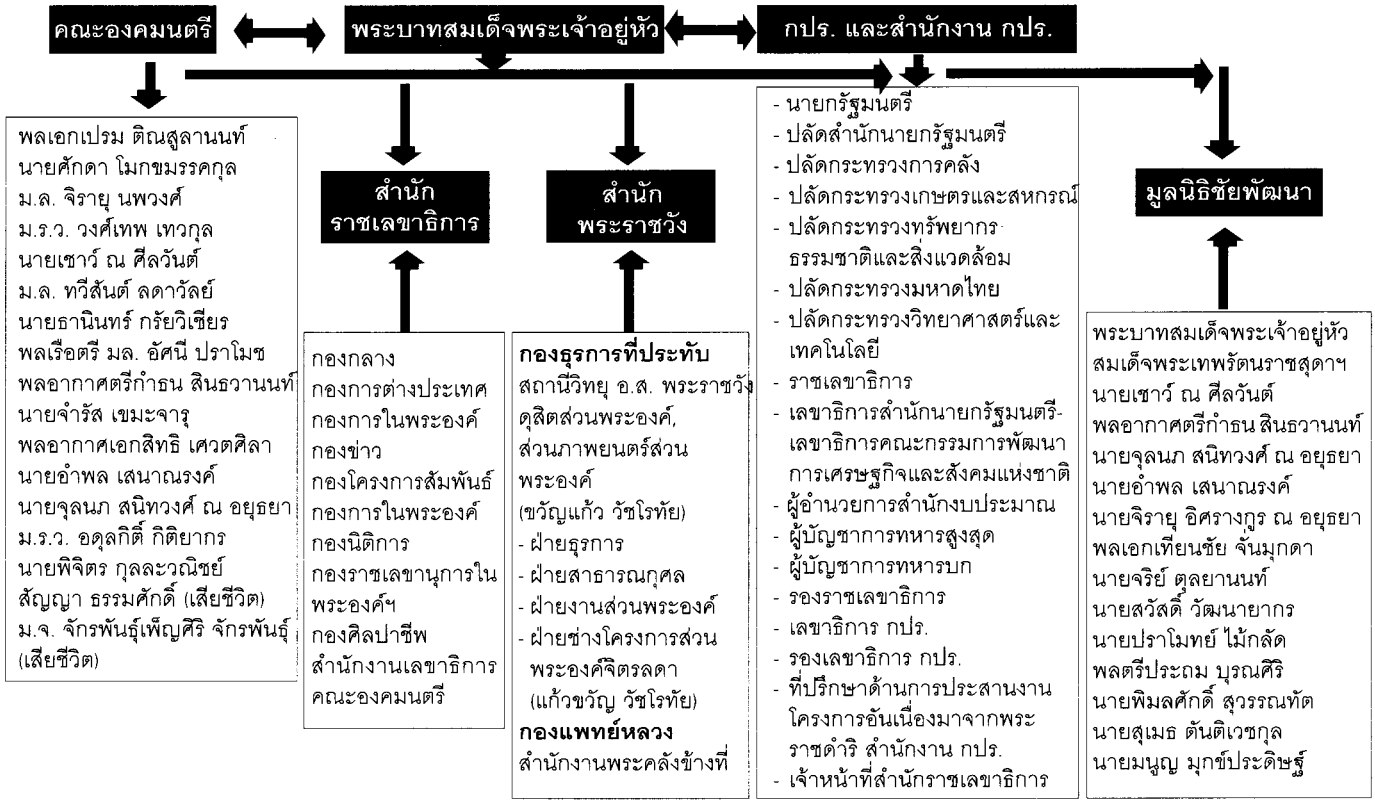
วันที่ 7 พฤษภาคม 2546

เวลา	รายการฝึกอบรม	วิทยากร	สถานที่
09.00-10.30 น.	การเลี้ยงปศุสัตว์	นายผ่านฟ้า ณ เชียงใหม่	ห้องประชุม
10.30-10.40 น.	พักอาหารว่าง		
10.40-12.00 น.	การผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ	นายเรวัติ จิระสถาวร	ห้องประชุม
12.00-13.00 น.	พักรับประทานอาหาร		
13.00-14.30 น.	ปฏิบัติการผลิตปุ๋ยน้ำชีวภาพ	นายเรวัติ จิระสภาวร	ห้องประชุม
14.30-14.45 น.	พักอาหารว่าง		
14.45-16.00 น.	การเพาะเลี้ยงกบ	น.ส.เสาวลักษณ์ เชาว์เสรี	ห้องประชุม
19.00-21.00 น.	แผนการประชาสัมพันธ์ผู้เข้ารับการฝึกอบรม	คณะวิทยากร, ครูฝึก	ห้องประชุม

วันที่ 8 พฤษภาคม 2546

เวลา	รายการฝึกอบรม	วิทยากร	สถานที่
09.00-12.00 น.	ศึกษาดูงานพื้นที่การดำเนินงานเกษตรทฤษฎีใหม่	นางวัสสญา สมใส นายพรหม ใจเมคา	ห้องประชุม
12.00-13.00 น.	พักอาหารว่าง		
13.00-14.30 น.	การเลี้ยงปลา	น.ส.อุมาภรณ์ จรดล	ห้องประชุม
14.30-14.45 น.	พักรับประทานอาหาร		
14.45-16.00 น.	การจัดการฟาร์ม สรุปและประเมินผลการฝึกอบรม	นางวัสสญา สมใส	ห้องประชุม
16.00 น.	ปิดการฝึกอบรม	หัวหน้าศูนย์ฝึกอาชีพนักเรียนเก่าโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	ห้องประชุม

ผนวก ข

คณะองคมนตรี
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กปร. และสำนักงาน กปร.
พลเอกเปรม ติณสูลานนท์
นายศักดา โมกขมรรคกุล
ม.ล. จิรายุ นพวงศ์
ม.ร.ว. วงศ์เทพ เทวกุล
นายเชาว์ ณ ศีลวันต์
ม.ล. ทวีสันต์ ลดาวัลย์
นายธานินทร์ กรัยวิเชียร
พลเรือตรี มล. อัศนี ปราโมช
พลอากาศตรีกำธน สินธวานนท์
นายจำรัส เขมะจารุ
พลอากาศเอกสิทธิ เศวตศิลา
นายอำพล เสนาณรงค์
นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ม.ร.ว. อดุลกิติ์ กิติยากร
นายพิจิตร กุลละวณิชย์
สัญญา ธรรมศักดิ์ (เสียชีวิต)
ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์
(เสียชีวิต)
สำนักราชเลขาธิการ
กองกลาง
กองการต่างประเทศ
กองการในพระองค์
กองข่าว
กองโครงการสัมพันธ์
กองการในพระองค์
กองนิติการ
กองราชเลขานุการในพระองค์ฯ
กองศิลปาชีพ
สำนักงานเลขาธิการคณะองคมนตรี
สำนักพระราชวัง
กองธุรการที่ประทับ
สถานีวิทยุ อ.ส. พระราชวังดุสิตส่วนพระองค์,
ส่วนภาพยนตร์ส่วนพระองค์
(ขวัญแก้ว วัชโรทัย)
- ฝ่ายธุรการ
- ฝ่ายสาธารณกุศล
- ฝ่ายงานส่วนพระองค์
- ฝ่ายช่างโครงการส่วนพระองค์จิตรลดา
(แก้วขวัญ วัชโรทัย)
กองแพทย์หลวง
สำนักงานพระคลังข้างที่
- นายกรัฐมนตรี
- ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
- ปลัดกระทรวงการคลัง
- ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ปลัดกระทรวงมหาดไทย
- ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- ราชเลขาธิการ
- เลขาธิการสำนักนายกรัฐมนตรี-เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
- ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ
- ผู้บัญชาการทหารสูงสุด
- ผู้บัญชาการทหารบก
- รองราชเลขาธิการ
- เลขาธิการ กปร.
- รองเลขาธิการ กปร.
- ที่ปรึกษาด้านการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงาน กปร.
- เจ้าหน้าที่สำนักราชเลขาธิการ
มูลนิธิชัยพัฒนา
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
นายเชาว์ ณ ศีลวันต์
พลอากาศตรีกำธน สินธวานนท์
นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
นายอำพล เสนาณรงค์
นายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา
พลเอกเทียนชัย จันมุกดา
นายจริย์ ตุลยานนท์
นายสวัสดิ์ วัฒนายากร
นายปราโมทย์ ไม้กลัด
พลตรีประถม บุรณศิริ
นายพิมลศักดิ์ สุวรรณทัต
นายสุเมธ ตันติเวชกุล
นายมนูญ มุกข์ประดิษฐ์

ผนวก ค

โครงสร้างการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ประธาน นายกรัฐมนตรี
กรรมการและเลขานุการ เลขาธิการ กปร.

↓

คณะกรรมการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ประธาน ฯพณฯ นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
องคมนตรี
กรรมการและเลขานุการ รองเลขาธิการ กปร.

↓

คณะอนุกรรมการวิชาการ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ

ประธาน ฯพณฯ นายอำพล เสนาณรงค์
องคมนตรี

↓

คณะอนุกรรมการดำเนินงาน โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ

ประธาน ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่
อนุกรรมการและเลขานุการ
ผู้อำนวยการศูนย์ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

↓

คณะทำงาน โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ

ประธาน ผู้อำนวยการสำนักชลประทานที่ 1
คณะทำงานและเลขานุการ
ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

↓

สำนักงาน โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ

นายประดับ กลัดเข็มเพชร
ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ผนวก ง

94 หมู่ 2 ต.แม่โป่ง
อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ NO. _____
DATE 29/06/2544

ผมนายสุรชัย มรกตวิจิตรการ พร้อมครอบครัวได้รับหลายๆ สิ่งในการครองชีวิตในยามเศรษฐกิจขาลง จากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ผมไม่ใช่เกษตรกรโดยตรง ผมคือพ่อค้าขายผ้าตามตลาดนัด ช่วงปี 2542 เศรษฐกิจแย่มากๆ การค้าขายไม่ดีเลย ในเดือนตุลาคม 2542 ผมจึงหันเหชีวิต เดินตามรอยแนวทางพระราชดำริ โดยการขึ้นไปศึกษาบนพิพิธภัณฑ์ทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นสถานที่ผสมผสานการใช้ชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติคือป่าใหญ่ได้อย่างกลมกลืน โดยที่ไม่ทำให้ธรรมชาติต้องมัวหมองจากการทำลายของมนุษย์ ผมได้รับทั้งวิชาการในการดำรงชีพ ได้รู้จักธรรมชาติที่แท้จริง ได้รู้จักคำว่า กิน-อยู่ อย่างพอเพียง พอใจในสิ่งที่ตนมีซึ่งทุกๆสิ่งที่เกิดขึ้นบนศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือพ่อฟ้าหลวงของปวงชนชาวไทย ได้ทรงมอบให้ พศกนิกรชาวไทยทุกคน เพื่อที่จะได้ศึกษานำไปใช้ดำรงชีวิตได้อย่างแท้จริงผมกล้าพูดได้อย่างเต็มปากว่าไม่มีประมุขพระองค์ใดในโลก จะห่วงประชาชน ซึ่งเป็นลูกๆ ของพระองค์มากกว่าพ่อฟ้าหลวงของเรา พระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยตลอดมา หลังจากพระองค์ขึ้นครองราช จุดมุ่งหมายก็เพื่ออยากจะให้พศกนิกรของพระองค์ท่านได้อยู่ดี กินดี

ผมเคยบอกให้ครอบครัวผมว่า จงภูมิใจที่เกิดที่เกิดมาเป็นคนไทย ยามทุกข์ยากถ้อแท้ในชีวิต ผมจะนึกเสมอว่า เราไม่ใช่อยู่อย่างโดดเดี่ยว ยังมีพ่อฟ้าหลวง พร้อมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ที่คอยให้กำลังใจเราอยู่ ผมทั้งครอบครัว ขอขอบคุณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ทุกๆ คน ที่เป็นตัวแทน

ของพระองค์ท่าน นำสิ่งดีๆ ตามแนวทางพระราชดำริมาสู่ตัวผม ครอบครัวผม พร้อมทั้งประชาชนทั่วประเทศที่ได้มาศึกษาแนวทางตามโครงการพระราชดำริ

นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ
นางมาลี มรกตวิจิตรการ
น.ส. สิริกัญญา มรกตวิจิตรการ
ด.ญ. สวลักษณ์ มรกตวิจิตรการ
ด.ญ.ภัทราวรรณ มรกตวิจิตรการ

หมายเหตุ สะกดตามต้นฉบับ

ที่มา : *สมุดบันทึก "ท่านได้อะไรจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ของนายสุรชัย มรกตวิจิตรการ*

ผนวก จ

รายชื่อองคมนตรีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2492-2548

วันที่ประกาศ	รายชื่อองคมนตรีที่ได้รับการแต่งตั้ง
21 มิ.ย. 2492	พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต
20 มี.ค. 2494	พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลงกฎ
8 ก.ค. 2506	เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ
9 ก.ค. 2507	พลเอก หลวงสุรณรงค์
28 พ.ย. 2509	พลตรี หม่อมราชวงศ์ถวัลย์ศักดิ์
19 มิ.ย. 2511	นายสัญญา ธรรมศักดิ์
4 พ.ย. 2514	หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล
1 เม.ย. 2518	หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ (ประธานองคมนตรี)
1 เม.ย. 2518	หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ (ประธานองคมนตรี) นายศรีเสนา สมบัติศิริ พลเอกหลวงสุรณรงค์ หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายประกอบ หุตะสิงห์ พลตำรวจตรี อรรถสิทธิ์ สิทธิสุนทร นายจินดา บุณยอาคม หม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ นายกิตติ สีหนนม์ นายจรูญพันธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์
11 ธ.ค. 2518	นายสัญญา ธรรมศักดิ์ (ประธานองคมนตรี)

วันที่ประกาศ	รายชื่อองคมนตรีที่ได้รับการแต่งตั้ง
24 ธ.ค. 2518	พลเอกสำราญ แพทยกุล นายเชาว์ ณ ศิลวันต์
22 ธ.ค. 2520	นายธานินทร์ กรัยวิเชียร
5 มี.ค. 2527	นายจิตติ ติงศภัทิย์ หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช
30 พ.ย. 2530	นาวาอากาศตรีกำธน สินธวานนท์
26 ส.ค. 2531	พลเอกเปรม ติณสูลานนท์
26 ธ.ค. 2534	พลอากาศเอก สิทธิ เศวตศิลา นายจุลนภ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
14 เม.ย. 2535	หม่อมราชวงศ์อดุลกิติ์ กิติยากร
16 ก.ค. 2536	พลเอกพิจิตร กุลละวณิชย์
16 ก.ย. 2537	นายอำพล เสนาณรงค์
21 พ.ย. 2537	นายจำรัส เขมะจารุ
10 ต.ค. 2538	หม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์
21 ส.ค. 2540	หม่อมราชวงศ์เทพ เทวกุล
7 ก.ย. 2541	พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (ประธานองคมนตรี)
12 ม.ค. 2542	นายศักดา โมกขมรรคกุล
20 ก.ค. 2544	นายเกษม วัฒนชัย นายพลากร สุวรรณรัฐ
19 ก.ค. 2545	นายสวัสดิ์ วัฒนายากร
20 พ.ย. 2546	พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์
5 มี.ค. 2548	นายสันติ ทักราล พลเรือเอก ชุมพล ปัจจุสานนท์

ที่มา : ธนะชัย ผดุงธิติ. รวบรวม. *พระมหากษัตริย์ นักปกครอง นักกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติรัฐ, 2549.

หนังสือเล่มนี้ ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทสาขามานุษยวิทยาของผู้เขียน ในปี พ.ศ. 2547 และได้รับคัดเลือกจากคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้เป็น "วิทยานิพนธ์ดีเด่น" ในปีเดียวกัน

งานศึกษานี้มีจุดเริ่มต้นจากความพยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญต่อ "ลักษณะเฉพาะ" ของสังคมไทยที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอย่างลึกซึ้ง การนำ "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" มาเป็นกรณีศึกษาถึงพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะช่วยเปิดพรมแดนองค์ความรู้ต่อการทำความเข้าใจกระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดระยะเวลากว่า 60 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็น "ภารกิจ" ที่สำคัญยิ่งต่อการทำความเข้าใจสังคมไทย

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์

ราคา 490.-

ISBN 978-974-8278-57-5

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย | โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย (พ.ศ. 2494-2500) | โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย (พ.ศ. 2501-2523) | โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย (พ.ศ. 2524-2530) | โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย (พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน) | "โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ": การสถาปนาพระราชอำนาจนำและพื้นที่ทางวัฒนธรรมการเมืองไทยร่วมสมัย | ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ | ผศ. ดร. ปรีดี หงสกุล | ปีที่พิมพ์ 2547